

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ

ਪ੍ਰਮਿਤ	ਨਿਕਟੀ ਨਿਯੰਤ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਧਨ, ਮਨ, ਜਗ੍ਹਾ ਧਨ, ਨਾਮ, ਕਾਰਕ

ਵਿਕ-ਵਚਨ	ਕ੍ਰ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਅਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ	ਸਤਿ, ਸਤਨੀ ਹਤਾਹੁ ਸਤਨਾ

ਵਿਕ-ਵਚਨ	ਕ੍ਰ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਓਹ, ਓਹਿ, ਓਹਿ, ਉਨਿ, ਉਨਿ ਓਹਿ, ਓਹਿ, ਓਹਿ, ਉਨਿ, ਉਨਿ ਉਨਿ, ਉਨਿ ਉਨਿ

ਵਿਕ-ਵਚਨ	ਕ੍ਰ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਅਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਤਿਨਿ, ਤਿਨਹਿ, ਤਿਨਹੀ ਤਿਹੁ, ਤਿਸਹਿ, ਤਾਹੁ, ਤਾਹਿ, ਤਿਸੀ, ਤਿਹੁ ਤਿਹੁ ਤਿਹੁ, ਤਿਸਹਿ, ਤੇ ਤਿਸ, ਤਾਹੁ, ਤਿਸਹਿ, ਤਿਸੀ, ਤਿਹੁ, ਤਾ ਤਿਹੁ, ਤਿਹਿ, ਤਾਹ

ਵਿਕ-ਵਚਨ	ਕ੍ਰ-ਵਚਨ
ਉਤਮ ਪੁਰਖ ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ ਅੰਨ ਪੁਰਖ	ਦੇਖੇਗੇ, ਦੇਖਿਹੇ ਦੇਖੇਗੇ, ਦੇਖਿ ਹੈ ਦੇਖੇਗੇ, ਦੇਖਿ ਹੈ

ਵਿਕ-ਵਚਨ	ਕ੍ਰ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਕਰਮ ਕਰਣ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਅਪ੍ਰਦਾਨ ਸੰਬੰਧ ਅਧਿਕਰਣ	ਮਹਲ, ਧਨ ਬਖਸੀਸ; ਧਨਹਿ ਥਾਤਹਿ ਧਨਹਿ, ਧਨ ਕਪਾਹੁ, ਮਾਰਹੁ ਕਾਰੇ, ਜੀਭੇ

ਪ੍ਰਮਿਤ	ਨਿਕਟੀ ਨਿਯੰਤ
ਸਾਰੇ ਪੁਰਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵਿਕ-ਵਚਨ ਕ੍ਰ-ਵਚਨ	ਗਏ ਗਈ ਗਈ

ਵਿਕ-ਵਚਨ	ਕ੍ਰ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਦੇਖ, ਦਿਹੁ, ਹਿਹੁ ਹਿਹੁ, ਹਿਥੀ, ਹਿਹੁ, ਦੇਖਮੇ ਦਿਖਿ, ਹਿਥਿ, ਹਿਕਨੀ ਦਿਕਨਾ ਦਿਕਨੀ

ਪ੍ਰਮਿਤ	ਨਿਕਟੀ ਨਿਯੰਤ
ਸਾਰੇ ਪੁਰਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵਿਕ-ਵਚਨ ਕ੍ਰ-ਵਚਨ	ਗਏ ਗਈ ਗਈ

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji E-library

Sri Satguru Jagjit Singh Ji E-library has been created with the approval and personal blessings of Sri Satguru Uday Singh Ji. You can easily access the wealth of teaching, learning and research materials on Sri Satguru Jagjit Singh Ji E-library online, which until now have only been available to a handful of scholars and researchers.

This new Sri Satguru Jagjit Singh Ji E-library allows school children, students, researchers and armchair scholars anywhere in the world at any time to study and learn from the original documents.

As well as opening access to our historical pieces of world heritage, digitisation ensures the long-term protection and conservation of these fragile treasures. This is a significant milestone in the development of the Sri Satguru Jagjit Singh Ji E-Library, but it is just a first step on a long road.

Please join with us in this remarkable transformation of the Library. You can share your books, magazines, pamphlets, photos, music, videos etc. This will ensure they are preserved for generations to come. Each item will be fully acknowledged.

To continue this work, we need your help

Your generous contribution and help will ensure that an ever-growing number of the Library's collections are conserved and digitised, and are made available to students, scholars, and readers the world over. The Sri Satguru Jagjit Singh Ji E-Library collection is growing day by day and some rare and priceless books/magazines/manuscripts and other items have already been digitised.

We would like to thank all the contributors who have kindly provided items from their collections. This is appreciated by us now and many readers in the future.

Contact Details

For further information - please contact

Email: NamdhariElibrary@gmail.com

Chetna Publications

Punjabi Bhawan, LUDHIANA,

Ph. 1 413013

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ

ਏਸੇ ਕਲਮ ਤੋਂ :

ਬਾਬਾਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਮੇਰੀ ਜੀਵਨ ਕਹਾਣੀ, ਸਿਮਰਨ ਦੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ,
ਆਦਿ ਬੀੜ ਬਾਰੇ, ਸਦਾਚਾਰਕ ਲੇਖ, ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ, ਧਰਮ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰ,
ਭੁਰਾਈ ਦਾ ਟਾਕਰਾ, ਸਿਖ ਸਿਦਕ ਨਾ ਹਾਰੇ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ,
ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ,
ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ,
ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ,
ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ, ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ,
ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ, ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ,
ਬਾਰਹਮਾਹ ਤੁਖਾਰੀ ਤੇ ਮਾਝ ਸਟੀਕ, ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਪਾ: ੨ ਤੋਂ ੯ ਇਕੋ ਜਿਲਦ ਵਿਚ,
ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਸਟੀਕ,
ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ, ਨਿਤਨੇਮ ਸਟੀਕ, ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵਈਏ ਸਟੀਕ,
ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ ਸਟੀਕ, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਸਟੀਕ, ਰਾਮਕਲੀ ਸਦ ਸਟੀਕ,
ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ ਸਟੀਕ, ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਸਟੀਕ (ਪੰਜ ਜਿਲਦਾਂ),
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ ਸਟੀਕ, ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ - ਸਵਈਏ - ਚੋਪਈ ਸਟੀਕ,
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ) ਦਸ ਜਿਲਦਾਂ,
ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਟੀਕਾ, ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਟੀਕਾ, ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਟੀਕਾ,
ਨਿਤਨੇਮ ਟੀਕਾ ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ

ਕਰਤਾ :

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ
ਡੀ.ਲਿਟ.

ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ISBN 81-7205-005-4

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1939
ਬਾਰੂਵੀਂ ਵਾਰ ਮਈ 2001
ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਵਾਰ ਜੁਲਾਈ 2002
ਚੌਧਵੀਂ ਵਾਰ ਜੁਲਾਈ 2003

ਮੁੱਲ : 80-00 ਰੁਪਏ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :

ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼

ਬਜ਼ਾਰ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ - 143 006

S.C.O. 223-24, ਸਿਟੀ ਸੈਂਟਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ - 143 001

E-mail : singhbro@vsnl.com

Website : www.singhbrothers.com

ਫਾਪਕ :

ਪ੍ਰਿੰਟਵੈੱਲ, 146, ਇੰਡਸਟ੍ਰੀਅਲ ਫ਼ੋਕਲ ਪੁਆਇੰਟ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਤਤਕਰਾ

—Review by Dr. Siddheshwar Varma	੧੧
—ਧੰਨਵਾਦ	੨੦

ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਵਿਆਕਰਣ	੨੫
‘ਮਹਲਾ’ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ	੩੩
ਵਰਣ ਬੋਧ	੩੬
ਸੰਧੀ	੪੯

ਭਾਗ ਦੂਜਾ (ਵਾਕ-ਅੰਗ)

ਨਾਂਵ	੫੯
ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ)	੬੨
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ	੬੪
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ	੭੧
ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ	੭੭
ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ	੭੯
ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ	੮੩
ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ	੮੫
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ	੮੮

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ	੯੦
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ	੯੧
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਬਚਨ	੯੪
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ	੯੪
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ	੯੮
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ	੧੦੧
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ	੧੦੩
ਸੰਬੋਧਨ, ਇਕ-ਵਚਨ	੧੦੭
ਸੰਬੋਧਨ, ਬਹੁ-ਵਚਨ	੧੦੮
ਲਫਜ਼ ਭੇਡ, ਕਲਤੁ	੧੦੮
(ਉ-ਅੰਤ) ਨਾਂਵ (ਪੁਲਿੰਗ)	੧੧੧
(ਾ-ਅੰਤ) ਨਾਂਵ (ਪੁਲਿੰਗ)	੧੧੮
(ੀ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ	੧੨੬
ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਨਾਂਵ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ)	੧੨੯
(ਾ-ਅੰਤ)	੧੩੩
(ਿ-ਅੰਤ)	੧੩੫
(ੀ-ਅੰਤ)	੧੩੮
ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਨਾਂਵ	੧੪੧
ਵਿਰੋਧਾਰਥਕ ਨਾਂਵ	੧੪੫
ਭਾਵ-ਵਾਚਕ ਨਾਂਵ	੧੪੯
ਅਲਪਾਰਥਕ ਨਾਂਵ	੧੫੦
ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	
ਗੁਣ ਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	੧੫੯
ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	੧੬੨

ਨਿਸਚੇ-ਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	੧੬੭
ਪੜਨਾਂਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	੧੬੯
‘ਨਾਂਵ’ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਬਨਾਣਾ	੧੭੨
ਸਮਾਸ	੧੭੮
ਪੜਨਾਂਵ	
ਪੁਰਖ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ	੧੮੧
ਸੰਬੰਧ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ	੧੮੧
ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ	੧੮੮
ਨਿਸਚੇ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ	੨੦੦
ਅਨਿਸਚਿਤ ਪੜਨਾਂਵ	੨੦੩
ਨਿਜ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ	੨੦੯
ਕ੍ਰਿਆ	
ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ	੨੧੫
ਭੂਤ ਕਾਲ	੨੩੩
ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ	੨੫੨
ਗੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ	੨੬੩
ਕਰਮ ਵਾਚ	੨੭੨
ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ	੨੭੯
ਪੁਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ	੨੮੪
ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ	੨੮੯
ਨਾਂਵ-ਧਾਤੂ	੨੯੦
ਸੰਬੰਧਕ	੨੯੧
ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	੩੧੧
ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੋਕਤੀ	੩੧੩

ਵੀਪਸਾ	੩੧੮
ਯੋਜਕ	੩੧੯
ਵਿਸਮਿਕ	੩੨੨

ਭਾਗ ਤੀਜਾ (ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ)

ਕਾਰਕ-ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ	੩੨੯
ਲਿੰਗ	੩੪੬
ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	੩੫੫
ਪੜਨਾਂਵ	੩੫੯
ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	੩੭੧
ਸੰਬੰਧਕ	੩੭੮

ਭਾਗ ਚੌਥਾ (ਫੁਟਕਲ)

ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ	੩੮੫
ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹਾਵਰੇ	੩੯੦
ਨਾਂਵਕਤੀ	੩੯੬
ਫੰਦ	੩੯੯
ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ-ਨਿਰਨਾ	੪੦੨
ਬਹੁ-ਵਾਕਾਂਗ ਸ਼ਬਦ	੪੨੬
ਬਹੁ-ਅਰਥਕ ਸ਼ਬਦ	੪੩੫

ਦੂਜੀ ਛਾਪ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਜੋ ਕਦਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸ ਲਈ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਨਿੱਗਰ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਵੇਗੀ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਪਾਏ ਅਨੇਕਾਂ ਭੁਲੇਖੇ ਇਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਦੂਰ ਹੋਣਗੇ। ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਕਦਰ ਨੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਵਿਆਕਰਣ ਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਮੈਂ ਕਈ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਟੀਕੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਛਪ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਵੀਹ-ਬਾਈ ਸਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾਣ ਦੇ ਜ਼ਾਤੀ ਤਜਰਬੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇ ਸਿਖ ਨੌ-ਜੁਆਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਹੀ ਤੇ ਸਮਝ-ਗੋਚਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਾਣੀ ਵਾਸਤੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਧ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਕੂਲਾਂ ਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾਣ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣ ਜੋ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਤਾਂ ਉਹ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪੰਥ ਦੀ ਵੱਡ-ਮੁੱਲੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖੀ ਤਾਂ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੩੨ ਤਕ ਹੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਛਪ ਕੇ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਈ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੩੯ ਵਿਚ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ੧੯੩੧ ਦੇ ਐਲਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਮੈਨੂੰ ੧੩ ਸਤੰਬਰ ੧੯੩੯ ਨੂੰ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਇਨਾਮ ਤੇ ਸਿਰੋਪਾ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਮੇਰੀ ਬਾਰਾਂ-ਤੋਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਕੀਤੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਖੋਜ-ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿਤਾ।

ਚੌਖੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਮੁੱਕ ਚੁਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਨੌ-ਜੁਆਨਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਵਧਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਤੋਂ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਮੈਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਇਹ ਦੂਜੀ ਛਾਪ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੧੪ ਜਨਵਰੀ, ੧੯੫੦

ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ
ਬੀ.ਏ.

ਚੌਥੀ ਛਾਪ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਤੀਜੀ ਛਾਪ 'ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼' ਨੇ ੧੯੬੬ ਵਿਚ ਛਪਵਾਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਇਸ ਦੀ ਚੌਥੀ ਛਾਪ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਟੀਕੇ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਬਾਰੇ ਮੇਰੀਆਂ ਹੋਰ ਪੁਸਤਕਾਂ 'ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼' ਹੀ ਛਾਪ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਝ ਕੁ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਟੀਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਪਰ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਿਹਰ ਕਰ ਕੇ ਹੋਸਲਾ, ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਸਿਹਤ ਬਖਸ਼ੀ, ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਟੀਕਾ ਇਸ ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਟੀਕਾ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ) ਦਸ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਛਪ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਅੱਪੜ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਸੁਹਿਰਦ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

੪੬੪, ਅਜੀਤ ਨਗਰ,
ਪਟਿਆਲਾ
੧੦ ਮਈ, ੧੯੭੦

ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

REVIEW

Prof. Sahib Singh : GURBANI VIAKARAN

(in Panjabi : Gurmukhi Script)

Amritsar, 1951

That this thoughtful and thought-provoking book emanates from the pen of a thinker, will be evident from the following observations :

(1) A human approach to Grammar

That Grammar is a dry subject, has become almost a proverb. Even in Sanskrit there is a saying which means : "Grammar is a disease-producing subject" (Vyaakaraṇam Vyaadhikaraṇam). But perhaps for the first time in any Grammar written in India about an Indian language, this book, which is a Grammar of the language of the Sikh Scriptures, starts (page 25) with the expressive nature of human language, beginning first with facial expressions, then through gestures, to speech-sounds on their way to connected speech, the sphere of Grammar proper. This methodology is bound to stir an interest for the subject, which is essentially not a tyranny of rules and prescriptions, but a description of the natural phenomena of language.

(2) A rational approach to the study of Scriptures

All Scriptures have a mystical aspect, which can be really expressed only in an "inner language", but in view of the well-known English verse :

"Wings for the angels but feet for the men," human language has to be used for communicating these truths to mankind in general. But this language has its laws, which must be carefully understood if a rational interpretation of the Scriptures is desired. In view of this, the author has thoroughly brought their language into the sphere of Grammatical patterns. For instance, on page 331, as an illustration of the Direct and Indirect object, sentences like the following have been exemplified :- "The Guru imparts instruction to the disciple" (Gursikh Gurū upadesu suṇāvai), in which *Gursikh* is the indirect and *Upadesu* the direct object.

(3) The Rhetorical adjuncts of Grammar

Great master-minds, both in the past and the present, tell us that Grammar can never be entirely dissociated from Rhetorics, Metrics and Music. The author, fortunately gifted with this synthetic insight, has freely brought to bear the phenomena of Rhetorics in order to explain Grammatical phenomena. For instance, on page 34 he happily explains *Mabalā* (ਮਹਲਾ), being a term for any of the Sikh Gurus, as literally denoting "body"; so the sense of "body" has been figuratively extended to that of a Guru. How? The second *Mabalā*, viz., Guru Angad, was so called because he was

considered to be the second body of Guru Nanak. Nobody could dream that a book on Grammar should contain such a charming matter!

(4) Subtle penetration of treatment

The author's profoundly discerning acumen has read the distinctive significance of 'n' and 'ṇ' in *kabani* (ਕਰਨਿ) and *kabani* (ਕਰਣਿ); while *kahani* (ਕਹਣਿ) is verbal form, embedding a Sanskrit suffix '-nti'; *kabani* (ਕਰਨਿ) is a noun, from the infinitive *kabani* (ਕਰਨਿ) (p. 225). Historians of Indian languages tell us that Sanskrit consonant-duster '-nt' has become 'n' in certain contexts in modern Indian languages, while pure 'n', in the middle of two vowels, has become 'ṇ'.

(5) Historical visualization

The author's modernity of approach is revealed by the emphasis he has laid on the historical aspects of the language of the Sikh Scriptures. With copious examples he shows how words like *ghar* (ਘਰ) and *gharu* (ਘਰੁ) occurring in the same verse reveal different historical phases of the language (p. 30). Just as the ruins of Harappa indicate seven different cultures, one over the other, or of Taxila four different cultures, so the language of these scriptures will reveal to the scientific observer many layers of dialects one over the other. This observation on the part of the author is one on which the historical linguist should jump, for it will at once suggest to him that for the corroboration of variants in

the Sikh Scriptures the time has come for an immediate survey of the dialects of the day adjoining the areas in which these Scriptures were written.

(6) A challenge to stupidity about Metre

By far the most valuable remark in this book is the one about Metre on page 399. Regarding the age-long Prosodial tyrannies of long-short or syllabic measurements, the author says that a Poet rises above the bondages of these measures whenever he finds them to be an obstruction to the flow of his natural rhythm. Future generations will appreciate this statement as the first protest from an Indian against the myth of metrical rigidities. Authorities on Phonetics tell us that the phenomenon of Rhythm is primarily an instinctive, natural and universal phenomenon. Cf. Sonnenschein, *What is Rhythm ?* Oxford, 1925, page 31 : "The element that is common to music and verse is Rhythm; and rhythm is one and the same thing whatever be the medium in which it is manifested." But the universal phenomenon in rhythm is that of rise-fall or fall-rise of voice in various permutations and combinations, it is to this gradation that long-short, or syllabication absolutely submits from moment to moment; no human prescriptions dare to interfere with it. Time has come to revolutionize all our rotten views about metre. Who knows our author's divining statement is a precursor of the "shape of things to come" in Indian metre during this decade of "challenge, change and opportunity", as a British writer puts it ?

(7) The agent-case revelation

Very interesting indeed is the author's explanation of the i-suffix attached to nouns functioning, historically, as agent-case with transitives in the Past Tense, e.g. Nānki (ਨਾਨਕਿ) (page 66), literally "by Nanak". This finding would give to a reflective reader a flood of suggestions e.g. (1) this i-suffix was absolutely independent; it never required a post position like 'ne' as is used in Hindi or literary Panjabi, though it is absent in Dogri or Pothohari. (2) This 'i'—being parrallel to Hindi—modern literary Panjabi—'e', was either a literary modification of dialectical 'e'—still spoken—or induced by rhythmical requirements, for which investigation is necessary.

(8) Curiosities of Pronouns

Most interesting is the entire absence (as will be evident from page 182-183) of *mainū* (ਮੈਨੂੰ), *sānū* (ਸਾਨੂੰ) "to me, to us" established literary Panjabi forms these days in the language concerned, being represented by *mohi* (ਮੋਹਿ), *mujhe* (ਮੁਝੇ) etc., in the singular and *hamhu* (ਹਮਹੁ), *ham* (ਹਮ) in the plural. Now according to linguistic authorities, the Pronouns of a language are the greatest determinants of the structure of that language, for there is hardly a sentence in which they are not used. If these most fundamental Pronouns, spoken at the present day, were absent in the language of the Sikh Scriptures, we are faced with the problem of determining the exact ratio of Panjabi in the language concerned. Only a Frequency Statistics Survey, like the one done by Soviet in Russian, could help us to solve the problem.

(9) A precursor of Pronominal Suffixes

Pronominal Suffixes are a bug-bear for the teacher of literary Panjabi and Hindi. But page 237 gives us a startling form, viz., *sudhos* (सुधोस) "searched for him", for according to the author, 's' means "him". In colloquial Panjabi, two Pronominal or extra-Pronoun suffixes are quite common, viz., 3rd Person 'su' (Lahndas), e.g. *mārsu* (मारसु), beat him and 2nd person 'i' is in 'aia i' he has come, oh you! It is hoped that the author will some day be able to produce further material on this exciting problem.

(10) Illuminating approach to Conjugation

The treatment of Conjugation has rebelled against the atrocious mechanization of routinized Grammars, it has entirely discarded the start from terminations and begins the modernized forms, viz., patterns on page 216, e.g. *basai* (बसई) resides, *jivai* (जीवई) lives. The conjugation of verbs concerned in Sanskrit, Prakrit and Apabhramsa side by side has also been given. This comparative method makes both the teaching and the learning life-like (pp. 216-217). This historical approach has been persistently kept up. e.g. on page 217, the 2nd person plural 'h' has been rightly traced to 'th'. (Cf. G.V. Tagare, *Historical Grammar of Apabhramsa*, Poona, 1948, page 286). Similarly, the third person plural 'hi', on page 223, has been connected with Braj 'ahi' in *gāvahi* (गावहि) they "sing". Tagare (Ibid, p. 290) tells us that 'ahi' is the real Apabhramsa development and

Dr. Babu Ram Seksena in his *Evolution of Awadhi*, Allahabad, 1938, page 124, finds the same—'ahi' in Jayasi, though in Tulasi—'ai' also occurs secondarily. This suggests that the nasality has been dropped in this case in the language of the Sikh Scriptures. On pp. 249-250, an interesting parallel to the 'v-' causative, as in *dikhāvā* (दिखावा) has been rightly connected with Awadhi forms, Cf. Awadhi (dekha: vab) illustrated by Babu Ram Saksena, Ibid, p. 289. Cf. in this connection the interesting remark of Tagare (Ibid, p. 284) that "Causative formations in Apabhramsa take the augment '-ava' in South West Apabhramsa, and 'aba' in East Apabhramsa."

LIMITATIONS

With so many new perspectives, as on Metre and Pronominal suffixes, revealed to us by this valuable work, it will be insolence to point out any shortcoming therein. But the synthetic outlook of the author, who would never be tired until perfection is achieved, has compelled the present reviewer to make the following observations :

(1) Vertical Comparisons

On pp. 41, comparative vocabularies have been given by mere juxtaposition of Panjabi and Sanskrit forms; thus Panjabi *nere* (ਨੇੜੇ) has been connected with Sanskrit *nikṣaṭa* (निक्षट). Such a presentation was current during the last generation but the rising intellectuality of

the present generation clamours for much more. For instance, if one could consult Turner's Nepali Dictionary regarding this Panjabi word *nere* (ਨੇੜੇ), he would first descend from Skt. *nikaṣa* to Prakrit *niada*, to which West Pahari Kishtwari *nioru* and Pangai *nir* could somehow correspond, by virtue of the retention of 'i' of *nikaṣa*, but the 'e' of *nere*, found also in Gujrati *nede* and Marathi *neti* has compelled Professor Turner to set up a hypothetical Sanskrit from *naikatyā*. Mere vertical comparisons (Sanskrit—Prakrit—modern Indo-Aryan) will not be enough; horizontal (modern Indian languages parallels) will be also indispensable.

(2) Cases unessentials

The whole portion relating to cases from pages 59 to 169 has got to be boiled down; for it is disastrously based on Sanskrit cases. Modern Indo-Aryan languages have ruthlessly kicked off most of the Sanskrit cases. At the most one could speak of two cases in a few types of Panjabi nouns, e.g. in *ghorā* (ਘੋੜਾ) and plural oblique of *luhār* (ਲੁਹਾਰ). Otherwise there is only one case in Panjabi in frequent use, except the vocative which is used in rare cases. (Cf. The Government of India Publication : *A Basic Grammar of Modern Hindi*, 1950, pages 27-28).

(3) Phonetic portion to be recast

The phonetic portion on pages 36-38, has to be entirely recast. To name it "varaṇabodh (orthography)"

would be incorrect both in Hindi and English, and to call 'a' and K-varge sounds as gutturals is a baseless view propounded by the Siddhanta Kaumudi for which the ancient Pratishakhyas, not to speak of the moderns, had entirely different views. According to modern Phonetics only three sounds are produced specifically from the throat, viz. the two kinds of 'h' and the glottal stop. (Cf. *Principles of the International Phonetic Association*, 1949, page 10).

CONCLUSION

It is ardently hoped that this promising work, with its vast potentialities, will be further improved in the light of the jumps which Linguistic Science has made during these days and that the awakened country will avail of the rare gifts of the author by offering him facilities in various ways, such as teams of assistants for a statistical survey, appliances for determining Rhythm and opportunities for travels in various regions.

Dr. Siddheshwar Varma

Honorary Incharge,

Vishveshvaranand Vedic Research Institute,

Sub-Office : Chandigarh

16-12-1961

ਧੰਨਵਾਦ

ਮਈ ੧੯੧੭ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਵਿਚ ਸੈਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾਣ ਦੀ ਸੇਵਾ 'ਤੇ ਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੦ ਤਕ ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਤੁਰਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਭਾ।

ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੦ ਵਿਚ ਸ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ.ਏ. ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਬਣ ਕੇ ਆਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਸੋ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਮਿਹਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਿਤਨਾ ਭੀ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਾਂ, ਥੋੜਾ ਹੈ।

ਉਸੇ ਸਾਲ ਦੇ ਦਸੰਬਰ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਗੁਰਪੁਰਬ 'ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਤੁਕਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਹੀ ਲਫਜ਼ 'ਸਬਦ' ਤਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ—'ਸਬਦੁ', 'ਸਬਦਿ' ਅਤੇ 'ਸਬਦ'। ਸੁਤੇ ਹੀ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਕੋ ਹੀ ਲਫਜ਼ ਦੇ ਇਹ ਤ੍ਰੈ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਮਿਹਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕੁਝ ਕੁਝ ਸੂਝ ਪੈ ਗਈ। ਉਹੀ ਲਗਾਂ-ਮਾਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ, ਹੁਣ ਖ਼ਾਸ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਜਾਪਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਇਕ ਔਕੜ ਆ ਪਈ। ਲਗਾਂ-ਮਾਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਸ਼ੌਂਕ ਆ ਪਿਆ, ਪਰ ਸਮਝਾਵੇ ਕੌਣ ?

ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਮੈਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ ਦੀ ਸੇਵਾ 'ਤੇ ਆ ਲੱਗਾ। ਇਥੇ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਭਾਵੇਂ ਝੰਮੇਲੇ ਬਹੁਤ ਸਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਫਿਰ ਭੀ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਸੱਜਣ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ,

ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਾਏ। ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੧ ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੭ ਤਕ ਛੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਪਰਬੰਧ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ।

੧੯੨੭ ਵਿਚ ਮੈਂ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਪਹਿਲੀ ਹੀ ਸੇਵਾ 'ਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਫ਼ਰਵਰੀ ੧੯੨੮ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਪਾਰ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਇਥੇ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਸਤਸੰਗ ਬਣ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚਾਰ ਮੈਂਬਰ ਬਣੇ :

- (੧) ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਬਾਬਾ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਦੀ ਗੀਟਾਇਰਡ ਏ.ਟੀ.ਐਸ.।
- (੨) ਮਾ: ਫਹਿਬਰ ਸਿੰਘ ਹੈਂਡਮਾਸਟਰ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਕਾਲਜ ਘਰਜਾਖ।
- (੩) ਡਾ: ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਅਧਿਆਪਕ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਕਾਲਜ।
- (੪) ਲੇਖਕ।

ਇਹ ਸਤਸੰਗ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਕਾਲਜ ਦੇ ਨਵੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ ਲੰਘੇ ਵੇਲੇ ਜੁੜਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਿਤਨੇ ਟੀਕੇ ਤੇ ਪ੍ਰਯਾਯ ਆਦਿਕ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਸਭ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ, ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਦੀ ਸੁਅੱਛ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਧੁਰੋਂ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਨੇ ਅਜਬ ਰੰਗ ਬਣਾਇਆ। ਸਾਡਾ ਜਤਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਥੋਂ ਤਾਈਂ ਹੋ ਸਕੇ, ਜਿਤਨਾ ਕੁ ਲਗਾਂ-ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਬੋਧ ਤਦੋਂ ਤਾਈਂ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਪਹਿਲੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਖ਼ਿਆਲ ਦੀ ਹੁਕਾਵਟ ਦੇ, ਅਰਥ ਸਮਝਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ ਜਾਏ।

ਅਜੇ ਥੋੜੇ ਹੀ ਮਹੀਨੇ ਕਾਰਜ ਅਰੰਭਿਆਂ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਇਸ ਸਤਸੰਗ ਵਿਚ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਹੋਰ ਸੱਜਣ ਆ ਰਲੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡਾ ਦੋ ਸਾਲ ਦਾ ਸਮਾ ਬੜੇ ਅਨੰਦ ਨਾਲ ਬਤੀਤ ਹੋਇਆ :

- (੧) ਪ੍ਰੋ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ.ਏ. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ।
- (੨) ਪ੍ਰੋ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ.ਐਸ-ਸੀ.।
- (੩) ਪ੍ਰੋ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ.ਐਸ-ਸੀ.।
- (੪) ਡਾ: ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬੂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਸੰਤਰ।
- (੫) ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਸ਼ਹਿਰ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ।

ਇਸ ਸਤਸੰਗ ਦੀ ਹੀ ਬਰਕਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅੱਜ ਇਹ ਮਹਾਨ ਔਖਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਕਰਨ ਦਾ ਹੋਸਲਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਥੇ ਇਹ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਡੂੰਘੀ ਖੋਹ ਵੀ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਉਸ ਸਤਸੰਗ ਦੇ ਦੋ ਸੋਹਣੇ ਰਤਨ ਬਾਬਾ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਲਕ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਸਾਥੋਂ ਵਿਛੜ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਪਿਆਰੇ ੧੯੩੧ ਦੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੇ ਮਈ ਵਿਚ ਸਰੀਰਕ ਚੌਲਾ ਛਡ ਗਏ। ਦੋਵੇਂ ਲਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਤਿ ਦਰਜੇ ਦੇ ਰਸੀਏ ਸਨ। ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਬਖਸ਼ੇ।

ਇਹ ਕੰਮ ਖ਼ਬਰੇ ਮੈਂ ਅਜੇ ਕਿਤਨਾ ਚਿਰ ਹੋਰ ਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ (੧੯੩੧) ਦੇ ਐਲਾਨ ਤੇ ੧੦੦੦) ਇਨਾਮ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪੰਥ ਵਿਚ ਇਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਸੋ ਵਿਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ।

ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵਿਆਕਰਣ ਲਿਖਣਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਕੰਮ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਅਜੇ ਕਈ ਉਣਤਾਈਆਂ ਹੋਣ। ਉਥੇ ਭੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕੰਮ ਨਿਰੇ ਇਕ ਦੋ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ।

ਸੋ, ਪੰਥ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ, ਆਪਣੀਆਂ ਉਕਾਈਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਖਿਮਾ ਦਾ ਜਾਚਕ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਮੁਕੰਮਲ ਵਿਆਕਰਣ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਾਰਜ ਤੇ ਆਪਣਾ ਪਰਮ ਧਰਮ ਜਾਣ ਕੇ ਵਧੀਕ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰੀ ਜਾਣ, ਤਾਕਿ ਸਾਡੀ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬੋਧ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਧਦਾ ਜਾ ਸਕੇ।

—ਦਾਸ

ਮਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

੪ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੩੨

ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਵਿਆਕਰਣ

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਿਤਨੇ ਜੀਵ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਮੇ ਸਮੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਭਾਵ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਜੀਵ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਜਾਂ ਨਾਦ ਦੁਆਰਾ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਬਾਂਦਰ, ਕੁੱਤੇ, ਬੈਲ ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਆਦਿਕਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਜਤਨ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿੱਤ ਹੀ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸੂਖਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਤੱਕ ਕੇ ਇਹ ਲੱਭ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੀੜਿਆਂ ਅਤੇ ਮੱਖੀਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹ ਉੱਦਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਇਹਨਾਂ ਪਸ਼ੂ ਆਦਿਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਉੱਚੇਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਣਤਰ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਪੂਰਨ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਬੋਲੇ ਚਿਰ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਸ ਉੱਚਤਾ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਰੱਖ ਦੇਈਏ, ਤਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਪਸ਼ੂ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਨ ਜਜ਼ਬਾ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਤੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਚਾਲ ਭੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਜਜ਼ਬਾ ਹੋਰ ਵਧੀਕ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਆਦਿਕ ਅੰਗ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਇਹ ਤੇਜ਼ੀ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਕੰਬਣਾ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਚਾਲ ਭੀ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋਰ ਅੰਗਾਂ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਮੂੰਹ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਭੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਕੋਈ ਮਿੱਠੀ ਖੱਟੀ ਜਾਂ ਕੌੜੀ ਚੀਜ਼ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਉਹ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸੁਆਦ ਕੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸ਼ੋਕ, ਕ੍ਰੋਧ, ਦਇਆ, ਅਨੰਦ ਜਾਂ ਵੈਰਾਗ ਆਦਿਕ ਦਾ ਤਰੰਗ

ਉੱਠਦਾ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਭੀ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਭਾਵ ਝਲਕਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ 'ਭਾਵ' ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਫਰਕਣ ਜਾਂ ਮੂੰਹ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਅੰਦਰਲੇ 'ਭਾਵ' ਦਾ ਬਾਹਰਲਾ ਰੂਪ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਫਰਕਣ ਜਾਂ ਚੇਸ਼ਟਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ 'ਨਾਦ' (ਅਵਾਜ਼) ਭੀ ਨਿਕਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ 'ਭਾਵ', ਅੰਗ-ਫਰਕਣ ਜਾਂ ਚੇਸ਼ਟਾ; ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ 'ਨਾਦ', ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਿੱਖ ਸਿੱਖ ਕੇ 'ਬੋਲੀ' ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਭੂਗੋਲਿਕ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਜਲ-ਵਾਯੂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰੇਕ ਦੇਸ ਦੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਹੈ, ਪਰ ਹਰੇਕ 'ਬੋਲੀ' ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਦਾ ਬਦਲਦੀ ਆਈ ਹੈ। ਜੇ ਅੱਜ ਤੋਂ ਵੀਹ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ, ਤਾਂ ਅੱਜ ਉਹ ਨਾਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਜਾਂ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਰੂਪ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਰਲਾ ਕੇ ਵਾਕ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ, ਬੋਲਣ ਤੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਭੀ ਸਦਾ ਬਦਲਦਾ ਆਇਆ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਸਮਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਬੋਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਵੇਦ ਮੰਤ੍ਰ ਉਚਾਰੇ। ਉਸ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਆਖਦੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਬਦਲਦੀ ਗਈ ਤੇ ਸਿੱਮ੍ਰਿਤੀਆਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣ ਆਦਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਹੋਰ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਨਵੀਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੋਰ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਨਵੀਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਜੇ 'ਰਿਗਵੇਦ' ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਲੱਗੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਿਗਵੇਦ ਦੀ ਬੋਲੀ ਉਸ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ।

ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ 'ਗਾਥਾ' ਨਾਂ ਦੇ ਜੋ ਛੰਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭੀ ਬੋਲਣ ਦੀ ਇਕ ਵੱਖਰੀ 'ਭਾਸ਼ਾ' ਸੀ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਵੇਦਿਕ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇਸ ਬੋਲੀ ਦਾ ਨਾਂ 'ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਲੇਖ ਆਦਿਕਾਂ

ਵਿਚ ਜੋ ਬੋਲੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ 'ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਜਾਂ 'ਪਾਲੀ' ਆਖਦੇ ਹਨ। 'ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਤੋਂ ਕਈ ਸੌ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ 'ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਵੇਦਿਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ 'ਵੇਦਿਕ ਭਾਸ਼ਾ' ਨੂੰ ਆਮ ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਰਚੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ ਦਾ ਨਾਂ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ' ਰੱਖ ਲਿਆ। ਸੋ, ਇਹ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ' ਭੀ 'ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਦੀ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਖ਼ ਤੋਂ ਸੁੱਧ ਹੋ ਕੇ ਬਣੀ ਸੀ।

'ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਵਿਚ 'ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਦੇ ਉਹ ਵਿਅੰਜਨ (Consonants) ਘਟ ਗਏ, ਜੋ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਖਰ੍ਹਵੇ ਲੱਗਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਥਾਂ 'ਸੁਰ' (Vowels) ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਬੋਲੀ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਸੌਖੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ 'ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਜਾਂ 'ਪਾਲੀ' ਦੀਆਂ ਸਣੇ ਸਣੇ ਕਈ ਸ਼ਾਖ਼ਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਮਾਗਧੀ', 'ਸ਼ਊਰਸੇਨੀ' ਅਤੇ 'ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰੀ' ਮੁੱਖ ਹਨ। 'ਮਾਗਧੀ' ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਮਗਧ ਜਾਂ ਬਿਹਾਰ ਵਿਚ ਸੀ; 'ਸ਼ਊਰਸੇਨੀ' ਦਾ 'ਸੰਯੁਕਤ ਪ੍ਰਾਂਤ' (U.P.) ਵਿਚ, ਅਤੇ 'ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰੀ' ਦਾ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ। ਜਿਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮਾਗਧੀ ਅਤੇ ਸ਼ਊਰਸੇਨੀ ਦਾ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਇਕ ਨਵੀਂ ਜਿਹੀ ਬੋਲੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਅਰਧ ਮਾਗਧੀ' ਪੈ ਗਿਆ।

ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਨੇ ਭੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਾਂਗ ਸਾਹਿੱਤਕ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਦੀ 'ਭਾਸ਼ਾ' ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਾਂ 'ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼' ਪੈ ਗਿਆ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖੋਂ ਵੱਖਰੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਵੱਖੋਂ ਵੱਖਰੀ 'ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼' ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ 'ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ' ਵਿਚ ਭੀ ਕਾਵਿ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ, ਤਾਂ ਹੁਣ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਠੀਕ ਠੀਕ ਸਮਾ ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਨਹੀਂ ਲੱਭਾ; ਪਰ ਜੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਹੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਈਸਵੀ ਯਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਤਾਈਂ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਬੋਲੀ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰਲੇ ਵਿਆਕਰਣ-ਕਰਤਾ 'ਹੇਮਚੰਦ੍ਰ' ਨੇ, ਜੋ ਯਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਵਿਆਕਰਣ ਵਿਚ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਦਿਤੇ ਹਨ।

ਬੋਲੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲਦੀ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿਆਣੇ

ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਲਈ ਢੰਗ ਲੱਭ ਲਏ। ਜਿਵੇਂ ਕਾਦਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਭੀ ਕੋਈ ਕੰਮ ਬੇ-ਨਿਯਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਜੋ ਜਗਤ-ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਖਾਸ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਸਮੇ ਸਮੇ ਜੋ ਜੋ 'ਬੋਲੀ' ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਭੀ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਉਹ ਨਿਯਮ ਲੱਭ ਲਏ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਉਂਤ ਨਾਲ ਤਰਤੀਬ ਦੇ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਨਾਂ 'ਵਿਆਕਰਣ' ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਐਸੇ ਵੇਲੇ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਿਤੇ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ, ਪਰ 'ਵਿਆਕਰਣ' ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਐਸੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਦੇਸ ਦੀ ਹਰੇਕ ਬੋਲੀ ਦਾ ਇਹੀ ਹਾਲ ਸਮਝੋ।

ਹਿੰਦੂ ਸੱਜਣ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ 'ਆਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ' ਮੰਨਦੇ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਇਹ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ 'ਆਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ' ਦਾ 'ਵਿਆਕਰਣ' ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸਗੋਂ, ਇਸ 'ਆਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ' ਨੂੰ ਸਦਾ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਲਈ ਜਿਥੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਮਹਾਂ ਰਿਸ਼ੀ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਲਿਖਦੇ ਰਹੇ, ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਵਿਆਕਰਣ ਭੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

ਜੇ ਪੁਰਾਤਨ ਰਿਸ਼ੀ ਇਹ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਕਿ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਵਿਆਕਰਣ ਲਿਖਣਾ 'ਆਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ' ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਅੱਜ ਉਹਨਾਂ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ। ਬੋਲੀ ਸਦਾ ਬਦਲਦੀ ਆਈ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਉਹ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਅੱਜ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਸ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਉੱਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ। ਤਦੋਂ ਦਾ 'ਕੋਸ਼' ਅੱਜ ਦੇ ਕੋਸ਼ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੱਖਰਾ ਸੀ, ਤਦੋਂ ਦਾ 'ਵਿਆਕਰਣ' ਭੀ ਅੱਜ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਨਾਲੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਸੀ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਵਿਆਕਰਣ ਲਿਖਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਤਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਗਾਧ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਥਾਹ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਆਕਰਣ ਲਿਖਣਾ ਇਉਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਕੁੱਜੇ ਵਿਚ ਪਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਨਾ। ਇਹ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣਾਂ ਜੋਗ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਕਰ ਦੇਣੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਕਿ 'ਬਾਣੀ' ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਹਨ—'ਵਰਣਾਤਮਕ' ਜਾਂ ਉੱਚਾਰਨਾਤਮਕ' ਰੂਪ ਅਤੇ 'ਭਾਵਾਤਮਕ'

ਰੂਪ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਈਂ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਿਸੇ ਪਿਆਰ ਆਦਿਕ ਦੇ ਵਲਵਲੇ ਵਿਚ ਜੁੜਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ : “ਮਰਦਾਨਿਆ, ਵਜਾ ਰਬਾਬ, ਬਾਣੀ ਆਈ ਏ।” ਫਿਰ ਉਹ ਬਾਣੀ ਕਦੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਪੋਸ਼ਾਕ ਵਿਚ, ਕਦੇ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਵੇਸ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕਦੇ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਬਾਹਰਲਾ ਰੂਪ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪੁਰ ਅੰਦਰ ਜਜ਼ਬਾ ਇਕੋ ਹੀ ਸੀ, ਪੁਰ ਅੰਦਰਲੀ ਬਾਣੀ ਇਕੋ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਸੇ ਪੁਰ ਅੰਦਰਲੀ, ਉਸੇ ‘ਗੁਪਤੀ ਬਾਣੀ’, ਕੇਵਲ ਉਸੇ ਰੱਬੀ ਵਲਵਲੇ ਬਾਬਤ ਹੀ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਬਾਣੀ ਬਿਰਲਉ ਬੀਚਾਰਸੀ ਜੇ ਕੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ ॥

ਇਹ ਬਾਣੀ ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਕੀ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ਹੋਇ ॥੪੦॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਦਖਣੀ, ਓਅੰਕਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੩੫)

ਇਸ ‘ਗੁਪਤੀ ਬਾਣੀ’ ਨੂੰ ਉਹੀ ਵਿਚਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਹ ਵਲਵਲਾ ਨਹੀਂ ਉੱਠਿਆ, ਇਹ ਲਹਿਰ ਨਹੀਂ ਚੱਲੀ, ਉਹ ਇਸ ਵਲਵਲੇ ਤੇ ਤਰੰਗ ਦੀ ਸਾਰ ਕੀ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਜੇ ਕਤ ਜਾਨੈ ਪੀਰ ਪਰਾਈ ॥

ਜਾ ਕੈ ਅੰਤਰਿ ਦਰਦੁ ਨ ਪਾਈ ॥

(ਸੂਹੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੩)

ਪਰ ਇਹ ਡੂੰਘਾਈ ਤੇ ਅਗਾਧਤਾ ਕੇਵਲ ‘ਭਾਵਾਤਮਕ’ ਬਾਣੀ ਵਾਸਤੇ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਅੰਦਰਲੇ ਉੱਚੇ ਜਜ਼ਬੇ ਵਾਸਤੇ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਣ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ‘ਵਰਣਾਤਮਕ ਰੂਪ’ ਨਾਲ ਹੈ, ‘ਬੋਲੀ’ ਨਾਲ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਦੇ ‘ਵਰਣਾਤਮਕ ਰੂਪ’ ਤੋਂ ਨਾਵਾਕਿਫ਼ ਕਈ ਸੱਜਣ ਇਹ ਭੀ ਆਖਦੇ ਸੁਣੀਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਲਗਾਂ-ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਇਕ ਵਾਧੂ ਤੇ ਵਿਅਰਥ ਮਿਹਨਤ ਹੈ, ਇਹ ਬੰਧਨ ਹਟਾ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਉਪਰਲੇ ਦੋਹਾਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਇਤਰਾਜ਼ਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਵਾਸਤੇ ਹੇਠਾਂ ਨਮੂਨੇ ਮਾਤ੍ਰ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਲਗਾਂ-ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਿਸੇ ‘ਵਿਆਕਰਣ’ ਨਾਲ ਹੈ :

- (੧) ਜਨ 'ਨਾਨਕਿ' ਅਤੁਟੁ ਧਨੁ ਪਾਇਆ
ਹਰਿਨਾਮਾ ਹਰਿ ਧਨੁ ਮਾਨੁ ॥੨॥੫॥
ਜਨ 'ਨਾਨਕ' ਕੇ ਪ੍ਰਭ ਆਇ ਮਿਲੁ
ਹਮ ਗਾਵਹ ਹਰਿ ਗੁਣ ਛੰਤ ॥੧॥੬॥
(ਮ: ੪, ਕਾਨੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੧੫)
- (੨) 'ਘਰ' ਮਹਿ 'ਘਰੁ' ਦਿਖਾਇ ਦੇਇ
ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੁਰਖੁ ਸੁਜਾਣੁ ॥੧॥੨੭॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੯੦)
- (੩) ਦੇਸ ਦਿਸਤਰ ਭਵਿ ਬਕੇ ਤੁਧੁ ਅੰਦਰਿ 'ਆਪੁ' ਲੁਕਾਇਆ ॥
ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਰਤੰਨੁ ਹੈ ਕਰਿ ਚਾਨਣੁ 'ਆਪਿ' ਦਿਖਾਇਆ ॥੨੫॥
(ਪੰਨਾ ੧੨੯੦)
- (੪) ਅੰਧੀ ਕੰਮੀ ਅੰਧੁ 'ਮਨੁ' 'ਮਨਿ' ਅੰਧੈ ਤਨੁ ਅੰਧੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੯੭)
- (੫) ਦੂਜੇ ਸਭੁ ਕੋ ਲਗਿ ਵਿਗੁਤਾ ਬਿਨੁ 'ਸਤਿਗੁਰ' ਬੁਝ ਨ ਪਾਈ ॥
'ਸਤਿਗੁਰੁ' ਸੇਵੇ ਸੋ ਸੁਖੁ ਪਾਏ ਜਿਸ ਨੋ ਕਿਰਪਾ ਕਰੇ ਰਜਾਈ ॥੨੦॥
(ਪੰਨਾ ੧੨੯੭)
- (੬) 'ਮਨੁ' ਤਨੁ ਸਚਾ ਸਭੁ 'ਮਨਿ' ਸਚੇ ਸਚੀ ਸੋਇ ॥੧॥੧੮॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੯੫)
- (੭) ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਜੇ ਅਪਣੀ ਤਾਂ 'ਸਤਿਗੁਰੁ' ਮਿਲੈ ਸੁਭਾਇ ॥
ਨਾਨਕ 'ਸਤਿਗੁਰ' ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲੁ ਪਾਇਆ ਸਹਜੇ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ ॥੨॥੧੫॥
(ਪੰਨਾ ੧੨੯੪)
- (੮) ਇਹੁ 'ਜਲੁ' ਮੇਰਾ ਜੀਉ ਹੈ 'ਜਲ' ਬਿਨੁ ਰਹਣੁ ਨ ਜਾਇ ॥੨॥੧੨॥
(ਪੰਨਾ ੧੨੯੩)
- (੯) ਨਾਨਕ ਇਹੁ ਜਗਤੁ ਸਭੁ 'ਜਲੁ' ਹੈ 'ਜਲ' ਹੀ ਤੇ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥੨॥੧੧॥
(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੯੩)
- (੧੦) 'ਜਗਿ' ਜੀਵਨੁ ਐਸਾ ਸੁਪਨੇ ਜੈਸਾ ਜੀਵਨੁ ਸੁਪਨ ਸਮਾਨੰ ॥.....
ਕਹਿ ਕਬੀਰ 'ਜਗ' ਜੀਵਨੁ ਐਸਾ ਦੁਤੀਆ ਨਾਹੀ ਕੋਇ ॥੩॥੫॥੨੭॥
(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੨)
- (੧੧) ਜਿਉ 'ਜਲੁ' 'ਜਲ' ਮਹਿ ਪੈਸਿ ਨ ਨਿਕਸੈ ਤਿਉ ਭੁਰਿ ਮਿਲਿਓ ਜੁਲਾਹੇ ॥
(ਧਨਾਸਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੨)

ਇਹਨਾਂ ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਲਫਜ਼ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ 'ਸਾਫ਼ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੋਈ 'ਵਿਆਕਰਣ' ਹੈ।

ਵੇਖੋ :

ਨਾਨਕਿ	ਘਰ	ਆਪੁ	ਮਨੁ
ਨਾਨਕ	ਘਰੁ	ਆਪਿ	ਮਨਿ
ਸਤਿਗੁਰ	ਜਲੁ	ਜਗਿ	
ਸਤਿਗੁਰੁ	ਜਲ	ਜਗ	

ਜੇ ਸੱਜਣ ਰਤਾ ਗੁਰੁ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬਨਾਵਟ ਨੂੰ ਵੇਖਣਗੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੋਰ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਣਗੇ।

ਕਈ ਸੱਜਣ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਖ਼ਿਆਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵਾਸਤੇ ਬਬਦ 'ਮਤਿ', 'ਮਤ' ਅਤੇ 'ਮਤੁ' ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਰੂਪ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ 'ਵਿਆਕਰਣ' ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੱਜਣ ਇਹ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਹੁਣ ਤਾਈਂ ਲੱਭੇ ਹੋਏ ਨਿਯਮ ਹਰ ਥਾਂ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦੇ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਕੱਢਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਆਕਰਣ ਇਕ ਮਨ-ਘੜਤ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ।

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਪੁਸ਼ਤਕ ਦਾ 'ਵਰਣ ਬੋਧ' ਦਾ ਅਧਿਆਇ ਰਤਾ ਗੁਰੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਈ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬੋਲੀ ਸਦਾ ਬਦਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ੬ ਗੁਰ-ਮਹਲਾਂ ਨੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਉਚਾਰੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਦਾ ਭੀ ਪੰਜਾਬੀ ਉਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਚੁਕਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਣਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਹੋਵੇ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਮਾ ਬੀਤਦਾ ਆਇਆ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਾਲੇ ਕਾਰਕ-ਚਿਹਨ ਮਿਟਦੇ ਮਿਟਦੇ ਆਖ਼ਰ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਅੱਪੜ ਕੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਥਾਂ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਕੰਮ ਲਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

‘ਮਤਿ’, ‘ਮਤ’, ‘ਮਤੁ’ ਆਦਿਕ ਸ਼ਬਦ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨਾ ਭੀ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ‘ਵਰਣ ਬੋਧ’ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਵਟੀਜ਼ ਕੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਦਾ ਹੋਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਕੋਈ ਅਨੋਖੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਕੋ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਇਹ ਉਪਰਲੇ ਤ੍ਰੈਵੇ ਰੂਪ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਨਿਰੇ ਇਹ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਈ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਹੇਠ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ਭਿਸਤੁ (ਪੁਲਿੰਗ), ਭਿਸਤਿ (ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ) :

ਭਿਸਤੁ ਨਜੀਕਿ ਰਾਖੁ ਰਹਮਾਨਾ ॥੪॥੧੫॥ (ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੧)

ਉਨਿ ਭਿ ਭਿਸਤਿ ਘਨੇਰੀ ਪਾਈ ॥੨॥੧੫॥ (ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੧)

ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਸਾਫ਼ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਕਿਰਣਿ’ ਅਤੇ ‘ਕਿਰਣ’, ‘ਸਰਣਿ’ ਅਤੇ ‘ਸਰਣ’, ‘ਉਪਰਿ’ ਅਤੇ ‘ਉਪਰ’ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪ ਪ੍ਰਚਲਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਨਾਨਕ ਚਿੰਤਾ ‘ਮਤਿ’ ਕਰਹੁ ਚਿੰਤਾ ਤਿਸ ਹੀ ਹੋਇ ॥

ਜਲ ਮਹਿ ਜੰਤ ਉਪਾਇਅਨੁ ਤਿਨਾ ਭਿ ਰੋਜੀ ਦੇਇ ॥.....

ਵਿਚਿ ਉਪਾਇ ਸਾਇਰਾ ਤਿਨਾ ਭਿ ਸਾਰ ਕਰੇਇ ॥

ਨਾਨਕ ਚਿੰਤਾ ‘ਮਤ’ ਕਰਹੁ ਚਿੰਤਾ ਤਿਸ ਹੀ ਹੋਇ ॥੧॥੧੮॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੨, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੫)

ਉਪਰ-ਲਿਖੇ ਇਕੋ ਹੀ ਸਲੋਕ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ‘ਮਤਿ’ (f-ਅੰਤ) ਅਤੇ ਅਖੀਰਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ‘ਮਤ’ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹੀ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਮਰਣੁ ਮੁਣਸਾ ਸੁਰਿਆ ਹਰੁ ਹੈ ਜੋ ਹੋਇ ਮਰਨਿ ਪਰਵਾਣੇ ॥

ਸੂਰੇ ਸੇਈ ਆਰੀ ਆਖੀਅਹਿ ਦਰਗਹ ਪਾਵਹਿ ਸਾਬੀ ਮਾਣੇ ॥.....

ਮਰਣੁ ਮੁਣਸਾ ਸੁਰਿਆ ਹਰੁ ਹੈ ਜੋ ਹੋਇ ਮਰਨਿ ਪਰਵਾਣੇ ॥੩॥੨॥

(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੧, ਅਲਾਹਣੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੭੯)

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਅਖ਼ੀਰਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਕ ਅੱਖਰ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ—ਪਹਿਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ‘ਮਰਨਿ’ ਹੈ ਤੇ ਅਖ਼ੀਰਲੀ ਵਿਚ ‘ਮਰਹਿ’ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਣ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਮਰਨਿ’ ਤੇ ‘ਮਰਹਿ’ ਦੋਵੇਂ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਅੱਠ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (Present Tense, Third person, Plural Number) ਦੇ ਰੂਪ ਹਨ, ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਨ।

ਲਫ਼ਜ਼ ‘ਮਹਲਾ’ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ

ਸ਼ਬਦ ‘ਮਹਲਾ’ ਦੇ ਉੱਚਾਰਨ ਅਤੇ ਅਰਥ ਸੰਬੰਧੀ ਕਈ ਮਤ-ਭੇਦ ਹਨ। ‘ਉੱਚਾਰਨ’ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਿਅਕਾਰਣ ਨਾਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਇਥੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ‘ਮਹਲ’, ‘ਮਹਲੁ’ ਅਤੇ ‘ਮਹਲਾ’ ਕਈ ਵਾਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਦੋ ਥਾਂ ਉਲੰਘਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਿਤੇ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ ‘ਮਹੱਲ’ ਅਤੇ ‘ਮਹੱਲਾ’ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੋ, ਜਦੋਂ ਇਹੀ ‘ਮਹਲਾ’ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਆਵੇ, ਤਦੋਂ ਇਸ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ ਉਚੇਰੇ ਤੌਰ ‘ਤੇ ‘ਮਹੱਲਾ’ ਕਰਨਾ ਅਸ਼ੁਧ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧੀਕ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹਾਂ।

ਸ਼ਬਦ ‘ਮਹਲਾ’ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ‘ਮਹਿਲਾ’ (महिला) ਦਾ ਰੂਪ ਦੱਸ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ‘ਇਸਤ੍ਰੀ’ ਕਰਨਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਿਰਮੂਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ ਥਾਈਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ‘ਪਹਿਲਾ’, ‘ਦੂਜਾ’, ‘ਤੀਜਾ’, ਆਦਿਕ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ ‘ਪੁਲਿੰਗ’ ਹਨ। ਜੇ ‘ਮਹਲਾ’ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਾਚਕ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ‘ਪਹਿਲਾ’, ‘ਦੂਜਾ’ ਆਦਿਕ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਪਹਿਲੀ’, ‘ਦੂਜੀ’, ‘ਤੀਜੀ’ ਆਦਿਕ ਹੁੰਦਾ।

ਸ਼ਬਦ ‘ਮਹਲ’ ਅਤੇ ‘ਮਹਲਾ’ ਦੇ ਅਰਥ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਚਾਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ:

(੧) ਮਹਲ—ਇਸਤ੍ਰੀ।

‘ਮਹਲ’ ਭੁਭਜੀ ਮਝਵਝੀ ਕਾਲੀ ਮਨਹੁ ਕਜੁਧ ॥੧॥੫॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੮੮)

- (੨) ਮਹਲੁ—ਘਰ, ਟਿਕਾਣਾ, ਨਿਵਾਸ-ਅਸਥਾਨ, ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਜਿਥੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਾਖਿਆਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬੋਜਤ ਬੋਜਤ ਦੁਆਰੇ ਆਇਆ ॥

ਤਾ ਨਾਨਕ ਜੋਗੀ 'ਮਹਲੁ' ਘਰੁ ਪਾਇਆ ॥੪॥੧੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੬)

ਬੋਲਿ ਕਿਵਾਰਾ 'ਮਹਲਿ' ਬੁਲਾਇਆ ॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੭)

ਮਹਲਿ—ਮਹਲ ਵਿਚ।

ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਕੋ ਇਹੁ 'ਮਹਲੁ' ਪਾਵੈ ॥੩॥੨੦॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੯)

ਦੁਬਿਧਾ ਰਾਤੇ 'ਮਹਲੁ' ਨ ਪਾਵਹਿ ॥੭॥੪॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੯੦੪)

ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਏਕੁ ਪਛਾਣੈ ਇਉ ਘਰੁ 'ਮਹਲੁ' ਸਿਵਾਧੈ ॥੫॥

(ਚਿਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੦)

- (੩) ਮਹਲ, ਮਹਲਾ—ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ, ਪੱਕੇ ਘਰ।

ਦਾਤਾ ਦਾਨੁ ਕਰੈ ਤਹ ਨਾਗੀ 'ਮਹਲ' ਉਸਾਰਿ ਨ ਬੈਠਾ ॥੨॥੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੯੦੨)

ਗੜ ਮੰਦਰ 'ਮਹਲਾ' ਕਹਾ ਜਿਉ ਬਾਜੀ ਦੋਬਾਣੁ ॥੪੨॥

(ਚਿਅੰਕਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੩੬)

ਆਪੇ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਅਨੁ ਕਰਿ 'ਮਹਲ' ਸਰਾਈ ॥੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੪੭)

- (੪) ਮਹਲਾ—ਕਾਇਆਂ।

ਸਬਦੇ ਪਤੀਜੈ ਅੰਭੁ ਤੀਜੈ ਸੁ ਮਹਲੁ 'ਮਹਲਾ' ਅੰਤਰੇ ॥

ਆਪਿ ਕਰਤਾ ਕਰੇ ਸੋਈ ਪ੍ਰਭੁ ਆਪਿ ਅੰਤਿ ਨਿਰੰਤਰੇ ॥੮॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੬੭)

'ਮਹਲਾ' ਅੰਦਰਿ ਗੈਰ ਮਹਲੁ ਪਾਏ ਭਾਣਾ ਭੁਝਿ ਸਮਾਹਾ ਹੇ ॥੧੪॥੫॥੧੪॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੮)

ਚਿਹੁ ਅਭਿਨਾਸੀ ਰਾਇਆ ॥

ਨਿਰਤਉ ਸੰਗਿ ਤੁਮਾਰੈ ਬਸਤੇ ਇਹੁ ਭਰਨੁ ਕਹਾ ਤੇ ਆਇਆ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਏਕ 'ਮਹਲਿ' ਤੂੰ ਹੋਹਿ ਅਵਾਰੇ ਏਕ 'ਮਹਲਿ' ਨਿਮਾਨੇ ॥
 ਏਕ 'ਮਹਲਿ' ਤੂੰ ਆਪੇ ਆਪੇ ਏਕ 'ਮਹਲਿ' ਗਰੀਬਾਨੇ ॥੧॥
 ਏਕ 'ਮਹਲਿ' ਤੂੰ ਪੰਡਿਤੁ ਬਕਤਾ ਏਕ 'ਮਹਲਿ' ਖਲੁ ਹੋਤਾ ॥
 ਏਕ 'ਮਹਲਿ' ਤੂੰ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਗ੍ਰਾਹਜੁ ਏਕ 'ਮਹਲਿ' ਕਛੁ ਨ ਲੇਤਾ ॥੨॥੫॥੧੨੬॥
 (ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੬)

ਮਹਲ—ਸਰੀਰ। ਮਹਲਿ—ਸਰੀਰ ਵਿਚ।

ਉੱਚਾਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਤਾਂ ਅਗੇ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉੱਚਾਰਨ 'ਮਹੱਲਾ' ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਬਦ 'ਰਹਤ' 'ਬਹਰੇ', 'ਬਹਲੇ', 'ਸਹਜ' ਆਦਿਕ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਤਿਵੇਂ ਸ਼ਬਦ 'ਮਹਲਾ' ਦਾ ਭੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਸ਼ਬਦ 'ਮਹਲਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਭੀ ਸਾਫ਼ ਸੁੱਝ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਉੱਚਾਰੀ ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਾਮ ਕੇਵਲ 'ਨਾਨਕ' ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਅਮੁਕੀ ਬਾਣੀ ਕਿਸ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ 'ਮਹਲਾ' ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਵਿਅਕਤੀ', 'ਕਾਇਆਂ'; ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਦੇ ਅੰਕ ਨੰ: ੪ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ 'ਮਹਲਾ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਕਾਇਆਂ' ਹੈ।

ਸੋ

'ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' ਪਹਿਲਾ ਜਿਸਮ।

'ਮਹਲਾ ਦੂਜਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' ਦੂਜਾ ਸਰੀਰ।

'ਮਹਲਾ ਤੀਜਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' ਤੀਜਾ ਸਰੀਰ।

ਇਤਿਆਦਿਕ।

ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧੀਕ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਜੋਤਿ' ਤਾਂ ਸਭ ਗੁਰ-ਮਹਲਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਕੇਵਲ 'ਕਾਇਆਂ' ਹੀ ਪਲਟੀ ਹੈ:

ਲਹਣੇ ਦੀ ਫੇਰਾਈਐ, ਨਾਨਕਾ ਦੋਹੀ ਖਟੀਐ ॥

ਜੋਤਿ ਓਹਾ ਜੁਗਤਿ ਸਾਇ, ਸਹਿ 'ਕਾਇਆ' ਫੇਰਿ ਪਲਟੀਐ ॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੯੬੬)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਭੀ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਿਅਲ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਅਰਜਨੁ 'ਕਾਇਆ' ਪਲਟਿ ਕੈ ਮੂਰਤਿ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਵਾਰੀ ॥੪੮॥੧॥

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰ-ਲੇਖ ਵਿਚ ਨਿਰਾ ਲਫਜ਼ 'ਮਹਲਾ' ਹੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ, ਦੋ ਥਾਂ ਲਫਜ਼ 'ਮਹਲੁ' ਭੀ ਆਇਆ ਹੈ, ਵੇਖੋ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੰਨਾ ੧੬, ਸ਼ਬਦ ਨੰ: ੬, ਅਤੇ ਪੰਨਾ ੧੮, ਸ਼ਬਦ ਨੰ: ੧੨।

ਜੇ ਲਫਜ਼ 'ਮਹਲਾ' ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ 'ਮਹੱਲਾ' ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ 'ਮਹਲੁ' ਨੂੰ ਭੀ 'ਮਹੱਲੁ' ਆਖਣਾ ਪਏਗਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਫਜ਼ 'ਮਹੱਲਾ' ਤੇ 'ਮਹੱਲੁ' ਦੋ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋ ਗਏ। ਸੋ ਇਹ ਉੱਚਾਰਨ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਵਰਣ ਬੋਧ (Orthography)

'ਬੋਲੀ' ਦੇ ਦੋ ਅੰਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ—'ਉੱਚਾਰਨ' ਵਿਸ਼ਿਅਕ ਅਤੇ 'ਭਾਵ' ਵਿਸ਼ਿਅਕ, ਭਾਵ 'ਵਰਣਾਤਮਕ' ਤੇ 'ਭਾਵਾਤਮਕ'।

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਾਂਗ ਬੋਲੀ ਦਾ ਭੀ 'ਜਨਮ', 'ਵਿਕਾਸ' ਅਤੇ 'ਨਾਸ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਬੋਲੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਖਾਸ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਵਧਦੀ-ਫੁਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਮਾ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਨਦੀ ਵਿਚ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸੋਮੇ ਦੇ ਕੋਲ ਨਦੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਬਹੁਤ ਵਿੰਗਾ, ਤੰਗ ਅਤੇ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਅਰੰਭਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਦੀ ਚਾਲ ਵੀ ਬੇ-ਢੰਗੀ ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਅੱਪੜ ਕੇ ਨਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੁਝ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਦੀ ਵਿਚ ਜਲ ਭੀ ਵਧੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾਈ ਭੀ ਵਧੀਕ। ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਦੀ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਅਤੇ ਸਿੱਧੀ ਵਗਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਹਾਲਤ ਬੋਲੀ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਨਦੀਆਂ ਵਿਚ ਲਾਂਭ ਦਾ ਪਾਣੀ ਆ ਰਲਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਭੀ ਏਧਰੋਂ ਉਧਰੋਂ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਆ ਰਲਦੇ ਹਨ। ਨਦੀ ਦੇ ਜਲ ਵਾਂਗ ਖਾਸ ਖਾਸ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਅਨੁਕੂਲ ਧਰਤੀ ਦੇ ਮੁੱਕ ਜਾਣ 'ਤੇ ਨਦੀ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਨਦੀ ਵਿਚ ਜਾਂ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਜਾ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਬੋਲੀ ਭੀ ਆਪਣੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਿਘਨ ਪੈ ਜਾਣ 'ਤੇ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬੋਲੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਰੱਬ ਦੀ ਦਿਤੀ ਹੋਈ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰੰਭ ਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਤਾ ਆਦਿਕ ਭੀ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਧਾ ਘਟਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।

ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਹਾਲਤ ਨਾਲ ਵੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਥੋਂ ਤਾਈਂ ਕਿ ਜਲ-ਵਾਯੂ ਦਾ ਭੀ ਬੋਲੀ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ 'ਟ' ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਅਤੇ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ 'ਤ' ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ। ਸਮਾ ਪਾ ਕੇ ਲੋਕ ਅਨੇਕਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਉੱਚਾਰਨ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਉੱਚਾਰਨ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਮਨੁੱਖ ਫੋਫੜਿਆਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ 'ਅਵਾਜ਼' (ਨਾਦ) ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫੋਫੜਿਆਂ ਦੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ 'ਨਾਦ-ਯੰਤਰਾਂ' ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਦਬਾਅ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆਂ ਵਿਅਕਤ-ਨਾਦ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਾਹ ਫੋਫੜਿਆਂ ਤੋਂ ਕੰਠ-ਨਾਲੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਉਸ ਨਾਲੀ ਦੀਆਂ 'ਸੁਰ-ਤੰਤੀਆਂ' ਵਿਚ ਕਾਂਬਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਂਬਾ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਸਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੰਠ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਅੱਪੜ ਕੇ ਸਾਹ ਨੱਕ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਸਾਹ ਦੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਕੇਵਲ ਨੱਕ ਹੀ ਹੈ।

ਨੱਕ ਦੇ ਰਸਤੇ ਸਾਹ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਤਾਲੂ ਦਾ ਮੁਲਾਇਮ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਸੰਘ ਦੀ ਘੰਡੀ ਸਿੱਧੀ ਪਲਮਦੀ ਰਹੇ। ਜੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪਿਛੇ ਹਟਾ ਲਏ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸਾਹ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਇਹ 'ਵਿਅਕਤ ਨਾਦ' (Audible Sound) ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ। ਅੱਗੇ ਇਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਜੀਭ ਕਈ ਥਾਈਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਪਾਂਦੀ ਹੈ; ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਲਾਇਮ ਤਾਲੂ ਉੱਤੇ, ਫੇਰ ਖਰੂਵੇ ਤਾਲੂ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਉਪਰਲੇ ਦੰਦਾਂ ਦੇ ਮਸ਼ੂੜਿਆਂ ਉੱਤੇ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ 'ਕ', 'ਚ', 'ਤ' ਆਦਿਕ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਉੱਚਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਜੀਭ ਦੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜੀਭ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਹਿੱਸੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ :

(੧) ਉਹ ਅੱਖਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ 'ਕੰਠ' (ਸੰਘ) ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :
ਅ, ਹ, ਕ, ਖ, ਗ, ਘ।

(੨) ਮੁਲਾਇਮ ਤਾਲੂ ਨਾਲ ਜੀਭ ਦੇ ਲੱਗਿਆਂ ਉੱਚਾਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅੱਖਰ:

ੲ, ਯ, ਸ਼, ਚ, ਛ, ਜ, ਝ।

(੩) ਖਰ੍ਹਵੇ ਤਾਲੂ ਤੋਂ: ਰ, ਟ, ਠ, ਡ, ਢ, ਤ਼।

(੪) ਦੰਦਾਂ ਤੋਂ: ਲ, ਸ, ਤ, ਥ, ਦ, ਧ।

(੫) ਹੋਠਾਂ ਤੋਂ: ਓ, ਵ, ਪ, ਫ, ਬ, ਭ।

ਨੋਟ: ਙ, ਞ, ਣ, ਨ ਅਤੇ ਮ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ ਉਪਰ-ਲਿਖੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨੱਕ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਕੱਢਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਬੋਲਣ ਵੇਲੇ 'ਕੰਠ-ਨਾਲੀ' ਦੀਆਂ 'ਸੁਰ-ਤੰਤੀਆਂ' ਮੁਲਾਇਮ ਅਤੇ ਖਰ੍ਹਵੇ ਤਾਲੂ, ਦੰਦਾਂ ਅਤੇ ਜੀਭ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਮਿਲਵਾਂ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾ ਸੰਬੰਧ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਹੀ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਵਰਗ (Class) ਵਿਚ ਭੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਭੀ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਹਾਲਤ ਦਾ ਭੀ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਵਸਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਭੀ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨਾਤਮਕ ਰੂਪ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪੁਰਾਣੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਨਵੀਨ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਦੀ 'ਹ', 'ਕ' ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ-ਆਤਮਕ ਰੂਪ ਬਦਲਦਾ ਗਿਆ—ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

(੧) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਕਿਸੇ ਵਰਗ ਦਾ ਦੂਜਾ ਜਾਂ ਚੌਥਾ ਅੱਖਰ (ਖ, ਘ, ਠ, ਥ, ਧ ਆਦਿਕ) ਅਤੇ ਮੂਰਧਨੀ 'ਸ' (ਸੋ: ਥ) ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਹ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਹੁਣ	ਅਪੁਨਾ	(ਅਥੁਨਾ)	ਬਹੁਤ	ਪ੍ਰਭੂਤੰ	(ਪ੍ਰਥੂਤੰ)
ਪੁਰਮਿ	ਪ੍ਰਿਥਮਿ	(ਪ੍ਰਥਮੀ)	ਸੁਹਾਗ	ਸੈਭਾਗਾਜ	(ਸੈਭਾਗਯ)
ਜੀਹ	ਜੀਭ	(ਜਿਹਵਾ)	ਕਾਹਨ	ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ	(ਕ੍ਰਿਸ਼ਾ)
ਸੁਰਹੀ	ਸੁਰਭਿ	(ਸੁਰਧਿ)	ਕੁਹਾੜਾ	ਕੁਠਾਰ	(ਕੁਰਾਰ)
ਅਉਹਟ	ਅਵਘਟ	(ਅਵਥਟ)	ਬਹਿਰਾ (ਬੋਲਾ)	ਬਧਿਰ	(ਬਧਿਰ)

ਪੰਜਾਬੀ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਪਹੁਪੁ	ਪੁਸਪ	(ਪੁਸ਼)	ਵੀਹੀ (ਗਲੀ)	ਵੀਥੀ	(ਕੀਥੀ)
ਨਹੁੰ	ਨਖ	(ਨਭ)	ਜਲਹਰ	ਜਲਧਰ	(ਯਲਧਰ)
ਖੋਹ	ਖਯੋਭ	(ਖੀਧ)	ਪੈਓਹਰੀ	ਪਯੋਧਰੀ	(ਧਯੋਧਰੀ)
ਪੋਹ (ਘੁ-ਵੁਟਲਾ)	ਪ੍ਰਭਾ	(ਧ੍ਰਾਧ)	ਬਲਹਰ	ਵਲਿਧਰ	(ਕਲਿਧਰ)
ਸੁਹਾਵਾ	ਸੁਖਾਵਹ	(ਸੁਭਾਕਫ)	ਸਾਹੂ (-ਕਾਰ)	ਸਾਧੂ	(ਸਾਧੂ)

(੨) ਜੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਦੁੱਤ ਅੱਖਰ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਦੁੱਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੱਖਰ 'ਸ' ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ 'ਅ' ਹੋਰ ਵਧਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ 'ਸ' ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਅਸਨਾਨ, ਨਾਨ	ਸ੍ਨਾਨ (ਸ਼ਨਾਨ)	ਅਸਰੂਪ, ਰੂਪ	ਸ੍ਰੂਪ (ਸ਼ਰੂਪ)
ਅਸਥੰਭ, ਥੰਭ	ਸ੍ਥੰਭ (ਸ਼ਤ੍ਥਧ)	ਅਸਨਾਈ, ਨਾਈ	ਸ੍ਨਾ (ਅਰਥੀ)
ਅਸਥਾਨ, ਥਾ	ਸਥਾਨ (ਸ਼ਥਾਨ)	ਅਸਥਿਰ, ਥਿਰ	ਸਥਿਰ (ਸ਼ਥਿਰ)
ਅਸਨੇਹੁ, ਨੇਹ	ਸ੍ਨੇਹ (ਸ਼ਨੇਹ)	ਅਸਥਲ, ਥਲ	ਸਥਲ (ਸ਼ਥਲ)

ਪਰ ਜੇ ਦੁੱਤ ਅੱਖਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੱਖਰ 'ਸ' ਤੇ ਦੂਜਾ ਅੱਖਰ 'ਤ' ਹੋਵੇ ਤਾਂ 'ਅ' ਪਹਿਲਾਂ ਵਧਾਣ ਦੇ ਥਾਂ ਦੁੱਤ ਦੇ ਵੱਟੇ 'ਥ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ 'ਦੁੱਤ', ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਵੇ ਤਾਂ ਭੀ ਇਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਥੋੜਾ	ਸ੍ਯੋਕ (ਸ਼ਯੋਕ)	ਆਥਿ	ਅਸਤਿ (ਅਸ਼ਿਤਿ)
ਵੱਥੁ	ਵਸਤੁ (ਵਸ਼ਤੁ)	ਥੰਭ	ਸ੍ਥੰਭ (ਸ਼ਤ੍ਥਧ)
ਹੱਥੁ	ਹਸਤ (ਹਸ਼ਤ)	ਪੱਥਰ	ਪ੍ਰਸ਼ਰ (ਪ੍ਰਸ਼ਰ)
ਹਾਥੀ	ਹਸਤਿ (ਹਸ਼ਤਿ)	ਥੱਥਾ	ਸ੍ਥਥਕ (ਸ਼ਤ੍ਥਕ)
ਥਣ	ਸ੍ਯਨ (ਸ਼ਨ)		

(੩) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਿਅੰਜਨ (ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਵੇ) ਦੇ ਥਾਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸੂਰ ਅੱਖਰ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਬਹੁਤ ਵਧੀਕ ਵਧ ਗਿਆ। ਕਈਆਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਵਿਅੰਜਨ ਹਟ ਕੇ ਸੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਹੋਰ ਦਾ ਹੋਰ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਪੰਜਾਬੀ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਇਆਣੀ	(ਇਆਇਣਿ)	ਏਕਾਕਿਨੀ
ਚਿਤੇਰਾ	(ਚਿੱਤਅਰੋ)	(ਚਿਤ੍ਰਕਰ)
ਜੁਆਰੀ	(ਜੁਅਅਰ)	(ਦ੍ਰੁਤਕਰ)
ਡੈਣ	(ਡਾਇਨੀ)	ਡਾਕਿਨੀ (ਫਾਕਿਨੀ)
ਰਾਵਲ	(ਰਾਉਲ)	ਰਾਜਕੁਲ (ਰਾਜਕੁਲ)
ਸੋਹਲ	(ਸੋਅੱਲ)	(ਸੁਕੁਮਾਰ)
ਨਿਓਲ	(ਨਉਲ)	ਨਕੁਲ (ਨਕੁਲ:)
ਸਚਿਆਰ		ਸਤ੍ਯਕਰ (ਸਤ੍ਯਕਰ)
ਵਾੜ	(ਪਾਆਰ)	(ਪ੍ਰਾਕਾਰ)
ਮੈਗਲ	(ਮਾਅਗਲ)	(ਮਦਕਲ)
ਜਲੋੜਾ	(ਜਲਅਰੋ)	(ਜਲਚਰ)
ਸਾਇਰ	(ਸਾਅਰੋ)	(ਸਾਗਰ)
ਕੱਘਾ (ਕੱਘਾ)	(ਕਅੱਗਹ)	(ਕਚੱਗ੍ਹ)
ਸੀਅਲਾ		ਸੀਤਲ (ਸੀਤਲ)
ਵੈੜਾ	(ਵਿਅੜ)	ਵਿਕਟ (ਵਿਕਟ)
ਕੋਇਲ		ਕੋਕਿਲ (ਕੋਕਿਲ)
ਰੈਣਿ	ਰਅਣਿ (ਰਅਣਿ)	ਰਜਨਿ (ਰਜਨਿ)
ਭੈਣ	ਭਅਣਿ	ਭਗਿਨੀ (ਯਗਿਨੀ)
ਗੈਣ	ਗਅਣ	ਗਗਨ (ਗਗਨ)
ਵੈਣ	ਵਅਣ	ਵਚਨ (ਵਚਨ)
ਨੈਣ	ਨਅਣ	ਨਯਨ (ਨਯਨ)
ਭੈਣੁ	ਭਅਣ	ਭਵਨ (ਭਵਨ)
ਨੈ	ਨਇ	ਨਦੀ (ਨਦੀ)
ਜੇ	ਜਇ	ਯਦਿ (ਯਦਿ)

(੪) ਜੀਭ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਮੁਲਾਇਮ ਤਾਲੂ ਅਤੇ ਖਰ੍ਹਵੇ ਤਾਲੂ ਤੋਂ ਉੱਚਾਰੇ ਹੋਏ ਅੱਖਰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਵਟੀਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ 'ਤ'—ਵਰਗ ਦੇ ਥਾਂ 'ਟ'—ਵਰਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਪੰਜਾਬੀ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਸੁਹੰਢਣਾ	ਸੁਹਦ	ਸੁਖਦ (ਸੁਖਵ)
ਥਾਂ, ਠਾਉ	ਗਯ	ਸਥਾਨ (स्थान)
ਬਣੂਆ		ਵਰਤੁਲ (वर्तुल)
ਪਨਕਤ	ਪਨ-ਘਟ	
ਨਾਸੇ ('ਸ' 'ਤ'-ਵਰਗੀ)	ਨਾਠੇ	
ਬਿਨਸੀ ('ਸ' 'ਤ'-ਵਰਗੀ)	ਬਿਨਠੀ	
ਢੀਠ		ਧਿਸ਼ਟ (धृष्ट)
ਡੰਡ		ਦੰਡ (दण्ड)
ਕਿਥੈ	ਕੈਠੈ	ਕੁੱਤ੍ਰ (कुत्र)

(੫) ਇਕੋ ਵਰਗ ਦੇ ਅੱਖਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਆਉਂਦੇ ਆਪੇ ਵਿਚ ਵੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ: 'ਪ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਵ' ਜਾਂ 'ਉ', 'ਮ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਵ', 'ਵ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਮ', 'ਘ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਕ', 'ਪ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਬ'। ਜਿਵੇਂ:

ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਜਾਦਮ ਰਾਇਆ	ਜਾਦਵ (यादव)	ਬਹੁਤ	ਪ੍ਰਭੂਤੰ (प्रभूतं)
ਨਾਵ	ਨਾਮ (नाम)	ਅਸ ਗਾ	ਅਸ ਕਾ
ਸਉਤੁ (ਸਵਤੁ)	ਸਪੁਤ੍ਰ (सुत्र)	ਉਸ ਗਾ	ਉਸ ਕਾ
ਅਉਤੁ (ਅਵਤੁ)	ਅਪੁਤ੍ਰ (अपुत्र)	ਮੈਗਲ	ਮਦਗਲ (मदकलः)
ਪੁਹਮਿ	ਪ੍ਰਿਥਵੀ (पृथ्वी)	ਅਨਿਗ	ਅਨਿਕ (अनेक)
ਮੰਡੂਆ (ਪ੍ਰ: ਮੰਡੋਵੇ)	(ਸੰ: ਮੰਡਪ)	ਵਾੜ	ਪ੍ਰਾਕਾਰ
ਸਿਲ-ਵੱਟਾ	ਸਿਲਾਪੱਟਕ (शिलापट्टकः)	ਪਨਕਤ	ਪਨਘਟ
		ਕਰਵੱਤ	ਕਰਪੱਤ੍ਰ (करपत्र)

ਕਉਲ (ਪ੍ਰ: ਕਵਾਲ) (ਸੰ: ਕਪਾਲ)

(੬) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ 'ਟ' (ਜੋ ਸਬਦ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਵੇ) ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ੜ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਕੀੜਾ	ਕੀਟਕ (कीटकः)	ਵਾੜ	ਵਾਟਿਕਾ (वाटिका)
ਕਉੜਾ (ਕੋੜਾ)	ਕਟੁਕ (कटुकः)	ਨੇੜੇ	ਨਿਕਟਿ (निकटि)
ਤ੍ਰਿਉੜੀ	ਤ੍ਰਿਕੁਟਿ (त्रिकुटि)	ਚਪੇੜ	ਚਪੇਟ (चपेट)

(੭) ਯ, ਵ :

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ 'ਯ' ਦੋ ਸੂਰਾਂ ('ਏ' ਤੇ 'ਅ') ਦੇ ਜੋੜ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਵ' ਦੋ ਸੂਰਾਂ ('ਓ' ਤੇ 'ਅ') ਦੇ ਜੋੜ ਤੋਂ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਦੁੱਤ ਅੱਖਰ ਨਿਖੜ ਕੇ ਵਰਤਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸੀ, ਉਥੇ ਇਸ 'ਵ' ਅਤੇ 'ਯ' ਦੇ ਸੂਰ ਭੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਦੁੱਤ ਅੱਖਰ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ 'ਵ' ਤੇ 'ਯ' ਤਾਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੂਰ ਵਿਚ ਬਦਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬੀ	ਵ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਯ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਅਉਗੁਣ	ਅਵਗੁਣ	(ਅਕਗੁਣ)	ਬਿਸਨੁ	ਵਜਸਨ	(ਕ੍ਵਜਸਨ)
ਅਉਹਠ	ਅਵਘੱਟ	(ਅਕਥਟ)	ਦਇਆਲੁ	(ਦੈਆਲੁ)	
ਸਰਬਸੁ	ਸਰਵਸੁ	(ਸਰ੍ਵਸ੍ਵ)		ਦਯਾਲੁ	(ਦਯਾਲੁ)
ਚਤੁਆਰੇ	ਚਤੁਾਰ	(ਚਤ੍ਵਾਰ)	ਭਇਆਨ	(ਭੈਆਨ)	
ਬਿਸੁਆਸ	ਵਿਸੁਾਸ	(ਵਿਸ਼ਵਾਸ)		ਭਯਾਨ	(ਭਯਾਨ)
ਅਉਤੁ	(ਪ੍ਰਾ: ਅਵੁਤੁ)	(ਸੰ: ਅਪੁਤੁ)	ਭ੍ਰਿਤਿਆ	ਪ੍ਰਿਅੰ	
ਸਉਤੁ	(ਪ੍ਰ: ਸਵੁਤੁ)	(ਸੰ: ਸਪੁਤੁ)		ਭਿਤਯ ਪ੍ਰਿਯੰ	(ਮੁਤ੍ਯਪ੍ਰਿਯੰ)
ਰੁਖ	ਵ੍ਰਿਖਯ	(ਵ੍ਰੁਖ)	ਅਖਇਓ	ਅਖਯਯ	(ਅਕ੍ਯਯ)
ਲੁਣ	ਲਵਣ	(ਲਥਣ)	ਭੁਇਅੰਗਮ	ਭੁਯੰਗਮ	(ਮੁਯੰਗਮ)
ਦਿਓਰ	ਦੇਵਰ	(ਦੇਵਰ)	ਜਖਿ	ਯਖਯ	(ਯਕ੍ਯ)
ਦੁਈਆ	(ਪ੍ਰਾ: ਦੁਇਓ)	(ਸੰ: ਦ੍ਰਿਤੀਯ)	ਪੁੰਨਿਆਤਮੈ	ਪੁਨਯਾਤਮੈ	(ਪੁਨ੍ਯਾਤਮਾ)
ਦੁਣਾ	(ਪ੍ਰਾ: ਦੁਉਣੋ)	(ਸੰ: ਦ੍ਰਿਗੁਣ)	ਹੈ	ਹਯ	(ਹਯ)

(੮) 'ਰ' ਤੇ 'ਲ' ਆਪੇ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ਦੈਆਰ	ਦੈਆਲ (ਦਇਆਲ)
ਸਾਰਦੁ (ਸਾੜ)	ਸਿੱਲਾ
ਹਰਿਦ੍ਰਾ (ਹਰਿਦ੍ਰਾ)	ਹਲਦੀ
ਵਰਮੀ	ਵਲਮੀਕ (ਵਲ੍ਯੀਕ)

(੯) ਦੁੱਤ ਅੱਖਰ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ 'ਰ' ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਸਮਥੁ	ਸਮਰਥੁ (ਸਮਥੰ)	ਪੁਥ	ਪੂਰਥ (ਪ੍ਰਥੰ)
ਕਿਤਿ	ਕੀਰਤਿ (ਕੀਰਿਤੰ)	ਬ੍ਰਹਮਚਰੁ	ਬ੍ਰਹਮਚਰਯੁ (ਬ੍ਰਹਮਚਰ੍ਯੰ)

ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਪਰਾਕਉ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ (ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ)	ਭੰਡੁ (ਪ੍ਰਾ: ਭੱਜਾ)	ਭਾਰਯਾ (ਘਾਯਾ)
ਸਮਪਉ	ਸਮਰਪਉ (ਸਮਰਪ)	ਪੱਤਲ	ਪਤ੍ਰਲ (ਪਤ੍ਰਲ)
ਗਬੁ	ਗਰਬੁ (ਗਰ੍ਭ)	ਵੱਗ	ਵਰਗ (ਵਰ੍ਗ:)
ਅਈਆ	ਅਰਯਾ (ਅਯਾ)	ਕਰਵੱਤ	ਕਰਪੱਤ (ਕਰਪਤ੍ਰ)
ਮਈਆ	ਮਰਯਾ (ਸਯਾ)		

ਇਥੋਂ ਤਾਈਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮੇਂ, ਜਲ-ਵਾਯੂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬਦਲ ਬਦਲ ਕੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਈ।

ਸੱਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਇਹ ਦੂਸ਼ਣ ਲਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਭਯ' (ਧਯ) ਥਾਂ 'ਭਉ' ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਉਂਪਰਲੀ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਰੱਖਿਆਂ ਇਹ ਦੂਸ਼ਣ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਿਰਮੂਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ, ਜਦੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਹੇਠ-ਲਿਖਿਆ ਨਿਯਮ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ।

(੧੦) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਯ' ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਉ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਨਿਰਨਉ	ਨਿਰਣਯ (ਨਿਰਯ)	ਬਿਨਉ	ਵਿਨਯ (ਵਿਨਯ)
ਪਰਚਉ	ਪਰਿਚਯ (ਪਰਿਚਯ)	ਨਿਹਚਉ	ਨਿਸ਼ਚਯ (ਨਿਸ਼ਚਯ)
ਪ੍ਰਿਉ	ਪ੍ਰਿਯ (ਪ੍ਰਿਯ)	ਨਿਆਉ	ਨ੍ਯਾਯ (ਨ੍ਯਾਯ)
ਵਾਉ	ਵਾਯੁ (ਵਾਯੁ)	ਉਦਉ	ਉਦਯ (ਉਦਯ)
ਹਿਆਉ	ਹਿਦਯ (ਹਿਦਯ)	ਉਪਾਉ	ਉਪਾਯ (ਉਪਾਯ)
ਅਖਉ	ਅਖਯਯ (ਅਖਯਯ)	'ਤ੍ਰਉ' ਦਸੀ	'ਤ੍ਰਯ' (ਦਸੀ)
ਪਰਲਉ	ਪ੍ਰਲਯ (ਪ੍ਰਲਯ)		('ਤ੍ਰਯਦਸੀ')
ਭਉ	ਭਯ (ਧਯ)	ਖਉ	ਖਯਯ (ਖਯਯ)
ਸਮਉ	ਸਮਯ (ਸਮਯ)		

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਉਕਾਰਾਂਤ (ਉ-ਅੰਤ ਵਾਲੇ) ਗਿਣੇ ਗਏ ਹਨ। ਪੁਲਿੰਗ ਉਕਾਰਾਂਤ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕਾਰਕ-ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ (Case Inflexion) ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆਂ ਸਮਝ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ 'ਭਉ' ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਰੂਪ 'ਭੈ' ਅਤੇ 'ਭਇ' ਕਿਵੇਂ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਭਉ' ਭਾਗਾ ਨਿਰਭਉ ਮਨਿ ਬਸੈ ॥੩੪॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੩)

ਬਹੁ-ਵਚਨ

'ਭੈ' ਬਿਨਸੈ ਨਿਰਭਉ ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ ॥੫੬॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੯੧)

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ 'ਭਇ' ਭੁਖੁ ਭਉ ਜਾਇ ॥

'ਭੈ' ਰਥੈ ਸਚ ਰੰਗਿ ਸਮਾਇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੫੭)

ਭਇ-ਭਉ ਦੀ ਰਾਹੀਂ, ਭਉ ਦੁਆਰਾ। ਭੈ-ਭਉ ਵਿਚ।

ਨੋਟ: ਇਥੇ ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਵਿਚ 'ਭੈ' ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ।

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਗਿਰਿ ਤਰ ਜਲ ਜੁਆਲਾ 'ਭੈ' ਰਾਖਿਓ ਰਾਜਾ ਰਾਮਿ ਮਾਇਆ ਫੇਰੀ ॥੩॥੩॥੬॥

ਭੈ-ਭਉ ਤੋਂ, ਡਰ ਤੋਂ। (ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੫)

ਸੰਬੰਧਕਾਂ (Preposition) ਦੇ ਨਾਲ

'ਭੈ' ਮਹਿ ਰਚਿਓ ਸਭੁ ਸੰਸਾਰਾ ॥੧੩੨॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੯੨)

ਸਿਮਰਭ ਨਾਮੁ 'ਭੈ' ਪਾਰਿ ਉਤਰੀਆ ॥੧੨੦॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੯੦)

'ਭੈ' ਵਿਚਿ ਅਗਨਿ ਕਥੈ ਫੇਗਾਰਿ ॥ (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੮੬੪)

ਨੋਟ: ਸਮਾਸਿਕ ਸ਼ਬਦ (Compound Word) 'ਨਿਰਭਉ' (ਜਦੋਂ ਇਸ

ਦਾ ਅਰਥ 'ਅਕਾਲਪੁਰਖ' ਹੋਵੇ) ਦਾ ਰੂਪ ਉਪਰਲੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ 'ਨਿਰਭਉ' ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਤੁਮ ਗਾਵਹੁ ਮੇਰੇ 'ਨਿਰਭਉ' ਕਾ ਸੋਹਿਲਾ ॥ (ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ ੧੨)

'ਨਿਰਭਉ' ਕੈ ਘਰਿ ਤਾਜੀ ਲਾਵੈ ॥੫॥੧੩॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੨੬)

ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਸ਼ਬਦ 'ਭਉ' ਵਾਂਗ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਕ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :

ਅਉਰ ਸਗਲ ਜਗੁ ਮਾਇਆ ਮੋਹਿਆ 'ਨਿਰਭੈ' ਪਦੁ ਨਹੀ ਪਾਵੈ ॥੩॥੮॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੬, ਪੰਨਾ ੨੨੦)

ਸ਼ਬਦ 'ਭਉ' ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੋਂ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਭਯ' ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਭਉ' ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ :

ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਮਨਿ ਆਗਲਤਾ ਪ੍ਰਾਣੀ

ਜਰਾ ਮਰਣੁ 'ਭਉ' ਵਿਸਰਿ ਗਇਆ ॥੧॥੨॥

(ਸਿਰੀਗੁਰੂ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੨)

ਅਬ 'ਭਉ' ਤਾਨਿ ਤਰੇਸਉ ਆਵਾ ॥੩੦॥

(ਕਬੀਰ ਜੀ, ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੨)

ਗੁਰੁ ਕਰਿ ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਕਰਿ ਮਹੁਆ 'ਭਉ' ਭਾਠੀ ਮਨ ਧਾਰਾ ॥੧॥੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੬੬੬)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਨਿਰੇ ਯ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਉ-ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਸਗੋਂ ਅੰਤਲੇ ਹਰੇਕ ਵਿਅੰਜਨ ਦੀ 'ਉ' ਸੂਰ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ, ਜਿਵੇਂ :

ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਪਰਾਕਉ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ (ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ)	ਸਾਉ	ਸੁਆਦ (ਸਵਾਦ)
ਨਾਉ	ਨਾਮ (ਨਾਮ)	ਪਸਾਉ	ਪ੍ਰਸਾਦਿ (ਪ੍ਰਸਾਦ)
ਆਤਮਰਾਉ	ਆਤਮਰਾਜ (ਆਤ੍ਮਰਾਜ)	ਕਾਉ	ਕਾਗ (ਕਾਗ)
ਭਾਉ	ਭਾਵ (ਭਾਵ)	ਤਾਉ	ਤਾਪ (ਤਾਪ)
ਸੰਪਉ	ਸੰਪਤਿ (ਸੰਪਤਿ)	ਥਾਉ, ਠਾਉ	ਸਥਾਨ (ਸਥਾਨ)

ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਸਉ	ਸਤ (ਰਾਤ)	ਚਾਉ	ਚਾਯ (ਚਾਧ)
ਅਮਿਉ	ਅੰਮ੍ਰਿਤ (ਅਸੂਤ)	ਅਨੁਰਾਉ	ਅਨੁਰਾਗੁ (ਅਨੁਰਾਗੁ)
ਸੁਆਉ	ਸੁਆਰਥ (ਸਵਾਰਥ)	ਘਾਉ	ਘਾਣ (ਘਾਣ)
ਪਾਉ	ਪਾਦ (ਪਾਦ)	ਆਲਾਉ	ਆਲਾਪੁ (ਆਲਾਪੁ)
ਘਿਉ	ਘ੍ਰਿਤ (ਘ੍ਰਿਤ)	ਬਿਭਉ	ਵਿਭਵ (ਕਿਸ਼ਕ)

ਭਗਤ ਜੈਦੇਵ ਜੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਇਕ ਪਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਇਹ ਦੂਸ਼ਣ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੀਨ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਗੀਤ ਗੋਬਿੰਦ (ਗੀਤ ਗੋਬਿੰਦ) ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਾਣ-ਵਡਿਆਈ ਪਾ ਚੁਕੀ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਬਹੁਤ ਰਸੀਲੀ ਹੈ। ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਉਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਛੰਦ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਸੁਰੂਪੰ ਸ਼ਰੀਰ ਨਕੀਨੰ ਕਲਤ੍ਰੰ ॥
 ਥਨੰ ਮੇਰੁ ਗੁਲਯੰ ਕਚਰਚਾਰੁ ਚਿਤ੍ਰੰ ॥
 ਹਰੇ ਰਫ਼ਿਥਿ ਧੁਸੇ ਸਨਰਚੇਦਲਾਸ ॥
 ਧਰਤ: ਕਿ ਧਰਤ: ਕਿ ਧਰਤ: ਕਿਮ੍ ॥

ਭਗਤ ਜੈਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਗੁਜਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ 'ਭਯ' ਦੋ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ: 'ਭਯ' ਅਤੇ 'ਭਇਅ', ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਮਯ' ਦਾ ਰੂਪ 'ਮਇਅ' ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕੇਵਲ ਰਾਮ ਨਾਮ ਮਨੋਰਮੰ ॥ ਬਦਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਤ 'ਮਇਅ' ॥
 ਨ ਚਨੋਤਿ ਜਸਮਰਦੇਨ ਜਨਮ ਜਰਾਧਿ ਮਰਣ 'ਭਇਅ' ॥

(ਗੁਜਰੀ ਜੈਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੬)

ਇਹ ਉਪਰ-ਦਿਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਤਾਂ ਭਲਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਹਨ, ਆਉ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੇਖੀਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਰ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਹਮਾਯੂੰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮੇਂ।

ਅਕਬਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖੱਤ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਅਕਬਰ ਦੇ ਰਾਜ-ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਇਕ ਪਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਦਮੋਦਰ' ਸੀ। ਇਹ ਦਮੋਦਰ, ਜਾਤ ਦਾ ਗੁਲਾਟੀ ਅਰੋੜਾ, ਝੰਗ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੀਰ ਰਾਂਝੇ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਖੇਲ ਵਰਤੇ, ਜੋ ਇਸ ਨੇ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖੇ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਲਿਖੇ। ਆਪਣੇ ਕਿੱਸੇ 'ਹੀਰ' ਵਿਚ ਦਮੋਦਰ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

ਨਾਉ ਦਮੋਦਰੁ ਛਾਤਿ ਗੁਲਾਟੀ ਆਇਆ ਸਿਕਿ ਸਿਆਲੀ।
 ਅਪੁਨੇ ਮਨ ਵਿਚਿ ਮਸਲਤਿ ਕੀਤੀ ਬਹਿ ਕੈ ਇਥਾਈਂ ਜਾਲੀ।੧।.....
 ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਜੋ ਅਕਬਰ ਸੰਦੀ ਹੀਲ ਨ ਹੁਜਤਿ ਕਾਈ।੩।.....
 ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਕਿੱਸਾ ਕੀਤਾ ਮੈਂ ਤਾਂ ਗੁਟੀ ਨ ਕੋਈ।
 ਸ਼ੁਊਂਕ ਸ਼ੁਊਂਕਿ ਉਠੀ ਹੈ ਮੈਡੀ ਤਾਂ ਦਿਲਿ ਉਮਕ ਹੋਈ।
 ਅਸਾਂ ਮੁਹਾਂ ਅਲਾਇਆ ਓਹੋ ਜੋ ਕੁਝ ਨਜਰਿ ਪਇਓਈ।
 ਆਖ ਦਮੋਦਰਿ ਅੱਗੈ ਕਿੱਸਾ ਜੋਈ ਸੁਣੇ ਸੁਣੇ ਕੋਈ।੭।

ਦਮੋਦਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਭਯ' (ਥਯ) ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ 'ਭਉ' ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਦਮੋਦਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ 'ਰਾਂਝਾ' ਜੀ-ਭਿਆਣਾ 'ਤਖਤ ਹਜ਼ਾਰਾ' ਛੱਡ ਕੇ ਝੰਗ ਆਇਆ, 'ਹੀਰ' ਦੇ ਪਿਉ ਚੂਚਕ ਨੂੰ ਇਉਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ :

ਆਇਆ ਤੱਕਿ ਤੁਸਾਡੀ ਸਾਮੇ ਨਾ ਫਿਰਿ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਈ।
 ਗਲੀਆਂ ਕੱਖ ਅਸਾਡੇ ਵੈਰੀ ਚੰਗਾ ਜਾਨਣ ਨਾਹੀ।
 ਕੇਤੀ ਤੈਭੇ ਪਿਛੇ ਖਾਂਦੀ ਕਮੀ ਕਿਸੈ ਨੂੰ ਨਾਹੀ।
 ਆਖੁ ਦਮੋਦਰ ਮੂਲਿ ਨ 'ਭਉ' ਕਰਿ ਦੇਹੀ ਖੁੰਡੀ ਮਹੀਂ ਚਰਾਈ।੨੩੩।
 ('ਹੀਰ' ਦਮੋਦਰ)

ਨੋਟ : ਇਥੇ ਸ਼ਬਦ 'ਭਉ' ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ।

ਜੀ ਦੇ 'ਭੈ' ਚਲਿਆ ਉਠਿ ਧੀਓ ਵੈਦਾ ਹੈ ਬੁਪ ਕੀਤੀ।
 ਜੇਹੇ ਆਏ ਤੇਹੇ ਚੱਲੇ ਇਹ ਗਲ ਅਸਾਂ ਜੋ ਕੀਤੀ।

ਟੁੱਕਰ ਨ ਮੰਗੇ ਵਦੀਛੇ ਨ ਚੱਖੇ ਲੱਸੀ ਪਾਇ ਨ ਪੀਤੀ।
 ਅਪਣਾ ਭੁੱਗਾ ਸਮਾਲਿ ਮਛਾਣੀ ਪਇਆ ਹਈ ਮਸੀਤੀ।
 ਦੇਇ ਦੁਆਇ ਮਿਤ੍ਰ ਮਿਲਨੁ ਅਸਾਨੂੰ ਅਸੀਂ ਥੱਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੀਤੀ।੧੭੧।
 ਭੈ—ਭਉ ਦੇ ਕਾਰਨ। (‘ਹੰਗਰ’ ਦਮੋਦਰ)

ਨੋਟ: ਇਥੇ ਸ਼ਬਦ ‘ਭੈ’ ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ।

ਇਸ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਿੱਟਾ ਇਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ‘ਭਯ’ ਦੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ‘ਭਉ’, ‘ਭੈ’ ਅਤੇ ‘ਭਅ’ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਇਹੀ ਰੂਪ ਵਰਤੇ ਹਨ। (੧੧) ਕਿਸੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮੁੱਢ ਦਾ ‘ਸੰ’ (ਸੰ) ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ‘ਸਹ’ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ‘ਸੰ’ ਦਾ ਅਗਲਾ ਅੱਖਰ ਭੀ ‘ਸ’ ਜਾਂ ‘ਸ਼’ (‘ਸ’ ਜਾਂ ‘ਸ਼’) ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ:

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ (संस्कृत).....ਸਹਸਕ੍ਰਿਤ; ਸਹਸਾ ਕਿਰਤਾ।

ਸੰਸ਼ਯ (संशय).....ਸਹਸਾ।

ਕਦੇ ਇਸ ‘ਸਹ’ ਦੇ ਥਾਂ ਭੀ ‘ਸੈ’ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਸੰਸਾਰ (संसार).....ਸੈਸਾਰ।

ਨੋਟ: ਲਫਜ਼ ‘ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ’ ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ‘ਸਹਸਕ੍ਰਿਤ’ ਹੈ।

ਸੋ, ਜਿਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ‘ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ’ ਸਲੋਕ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ‘ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ’ ਦੇ ਸਲੋਕ ਨਹੀਂ ਹਨ; ਉਹ ਉਸ ਬੋਲੀ ਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਭਾਵ, ਉਹ ਸਲੋਕ ‘ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ’ ਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅੱਗੇ ‘ਗਾਥਾ’ ਦੇ ਸਲੋਕ ਆਉਂਦੇ ਭੀ ਇਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ’ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ‘ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸਲੋਕ’। ‘ਗਾਥਾ’ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇਕ ‘ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ’ ਸੀ।

(੧੨) ਹੁਣ ਤਾਈਂ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਇਹੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ-ਆਤਮਕ ਰੂਪ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪਲਟਦਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਕਈ ਐਸੇ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਦੇ ਨਾਲ ਅਰਥ ਵੀ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ‘ਸਾਧੁਕਾਰ’ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਬਹੁਤ ਧਨ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਵਿਆਜੀ ਰੁਪਇਆ ਦੇਣ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ‘ਸਾਧੁਕਾਰ’ (साधुकार) ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਭਲਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ’। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ

‘ਗੋਪਾਯਿਤ’ (ਗੋਪਾਯਿਤ) ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ‘ਗੋਵਾਇਦੋ’ (ਗੋਵਾਇਕੋ) ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ‘ਗਵਾਇਆ’ ਹੈ। ਪਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ (ਗੋਪਾਯਿਤ) ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਲੁਕਾਇਆ’।

ਸੰਧੀ (ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਮੇਲ)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪਰਸਿੱਧ ਵਿਆਕਰਣ-ਕਰਤਾ ਪਾਣਿਨੀ ‘ਸੰਧੀ’ ਦੇ ਲੱਛਣ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : ਧਰ: ਸਨਿਕਥ: ਸੰਹਿਤਾ (ਪਰਹ ਸੰਨਿਕਰਸ਼ਹ ਸੰਹਿਤਾ), ਭਾਵ, ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਮੇਲ ਨੂੰ ‘ਸੰਧੀ’ ਆਖੀਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਦੋ ਅੱਖਰ (ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਸੁਰ ਹੋਣ, ਭਾਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨ) (ਜਾਂ ਇਕ ਸੁਰ ਹੋਵੇ ਤੇ ਦੂਜਾ ਵਿਅੰਜਨ) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਜੁੜ ਜਾਣ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ‘ਸੁਰ’ ਜਾਂ ‘ਵਿਅੰਜਨ’ ਵਿੱਥ ਨਾ ਪਾਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਕਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ‘ਸੰਧੀ’ (ਭਾਵ, ਮੇਲ) ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ‘ਸੰਧੀ’ ਕਿਥੇ ਕਿਥੇ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ—ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪਰਸਿੱਧ ਵਿਆਕਰਣ ‘ਸਿਧਾਂਤ ਕੌਮੁਦੀ’ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

ਸੰਹਿਤਕਪਦੇ ਨਿਤਯਾ ਨਿਤਯਾ ਥਾਤ੍ਰਪਸਾਧੀਯੋ:।

ਨਿਤਯਾ ਸਮਾਸੇ ਕਾਥਥੇ ਹੁ ਸਾ ਕਿਥਥਾਸਪੇਖ਼ਰੇ।

ਅਰਥ : ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਅਗੇਤਰ (ਤਪਸਾਧੀ) ਲਾਣ ਵੇਲੇ ਅਤੇ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ‘ਸੰਧੀ’ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਵਾਕ ਵਿਚ ਭੀ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ‘ਸੰਧੀ’ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਜੁੜ ਸਕਦੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਥੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ ‘ਸੰਧੀ’ ਕਰੇ ਜਾਂ ਨਾ ਕਰੇ।

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ‘ਸੰਧੀ’ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਅਖ਼ੀਰਲਾ ਨਿਯਮ ਹਟ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਵ, ਵਾਕ ਵਿਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਜੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਬਾਕੀ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨੋਂ ਨਿਯਮ ਵਰਤੀਏ ਹਨ।

(ੳ) ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ

‘ਮੁਰਾਰਿ’ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ‘ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ’ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (Epithet) ਸੀ। ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ—‘ਮੁਰ’ ਅਤੇ ‘ਅਰਿ’ ਭਾਵ, ‘ਮੁਰ’ ਨਾਮ ਦੈਂਤ ਦਾ ‘ਅਰਿ’ (ਵੈਰੀ)।

‘ਪਰਮੇਸੁਰ’ ਇਕੋ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਦਭਾਵੇਂ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ (‘ਪਰਮ’ ਤੇ ‘ਈਸੁਰ’) ਦੇ ਜੋੜ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ।

(ਅ) ਧਾਤੂ ਤੇ ਅਗੇਤਰ ਦੀ ਸੰਧੀ

ਸੂਰ ਤੇਤੀਸ ‘ਉਜੇਵਹਿ’ ਪਾਕ ॥੨॥੨੦॥

(ਡੋਰਉ ਕਥੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੩)

ਆਪੇ ਥਾਪਿ ‘ਉਥਾਪਿ’ ਨਿਵਾਜੀ ॥੧॥੨॥੧੬॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੯)

ਉਜੇਵਹਿ = ਉੱਜੇਵਹਿ, ਉਦ੍ + ਜੇਵਹਿ

ਉਥਾਪਿ = ਉੱਥਾਪਿ, ਉਦ੍ + ਥਾਪਿ

ਨੋਟ : ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵਿਅੰਜਨ ਸੂਰ-(ਲਗ)-ਰਹਿਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਹੇਠ ਇਹ () ਲਕੀਰ ਪਾ ਦੇਈਦੀ ਹੈ। ਉਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ‘ਉਦ੍’ ਅਗੇਤਰ (ਸੰ: ਉਪਸਰਗ) ਹੈ, ਅੱਖਰ ‘ਦ’ ਲਗ-ਰਹਿਤ ਹੈ। ਇਕੋ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਿਅੰਜਨ ‘ਦ੍’ ਅਤੇ ‘ਜ’ ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋੜੇ ਗਏ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਉਥਾਪਿ’ ਵਿਚ ‘ਦ’ ਅਤੇ ‘ਥ’ ਜੋੜੇ ਗਏ ਹਨ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਸੰਯੁਕਤ (ਜੁੜਵੇਂ) ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਰਿਵਾਜ ਸੀ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਥਾਂ ਦੁੱਤ ਵਿਅੰਜਨ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦੁੱਤ ਵਿਅੰਜਨ ਦਾ ਕੰਮ ‘ਅਧਿਕ’ ਪਾਸੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਸੰ:	ਪ੍ਰਾ:	ਪੰਜਾਬੀ
ਉਤ੍ਥਾਪਯ (उत्थापय)	ਉਥ੍ਥਾਪ (उत्थापय)	ਉੱਥਾਪ

(ੲ) ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ (Compound Words) ਦੀ ਸੰਧੀ

ਸਗਲ ਜਨਮ ਭਰਮ ਹੀ ਭਰਮ ਖੋਇਓ ਨਹ ਅਸਥਿਰੁ ਮਤਿ ਪਾਈ ॥

‘ਬਿਖਿਆਸਕਤ’ ਰਹਿਓ ਨਿਸ ਬਾਸੁਰ ਨਹ ਛੂਟੀ ਅਧਮਾਈ ॥੧॥੬॥

ਬਿਖਿਆਸਕਤ = ਬਿਖਿਆ + ਆਸਕਤ। (ਸੋਗਠਿ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੬੩੨)

ਗਗਨ ਮੈ ਬਾਲੁ ਰਵਿ ਚੰਦੁ ਦੀਪਕ ਬਨੇ ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ ਜਨਕ ਮੋਤੀ ॥
 ਧੁਪੁ 'ਮਲਆਨਲੋ' ਪਵਣੁ ਚਵਰੇ ਕਰੇ ਸਗਲ ਬਨਰਾਇ ਫੂਲੰਤ ਜੋਤੀ ॥੧॥੭॥੯॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧, ਆਰਤੀ, ਪੰਨਾ ੬੬੩)

ਮਲਆਨਲੋ = ਮਲਅ + ਅਨਲੋ ।

ਪਹਿਲ 'ਪੁਰਸਾਬਿਰਾ' ॥ ਅਥੋਨ 'ਪੁਰਸਾਦਮਰਾ' ॥੧॥੮॥੮॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੬੩)

ਪੁਰਸਾਬਿਰਾ = ਪੁਰਸ + ਆਬਿਰਾ ।

ਪੁਰਸਾਦਮਰਾ = ਪੁਰਸਾਤ੍ਰ + ਅਮਰਾ (ਪੁਰੁਥਾਤ੍ਰ + ਅਮਰਾ)

ਦ੍ਰਿਸਟੰਤ ਏਕੋ ਸੁਨੀਅੰਤ ਏਕੋ ਵਰਤੰਤ ਏਕੋ ਨਰਹਰਹ ॥

ਨਾਮ ਦਾਨੁ ਜਾਚੰਤਿ ਨਾਨਕ ਦਇਆਲ ਪੁਰਖ 'ਕ੍ਰਿਪਾਕਰਹ' ॥੧॥੨੦॥

(ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੧੦)

ਕ੍ਰਿਪਾਕਰਹ = ਕ੍ਰਿਪਾ + ਆਕਰਹ (ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੀ ਖਾਣ) (ਸੰ: ਕ੍ਰਿਪਾ + ਆਕਰ:)

ਅਹੰਭੁਧਿ ਪਰਬਾਦ ਨੀਤ ਲੋਭ ਰਸਨਾ ਸਾਂਦਿ ॥

ਲਪਟਿ ਕਪਟਿ ਗਿਹਿ ਬੇਧਿਆ ਮਿਥਿਆ 'ਬਿਖਿਆਇ' ॥੧॥੮॥੩੮॥

ਬਿਖਿਆਇ = ਬਿਖਿਆ + ਆਇ । (ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਪਾਠ ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੦)

ਜਿਉ ਤਰੁਨਿ ਤਰਤ ਪਰਾਨ ॥ ਜਿਉ ਲੋਭੀਐ ਧਨੁ ਦਾਨੁ ॥

ਜਿਉ ਦੂਧ ਜਲਹਿ ਸੰਜੋਗੁ ॥ ਜਿਉ ਮਹਾ 'ਖੁਧਿਆਰਥ' ਭੋਗੁ ॥

ਜਿਉ ਮਾਤ ਪੂਤਹਿ ਹੇਤੁ ॥ ਹਰਿ ਸਿਮਰਿ ਨਾਨਕ ਨੇਤੁ ॥੭॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੮)

ਖੁਧਿਆਰਥ = ਖੁਧਿਆ + ਆਰਥ (ਸੰ: ਆਰੀ), ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ 'ਆਰਤ' ਜਾਂ 'ਆਰਥ' ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

'ਗੋਪਾਲ ਤੇਰਾ ਆਰਤਾ'

ਆਰਤ (ਆਰੀ) ਤੋਂ 'ਆਤੁਰ' ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, (ਜੋ ਅੱਜ-ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਮ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ) ਭੁੱਖ ਨਾਲ 'ਆਤੁਰ'।

ਨ੍ਰਿਪ ਕੰਨਿਆ ਕੇ ਕਾਰਨੈ ਇਭੁ ਭਇਆ ਭੇਖਧਾਰੀ ॥

'ਕਾਮਾਰਥੀ' ਸੁਆਰਥੀ ਵਾ ਕੀ ਪੇਜ ਸਵਾਰੀ ॥੧॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਸਧਨਾ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੮)

ਕਾਮਾਰਥੀ = ਕਾਮ + ਅਰਥੀ (ਵੇਖੋ ਉਪਰ 'ਖੁਧਿਆਰਥ')।

ਜਗ ਮਹਿ ਬਕਤੇ 'ਦੁਧਾਧਾਰੀ' ॥

ਗੁਪਤੀ ਖਾਵਹਿ ਵਟਿਕਾ ਸਾਰੀ ॥੩॥੮॥੧੧॥

ਦੁਧਾਧਾਰੀ = ਦੁਧ + ਆਧਾਰੀ । (ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੨੩)

ਨੋਟ : ਪਾਠ 'ਵਟਿਕਾ ਸਾਰੀ' ਹੈ, 'ਵਟਿ ਕਾਸਾਰੀ' ਨਹੀਂ ਹੈ । 'ਵਟਿਕਾ' ਚਉਲਾਂ ਤੇ ਮਾਂਹ ਦੇ ਆਟੇ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਮਿੱਠੀ ਰੋਟੀ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਮਰਾਠੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਏਸ ਦਾ ਨਾਂ ਆਂਬੋੜੀ ਹੈ ।

ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਮੁ ਦ੍ਰਿੜਾਏ ਅਤਿ ਮੀਠਾ 'ਮੈਲਾਗਰੁ' ਮਲਗਾਰੇ ॥

ਨਾਮੈ ਸੁਰਤਿ ਵਜੀ ਹੈ ਦਹਦਿਸਿ ਹਰਿ ਮੁਸਕੀ ਮੁਸਕ ਗੰਧਾਰੇ ॥੧॥੨॥

(ਨਟ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੮੧)

ਮੈਲਾਗਰੁ = ਮਲਯ + ਅਗਰੁ (ਸੰ-ਸਲਯ + ਅਗੁਨ) ।

ਆਪੇ ਕਰਤਾ ਆਪੇ ਭੁਗਤਾ ॥ ਆਪੇ ਕ੍ਰਿਪਤਾ ਆਪੇ ਮੁਕਤਾ ॥

ਆਪੇ ਮੁਕਤਿ ਦਾਨੁ 'ਮੁਕਤੀਸਰੁ' ਮਮਤਾ ਮੋਹ ਬੁਕਾਇਦਾ ॥੧੪॥੨॥੧੪॥

ਮੁਕਤੀਸਰੁ = ਮੁਕਤਿ + ਈਸਰੁ । (ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੩੫)

ਸਮੁੰਦ ਕੋਟਿ ਜਾ ਕੇ ਪਾਨੀਹਾਰ ॥

· 'ਰੋਮਾਵਲਿ' ਕੋਟਿ ਅਠਾਰਹ ਭਾਰ ॥੩॥੨॥੧੮॥੨੦॥

ਰੋਮਾਵਲਿ = ਰੋਮ + ਆਵਲਿ । (ਭੋਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੩)

ਓਵਿ ਪਰਮ ਪੁਰਖ 'ਦੇਵਾਧਿਦੇਵ' ॥

ਭਗਤ ਹੇਤ ਨਰਸਿੰਘ ਭੇਵ ॥੫॥੪॥ (ਬਸੰਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੪)

ਦੇਵਾਧਿਦੇਵ = ਦੇਵ + ਅਧਿਦੇਵ ।

ਅਵਹਿ ਸਭਿ ਭੂਲੇ ਭ੍ਰਮਤ ਨ ਜਾਨਿਆ ॥

ਏਕੁ 'ਸੁਧਾਖਰੁ' ਜਾ ਕੈ ਹਿਰਦੈ ਵਸਿਆ

ਤਿਨਿ ਭੇਦਹਿ ਰਤੁ ਪਛਾਨਿਆ ॥੧॥ (ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੫)

ਸੁਧਾਖਰੁ = ਸੁਧ + ਅਖਰੁ ।

ਮਨਿ ਕਰਿ ਕਬਹੂ ਨ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਇਓ ॥

'ਬਿਖਿਆਸਕਤਿ' ਰਹਿਓ ਨਿਸਥਾਸਰੁ ਕੀਨੋ ਅਪਨੋ ਭਾਇਓ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੨੩੧)

ਬਿਖਿਆਸਕਤਿ = ਬਿਖਿਆ + ਆਸਕਤਿ ।

ਆਪੇ ਛਿੱਤ ਪਵਾਇ 'ਮਲਾਖਾੜਾ' ਰਚਿਆ ॥

ਲਥੇ ਤਲਥੁ ਪਾਇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਚਿਆ ॥੪॥ (ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੮੦)

ਮਲਾਖਾੜਾ = ਮਲ + ਅਖਾੜਾ।

ਅਵਿਲੋਕਉ ਰਾਮ ਕੋ 'ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ' ॥

ਖੋਜਤ ਖੋਜਤ ਰਤਨੁ ਪਾਇਓ ਬਿਸਰੀ ਸਭ ਚਿੰਦ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧੩॥੩੨॥

(ਕਾਨੜਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੧੩੦੪)

ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ = ਮੁਖ + ਅਰਬਿੰਦ।

ਬ੍ਰਹਮਾਦਿਕ ਸਿਵ ਛੰਦ 'ਮੁਨੀਸੁਰ' ਰਸਕਿ ਰਸਕਿ ਠਾਕੁਰ ਗੁਨ ਗਾਵਤ ॥

ਇੰਦ੍ਰ ਮੁਨਿੰਦ੍ਰ ਖੋਜਤੇ ਗੋਰਖ ਧਰਣਿ ਗਗਨ ਆਵਤ ਭੁਨਿਧਾਵਤ ॥੭॥੧੧॥੨੦॥

(ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਬਾਕ੍ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੮੮)

ਮੁਨੀਸੁਰ = ਮੁਨਿ + ਈਸੁਰ।

ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮ

(੧) ਇਕੋ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸੂਰ (Vowels) ਜੁੜ ਕੇ ਉਸੇ ਜਾਤੀ ਦਾ ਦੀਰਘ ਸੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, (ਅਕ: ਸਕਯੋਂ ਦੀਖ—ਪਾਣਿਨੀ), ਜਿਵੇਂ:

ਮੁਖ + ਅਰਬਿੰਦ = ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ

ਮਲ + ਅਖਾੜਾ = ਮਲਾਖਾੜਾ

ਸੁਧ + ਅਖਰ = ਸੁਧਾਖਰ

ਰੋਮ + ਆਵਲਿ = ਰੋਮਾਵਲਿ

ਮੁਨਿ + ਈਸੁਰ = ਮੁਨੀਸੁਰ

ਨੋਟ: ਇਹ ਉਪਰ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਲਗ-ਹੀਨ ਵਿਅੰਜਨ ਦੇ ਹੇਠ () ਲਕੀਰ ਖਿੱਚੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸੋ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ ਅੱਖਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਦੋ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਖੀਰਲਾ ਵਿਅੰਜਨ ਅਤੇ 'ਅ'। ਉਪਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ 'ਮੁਖ', 'ਮਲ', 'ਸੁਧ', 'ਰੋਮ' ਸ਼ਬਦ ਇਉਂ ਲਿਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ:

ਮੁਖ = ਮੁਖ + ਅ

ਮਲ = ਮਲ + ਅ

ਸੁਧ = ਸੁਧ + ਅ

ਰੋਮ = ਰੋਮ + ਅ

ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮ (੧) ਅਨੁਸਾਰ 'ਮੁਖ', 'ਮਲ', 'ਸੁਧ' ਆਦਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਅ' ਅਗਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਖਰ (ਅ) ਦਾ 'ਸਜਾਤੀ' ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਦੀਰਘ ਸ੍ਵਰ (ਆ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ (੧) ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਮੁਖ + ਅਰਬਿੰਦ = ਮੁਖ + ਅ + ਅਰਬਿੰਦ = ਮੁਖ + ਆਰਬਿੰਦ = ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ।

ਮਲ + ਅਖਾੜਾ = ਮਲ + ਅ + ਅਖਾੜਾ = ਮਲ + ਆਖਾੜਾ = ਮਲਾਖਾੜਾ।

ਸੁਧ + ਅਖਰ = ਸੁਧ + ਅ + ਅੱਖਰ = ਸੁਧ + ਆਖਰ = ਸੁਧਾਖਰ।

(੨) 'ਅ' ਤੋਂ ਪਰੇ 'ੲ' ਤੇ 'ਉ' ਨੂੰ 'ਗੁਣ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਸ਼ਬਦ ਅਜਿਹਾ ਹੋਵੇ ਜੋ 'ੲ' ਜਾਂ 'ਉ' ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਸੰਧੀ ਹੋਇਆਂ 'ਅ' ਅਤੇ 'ੲ' ਮਿਲ ਕੇ (ਂ) ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਅਤੇ 'ਅ' ਤੇ 'ਉ' ਮਿਲ ਕੇ (ਂ) ਹੋ ਜਾਏਗਾ।

ਨੋਟ: 'ਇ' ਤੇ 'ਈ' ਦਾ ਗੁਣ 'ਏ' (ਂ) ਹੈ ਅਤੇ 'ਉ' ਤੇ 'ਊ' ਦਾ ਗੁਣ 'ਓ' (ਂ) ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਗੋਬਿੰਦ 'ਗੋਬਿੰਦਿਤ' ਜਪਿ ਨਰ ਸਕਲ ਸਿੰਧਿਪਦੇ॥

ਜੈਦੇਵ ਆਇਉ ਤਸ ਸਭੁਟੇ ਭਵ ਭੂਤ ਸਰਬਗਤ॥੫॥੧॥

(ਗੁਜਰੀ ਜੈਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੬)

ਗੋਬਿੰਦਿਤ = ਗੋਬਿੰਦ + ਇਤਿ।

ਨੋਟ: ਏਥੇ ਸ਼ਬਦ 'ਗੋਬਿੰਦ' ਦੇ 'ਦ' ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਅ' ਅਗਲੇ ਸ਼ਬਦ 'ਇਤਿ' ਦੀ 'ਇ' ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ (ਂ) ਬਣ ਗਿਆ।

ਆਕਾਸਿ ਗਗਨੁ ਪਾਤਾਲਿ ਗਗਨੁ ਹੈ ਚਹੁਦਿਸਿ ਗਗਨੁ ਰਹਾਇਲੇ॥

ਆਨਦ ਮੂਲੁ ਸਦਾ 'ਪੁਰਖੋਤਮੁ' ਘਟੁ ਬਿਨਸੈ ਗਗਨੁ ਨ ਜਾਇਲੇ॥੩॥

(ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੦)

ਪੁਰਖੋਤਮੁ = ਪੁਰਖ + ਉਤਮ।

ਗਾਵਹਿ ਕਪਿਲਾਦਿ ਆਦਿ 'ਜੋਗੇਸੁਰ' ਅਪਰੰਪਰ ਅਵਤਾਰ ਵਰੇ॥

ਗਾਵੇ ਜਮਦਗਨਿ 'ਪਰਸਰਾਮੇਸੁਰ' ਕਰ ਕੁਠਾਰੁ ਰਘੁ ਰੇਜੁ ਹਰਿਓ॥੪॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੯)

ਜੋਗੇਸੁਰ = ਜੋਗ + ਈਸੁਰ।

ਪਰਸਰਾਮੇਸੁਰ = ਪਰਸਰਾਮ + ਈਸੁਰ।

(੩) ‘ਅਨੁਸਾਰ’— (,) ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਜੇ ਕੋਈ ਐਸਾ ਸ਼ਬਦ ਆਵੇ, ਜਿਸ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਮ’ ਹੋ ਕੇ ‘ਸ਼ੁਰ’ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸ਼ੁਰ ‘ਅ’ ਹੈ ਤਾਂ ‘ਮ’ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਅਕਰਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ‘ਸ਼ੁਰ’ ‘ਇ’ ਦੇ ਥਾਂ ‘ਯ’, ‘ਈ’ ਦੇ ਥਾਂ ‘ਯੈ’ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

‘ਪਰਮਾਦਿ’ ‘ਪੁਰਖਮਨੋਪਿਮੰ’ ਸਭਿ ਆਦਿ ਭਾਵ ਰਤੰ ॥

‘ਪਰਮਦਭੁਤੰ’ ਪਰਕ੍ਰਿਤਿ ਪਰੰ ਜਦਿਚਿਤਿ ਸਰਬ ਗਤੰ ॥੧॥੧॥

(ਗੁਜਰੀ ਜੈਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੬)

ਪਰਮਾਦਿ = ਪਰੰ + ਆਦਿ ।

ਪੁਰਖਮਨੋਪਿਮੰ = ਪੁਰਖੰ + ਅਨੋਪਿਮੰ ।

ਪਰਮਦਭੁਤੰ = ਪਰੰ + ਅਦਭੁਤੰ ।

ਭਵ ਭੂਤ ਭਾਵ ਸਮਥਿਅੰ ਪਰਮੰ ‘ਪ੍ਰਸੰਨਮਿਦੰ’ ॥੨॥੧॥

(ਗੁਜਰੀ ਜੈਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੬)

ਪ੍ਰਸੰਨਮਿਦੰ = ਪ੍ਰਸੰਨੰ + ਇਦੰ ।

(੪) ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਅਖੀਰਲੀਆਂ ਵਿਸਰਗਾਂ (:) ਨੂੰ (ਜੋ ਅਸਲ ਵਿਚ ‘ਸ਼’ ‘ਲਗ-ਗਹਿਤ’ ‘ਸ’ ਹੈ) ‘ਉ’ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਏਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਗਲਾ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਵਰਗ ਦੇ ਤੀਜੇ ਚੌਥੇ ਪੰਜਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨ ਨਾਲ ਜਾਂ ਯ, ਰ, ਵ, ਲ ਨਾਲ ਅਰੰਭ ਹੋਵੇ। ਵਿਸਰਗਾਂ ਤੋਂ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਇਹ ‘ਉ’ ਪਹਿਲੇ ‘ਅ’ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ () ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

‘ਉ’ ਨਮੋ ਭਗਵੰਤ ਗੁਸਾਈ ॥

ਖਾਲਭੁ ਰਵਿ ਗਹਿਆ ਸਰਬ ਠਾਈ ॥੧॥ਗੁਰਾਉ॥੪੫॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੬)

ਉ ਨਮੋ ਭਗਵੰਤ—ਉਂ ਨਮਹ ਭਗਵੰਤ (ਸੰ: ਓ ਨਮ: ਯਗਕ੍ਰਤ)।

ਕੇਵਲ ਰਾਮ ਨਾਮ ਮਨੋਰਮੰ ॥

ਬਦਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਤ ਮਇਅੰ ॥੧॥ਗੁਰਾਉ॥੧॥

(ਗੁਜਰੀ ਜੈਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੬)

ਮਨੋਰਮੰ = ਮਨਹ ਰਮੰ (ਸੰ: ਯਨਸ੍ + ਰਯੰ, ਯਨ: ਰਯੰ)।

ਨੋਟ : ਉਪਰਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਨਮਹ (ਨਯਸ੍, ਨਯ:) ਤੇ ਮਨਹ (ਯਨਸ੍,

ਸਜ:) ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਕਾਰਾਂਤ (ਸ੍-ਅੰਤ) ਹਨ, ਏਸ 'ਸ' (:) ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਅੱਖਰ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਅ' ਹੈ। ਸੋ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਧੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

$$\begin{aligned}
 \text{ਨਮਹ} + \text{ਭਗਵੰਤ} &= \text{ਨਮਸ੍} + \text{ਭਗਵੰਤ} \\
 &= \text{ਨਮ} + \text{ਉ} + \text{ਭਗਵੰਤ} \\
 &= \text{ਨਮ} + \text{ਅ} + \text{ਉ} + \text{ਭਗਵੰਤ} \\
 &= \text{ਨਮ} + \text{ਓ} + \text{ਭਗਵੰਤ} \\
 &= \text{ਨਮੋ} + \text{ਭਗਵੰਤ} \\
 &= \text{ਨਮੋ ਭਗਵੰਤ}
 \end{aligned}$$

ਭਾਗ ਦੂਜਾ
ਵਾਕ-ਅੰਗ
(Parts of Speech)

ਨਾਂਵ (Noun)

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਦੋ ਲਿੰਗ (Gender) ਹਨ—ਪੁਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਤੀਜਾ ਇਕ ਹੋਰ ਲਿੰਗ ਭੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ' ਹੈ, ਇਹ ਲਿੰਗ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਰਜੀਵ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿੰਗ ਪੁਲਿੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਉਪਰ-ਲਿਖੇ ਦੋਵੇਂ 'ਲਿੰਗ' ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ।

'ਪੁਲਿੰਗ' ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ Masculine Gender ਅਤੇ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ Feminine Gender ਆਖਦੇ ਹਨ।

'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਦੋ ਵਚਨ (Number) ਹਨ—'ਇਕ-ਵਚਨ' ਤੇ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ'। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਦੂ ਵਚਨ' (Dual Number) ਭੀ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਪਰਲੇ ਕੇਵਲ ਦੋ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ।

'ਇਕ-ਵਚਨ' ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ Singular Number ਅਤੇ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਨੂੰ Plural Number ਬੋਲਦੇ ਹਨ।

ਹਰੇਕ ਵਚਨ ਵਿਚ ਅੱਠ 'ਕਾਰਕ' (Case) ਹਨ; ਇਹਨਾਂ 'ਕਾਰਕਾਂ' ਦੀ ਰਾਹੀਂ 'ਵਾਕ' (Sentence) ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪਰਗਟ ਕਰੀਦਾ ਹੈ। 'ਕਾਰਕਾਂ' ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ :

- (੧) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ—Nominative Case
- (੨) ਕਰਮ ਕਾਰਕ—Accusative Case
- (੩) ਕਰਣ ਕਾਰਕ—Instrumental case
- (੪) ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ—Dative Case
- (੫) ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ—Ablative Case
- (੬) ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ—Genitive Case
- (੭) ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ—Locative Case
- (੮) ਸੰਬੋਧਨ—Vocative Case

‘ਕਾਰਕ’—ਕਿਸੇ ‘ਵਾਕ’ ਵਿਚ ‘ਨਾਂਵ’ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਆ (Verb) ਦੇ ਆਪੇ ਵਿਚ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਕਾਰਕ’ ਹੈ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ

‘ਕਰਤਾ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਕਰਨ ਵਾਲਾ’। ਕਿਸੇ ‘ਵਾਕ’ ਵਿਚ ‘ਕ੍ਰਿਆ’ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਦੱਸੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਉਸ ‘ਕ੍ਰਿਆ’ ਦਾ ‘ਕਰਤਾ’ ਅਖਵਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਕ੍ਰਿਆ’ ਦੇ ਨਾਲ ‘ਕੌਣ’ ਜਾਂ ‘ਕਿਸ ਨੇ’ ਲਗਾਇਆ ਜੋ ਉੱਤਰ ਮਿਲੇ, ਉਹ ‘ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ’ ਹੈ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ

ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਚੀਜ਼ ਉਤੇ ‘ਕ੍ਰਿਆ’ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਦੱਸੇ ਗਏ ਕੰਮ ਦਾ ਅਸਰ ਪਏ, ਉਸ ਨੂੰ ‘ਕਰਮ ਕਾਰਕ’ ਆਖੀਦਾ ਹੈ। ‘ਵਾਕ’ ਵਿਚੋਂ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਲੱਭਣ ਲਈ ‘ਕ੍ਰਿਆ’ ਦੇ ਨਾਲ ‘ਕੀ’ ਜਾਂ ‘ਕਿਸ ਨੂੰ’ ਲਾਈਦਾ ਹੈ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ

ਸ਼ਬਦ ‘ਕਰਣ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਵਸੀਲਾ’। ‘ਕਰਣ ਕਾਰਕ’ ਕਿਸੇ ‘ਨਾਂਵ’ ਦਾ ਉਹ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ‘ਕ੍ਰਿਆ’ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕੰਮ ਕਰੀਦਾ ਹੈ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ

‘ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਦੇਣਾ’, ‘ਬਖਸ਼ਿਸ਼’। ਜਿਸ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਜਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਦਾਰਥ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਉਹ ‘ਨਾਂਵ’ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ

‘ਅਪਾਦਾਨ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਲੈਣਾ’। ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ, ਥਾਂ ਜਾਂ ਪਦਾਰਥ ਜਿਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਲਈ ਜਾਏ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ

ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੀ ਹੈ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ

‘ਅਧਿ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਉਤੇ’, ‘ਵਿਚ’। ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਭਾਵ, ਜਿਸ ਦੇ ਉਤੇ ਜਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਨਾਂਵ ਨੂੰ ਏਸ ‘ਕਾਰਕ’ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।

ਸੰਬੋਧਨ

ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ ਜਾਏ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰ ਕੇ ਕੁਝ ਆਖਿਆ ਜਾਏ, ਉਸ ‘ਨਾਂਵ’ ਦਾ ‘ਕਾਰਕ’ ‘ਸੰਬੋਧਨ’ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਾਰਕ ਸਾਧਨਾ (Declension)

ਕਿਸੇ ‘ਨਾਂਵ’ ਦਾ ‘ਕ੍ਰਿਆ’ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ‘ਨਾਂਵ’ ਦੇ ਨਾਲ ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਚਿਹਨ ਲਾਣ ਨੂੰ ‘ਨਾਂਵ’ ਦੀ ‘ਕਾਰਕ-ਸਾਧਨਾ’ ਕਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸਹੂਲਤ ਦੀ ਖਾਤਰ ‘ਕਾਰਕ ਸਾਧਨਾ’ ਦੀ ਵੰਡ ਨਾਂਵ ਦੇ ‘ਲਿੰਗ’ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ: ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਨਾਂਵ।

ਇਹਨਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤਮ ‘ਸੂਰ’ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਰਾਂਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ), ਇਕਾਰਾਂਤ (ਫਿ-ਅੰਤ) ਆਦਿਕ ‘ਨਾਂਵ’ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਲਏ ਗਏ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (Adjective) ਦਾ ‘ਲਿੰਗ’ ਅਤੇ ‘ਵਚਨ’ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (The noun qualified) ਦੇ ‘ਲਿੰਗ’ ਅਤੇ ‘ਵਚਨ’ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਵਾਸਤੇ ‘ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ’ ਦੀ ‘ਕਾਰਕ ਸਾਧਨਾ’ ਆਮ ਤੌਰ ‘ਤੇ ‘ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ’ ਦੀ ਕਾਰਕ ਸਾਧਨਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪੁਲਿੰਗ (Masculine Gender)

ਅਕਾਰਾਂਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਨਾਂਵ)

ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਵਾਸਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰੇ 'ਕਾਰਕਾਂ' ਦੇ 'ਚਿਹਨ' ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ਇਕ-ਵਚਨ		ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	_, ਿ, ਹਿ	ਮੁਕਤਾ, ਿ, ਹ, ਨ, ਿ, ਾ
ਕਰਮ	_, ੇ, ਹਿ	ਮੁਕਤਾ, ਹ, ਿ
ਕਰਣ	ਿ, ਹਿ	ਮੁਕਤਾ, ਹ, ਹੁ, ਿ
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ	ਮੁਕਤਾ, ਹਿ	ਮੁਕਤਾ, ਨ, ਿ
ਅਪਾਦਾਨ	ਿ, ਹਿ, ਹੁ, ੇ, ੇ	ਹੁ, ਿ
ਸੰਬੰਧ	ਮੁਕਤਾ, ੇ, ਹਿ	ਮੁਕਤਾ, ਨ, ਨਿ, ਹ, ਿ, ਾ
ਅਧਿਕਰਣ	ਿ, ੇ, ਹਿ	ਮੁਕਤਾ, ਿ, ਹ, ਹੁ
ਸੰਬੋਧਨ	ਮੁਕਤਾ, ਾ	ਹੁ, ੇ

ਅਕਾਰਾਂਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ 'ਨਾਂਵ' ਦੀ ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਚਿਹਨ ('ਹਿ') ਹਰੇਕ ਕਾਰਕ ਦੇ ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ('ਹਿ') ਕਾਵਯ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ 'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ' ਦਾ ਚਿਹਨ ਹੈ, 'ਮਾਗਧੀ' ਬੋਲੀ ਵਿਚ 'ਹ' ਅਤੇ 'ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼' ਵਿਚ 'ਹੋ' ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹ ('ਹਿ') ਸਾਰੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਂਦਾ ਸੀ।

'ਅਵਧੀ' ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੁਣ ਭੀ ਪੜਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਕ ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ 'ਹਿ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ 'ਕੋਹਿ ਕਾਂ'। 'ਬ੍ਰਜ ਭਾਖਾ' ਵਿਚੋਂ ਇਹ 'ਹਿ' ਉੱਡ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ 'ਕਾਹਿ ਕੋ' 'ਜਾਹਿ ਕੋ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਕਾ ਕੋ', 'ਜਾ ਕੋ' ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।

'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ' ਅਤੇ 'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ' ਬਹੁ-ਵਚਨ ਬਨਾਣ ਦਾ ਇਕ

ਚਿਹਨ 'ਨ' ਭੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਇਤਨਾ ਰਿਵਾਜ ਨਹੀਂ ਜਿਤਨਾ 'ਬ੍ਰਜ ਭਾਖਾ' ਤੇ 'ਅਵਧੀ' ਵਿਚ ਹੈ। 'ਬ੍ਰਜ ਭਾਖਾ' ਵਿਚ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਘੋੜਾਨ ਕੋ, ਘੋੜਨ ਕੋ; ਛੋਰਾਨ ਕੋ, ਛੋਰਨ ਕੋ। 'ਅਵਧੀ' ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਦੇਖਹੁ 'ਬਨਰਨ' ਕੇਰ ਢਿਠਾਈ।

(ਤੁਲਸੀ ਰਾਮਾਇਣ)

ਨੋਟ: 'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ' ਦੇ ਥਾਂ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ 'ਸੰਬੰਧਕ', (preposition) 'ਕਾ', 'ਕੇ' ਆਦਿਕ ਦੇ ਨਾਲ 'ਨ-ਅੰਤ' ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ 'ਸੰਤਨ ਕੀ ਭੁਗੀਆ', 'ਜੀਅਨ ਕੇ ਦਾਤਾ', 'ਸੰਤਨ ਕੇ ਬੰਧਨ', 'ਸੰਤਨ ਕਾ ਦਾਨਾ', 'ਭਗਤਨ ਕੀ ਟਹਲ', 'ਭਗਤਨ ਸੇਤੀ ਗੋਸਟੇ', 'ਭਗਤਨ ਕੀ ਰੇਣੁ' ਆਦਿਕ।

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

ਇਕ-ਵਚਨ		ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਕਬੀਰੁ, ਨਾਨਕਿ, ਗੁਰਹਿ, ਕਬੀਰੈ	ਪੰਡਿਤ, ਸੰਤ ਜਨੀ, ਭਗਤਹ, ਲੋਗਨ, ਬਾਹਾਂ, ਚੰਦਾ
ਕਰਮ	ਕਾਗਦੁ, ਹੁਕਮੈ, ਖਸਮਹਿ	ਗੁਣ, ਗੁਣਹ, ਸਿਧਾਂ, ਮਿਰਗਾਹਿ
ਕਰਣ	ਸਾਬੁਨਿ, ਸਬਦੀ, ਮੁਸਲਹਿ	ਨੈਨਹੁ, ਨੈਨ, ਚਰਨਹ, ਸ੍ਵਣੀ
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ	ਸਤਿਗੁਰੈ, ਗੁਰ, ਸਮੁਹਿ, ਹੰਸੁਲਾ	ਪਿਤਰੀ, ਚਰਨਨ, ਚਰਣ
ਅਪਾਦਾਨ	ਓਅੰਕਾਰਿ, ਤਵਹਿ, ਮੁਖਹੁ, ਸਬਦੇ	ਨੈਨਹੁ, ਨੈਨੀ
ਸੰਬੰਧ	ਖਸਮੈ, ਮਨਹਿ, ਗੋਪਾਲ	ਸਾਧਾ, ਸੰਤਹ, ਸੰਤਨ, ਦਾਸਨਿ, ਪਿਤਰੀ
ਅਧਿਕਰਣ	ਘਰਿ, ਮਨੈ, ਜਲਹਿ	ਨੈਨੀ, ਨੈਨਹੁ, ਨੈਨਹਿ, ਚਰਣ
ਸੰਬੋਧਨ	ਨਾਨਕ, ਨਾਨਕਾ	ਭਗਤਹੁ, ਸੰਤ ਜਨੋ

ਉਦਾਹਰਣ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) (_) ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਉਪਜੈ ਨਿਪਜੈ ਨਿਪਜਿ ਸਮਾਈ॥

ਨੈਨਹੁ ਦੇਖਤ ਇਹੁ 'ਜਗੁ' ਜਾਈ॥੧॥ (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੨੫)

ਚੋਆ ਚੰਦਨੁ ਮਰਦਨ ਅੰਗਾ॥

ਸੋ 'ਤਨੁ' ਜਲੈ ਕਾਠ ਕੈ ਸੰਗਾ॥੩॥ (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੨੬)

ਕਹੁ ਗੁਰਗਜਿ ਸਿਵ ਸਤੁ ਕੈ ਜਾਨੈ॥

ਮੁਆ 'ਕਬੀਰੁ' ਰਮਤੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮੇ॥੫॥੧੫॥ (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੨੬)

ਅਬ 'ਮਨੁ' ਉਲਟਿ ਸਨਾਤਨੁ ਹੁਆ॥

ਤਬ ਜਾਨਿਆ ਜਬ ਜੀਵਤ ਮੁਆ॥੩॥੧੭॥ (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੨੭)

ਨਾਨਕ 'ਗੁਰੁ ਗੋਵਿੰਦੁ' ਜਿਸੁ ਤੂਠਾ॥

ਘਟਿ ਘਟਿ ਰਮਈਆ ਤਿਨ ਹੀ ਡੀਠਾ॥੪॥੧੯॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੮)

ਸੋਰਠਿ ਸਦਾ ਸੁਹਾਵਣੀ ਜੇ ਸਚਾ ਮਨਿ ਹੋਇ॥

ਦੰਦੀ ਮੇਲੁ ਨ 'ਕਤੁ' ਮਨਿ ਜੀਭੇ ਸਚਾ ਸੋਇ॥੧॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੬੪੨)

‘ਜਗੁ’ ਜਾਈ—(ਇਹ ਸਾਰਾ) ਜੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੋ ‘ਤਨੁ’ ਜਲੈ—ਉਹ ਸਰੀਰ ਸੜਦਾ ਹੈ।

ਮੁਆ ‘ਕਬੀਰੁ’—ਕਬੀਰ ਮੁਆ ਹੈ।

‘ਮਨੁ’ ਸਨਾਤਨੁ ਹੁਆ—ਮਨ ਸਨਾਤਨ ਹੋਇਆ ਹੈ।

‘ਗੁਰੁ ਗੋਵਿੰਦੁ’ ਤੂਠਾ—ਗੁਰੁ ਗੋਬਿੰਦ ਤੂਠਾ ਹੈ।

ਨ ‘ਕਤੁ’ ਮਨਿ—ਮਨ ਵਿਚ ਕੱਤ (ਭਾਵ, ਚੀਰ) ਨਹੀਂ (ਹੈ)।

ਨੋਟ: ਉੱਪਰ ਲਿਖੀ ਹਰੇਕ ਤੁਕ ਵਿਚ ‘(ਜਗੁ’, ‘ਤਨੁ’, ‘ਕਬੀਰੁ’, ‘ਮਨੁ’, ‘ਗੁਰੁ’, ‘ਕਤੁ’) ਹਰੇਕ ਨਾਂਵ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹਰੇਕ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤੀ ਹੋਈ ‘ਕ੍ਰਿਆ’ (Verb) ਭੀ ‘ਇਕ-ਵਚਨ’

(Singular) ਵਿਚ ਹੈ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਇਹ () ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਤੁਰਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਓ, ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਕੇ ਵੇਖੀਏ :

‘ਰਾਮੁ, ਬੁਰੈ ਦਲੁ ਮੇਲਵੈ’—ਇਸ ਤੁਕ ਵਿਚੋਂ ਲਫਜ਼ ‘ਬੁਰੈ’ ਨੂੰ ਲਾਂਭੇ ਰੱਖ ਕੇ ਬਾਕੀ ਤੁਕ ‘ਰਾਮੁ ਦਲੁ ਮੇਲਵੈ’ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਆਵੀਏ ਤਾਂ ਉਥੇ ਇਉਂ ਬਣ ਜਾਏਗੀ :

ਰਾਮੋ ਦਲੰ ਮੇਲਯਤਿ (ਰਾਮੋ ਦਲੰ ਮੇਲਯਤਿ)।

ਲਫਜ਼ ਰਾਮੋ (ਰਾਮੋ) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ ‘ਰਾਸ’ (ਰਾਮ) ਤੋਂ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ। ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ ਸ੍ਃ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸ੍ਃ (:) ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਤ (ਉ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ‘ਰਾਸ:’ ਰਾਮ: (ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ) ਦੇ ਥਾਂ ‘ਰਾਸ: + ਤ’ ਰਾਮ + ਉ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਆਖਦੇ ਹਾਂ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਉਸ ਅੱਖਰ ਦੇ ਅਖ਼ਰ ਵਿਚ ‘ਅ’ (ਅ) ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ‘ਰਾਸ’ ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ‘ਮ’ ਵਿਚ ‘ਅ’ (ਅ) ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

ਰਾਮੋ ਦਲੰ ਮੇਲਯਤਿ (ਰਾਮੋ ਦਲੰ ਮੇਲਯਤਿ) ਪਹਿਲਾਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਉਂ ਸੀ, ਰਾਸ: ਦਲੰ ਮੇਲਯਤਿ (ਰਾਮ: ਦਲੰ ਮੇਲਯਤਿ)।

ਲਫਜ਼ ‘ਰਾਸ’ (ਰਾਮ) ਦੇ ਅੰਤਲੇ (:) ਤੋਂ ‘ਰ’ (ਉ) ਬਣਨ ਤੇ ਲਫਜ਼ ‘ਰਾਸ’ (ਰਾਮ) ਦੇ ‘ਸ’ (ਮ) ਦਾ ਅੰਤਲਾ ‘ਅ’ (ਅ) ਇਸ ਦਾ ‘ਰ’ (ਉ) ਦੇ ਨਾਲ ‘ਸੰਧੀ’ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੁੜ ਕੇ ‘ਓ’ (ਓ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਰਾਸ:’ (ਰਾਮ:) ਤੋਂ ‘ਰਾਸੋ’ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਵਿਅੰਜਨ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ‘ਅ’ (ਅ) ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਗਈ। ਸੋ ਲਫਜ਼ ‘ਰਾਸ:’ ਦੇ ਅੰਤਲੇ (:) ਦਾ ‘ਰ’ () ਬਣਨ ‘ਤੇ, ਇਹ ਲਫਜ਼ ‘ਰਾਸ’ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਰਾਸ: (ਰਾਮ:) ਤੋਂ ‘ਰਾਸੁ’ (ਰਾਮੁ) ਬਣਿਆ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਾਲਾ ਇਹ ਰਾਸੁ (ਰਾਮੁ) ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸੋ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਵਾਕ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਸੀ :

‘ਰਾਸ: ਦਲੰ ਮੇਲਯਤਿ’ (ਰਾਮ: ਦਲੰ ਮੇਲਯਤਿ)।

ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਨਾਲ ਇਹ ਬਣ ਗਿਆ :

‘ਰਾਸੋ ਦਲੰ ਸੇਲਧਤਿ (ਰਾਸੋ ਦਲੰ ਮੇਲਯਤਿ)।

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਗਿਆ :

‘ਰਾਸੁ ਦਲੰ ਸੇਲਧਝ’ (ਰਾਸੁ ਦਲੰ ਮੇਲਯਝਿ)।

ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ :

‘ਰਾਸੁ ਦਲੁ ਮੇਲੈ’ ਜਾਂ ‘ਰਾਸੁ ਦਲੁ ਮੇਲਵੈ’।

(੨) ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ (f) ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਰਾਮ ਰਮਤ ਮਤਿ ਪਰਗਟੀ ਆਈ॥

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ‘ਗੁਰਿ’ ਸੋਝੀ ਪਾਈ॥੧੪॥ (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੬)

ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਮਿਲਿ ਤਏ ਪ੍ਰਗਾਸ॥

ਸਹਜ ਸੁਖ ਆਸ ਨਿਵਾਸ॥

ਪੂਰੈ ‘ਸਤਿਗੁਰਿ’ ਦੀਆ ਬਿਸਾਸ॥

ਨਾਨਕ ਹੋਏ ਦਾਸਨਿ ਦਾਸ॥੪॥੭॥੧੮॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੮)

ਬਾਜੇ ਅਨਹਦ ਬਾਜਾ॥

ਰਸਕਿ ਰਸਕਿ ਗੁਣ ਗਾਵਹਿ ਹਰਿ ਜਨ

ਅਪੁਨੈ ‘ਗੁਰਦੇਵਿ’ ਨਿਵਾਜਾ॥੩੧॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੨)

‘ਨਿੰਦਕਿ’ ਅਹਿਲਾ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ॥

ਪੁਰੁਚਿ ਨ ਸਾਕੈ ਕਾਹੂ ਬਾਤੈ ਆਗੈ ਠਉਰ ਨ ਪਾਇਆ॥੧॥੨੫੫॥੪੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੬, ਪੰਨਾ ੩੮੦)

ਕੁਝਿ ਕਪਟਿ ਬੰਚਿ ਨਿੰਮੁਨੀਆਦਾ ਬਿਨਸਿ ਗਇਆ ਤਤਕਾਲੇ॥

ਸਤਿ ਸਤਿ ‘ਨਾਨਕਿ’ ਕਹਿਆ ਅਪਨੇ ਹਿਰਦੈ ਦੇਖੁ ਸਮਾਲੇ॥੪॥੩॥੪੨॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੬, ਪੰਨਾ ੩੮੧)

ਨਾਨਕ ‘ਜਨਿ’ ਗੁਰੁ ਪੂਰਾ ਪਾਇਆ॥

ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਏਕੁ ਦਿਖਾਇਆ॥੪੫॥ (ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੮੪)

ਰਾਜ ਨੀਲਾ ਤੇਰੈ ‘ਨਾਮਿ’ ਬਨਾਈ॥

ਜੇਗੁ ਬਨਿਆ ਤੇਰਾ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਈ॥੫੭॥ (ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੮੫)

ਮੀਠੀ ਆਗਿਆ ਪਿਰ ਕੀ ਲਾਗੀ ॥

ਸਉਕਨਿ ਘਰ ਕੀ 'ਕੰਤਿ' ਤਿਆਗੀ ॥੬੫॥ (ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੯੪)

ਸੋਹਾਗਣੀ ਮਹਲੁ ਪਾਇਆ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਗਵਾਇ ॥

ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਸੀਗਾਰੀਆ ਆਪਣੇ 'ਸਹਿ' ਲਈਆ ਮਿਲਾਇ ॥੬॥੨੨॥੧੫॥੩੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੩੦)

'ਸਤਿਗੁਰਿ' 'ਨਾਨਕਿ' ਭਗਤਿ ਕਰੀ ਇਕੋ ਮਨਿ

ਤਨੁ ਮਨੁ ਧਨੁ ਗੋਬਿੰਦ ਦੀਅਉ ॥

'ਅੰਗਾਇ' ਅਨੰਤ ਮੁਰਤਿ ਨਿਜ ਧਾਰੀ

ਅਗਮ ਗੁਨਿ ਰਸਿ ਰਸੁਉ ਹੀਅਉ ॥੨॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਬਲ੍ਹ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੫)

ਗੁਰਿ—ਗੁਰੂ ਨੇ।

ਸਤਿਗੁਰਿ—ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ।

ਗੁਰਦੇਵਿ—ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ।

ਨਿੰਦਕਿ—ਨਿੰਦਕ ਨੇ।

ਨਾਨਕਿ—ਨਾਨਕ ਨੇ।

ਜਨਿ—ਜਨ ਨੇ।

ਨਾਮਿ—ਨਾਮ ਨੇ।

ਕੰਤਿ—ਕੰਤ ਨੇ।

ਸਹਿ—ਸਹ (ਪਤੀ) ਨੇ।

ਸਤਿਗੁਰਿ ਨਾਨਕਿ—ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੇ।

ਅੰਗਾਇ—ਅੰਗਦ ਨੇ।

ਇਹ (f-ਅੰਤ) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਸਦਾ 'ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਆ' (Transitive Verb) ਦੇ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' (Past Tense) ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ ਉਪਰਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ:

'ਗੁਰਿ' ਸੋਝੀ ਪਾਈ—ਗੁਰੂ ਨੇ ਸੂਝ ਦਿੱਤੀ।

'ਸਤਿਗੁਰਿ' ਬਿਸਾਸ ਦੀਆ—ਗੁਰੂ ਨੇ ਬਰਧਾ ਬਖਸ਼ੀ।

'ਗੁਰਦੇਵਿ' ਨਿਵਾਜਾ—ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ (ਸਾਨੂੰ) ਨਿਵਾਜਿਆ।

'ਨਿੰਦਕਿ' ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ—ਨਿੰਦਕ ਨੇ ਜਨਮ ਗਵਾਇਆ।

'ਨਾਨਕਿ' ਸਤਿ ਕਹਿਆ—ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਤਿ ਆਖਿਆ।

'ਜਨਿ' ਪੂਰਾ ਗੁਰੂ ਪਾਇਆ—ਸੇਵਕ ਨੇ ਪੂਰਾ ਗੁਰੂ ਲੱਭਾ।

'ਨਾਮਿ' ਰਾਜ ਲੀਲਾ ਬਨਾਈ—ਨਾਮ ਨੇ ਰਾਜ ਲੀਲਾ ਬਨਾਈ।

ਸਉਕਨਿ 'ਕੰਤਿ' ਤਿਆਗੀ—ਕੰਤ ਨੇ ਸਉਕਣ ਤਿਆਗੀ।

'ਸਹਿ' ਲਈਆ ਮਿਲਾਇ—ਸਹ (ਪਤੀ) ਨੇ ਸੋਹਾਗਣੀ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਲਿਆ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਦਾ ਇਹ (ਿ-ਅੰਤ) ਰੂਪ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਇਆ ?

ਆਓ, ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝਣ ਲਈ ਪਿੱਛੇ-ਦਿਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਤੁਕ ਲਈਏ :

ਨਿੰਦਕਿ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ॥

ਜੇ ਇਸ ਤੁਕ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਲਿਖੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਇਉਂ ਬਣ ਜਾਏਗੀ :
ਨਿੰਦਕੇਨ ਜਨਮ ਗੋਪਾਯਿਤੰ (ਨਿੰਦਕੇਨ ਜਨਮ ਗੋਪਾਯਿਤੰ)।

ਪਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਇਹ ਤੁਕ 'ਕਰਤ੍ਰੀ ਵਾਚ' (Active Voice) ਦੇ ਥਾਂ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' (Passive Voice) ਵਿਚ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਉਥੇ ਜੇ ਪਹਿਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਤੁਕ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਲਫਜ਼ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਤੁਕ ਨਾਲ ਟਕਰਾਈਏ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਲਫਜ਼ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ :

ਪੰਜਾਬੀ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਗਵਾਇਆ	ਗੋਵਾਇਏ (ਗੋਕਾਝਏ)	ਗੋਪਾਯਿਤੰ (ਗੋਪਾਯਿਤੰ)
ਜਨਮੁ	ਜਨਮ (ਜਨਮ)	ਜਨਮ (ਜਨਮ)
ਨਿੰਦਕਿ		ਨਿੰਦਕੇਨ (ਨਿੰਦਕੇਨ)

ਹੁਣ ਅਸਾਂ ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਨਿੰਦਕੇਨ' ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਨਿੰਦਕਿ' ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆ ਤੇ 'ਕਰਤ੍ਰੀ ਵਾਚ' ਤੋਂ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਵਿਚ ਬਦਲ ਕੇ ਭੀ ਅਰਥ ਕਿਵੇਂ ਉਹੀ ਟਿਕਿਆ ਰਿਹਾ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਤੁਕ 'ਨਿੰਦਕੇਨ ਜਨਮ ਗੋਪਾਯਿਤੰ' ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਅਰਥ ਹੈ, 'ਜਨਮ was lost by ਨਿੰਦਕ'।

ਲਫਜ਼ ਨਿੰਦਕੇਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—'by ਨਿੰਦਕ'। ਇਹ ਲਫਜ਼ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਕਰਣ ਕਾਰਕ' (Instrumental Case) ਦਾ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ।

ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਪੁਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਸਤੇ 'ਕਰਣ ਕਾਰਕ' 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਦਾ ਚਿਹਨ ਹੈ 'ਇਨ' (ਸੰ: ਝਨ)। ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ 'ਅ' (ਯ) ਇਸ 'ਇਨ' ਦੀ 'ਇ' ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ 'ਏ' () ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਜਲ (ਯਲ)	ਤੋਂ	ਜਲੇਨ (ਯਲੇਨ)
ਫਲ (ਯਲ)	ਤੋਂ	ਫਲੇਨ (ਯਲੇਨ)
ਨਖ (ਯਲ)	ਤੋਂ	ਨਖੇਨ (ਯਲੇਨ)

ਪਰ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ 'ਅ' (ਅ) ਦੀ ਹਸਤੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਮਿਟ ਗਈ, ਭਾਵ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਤਾਂ 'ਯਲ', 'ਫਲ', 'ਨਖ' ਆਦਿਕ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਅੱਖਰ 'ਲ', 'ਖ' ਦੇ ਨਾਲ 'ਅ' ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਪਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਨਿਰਾ ਵਿਅੰਜਨ (Consonant) ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸੋ, 'ਕਰਣ ਕਾਰਕ' 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਇਨ' (ੜਨ) 'ਜਲ', 'ਫਲ', 'ਨਖ' ਆਦਿਕ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਇਉਂ ਬਣ ਗਿਆ :

ਜਲ + ਇਨ = ਜਲ੍ + i + ਨ + ਜਲਿਨ

ਫਲ ਤੋਂ ਫਲਿਨ

ਨਖ ਤੋਂ ਨਖਿਨ

ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਤੁਕ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਉਂ ਹੋ ਗਈ :

ਨਿਦਕਿਨ ਜਨਮ ਗੋਥਾਝੇ (ਨਿੰਦਕਿਨ ਜਨਮ ਗੋਵਾਇਏ)।

ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ 'ਕਰਣ ਕਾਰਕ' 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਦੇ ਚਿਹਨ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ 'ਨ' ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਆਖਰ ਇਉਂ ਹੋ ਗਿਆ :

'ਨਿੰਦਕਿ ਜਨਮੁ ਗੋਵਾਇਏ';

ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋਇਆ :

'ਨਿੰਦਕਿ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ'।

ਅਸਾਂ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' (Passive Voice) ਦੀ ਤੁਕ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਕਰਤ੍ਰੀ ਵਾਚ' (Active Voice) ਵਿਚ ਬਦਲਦੀ ਗਈ। ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਤਾਂ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਵਰਤਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਰਿਵਾਜ ਸੀ, ਪਰ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਤੇ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਕਰਤ੍ਰੀ ਵਾਚ' ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਦੇ 'ਕਰਣ ਵਾਚ' 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ 'ਨਿੰਦਕੇਨ' (ਨਿਦਕੇਨ) ਸੀ, ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ 'ਨਿੰਦਕਿ' ਲਫਜ਼ ਵਰਤ ਕੇ 'ਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਦੇ 'ਇਨ' ਵਿਚੋਂ 'ਇ' ਸਾਂਭ ਰੱਖੀ ਤੇ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਨੇ ਅਖੀਰਲਾ 'ਨ' ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸਾਂਭ ਰੱਖੇ, ਜਿਵੇਂ :

'ਨਿੰਦਕ ਨੇ' ਜਨਮ ਗਵਾਇਆ।

ਜਾਂ

'ਨਿੰਦਕੇ ਨੇ' ਜਨਮ ਗਵਾਇਆ।

(੩) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ (ਹਿ) ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਸਹਜਿ ਸਮਾਇਓ 'ਗੁਰਹਿ' ਬਤਾਇਓ ਰੰਗਿ ਰੰਗੀ ਮੇਰੇ ਤਨ ਕੀ ਚੋਲੀ॥
ਪ੍ਰਿਅ ਮੁਖਿ ਲਾਗੋ ਜਉ ਵਡ ਭਾਗੋ, ਸੁਹਾਗੁ ਹਮਾਰੋ ਕਤਰ ਨ ਡੋਲੀ॥੧॥੩॥੮੮॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੨)

ਕਰੁ ਗਹਿ ਲੀਨੀ 'ਸਾਜਨਹਿ' ਜਨਮ ਜਨਮ ਕੇ ਮੀਤ॥
ਚਰਨਹਿ ਦਾਸੀ ਕਰਿ ਲਈ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭ ਹਿਤ ਚੀਤ॥੨॥੪॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਰੁਤੀ, ਸਲੋਕ, ਪੰਨਾ ੬੨੮)

ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ਕੁਮਾਰਾ ਠਾਕੁਰ ਏਹੁ ਮਹਾ ਰਸੁ 'ਜਨਹਿ' ਪੀਉ॥
ਜਨਮ ਜਨਮ ਚੂਕੈ ਤੈ ਭਾਰੇ ਦੁਰਤੁ ਬਿਨਾਸਿਓ ਭਰਮੁ ਬੀਉ॥੧॥੮॥੪੭॥
(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੬, ਪੰਨਾ ੩੮੨)

ਜਿ ਮਤਿ ਗਹੀ ਜੈਦੇਵਿ ਜਿ ਮਤਿ ਨਾਮੈ ਸੰਮਾਣੀ॥
ਜਿ ਮਤਿ ਕ੍ਰਿਲੋਚਨ ਚਿਤਿ ਤਗਤ 'ਕੰਬੀਰਹਿ' ਜਾਣੀ॥੪॥੧੩॥
(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਜਾਲਪ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੪)

ਪਿਛਲੇ (ਫਿ-ਅੰਤ) ਨਾਵ ਵਾਂਗ ਇਹ (ਹਿ-ਅੰਤ) ਨਾਵ ਭੀ 'ਸਕਰਮਕ
ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :
'ਗੁਰਹਿ' ਬਤਾਇਓ—ਗੁਰੂ ਨੇ (ਇਹ ਭੇਦ) ਦੱਸਿਆ।
'ਸਾਜਨਹਿ' ਲੀਨੀ—ਸਾਜਨ ਨੇ (ਮੈਨੂੰ) (ਮਿਲਾ) ਲਿਆ।
'ਜਨਹਿ' ਮਹਾ ਰਸੁ ਪੀਓ—ਸੇਵਕ ਨੇ ਮਹਾਂ ਰਸ ਪੀਤਾ।
'ਕੰਬੀਰਹਿ' ਜਾਣੀ—(ਉਹ ਮਤਿ) ਕਬੀਰ ਨੇ ਭੀ ਜਾਣ ਲਈ।
(੪) ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਖੀਰ 'ਤੇ (ੈ) ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

ਜੋ ਜੀਵਨ ਮਰਨਾ ਜਾਨੈ॥ ਜੋ ਪੰਚ ਸੈਲ ਸੁਖ ਮਾਨੈ॥
'ਕਬੀਰੈ' ਜੋ ਧਨੁ ਪਾਇਆ॥ ਹਰਿ ਭੇਟਤ ਆਪੁ ਮਿਟਾਇਆ॥੪॥੬॥
(ਸੋਹਣਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੫)

ਛਾਡਿ ਕਰੇਬ ਰਾਮ ਭਉ ਬਉਰੇ ਜਲਮ ਕਰਤ ਹੈ ਭਾਗੀ॥
'ਕਬੀਰੈ' ਪਕਰੀ ਟੇਕ ਰਾਮ ਕੀ ਤੁਰਕ ਰਹੇ ਪੰਚ ਹਾਰੀ॥੪॥੮॥
(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੭)

ਪਿਛਲੇ (ਫਿ-ਅੰਤ) ਅਤੇ (ਹਿ-ਅੰਤ) ਨਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਇਹ (ੈ-ਅੰਤ) ਭੀ

‘ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਆ’ ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :
 ‘ਕਬੀਰੈ’ ਸੋ ਧਨੁ ਪਾਇਆ—ਕਬੀਰ ਨੇ ਉਹ ਧਨ ਲੱਭਾ।
 ‘ਕਬੀਰੈ’ ਪਕਰੀ ਟੇਕ ਰਾਮ ਕੀ—ਕਬੀਰ ਨੇ ਰਾਮ ਕੀ ਟੇਕ ਪਕੜੀ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ):

‘ਸਾਕਤ’ ਮਰਹਿ ‘ਸੰਤ’ ਸਭਿ ਜੀਵਹਿ ॥
 ਰਾਮ ਰਸਾਇਨੁ ਰਸਨਾ ਪੀਵਹਿ ॥੩॥੧੩॥ (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੨੬)
 ਕੋਟੀ ਹੂ ਪੀਰ ਵਰਜਿ ਰਹਾਏ ਜਾ ਮੀਰੁ ਸੁਣਿਆ ਧਾਇਆ ॥
 ‘ਬਾਨ’ ਮੁਕਾਮ ਜਲੇ ਬਿਜ ‘ਮੰਦਰ’ ਮੁਛਿ ਮੁਛਿ ਬੁਇਰ ਤੁਲਾਇਆ ॥
 ਕੋਈ ਮੁਗਲੁ ਨ ਹੋਆ ਅੰਧਾ ਕਿਨੇ ਨ ਪਰਚਾ ਲਾਇਆ ॥੪॥੧੨॥
 (ਆਸਾ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੭)

ਸਿਧਾ ਸੇਵਨਿ ‘ਸਿਧ’ ‘ਪੀਰ’ ਮਾਗਹਿ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ॥
 ਮੈ ਇਕੁ ਨਾਮੁ ਨ ਵੀਸਰੈ ਸਾਚੇ ਗੁਰ ਬੁਧਿ ॥੨॥੧੪॥
 (ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੮)

‘ਪੰਡਿਤ’ ਪਾਧੇ ਜੋਇਸੀ ਨਿਤ ਪੜਹਿ ਪੁਰਾਣਾ ॥
 ਅੰਤਰਿ ਵਸਤੁ ਨ ਜਾਣਨੈ ਘਟਿ ਧ੍ਰੁਮੁ ਲੁਕਾਣਾ ॥੬॥੧੪॥
 (ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੮)

‘ਪੰਡਿਤ’ ਜੋਤਕੀ ਸਭਿ ਪੜਿ ਪੜਿ ਕੂਕੇ ਕਿਸੁ ਪਹਿ ਕਰਹਿ ਪੁਕਾਰਾ ਰਾਮੁ ॥
 ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਅੰਤਰਿ ਮਨੁ ਲਾਗੈ ਮਾਇਆ ਕੇ ਵਪਾਰਾ ਰਾਮ ॥੩॥੧੫॥
 (ਵਡਹੰਸ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੭੧)

ਜਨਮ ਮਰਨ ਕਉ ਇਹੁ ਜਗੁ ਥਪੜੇ ਇਨਿ ਦੂਜੇ ਭਗਤਿ ਵਿਸਾਰੀ ਜੀਉ ॥
 ਸਤਿਗੁਰੁ ਮਿਲੈ ਤਾ ਗੁਰਮਤਿ ਪਾਈਐ ‘ਸਾਕਤ’ ਬਾਜੀ ਹਾਰੀ ਜੀਉ ॥੩॥੧੬॥
 (ਸੋਰਠੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੮੮)

ਉਂਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਨਾਂਵ ਵਿਖਾਏ ਗਏ ਹਨ,
 ਉਹ ਸਾਰੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ‘ਬਹੁ-ਵਚਨ’ ਵਿਚ ਹਨ; ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤੇ

ਹੋਏ 'ਕ੍ਰਿਆ' (Verb) ਵੀ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :

‘ਸਾਕਤ’ ਮਰਹਿ—ਸਾਕਤ ਮਰਦੇ ਹਨ।

‘ਸੰਤ’ ਜੀਵਹਿ—ਸੰਤ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ।

‘ਥਾਨ’ ‘ਮੁਕਾਮ’ ‘ਮੰਦਰ’ ਜਲੇ—(ਸਾਰੇ) ਥਾਨ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਮੰਦਰ ਸੜ ਗਏ।

‘ਸਿਧ’ ‘ਪੀਰ’ ਸਿਧਾ ਸੇਵਨਿ—ਸਿੱਧ ਪੀਰ ਸਿੱਧਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਦੇ ਹਨ।

‘ਪੰਡਿਤ’ ਪੜਹਿ ਪੁਰਾਣਾ—ਪੰਡਿਤ ਪੁਰਾਣਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ।

‘ਸਾਕਤ’ ਬਾਜੀ ਹਾਰੀ—ਸਾਕਤਾਂ ਨੇ ਬਾਜੀ ਹਾਰੀ ਹੈ।

ਪਿੱਛੇ ‘ਇਕ-ਵਚਨ’ ਦੀ ਬਾਬਤ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ () ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਵਿਚੋਂ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਕੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਓ, ‘ਬਹੁ-ਵਚਨ’ ਦੇ ਇਸ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਰੂਪ ਨੂੰ ਭੀ ਪਰਖੀਏ :

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਦੇ ਚਿਹਨ ਇਉਂ ਹਨ :

ਇਕ-ਵਚਨ

ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਸ੍ (:) ()

ਅਸ੍ (ਅ:) (ਅ:)

‘ਗਾਵਨਿ ਸਿਧ ਸਮਾਧੀ ਅੰਦਰਿ’—ਇਸ ਤੁਕ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾਏਗਾ :

‘ਗਾਯਨਿ ਸਿਧਾ: ਸਮਾਧਿਯੰਤਰੇ’ (ਗਾਯੰਤਿ ਸਿੱਧਾਹ ਸਮਾਧਯੰਤਰੇ)

ਜਿਵੇਂ ਪਿੱਛੇ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ‘ਰਸ: ਸੇਲਯਤਿ’ (ਰਾਮ: ਮੇਲਯਤਿ) ਤੋਂ (:) ਦਾ ਟ () ਬਣ ਕੇ ‘ਰਾਸੋ ਸੇਲਯਤਿ’ (ਰਾਮੋ ਮੇਲਯਤਿ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਇਥੇ ਭੀ ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ :

‘ਸਿਧਾ: ਗਾਯਨਿ (ਸਿੱਧਾ: ਗਾਯੰਤਿ) ਦੇ ਲਫਜ਼ ‘ਸਿਧਾ:’ (ਸਿੱਧਾ:) ਦੀ ਅੰਤਲੀ (:) ਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ‘ਸਿਧਾ: ਗਾਯਨਿ’ (ਸਿੱਧਾ: ਗਾਯੰਤਿ) ਦੇ ਥਾਂ ਸਿਧਾ ਗਾਯਨਿ (ਸਿੱਧਾ ਗਾਯੰਤਿ) ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਇਥੇ ਲਫਜ਼ ‘ਸਿਧਾ’ (ਸਿੱਧ) ਦੇ ਨਾਲ (੧) ਕਿਥੋਂ ਆਇਆ ਹੈ ? ਇਹ (੧) ਅੱਖਰ ‘ਥੈ’ ਦਾ ਆਪਣਾ ਅੰਤਲਾ ‘ਅ’ (ਅ) ਅਤੇ ਚਿਹਨ ‘ਅਸ੍’ (ਅ:) ਦਾ ਪਹਿਲਾ ‘ਅ’ ਮਿਲ ਕੇ (੧) ਬਣਿਆ ਸੀ।

ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਹੋਰ ਲਵੇ ਲਫਜ਼ ‘ਪੰਡਿਤ’।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਦੇ ‘ਬਹੁ-ਵਚਨ’ ਦਾ ਚਿਹਨ ‘ਅ:’ (ਅਸ੍), ਪਿਛਲੀ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਕੇਵਲ ‘ਅ’ (ਅ) ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਤਾਂ ਲਫਜ਼

‘ਪੰਡਿਤ’ ਦਾ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਇਉਂ ਬਣੇਗਾ :

ਪੰਡਿਤ+ਅ=ਪੰਡਿਤ੍+ਅ+ਅ=ਪੰਡਿਤ੍+ਆ=ਪੰਡਿਤਾ=ਪੰਡਿਤਾਹ (ਪੰਡਿਤਾ:)

ਪਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ ‘ਪੰਡਿਤ’ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਅੱਖਰ ‘ਤ’ ਵਿਚ ਵੱਖਰੇ ‘ਅ’ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ; ਸੋ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ‘ਅ’ ਅਖੀਰਲੇ ‘ਤ’ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜ ਕੇ ‘ਤ’ (ਮੁਕਤਾ) ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਪੁਲਿੰਗ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ‘ਬਹੁ-ਵਚਨ’ ਵਿਚ ਉਹੀ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਰੂਪ ਹੀ ਰਹੇਗਾ :

ਅਸਲ ਲਫਜ਼

ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਪੰਡਿਤ

ਪੰਡਿਤ

ਸੰਤ

ਸੰਤ

ਪੀਰ

ਪੀਰ

(੨) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ ‘ਤੇ (੧) ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

ਐਸੀ ਜਾਨੀ ‘ਸੰਤ ਜਨੀ’ ॥

ਪਰਗਾਸੁ ਭਇਆ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਬਚਨੀ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੮॥੧੯॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੮੮੮)

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਸੰਤ ਮਿਲੇ ਮੋਹਿ ਤਿਨ ਤੇ ਧੀਰਜੁ ਪਾਇਆ ॥

‘ਸੰਤੀ’ ਮੰਤ੍ਰੁ ਦੀਓ ਮੋਹਿ ਨਿਰਤਉ ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਕਮਾਇਆ ॥੩॥੪॥੧੨੫॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੬)

ਮੁਖਿ ਬੇਰਾਵੈ ਅੰਤਿ ਠਗਾਵੈ ॥ ਫਿਕਤੁ ਠਉਰ ਓਹ ਕਹੀ ਨ ਸਮਾਵੈ ॥

ਉਨਿ ਮੋਹੇ ਬਹੁਤੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ॥ ‘ਰਾਮ ਜਨੀ’ ਕੀਨੀ ਖੰਡ ਖੰਡ ॥੩॥੧੮॥੨੯॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੨)

ਜਿਥੇ ਜਾਇ ਬਹੈ ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੋ ਬਾਨੁ ਸੁਹਾਵਾ ਰਾਮ ਰਾਜੇ ॥

‘ਗੁਰਸਿਖੀ’ ਸੋ ਬਾਨੁ ਭਾਲਿਆ ਲੈ ਧੂਰਿ ਮੁਖਿ ਲਾਵਾ ॥੨॥੧੨॥੧੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੪੫੦)

ਮੁਖਖ ਸਤੁ ਨ ਜਾਣਨੀ ‘ਮਨਮੁਖੀ’ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ ॥

ਵਿਚਿ ਦੁਨੀਆ ਕਾਹੇ ਆਇਆ ॥੮॥ (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੬੭)

ਅਗਿਆਨੁ ਅਧੇਰਾ 'ਸੰਤੀ' ਕਾਟਿਆ ਜੀਅ ਦਾਨੁ ਗੁਰ ਦੈਣੀ ॥

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਕਰਿ ਲੀਨੋ ਅਪੁਨਾ ਜਲਤੇ ਸੀਤਲ ਹੋਣੀ ॥੧॥੯॥

(ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੫੩੦)

'ਜਿਨੀ' 'ਪੁਰਖੀ' ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ ਤਿਨ ਕੈ ਹਉ ਲਾਗਉ ਪਾਏ ॥

ਕਾਇਆ ਕੰਚਨ ਤਾਂ ਬੀਐ ਜਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਲਏ ਮਿਲਾਏ ॥੨॥੧॥

(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੩ ਅਲਾਹਣੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੮੫)

ਭਗਤਾ ਵਿਚਿ ਆਪਿ ਵਰਤਦਾ ਪ੍ਰਭ ਜੀ 'ਭਗਤੀ' ਤੂ ਤੂ ਜਾਤਾ ॥

ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਸਭ ਲੋਕ ਹੈ ਤੇਰੀ ਤੂ ਏਕੋ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ ॥੩॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੭)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ (ਿ-ਅੰਤ) 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਦਾ 'ਸਕਰਮਕ' ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਨਾਲ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਇਹੀ ਹਾਲ (ੀ-ਅੰਤ) 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਦਾ ਹੈ :

ਸੰਤ ਜਨੀ-ਸੰਤਾਂ-ਜਨਾਂ ਨੇ। ਸੰਤੀ-ਸੰਤਾਂ ਨੇ।

ਰਾਮ ਜਨੀ-ਰਾਮ-ਜਨਾਂ ਨੇ। ਗੁਰਸਿਖੀ-ਗੁਰ-ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ।

ਮਨਮੁਖੀ-ਮਨਮੁੱਖਾਂ ਨੇ। ਪੁਰਖੀ-ਪੁਰਖਾਂ ਨੇ।

ਭਗਤੀ-ਭਗਤਾਂ ਨੇ। ਸੰਤੀ ਮੰਤ੍ਰ ਦੀਓ-ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਮੰਤ੍ਰ ਦਿੱਤਾ।

ਪੁਰਖੀ ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ-ਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਚਿੱਤ ਲਾਇਆ।

ਭਗਤੀ ਤੂ ਜਾਤਾ-ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਜਾਣਿਆ।

ਗੁਰਸਿਖੀ ਬਾਨੁ ਭਾਲਿਆ-ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਾਨ ਭਾਲਿਆ।

(੩) (ਹ)-ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ 'ਤੇ (ਹ) ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਜਬ ਹਮ ਏਕੋ ਏਕੁ ਕਰਿ ਜਾਨਿਆ ॥

ਤਬ 'ਲੋਗਹ' ਕਾਹੇ ਦੁਖੁ ਮਾਨਿਆ ॥੧॥੩॥ (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੨੪)

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਜਿ ਚੀਨਸੀ ਆਸਾ ਤੇ ਨ ਭਾਵਸੀ ॥

ਰਾਮਾ 'ਭਗਤਹ' ਬੇਤੀਅਲੇ ਅਚਿੰਤ ਮਨੁ ਰਾਖਸੀ ॥੧॥੫॥

(ਆਸਾ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰਨਾ ੪੮੬)

ਲੋਗਹ-ਲੋਗਾਂ ਨੇ। ਭਗਤਹ-ਭਗਤਾਂ ਨੇ।

ਪੁਲਿੰਗ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਾਲੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ

ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਦਾ ਚਿਹਨ ਅਸ੍ (ਅ:) ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਚਿਹਨ (:) ਨੂੰ 'ਵਿਸਰਗਾਂ' ਕਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ (ਹ) ਵਾਂਗ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਧੰਡਿਤਾ: = ਪੰਡਿਤਾਹ

ਲੋਕਾ: = ਲੋਕਾਹ

ਸਕੰਟਾ: = ਮਰਕਟਾਹ

ਇਹ ਭੀ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਕਈ ਥਾਈਂ ਇਹ ਅੰਤਲੀਆਂ 'ਵਿਸਰਗਾਂ' ਗਿਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਹਰ ਥਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਕਈ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਟਿਕੀਆਂ ਭੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਬਣਾਣ ਵੇਲੇ, ਅਖੀਰਲੇ ਅੱਖਰ ਦੇ ਨਾਲ 'ਅ' ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਹਸਤੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਚਿਹਨ 'ਅਹ' (ਅ) ਦਾ ਪਹਿਲਾ 'ਅ', ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਮੁਕਤਾ-ਅੱਖਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚਿਹਨ ਦੀਆਂ ਵਿਸਰਗਾਂ ਦਾ ਉੱਚਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਹ' ਬਣ ਕੇ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਲਫਜ਼ ਇਉਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ਭਗਤ + ਅਹ (ਅ:) = ਭਗਤਹ

ਲੋਗ + ਅਹ (ਅ:) = ਲੋਗਹ

(੪) (ਹੁ):

ਕਿਨਹੀ ਬਨਜਿਆ ਕਾਂਸੀ ਤਾਂਬਾ ਕਿਨਹੀ ਲਊਗ ਰੁਪਾਰੀ॥

'ਸੰਤਹੁ' ਬਨਜਿਆ ਨਾਮੁ ਗੋਬਿੰਦ ਕਾ ਐਸੀ ਖੋਪ ਹਮਾਰੀ॥੧॥੨॥

ਸੰਤਹੁ—ਸੰਤਾਂ ਨੇ।

(ਕੇਦਾਰਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੨੩)

ਪਿਛਲੇ (ੀ-ਅੰਤ) 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਨਾਂਵ ਵਾਂਗ ਇਹ (ਹ-ਅੰਤ) ਅਤੇ (ਹੁ-ਅੰਤ) ਨਾਂਵ ਭੀ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਵਿਚ ਹਨ ਅਤੇ 'ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ 'ਭੂਤ ਕਾਲ਼' ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :

'ਲੋਗਹ' ਦੁਖੁ ਮਾਨਿਆ—ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੁੱਖ ਮਨਾਇਆ।

'ਭਗਤਹ' ਰਾਮਾ ਚੇਤੀਅਲੇ—ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਰਾਮ ਨੂੰ ਚੇਤਿਆ।

'ਸੰਤਹੁ' ਨਾਮੁ ਬਨਜਿਆ—ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਨਾਮ ਖਰੀਦਿਆ।

(੫) (ਨ)—ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ 'ਤੇ' 'ਨ' ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਚੀਤਿ ਆਵਹਿ ਤਾਂ ਸਦਾ ਦਇਆਲਾ 'ਲੋਗਨ' ਕਿਆ ਵੇਚਾਰੇ ॥

ਭੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹੁ ਕਿਸ ਨੋ ਕਹੀਐ ਸਗਲੇ ਜੀਅ ਤੁਮਾਰੇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੪੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੩੮੩)

'ਸ੍ਵਨਨ' ਬਿਕਲ ਭਏ ਸੰਗਿ ਤੇਰੇ ਇੰਦ੍ਰੀ ਕਾ ਬਲੁ ਥਾਕਾ ॥

ਚਰਨ ਰਹੇ ਕਰ ਚਰਕਿ ਪਰੇ ਹੈ ਮੁਖਹੁ ਨ ਨਿਕਸੈ ਬਾਤਾ ॥੩॥੫॥੧੮॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੦)

'ਸੰਤਨ' ਮੋਕਉ ਪੁੰਜੀ ਸਉਪੀ ਤਉ ਉਤਰਿਆ ਮਨ ਕਾ ਧੋਖਾ ॥

ਧਰਮ ਰਾਇ ਅਬ ਕਹਾ ਕਰੈਗੋ ਜਉ ਫਾਟਿਓ ਸਗਲੇ ਲੇਖਾ ॥੩॥੮॥੧੯॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੬੧੪)

'ਲੋਗਨ' ਵੇਚਾਰੇ ਕਿਆ—ਲੋਗ ਵਿਚਾਰੇ ਕੀ ਹਨ ?

'ਸ੍ਵਨਨ' ਭਏ—ਕੰਨ ਹੋ ਗਏ।

'ਸੰਤਨ' ਸਉਪੀ—ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਸਉਪੀ।

(੬) (੧)—ਅਖੀਰ 'ਤੇ' (੧) ਲਗਾਇਆ :

ਅਗੋਦੇ ਜੇ ਚੇਤੀਐ ਤਾਂ ਕਾਇਕੁ ਮਿਲੈ ਸਜਾਇ ॥

'ਸਾਹਾਂ' ਸੁਰਤਿ ਗਵਾਈਆ ਰੰਗਿ ਤਮਾਜੈ ਚਾਇ ॥

ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਫਿਰਿ ਗਈ ਭੁਇਕੁ ਨ ਰੋਟੀ ਖਾਇ ॥੫॥੧੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੭)

ਜੇ ਸਉ 'ਚੰਦਾ' ਉਗਵਹਿ ਸੂਰਜ ਚੜਹਿ ਹਜਾਰ ॥

ਏਤੇ ਚਾਨਣ ਹੋਇਆ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਘੋਰ ਅੰਧਾਰ ॥੨॥੧॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੬੩).

'ਸਾਹਾਂ'—ਸਾਹਾਂ ਨੇ। ਸਉ 'ਚੰਦਾ' ਉਗਵਹਿ—ਸਉ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹਨ।

ਇਥੇ ਕ੍ਰਿਆ 'ਉਗਵਹਿ' ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਅੱਠ-ਪੁਰਖ ਦੇ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਵਿਚ ਹੈ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (Accusative Singular)

(੧) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (_) ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਜਲਿ 'ਮੋਹੁ' ਘਸਿ ਮਸੁ ਕਰਿ, ਮਤਿ 'ਕਾਗਦੁ' ਕਰ ਸਾਰੁ ॥

'ਭਾਉ' ਕਲਮ ਕਰਿ 'ਚਿਤੁ' ਲਿਖਾਰੀ, ਗੁਰ ਪੁਡਿ ਲਿਖੁ 'ਬੀਚਾਰੁ' ॥

ਲਿਖੁ 'ਨਾਮੁ' ਸਾਲਾਹ ਲਿਖੁ, ਲਿਖੁ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਰਾਵਾਰੁ ॥੧॥੬॥

(ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੬)

ਜਲਿ 'ਮੋਹੁ'—ਮੋਹ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦੇ।

'ਕਾਗਦੁ' ਕਰਿ ਮਤਿ—ਕਾਗਦ ਨੂੰ ਮਤਿ ਬਣਾ।

'ਭਾਉ' ਕਲਮ ਕਰਿ—ਭਾਉ ਨੂੰ ਕਲਮ ਬਣਾ।

'ਚਿਤੁ' ਲਿਖਾਰੀ ਕਰਿ—ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਲਿਖਾਰੀ ਬਣਾ।

'ਨਾਮੁ' ਲਿਖੁ—(ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ) ਨਾਮ ਨੂੰ ਲਿਖ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ (_-ਅੰਤ) ਹੈ, ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ ਭੀ (_-ਅੰਤ) ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਰੂਪ ਕਿਉਂ ਹੈ ? ਕੀ ਕਿਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ?

ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਵੇਖ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਤਿੰਨ 'ਲਿੰਗ' (Gender) ਹਨ—ਪੁਲਿੰਗ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ (Neuter Gender) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹਟ ਗਈ; ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਲੱਛਣ ਟਿਕੇ ਰਹੇ।

ਪੁਲਿੰਗ 'ਨਾਂਵ' ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਚਿਹਨ ਹਨ :

ਇਕ ਵਚਨ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਸ੍ (_) ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਅਸ੍ (ਅੰ)

ਪਰ 'ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ' ਨਾਂਵ ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਰੂਪ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਲਫਜ਼ ਫਲ (ਫਲ) ਤੋਂ :

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਫਲੰ (ਫਲੰ) ਫਲੇ (ਫਲੇ) ਫਲਾਨਿ (ਫਲਾਨਿ)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਫਲੰ (ਫਲੰ) ਫਲੇ (ਫਲੇ) ਫਲਾਨਿ (ਫਲਾਨਿ)

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚੋਂ ਇਹ 'ਲਿੰਗ' (Gender) ਤਾਂ ਉੱਡ ਗਿਆ, ਪਰ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਕਾਰਕਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਰੂਪ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਲੱਛਣ ਟਿਕਿਆ

ਰਿਹਾ। ਸੋ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਲਫਜ਼ 'ਫਲ' (ਫਲ) ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਜਿਥੇ 'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ 'ਫਲੰ' (ਫਲੰ) ਦੇ ਥਾਂ 'ਫਲੁ' (ਫਲੁ) ਬਣਿਆ, ਉਥੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਭੀ 'ਫਲੰ' (ਫਲੰ) ਦੇ ਥਾਂ 'ਫਲੁ' (ਫਲੁ) ਹੀ ਟਿਕਿਆ ਰਿਹਾ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਦੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਲਫਜ਼ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੁਲਿੰਗ ਬਣ ਗਏ। ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ 'ਫਲ' ਆਦਿਕ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਹੋਰ ਪੁਲਿੰਗ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਭੀ 'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ' ਤੇ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜਿਹੇ, ਭਾਵ, (_-ਅੰਤ) ਹੋ ਗਏ।
(੨) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੈ):

ਜਿਸ ਕਉ ਸਭਦੁ ਬਸਾਵੈ ਅੰਤਰਿ ਭੂਕੈ ਤਿਸਹਿ ਪਿਆਸਾ॥

'ਹੁਕਮੈ' ਬੂਝੈ ਚਉਪੜਿ ਖੇਲੈ ਮਨੁ ਜਿਣਿ ਢਾਲੈ ਪਾਸਾ॥੩॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੩)

ਨਿਰਤਉ ਹੋਇ ਤਜਹੁ 'ਜਗਦੀਸੈ' ਏਹੁ ਪਦਾਰਥੁ ਵਡਭਾਗਿ ਲਹੇ॥

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭ ਦਾਤੇ

ਨਿਰਮਲ ਜਸੁ ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਕਹੇ॥੨॥੧੦॥੧੦੩॥

'ਹੁਕਮੈ' ਬੂਝੈ—ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਸਮਝੇ।

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੫)

ਤਜਹੁ 'ਜਗਦੀਸੈ'—ਜਗਦੀਸ ਨੂੰ, ਜਗਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ, ਸਿਮਰੇ।

ਇਥੇ ਲਫਜ਼ 'ਹੁਕਮੈ' ਅਤੇ 'ਜਗਦੀਸੈ' ਲਫਜ਼ 'ਹੁਕਮ' ਅਤੇ 'ਜਗਦੀਸ' ਤੋਂ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਹਨ।

(੩) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ('ਹਿ'):

ਨਾਨਕ ਭਾਯੁ ਹੋਵੈ ਜਿਸੁ ਮਸਤਕਿ 'ਕਾਲਹਿ' ਮਾਰਿ ਬਿਦਾਰੇ॥੪॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੯੭)

ਅਨਿਕ ਜੁਗਤਿ ਕਰਿ ਬਹੁਤੁ ਬੀਚਾਰਉ॥

ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਇਸੁ 'ਮਨਹਿ' ਉਧਾਰਉ॥੨॥੪॥੯॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੪)

ਭੂਠੇ ਮਾਇਆ ਕੇ ਮਦੁ ਮਾਨੁ॥

ਧ੍ਰੋਹ ਮੋਹ ਦੂਰਿ ਕਰਿ ਬਪੁਰੇ ਸੰਗਿ 'ਗੋਪਾਲਹਿ' ਜਾਨੁ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੫੮॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੧੫)

‘ਖਸਮਹਿ’ ਜਾਣਿ ਖਿਆ ਕਰਿ ਰਹੇ ॥

ਤਉ ਹੋਇ ਨਿਖਿਅਉ ਅਥੈ ਪਦੁ ਲਹੇ ॥੮॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੪੦)

‘ਦੁਧਹਿ’ ਦੁਹਿ ਜਬ ਮਟਕੀ ਭਰੀ ॥

ਲੈ ਬਾਦਸਾਹ ਕੇ ਆਗੇ ਧਰੀ ॥੨੦॥੧॥੧੦॥

(ਡੋਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੬)

ਕਾਲਹਿ—ਕਾਲ ਨੂੰ। ਮਨਹਿ—ਮਨ ਨੂੰ।

ਗੋਪਾਲਹਿ—ਗੋਪਾਲ ਨੂੰ। ਖਸਮਹਿ—ਖਸਮ ਨੂੰ।

ਦੁਧਹਿ—ਦੁੱਧ ਨੂੰ।

ਏਥੇ ਲਫਜ਼ ‘ਕਾਲਹਿ’, ‘ਮਨਹਿ’, ‘ਗੋਪਾਲਹਿ’, ‘ਖਸਮਹਿ’ ਅਤੇ ‘ਦੁਧਹਿ’ ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹਨ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੁਕਤਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ:

ਗਗਨ ਗੰਭੀਰੁ ਗਗਨੰਤਰਿ ਵਾਸੁ ॥

‘ਗੁਣ’ ਗਾਵੈ ਸੁਖ ਸਹਜਿ ਨਿਵਾਸੁ ॥੨੦॥

‘ਘਰ ਦਰ’ ਫਿਰਿ ਥਾਕੀ ਬਹੁਰੇਰੇ ॥

ਜਾਤਿ ਅਸੰਖ ਅੰਤ ਨਹੀ ਮੇਰੇ ॥੨੧॥.....

ਧੂਪ ਛਾਵ ਜੇ ਸਮ ਕਰਿ ਜਾਣੈ ॥

‘ਬੰਧਨ’ ਕਾਟਿ ਮੁਕਤਿ ਘਰਿ ਆਣੈ ॥੨੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਦਖਣੀ, ਉਅੰਕਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੩੨)

ਅੰਤਿ ਸਤਿਗੁਰੁ ਬੋਲਿਆ ਮੈ ਪਿਛੇ ਕੀਰਤਨੁ ਕਰਿਹੁ ਨਿਰਥਾਣੁ ਜੀਉ ॥

ਕੇਸੋ ਗੋਪਾਲ ‘ਪੰਡਿਤ’ ਸਦਿਅਹੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਥਾ ਪੜਹਿ ਪੁਰਾਣੁ ਜੀਉ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ, ਪੰਨਾ ੯੨੩)

(੨) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (‘ਹ’) ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਹੋਰੀ ਨਹੀ ਕਵਨ ਕਛੁ ਕਰਣੀ ॥

ਇਹੈ ਓਟ ਪਾਈ ਮਿਲਿ ‘ਸੰਤਹ’ ਗੋਪਾਲ ਏਕ ਕੀ ਸਰਣੀ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੫੪॥੭੭॥

(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੧੯)

ਭਈ ਮਿਕ੍ਰਾਈ ਮਿਟੀ ਭੁਰਾਈ ਦੁਸਟ ਦੂਤ ਹਰਿ ਕਾਢੇ ਛਾਣਿ ॥

ਸੁਖ ਸਰਜ ਅਨੰਦ ਘਨੇਰੇ ਨਾਨਕ ਜੀਵੈ ਹਰਿ 'ਗੁਣਹ' ਵਖਾਣਿ ॥੨॥੨੬॥੧੧੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੬)

‘ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ’ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦੇ ਅੰਕ (੧) ਅਤੇ (੩) ਵਿਚ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਉਥੇ ‘ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ’ ਅਤੇ ‘ਹ-ਅੰਤ’ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ; ਕਰਮ ਕਾਰਕ ‘ਬਹੁ-ਵਚਨ’ ਦੇ ਭੀ ਇਹ ਦੋ ਰੂਪ ‘ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ’ ਅਤੇ ‘ਹ-ਅੰਤ’ ਹਨ।

ਕਿਉਂ ?

ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਲੱਭਣ ਵਾਸਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦੇ ‘ਚਿਹਨ’ ਵੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ :

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਸ੍ਰ ()	ਅਸ੍ਰ (ਅਹ)
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਅਸ੍ਰ (ਅੰ)	ਅਸ੍ਰ (ਅਹ)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦੇ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ‘ਚਿਹਨ’ ਇੱਕੋ ਹੀ ਹੈ। ਸੋ, ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ ‘ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ’ ਅਤੇ ‘ਹ-ਅੰਤ’ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬਣੇ, ਅਸੀਂ ਪਿਛੇ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪ ਬਣੇ ਹਨ।

‘ਗੁਣ’ ਗਾਵੈ—ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ।

‘ਬੰਧਨ’ ਕਾਟਿ—ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ।

ਮਿਲਿ ‘ਸੰਤਹ’—ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ।

ਹਰਿ ‘ਗੁਣਹ’ ਵਖਾਣਿ—ਹਰੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾਰ ਕੇ।

ਏਥੇ ਲਫਜ਼ ‘ਗੁਣ’, ‘ਬੰਧਨ’, ‘ਸੰਤਹ’ ਅਤੇ ‘ਗੁਣਹ’ ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਹਨ।

(੩) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਖੀਰ (੧) ਜਾਂ (੨) ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

‘ਸਿਧਾ’ ਸੇਵਨਿ ਸਿਧ ਪੀਰ ਮਾਗਹਿ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ॥

ਮੈ ਇਕੁ ਨਾਮੁ ਨ ਵੀਸਰੈ ਸਾਚੇ ਗੁਰ ਭੁਧਿ ॥੨॥੧੪॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ੪੧੮)

ਪੰਡਿਤ ਪਾਧੇ ਜੋਇਸੀ ਨਿਤ ਪੜਹਿ ‘ਪੁਰਾਣਾ’ ॥

ਅੰਤਰਿ ਵਸਹੁ ਨ ਜਾਣਨੀ ਘਟਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਲੁਕਾਣਾ ॥੪॥੧੪॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੮)

ਸਾਹਿਬੁ ਰਿਦੈ ਵਸਾਇ ਨ ਪਛੋਤਾਵਹੀ ॥

‘ਗੁਨਹਾਂ’ ਬਖਸਣਹਾਰੁ ਸਬਦੁ ਕਮਾਵਹੀ ॥੮॥੧੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੦)

ਆਪਿ ਤਰੈ ਜਨੁ ‘ਪਿਤਰਾ’ ਤਾਰੇ ॥ ਸੰਗਤਿ ਮੁਕਤਿ ਸੁ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰੇ ॥

ਨਾਨਕ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਲਾ ਗੋਲਾ ਜਿਨਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਰਿ ਲਿਵ ਲਾਈ ਹੇ ॥੧੬॥੧੬॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੨੬)

ਅਪਰਾਧੀ ਦੂਣਾ ਨਿਵੈ ਜੋ ਹੰਤਾ ‘ਮਿਰਗਾਹਿ’ ॥

ਸੀਸਿ ਨਿਵਾਇਐ ਕਿਆ ਥੀਐ ਜਾ ਰਿਦੈ ਭੁਲਧੇ ਜਾਹਿ ॥੧॥੧੮॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੭੫)

‘ਸਿਧਾ’ ਸੇਵਨਿ—ਸਿੱਧਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਦੇ ਹਨ।

ਪੰਡਿਤ ਪੜ੍ਹਹਿ ‘ਪੁਰਾਣਾ’—ਪੰਡਿਤ ਪੁਰਾਣਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ।

‘ਗੁਨਹਾਂ’ ਬਖਸਣਹਾਰੁ—ਗੁਨਹਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਣ ਵਾਲਾ।

ਜਨੁ ‘ਪਿਤਰਾ’ ਤਾਰੇ—ਸੇਵਕ ਪਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਜੋ ਹੰਤਾ ‘ਮਿਰਗਾਹਿ’—ਜੋ ਮਿਰਗਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਆਮ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦੇ (੧) ਦੇ ਨਾਲ (‘) ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਆਏ ਲਫਜ਼:

ਸਿਧਾ ਪੁਰਾਣਾ ਪਿਤਰਾ

ਅੱਜ-ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

ਸਿੱਧਾਂ ਪੁਰਾਣਾਂ ਪਿਤਰਾਂ

ਪਰ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਬਿੰਦੀ (‘) ਭੀ ਵਰਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਉਪਰਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ ‘ਗੁਨਹਾਂ’।

ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ (੧) ਅਤੇ (੧) ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਰਤਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸੀ।

ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਕਿਵੇਂ ਪਿਆ ?

ਪਿੱਛੇ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪੁਲਿੰਗ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਨਾਂਵ ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦੇ ਕਈ ਰੂਪ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪਾਂ ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਆਏ ਹਨ। ਆਉ, ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫਜ਼ (ਰਾਮ) ਲੈ ਕੇ ਇਸ

ਦੇ ਰੂਪ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵੇਖੀਏ :

ਰਾਸ: (ਰਾਮਹ) ਰਾਸੈ (ਰਾਮੋ) ਰਾਸਾ: (ਰਾਮਾਹ)

ਰਾਸੰ (ਰਾਮੀ) ਰਾਸੈ (ਰਾਮੋ) ਰਾਸਾਨ੍ (ਰਾਮਾਨ੍)

ਕਈ ਥਾਈਂ ਇਹ ਅਖੀਰਲੀ (:) 'ਵਿਸਰਗ' ਡਿਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦੇ (ਰਾਸਾ:) 'ਰਾਮਾਹ' ਦੇ ਥਾਂ ਸਿਰਫ਼ (ਰਾਸਾ) 'ਰਾਮਾ' ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਰੂਪ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦੇ ਅੰਕ (੬) ਵਿਚ ਲੜਜ 'ਚੰਦਾ' ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ।

ਹੁਣ ਲਵੋ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦਾ ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਰਾਸਾਨ੍) 'ਰਾਮਾਨ੍'। ਇਹ ਅਖੀਰਲਾ 'ਨ੍' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਨਿਰਾ ਵਿਅੰਜਨ 'ਨ੍' ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਅੰਤਲਾ (ਅ) ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਈ ਥਾਈਂ ਇਹ ਅਖੀਰਲਾ 'ਨ੍' ਬਦਲ ਕੇ (ਂ) ਅਤੇ (:) 'ਵਿਸਰਗ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਲੜਜ 'ਬਿਡਾਲ' (ਬਿਡਾਲ) ਦੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦਾ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ 'ਬਿਡਾਲਾਨ੍' (ਬਿਡਾਲਾਨ੍)। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਤੁਕ ਵਿਚ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਖੀਰਲੇ 'ਨ੍' (੧) ਦੇ ਥਾਂ (ਂ) ਅਤੇ (੨) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਬਿਡਾਲਾਨ੍ ਗਾਡਧਤਿ (ਬਿਡਾਲਾਨ੍ ਤਾਡਧਤਿ)

ਤੋਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ

ਬਿਡਾਲਾਂਗਾਡਧਤਿ (ਬਿਡਾਲਾਂਗਤਾਡਧਤਿ)

ਇਹ ਅਖੀਰਲਾ (੨) ਜਾਂ 'ਵਿਸਰਗ' ਭੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਡਿਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ, ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ 'ਬਿਡਾਲਾਂ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

'ਬਿਡਾਲਾਂ ਤਾਡਧਤਿ' ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਬਿਅਲਾਂ ਤਾਡਹਿ' ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ 'ਬਿੱਲਿਆਂ ਤਾੜੈ' ਬਣ ਗਿਆ।

ਇਹ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ ਇੱਕੋ ਹੀ ਹੈ। (ਅਸ੍) 'ਅਹ'। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦਾ ਰੂਪ ਬਦਲ ਗਿਆ, ਪਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦੋਹੀਂ ਥਾਈਂ 'ਅਹ' (ਅਸ੍) ਲੱਗ ਕੇ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਰੂਪ ਬਣ ਗਏ:

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ: 'ਸਿਧ', 'ਸਿਧਾ', 'ਸਿਧਹ'।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ:

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ: 'ਸਿਧ', 'ਸਿਧਾ' ਅਤੇ 'ਸਿਧਹ'।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ (੧) 'ਨ-ਅੰਤ' ਰੂਪ ਵਿਚੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ (੧-ਅੰਤ)

ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਭੀ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਰੂਪ ਹੋ ਗਏ :
'ਸਿਧ', 'ਸਿਧਰ', 'ਸਿਧਾ' ਅਤੇ 'ਸਿਧਾਂ'।

ਪਰ ਅੱਜ-ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਅਖੀਰਲਾ ਰੂਪ († ਅੰਤ) ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ ਵਚਨ (Instrumental Singular)

(੧) (†); ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ (†) ਲਗਾਇਆ, ਜਿਵੇਂ :

ਜਿਉ ਪਾਵਕ ਸੰਗਿ ਸੀਤ ਕੋ ਨਾਸ ॥

ਐਸੇ ਪ੍ਰਾਣਤ ਸੰਤ ਸੰਗਿ ਬਿਨਾਸ ॥

ਜਿਉ 'ਸਾਬੁਨਿ' ਕਾਪਰ ਊਜਲ ਹੋਤ ॥

ਨਾਮ ਜਪਤ ਸਤ ਕ੍ਰਮ ਭਉ ਖੋਤ ॥੪॥੫॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੧੪)

ਅੰਦਰੁ ਰਚੇ ਸਚ ਗੰਗਿ ਜਿਉ ਮੰਜੀਠੇ ਲਾਲੁ ॥

ਕਮਲੁ ਫਿਗਸੇ ਸਬੁ ਮਨਿ ਗੁਰ ਕੈ 'ਸਬਦਿ' ਨਿਹਾਲੁ ॥੧॥੧॥

(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੨੭੯)

'ਸਚਿ' ਮਿਲੇ ਸਚਿਆਰੁ 'ਬੁਝਿ' ਨ ਪਾਈਐ ॥

ਸਚੇ ਸਿਉ ਚਿਤੁ ਨਾਇ ਬਹੁਝਿ ਨ ਆਈਐ ॥੨॥੧੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਪਦ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੯)

ਸਾਬੁਨਿ—ਸਾਬਣ ਨਾਲ। ਸਬਦਿ—ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ।

ਸਚਿ—ਸੱਚ ਦੀ ਰਾਹੀਂ। ਬੁਝਿ—ਬੁਝ ਦੁਆਰਾ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਅੰਕ (੨) ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ 'ਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਚਿਹਨ 'ਇਨ' (इन्) ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਅਖੀਰਲੇ ਮੁਕਤੇ ਨੂੰ 'ਅ' ਸਮਝਿਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ, ਇਹ ਅਖੀਰਲਾ 'ਅ' ਚਿਹਨ 'ਇਨ' ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਖਰ 'ਇ' ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ () ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਫਲ', 'ਜਲ' ਤੋਂ ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ 'ਫਲੇਨ', 'ਜਲੇਨ' ਹਨ।

ਇਹ ਚਿਹਨ 'ਇਨ' ਅਸਲ ਵਿਚ 'ਆ' ਹੈ, ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਸ 'ਆ' ਤੋਂ 'ਇ' ਬਣ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਅੱਖਰ 'ਨ' (ਨ) ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਸ ਚਿਹਨ 'ਆ' ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ 'ਇ' ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਾਇਮ ਰਹੀ, ਪਰ ਅਖੀਰ 'ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ 'ਨ' (ਨ) ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹਟ ਗਿਆ।

ਇਹ ਗੱਲ ਭੀ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ 'ਅ' ਦੀ ਹਸਤੀ ਭੀ ਮੁੱਕ ਗਈ ਸੀ। ਸੋ, ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ (f) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ 'ਤੇ ਲੱਗ ਕੇ ਹੇਠ-ਲਿਖਿਆ ਰੂਪ ਬਣਨ ਲੱਗ ਪਿਆ:

‘ਜਲ’ ਤੋਂ ‘ਜਲਿ’। ‘ਮਨ’ ਤੋਂ ‘ਮਨਿ’। ‘ਸਚ’ ਤੋਂ ‘ਸਚਿ’।

(੨) (੧)—ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ 'ਤੇ (੧) ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਕੀ ਅਰਦਾਸਿ ਹੈ ਸਚ ਨਾਮਿ ਸੁਹੇਲਾ॥

ਆਪੁ ਗਇਆ ਸੋਝੀ ਪਈ ‘ਗੁਰ ਸਬਦੀ’ ਮੇਲਾ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੨੦॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੧)

ਘਰੇ ਅੰਦਰਿ ਸਤੁ ਵਚੁ ਹੈ ਬਾਹਰਿ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀ॥

‘ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ’ ਪਾਈਐ ਅੰਤਰਿ ਕਪਟ ਖੁਲਾਹੀ॥੧॥੬॥੨੮॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩, ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੫)

ਗੁਰ ਸਬਦੀ—ਗੁਰ-ਸਬਦ ਦੁਆਰਾ।

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ—ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ।

(੩) (੨)—ਅਖੀਰ 'ਤੇ (੨) ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਕਿਰਤੁ ਨ ਕੋਈ ਮੋਟਣਹਾਰਾ॥ ਗੁਰ ਕੇ ‘ਸਬਦੇ’ ਸਿਖ ਦੁਆਰਾ॥

ਪੂਰਬਿ ਲਿਖਿਆ ਸੋ ਫਲੁ ਪਾਇਆ ਜਿਨਿ ਆਪੁ ਮਾਰਿ ਪਛਾਤਾ ਹੇ॥੭॥੯॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੨)

ਰਤਨੁ ਅਮੋਲਬੁ ਅਰਾਮ ਅਪਾਰਾ॥ ਕੀਮਤਿ ਕਥਣੁ ਕਰੇ ਢੇਚਾਰਾ॥

ਗੁਰ ਕੇ ‘ਸਬਦੇ’ ਰੋਨਿ ਰੋਲਾਏ ਅੰਤਰਿ ਸਬਦਿ ਪਛਾਤਾ ਹੇ॥੧੪॥੯॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੩)

ਸੋ ਸਚੁ ਸੇਵਿਹੁ ਸਿਰਜਣਹਾਰਾ ॥ ‘ਸਬਦੇ’ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਣਹਾਰਾ ॥
ਅਗਮੁ ਅਗੋਚਰੁ ਕੀਮਤਿ ਨਹੀ ਪਾਈ ਆਪੇ ਅਗਮ ਅਥਾਹਾ ਹੇ ॥੧॥੧੦॥
ਸਬਦੇ—ਬਬਦ ਦੁਆਰਾ। (ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੩)

(੪) (ਹਿ)—ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹਿ) ਵਰਤਿਆਂ:

ਸਾਰੇ ਦਿਨਸੁ ਮਜੁਰੀ ਕਰਤਾ ਤੁਹੁ ‘ਮੁਸਲਹਿ’ ਛਰਾਇਆ ॥
ਖੇਦੁ ਭਇਓ ਬੇਗਾਰੀ ਨਿਆਈ ਘਰ ਕੈ ਕਾਮਿ ਨ ਆਇਆ ॥੩॥੨॥੪॥
(ਟੋਡੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੧੨)

ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਰਤ ਪੂਤਨਾ ਤਰੀ ॥ ਬਾਲ ਘਾਤਨੀ ‘ਕਪਟਹਿ’ ਭਰੀ ॥੩॥੧॥੫॥
(ਗੋਡ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੪)

ਕੀਨੀ ਰਖਿਆ ਭਗਤ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦੇ ਹਰਨਾਖਸ ‘ਨਖਹਿ’ ਬਿਦਾਰੇ ॥
ਬਿਦਰੁ ਦਾਸੀ ਸੁਤੁ ਭਇਓ ਪੁਨੀਤਾ ਸਗਲੇ ਰੁਲ ਉਜਾਰੇ ॥੩॥੨॥
(ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੯੯)

ਮੁਸਲਹਿ—ਮੁਸਲ ਨਾਲ। ਕਪਟਹਿ—ਕਪਟ ਨਾਲ।
ਨਖਹਿ—ਨਖ ਨਾਲ, ਨਹੁੰ ਨਾਲ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) (ਹੁ)—ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ ‘ਤੇ (ਹੁ) ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

‘ਨੈਨਹੁ’ ਪੇਖੁ ਠਾਕੁਰ ਕਾ ਰੰਗੁ ॥
ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਬਿਨਸੈ ਸਭ ਸੰਗੁ ॥੨॥੧੪॥ (ਸੁਖਮਨੀ, ਪੰਨਾ ੨੮੧)
ਪਾਵਹੁ ਬੇੜੀ ‘ਹਾਥਹੁ’ ਤਾਲ ॥ ਨਾਮ ਗਾਵੈ ਗੁਨ ਗੋਪਾਲ ॥੧੨॥੧॥੧੦॥
(ਡੇਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੬)

ਨੈਨਹੁ—ਨੈਣਾਂ ਨਾਲ। ਹਾਥਹੁ—ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ।

(੨) (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ)—ਅਸਲ ਲਫਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ:

‘ਨੈਨ’ ਅਲੋਵਉ ਸਾਧ ਜਨੋ ॥ ਹਿਰਦੈ ਗਾਵਹੁ ਨਾਮ ਨਿਧੋ ॥੫॥੧॥੧੩॥
(ਗੁਰੂਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੪੧)

ਨਾਮਧਾਰੀਕ ਉਧਾਰੇ ਤਗਤਹ ਸੰਸਾ ਕਉਨ ॥

ਜੇਨ ਕੇਨ ਪਰਕਾਰੇ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਸੁ ਸੁਨਹੁ 'ਸ੍ਵਨ' ॥੫॥੮॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੮੫੮)

'ਲੋਇਣ' ਲੋਈ ਡਿਠ ਪਿਆਸ ਨ ਭੁਝੈ ਮੂ ਘਟੀ ॥

ਨਾਨਕ ਸੇ ਅਖੜੀਆਂ ਬਿਆਨਿ ਜਿਨ੍ਹੀ ਡਿਸਦੇ ਮਾ ਪਿਰੀ ॥੧॥੨॥

(ਸਲੋਕ ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੮, ਪੰਨਾ ੫੭੭)

ਰੇ ਮਨ ਰਾਮ ਸਿਉ ਕਰਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ॥

'ਸ੍ਵਨ' ਗੋਬਿੰਦ ਗੁਨੁ ਸੁਨਹੁ ਅਤੁ ਗਾਉ ਰਸਨਾ ਗੀਤਿ ॥੧॥੨੭੫॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੬੩੧)

ਦੁਇ ਦੁਇ 'ਲੋਚਨ' ਪੇਖਾ ॥

ਹਉ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਉਰੁ ਨ ਦੇਖਾ ॥੧॥੮॥ (ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੬੫੫)

ਨੈਨ-ਨੈਣਾਂ ਨਾਲ। ਸ੍ਵਨ-ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ।

ਲੋਇਣ-ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ। ਲੋਚਨ-ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ।

(੩) (ਹ)-ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹ' ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

'ਚਰਨਹ' ਗੋਬਿੰਦ ਮਾਰਗੁ ਸੁਹਾਵਾ ॥

ਆਨ ਮਾਰਗ ਜੇਤਾ ਕਿਛੁ ਧਾਈਐ ਤੇਤੋ ਹੀ ਦੁਖੁ ਹਾਵਾ ॥੧॥੨੭੫॥੧੬॥੩੯॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੧੩)

ਹਰਨਾਖਸੁ ਜਿਨਿ 'ਨਖਹ' ਬਿਦਾਰਿਓ ਸੁਰ ਨਰ ਕੀਏ ਸਨਾਵਾ ॥

ਕਹਿ ਨਾਮਦੇਉ ਹਮ ਨਰਗਰਿ ਧਿਆਵਹਿ ਰਾਮੁ ਅਤੇ ਪਦ ਦਾਤਾ ॥੫॥੩॥੯॥

(ਭੋਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੫)

ਚਰਨਹ-ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ। ਨਖਹ-ਨਹੁਆਂ ਨਾਲ, ਨਖਾਂ ਨਾਲ।

ਨੋਟ: ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਅੰਕ (੮) ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਚਿਹਨ 'ਹਿ' ਹੈ; ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਚਿਹਨ 'ਹ' ਅਤੇ 'ਹੁ' ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ:

'ਨਖਹਿ'-ਨਖ ਨਾਲ, ਨਹੁ ਨਾਲ।

ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਨਖਹ-ਨਖਾਂ ਨਾਲ, ਨਹੁਆਂ ਨਾਲ।

ਨੈਨਹੁ-ਨੈਣਾਂ ਨਾਲ।

(੪) (੧)—ਲਛਜ ਦੇ ਅਖੀਰ 'ਤੇ' (੧) ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

‘ਗਜੀ’ ਨ ਮਿਨੀਐ ਤੋਲਿ ਨ ਤੁਲੀਐ ਪਾਬਨੁ ਸੇਰ ਅਢਾਈ॥
ਜੋਕਰਿ ਪਾਬਨੁ ਬੇਗਿ ਨ ਪਾਵੈ ਝਗਰੁ ਕਰੈ ਘਰ ਹਾਈ॥੨॥੩॥੫੪॥
(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੩੫)

ਕਰਿ ਬੀਚਾਰੁ ਆਚਾਰੁ ਪਰਾਤਾ॥ ਸਤਿਗੁਰ ‘ਬਚਨੀ’ ਏਕੋ ਜਾਤਾ॥
ਨਾਨਕ ਰਾਮ ਨਾਮਿ ਮਨੁ ਰਾਤਾ॥੧੦॥੧੧॥
(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੦੫)

ਰਾਮੁ ਜਪਹੁ ਮੇਰੀ ਸਖੀ ਸਖੈਨੀ॥
ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੇਵਿ ਦੇਖਹੁ ਪ੍ਰਭੁ ‘ਨੈਨੀ’॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧੦॥
(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੬)

ਬੇਅੰਤਾ ਬੇਅੰਤ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਕੇਤਕ ਗਾਵਾ ਰਾਮ॥
ਤੇਰੇ ਚਰਣਾ ਤੇਰੇ ਚਰਣ ਪੂਤ੍ਰਿ ‘ਵਡਭਾਗੀ’ ਪਾਵਾ ਰਾਮ॥੪॥੨॥
(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੪੫੩)

ਤਿਨ ਘੋਲਿ ਘੁਮਾਈ ਜਿਨ ਪ੍ਰਭੁ ‘ਸੁਵਣੀ’ ਸੁਣਿਆ ਰਾਮ॥
ਸੇ ਸਹਜਿ ਸੁਹੇਲੇ ਜਿਨ ਹਰਿ ਹਰਿ ਰਸਨਾ ਭਣਿਆ ਰਾਮ॥੧॥੧॥
(ਛੰਤ ਵਡਹੰਸ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੫੭੭)

ਇਕਾ ਬਾਣੀ ਇਭੁ ਗੁਰੁ ਇਕੋ ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰਿ॥
ਸਚਾ ਸਉਦਾ ਹਟੁ ਸਚੁ ‘ਰਤਨੀ’ ਭਭੇ ਭੰਡਾਰ॥੨॥੧੦॥
(ਸੋਗਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੪੬)

ਗਜੀ—ਗਜਾਂ ਨਾਲ। ਬਚਨੀ—ਬਚਨਾਂ ਦੁਆਰਾ।
ਨੈਨੀ—ਨੈਨਾਂ ਨਾਲ। ਵਡਭਾਗੀ—ਵੱਡੇ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ।
ਸੁਵਣੀ—ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ। ਰਤਨੀ—ਰਤਨਾਂ ਨਾਲ।

ਨੋਟ : ਇਹ (੧-ਅੰਤ) ਰੂਪ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਵਚਨਾਂ (ਇਕ-ਵਚਨ ਤੇ ਬਹੁ-ਵਚਨ) ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

‘ਹੁਕਮੀ’ ਹੋਵਨਿ ਆਕਾਸ਼ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਹਿਆ ਜਾਈ॥
ਹੁਕਮੀ—(ਪ੍ਰਭੁ ਦੇ) ਹੁਕਮ ਨਾਲ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (Dative Singular)

(੧) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਖੀਰ 'ਤੇ (ੈ) ਲਾਇਆਂ :

ਨਿੰਦਕ ਕੀ ਗਤਿ ਕਤਹੁ ਨਾਹੀ 'ਖਸਮੈ' ਏਵੈ ਭਾਣਾ ॥

ਜੋ ਜੋ ਨਿੰਦ ਕਰੇ ਸੰਤਨ ਕੀ ਤਿਉ ਸੰਤਨ ਸੁਖ ਮਾਨਾ ॥੩॥੨॥੪੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੩੮੧)

ਬਲਿ ਤਿਸੁ 'ਬਾਪੈ' ਜਿਨਿ ਹਉ ਜਾਇਆ ॥

ਪੰਚਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸੰਗੁ ਚੁਕਾਇਆ ॥੨॥੩॥ (ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੬)

ਮੈ ਮਨਿ ਵਡੀ ਆਸ ਹਰੇ ਕਿਉਕਰਿ ਹਰਿ ਦਰਸਨੁ ਪਾਵਾ ॥

ਹਉ ਜਾਇ ਪੁਛਾ ਅਪਨੇ 'ਸਤਿਗੁਰੈ'

ਗੁਰਿ ਪੁਛਿ ਮਨੁ ਮੁਗਧੁ ਸਮਝਾਵਾ ॥੧੬॥੧॥੩॥

(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੬੧)

ਮਨਮੁਖ ਮਨੁ ਨ ਭਿਜਈ ਅਤਿ ਮੈਲੇ ਚਿਤਿ ਕਠੋਰ ॥

'ਸਪੈ' ਦੁਧੁ ਪੀਆਈਐ ਅੰਦਰਿ ਵਿਸੁ ਨਿਕੋਰ ॥੧੬॥੧॥੩॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੩ ਘਰੁ ੧੦, ਪੰਨਾ ੭੫੫)

'ਖਸਮੈ' ਭਾਣਾ—ਖਸਮ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ।

ਬਲਿ ਤਿਸੁ 'ਬਾਪੈ'—ਤਿਸ ਬਾਪ ਤੋਂ ਸਦਕੇ।

'ਸਤਿਗੁਰੈ' ਪੁਛਾ—ਸਤਿਗੁਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਾ।

'ਸਪੈ' ਦੁਧੁ ਪੀਆਈਐ—ਜੇ ਸੱਪ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਆਲੀਏ।

(੨) (ਹਿ)—ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ 'ਤੇ (ਹਿ) ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

'ਸੁਮਹਿ' ਧਨੁ ਰਾਖਨ ਕਉ ਦੀਆ ਮੁਗਧੁ ਕਹੈ ਧਨੁ ਮੇਰਾ ॥

ਜਮ ਕਾ ਭੰਡੁ ਮੁੰਡ ਮਹਿ ਲਾਗੈ ਖਿਨ ਮਹਿ ਕਰੇ ਨਿਬੇਰਾ ॥੩॥੩॥੧੬॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੬)

ਉਰਭਿ ਰਹਿਓ ਥਿਖਿਆ ਕੈ ਸੰਗਾ ॥

'ਮਨਹਿ' ਵਿਆਪਤ ਅਨਿਕ ਤਰੰਗਾ ॥੧॥੧॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੫੯)

ਹਰਿ 'ਗੁਰਹਿ' ਭਾਣਾ ਦੀਈ ਵਡਿਆਈ ਧੁਰਿ ਲਿਖਿਆ ਲੇਖੁ ਰਜਾਇ ਜੀਉ ॥
ਕਹੈ ਸੁੰਦਰੁ ਸੁਣਹੁ ਸੰਤਹੁ ਸਤੁ ਜਗਤੁ ਪੈਰੀ ਪਾਇ ਜੀਉ ॥੬॥੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਸਦ੍ਧ, ਪੰਨਾ ੯੨੪)

ਜੈਸੇ ਅਪਨੇ 'ਧਨਹਿ' ਪ੍ਰਾਨੀ ਮਰਨੁ ਮਾਂਡੈ ॥
ਤੈਸੇ ਸੰਤ ਜਨਾਂ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਨ ਛਾਡੈ ॥੨॥੧॥

(ਬਸੰਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੫)

'ਸੁਮਹਿ' ਧਨੁ ਦੀਆ—ਸੁਮ ਨੂੰ ਧਨ ਦਿੱਤਾ।
'ਮਨਹਿ' ਬਿਆਪਤ ਤਰੰਗਾ—ਮਨ ਨੂੰ ਤਰੰਗ ਵਿਆਪਦੇ ਹਨ।
'ਗੁਰਹਿ' ਭਾਣਾ—ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਭਾਇਆ।
'ਧਨਹਿ' ਪ੍ਰਾਨੀ ਮਰਨੁ ਮਾਂਡੈ—ਧਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਜੀਵ ਮੌਤ ਦਾ ਭੀ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(੩) (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ)—ਅਸਲ ਲਫਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ :

ਬਲਿਹਾਰੀ 'ਗੁਰ' ਆਪਣੇ ਦਿਉਹਾੜੀ ਸਦ ਵਾਰ ॥
ਜਿਨਿ ਮਾਣਸ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਕੀਏ ਕਰਤ ਨ ਲਾਗੀ ਵਾਰ ॥੧॥੧॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੬੨)

ਆਉ ਬੈਠੁ ਆਦਤੁ ਸਭ ਬਾਈ ਊਨ ਨ ਕਤਹੂੰ ਵਾਰਾ ॥
ਭਗਤਿ ਸਿਰਪਾਉ ਦੋਚਿ 'ਜਨ' ਅਪੁਨੇ ਪ੍ਰਭਾਪੁ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭ ਜਾਤਾ ॥੨॥੩॥੧॥੬॥
(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੩੧)

ਜਿਉ ਤਤੁਨਿ ਤਰਤ ਪਰਾਨ ॥ ਜਿਉ ਲੋਭੀਐ ਧਨੁ ਦਾਨੁ ॥
ਜਿਉ ਦੂਧ ਜਲਹਿ ਸੰਜੋਗੁ ॥ ਜਿਉ ਮਹਾ 'ਖੁਧਿਆਰਥ' ਭੋਗੁ ॥
ਜਿਉ ਮਾਭ ਪ੍ਰਤਹਿ ਹੇਤੁ ॥ ਹਰਿ ਸਿਮਰਿ ਨਾਨਕ ਨੇਤੁ ॥੭॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੮)

ਸਤਿਗੁਰਿ ਨਾਨਕ ਭਗਤਿ ਕਰੀ ਇਕ ਮਨਿ ਤਨੁ ਮਨੁ ਧਨੁ 'ਗੋਬਿੰਦ' ਦੀਅਉ ॥
ਅੰਗਾਦਿ ਅਨੰਤ ਮੂਰਤਿ ਨਿਜ ਧਾਰੀ ਅਗਮ ਗੁਨਿ ਗੰਜ ਰਸੁਉ ਗੋਅਉ ॥੨॥
(ਸਵਈਏ ਮ: ਚੌਥੇ ਕੇ, ਬਲ੍ਹ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੫)

ਬਲਿਹਾਰੀ 'ਗੁਰ'—ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਸਦਕੇ।
ਦੀਚਿ 'ਜਨ' ਅਪੁਨੇ—ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ।
ਜਿਉ 'ਖੁਧਿਆਰਥ' ਭੋਗੁ—ਜਿਵੇਂ ਭੋਜਨ ਭੁੱਖੇ ਲਈ।
ਤਨੁ 'ਗੋਬਿੰਦ' ਦੀਅਉ—ਸਰੀਰ ਗੋਬਿੰਦ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ 'ਤੇ' (ੀ) ਲਾਇਆਂ, ਜਿਵੇਂ :

ਜੇ ਮੋਹਾਕਾ ਘਰੁ ਮੁਹੈ ਘਰੁ ਮੁਹਿ 'ਪਿਤਰੀ' ਦੇਇ ॥

ਅਗੈ ਵਸਤੁ ਸਿਵਾਣੀਐ ਪਿਤਰੀ ਚੋਰ ਕਰੇਇ ॥੧॥੧੭॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੭੨)

'ਪਿਤਰੀ' ਦੇਇ—ਪਿਤਰਾਂ ਨੂੰ।

(੨) ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਨ੍' ਲਗਾਇਆਂ, ਜਿਵੇਂ :

ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰ ਆਪਨੇ 'ਚਰਨਨ੍' ਬਲਿ ਜਾਉ ॥

ਅਨਦ ਸੁਖ ਮੰਗਲ ਬਨੇ ਪੇਖਤ ਗੁਨ ਗਾਉ ॥੧॥੨੦॥੬॥੭੦॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੮)

(੩) ਅਖੀਰ 'ਤੇ' 'ਹ' ਵਰਤਿਆਂ, ਜਿਵੇਂ :

ਸੰਤਹ ਚਰਨ ਮਾਥਾ ਮੇਰੇ ਪਉਤ ॥

ਅਨਿਕ ਬਾਰ 'ਸੰਤਹ' ਡੰਡਉਤ ॥੧॥੧੦॥੨੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੯)

ਹੋਤੀ ਨਹੀ ਕਵਨ ਕਛੁ ਕਰਣੀ ॥

ਇਹੈ ਓਟ ਪਾਈ ਮਿਲਿ 'ਸੰਤਹ' ਗੋਪਾਲ ਏਕ ਕੀ ਸਰਣੀ ॥੧॥੨੦॥੨੨॥

(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੧੯)

'ਚਰਨਨ੍' ਬਲਿ ਜਾਉ—ਚਰਨਾਂ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਜਾਵਾਂ।

'ਸੰਤਹ' ਡੰਡਉਤ—ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ।

ਮਿਲਿ 'ਸੰਤਹ'—ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ।

ਨੋਟ : ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਇਥੇ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਅਤੇ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਭੁਲੇਖਾ ਲੱਗਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ 'ਕਾਰਕਾਂ' ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਮਲੂਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਗਾਂਹ 'ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ' (Syntax) ਦੇ ਭਾਗ ਵਿਚ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਅਤੇ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਦਾ ਹਾਲ ਪੜ੍ਹੋ।

ਮਰਾਠੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਲਾ'

ਹੈ, ਜੋ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਮਾਰਵਾੜਿ ਜੈਸੇ ਨੀਰ ਬਾਲਹਾ ਬੋਲਿ ਬਾਲਹਾ 'ਕਰਹਲਾ' ॥

ਜਿਉ ਕੁਰੰਕ ਨਿਸਿ ਨਾਦ ਬਾਲਹਾ ਤਿਉ ਮੇਰੇ ਮਨਿ ਰਾਮਈਆ ॥੧॥.....

ਜਿਉ ਧਰਣੀ ਕਉ ਇੰਦੁ ਬਾਲਹਾ ਕੁਸਮ ਬਾਸੁ ਜੈਸੇ 'ਭਵਰਲਾ' ॥.....

ਚਕਵੀ ਕਉ ਜੈਸੇ ਸੁਰੁ ਬਾਲਹਾ ਮਾਨਸਰੋਵਰੁ 'ਹੰਸੁਲਾ' ॥

ਜਿਉ ਤਰਣੀ ਕਉ ਕੰਤੁ ਬਾਲਹਾ ਤਿਉ ਮੇਰੇ ਮਨਿ ਰਾਮਈਆ ॥੩॥੩॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੩)

ਕਰਹਲਾ—ਊਠ ਨੂੰ।

ਭਵਰਲਾ—ਭਵਰ ਨੂੰ। ਹੰਸੁਲਾ—ਹੰਸ ਨੂੰ।

ਉੱਪਰਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ 'ਬਾਲਹਾ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਵੱਲਭ (वल्लभ) ਤੋਂ ਵਿਗੜ ਕੇ ਬਣਿਆ ਹੈ; 'ਵੱਲਭ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਪਿਆਰਾ'।

ਬੋਲਿ ਬਾਲਹਾ ਕਰਹਲਾ—ਵੇਲ ਉਠ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਹੈ।

ਕੁਸਮ ਬਾਸੁ ਭਵਰਲਾ (ਬਾਲਹਾ)—ਫੁੱਲ ਦੀ ਸੁਗੰਧੀ ਭਵਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਹੈ।

ਮਾਨਸਰੋਵਰੁ ਹੰਸੁਲਾ (ਬਾਲਹਾ)—ਮਾਨਸਰੋਵਰ ਹੰਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਹੈ।

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (Ablative Singular)

(੧) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (f) ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਓਅੰਕਾਰ' ਬ੍ਰਹਮਾ ਉਤਪਤਿ ॥ ਓਅੰਕਾਰੁ ਕੀਆ ਜਿਨਿ ਚਿਤਿ ॥

'ਓਅੰਕਾਰ' ਸੈਲ ਜੁਗ ਭਏ ॥ ਓਅੰਕਾਰਿ ਬੇਦ ਨਿਰਮਏ ॥੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਵਖਣੀ, ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੨੯)

ਤ੍ਰੈਗੁਣ ਮੇਟੇ ਸਬਦੁ ਵਸਾਏ ਤਾ 'ਮਨਿ' ਸੂਕੇ ਅਰੰਕਾਰੇ ॥

ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਏਕੋ ਜਾਣੈ ਤਾ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਲਗੈ ਪਿਆਰੇ ॥੬੦॥

(ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੪੪)

ਗੁਰੁ ਕਰਿ ਪਕਰੀ ਨ ਆਈ ਹਾਥਿ ॥
 ਪ੍ਰੀਤਿ ਕਰੀ ਚਾਲੀ ਨਹੀ ਸਾਥਿ ॥੧॥.....
 ਜਬ ਉਸ ਕਉ ਕੋਈ 'ਮਨਿ' ਪਰਹਰੈ ॥
 ਤਬ ਉਹ ਸੇਵਕਿ ਸੇਵਾ ਕਰੈ ॥੨॥੧੮॥੨੮॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੧)
 ਦਾਨਸਬੰਦੁ ਸੋਈ 'ਦਿਲਿ' ਧੋਵੈ ॥
 ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਸੋਈ ਮਲੁ ਧੋਵੈ ॥੩॥੫॥੭॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੬੬੨)

ਓਅੰਕਾਰਿ—ਓਅੰਕਾਰ ਤੋਂ।
 'ਓਅੰਕਾਰ' ਬ੍ਰਹਮਾ ਉਤਪਤਿ—ਓਅੰਕਾਰ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੋਈ।
 ਮਨਿ—ਮਨ ਤੋਂ।
 'ਮਨਿ' ਚੁਕੈ ਅਹੰਕਾਰੋ—ਮਨ ਤੋਂ ਅਹੰਕਾਰ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
 ਦਿਲਿ—ਦਿਲ ਤੋਂ। ਦਿਲਿ ਧੋਵੈ—ਦਿਲ ਤੋਂ (ਮੈਲ) ਧੋ ਦਏ।

(੨) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹੁ) ਲਾਇਆਂ, ਜਿਵੇਂ:

ਮੋਹਿ ਅਨਾਥ ਪ੍ਰਿਅ ਨਾਥ ਜਿਉ ਜਾਨਹੁ ਤਿਉ ਰਖਹੁ ॥
 ਚਤੁਰਾਈ ਮੋਹਿ ਨਾਹਿ ਗੋਭਾਵਉ ਕਹਿ 'ਮੁਖਹੁ' ॥੩॥੩॥
 (ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੭)

ਪਉਈ ਭਿਰਿ ਦੇਖਿ ਕੈ ਸਭਿ ਆਏ ਪਏ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਪੈਰੀ ॥
 ਲਾਹਿਓਨੁ ਸਤਨਾ ਕਿਆਹੁ 'ਮਨਹੁ' ਗੁਮਾਨੁ ॥੧੦॥
 (ਬਿਲਾਵਲੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫੩)

ਇਕਿ ਕੁਚਲ ਕੁਚੀਲਿ ਵਿਖਲੀਪਤੇ 'ਨਾਵਹੁ' ਆਪਿ ਖੁਆਏ ॥
 ਨਾ ਓਨ ਸਿਧਿ ਨ ਭੁਧਿ ਹੈ ਨ ਸੰਜਮੀ ਫਿਰਹਿ ਉਤਵਤਾਏ ॥੫॥੧੦॥੩੨॥
 (ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੨੭)

ਮੁਖਹੁ—ਮੁਖ ਤੋਂ।
 ਗੋਭਾਵਉ ਕਹਿ 'ਮੁਖਹੁ'—ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਬੋਲ ਕੇ (ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ) ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਾਂ।
 ਮਨਹੁ—ਮਨ ਤੋਂ।
 ਲਾਹਿਓਨੁ 'ਮਨਹੁ' ਗੁਮਾਨੁ—ਮਨ ਤੋਂ ਉਨਿ ਗੁਮਾਨ ਲਾਹ ਦਿਤਾ।
 ਨਾਵਹੁ—ਨਾਮ ਤੋਂ।
 'ਨਾਵਹੁ' ਆਪਿ ਖੁਆਏ—ਨਾਮ ਤੋਂ ਆਪ ਖੁੰਝਾਉਂਦਾ ਹੈ।

(੩) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕੰਨਾ (੧) ਲਗਾ ਕੇ (ਹੁ) ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਭਲੀ ਸਰੀ ਜਿ ਉਥਰੀ ਹਉਮੈ ਮੁਈ 'ਘਰਾਹੁ' ॥

ਦੂਤ ਲਗੇ ਫਿਰਿ ਚਾਕਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਫੇਸਾਹੁ ॥੧॥੧੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੮)

ਮਛਲੀ ਜਾਲੁ ਨ ਜਾਣਿਆ ਸਰੁ ਖਾਰਾ ਅਸਗਾਹੁ ॥

ਅਤਿ ਸਿਆਣੀ ਸੋਹਣੀ ਕਿਉ ਕੀਤੇ ਫੇਸਾਹੁ ॥

ਕੀਤੇ ਕਾਰਣਿ ਪਾਕੜੀ ਕਾਲੁ ਨ ਟਲੈ 'ਸਿਰਾਹੁ' ॥੧॥੪॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੫)

ਘਰਾਹੁ—ਘਰ ਤੋਂ।

ਹਉਮੈ ਮੁਈ 'ਘਰਾਹੁ'—ਹਉਮੈ (ਹਿਰਦੇ) ਘਰ ਤੋਂ ਮੁੱਕ ਗਈ।

ਸਿਰਾਹੁ—ਸਿਰ ਤੋਂ।

ਕਾਲੁ ਨ ਟਲੈ 'ਸਿਰਾਹੁ'—ਕਾਲ ਸਿਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਟਲਦਾ।

(੪) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (੨) ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

‘ਸਬਦੇ’ ਹੀ ਭਗਤ ਜਾਪਦੇ ਜਿਨ੍ਹ ਕੀ ਭਾਣੀ ਸਚੀ ਹੋਇ ॥

ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਗਇਆ ਨਾਉ ਮੰਨਿਆ ਸਚਿ ਮਿਲਾਵਾ ਹੋਇ ॥੧॥੧੪॥੩੬॥

ਸਬਦੇ—ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ। (ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੯)

(੫) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (੩) ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

‘ਅਵਿਗਤੇ’ ਨਿਰਮਾਇਲੁ ਉਪਜੇ ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਸਰਗੁਣ ਬੀਆ ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਪਰਚੈ ਪਰਮ ਪਦੁ ਪਾਈਐ ਸਾਚੇ ਸਬਦਿ ਸਮਾਨਿ ਨੀਆ ॥੨੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਸਿਧ ਭੋਸਣਿ, ਪੰਨਾ ੯੪੦)

ਅਵਿਗਤੇ—ਅਵਿਗਤ ਤੋਂ, ਅਵਿਸ਼ਟ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ।

(੬) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਉ) ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

‘ਕਾਗਉ’ ਹੋਇ ਨ ਊਜਲਾ ਲੋਹੇ ਨਾਵ ਨ ਪਾਭੁ ॥

ਪਿਰਮ ਪਦਾਰਥੁ ਮੰਨਿ ਲੈ ਧੰਨੁ ਸਵਾਰਣਹਾਰੁ ॥੧॥੧੦॥

ਕਾਗਉ—ਕਾਗ ਤੋਂ, ਕਾ ਤੋਂ। (ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੮੯)

(੭) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹਿ) ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਇਕਿ ਰੋਵਹਿ 'ਪਿਰਹਿ' ਵਿਛੁੰਨੀਆ ਅੰਧੀ ਨਾ ਜਾਣੈ ਪਿਰੁ ਨਾਲੇ ॥

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਸਾਢਾ ਪਿਰੁ ਮਿਲੈ ਅੰਤਰਿ ਸਦਾ ਸਮਾਲੇ ॥੪॥੨॥

ਪਿਰਹਿ—ਪਿਰ ਤੋਂ। (ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੩, ਅਲਾਹਣੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੮੩)

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹੁ) ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

‘ਨੈਨਹੁ’ ਨੀਰੁ ਬਹੈ ਤਨੁ ਖੀਨਾ ਭਏ ਕੇਸ ਦੁਧਵਾਨੀ ॥

ਰੂਪਾ ਕੰਨੁ ਸਬਦੁ ਨਹੀ ਉਚਰੈ ਅਬ ਕਿਆ ਕਰਹਿ ਪਰਾਨੀ ॥੧॥੧॥

ਨੈਨਹੁ—ਨੈਨਾਂ ਤੋਂ। (ਸੋਰਠਿ ਭੀਖਨ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੯)

‘ਨੈਨਹੁ’ ਨੀਰੁ ਬਹੈ—ਨੈਨਾਂ ਤੋਂ ਨੀਰ ਵਹਿੰਦਾ ਹੈ।

(੨) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੀ) ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਚਰਨ ਸੀਸ ਕਰ ਕੰਪਨ ਲਾਗੇ ‘ਨੈਨੀ’ ਨੀਰੁ ਅਸਾਤੁ ਬਹੈ ॥

ਜਿਹਵਾ ਬਚਨੁ ਸੁਧੁ ਨਹੀ ਨਿਕਸੈ ਤਬ ਰੇ ਧਰਮ ਕੀ ਆਸ ਕਰੇ ॥੩॥੨॥੧੫॥

ਨੈਨੀ—ਨੈਨਾਂ ਵਿਚੋਂ। (ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੯)

‘ਨੈਨੀ’ ਨੀਰੁ ਅਸਾਤੁ ਬਹੈ—ਨੈਨਾਂ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਨੀਰ ਵਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(Genitive Singular)

(੧) (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ); ਅਸਲ ਲਫਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਜਿਵੇਂ :

ਅਤੇ ਸਰਿਗੁਰੁ ਬੋਲਿਆ ਮੇ ਪਿਛੇ ਕੀਰਤਨੁ ਕਰਿਅਹੁ ਨਿਰਬਾਣੁ ਜੀਉ ॥

ਕੇਸੇ ‘ਗੋਪਾਲ’ ਪੰਡਿਤ ਸਦਿਅਹੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਥਾ ਪੜਹਿ ਪੁਰਾਣੁ ਜੀਉ ॥੫॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਸਫ਼, ਪੰਨਾ ੯੨੩)

ਸਭ ਮਹਿ ਵਰਤੈ ਏਕੋ ਸੋਈ ॥ ‘ਗੁਰ’ ਪਰਸਾਦੀ ਪਰਗਟੁ ਹੋਈ ॥
 ਸਭਨਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ਕਰੈ ‘ਜਗ’ ਜੀਵਨੁ ਦੇਦਾ ਰਿਜਭੁ ਸੰਬਾਰਾ ਹੇ ॥੨॥੩॥੧੨॥
 ‘ਗੋਪਾਲ’ ਪੰਡਿਤ—ਗੋਪਾਲ ਦੇ ਪੰਡਿਤ। (ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੫)
 ‘ਗੋਪਾਲ’ ਪੰਡਿਤ ਸਦਿਅਹੁ—ਗੋਪਾਲ ਦੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦ ਭੇਜਿਓ।
 ‘ਗੁਰ’ ਪਰਸਾਦੀ—ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ।
 ‘ਜਗ’ ਜੀਵਨ—ਜਗਤ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਭੂ।

(੨) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ (ੀ) ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਹਰਿ ਜੀਉ ਕੀ ਹੈ ਸਭ ਸਿਰਕਾਰਾ ॥
 ਏਹੁ ਜਮੁ ਕਿਆ ਕਰੇ ਵਿਚਾਰਾ ॥
 ‘ਹੁਕਮੀ’ ਬੰਦਾ ਹੁਕਮੁ ਕਮਾਵੈ ਹੁਕਮੇ ਕਢਦਾ ਸਾਰਾ ਹੇ ॥੮॥੨॥੧੧॥
 ‘ਹੁਕਮੀ’ ਬੰਦਾ—ਹੁਕਮ ਦਾ ਬੰਦਾ। (ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੪)

(੩) ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੈ) ਲਾਈਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਤਗਤਿ ਹੀਣੁ ਨਾਨਕੁ ਜੇ ਹੋਇਗਾ ਤਾ ‘ਖਸਮੈ’ ਨਾਉ ਨ ਜਾਈ ॥੪॥੧॥
 (ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੭੯੫)

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਗੁਣ ਸੰਤ ਬੋਲਤੇ ਸੁਣਿ ਮਨਹਿ ਪੀਲਾਵਉ ॥
 ਉਆ ਰਸ ਮਹਿ ਸਾਂਤਿ ਕ੍ਰਿਪਤਿ ਹੋਇ ‘ਬਿਖੈ’ ਜਲਨਿ ਭੁਝਾਵਉ ॥੨॥੨੧॥੫੧॥
 (ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੩)

ਊਚੇ ਤੇ ਨੀਚਾ ਕਰੇ ਨੀਚ ਖਿਨ ਮਹਿ ਬਾਪੈ ॥
 ਕੀਮਤਿ ਕਹੀ ਨ ਜਾਈਐ ਠਾਕੁਰ ‘ਪਰਤਾਪੈ’ ॥੨॥੨੦॥੫੦॥
 ‘ਖਸਮੈ’ ਨਾਉ—ਖਸਮ ਦਾ ਨਾਉ। (ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੩)
 ‘ਬਿਖੈ’ ਜਲਨਿ—ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਸਭਨ।
 ‘ਪਰਤਾਪੈ’ ਕੀਮਤਿ—ਪਰਤਾਪ ਦੀ ਕੀਮਤ।

(੪) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਖੀਰ ‘ਤੇ (ਹਿ) ਵਰਤਿਆ, ਜਿਵੇਂ:

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਅਪਾਰ ਅਮੋਲੀ ॥
 ਪ੍ਰਾਨ ਪਿਆਰੇ ‘ਮਨਹਿ’ ਅਧਾਰੇ
 ਚੀਤਿ ਚਿਤਵਉ ਜੈਸੇ ਪਾਨ ਤੰਬੂਲੀ ॥੧॥੨੦੫॥੩੩॥੮੯॥
 (ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੨)

ਮੋਹਨ ਰੂਪੁ ਦਿਖਾਵੈ ॥ ਅਬ ਮੋਹਿ ਨੀਦ ਸੁਹਾਵੈ ॥
 ਸਭ ਮੇਰੀ ਤਿਖਾ ਬੁਝਾਨੀ ॥ ਅਬ ਮੈ ਸਹਜਿ ਸਮਾਨੀ ॥
 ਮੀਠੀ 'ਪਿਰਹਿ' ਕਹਾਨੀ ॥ ਮੋਹਨ ਲਾਲਨੁ ਪਾਇਓ ਗੀ ॥੨॥੧੨੮॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੩, ਪੰਨਾ ੮੩੦)

ਮਨੁ ਪਰਦੇਸੀ ਆਇਆ ਮਿਲਿਓ ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ॥
 ਜਿਸ ਵਖਰ ਕਉ ਚਾਹਤਾ ਸੋ ਪਾਇਓ 'ਨਾਮਹਿ' ਰੰਗਿ ॥੨॥੧੨॥੩੯॥

(ਆਸਾਵਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੮੩੧)

ਧਨ 'ਪਿਰਹਿ' ਮੇਲਾ ਹੋਇ ਸੁਆਮੀ ਆਪਿ ਪ੍ਰਭੁ ਕਿਰਪਾ ਕਰੇ ॥
 ਸੇਜਾ ਸੁਹਾਵੀ ਸੰਗਿ ਪਿਰ ਕੇ ਸਾਤ ਸਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਰੇ ॥੧॥੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੩੬)

'ਨਾਮਹਿ' ਰੰਗਿ—ਨਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ।
 ਧਨ 'ਪਿਰਹਿ' ਮੇਲਾ—ਧਨ (ਤੇ) ਪਿਰ ਦਾ ਮੇਲ।
 'ਮਨਹਿ' ਅਧਾਰੇ—ਮਨ ਦਾ ਅਧਾਰ।
 'ਪਿਰਹਿ' ਕਹਾਨੀ—ਪਿਰ ਦੀ ਕਹਾਨੀ।

(੫) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਨਾਂਵ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ 'ਸ੍ਰ' (स्य) ਲਾਇਆਂ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹੀ 'ਸ੍ਰ' ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਏਕ ਕ੍ਰਿਸਨੰ ਸਰਬ ਦੇਵਾ ਦੇਵ, ਦੇਵਾ ਤ ਆਤਮਾ ॥

ਆਤਮਾ 'ਬਾਸੁਦੇਵਸ੍ਰਿ' ਜੇ ਕੋ ਜਾਣੇ ਭੇਉ ॥੮॥੧੨॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੬੯)

ਨਿਹਵਲੰ ਤਸ੍ਰ 'ਜਨਮਸ੍ਰ' ਜਾਵਤ ਭ੍ਰਮ ਨ ਬਿੰਦਤੇ ॥

ਸਾਗਰੰ 'ਸੰਸਾਰਸ੍ਰ' ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਤਰਹਿ ਕੇ ॥੨॥

(ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੫੩)

ਆਤਮਾ 'ਬਾਸੁਦੇਵਸ੍ਰਿ'—ਵਾਸੁਦੇਵ ਦਾ ਆਤਮਾ।

ਸਾਗਰੰ 'ਸੰਸਾਰਸ੍ਰ'—ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਾਗਰ।

'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਚਾਰ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

(੧) (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) (੨) (ੀ-ਅੰਤ)

(੩) (ੈ-ਅੰਤ) (੪) (ਹਿ-ਅੰਤ)

ਹੁਣ ਵੇਖੀਏ ਕਿ ਇਹ ਚਹੁਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ 'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ' ਵਾਸਤੇ ਚਿਹਨ ਹੈ 'ਅ:' (ਅਹ) (ਥੇ: ਅਸ੍ਯ)। ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹੀ 'ਅ:' ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਅਤੇ ਕਰਮ-ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਭੀ ਚਿਹਨ ਹੈ। ਸੋ ਜਿਵੇਂ ਕਰਤਾ-ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਅਤੇ ਕਰਮ-ਕਾਰਕ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਇਕ ਰੂਪ 'ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ' ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਇਸ ਚਿਹਨ 'ਅ:' ਦੀਆਂ ਅਖੀਰਲੀਆਂ ਵਿਸਰਗਾਂ ਉੱਡ ਕੇ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਭੀ 'ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ' ਇਕ ਰੂਪ ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਪੁਲਿੰਗ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ, ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਚਿਹਨ 'ਅ:' ਦੇ ਥਾਂ 'ਸ੍ਯ' (ਸਥ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਰਾਸ (ਰਾਮ)	ਤੋਂ	ਰਾਸਥ (ਰਾਮਸ੍ਯ)
-----------	-----	---------------

ਕਾਨਰ (ਵਾਨਰ)	ਤੋਂ	ਕਾਨਰਥ (ਵਾਨਰਸ੍ਯ)
-------------	-----	-----------------

ਕ੍ਰਪਣ (ਕ੍ਰਿਪਣ)	ਤੋਂ	ਕ੍ਰਪਣਥ (ਕ੍ਰਿਪਣਸ੍ਯ)
----------------	-----	--------------------

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਅੱਖਰ 'ਯ' (ਧ) ਅਸਲ ਵਿਚ ਦੋ ਸੁਰਾਂ ('ਏ' ਤੇ 'ਅ') ਦੇ ਜੋੜ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਹ 'ਯ' ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵਖੋ-ਵਖ ਸੁਰਾਂ ('ਏ' ਤੇ 'ਅ') ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ 'ਵਰਣ ਬੋਧ' ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣ ਗਿਆ:

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ

ਰਾਸਥ (ਰਾਮਸ੍ਯ)	ਤੋਂ	ਰਾਸਥਿਸ (ਰਾਮੱਥਿਸ)
---------------	-----	------------------

ਕਾਨਰਥ (ਵਾਨਰਸ੍ਯ)	ਤੋਂ	ਕਾਨਰਥਿਸ (ਵਾਨਰੱਥਿਸ)
-----------------	-----	--------------------

ਕ੍ਰਪਣਥ (ਕ੍ਰਿਪਣਸ੍ਯ)	ਤੋਂ	ਕ੍ਰਪਣਥਿਸ (ਕ੍ਰਿਪਣੱਥਿਸ)
--------------------	-----	-----------------------

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦਾ 'ਸ' (ਸ) ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਬਾਈਂ 'ਹ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦੇ (ਹ-ਅੰਤ) ਰੂਪ ਵਿਚ 'ਸ' ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ 'ਹ' ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ। ਉਵੇਂ ਭੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਈ

ਲਫਜ਼ ਐਸੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਾਂ 'ਸ' ਹੈ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਵਿਚ 'ਹ' ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ		ਪੰਜਾਬੀ
ਰਸ (ਰਸ)	ਤੋਂ	ਰਹੁ
ਪੁਸ਼ਪ (ਪੁਸ਼)	ਤੋਂ	ਪੁਹਪ
ਕ੍ਰਿਸ਼ (ਕ੍ਰਿਸ਼)	ਤੋਂ	ਕਾਹਨ

ਸੋ, ਉੱਪਰ-ਦਿਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰੂਪ ਬਣੇ :

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ
ਰਾਮਸ੍ਰ	ਰਾਮੱਸਿ	ਰਾਮਹਿ
ਵਾਨਰਸ੍ਰ	ਵਾਨਰੱਸਿ	ਵਾਨਰਹਿ
ਕ੍ਰਿਪਣਸ੍ਰ	ਕ੍ਰਿਪਣੱਸਿ	ਕ੍ਰਿਪਣਹਿ

ਇਹ ਅਸ਼ੀਰਲਾ 'ਹ' ਭੀ ਕਈ ਵਾਰੀ 'ਏ' ਵਿਚ ਬਦਲ ਕੇ ਕਦੇ ਤਾਂ ਦੌਰਘ 'ਏ' (੧) ਬਣਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਕਦੇ ਇਹ 'ਏ' ਅਸਲੀ ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਸ਼ੀਰਲੇ ਨੁਕਤੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ (੨) ਬਣਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਉੱਪਰ-ਲਿਖੇ ਚਾਰ ਰੂਪ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਹੋ ਗਏ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (੧) ਲਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਅਟਲ ਬਚਨ ਸਾਧੂ 'ਜਨਾ' ਸਭ ਮਹਿ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ॥

ਜਿਲੁ ਜਨ ਹੋਆ ਸਾਧ ਸੰਗੁ ਤਿਸੁ ਤੇਟੇ ਹਰਿ ਰਾਇਆ ॥੧॥੧੬॥੪੬॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੨)

ਮਾਠੁ ਮਹਰੁ ਨ ਸਕਤਿ ਹੀ ਕਾਈ 'ਸਾਧਾ' ਦਾਸੀ ਬੀਓ ॥

ਨਾਨਕ ਸੇ ਦਰਿ ਸੋਭਾਵੰਤੇ ਜੇ ਪ੍ਰਭਿ ਅਪੁਨੇ ਕੀਓ ॥੧॥੨॥੫॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੮੦੩)

(੨) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹ) ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

‘ਚਰਣਹ’ ਸਰਨੀ ‘ਦਾਸਹ’ ਦਾਸੀ ਮਨਿ ਮਉਲੈ ਤਨੁ ਹਰੀਆ॥

ਨਾਨਕ ਠਾਕੁਰੁ ਸਰਬ ਸਮਾਣਾ ਆਪਨ ਤਾਵਨ ਕਰੀਆ॥੪॥੧॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੭੯)

ਆਵਹੁ ਸੰਤ ਪ੍ਰਾਨ ਸੁਖਦਾਤੇ ਸਿਮਰਹ ਪ੍ਰਭੁ ਅਭਿਨਾਸੀ॥

‘ਅਨਾਥਹ’ ਨਾਥ ਦੀਨ ਦੁਖ ਭੰਜਨ ਪੂਰਿ ਰਹਿਓ ਘਟ ਵਾਸੀ॥੧॥੧੨॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੦੬)

‘ਸੰਤਹ’ ਚਰਨ ਮੋਰਲੋ ਮਾਥਾ॥

ਹਮਰੇ ਮਸਤਕਿ ਸੰਤ ਧਰੇ ਹਾਥਾ॥੧॥੧੪॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੦੬)

ਬਚਨ ਸਾਧੂ ‘ਜਨਾ’—ਸਾਧੂ ਜਨਾਂ ਦੇ ਬਚਨ।

‘ਸਾਧਾ’ ਦਾਸੀ—ਸਾਧਾਂ ਦੀ ਦਾਸੀ।

‘ਚਰਣਹ’ ਸਰਣੀ—ਚਰਣਾਂ ਦੀ ਸਰਣੀ।

‘ਦਾਸਹ’ ਦਾਸੀ—ਦਾਸਾਂ ਦੀ ਦਾਸੀ।

‘ਅਨਾਥਹ’ ਨਾਥ—ਅਨਾਥਾਂ ਦਾ ਨਾਥ।

‘ਸੰਤਹ’ ਚਰਨ—ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਚਰਨ।

(੩) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਨ) ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਜਗਤ ਉਧਾਰਨ ਸਾਧ ਪ੍ਰਭ ਤਿਨ੍ਹ ਲਾਗਹੁ ਪਾਲ॥

ਮੇ ਕਉ ਦੀਜੈ ਦਾਨੁ ਪ੍ਰਭ ‘ਸੰਤਨ’ ਪਗਰਾਲ॥੨॥੧੧॥੪੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੧)

ਥਿਰੁ ‘ਸੰਤਨ’ ਸੋਹਾਗੁ ਮਰੇ ਨ ਜਾਵਏ॥

ਜਾ ਕੇ ਗ੍ਰਿਹਿ ਰਹਿ ਨਾਮੁ ਸੁ ਸਦਹੀ ਰਾਵਏ॥੧॥੪॥੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੪੫੭)

‘ਸੰਤਨ’ ਪਗ ਰਾਲ—ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਧੁੜ।

‘ਸੰਤਨ’ ਸੋਹਾਗੁ—ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਸੋਹਾਗ।

(੪) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ 'ਤੇ (ਨਿ) ਵਰਤਿਆਂ, ਜਿਵੇਂ :

‘ਦਾਸਨਿ ਦਾਸੁ’ ਹੋਵੈ ਤਾ ਹਰਿ ਪਾਏ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਗਵਾਈ॥

ਭਗਤਾ ਕਾ ਕਾਰਜੁ ਹਰਿ ਅਨੇਦੁ ਹੈ ਅਨਦਿਨੁ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਈ॥੧॥੩॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੬੦੦)

ਦਾਸਨਿ ਦਾਸੁ—ਦਾਸਾਂ ਦਾ ਦਾਸ।

(੫) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ 'ਤੇ (ੀ) ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਜਿਸੁ ਸਿਮਰਤ ਸਭਿ ਕਿਲਵਿਖ ਨਾਸਹਿ ‘ਪਿਤਰੀ’ ਹੋਇ ਉਧਾਰੋ॥

ਸੋ ਹਰਿ ਹਰਿ ਤੁਮ ਸਦ ਹੀ ਜਾਪਹੁ ਜਾ ਕਾ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਏ॥੧॥੩॥੪॥

(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੬)

ਗੋਵਿੰਦੁ ਗੋਵਿੰਦੁ ਗੋਵਿੰਦੋ ਹਰਿ ਗੋਵਿੰਦੁ ‘ਗੁਣੀ’ ਨਿਧਾਨੁ॥

ਗੋਵਿੰਦੁ ਗੋਵਿੰਦੁ ਗੁਰਮਤਿ ਧਿਆਈਐ ਤਾ ਦਰਗਹ ਪਾਈਐ ਮਾਨੁ॥੨॥੧॥

(ਕਾਨੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੧੩)

ਲੁਖ ਮਾਂਗਤ ਦੁਖੁ ਆਗਲ ਹੋਇ॥

ਸਗਲ ‘ਵਿਕਾਰੀ’ ਹਾਰੁ ਪਰੋਇ॥੩॥੪॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੨੨)

‘ਪਿਤਰੀ’ ਉਧਾਰੋ—ਪਿਤਰਾਂ ਦਾ ਉੱਧਾਰ।

‘ਗੁਣੀ’ ਨਿਧਾਨੁ—ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ।

‘ਵਿਕਾਰੀ’ ਹਾਰੁ—ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹਾਰ।

(੬) ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਦਾ ਚਿਹਨ (i, ਜ਼ੋਰ) ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ‘ਰਾਮ ਦਾ ਘੋੜਾ’ ਵਾਸਤੇ ਕਹਾਂਗੇ ‘ਰਾਮਸ੍ ਅਸ੍ਹੁਹ’; ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ‘ਠਾਕੁਰ ਪਰਤਾਪੀ ਕੀਮਤਿ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਠਾਕੁਰ ਦੇ ਪਰਤਾਪ ਦੀ ਕੀਮਤ’; ਪਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ‘ਰਾਮ ਦਾ ਘੋੜਾ’ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖਾਂਗੇ ‘ਅਸਪਿ ਰਾਮ’। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਉਦਾਹਰਣ :

ਚਿਲਮਿਲਿ ਬਿਸੀਆਰ ਝੁਨੀਆ ਝਾਨੀ॥

‘ਕਾਨੂਬਿ ਅਕਲ’ ਮਨ ਗੋਰ ਨ ਮਾਨੀ॥੨॥੨॥

(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੯੧)

‘ਕਾਲੂਬਿ ਅਕਲ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਅਕਲ ਦਾ ਕਾਲੂਬ’। ‘ਦਾ’ ਵਾਸਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਚਿਹਨ (f, ਜ਼ੇਰ) ‘ਕਾਲੂਬ’ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ :

ਅਸਪਿ ਰਾਮ = ਰਾਮ ਦਾ ਅਸਪ (ਘੋੜਾ)।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (Locative Singular)

(੧) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (f) ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਭਗਤਾ ਕੀ ਚਾਲ ਸਚੀ ਅਤਿ ਨਿਰਮਲ ਨਾਮੁ ਸਚਾ ‘ਮਨਿ’ ਭਾਇਆ ॥
ਨਾਨਕ ਭਗਤ ਸੋਹਿ ‘ਦਰਿ ਸਾਚੈ’ ਜਿਨੀ ਸਚੇ ਸਚੁ ਕਮਾਇਆ ॥੧॥੧॥੨॥
(ਸੁਹੀ ਵੰਤ ਮ: ੩ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੭੬੮)

ਦਇਆ ਕਰਹੁ ਬਸਹੁ ‘ਮਨਿ’ ਆਇ ॥
ਮੋਹਿ ਨਿਰਗੁਣ ਨੀਜੈ ‘ਲੜਿ’ ਲਾਇ ॥ਰਹਾਉ॥੩॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੮੦੨)

ਹਰਿ ਕੈ ‘ਰੰਗਿ’ ਰਤਾ ਮਨੁ ਗਾਵੈ ਰਸਿ ਰਸਾਲ ਰਸਿ ਸਬਦੁ ਰਵਈਆ ॥
ਨਿਜ ‘ਘਰਿ’ ਧਾਰਚੁਐ ਅਤਿ ਨਿਰਮਲ ਜਿਨਿ ਪੀਆ ਤਿਨ ਹੀ ਸੁਖ ਲਹੀਆ ॥੬॥੩॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੫)

ਅਬੇ ਤਬੇ ਕੀ ਚਾਕਰੀ ਕਿਉ ਦਰਗਹ ਪਾਵੈ ॥
ਪਥਰ ਕੀ ਬੇੜੀ ਜੇ ਚੜੈ ‘ਡਰਨਾਲਿ’ ਭੁਭਾਵੈ ॥੪॥੧੭॥
(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੨੦)

ਮਨਿ—ਮਨ ਵਿਚ। ਦਰਿ ਸਾਚੈ—ਸੱਚੇ ਦਰ ਉੱਤੇ।
ਲੜਿ—ਪੱਲੇ ਵਿਚ। ਰੰਗਿ—ਰੰਗ ਵਿਚ।
ਘਰਿ—ਘਰ ਵਿਚ। ਡਰਨਾਲਿ—ਡਰਨਾਲ ਵਿਚ, ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ।

(੨) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (i) ਵਰਤੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

‘ਹੁਕਮੀ’ ਵਜਹੁ ਨਿਖਾਇ ਆਇਆ ਜਾਣੀਐ ॥
ਲਾਹਾ ਪਲੈ ਪਾਇ ਹੁਕਮੁ ਸਿਵਾਣੀਐ ॥੪॥੧੯॥
(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੮੧੯)

ਹੁਕਮੀ—ਹੁਕਮ ਵਿਚ।

(੩) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ 'ਤੇ (ੈ) ਵਰਤਿਆ, ਜਿਵੇਂ :

ਵਡਭਾਗੀ ਸੇ ਕਾਬੀਅਹਿ ਪਿਆਰੇ ਸੰਤ ਸੰਗਤਿ ਜਿਨਾ ਵਾਸੋ ॥
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਅਰਾਧੀਐ ਨਿਰਮਲੁ 'ਮਨੈ' ਹੋਵੈ ਪਰਗਾਸੋ ॥੩॥੧॥੪॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੮੦੨)

ਹਰਿ ਕਾ ਸੇਵਕੁ ਸੋ ਹਰਿ ਜੇਹਾ ॥ ਭੇਦੁ ਨ ਜਾਣਹੁ ਮਾਣਸੁ ਦੇਹਾ ॥
ਜਿਉ ਜਲ ਤਰੰਗ ਉਠਹਿ ਥਹੁ ਤਾਤੀ ਫਿਰਿ 'ਸਲਲੈ' ਸਲਲ ਸਮਾਇਦਾ ॥੮॥੧॥੫॥
(ਸੋਲਹੇ ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੭੬)

ਮਨੈ—ਮਨ ਵਿਚ। ਸਲਲੈ—ਸਲਲ (ਪਾਣੀ) ਵਿਚ।

(੪) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੇ) ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਜਤਨ ਕਰੈ ਬਿੰਦੁ ਕਿਵੈ ਨ ਰਹਾਈ ॥
ਮਨੁਆ ਭੋਲੈ 'ਨਰਕੇ' ਪਾਈ ॥੫॥੬॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੦੬)

ਹਰਿ ਜੀਉ ਕੀ ਹੈ ਸਭ ਸਿਰਕਾਰਾ ॥ ਏਹੁ ਜਮੁ ਕਿਆ ਕਰੇ ਵਿਚਾਰਾ ॥
ਹੁਕਮੀ ਬੰਦਾ ਹੁਕਮੁ ਕਮਾਵੈ 'ਹੁਕਮੇ' ਕਢਦਾ ਸਾਰਾ ਹੋ ॥੮॥੨॥੧੧॥
(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੪)

ਨਰਕੇ—ਨਰਕ ਵਿਚ। ਹੁਕਮੇ—ਹੁਕਮ ਵਿਚ।

(੫) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ 'ਤੇ (ਹਿ) ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਸਫਲ ਜਨਮੁ ਹੋਵਤ ਵਡਭਾਗੀ ॥
ਸਾਧ ਸੰਗਿ 'ਰਾਮਹਿ' ਲਿਵ ਲਾਗੀ ॥੨॥੮॥੧੩॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੮੦੫)

ਹਰਿ ਸਤੁ ਸਾਗਤੁ ਹਰਿ ਹੈ ਆਪੇ ਇਹੁ ਜਗੁ ਹੈ ਸਤੁ ਖੇਲੁ ਖੇਲੀਆ ॥
ਜਿਉ ਜਲ ਤਰੰਗ ਜਲੁ 'ਜਲਹਿ' ਸਮਾਵਹਿ
ਨਾਨਕ ਆਪੇ ਅਖੰਧ ਰਮਈਆ ॥੮॥੩॥੬॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੫)

ਅੰਤੈ ਕਾ ਕਰਿ ਭੰਡਾ ਧਰਿਆ ॥
ਕਿਆ ਰੂ ਜੋਗੀ 'ਗਰਬਹਿ' ਪਰਿਆ ॥੧॥੧੩॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੮੮੬)

ਸਗਲੀ ਦਾਸੀ ਠਾਕੁਰੈ ਸਤ ਕਹਤੀ ਮੇਰਾ ॥
ਜਿਸਹਿ ਸੀਰਾਰੇ ਨਾਨਕਾ ਤਿਸੁ 'ਸੁਖਹਿ' ਬਸੇਰਾ ॥੪॥੧੫॥੧੧੭॥
(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੦੦)

ਮਨਮੁਖ ਤੋਟਾ ਨਿਤ ਹੈ 'ਭਰਮਹਿ' ਭਰਮਾਏ ॥
ਮਨਮੁਖੁ ਅੰਧੁ ਨ ਚੇਤਈ ਕਿਉ ਦਰਸਨੁ ਪਾਏ ॥੬॥੧੮॥
(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੧)
ਰਾਮਹਿ—ਰਾਮ ਵਿਚ। ਜਲਹਿ—ਜਲ ਵਿਚ।
ਗਰਬਹਿ—ਗਰਬ (ਅਹੰਕਾਰ) ਵਿਚ।
ਸੁਖਹਿ—ਸੁਖ ਵਿਚ। ਭਰਮਹਿ—ਭਰਮ ਵਿਚ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੀ) ਵਰਤੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਾਵਟ ਚਲੇ 'ਤੀਰਥੀ' ਮਨਿ ਖੋਟੇ ਤਨਿ ਚੋਰ ॥
ਇਕੁ ਤਾਉ ਨਥੀ ਨਾਤਿਆ ਦੁਇਤਾ ਚੜੀਅਸੁ ਹੋਰ ॥੨॥੧੨॥
(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੯)

'ਨੈਨੀ' ਹਰਿ ਹਰਿ ਲਾਗੀ ਤਾਰੀ ॥
ਸਤਿਗੁਰੁ ਦੇਖਿ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਬਿਗਸਿਓ ਜਨੁ ਹਰਿ ਭੋਟਿਓ ਬਨਵਾਰੀ ॥੧॥੧੪੬॥੧॥
(ਮਲਾਰ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੬੨)

ਸੁਰਤਿ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਦੁਇ 'ਕੰਨੀ' ਮੁੰਦਾ ਪਰਮਿਤਿ ਬਾਹਰਿ ਖਿੰਞਾ ॥
ਸੁੰਨ ਗੁਫਾ ਮਹਿ ਆਸਟੁ ਬੈਸਟੁ ਕਲਪ ਬਿਬਰਜਿਤ ਪੰਞਾ ॥੧॥੨॥੫੩॥
(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੩੪)

ਮਾਇਆ ਮੁਠਾ ਚੇਤੇ ਨਾਹੀ ॥
ਤਰਮੇ ਭੂਲਾ ਬਹੁਤੀ 'ਰਾਹੀ' ॥੨॥੮॥ (ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੩੭੨)
ਵਭਾ ਭਾਗੀ ਪਾਏ ਨਾਮੁ ਧਿਆਏ ਲਾਭੇ ਦੂਖ ਸੰਰਾਪੈ ॥
'ਗੁਰ ਚਰਣੀ' ਲਾਗੇ ਕ੍ਰਮ ਤਉ ਤਾਗੇ ਆਪੁ ਮਿਟਾਇਆ ਆਪੈ ॥੨॥
(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੪੫੩)

ਰਹੇ ਬੇਬਾਣੀ ਮਝੀ 'ਮਸਾਣੀ' ॥
ਅੰਧੁ ਨ ਜਾਣੈ ਫਿਰਿ ਪਛੁਰਾਣੀ ॥੨॥੯॥ (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੬੭)

ਸੋਰਠਿ ਸਦਾ ਸੁਹਾਵਣੀ ਜੇ ਸਚਾ ਮਨਿ ਹੋਇ॥

‘ਦੰਦੀ’ ਮੈਲੁ ਨ ਕੜੁ ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਸਚਾ ਸੋਇ॥੧॥੧॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੬੪੨)

ਤੀਰਥੀ—ਤੀਰਥਾਂ ਉੱਤੇ। ਨੈਨੀ—ਨੈਨਾਂ ਵਿਚ।

ਕੰਨੀ—ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ। ਰਾਹੀ—ਰਾਹਾਂ ਵਿਚ।

ਗੁਰ ਚਰਣੀ—ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਣਾਂ ਵਿਚ।

ਮਸਾਣੀ—ਮਸਾਣਾਂ ਵਿਚ। ਦੰਦੀ—ਦੰਦਾਂ ਉੱਤੇ।

(੨) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹੁ) ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਚਰਨ ਸੰਤਨ ਕੇ ਮਾਥੇ ਮੇਰੇ ਉਪਰਿ ‘ਨੈਨਹੁ’ ਧੂਰਿ ਭਾਂਡਾਈ॥

ਜਿਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਮਿਲੀਐ ਪ੍ਰਭ ਨਾਨਕ ਬਲਿ ਬਲਿ ਤਾ ਕੈ ਹਉ ਜਾਈ॥੨॥੩॥੧੭॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੧੨੦੨)

ਹਰਿ ਜੀਉ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕਉ ਕੁਰਬਾਨੀ॥

ਬਚਨ ਨਾਦ ਮੇਰੇ ‘ਸ੍ਰਵਨਹੁ’ ਪੂਰੇ ਦੇਹਾ ਪ੍ਰਿਅ ਅੰਕਿ ਸਮਾਨੀ॥੧॥੧੪੬੬॥੧॥੩੧॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੧੦)

‘ਪਾਵਹੁ’ ਫੇੜੀ ਹਾਥਹੁ ਤਾਲ॥

ਨਾਮਾ ਗਾਵੈ ਗੁਨ ਗੋਪਾਲ॥੧੨॥੧॥੧੦॥

(ਭੋਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੬)

ਨੈਨਹੁ—ਨੈਨਾਂ ਵਿਚ। ਸ੍ਰਵਨਹੁ—ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ।

ਪਾਵਹੁ—ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ।

(੩) ਲਛਜ ਦੇ ਅਖੀਰ ‘ਤੇ’ (ਹ) ਲਗਾਈਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਖਿਨ ਮਹਿ ਥਾਪਿ ਉਥਾਪਨਹਾਰਾ ਕੀਮਤਿ ਜਾਇ ਨ ਕਹੀ॥

ਰਾਜਾ ਰੰਭੁ ਕਰੇ ਖਿਨ ਭੀਤਰਿ ‘ਨੀਚਹੁ’ ਜੋਤਿ ਧਰੀ॥੧॥੧੮॥੧੮॥

(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੪੯੯)

ਦਰਦਿਸ ਛੜੁ ਮੇਘ ਘਟਾ ਘਟ ਦਾਮਨਿ ਚਮਕਿ ਭਰਾਇਓ॥

ਸੋਜ ਇਕੋਲੀ ਨੀਦ ਨਹੁ ‘ਨੈਨਹੁ’ ਪਿਰੁ ਪਰਦੇਸਿ ਸਿਧਾਇਓ॥੧॥੧੧॥੬੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੨੪)

ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰਥ ਅਪਾਰਾ ਤ੍ਰਿਬਿਧਿ ਮੋਟਿ ਸਮਾਈ॥

ਨਾਨਕ ਅਵਗਣ 'ਗੁਣਹ' ਸਮਾਏ ਐਸੀ ਗੁਰਮਤਿ ਪਾਈ॥੩॥੩॥

(ਤੁਧਾਰੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੧੧)

ਨੀਚਹ—ਨੀਚਾ ਵਿਚ। ਨੈਨਹ—ਨੈਨਾਂ ਵਿਚ। ਗੁਣਹ—ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ।

(੪) (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ); ਅਸਲੀ ਲਫਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਜਿਵੇਂ:

ਐਸੀ ਕਿਰਪਾ ਮੋਹਿ ਕਰਹੁ॥

ਸੰਤਹ 'ਚਰਣ' ਹਮਾਰੇ ਮਾਥਾ ਨੈਨ ਢਰਹੁ ਤਨਿ ਧੂਰਿ ਪਰਹੁ॥੧॥੧੧੧੧॥੧੧੧੧॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੮, ਪੰਨਾ ੮੨੮)

ਮੈ ਖੋਜਤ ਖੋਜਤ ਜੀ ਹਰਿ ਨਿਹਚਲੁ ਸੁ ਘਰੁ ਪਾਇਆ॥

ਸਤਿ ਅਧੂਵ ਭਿਠੇ ਜੋਉ ਤਾ 'ਚਰਨ ਕਮਲ' ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ॥੪॥੧॥੧੧॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੮੫)

ਟਿਕਿ ਤਪਸੀ ਬਨ ਮਹਿ ਤਪੁ ਕਰਹਿ ਨਿਤ 'ਤੀਰਥ' ਵਾਸਾ॥

ਆਪੁ ਨ ਚੀਨਹਿ ਤਾਮਸੀ ਕਾਹੇ ਤਏ ਉਦਾਸਾ॥੫॥੧੪॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੯)

ਮਨਮੁਖੁ ਜੇ ਸਮਝਾਈਐ ਭੀ ਉਭੜਿ ਜਾਏ॥

ਭਿਨੁ ਹਰਿ ਨਾਮ ਨ ਛੂਟਸੀ ਮਰਿ 'ਨਰਕ' ਸਮਾਏ॥੫॥੧੮॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੦)

ਚਰਣ—ਚਰਣਾਂ ਉੱਤੇ। ਚਰਨ ਕਮਲ—ਕਮਲ ਵਰਗੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ।

ਤੀਰਥ—ਤੀਰਥਾਂ ਉੱਤੇ। ਨਰਕ—ਨਰਕਾਂ ਵਿਚ।

ਜਦੋਂ ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (Adverb) ('ਹੀ') ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਕਿਸੇ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਇਸ ਕਾਰਕ ਦਾ ਅੰਤਮ ਚਿਹਨ (f) ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਕੇਵਲ 'ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ' ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਸਤ ਮਹਿ ਜੋਉ ਜੀਉ ਹੈ ਸੋਈ ਘਟਿ ਘਟਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ॥

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ 'ਘਰ ਹੀ' ਪਰਗਾਸਿਆ ਸਹਜੇ ਸਹਜਿ ਸਮਾਈ॥੭॥੧॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੭੩)

ਆਵਣ ਜਾਣਾ ਬੁਝਿ ਨ ਹੋਵੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਹਜਿ ਧਿਆਇਆ ॥
 ਮਨੁ ਹੀ ਤੇ ਮਨੁ ਮਿਲਿਆ ਸੁਆਮੀ 'ਮਨ ਹੀ' ਮਨੁ ਸਮਾਇਆ ॥
 ਸਾਚੇ ਹੀ ਸਬੁ ਸਾਹਿ ਪਤੀਜੈ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਗਵਾਇਆ ॥੪॥੪॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੩ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੫੯)

'ਘਰ ਹੀ' ਮੁੰਧਿ ਵਿਦੇਸਿ ਪਿਤੁ ਨਿਤ ਤੂਰੇ ਸਮਾਲੇ ॥
 ਮਿਲਦਿਆ ਢਿਲ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਨੀਅਤਿ ਰਾਜਿ ਕਰੇ ॥੧॥੨੦॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੯੪)

'ਘਰ ਹੀ' ਸਉਦਾ ਪਾਈਐ ਅੰਤਰਿ ਸਭ ਵਸੁ ਹੋਇ ॥
 ਖਿਨੁ ਖਿਨੁ ਨਾਮੁ ਸਮਾਲੀਐ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਵੈ ਕੋਇ ॥
 ਨਾਮੁ ਧਿਆਨੁ ਅਖੁਟ ਹੈ ਵਡਭਾਗਿ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ॥੧॥੯॥੪੨॥

(ਸਿਗੰਗਾਯਾ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੨੯)

ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਮਨ ਹੀ' ਉਲਟਿ ਸਮਾਨਾ ॥
 ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ ਅਕਲਿ ਭਈ ਅਵਰੇ ਨਾਤਤੁ ਥਾ ਕੇਗਾਨਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੪੭॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੩)

ਗਜੀ ਨ ਮਿਨੀਐ ਤੋਲਿ ਨ ਤੁਲੀਐ ਪਾਥਨੁ ਸੇਰ ਅਥਾਈ ॥
 ਜੋਕਰਿ ਪਾਥਨੁ ਬੋਗਿ ਨ ਪਾਵੈ ਝਗੜੁ ਕਰੇ 'ਘਰ ਹਾਈ' ॥੨॥੩॥੫੪॥
 (ਹਾਈ—ਹੀ)

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੩੫)

ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਰਹਿ ਸੁ ਹਰਿ ਪਰਵਾਣੁ ॥ ਆਵਣ ਜਾਣਾ ਸਬਦੁ ਪਛਾਣੁ ॥
 ਮਰੇ ਨ ਜੰਮੇ ਨਾ ਦੁਖ ਪਾਵੇ 'ਮਨ ਹੀ' ਮਨਹਿ ਸਮਾਇਦਾ ॥੧੩॥੧॥੧੫॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੯)

ਕਹੈ ਕਬੀਰ ਸੁਨਹੁ ਰੇ ਸੰਤਹੁ 'ਖੇਤ ਹੀ' ਕਰਹੁ ਨਿਬੇਰਾ ॥
 ਅਥ ਕੀ ਭਾਰ ਬਖਸਿ ਬੰਦੇ ਕਉ ਬਹੁਰਿ ਨ ਭਉਜੀਨਿ ਫੇਰਾ ॥੩॥੭॥

(ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੦੪)

ਘਰ ਹੀ—ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ। ਮਨ ਹੀ—ਮਨ ਵਿਚ ਹੀ।
 ਘਰ ਹਾਈ—ਘਰ ਹੀ, ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ। ਖੇਤ ਹੀ—ਖੇਤ ਵਿਚ ਹੀ।

ਸੰਬੋਧਨ, ਇਕ-ਵਚਨ (Vocative Singular)

(੧) ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ, ਭਾਵ, ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਜਿਵੇਂ:

ਮੇਰੇ 'ਮਨ' ਰਾਮ ਨਾਮਿ ਚਿਤੁ ਲਾਇ ॥

ਮਨੁ ਤਨੁ ਤੇਰਾ ਹਰਿਆ ਹੋਵੈ ਇਉ ਹਰਿ ਨਾਮਾ ਛਲੁ ਪਾਇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੩੦॥

(ਬਸੰਤ ਹਿੰਡੋਲ ਮ: ੩ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੧੧੭੭)

ਹਰਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਿਨ੍ਹੀ ਅਰਾਧਿਆ

ਜਿਨ ਕਰਮਿ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ॥

'ਨਾਨਕ' ਹਉ ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਿਨ੍ਹ ਕਉ

ਜਿਨ੍ਹ ਹਰਿ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ ॥੨॥੩੦॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੮)

ਮਨ—ਹੇ ਮਨ! ਨਾਨਕ—ਹੇ ਨਾਨਕ!

(੨) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (੧) ਲਾਇਆਂ, ਜਿਵੇਂ:

ਆਪਿ ਊਪਾਏ 'ਨਾਨਕਾ' ਆਪੇ ਰਖੇ ਵੇਕ ॥

ਮੰਦਾ ਕਿਸ ਨੇ ਆਖੀਐ ਜਾ ਸਭਨਾ ਸਾਹਿਬੁ ਏਕੁ ॥੧॥੨॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੨, ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੩੭)

ਗੁਰੂ ਸਜਣੁ ਪਿਆਰਾ ਮੇ ਮਿਲਿਆ ਹਰਿ ਮਾਰਗੁ ਪੰਥੁ ਦਸਾਰਾ ॥

ਘਰਿ ਆਵਹੁ ਚਿਰੀ ਬਿਛੁੰਨਿਆ ਮਿਲ ਜਬਦਿ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਭ 'ਨਾਰਾ' ॥੨॥੧॥੫॥

(ਸੂਰੀ ਫੰਤ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੫, ਪੰਨਾ ੭੭੬)

ਸਿਖ ਮਤਿ ਸਭ ਭੁਧਿ ਤੁਮਾਰੀ ਮੰਦਰਿ ਛਾਵਾ ਤੇਰੇ ॥

ਤੁਭ ਬਿਨੁ ਅਵਤੁ ਨ ਜਾਣਾ ਮੇਰੇ 'ਸਾਹਿਬਾ' ਗੁਣ ਗਾਵਾ ਨਿਤ ਤੇਰੇ ॥੩॥੨॥

(ਬਿਨਾਥਨੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੮੫)

ਨਾਨਕਾ—ਹੇ ਨਾਨਕ! ਨਾਰਾ—ਹੇ ਨਾਰ! ਹੇ ਨਾਥ!

ਸਾਹਿਬਾ—ਹੇ ਸਾਹਿਬ!

ਸੰਬੋਧਨ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੁ' ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਹਰਿ ਪਿਆਵਹੁ 'ਭਗਤਹੁ' ਦਿਨਸੁ ਰਾਤਿ ਅੰਤਿ ਲਏ ਛਡਾਇਆ ॥

ਜਿਨਿ ਸੇਵਿਆ ਤਿਨਿ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਸਮਾਇਆ ॥੪॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੪੯)

ਆਵਹੋ ਸੰਤ 'ਜਨਹੁ' ਗੁਣ ਗਾਵਹੁ ਗੋਵਿੰਦ ਕੇਰੇ ਰਾਮ ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਿਲਿ ਰਹੀਐ ਘਰਿ ਵਾਜਹਿ ਸਬਦ ਘਨੇਰੇ ਰਾਮ ॥੧॥੧॥੪॥

(ਸੁਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੩, ਪੰਨਾ ੭੭੫)

ਭਗਤਹੁ—ਹੋ ਭਗਤ (ਜਨੋ)! ਜਨਹੁ—ਹੋ ਜਨੋ!

(੨) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਂ) ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਗੁਰੂ ਸੰਤ 'ਜਨੋ' ਪਿਆਰਾ ਮੇ ਮਿਲਿਆ

ਮੇਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਭੁਭਿ ਗਈਆਸ ॥੧॥੧॥੫॥

ਜਨੋ—ਹੋ ਜਨੋ!

(ਸੁਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੫, ਪੰਨਾ ੭੭੬)

ਨੋਟ: ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਨਾਂਵ' ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਅਕਾਰਾਂਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ 'ਕਾਰਕ-ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ' ਭੀ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਪਰ ਅਰਥ ਅਤੇ ਭਾਵ ਵਿਚ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਵਿਚ ਹਨ:

(੧) 'ਭੰਡ'—ਇਸਤ੍ਰੀ

ਇਹ ਲਫਜ਼ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਲਫਜ਼ 'ਭਾਰਯਾ' (ਧਾਰੀ) ਤੋਂ ਵਿਗੜ ਕੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ-ਰੂਪ 'ਭੰਡੁ' ਬਣ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ:

ਭੰਡਿ ਜਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ ॥

ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੇ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੇ ਰਾਹੁ ॥

ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੇ ਭੋਧਾਨੁ ॥

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਹੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ ॥

ਭੰਡਹੁ ਹੀ ਭੰਡੁ ਉਪਜੈ ਭੰਡੇ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ ॥
ਨਾਨਕ ਭੰਡੇ ਬਾਹਰਾ ਏਕੋ ਸਚਾ ਸੋਇ ॥੨॥੧੯॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

(ੳ) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ 'ਤੇ (_) ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :
'ਭੰਡੁ' ਮੁਆ। 'ਭੰਡੁ' ਭਾਲੀਐ। 'ਭੰਡੁ' ਉਪਜੈ।

(ਅ) ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅੰਤ ਵਿਚ (ਿ) ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :
'ਭੰਡਿ' ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ ॥

(ੲ) ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਅੰਤ ਵਿਚ (ਿ), ਜਿਵੇਂ :
'ਭੰਡਿ' ਜੰਮੀਐ। 'ਭੰਡਿ' ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ।
(੨) ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹੁ), ਜਿਵੇਂ :
'ਭੰਡਹੁ' ਹੀ ਭੰਡੁ ਉਪਜੈ।

(ਸ) ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅੰਤ ਵਿਚ (ਿ) ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :
'ਭੰਡਿ' ਨਿੰਮੀਐ।

(੨) 'ਕਲਤ'—ਇਸਤ੍ਰੀ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਕਲਤੁ'

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਮੇਰਾ ਅੰਤਿ ਸਖਾਈ ਗੁਰਿ ਸਤਿਗੁਰਿ ਨਾਮੁ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਇਆ ॥
ਜਿਥੇ ਪੁਤ੍ਰ 'ਕਲਤੁ' ਕੋਈ ਬੇਲੀ ਨਾਹੀ ਤਿਥੇ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਛਾਡਾਇਆ ॥੨॥੩॥
(ਵਰਹੰਸ ਮ: ੪ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੭੩)

ਦੁਖੁ ਨਾਗਾ ਬਹੁ ਅਤਿ ਘਣਾ ਪੁਤ੍ਰੁ 'ਕਲਤੁ' ਨ ਸਾਥਿ ਕੋਈ ਜਾਸਿ॥

ਲੋਕਾ ਵਿਚਿ ਮੁਖੁ ਕਾਲਾ ਹੋਆ ਅੰਦਰਿ ਉਤੇ ਸਾਸ॥੧॥੩॥

(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੪੩)

ਲਫਜ਼ 'ਕਲਤ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਲਫਜ਼ 'ਕਲੱਤ੍' ਹੈ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਹ ਲਫਜ਼ 'ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ' ਵਿਚ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪੁਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹੀ ਹਨ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੁਲਿੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਲਫਜ਼ 'ਕਲਤ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਵਿਚੋਂ ਹਟ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੁਲਿੰਗ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

(ਉ-ਅੰਤ) ਨਾਂਵ

(Words ending in 'ਉ')

'ਵਰਣ ਬੋਧ' ਦੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਵਿਅੰਜਨ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਉ' ਬਣਦਾ ਗਿਆ। ਸੋ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਈ ਐਸੇ ਪੁਲਿੰਗ 'ਨਾਂਵ' ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਉ' ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਉਦਉ	ਉਪਾਉ	ਅਨੁਗਉ	ਆਲਾਉ
ਅਮਿਉ	ਆਤਮ ਰਾਉ	ਸਾਉ	ਸੁਆਉ
ਸੰਪਉ	ਹਿਆਉ	ਕਾਉ	ਖਉ
ਗਾਉ	ਘਿਉ	ਘਾਉ	ਚਾਉ
ਠਾਉ	ਤਾਉ	ਥਾਉ	ਦਾਉ
ਨਾਉ	ਨਿਆਉ	ਨਿਹਚਉ	ਨਿਰਨਉ
ਪਾਉ	ਪਸਾਉ	ਪ੍ਰਿਉ	ਪਰਚਉ
ਪਰਲਉ	ਬਿਨਉ	ਭਉ	ਭਾਉ
ਵਾਉ			

(ਉ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ

ਦੀ

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

ਇਕ-ਵਚਨ			ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ	ਕਾਰਕ	ਭਉ, ਨਾਮਦੇਇ, ਪ੍ਰਿਅ	ਜੀਅ, ਭੈ, ਸੈਇ
ਕਰਮ	,,	ਹੋਉ, ਹਿਆਉ	ਬਾਵ, ਉਪਾਵ
ਕਰਣ	,,	ਭਇ, ਘਿਇ	ਪਾਵ
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ	,,	ਨਿਰਭਉ, ਪੀਅ	
ਅਪਾਦਾਨ	,,	ਪ੍ਰਿਅ, ਭੈ, ਜੀਅਹੁ	
ਸੰਬੰਧ	,,	ਜੀਅ, ਨਿਆਵ	
ਅਧਿਕਰਣ	,,	ਭੈ, ਜੀਇ	ਪਾਈ
ਸੰਬੋਧਨ	,,	ਪ੍ਰਿਅ, ਜੀਅ	

ਉਦਾਹਰਣ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) 'ਉ-ਅੰਤ' ਲਫਜ਼ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ, ਜਿਵੇਂ:

'ਭਉ' ਭਾਗਾ ਨਿਰਭਉ ਮਨਿ ਬਸੈ॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੩)

ਤਪੇ 'ਹਿਆਉ' ਜੀਅਭਾ ਬਿਲਲਾਇ॥੧॥੩॥ (ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੬੬੧)

'ਭਉ' ਭਾਗਾ—ਭਉ ਦੂਰ ਹੋਇਆ।

'ਹਿਆਉ' ਤਪੇ—ਹਿਆਉ (ਹਿਰਦਾ) ਤਪਦਾ ਹੈ।

(੨) ਲਫਜ਼ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (ਉ) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ (ਇ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

'ਨਾਮਦੇਇ' ਸਿਮਰਨੁ ਕਰ ਜਾਨਾਂ॥੨॥੧॥

(ਬਿਰਾਵਨੁ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੮)

'ਨਾਮਦੇਇ'—ਨਾਮਦੇਉ ਨੇ।

ਜਿਵੇਂ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ (i-ਅੰਤ) ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਦਾ ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਆ (Transitive Verb) ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ (Past Tense) ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਥੇ ਭੀ ਇਹੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਾਮਦੇਇ ਸਿਮਰਨੁ ਕਰਿ ਜਾਨਾਂ—ਨਾਮਦੇਉ ਨੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣ ਲਿਆ।

(੩) ਅੰਤਲਾ (ਉ) ਬਦਲ ਕੇ (ਅ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਬਹੁ ਪਕਰਿ 'ਪ੍ਰਿਅ' ਸੇਜੈ ਆਨੀ॥੧॥੭॥ (ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੭੨)

'ਪ੍ਰਿਅ' ਪੇਖੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਪਾਏ ਸਗਲ ਨਿਧਾਨ॥੩॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੭੨)

'ਪ੍ਰਿਅ' ਸੇਜੈ ਆਨੀ—'ਪ੍ਰਿਉ' ਨੇ ਸੇਜ 'ਤੇ ਲਿਆਂਦਾ।

'ਪ੍ਰਿਅ' ਪੇਖੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ—ਪ੍ਰਿਉ ਨੇ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਤੱਕਿਆ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਅੰਤਲੇ (ਉ) ਦਾ (ਅ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਸਭਿ 'ਜੀਅ' ਤੁਮ੍ਹਰੇ ਜੀ ਤੂੰ ਜੀਆ ਕਾ ਦਾਤਾਰਾ॥੧॥੨॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੪੮)

ਜਾਂ ਪਰਿ ਲੇਖੇ ਨਾ ਪਵੈ ਤਾਂ 'ਜੀਅ' ਕਿਥੈ ਫਿਰਿ ਪਾਹਿ॥੨॥੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੩੫੮)

'ਜੀਅ'—'ਜੀਉ' ਤੋਂ ਬਹੁ-ਵਚਨ।

ਸਭਿ ਜੀਅ—ਸਾਰੇ ਜੀਵ।

(੨) (ਉ) ਦੇ ਥਾਂ (ੈ) ਜਾਂ (ੈਇ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

'ਤੇ' ਬਿਨਸੇ ਨਿਰਤਉ ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ॥੫੬॥

(ਗੁਰੂਗੋ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੯੧)

ਸਤਗਿ 'ਸੈਇ' ਸਲਾਹ ਹੈ ਜਾ ਕੇ॥੧॥੭॥੧੫॥

(ਡੇਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੧)

ਡੇ—'ਡਉ' ਤੋਂ ਬਹੁ-ਵਚਨ। ਸੈ—'ਸਉ' ਤੋਂ ਬਹੁ-ਵਚਨ।

ਡੈ ਬਿਨਸੇ—ਸਾਰੇ ਡਰ ਨਾਸ ਹੋ ਗਏ। ਸੈਇ—ਸੈਕੜੇ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅਸਲੀ ਲਫਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ :

‘ਗੰਊ’ ਦੇਉ ਸਭੁ ਮਨੁ ਤਨੁ ਅਰਪਉ ॥੨॥੫॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੮)

‘ਹਿਆਉ’ ਨ ਕੈਹੀ ਠਾਹਿ ਮਾਣਕ ਸਭ ਅਮੋਲਵੇ ॥੧੨੯॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੪)

‘ਗੰਊ’ ਦੇਉ—ਮੈਂ ਗੰਊ ਅਰਪਨ ਕਰ ਦਿਆਂ।

‘ਹਿਆਉ’ ਨ ਕੈਹੀ ਠਾਹਿ—ਕਿਸੇ ਦਾ ਹਿਆਉ (ਹਿਰਦਾ) ਨਾ ਢਾਹ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਅੰਤਲੇ (ਉ) ਦਾ ‘ਵ’ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

‘ਥਾਵ’ ਸਗਲੇ ਸੁਖੀ ਵਸਾਇਆ ॥੧॥੧੭॥੮੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੨੮)

ਕੀਏ ‘ਉਪਾਵ’ ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਕਾਰਨਿ ॥੨॥੨॥੯॥

(ਜੈਰਸਗੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੭੦੩)

‘ਥਾਵ’ ਸਗਲੇ—ਸਾਰੇ ਥਾਉਂ।

ਕੀਏ ‘ਉਪਾਵ’—(ਕਈ) ਉਪਾਉ ਕੀਤੇ।

ਕਰਣ-ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅੰਤਲੇ (ਉ) ਤੋਂ (ਇ) ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਸਲਾਹੀਐ ‘ਭਇ’ ਦੁਸਮਨ ਭਾਗੈ ॥੨॥੩॥੬੭॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੭)

ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ‘ਭਇ’ ਝੁਮੁ ਭਉ ਜਾਇ..... ॥੨॥੭॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੫੭)

ਤਿਤੁ ‘ਘਇ’ ਹੋਮ ਜਗ ਸਦ ਪੁਜਾ ਪਇਐ ਕਾਰਜੁ ਸੋਹੈ ॥੧॥੨੬॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੫੦)

ਕਾਮ 'ਸੁਆਇ' ਗਜ ਬਸਿ ਪਰੇ
ਮਨ ਬਉਰਾ ਰੇ ਅੰਕਸੁ ਸਹਿਓ ਸੀਸ ॥੧॥੧॥੬॥੫੭॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੫)

ਹਰਿ ਜਪੀਐ 'ਭਇ' ਸਚਿ ਪਿਆਰਿ ॥
ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਗੁਰਮਤਿ ਉਰਧਾਰਿ ॥੮॥੩॥੨੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੪)

'ਭਇ'—ਭਉ ਦੇ ਕਾਰਨ। 'ਘਿਇ'—ਘਿਉ ਦੇ ਨਾਲ।
'ਸੁਆਇ'—ਸੁਆਉ (ਸੁਆਦ) ਦੇ ਕਾਰਨ।

ਕਰਣ-ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅੰਤਲੇ (ਉ) ਦਾ (ਵ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

'ਪਾਵ' ਜੁਲਾਈ ਪੰਧ ਤਉ ਨੈਣੀ ਦਰਸੁ ਦਿਖਾਨਿ ॥੪॥੧॥੪॥

(ਸੁਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧੦ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੬੧)

'ਪਾਵ'—'ਪਾਉ' ਤੋਂ ਬਹੁ-ਵਚਨ।

'ਪਾਵ' ਜੁਲਾਈ—ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਚੱਲਾਂ (ਤੁਰਾਂ)।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(ਉ) ਤੋਂ (ਅ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਪੰਨਿ ਸੁਹਾਗਨਿ ਜੋ 'ਪੀਅ' ਭਾਵੈ ॥੩॥੮॥੩੦॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੩)

'ਪੀਅ' ਭਾਵੈ—ਪ੍ਰਿਉ (ਪੀਉ) ਨੂੰ ਭਾਵੈ।

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਅੰਤਲੇ (ਉ) ਤੋਂ (ਅ) ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਏਕੈ ਹੀ 'ਪ੍ਰਿਅ' ਮਾਰੈ ॥੧॥੧੪੭ਉ॥੫॥੨੮॥

ਪ੍ਰਿਅ—ਪ੍ਰਿਉ ਤੋਂ।

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੬)

(੨) (ਉ) ਤੋਂ (੨) ਬਣਿਆਂ, ਜਿਵੇਂ:

ਗਿਰਿ ਤਰ ਜਲ ਜੁਆਲਾ 'ਤੇ' ਰਾਖਿਓ
ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਮਾਇਆ ਫੇਰੀ॥੩॥੩੬॥
ਤੇ—ਤਉ ਤੋਂ। (ਡੇਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੫)

(੩) (ਉ) ਤੋਂ (ਅਹੁ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਇਹ ਬਾਣੀ ਜੋ 'ਜੀਅਹੁ' ਜਾਏ ਤਿਸੁ ਅੰਤਰਿ ਰਵੈ ਹਰਿ ਨਾਮ॥੧॥੧੪੫॥੪॥
ਜੀਅਹੁ—ਜੀਉ ਤੋਂ। (ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੮੭)

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) (ਉ) ਤੋਂ (ਅ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

'ਜੀਅ' ਜੁਗਤਿ ਵਸਿ ਮੇਰੇ ਸੁਆਮੀ
ਸਰਬ ਸਿਧਿ ਤੁਮ ਕਾਰਣ ਕਰਣ॥੨॥੩੦॥੧੧੬॥
(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੭)

ਪੁਛਉ ਪੁਛਉ ਦੋਨ ਤਾਂਤਿ ਕਰਿ ਕੋਉ ਕਹੈ 'ਪ੍ਰਿਅ' ਦੇਸਾਂਗਿਓ॥੨॥੫॥
(ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਖਲ੍ਹ ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੦੮)

ਕੈਸੇ ਕਰਉ ਮੋਹਿ 'ਜੀਅ' ਬੇਦਨਾਈ॥
ਦਰਸਨ ਪਿਆਸ 'ਪ੍ਰਿਅ' ਪ੍ਰੀਤਿ ਮਨੋਹਰ
ਮਨੁ ਨ ਰਹੈ ਥਲੁ ਥਿਧਿ ਉਮਕਾਈ॥੧॥੧੫॥
(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੬)

'ਨਾਮਦੇਅ' ਪ੍ਰੀਤਿ ਲਗੀ ਹਰਿ ਸੇਤੀ ਲੋਭੁ ਭੋਖਾ ਕਹੈ ਭੁਲਾਇ॥੩॥੧੫੮॥
(ਸੂਰੀ ਮ: ੪ ਖਲ੍ਹ ੬, ਪੰਨਾ ੭੩੩)

'ਜੀਅ' ਜੁਗਤਿ—ਜੀਉ ਦੀ ਜੁਗਤਿ। 'ਪ੍ਰਿਅ' ਦੇਸਾਂਗਿਓ—ਪ੍ਰਿਉ ਦਾ ਦੇਸ।
'ਜੀਅ' ਬੇਦਨਾਈ—ਜੀਉ ਦੀ ਬੇਦਨ। 'ਪ੍ਰਿਅ' ਪ੍ਰੀਤਿ—ਪ੍ਰਿਉ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤਿ।
'ਨਾਮਦੇਅ' ਪ੍ਰੀਤਿ—ਨਾਮਦੇਉ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤਿ।

(੨) (ਉ) ਤੋਂ (ਵ), ਜਿਵੇਂ:

ਰਜੇ ਬੁਲੀ 'ਨਿਅਵ' ਕੀ ਪਸਿਧਾ ਸਭੁ ਧਿਆਨੁ॥੨॥੨॥
(ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੦)

ਫਰੀਦਾ ਮਉਤੇ ਦਾ ਬੰਨਾ ਏਵੇ ਇਸੇ ਜਿਉ 'ਦਰੀਆਵੇ' ਢਾਹਾ ॥੯੮॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੩)

'ਦਰੀਆਵੇ' ਢਾਹਾ—ਦਰੀਆਉ ਦੀ ਢਾਹ।

ਨੋਟ: ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਦੇ ਥਾਂ ਜੇ (ਉ-ਅੰਤ) ਨਾਂਵ ਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ-ਵਾਚਕ 'ਸੰਬੰਧਕ' (Preposition) ਵਰਤਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਤਦੋਂ ਭੀ (ਉ) ਤੋਂ (ਵ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

'ਨਿਆਵ' ਕੀ ਚੁਲੀ। 'ਨਿਆਉ' ਤੋਂ 'ਨਿਆਵ' ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) (ਉ) ਦੇ ਥਾਂ (') ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਤੀਏ ਝਮ ਤਉ ਜਾਇ ॥

'ਭੈ' ਰਾਏ ਸਚ ਰੰਗਿ ਸਮਾਇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੫੭)

ਨਿਰਭਉ 'ਭੈ' ਮਨੁ ਹੋਇ ਹਉਮੈ ਮੈਲੁ ਗਵਾਇਆ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ ॥੨॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੪ ਛੰਡ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੭੭੩)

ਭੈ—ਰਉ ਵਿਚ।

(੨) (ਉ) ਦੇ ਥਾਂ (ਇ) ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਜੋ 'ਜੀਇ' ਹੋਇ ਸੁ ਉਗਵੈ ਮੁਹ ਕਾ ਕਹਿਆ ਵਾਉ ॥੨॥੨੨॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੭੪)

ਬਿਨੁ ਜਿਹਵਾ ਜੋ ਜਪੇ 'ਹਿਆਇ' ॥ ਕੋਈ ਜਾਣੈ ਕੈਸਾ ਨਾਉ ॥੨॥੧॥੬॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੧੨੫੬)

ਹਮਰੇ 'ਜੀਇ' ਹੋਤੁ ਮੁਖਿ ਹੋਤੁ ਹੋਤੁ ਹੈ ਹਮ ਕਰਮਹੀਣ ਕੁੜਿਆਰੀ ॥੧॥੫॥

(ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੫੨੬)

ਜੀਇ—ਜੀਉ ਵਿਚ। ਹਿਆਇ—ਹਿਆਉ (ਹਿਰਦੇ) ਵਿਚ।

(੩) ਕਦੇ ਕਦੇ (ਉ) ਤੋਂ (ਅ) ਭੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਸਾਹਨਿ ਸਤੁ ਕਰੇ 'ਜੀਅ' ਅਪਨੇ ॥੨॥੨੩॥

ਜੀਅ—ਜੀਉ ਵਿਚ।

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੨੮)

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) (ਉ) ਤੋਂ (ਈ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਨਵ ਨਿਧਿ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਹਰਿ ਲਾਗਿ ਰਹੀ ਜਨ 'ਪਾਈ' ॥੧॥੨॥੩॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੮, ਪੰਨਾ ੬੭੯)

ਗੁਰ ਕੇ ਚਰਨ ਲਗੇ ਮਨਿ ਮੀਠੇ ॥

ਨਿਰੰਬਘਨ ਹੋਇ ਸਭ 'ਬਾਈ' ਭੂਠੇ ॥੩॥੨॥

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੮੦੧)

ਪਾਈ—ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ('ਪਾਉ' ਤੋਂ 'ਪਾਈ')।

ਬਾਈ—ਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ('ਬਾਉ' ਤੋਂ 'ਬਾਈ')।

(੨) (ਉ) ਤੋਂ (ੈ), ਜਿਵੇਂ :

ਤੂੰ ਆਪੇ ਕਮਲੁ ਅਲਿਪਤੁ ਹੈ 'ਸੈ' ਹਥਾ ਵਿਚਿ ਗੁਨਾਲੁ ॥੭॥

(ਸਿਰੀਸਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫)

ਸੈ—'ਸਉ' ਤੋਂ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ।

ਸੈ ਹਥਾ ਵਿਚਿ—ਸੈਂਕੜੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ।

ਸੰਬੋਧਨ

(੧) (ਉ) ਤੋਂ (ਅ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਹਰਿ ਰਸੁ ਚਾਹੈ 'ਪ੍ਰਿਅ ਪ੍ਰਿਅ' ਮੁਖਿ ਟੇਰੈ

ਜਿਉ ਅਲਿ ਕਮਲਾ ਲੋਤਾਰੀ ॥੧॥੫॥੨੮॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੧੦)

ਏ 'ਜੀਅ' ਨਿਲਜ ਲਾਜ ਭੁੱਹਿ ਨਾਹੀ ॥੩੮॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੩੦)

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ 'ਪ੍ਰਿਅ' ਬਚਨ ਭੁਹਾਰੇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੨੯॥

(ਦੇਵਗੀਧਾਨੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੩੪)

ਪ੍ਰਿਅ—ਹੇ ਪ੍ਰਿਉ! ਜੀਅ—ਹੇ ਜੀਓ!

ਆਕਾਰਾਂਤ (੧-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ

ਦੀ

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਪਨਾ

ਇਕ-ਵਚਨ		ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਕਰਤਾ, ਕਰਤੈ, ਭਰੋਸਉ, ਹਉਰੋ, ਦਾਤੋ	ਧੰਧੇ, ਵਣਜਾਰਈ, ਕੁਤੀ, ਮੁੰਡੀਅਨ
ਕਰਮ „	ਕਰਤਾ, ਦੂਲਹੁ	
ਕਰਣ „	ਭਾਣੈ	
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ „	ਬਿਟਵਹਿ	ਨਿਭਵਿਆਹ, ਚਾਟੜਿਆ
ਅਪਾਦਾਨ „	ਤੋਇਅਹੁ, ਖੰਨਿਅਹੁ	
ਸੰਬੰਧ „	ਕਰਤੇ	ਮੁੰਡੀਅਨ
ਅਧਿਕਰਣ „	ਧੰਧੈ, ਤੋਇ	ਸਉਦੀ
ਸੰਬੋਧਨ „	ਕਰਤਾ, ਪਾਡੇ	ਅੰਧਿਰੋ

ਕਰਤਾ-ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) (੧-ਅੰਤ); ਅਸਲ ਲਫਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ :

ਓਖਿ ਛੋਡੀ ਸਹਸਾ ਨਹੀਂ ਕੋਇ॥ ਭਾਪੁ ਦਿਸੈ ਵੇਜਾਤਿ ਨ ਹੋਇ॥

ਏਕੇ ਕਉ ਨਾਹੀ ਤਉ ਕੋਇ॥ ‘ਕਰਤਾ’ ਕਰੇ ਕਰਾਵੈ ਜੋਇ॥੩॥੩॥

(ਬਿਠਾਵਣ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੬੬)

‘ਕਰਤਾ’ ਰਖੈ ਕੀਤਾ ਕਉਨੁ॥੨॥੭॥੧੮॥ (ਰਾਮਕਠੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੮)

(੨) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅੰਤਲੇ (੧) ਦਾ (ੈ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

‘ਦਾਤੇ’ ਦਾਤਿ ਰਖੀ ਹਕਿ ਅਪਣੈ ਜਿਸੁ ਤਾਵੈ ਤਿਸੁ ਦੇਈ॥੪॥੧੧॥

(ਸੋਭਨ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੬੦੪)

‘ਕਰਤੇ’ ਅਪਿ ਵਜਾਇਆ ਸਰਬ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ

ਪੁਤ੍ਰ ਤਾਈ ਸਿਖ ਚਿਕਾਸੇ॥੧॥੬॥੮॥

(ਸੁਗੀ ਛੰਡ ਮ: ੫ ਖਲ੍ਹ ੩, ਪੰਨਾ ੭੮੩)

‘ਧੰਨੈ’ ਸੇਵਿਆ ਬਾਲ ਬੁਧਿ॥੫॥੧॥ (ਬਸੰਤ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੯੨)

‘ਨਟੁਐ’ ਸਾਂਗੁ ਬਣਾਇਆ ਬਾਜੀ ਸੰਸਾਰਾ॥੪॥੨੨॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੨)

ਰੂਪਿ ਕੰਨਿਆ ਸੁੰਦਰਿ ਫੇਧੀ ‘ਸਜੈ’ ਸਿੰਘ ਗੁਨ ਗਾਏ॥੩॥੬॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੭)

(੧-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਦਾ ਇਹ ਰੂਪ ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਆ (Transitive Verb) ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ (Past Tense) ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

‘ਦਾਤੇ’ ਦਾਤਿ ਰਖੀ—ਦਾਤੇ ਨੇ ਦਾਤਿ ਰੱਖੀ।

‘ਕਰਤੇ’ ਵਸਾਇਆ—ਕਰਤੇ ਨੇ (ਨਗਰ) ਵਸਾਇਆ।

‘ਧੰਨੈ’ ਸੇਵਿਆ—ਧੰਨੇ ਨੇ (ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ) ਸੇਵਿਆ।

‘ਨਟੁਐ’ ਸਾਂਗੁ ਬਣਾਇਆ—ਨਟੁਏ ਨੇ ਸਾਂਗ ਬਣਾਇਆ।

‘ਸਜੈ’ ਸਿੰਘ ਗੁਨ ਗਾਏ—ਸਜੇ ਨੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਨ ਗਾਏ।

(੩) ਅੰਤਲੇ (੧) ਤੋਂ (ੳ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅਥ ਭਉ ਭਾਨਿ ‘ਭਰੋਸਉ’ ਆਵਾ॥੩੦॥

ਗਣਿ ‘ਗੁਰਉ’ ਭਾਜੇ ਨਹੀ ‘ਸੁਰਉ’ ਬਾਰਉ ਨਾਉ॥੩੪॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੨)

‘ਭਰੋਸਉ’ ਆਵਾ—ਭਰੋਸਾ ਆਇਆ।

‘ਸੁਰਉ’ ਬਾਰਉ ਨਾਉ—ਸੁਰਾ ਬਾਰਾ ਨਾਮ ਹੈ।

(੪) (੧) ਤੋਂ () ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਹਉ ‘ਹਉਰੋ’ ਤੂੰ ਠਾਯੁਤੁ ‘ਗਉਰੋ’ ਨਾਨਕ ਸਰਨਿ ਪਛਾਨੀ॥੩॥੬॥੧੩੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧੧, ਪੰਨਾ ੪੦੪)

‘ਹਉਰਾ’ ਤੋਂ ‘ਹਉਰੋ’। ‘ਗਉਰਾ’ ਤੋਂ ‘ਗਉਰੋ’।

(੫) (੧) ਤੋਂ () ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਤੂੰ ‘ਦਾਤੋ’ ਹਮ ਜਾਚਿਕਾ ਹਰਿ ਦਰਸਨੁ ਦੀਜੈ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਈਐ ਮਨ ਮੰਦਰੁ ਭੀਜੈ॥੧॥੨੭੫॥੧੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੯)

ਤੂੰ 'ਗੁਣਦਾਰੋ' ਨਿਰਮਲੋ ਭਾਈ ਨਿਰਮਲੁ ਨਾ ਮਨੁ ਹੋਇ ॥

ਹਮ ਅਪਰਾਧੀ ਨਿਰਗੁਣੇ ਭਾਈ ਤੂਭ ਹੀ ਤੇ ਗੁਣੁ ਸੋਇ ॥੧॥੪॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੬)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) (੧) ਤੋਂ (), ਜਿਵੇਂ:

'ਧੰਧੇ' ਕਹਾ ਛਿਆਪਹਿ ਤਾਜੁ ॥ ਜੋ ਏਕ ਛਾਡਿ ਅਨ ਕਰਤ ਨ ਜਾਜੁ ॥੪॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੧)

ਪਾਸਿ 'ਦਮਾਮੇ' ਛਤੁ ਸਿਰਿ ਤੇਰੀ ਸਭੇ ਰਭ ॥

ਜਾਇ ਸੁਤੇ ਜੀਰਾਣ ਮਹਿ ਕੀਏ ਅਤੀਮਾ ਗਭ ॥੪੫॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੦)

(੨) (੧) ਦੇ ਥਾਂ (ਈ) ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਵਸਤੁ ਲਈ 'ਵਟਜਾਰਈ' ਵਖਰੁ ਥਧਾ ਪਾਇ ॥

ਕੇਈ ਨਾਹਾ ਨੈ ਚਲੇ ਇਕਿ ਚਲੇ ਮੂਲੁ ਗਵਾਇ ॥੧॥੩॥

(ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਸਲੋਕ ਮ: ੨, ਪੰਨਾ ੧੨੩੮)

ਹਰਿ ਸੰਗਿ ਸਹਾਈ ਮਹਾ ਮੀਤੁ ਤਿਸ ਸਿਉ ਤੇਰਾ ਤੇਵੁ ॥

ਬੀਧਾ ਪੰਚ 'ਬਟਵਾਰਈ' ਉਪਜਿਓ ਮਹਾ ਖੇਵੁ ॥੩॥੨੮॥੫੮॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੫)

(੩) (੧) ਦੇ ਥਾਂ (ੀ) ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਸਕਤਾ ਸੀਤੁ ਮਾਰੇ ਪੈ ਵਗੈ ਖਸਮੈ ਸਾ ਪੁਰਸਾਈ ॥

ਰਤਨ ਵਿਗਾੜਿ ਵਿਗੋਏ 'ਭੁਤੀ' ਮੁਣਿਆ ਸਾਰ ਨ ਕਾਈ ॥੨॥੫॥੩੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੩੬੦)

(੪) (੧) ਦੇ ਥਾਂ (ਨ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਇਨ 'ਮੁੰਡੀਅਨ' ਮੇਰਾ ਘਰੁ ਧੁੰਧਰਾਵਾ ॥

ਬਿਟਵਹਿ ਰਾਮ ਰਮਊਆ ਲਾਵਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੩੩॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੪)

ਅੰਕ ਨੰਬਰ (੨), (੩), (੪) ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਗਏ (ਈ-ਅੰਤ), (ੀ-ਅੰਤ)

ਅਤੇ (ਨ-ਅੰਤ) ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਆ (Transitive Verb) ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ (Past Tense) ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :

ਵਸਤੁ ਲਈ ਵਣਜਾਰਈ—ਵਣਜਾਰਿਆਂ ਨੇ ਵਸਤ ਲਈ। ‘ਵਣਜਾਰਾ’ ਤੋਂ ‘ਵਣਜਾਰਈ’।

ਬੀਧਾ ਪੰਚ ਬਟਵਾਰਈ—ਪੰਜ ਬਟਵਾਰਿਆਂ ਨੇ (ਤੈਨੂੰ) ਵਿੰਨਿਆ। ‘ਬਟਵਾਰਾ’ ਤੋਂ ‘ਬਟਵਾਰਈ’।

ਰਤਨ ਵਿਗੋਏ ਕੁਤੀ—ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੇ ਰਤਨ ਵਿਗੋਏ। ‘ਕੁਤਾ’ ਤੋਂ ‘ਕੁਤੀ’।

ਮੁੰਡੀਅਨ ਘਰੁ ਪੁੰਧਰਾਵਾ—ਮੁੰਡੀਆਂ ਨੇ ਘਰੁ ਵਿਗਾੜਿਆ। ‘ਮੁੰਡੀਆ’ ਤੋਂ ‘ਮੁੰਡੀਅਨ’।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) (੧-ਅੰਤ) ਅਸਲ ਲਫਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ :

‘ਕਰਤਾ’ ਮੰਨਿ ਵਸਾਇਆ॥ ਜਨਮੈ ਕਾ ਢਲੁ ਪਾਇਆ॥

ਮਨਿ ਭਾਵੰਦਾ ਕੰਤੁ ਹਰਿ ਤੇਰਾ ਥਿਤੁ ਹੋਆ ਸੁਹਾਗੁ ਜੀਉ॥੭॥੪॥੩੮॥

(ਮਾਭ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੩੨)

ਸੰਤਾ ਸੰਗਤਿ ਪਾਈਐ॥ ਜਿਤੁ ਜਮ ਕੈ ਪੰਕਿ ਨ ਜਾਈਐ॥

‘ਤੋਲਾ’ ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਲੈ ਤੇਰੇ ਕੁਲਹਿ ਨ ਲਾਰੀ ਗਾਲਿ ਜੀਉ॥੧॥੪॥੩੮॥

(ਮਾਭ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੩੨)

‘ਗੈਡਾ’ ਮਾਰਿ ਹੋਮ ਜਗ ਕੀਏ ਦੇਵਤਿਆ ਕੀ ਬਾਣੇ॥

ਮਾਸੁ ਛੋਡਿ ਬੈਸਿ ਨਤੁ ਪਕੜਹਿ ਰਾਤੀ ਮਾਣਸ ਖਾਣੇ॥੨॥੨੫॥

(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੮੯)

(੨) (੧) ਦੇ ਥਾਂ () ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

‘ਗਦਹੁ’ ਚੰਦਨਿ ਖਉਲੀਐ ਤੀ ਸਾਹੁ ਸਿਉ ਪਾਣੁ॥

ਨਾਨਕ ਕੁਤੇ ਕਤਿਐ ਕੁਕਾ ਤਣੀਐ ਤਾਣੁ॥੧॥੧੪॥

(ਸੂਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੯੦,

ਨਾਭਿ ਕਮਲ ਮਹਿ ਬੇਦੀ ਰਚਿ ਲੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਉਚਾਰਾ ॥

ਰਾਮ ਰਾਇ ਸੋ 'ਦੁਲਹੁ' ਪਾਇਓ ਅਸ ਬਡ ਭਾਗ ਹਮਾਰਾ ॥੨॥੨॥੨੪॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੨)

‘ਗਦਹਾ’ ਤੋਂ ‘ਗਦਹੁ’। ‘ਦੁਲਹਾ’ (ਦੁਲਹਾ) ਤੋਂ ‘ਦੁਲਹੁ’।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਤੋਂ (ੈ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਇਕਨ੍ਹ ‘ਭਾਣੈ’ ਕੀਚਿ ਲਏ ਇਕਨ੍ਹ ਮਾਇਆ ਵਿਚਿ ਨਿਵਾਸੁ ॥

ਏਵ ਤਿ ਅੰਖਿ ਨ ਜਾਪਈ ਜਿ ਕਿਸੈ ਆਣੇ ਰਾਸਿ ॥੩॥੨॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

‘ਸੂਹੈ’ ਵੇਸਿ ਦੋਹਾਗਣੀ ਪਰ ਪਿਰੁ ਰਾਵਟ ਜਾਇ ॥

ਪਿਰੁ ਛੋਡਿਆ ਘਰਿ ਆਪਣੇ ਮੋਹੀ ਦੂਜੇ ਭਾਇ ॥੧੧॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੫)

ਐਸਾ ਦੀਵਾ ਨੀਰਿ ਰਰਾਇ ॥

ਜਿਤੁ ‘ਦੀਵੈ’ ਸਭ ਸੋਝੀ ਪਾਇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੭॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੮੭੮)

‘ਭਾਣਾ’ ਤੋਂ ‘ਭਾਣੈ’। ‘ਸੂਹਾ’ ਤੋਂ ‘ਸੂਹੈ’ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)।

‘ਦੀਵਾ’ ਤੋਂ ‘ਦੀਵੈ’।

ਭਾਣੈ—ਭਾਣੇ ਅਨੁਸਾਰ। ਸੂਹੈ ਵੇਸਿ—ਸੂਹੇ ਵੇਸ ਦੇ ਕਾਰਨ।

ਜਿਤੁ ਦੀਵੈ—ਜਿਸ ਦੀਵੇ ਨਾਲ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਤੋਂ (ਹਿ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਇਨ ਮੁੰਡੀਅਨ ਮੇਰਾ ਘਰੁ ਉਧਰਾਵਾ ॥

‘ਬਿਟਵਹਿ’ ਰਾਮ ਰਮਉਆ ਨਾਵਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੩੩॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੪੮੪)

‘ਬਿਟਵਾ’ ਤੋਂ ‘ਬਿਟਵਹਿ’।

ਬਿਟਵਹਿ—ਬਿਟਵੇ ਨੂੰ, ਅੰਝਾਣ ਬੇਟੇ ਨੂੰ।

ਸ਼੍ਰੇਧਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਜਿਨਾ ਤਉ ਤਿਨ ਨਾਹਿ ਤਉ ਮੁਖੁ ਤਉ 'ਨਿਭਵਿਆਹ' ॥

ਨਾਨਕ ਏਹੁ ਪਟੇਤਰਾ ਤਿਤੁ ਦੀਥਾਇ 'ਗਇਆਹ' ॥੧॥੮॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੮)

ਪਾਧਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਖੀਐ 'ਚਾਟੜਿਆ' ਮਠਿ ਦੇਇ ॥

ਨਾਮੁ ਸਮਾਲਹੁ ਨਾਮੁ ਸੰਗਰਹੁ ਨਾਹਾ ਜਗ ਮਹਿ ਲੇਇ ॥੫੪॥੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਦਥਣੀ, ਓਅੰਕਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੩੮)

'ਨਿਭਵਾ' ਤੋਂ 'ਨਿਭਵਿਆਹ'। 'ਚਾਟੜਾ' ਤੋਂ 'ਚਾਟੜਿਆ'।

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਤੋਂ (ਹੁ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਪਾਭੇ ਤੂੰ ਜਾਣੈ ਹੀ ਨਾਹੀ ਕਿਥਹੁ ਮਾਸੁ ਉਪੰਨਾ ॥

'ਤੋਇਅਹੁ' ਅੰਨੁ ਕਮਾਏ ਕਪਾਹਾ ਤੋਇਅਹੁ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਗੰਨਾ ॥੨॥੨੫॥

(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੮੦)

'ਵਡਹੁ' ਵਡਾ ਵਡ ਮੇਦਨੀ ਸਿਰੇ ਸਿਰਿ ਧੰਧੈ ਲਾਇਦਾ ॥

ਨਦਰਿ ਉਪਨੀ ਜੇ ਕਰੇ ਸੁਲਤਾਨਾ ਘਾਹੁ ਕਰਾਇਦਾ ॥੧੬॥ (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਵਾਟ ਹਮਾਰੀ ਖਰੀ ਉਡੀਟੀ ॥

'ਖੰਨਿਅਹੁ' ਤਿਖੀ ਬਹੁਤੁ ਪਿਏਟੀ ॥੪॥੧॥ (ਸੂਹੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੮)

'ਤੋਆ' ਤੋਂ 'ਤੋਇਅਹੁ'। 'ਵਡਾ' ਤੋਂ 'ਵਡਹੁ'।

'ਖੰਨਾ' ਤੋਂ 'ਖੰਨਿਅਹੁ'।

ਤੋਇਅਹੁ—ਤੋਏ (ਜਲ) ਤੋਂ। ਵਡਹੁ—ਵਡੇ ਤੋਂ।

ਖੰਨਿਅਹੁ—ਖੰਨੇ (ਖੰਡੇ) ਤੋਂ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਤੋਂ () ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

'ਕਰਤੇ' ਹਰਿ ਵਡਿਆਈਆ ਤੂਹਹੁ ਗੁਰ ਬੀਚਾਰਿ ॥

ਨਿਖਿਆ ਫੇਰਿ ਨ ਸਕੀਐ ਜਿਉ ਤਾਈ ਤਿਉ ਸਾਰਿ ॥੫੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਦਥਣੀ, ਓਅੰਕਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੩੭)

ਜੈ ਘਰਿ 'ਕਰਤੇ' ਕੀਰਤਿ ਹੋਇ ॥ ਸੋ ਘਰੁ ਰਾਖੁ ਵਡਾਈ ਤੋਹਿ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੩੦॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੭)

'ਕਰਤੇ' ਹਥਿ—ਕਰਤਾ (ਕਰਤੇ) ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ।

'ਕਰਤੇ' ਕੀਰਤਿ—ਕਰਤਾ (ਕਰਤੇ) ਦੀ ਕੀਰਤੀ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਸੁਨਿ ਅੰਧੁਲੀ ਲੋਈ ਬੇਪੀਰ ॥

ਇਨ੍ਹ 'ਮੁੰਡੀਅਨ' ਤਜਿ ਸਰਨਿ ਕਬੀਰ ॥੪॥੩॥੬॥

(ਗੋਡ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੮੭੧)

'ਮੁੰਡੀਅਨ' ਸਰਨਿ—ਮੁੰਡੀਆਂ ਦੀ ਸਰਨ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) (੧) ਤੋਂ (੧), ਜਿਵੇਂ:

ਇਹੁ ਮਨੁ ਲਾਲਚ ਕਰਦਾ ਫਿਰੇ ਲਾਲਚਿ ਨਾਗਾ ਜਾਇ ॥

'ਧੋਧੇ' ਕੁਝਿ ਵਿਆਪਿਆ ਨਮਪੁਰਿ ਚੋਟਾ ਖਾਇ ॥੩॥੩॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੯੪)

ਤੋਆ ਆਖੇ ਹਉ ਬਹੁਬਿਧਿ ਹਛਾ 'ਰੋਐ' ਬਹੁਤੁ ਬਿਕਾਰਾ ॥

ਏਰੇ ਰਸ ਛੋਡਿ ਹੋਵੈ ਸੰਨਿਆਸੀ ਨਾਨਕੁ ਕਹੈ ਵਿਚਾਰਾ ॥੨॥੨੫॥

(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੯੦)

'ਸੁਪਨੇ' ਉਤੀ ਭਈ ਗਹਿਓ ਕੀ ਨ ਅੰਚਲਾ ॥

ਸੁੰਦਰ ਪੁਰਖ ਬਿਰਾਜਤ ਪੇਖਿ ਮਨੁ ਬੰਧੁਲਾ ॥੧॥੩॥

(ਭੁਨਹੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੬੨)

ਸਸੁਰੇ 'ਪੇਈਐ' ਤੈ ਵਸੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੇਖਿ ਨਿਸੰਗ ॥

ਪਰਹਰਿ ਕਪਸੁ ਜੇ ਪਿਰ ਮਿਲੈ ਖੁਸੀ ਰਾਵੈ ਪਿਰੁ ਸੰਗਿ ॥੧॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੬੪੨)

ਉਡਿ ਉਡਿ ਰਾਵਾ 'ਭਾਟੇ' ਪਾਇ ॥ ਵੇਖੇ ਲੋਕੁ ਹਸੈ ਘਰਿ ਜਾਇ ॥੨॥੫॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

‘ਧੰਧਾ’ ਤੋਂ ‘ਧੰਧੈ’। ‘ਤੋਆ’ ਤੋਂ ‘ਤੋਐ’। ‘ਸੁਪਨਾ’ ਤੋਂ ‘ਸੁਪਨੈ’।

‘ਪੇਈਆ’ ਤੋਂ ‘ਪੇਈਐ’। ‘ਝਾਟਾ’ ਤੋਂ ‘ਝਾਟੈ’।

ਧੰਧੈ—ਧੰਧੇ ਵਿਚ। ਤੋਐ—ਤੋਏ (ਜਲ) ਵਿਚ। ਸੁਪਨੈ—ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ।

ਪੇਈਐ—ਪੇਈਏ (ਪੇਕੇ) ਵਿਚ। ਝਾਟੈ—ਝਾਟੇ ਵਿਚ।

(੨) (੧) ਤੋਂ (੧) ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਤਤੀ ‘ਤੋਇ’ ਨ ਪਲਵੇ ਜੇ ਜਲਿ ਟੁਬੀ ਏਇ॥

ਫਰੀਦਾ ਜੋ ਡੋਹਾਗਣਿ ਰਥ ਦੀ ਝੁਰੇਈ ਝੁਰੇਇ॥੬੨॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੧)

‘ਤੋਆ’ ਤੋਂ ‘ਤੋਇ’।

ਤੋਇ—(ਜਲ) ਵਿਚ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਤੋਂ (੧) ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਸਗਲੀ ‘ਸਉਦੀ’ ਤੋਟਾ ਆਵੈ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਮਨਿ ਭਾਵੈ॥੫॥੨੪॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੬)

ਕਾਕੀ ‘ਸਉਦੀ’ ਤੋਟਾ ਆਵੈ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਫਟਹੁ ਕਰੇ ਪ੍ਰਭ ਭਾਵੈ॥

ਪੁੰਜੀ ਸਾਬਤੁ ਰਾਸਿ ਸਲਾਮਤਿ ਚੁਕਾ ਜਮ ਕਾ ਫਾਹਾ ਹੇ॥੧੦॥੬॥੧੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੩੨)

‘ਸਉਦਾ’ ਤੋਂ ‘ਸਉਦੀ’।

ਸਉਦੀ—ਸਉਦਿਆਂ ਵਿਚ।

ਸੰਬੋਧਨ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) (੧-ਅੰਤ), ਅਸਲੀ ਲਫਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ:

‘ਕਰਤਾ’ ਤੂੰ ਮੈ ਮਾਣੁ ਨਿਮਾਣੇ॥

ਮਾਣੁ ਮਹਤੁ ਨਾਮੁ ਧਨੁ ਪਲੈ ਸਾਢੈ ਸਬਦਿ ਸਮਾਣੇ॥੧॥੫॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੬੬)

‘ਕਰਤਾ’ ਤੂ ਮੇਰਾ ਜਲਮਾਨੁ ॥

ਇਕ ਦਖਿਣਾ ਹਉ ਤੈ ਪਹਿ ਮਾਗਉ ਦੇਹਿ ਆਪਣਾ ਨਾਮੁ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੨॥

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੨੯)

ਕਰਤਾ—ਹੇ ਕਰਤਾ! ਹੇ ਕਰਤੇ!

(੨) (੧) ਤੋਂ () ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

‘ਪਾਂਡੇ’ ਐਸਾ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰੁ ॥

ਨਾਮੇ ਸੁਚਿ ਨਾਮੇ ਪਸਉ ਨਾਮੇ ਚਜੁ ਆਚਾਰ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੨੦॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੫)

‘ਪਾਂਡਾ’ ਤੋਂ ਸੰਬੋਧਨ (ਹੋ) ਪਾਂਡੇ!

ਸੰਬੋਧਨ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਤੋਂ (ਹੋ), ਜਿਵੇਂ:

ਨਾਲਭੁ ਛੋਡਹੁ ‘ਅੰਧਿਹੋ’ ਨਾਲਚਿ ਦੁਖੁ ਭਾਰੀ ॥੫॥੧੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਪਉ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੯)

ਗਾਵਹੁ ਗਾਵਹੁ ‘ਰੰਗਿ ਰਾਤਿਹੋ’ ਭਾਈ

ਹਰਿ ਸੋਤੀ ਰੰਗੁ ਨਾਇ ॥ਰਹਾਉ॥੩॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੯)

‘ਅੰਧਾ’ ਤੋਂ ‘ਅੰਧਿਹੋ’। ‘ਰੰਗਿ-ਰਾਤਾ’ ਤੋਂ ‘ਰੰਗਿ-ਰਾਤਿਹੋ’।

ਅੰਧਿਹੋ—ਹੇ ਅੰਧੇ ਜੀਵੇ! ਰੰਗਿ-ਰਾਤਿਹੋ—ਹੇ ਰੰਗਿ-ਰਾਤੇ (ਸੱਜਣੇ)!

ਈਕਾਰਾਂਤ (੧-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਅਸਲੀ ਲਫਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਾਨਕ ‘ਗਿਆਨੀ’ ਲਗੁ ਜੀਤਾ ਜੰਗਿ ਜੀਤਾ ਸਭੁ ਬੇਇ ॥੧॥੩॥

(ਗਿਆਨਤੋ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੪੮)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ (ਏ) ਲਗਾਇਆਂ, ਜਿਵੇਂ :

ਆਵਹਿ ਇਸੁ ਰਾਸੀ ਕੇ 'ਵਾਪਾਰੀਏ' ਜਿਨਾ ਨਾਮੁ ਪਿਆਰਾ ॥੪॥੧੪॥੩੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੯)

'ਵਾਪਾਰੀ' ਤੋਂ 'ਵਾਪਾਰੀਏ'।

(੨) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ 'ਤੇ' (ਈ) ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਸੇਵ ਕੀਤੀ 'ਸੰਤੋਖੀਈ ਜਿਨ੍ਹੇ ਸਚੇ ਸਚੁ ਧਿਆਇਆ ॥੭॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

'ਸੰਤੋਖੀ' ਤੋਂ 'ਸੰਤੋਖੀਈ'।

ਸੰਤੋਖੀਈ—ਸੰਤੋਖੀਆਂ ਨੇ।

(੩) ਅਖੀਰ 'ਤੇ' (ਅਣਿ) ਲਗਾਇਆਂ, ਜਿਵੇਂ :

ਆਜੋਨੀ ਸੰਤਵਿਅਉ ਸੁਜਸੁ ਕਲੁ 'ਕਵੀਅਣਿ' ਬਖਾਣਿਅਉ ॥੪॥

ਕਵੀਅਣਿ—ਕਵੀਆਂ ਨੇ। (ਸਵਈਏ ਮ: ਪੰਜਵੇਂ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੭)

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅਸਲੀ ਲਫਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ :

'ਪਾਣੀ' ਚਿਤ੍ਰ ਨ ਧੋਪਈ ਮੁਖਿ ਪੀਤੈ ਤਿਖ ਜਾਇ ॥੨॥੭॥

ਪਾਣੀ—ਪਾਣੀ ਨਾਲ। (ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੦)

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਿਉ ਤਡੁਨਿ ਤਰਤ ਪਰਾਨ ॥ ਜਿਉ 'ਲੋਭੀਐ' ਧਨੁ ਦਾਨੁ ॥੭॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੮)

ਤੇ ਗੁਣ ਵਿਸਰਿ ਗਏ 'ਅਪਰਾਧੀ' ਮੈ ਭਉਰਾ ਕਿਆ ਕਰਉ ਹਰੇ ॥

ਤੂ ਦਾਰਾ ਦਇਆਨੁ ਸਭੈ ਸਿਰਿ ਅਹਿਨਿਸਿ ਦਾਤਿ ਨਮਾਇ ਕਰੇ ॥੨॥੮॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੩)

ਲੋਭੀਐ—ਲੋਭੀ ਨੂੰ। ਅਪਰਾਧੀ—ਅਪਰਾਧੀ ਨੂੰ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

‘ਹਸਤੀ’ ਸਿਰਿ ਜਿਉ ਅੰਕੁਸੁ ਹੈ ਅਹਰਣਿ ਜਿਉ ਸਿਰੁ ਦੇਇ ॥
 ਮਨੁ ਤਨੁ ਆਗੈ ਰਾਖਿ ਕੈ ਉਭੀ ਸੇਵ ਕਰੇਇ ॥
 ਇਉ ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਪੁ ਨਿਵਾਰੀਐ ਸਭੁ ਰਾਜੁ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਕਾ ਲੇਇ ॥੧॥੧੪॥

(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੪੭)

ਹਸਤੀ ਸਿਰਿ—ਹਸਤੀ (ਹਾਥੀ) ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਲਛਮ ਦੇ ਅਖੀਰ ‘ਤੇ (ਐ) ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਜਿਮੀ ਵਸੰਦੀ ‘ਪਾਣੀਐ’ ਈਧਣੁ ਰਖੈ ਭਾਹਿ ॥
 ਨਾਨਕ ਸੋ ਸਹੁ ਆਹਿ, ਜਾ ਕੈ ਆਚਲਿ ਹਭੁ ਕੈ ॥੨॥੧੧॥
 (ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੨੦)

ਪਾਣੀਐ—ਪਾਣੀ ਵਿਚ।

ਸੰਬੋਧਨ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਸੁਣਿ ‘ਵਡਭਾਗੀਆ’ ਹਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਭਾਣੀ ਰਾਮ ॥
 ਜਿਨ੍ ਕਉ ਕਰਮਿ ਲਿਖੀ ਤਿਸੁ ਰਿਦੈ ਸਮਾਣੀ ਰਾਮ ॥੩॥੨॥੫॥
 (ਬਿਹਾਗੜਾ ਛੰਡ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੪੫)
 ਵਡਭਾਗੀਆ—ਹੇ ਵਡਭਾਗੀ!

ਸੰਬੋਧਨ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਉਦਮੁ ਕਰਤੁ ‘ਵਡਭਾਗੀਹੋ’
 ਸਿਮਰਤੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਰਾਇ ॥
 ਨਾਨਕ ਜਿਸੁ ਸਿਮਰਤ ਸਭ ਸੁਖ ਹੋਵਹਿ
 ਦੁਖੁ ਏਕਦੁ ਭ੍ਰਮੁ ਜਾਇ ॥੧॥੩॥੬॥
 (ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਡ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੮੫੬)
 ਵਡਭਾਗੀਹੋ—ਹੇ ਵਡਭਾਗੀ ਜਨੋ!

ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਅਕਾਰਾਂਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ)

ਦੀ

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

		ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ	ਕਾਰਕ	ਮਹਲ, ਧਨ	ਬਾਤੀ, ਗਲੀ, ਗਲੀਈ
ਕਰਮ	,,	ਬਖਸੀਸ, ਧਨਹਿ	
ਕਰਣ	,,	ਬਾਤਹਿ	
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ	,,	ਧਨਹਿ, ਧਨ	
ਅਪਾਦਾਨ	,,	ਕਪਾਹਹੁ, ਮਾਰਉ	
ਸੰਬੰਧ	,,		
ਅਧਿਕਰਣ	,,	ਕਾਰੈ, ਜੀਭੈ	

ਨੋਟ : ਅਕਾਰਾਂਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਨਾਂਵਾਂ ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਧਿਆਨ-ਜੋਗ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਪੁਲਿੰਗ ਵਿਚ ਹੀ () ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

		ਪੁਲਿੰਗ	ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਧਨੁ, ਮਨੁ, ਜਗੁ	ਧਨ, ਕਾਰ, ਸਾਧਨ	
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਧਨੁ, ਨਾਮੁ, ਕਾਗਦੁ	ਧਨ, ਮੁੱਧ	

ਧਨ—ਇਸਤ੍ਰੀ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅਸਲ ਲਫਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਜਿਵੇਂ :

‘ਸਾਧਨ’ ਕੰਤੁ ਪਛਾਣਿਆ ਸੁਖਿ ਸੁਤੀ ਨਿਸਿ ਭੈਰੁ ॥੫੫੩॥੧੦॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੫)

‘ਮਹਲ’ ਤੁਚਨੀ ਮਝਵਝੀ ਕਾਲੀ ਮਨਹੁ ਕਸੁਧ ॥੧॥੫॥

(ਸਨੇਕ ਮ: ੧, ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੮੮)

ਜੋ ਪਿਰੁ ਕਰੈ ਸੋ ‘ਧਨ’ ਤਤੁ ਮਾਨੈ ॥੨॥੧॥੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੭੨)

‘ਧਨ’ ਬਿਗਸੈ ਗਿਹਿ ਆਵਤ ਕੰਤ ॥੨॥੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੧੪)

‘ਠਾਕ’ ਨ ਸਚੈ ਭੋਹਿਥੈ ਜੋ ਗੁਰੁ ਧੀਰਕ ਦੇਇ ॥੩॥੨॥

(ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੮੭)

ਗੁਣ ‘ਜੰਞ’ ਲਾਝੇ ਨਾਲਿ ਸੋਹੈ ਪਰਖਿ ਮੋਹਣੀਐ ਲਇਆ ॥੧॥੧॥

(ਸੁਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੭੬੫)

ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ‘ਨਾਂਵ’ ‘ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ’ ਹਨ
ਅਤੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਹਨ :
ਸਾਧਨ, ਧਨ, ਜੰਞ, ਮਹਲ, ਠਾਕ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਸ਼ੀਰ ‘ਤੇ (ਹਿ), ਜਿਵੇਂ :

ਜੋ ਪਿਰੁ ਕਰੈ ਸੋ ਧਨ ਤਤੁ ਮਾਨੈ ॥

ਪਿਰੁ ‘ਧਨਹਿ’ ਸੀਗਾਰਿ ਰਖੈ ਸੰਗਾਨੈ ॥੨॥੧॥੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੭੨)

(੨) ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫਜ਼ ਆਪਣੇ ਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਇਹ ‘ਬਖਸ਼ੀਸ਼’ ਖਸਮ ਤੇ ਪਾਵਾ ॥

ਆਠ ਪਹਰ ਕਰ ਜੋਕਿ ਧਿਆਵਾ ॥੧੬॥੧॥੬॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੭੭)

ਭਲਿ ਭੋਹਿਥੈ ਚਾਲਸਉ ਸਾਗਰੁ ਲਹਰੀ ਦੇਇ ॥

ਠਾਕ ਨ ਸਚੈ ਭੋਹਿਥੈ ਜੋ ਗੁਰੁ ‘ਧੀਰਕ’ ਦੇਇ ॥੩॥੨॥

(ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੮੭)

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹਿ) ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਚਲਤ ਬਹੁ ਪਰਕਾਰਿ॥

ਪੂਰਨ ਹੋਤ ਨ ਕਤਹੁ 'ਬਾਤਹਿ' ਅੰਤਿ ਪਰਤੀ ਹਾਰਿ॥੧॥੨੫੬॥੧੦੭॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੨੫)

ਕਤਹੁ ਬਾਤਹਿ—ਕਿਸੇ ਬਾਤ ਨਾਲ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ 'ਤੇ (ੀ) ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਗਲੀ' ਸੈਲ ਉਠਾਵਤ ਚਾਹੈ ਓਵਿ ਊਹਾ ਹੀ ਹੈ ਧਰੇ॥

ਜੇਤੁ ਸਕਤਿ ਨਾਨਕ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀ ਪ੍ਰਤ ਰਾਖਹੁ ਸਰਣਿ ਪਰੇ॥੨॥੭॥੧੨॥

(ਟੋਡੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੧੪)

ਤੁਛੇ ਮਨੁ ਹਰਿ ਰੰਗੇ ਲੋਛੇ॥ 'ਗਲੀ' ਹਰਿ ਨੀਹੁ ਨ ਹੋਇ॥੨੫੬॥੧॥੧੮॥

(ਟੋਡੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੧੫)

ਲਬ ਲੋਤ ਅਹੰਕਾਰ ਕੀ ਮਾਤੀ ਮਾਇਆ ਮਾਹਿ ਸਮਾਟੀ॥

ਇਨੀ 'ਬਾਤੀ' ਸਹੁ ਪਾਈਐ ਨਾਹੀ ਭਈ ਕਾਮਣਿ ਇਆਈ॥੨॥੮॥

(ਤਿਲੰਗ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੨੨)

(੨) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ 'ਤੇ (ੀ) ਅਤੇ (ਈ), ਜਿਵੇਂ :

ਗਿਆਨੁ ਨ 'ਗਲੀਈ' ਭੂਢੀਐ ਕਥਨਾ ਕਰੜਾ ਸਾਹੁ॥

ਕਰਮਿ ਮਿਲੈ ਤਾ ਪਾਈਐ ਹੋਰ ਹਿਕਮਤਿ ਹੁਕਮੁ ਪੁਆਹੁ॥੨॥੮॥

(ਅਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

'ਗਲ' ਤੋਂ 'ਗਲੀ' (ਗੱਲੀ)। 'ਗਲ' ਤੋਂ 'ਗਲੀ' (ਗਲੀ)।

'ਬਾਤ' ਤੋਂ 'ਬਾਤੀ' (ਬਾਤੀ)। 'ਗਲ' ਤੋਂ 'ਗਲੀਈ' (ਗੱਲੀਈ)।

ਉਪਰਲੇ ਚਹੁਆਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਅਰਥ ਹੈ—ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ, ਬਾਤਾਂ ਨਾਲ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਲਛਜ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ (ਹਿ), ਜਿਵੇਂ :

ਜੋ ਪਿਰੁ ਕਰੈ ਸੋ ਧਨ ਤਤੁ ਮਾਨੈ ॥ ਪਿਰੁ ਧਨਹਿ ਸੀਗਾਰਿ ਰਖੈ ਸੰਗਾਨੈ ॥
ਮਿਲਿ ਏਕਤ੍ਰ ਦਸਹਿ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਪ੍ਰਿਉ ਦੇ 'ਧਨਹਿ' ਦਿਲਾਸਾ ਹੇ ॥੨॥੧॥੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸ਼ਲੋਕ, ਪੰਨਾ ੧੦੭੨)

ਪ੍ਰਿਉ ਦੇ 'ਧਨਹਿ' ਦਿਲਾਸਾ—ਪ੍ਰਿਉ 'ਧਨ ਨੂੰ' ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।
(ਧਨ—ਇਸਤ੍ਰੀ)

(੨) ਲਛਜ ਅਸਲੀ ਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਜਿਵੇਂ :

ਪਿਰੁ 'ਧਨ' ਭਾਵੈ ਤਾ ਪਿਰ ਭਾਵੈ ਨਾਰੀ ਜੀਉ ॥੩॥੩॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਛੰਤ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੬੮੯)

ਪਿਰੁ 'ਧਨ' ਭਾਵੈ—ਪਿਰ 'ਧਨ' (ਇਸਤ੍ਰੀ) ਨੂੰ ਭਾਵੈ।

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਲਛਜ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹੁ), ਜਿਵੇਂ :

ਤਗੁ 'ਕਪਾਹੁ' ਕਤੀਐ ਬਾਮਣੁ ਵਟੇ ਆਇ ॥
ਕੁਹਿ ਬਕਰਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਖਾਇਆ ਸੁਰੁ ਕੈ ਆਖੈ ਪਾਇ ॥੨॥੧੫॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਸੰਤ ਭਾਗਿ ਓਹ ਪਾਵੈ ਪਰੈ ॥ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ 'ਮਾਰਹੁ' ਡਰੈ ॥੩॥੪॥੭॥
(ਗੋਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੨)

ਕਪਾਹੁ—ਕਪਾਹ ਤੋਂ। ਮਾਰਹੁ—ਮਾਰ ਤੋਂ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੈ) ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਮੈ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਪਿਆਰਾ ਦਸਿ ਚੁਰ ਮਿਲਿ ਹਰਿ ਮਨੁ ਮੰਨੈ ॥
ਹਉ ਮੁਖ 'ਕਾਰੈ' ਨਾਈਆ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਕੰਮੇ ॥੩॥੨੪॥੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੂ ੪, ਪੰਨਾ ੪੪੯)

ਸੋਗਠਿ ਸਦਾ ਸੁਹਾਵਣੀ ਜੇ ਸਚਾ ਮਨਿ ਹੋਇ ॥
ਚੰਦੀ ਮੈਲੁ ਨ ਕਤੁ ਮਨਿ 'ਜੀਭੈ' ਸਚਾ ਸੋਇ ॥੧॥੧॥

(ਸੋਗਠਿ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਸਲੋਕੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੬੪੨)

ਭੁਖਿਆ ਦੇਇ ਨ ਮਰਦਿਆ ਰਖੇ ॥ ਅੰਧਾ ਬਗੜਾ ਅੰਧੀ 'ਸਬੈ' ॥੧॥੯॥
(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੧)

ਸਭਿ ਤੀਰਥ ਬਰਤ ਜਗ੍ ਪੁੰਨ ਕੀਏ 'ਹਿਵੈ' ਗਾਲਿ ਗਾਲਿ ਤਨੁ ਛੀਜੇ ॥
ਅਡੁਲਾ ਤੋਲੁ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਹੈ ਗੁਰਮਤਿ ਕੋ ਪੂਜੈ ਨ ਤੋਲੁ ਟੁਲੀਜੇ ॥੭॥੩॥
(ਕਲਿਆਨ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੩੨੫)

ਕਾਰੈ—ਕਾਰ ਵਿਚ। ਜੀਭੈ—ਜੀਭ ਉਤੇ।
ਸਬੈ—ਸਬ ਵਿਚ। ਹਿਵੈ—ਹਿਵ (ਬਰਫ਼) ਵਿਚ।

ਲਫ਼ਜ਼ 'ਕਾਰ', 'ਜੀਭ', 'ਸਬ' ਅਤੇ 'ਹਿਵ' ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹਨ।

ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਅਕਾਰਾਂਤ (੧-ਅੰਤ)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਆਈ 'ਆਗਿਆ' ਪਿਰਤੁ ਭੁਲਾਇਆ ॥ ਨਾ ਧਨ ਪੁਛੀ ਨ ਮਤਾ ਪਕਾਇਆ ॥
ਊਠਿ ਸਿਧਾਇਓ ਛੁਟਰਿ ਮਾਟੀ ਦੇਖੁ ਨਾਨਕ ਮਿਥਨ ਮੋਹਾਸਾ ਰੇ ॥੧੦॥੧॥੨॥
(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੭੩)

ਆਗਿਆ—ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਦੁਖਿਧਾ ਨ ਪੜਉ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਹੇਰੁ ਨ ਪੁਜਉ ਮਛੈ ਮਸਾਇ ਨ ਜਾਈ ॥
ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਰਾਹਿ ਨ ਪਰ ਘਰਿ ਜਾਵਾ 'ਤ੍ਰਿਸਨਾ' ਨਾਮਿ ਭੁਭਾਈ ॥੧॥੧॥
(ਸੋਗਠਿ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੪)

ਤ੍ਰਿਸਨਾ—ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਹੇ ਮਨ ਰਾਮ ਸਿਉ ਕਰਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ॥

ਸ੍ਵਾਨ ਗੋਬਿੰਦ ਗੁਨੁ ਜੁਨਉ ਅਰੁ ਗਾਉ 'ਰਸਨਾ' ਗੀਤਿ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਰਸਨਾ—ਰਸਨਾ ਨਾਲ।

(ਸੋਗਠਿ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੬੩੧)

ਰਸਨਾ—ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਦੁਬਿਧਾ' ਨ ਪੜਉ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਹੋਰੁ ਨ ਪੂਜਉ

ਮਛੈ ਮਸਾਣਿ ਨ ਜਾਈ ॥

'ਤ੍ਰਿਸਨਾ' ਰਾਚਿ ਨ ਪਰ ਘਰਿ ਜਾਵਾ

ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਨਾਮਿ ਭੁਝਾਈ ॥੧॥੧॥

(ਸੋਗਠਿ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੨੪)

ਜਿਹਵਾ ਰੰਗਿ ਨਹੀ ਹਰਿ ਰਾਤੀ ਜਬ ਥੋਲੈ ਤਬ ਢੀਕੇ ॥

ਸੇਤ ਜਨਾ ਕੀ 'ਨਿੰਦਾ' ਵਿਆਪਸਿ ਪਸੁ ਭਏ

ਕਏ ਹੋਰਿ ਨ ਨੀਕੇ ॥੨॥੩॥੪॥

(ਡੋਰਉ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੧੨੬)

'ਦੁਬਿਧਾ', 'ਤ੍ਰਿਸਨਾ', 'ਨਿੰਦਾ'—ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਸੰਬੋਧਨ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਹੇ 'ਜਿਹਵਾ' ਕਰਉ ਸਤ ਖੰਡ ॥

ਜਾਮਿ ਨ ਉਚਰਸਿ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ॥੧॥੧॥

(ਡੋਰਉ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੩)

'ਜਿਹਵੇ' ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਗੁਣ ਹਰਿ ਗਾਉ ॥

ਹਰਿ ਹਰਿ ਥੋਲਿ ਕਥਾ ਸੁਨਿ ਹਰਿ ਕੀ

ਉਚਰਹੁ ਪ੍ਰਤ ਕੋ ਨਾਉ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੭੬॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੧੯)

ਜਿਹਬਾ—ਹੇ ਜਿਹਬਾ! ਜਿਹਵੇ—ਹੇ ਜਿਹਵਾ!

ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ, ਇਕਾਰਾਂਤ (i-ਅੰਤ) ਨਾਂਵ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਪੰਡਿਤ ਦੂਜੇ ਤਾਇ 'ਬਰਕਤਿ' ਨ ਹੋਵਈ ਨਾ ਧਨੁ ਪਲੈ ਪਾਇ ॥
ਪੜਿ ਥਕੇ ਸੰਤੋਖੁ ਨ ਆਇਓ ਅਨਦਿਨੁ ਜਲਤ ਵਿਹਾਇ ॥੨॥੧੨॥

(ਸੋਗਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੪੭)

ਬਰਕਤਿ—ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਵਿਸਮਾਦੁ ਪਉਣੁ ਵਿਸਮਾਦੁ ਪਾਣੀ ॥
ਵਿਸਮਾਦੁ 'ਅਗਨੀ' ਖੇਡਹਿ ਵਿਡਾਣੀ ॥੧॥੩॥ (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਜਿਨਿ ਕਰਤੇ ਕਰਣਾ ਕੀਆ ਲਿਖਿਆ ਆਵਣ ਜਾਣੁ ॥
ਨਾਨਕ 'ਮਤੀ' ਮਿਥਿਆ ਕਰਮੁ ਸਚਾ ਨੀਸਾਣੁ ॥੨॥੮॥
(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੬੭)

ਮਾਰਾ ਮਾਹ 'ਮੁਮਾਰਖੀ' ਚੜਿਆ ਸਦਾ ਬਸੰਤੁ ॥
ਪਰਵਰੁ ਚਿਤ ਸਮਾਲਿ ਸੋਇ ਸਦਾ ਸਦਾ ਗੋਬਿੰਦੁ ॥੧॥੧॥
(ਬਸੰਤ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੬੮)

ਝੜ ਝਖੜ ਓਹੜ 'ਲਹਰੀ' ਵਹਨਿ ਲਖੇਸਰੀ ॥
ਸਤਿਗੁਰ ਸਿਉ ਅਲਾਇ ਖੇੜੇ ਝੁਝਣਿ ਨਾਹਿ ਭਉ ॥੪॥
(ਮ: ੧, ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਪੰਨਾ ੧੪੧੦)

'ਦਾਤੀ' ਸਾਹਿਬ ਸੰਦੀਆ ਕਿਆ ਚਲੈ ਤਿਸੁ ਨਾਲਿ ॥
ਇਕਿ ਜਾਗੰਦੇ ਨਾ ਲਹੰਨਿ ਇਕਨ੍ਹ ਸੁਤਿਆ ਦੇਇ ਉਠਾਲਿ ॥੧॥੨॥
(ਮ: ੧, ਸਿਰੀਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੩)

ਕੇਤੀਆ ਤੇਰੀਆ 'ਕੁਦਰਤੀ' ਕੇਵਡ ਤੇਰੀ ਦਾਤਿ ॥
ਕੇਤੇ ਤੇਰੇ ਜੀਅ ਜੰਤਿ ਸਿਵਤਿ ਕਰਹਿ ਦਿਨੁ ਰਾਤਿ ॥
ਕੇਤੇ ਤੇਰੇ ਰੂਪ ਰੰਗ ਕੇਤੇ ਜਾਤਿ ਅਜਾਤਿ ॥੩॥੧੦॥
(ਸਿਰੀਰਾਗ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੮)

'ਅਗਨਿ' ਤੋਂ 'ਅਗਨੀ'। 'ਮਤਿ' ਤੋਂ 'ਮਤੀ'। 'ਮੁਮਾਰਖਿ' ਤੋਂ 'ਮੁਮਾਰਖੀ'।
'ਲਹਰਿ' ਤੋਂ 'ਲਹਰੀ'। 'ਦਾਤਿ' ਤੋਂ 'ਦਾਤੀ'। 'ਕੁਦਰਤਿ' ਤੋਂ 'ਕੁਦਰਤੀ'।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਚਕਿ ਬੋਹਿਥੈ ਚਲਸਉ ਸਾਗਰੁ 'ਲਹਰੀ' ਦੇਇ ॥

ਠਾਕਿ ਨ ਸਚੈ ਬੋਹਿਥੈ ਜੇ ਗੁਰੁ ਧੀਰਕ ਦੇਇ ॥੩॥੨॥

(ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੦੮੭)

ਧਰਮਰਾਇ ਜਬ ਪਕਰਸਿ ਬਦਰੇ ਤਬ ਕਿਆ ਜਬਾਬੁ ਕਰੇਇ ॥

ਕਰੁ ਨਾਨਕ ਦੂਜੈ ਪਰੈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਭਰਿ ਜੋਬਨੁ 'ਲਹਰੀ' ਦੇਇ ॥੨॥੧॥੭॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਪਹਰੇ, ਪੰਨਾ ੭੭)

'ਲਹਰਿ' ਤੋਂ 'ਲਹਰੀ'।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਅਕਲੀ' ਸਾਹਿਬੁ ਸੇਵੀਐ 'ਅਕਲੀ' ਪਾਈਐ ਮਾਨੁ ॥

'ਅਕਲੀ' ਪੜਿ ਕੈ ਭੁਝੀਐ 'ਅਕਲੀ' ਕੀਚੈ ਦਾਨੁ ॥੧॥੨੦॥

(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

ਭੁੰਗੁ ਕੀ ਕਾਇਆ ਰਤਨਾ ਕੀ ਲਲਿਤਾ ਅਗਰਿ ਵਾਸੁ ਤਨਿ ਸਾਸੁ ॥

ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਕਾ ਮੁਖਿ ਟਿਕਾ ਤਿਤੁ ਘਟਿ ਮਤਿ ਵਿਗਾਸੁ ॥

ਓਤੁ 'ਮਤੀ' ਸਾਲਾਹਣਾ ਸਬੁ ਨਾਮੁ ਗੁਣਤਾਸੁ ॥੧॥੮॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੭)

ਨਾਨਕ ਬੇੜੀ ਸਚ ਕੀ ਤਰੀਐ ਗੁਰ ਵੀਚਾਰਿ ॥

ਇਕਿ ਆਵਹਿ ਇਕਿ ਜਾਵਹੀ ਪੂਰਿ ਤਰੇ ਅਰੰਕਾਰਿ ॥

ਮਨ ਹਠਿ 'ਮਤੀ' ਭੁਝੀਐ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਬੁ ਸੁ ਤਾਰਿ ॥੧॥੧੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੦)

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਪੰਡਿਤ ਤਿਨ ਕੀ 'ਭਰਕਤੀ' ਸਭੁ ਜਗਤੁ ਖਾਇ ਜੋ ਰਹੈ ਹਰਿ ਨਾਇ ॥

ਜਿਨ ਗੁਰ ਕੇ ਸਬਾਇ ਸਲਾਹਿਆ ਹਰਿ ਸਿਉ ਰਹੈ ਸਮਾਇ ॥੨॥੧੨॥

(ਸੋਹਣਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੪੭)

ਬੋਲਿ ਪਿਵਾਇਆ ਕਤਿ ਢੁਟਾਇਆ ॥

ਕਟਿ ਕੁਟਿ ਕਰਿ ਖੁੰਭਿ ਚੜਾਇਆ ॥

ਲੋਹਾ ਵਚੇ ਦਰਜੀ ਪਾਕੇ ਸੁਈ ਧਾਗਾ ਸੀਵੈ ॥

ਇਉ ਪਤਿ ਪਾਟੀ 'ਸਿਫਤੀ' ਸੀਧੈ ਨਨਕ ਜੀਵਤ ਜੀਵੈ ॥੧॥੧੯॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੯੫੫)

ਕਿਤਹਿ ਅਸਥਾਨਿ ਤੂ ਟਿਕਨੁ ਨ ਪਾਵਹਿ ਇਹ ਖਿਧਿ ਦੇਖੀ 'ਆਖੀ' ॥

ਸੰਤਾ ਬਿਨੁ ਤੈ ਕੋਇ ਨ ਛਾਡਿਆ ਸੰਤ ਪਰੇ ਗੋਬਿੰਦ ਕੀ ਪਾਖੀ ॥੧॥੯੯॥੧੧੨॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੨੭)

ਅਕਲੀ—ਅਕਲਿ ਦੁਆਰਾ। ਮਤੀ—ਮਤਿ ਦੇ ਕਾਰਨ।

ਅਕਲੀ, ਮਤੀ—ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਬਰਕਤੀ, ਸਿਫਤੀ, ਆਖੀ—ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ।

'ਬਰਕਤਿ' ਤੋਂ 'ਬਰਕਤੀ' (ਬਰਕਤੀ)। 'ਸਿਫਤਿ' ਤੋਂ 'ਸਿਫਤੀ' (ਸਿਫਤੀ)। 'ਆਖਿ' (ਅਖਿ) ਤੋਂ 'ਆਖੀ' (ਅੱਖੀ)।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਿਉ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਤਿਉ ਰਾਖੁ 'ਰਜਾਇ' ॥

ਨਾਨਕ ਸਹਜਿ ਭਾਇ ਗੁਣ ਗਾਇ ॥੮॥੨॥

ਰਜਾਇ—ਰਜਾਇ ਵਿਚ। (ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੯੬)

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਸਾਚੇ ਸਾਹਿਬ ਤੋਟਿ ਨ 'ਦਾਤੀ' ਸਗਲੀ ਤਿਨਹਿ ਊਪਾਈ ਹੇ ॥੧੦॥੫॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੨੫)

ਨਾਉ ਨੀਰੁ ਚੰਗਿਆਈਆ ਸਤੁ ਪਰਮਨੁ ਤਨਿ ਵਾਸੁ ॥

ਤਾ ਮੁਖੁ ਹੋਵੈ ਉਜਲਾ ਨਖ 'ਦਾਤੀ' ਇਕ ਦਾਤਿ ॥੩॥੫॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੬)

'ਦਾਤਿ' ਤੋਂ 'ਦਾਤੀ' (ਦਾਤੀ)।

ਸੰਬੋਧਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਕਬੀਰ ਧਰਤੀ ਅਤੁ ਆਕਾਸ ਮਹਿ 'ਦੁਇ' ਤੂੰ ਬਰੀ ਅਬਧ ॥

ਖਟ ਦਰਸਨ ਸੇਧੈ ਪਰੇ ਅਤੁ ਚਉਰਾਸੀਹ ਸਿਧ ॥੨੦੨॥

ਦੁਇ—ਹੇ ਦੁਇ! (ਹੇ ਦ੍ਵੈਤ!)।

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੫)

ਈਕਾਰਾਂਤ (ਈ-ਅੰਤ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਨਾਂਵ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਗੁਣ ਜੇਵ ਲਾਕੇ ਨਾਲਿ ਸੋਹੈ ਪਰਖਿ 'ਮੋਹਣੀਐ' ਲਇਆ ॥੧॥੧॥
ਮੋਹਣੀਐ—ਮੋਹਣੀ ਨੇ। (ਸੁਹੀ ਛੰਡ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੭੬੫)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

'ਕੜਛੀਆ' ਵਿਰੰਨਿ ਸੁਆਉ ਨ ਜਾਣਨਿ ਸੁਵੀਆ ॥
ਸੋਈ ਮੁਖ ਦਿਸੰਨਿ ਨਾਨਕ ਰਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸਿ ॥੧॥੧੨॥
(ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੨੧)

ਬਹਿ 'ਸਖੀਆ' ਜਸੁ ਗਾਵਹਿ ਗਾਵਣਹਾਰੀਆ ॥
ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਸਲਾਹਿਹੁ ਨਿਤ ਹਰਿ ਕਉ ਬਲਿਹਾਰੀਆ ॥੮॥
(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੪੫)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਗੁਰੂ 'ਬਾਣੀ' ਕਹੈ ਸੇਵਕੁ ਜਨੁ ਮਾਨੇ ਪਰਤਖਿ ਗੁਰੂ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥੫॥੪॥
(ਨਟ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੮੨)

'ਬਾਣੀ'—ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਚਹੁ ਪੀੜੀ ਆਇ ਸੁਗਾਇ 'ਬਖੀਲੀ' ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਓ
ਹਰਿ ਸੇਵਕ ਭਾਇ ਨਿਸਤਾਰਾ ॥੪॥੨॥੯॥
ਬਖੀਲੀ—ਬਖੀਲੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ। (ਸੁਹੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੭੩੩)

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਾ ਕੈ ਲਹਣੈ ਮਹਰਾਜ ਗੇ 'ਗਾਠੜੀਓ'
ਜਨ ਨਾਨਕ ਗਰਭਾਸਿ ਨ ਪਉੜਿਓ ਰੇ ॥੨॥੨॥੧੯॥
ਗਾਠੜੀਓ—ਗਾਠੜੀ ਤੋਂ। (ਟੋਡੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੧੫)

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਸਾਜਨ ਚਲੇ ਪਿਆਰਿਆ ਕਿਉ ਮੇਲਾ ਹੋਈ॥

ਜੇ ਗੁਣ ਹੋਵਹਿ 'ਗੰਠੜੀਐ' ਮੇਲੇਗਾ ਸੋਈ॥੨॥੨॥੪॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੨੯)

ਪਿਤੁ ਉਚੜੀਐ 'ਮਾੜੜੀਐ' ਤਿਹੁ ਲੋਆ ਸਿਰਤਾਜਾ ਰਾਮ॥੪॥੧॥੩॥

(ਸੁਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੫)

ਸਾਧਨ ਆਸਾ ਚਿਤਿ ਕਰੇ ਰਾਮ ਰਾਜਿਆ

ਹਰਿ ਪ੍ਰਭ 'ਸੋਜੜੀਐ' ਆਈ॥੩॥੨॥੬॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੭੬)

ਫਰੀਦਾ 'ਗਲੀਏ' ਚਿਕੜੁ ਦੂਰਿ ਘੜੁ ਨਾਲਿ ਪਿਆਰੇ ਨੇਹੁ॥

ਚਲਾ ਤ ਭਿਜੇ ਕੰਬਲੀ ਰਹਾ ਤ ਰੁਟੇ ਨੇਹੁ॥੨॥੪॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੯)

ਗੰਠੜੀਐ—ਗੰਠੜੀ ਵਿਚ। ਮਾੜੜੀਐ—ਮਾੜੜੀ ਵਿਚ।

ਸੋਜੜੀਐ—ਸੋਜੜੀ ਉਤੇ। ਗਲੀਏ—ਗਲੀ ਵਿਚ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਖੰਡੀ ਧੁਮੀਡੀ ਪਾਤਾਲੀ 'ਪੁਰੀਈ' ਕ੍ਰਿਤਵਣ ਤਾੜੀ ਨਾਈ ਹੇ॥੧੦॥੩॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੨੩)

'ਪੁਰੀ' ਤੋਂ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ 'ਪੁਰੀਈ'।

ਸੰਬੋਧਨ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਨਿਰਗੁਣਵੰਤੜੀਏ' ਪਿਤੁ ਦੇਖਿ ਹਧੂਰੇ ਰਾਮ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਿਨੀ ਰਾਵਿਆ 'ਮੁਈਏ' ਪਿਤੁ ਗਵਿ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰੇ ਰਾਮ॥੨॥੧॥

(ਵਰਹੰਸ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੭)

ਨਿਰਗੁਣਵੰਤੜੀਏ—ਹੇ ਨਿਰਗੁਣਵੰਤੜੀ! ਮੁਈਏ—ਹੇ ਮੁਈ!

ਸੰਬੋਧਨ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਆਵਹੁ ਮਿਲਹੁ 'ਸਹੇਲੀਹੋ' ਮੇਰੇ ਲਾਲ ਜੀਉ ਰਰਿ ਰਰਿ ਨਾਮੁ ਅਰਾਧੇ ਰਾਮ ॥੨॥੧॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੫੪੨)

ਸਹੇਲੀਹੋ—ਸੰਬੋਧਨ, ਬਹੁ-ਵਚਨ।

ਉਕਾਰਾਂਤ (_-ਅੰਤ) ਨਾਂਵ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੁਝ 'ਨਾਂਵ' ਐਸੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (_) ਹੈ, ਪਰ ਉਥੇ ਉਹ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਅੰਤਲਾ (_) ਕਿਸੇ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਭੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੰਬੋਧਕ (Preposition) ਦੇ ਨਾਲ ਭੀ ਇਹ ਅੰਤਲਾ (_) ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। 'ਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਅਤੇ 'ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ (_) ਦੇ ਥਾਂ (਼) ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :

ਕਰਣ ਕਾਰਕ

ਨਾਨਕ ਦੁਨੀਆ ਭਸੁ ਰੰਗੁ ਭਸੁ ਹੂ ਭਸੁ ਖੇਰ ॥

ਭਸੇ ਭਸੁ ਕਮਾਵਟੀ ਭੀ 'ਭਸੁ' ਭਰੀਐ ਦੇਹ ॥

ਜਾ ਜੀਉ ਵਿਚਹੁ ਕਢੀਐ 'ਭਸੁ' ਭਰਿਆ ਜਾਇ ॥

ਅਗੈ ਲੇਖੇ ਮੰਗਿਐ ਹੋਰ ਦਸੁਟੀ ਪਾਇ ॥੨॥੧॥

(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੦)

ਫਰੀਦਾ ਦੇ ਵਿਸੁ ਗੰਦਲਾ ਧਰੀਆ 'ਖੰਡੁ' ਲਿਵਾਧਿਕ ॥

ਇਕਿ ਰਾਹੇਦੇ ਰਹਿ ਗਏ ਇਕਿ ਰਾਧੀ ਗਏ ਊਜਾਧਿਕ ॥੩॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੯)

ਭਸੁ—ਭੱਸੁ ਨਾਲ। ਭਸੁ—ਭੱਸੁ ਨਾਲ।

ਖੰਡੁ—ਖੰਡੁ ਨਾਲ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜੋ ਜੋ ਦੀਸੈ ਵਡਾ ਵਡੇਰਾ ਸੋ ਸੋ 'ਖਾਕੁ' ਰਲਸੀ ॥੧॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੦੮)

ਅਨ ਕੋ ਕੀਜੈ ਮਿਤਕਾ 'ਖਾਕੁ' ਰਲੈ ਮਰਿ ਜਾਇ ਜੀਉ ॥

ਬਹੁ ਰੰਗ ਦੇਖਿ ਭੁਲਾਇਆ ਭੁਲਿ ਭੁਲਿ ਆਵੈ ਜਾਇ ਜੀਉ ॥੬॥੧॥੨॥

ਖਾਕੁ—ਸ਼ਾਕ ਵਿਚ। ਖਾਕੁ—ਸ਼ਾਕ ਵਿਚ। (ਸੁਹੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੯, ਪੰਨਾ ੭੫੧)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਨਾਂਵ

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਐਸੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਵਿਅੰਜਨ ਹੋਵੇ (ਵੇਖੋ ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਨੰ: ੧ ਦਾ ਨੋਟ), ਪਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਬਥੇਰੇ ਹਨ। 'ਸੂਰ-ਅੰਤ' ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ 'ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ' 'ਵਿਅੰਜਨ-ਅੰਤ' ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ 'ਸਾਧਨਾ' ਨਾਲੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਅਸਲੀ 'ਚਿਹਨ' (ਲਗਾਂ) 'ਸੂਰ-ਅੰਤ' ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਥਾਈਂ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੁਝ ਬਾਣੀ ਐਸੀ ਭੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਚਿਹਨ ਦੇ ਕੇ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਏ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਕਾਰਕ-ਚਿਹਨ'

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਦ੍ਵਿ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਹ	ਐ	ਅਹ
ਕਰਮ "	ਅੰ	"	"
ਕਰਣ "	ਆ	ਤਿਆਂ	ਤਿਹ
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ "	ਏ	"	ਤਿਅਹ
ਅਪਾਦਾਨ "	ਅਹ	"	"
ਸੰਬੰਧ "	"	ਓਹ	ਆਂ
ਅਧਿਕਰਣ "	ਇ	"	ਸੁ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ

ਪਰਮਾਣੈ ਪਰਜੰਤ 'ਆਕਾਸ਼' ਦੀਪ ਨੋਅ 'ਸਿਖੰਡੇਰ' ॥

ਗਛੇਟ ਨੈਣ ਭਾਛੇਟ ਨਾਨਕ ਬਿਨਾ ਸਾਧੂ ਨ ਸਿਧੁਤੇ ॥੨॥

(ਮ: ੫ ਗਾਥਾ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੦)

ਆਕਾਸ (ਸੰ:) ਆਕਾਰਾਂਤ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਿਖੰਡਿਨ੍ ਵਿਅੰਜਨ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਹੈ।

‘ਆਕਾਸ’ ਤੋਂ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ‘ਆਕਾਸਹ’; ਸਿਖੰਡਿਨ੍ ਤੋਂ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਸਿਖੰਡਣਹ, ਸਿਖੰਡਿਨ੍+ਅਹ—ਸਿਖੰਡਣਹ।

ਸੁੰਦਰ ਮੰਦਰ ਸੈਣਹ॥ ਜੇਣ ਮਧੁ ਹਰਿ ‘ਕੀਰਤਨਹ’॥

ਮੁਕਤੇ ਗਮਣ ਗੋਬਿੰਦਹੁ॥ ਨਾਨਕ ਲਬਧੁ ਬਡ ‘ਭਾਗਣਹ’॥੧੨॥

(ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੬੦)

‘ਕੀਰਤਨ’ ਅਕਾਰਾਂਤ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ-ਵਚਨ ‘ਕੀਰਤਨਹ’। ਭਾਗਿਨ੍ ਵਿਅੰਜਨ-ਅੰਤ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁ-ਵਚਨ ‘ਭਾਗਣਹ’ ਹੈ।

ਕਤੰਚ ਮਾਤਾ ਕਤੰਚ ਪਿਤਾ ਬਨਿਤਾ ਬਿਨੋਦ ‘ਸੁਤਹ’॥੧॥

ਸੁਤ ਤੋਂ ਸੁਤਹ।

(ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫੩)

ਅਹੋ ਜਸੁ ਰਖੇਣ ‘ਗੋਪਾਲਹ’ ਨਾਨਕ ਰੋਮ ਨ ਛੇਦੁਤੇ॥੬॥

ਗੋਪਾਲ ਤੋਂ ਗੋਪਾਲਹ।

(ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫੪)

ਸ਼ਬਦ ਰੋਮਨ੍ ਵਿਅੰਜਨ-ਅੰਤ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਰਮਨ੍, ਵਰਮਨ੍, ਜਨਮਨ੍, ਨਾਮਨ੍, ਵਿਓਮਨ੍, ਪ੍ਰੇਮਨ੍, ਧਾਮਨ੍, ਇਹ ਸਭ ਵਿਅੰਜਨ (ਨ-ਅੰਤ) ਹਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ (Neuter Gender) ਹਨ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਲਿੰਗ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਉਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ‘ਨ੍’ ਉਭਾ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਥਾਕੀ ‘ਰੋਮ’, ‘ਚਰਮ’, ‘ਵਰਮ’, ‘ਜਨਮ’, ‘ਨਾਮ’, ‘ਵਿਓਮ’, ‘ਪ੍ਰੇਮ’, ‘ਧਾਮ’ ਆਦਿਕ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਅਹੋ ਜਸੁ ਰਖੇਣ ਗੋਪਾਲਹ ਨਾਨਕ ‘ਰੋਮ’ ਨ ਛੇਦੁਤੇ॥੬॥

(ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫੪)

ਰੋਮ—ਕਰਤਾ-ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ

ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ ‘ਅੰ’ ਹੈ। ਸੂਰ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ

ਨਾਲ ਇਸ ਚਿਹਨ ਦੇ 'ਅ' ਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੇਵਲ 'ਅਨੁਸਾਰ' ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਤੰਚ ਚਪਲ ਸੋਹਨੀ 'ਰੂਪ' ਪੇਖੰਤੇ 'ਤਿਆਗ' ਕਰੋਤਿ ॥੧॥

(ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫੪)

'ਰੂਪ' ਤੋਂ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ 'ਰੂਪ'।

'ਤਿਆਗ' ਤੋਂ 'ਤਿਆਗ'।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ

ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਨਿਜ ਨਿਹਕੇਵਲਾ ਰਿਦ 'ਕਰਮਣਾ' 'ਬਚਸਾ' ॥

ਜੋਗੇਨ ਕਿੰ ਜੋਗੇਨ ਕਿੰ ਦਾਨੇਨ ਕਿੰ 'ਤਪਸਾ' ॥੪॥੧॥

(ਗੁਜਰੀ ਜੈਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੬)

ਕਰਮਨ੍ ਅਤੇ ਵਚਸ੍ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਵਿਅੰਜਨ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਹਨ; ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ (ਆ) ਕਿਸੇ ਤਬਦੀਲੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਕਰਮਨ੍ ਤੋਂ ਕਰਮਣਾ; ਕਰਮਨ੍ + ਆ = ਕਰਮਣਾ।

ਬਚਸ੍ ਤੋਂ ਬਚਸਾ; ਬਚਸ੍ + ਆ = ਬਚਸਾ।

ਤਪਸ੍ ਤੋਂ ਤਪਸਾ; ਤਪਸ੍ + ਆ = ਤਪਸਾ।

ਪਰ ਇਹ ਚਿਹਨ (ਆ) (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਨਾਂਵਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਇਨ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਅ' ਅਤੇ ਕਾਰਕ-ਚਿਹਨ ਦੋ ਮੁਢਲੀ 'ਇ' ਮਿਲ ਕੇ ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ 'ਗੁਣ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ, ਦੋਵੇਂ ਮਿਲ ਕੇ () ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋਗ, ਜਗ, ਦਾਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਅਕਾਰਾਂਤ ਹਨ। ਸੋ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ 'ਇਨ' ਲਾਇਆ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਜੋਗ + ਇਨ = ਜੋਗੇਨ। ਜਗ + ਇਨ = ਜਗੇਨ।

ਦਾਨ + ਇਨ = ਦਾਨੇਨ।

ਨ ਦਨੋਤਿ 'ਜਸਮਰਟੇਨ' ਜਨਮ ਜਰਾਧਿ ਮਰਣ ਭੀਦਮ ॥੧॥

(ਜੈਦੇਵ ਜੀ ਗੁਜਰੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੬)

ਸਮਰਣ (ਸੰ:) 'ਅਕਾਰਾਂਤ' ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ 'ਸਮਰਣੇਨ' ਹੈ।

ਨੋਟ: ਸ਼ਬਦ 'ਜਸ' (ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆਂ 'ਜਸ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ 'ਯਸ੍ਯ' ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦਾ 'ਜੋਸ' ਪੜਨਾਵ 'ਜੋ' (ਸੰ: ਯਤੁ) ਤੋਂ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ (ਅਰਥ—'ਜਿਸ ਦਾ')। ਲਫਜ਼ 'ਜਸਮਰਣੇਨ' ਵਿਚ 'ਸ' ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਕ 'ਸ' ਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੜ੍ਹ ਭੁਰਿਜੇਟ ਭੜੀਯੋ ਨਹ ਜੜੀਯੋ ਪੇਭ 'ਸੰਪਤਾ' ॥੮॥

(ਮ: ੫ ਗਾਥਾ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੦)

'ਸੰਪਤ੍' (ਸੰਪਤ੍) ਵਿਅੰਜਨ-ਅੰਤ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ 'ਸੰਪਤਾ' ਹੈ।

ਹੋਰ ਆਕਾਰਾਂਤ ਸ਼ਬਦ

'ਗਰਬ' ਤੋਂ 'ਗਰਬੇਣ'। 'ਭਾਰ' ਤੋਂ 'ਭਾਰੇਣ'। 'ਸੰਗ' ਤੋਂ 'ਸੰਗੇਣ'। 'ਕਰਮ' ਤੋਂ 'ਕਰਮੇਣ'। 'ਮਰਨ' ਤੋਂ 'ਮਰਣੇਨ'।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ

ਇਸ ਕਾਰਕ ਦਾ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਏ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਕਾਰਾਂਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ 'ਅਯ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਏ' ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹੇ ਅਭੁਤੁ ਸਰਣਿ ਸੰਤ ਨਾਨਕ ਤੋ 'ਭਗਵਾਨਏ' ਨਮਹ ॥੧੧॥

(ਸਲੋਕ ਸਹਸਰਨਾਮ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫੫)

'ਭਗਵਾਨ' ਤੋਂ 'ਭਗਵਾਨਏ'—ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ (ਨਮਹ)।

ਨੋਟ: ਜਿਸ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ 'ਨਮਹ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਏ, ਉਹ 'ਨਾਂਵ' 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ (ਵੇਖੋ 'ਵਾਕ-ਰਚਨਾ'; ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ)।

ਆਇ ਗੁਰਏ ਨਮਹ ॥ ਜੁਗਾਇ ਗੁਰਏ ਨਮਹ ॥

ਸਤਿਗੁਰਏ ਨਮਹ ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੇਵਏ ਨਮਹ ॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੬੨)

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ

‘ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ’ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ ‘ਅਹ’ ਹੈ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਕਾਰਾਂਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ‘ਸ੍ਯ’ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰੀ ‘ਸ੍ਯ’ ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ‘ਅਹ’ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਹੋਵੰਤਿ ਆਗਿਆ ਤਗਵਾਨ ਪੁਰਖਹ ਨਾਨਕ ਕੀਟੀ ਸਾਸ ਅਕਰਖਤੇ ॥੨॥

(ਸਲੋਕ ਸਹਸ਼੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫੪)

ਬ੍ਰਿਥਾ ਅਨੁਗ੍ਰਹੇ ‘ਗੋਬਿੰਦਹ’ ਜਸ੍ਹ ਸਿਮਰਣ ਰਿਦੰਤਰਹ ॥੨੫॥

(ਸਲੋਕ ਸਹਸ਼੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫੬)

ਸਰਣ ਸੀਲ ਸੰਤੋ ਸਮ ‘ਮਿਤ੍ਰਸ੍ਹ’ ਦੁਰਜਨਹ ॥੨੭॥

(ਸਲੋਕ ਸਹਸ਼੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫੬)

ਤਗਵਾਨ ਪੁਰਖਹ—ਤਗਵਾਨ ਪੁਰਖ ਦੀ। ਗੋਬਿੰਦਹ—ਗੋਬਿੰਦ ਦੀ।

ਮਿਤ੍ਰਸ੍ਹ—ਮਿਤ੍ਰ ਦਾ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ ‘ਸ੍ਯ’ ਹੈ, ਜੋ ਅਕਾਰਾਂਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ‘ਖੁ’ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਚਿਹਨ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ‘ਇ’ ਹੋਰ ਵਧਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤਲਾ ‘ਅ’ ਇਸ ‘ਇ’ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ () ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਿਤ੍ਰ + ਇ + ਖੁ = ‘ਮਿਤ੍ਰੇਖੁ’।

ਮਾਯਾ ਚਿਤ ਤਰਮੇਣ ਇਸਟ ‘ਮਿਤ੍ਰੇਖੁ’ ਬਾਂਧਵਹ ॥੪॥

(ਮ: ੫ ਗਾਥਾ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੦)

‘ਮਿਤ੍ਰ’ ਤੋਂ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਬਹੁ-ਵਚਨ ‘ਮਿਤ੍ਰੇਖੁ’।

ਵਿਰੋਧਾਰਥਕ ਨਾਂਵ

ਕਈ ‘ਨਾਂਵਾਂ’ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਅਗੇਤਰ (Prefix) ਲਾਇਆਂ ਉਸ ਪਹਿਲੇ ‘ਨਾਂਵ’ ਦੇ ਉਲਟ ਅਰਥ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ‘ਨਾਂਵ’ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧਾਰਥਕ ਨਾਂਵ, ਭਾਵ ਵਿਰੋਧੀ ਅਰਥ ਵਾਲਾ ‘ਨਾਂਵ’ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਗੇਤਰ 'ਵਿਰੋਧਾਰਥਕ ਨਾਂਵ' ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੀਦੇ ਹਨ :

ਅ, ਅਉ, ਅਵ, ਅਵਿ, ਅਪ, ਕਾ, ਕੁ, ਅਨ, ਬਿ, ਵੇ, ਪਰ।

ਬਲੁ, ਅਬਲੁ :

ਇਹ ਸ਼ੁਪਨੀ ਤਾ ਕੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ॥

'ਬਲੁ' 'ਅਬਲੁ' ਕਿਆ ਇਸ ਤੇ ਹੋਈ ॥੪॥੬॥੧੯॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੦)

ਰਾਸਿ, ਵੇਰਾਸਿ :

ਹੋਇ ਇਆਣਾ ਕਰੇ ਕੰਮੁ ਆਣਿ ਨ ਸਕੈ 'ਰਾਸਿ' ॥

ਜੇ ਇਕ ਅਪ ਚੰਗੀ ਕਰੇ ਦੂਜੀ ਤੇ 'ਵੇਰਾਸਿ' ॥੫॥੨੨॥ (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਪਤਿ, ਅਪਤਿ :

'ਪਤਿ' 'ਅਪਤਿ' ਤਾ ਕੀ ਨਹੀ ਲਾਜ ॥

ਤਬ ਜਾਨਹੁਕੇ ਜਬ ਉਘਰੇਗੇ ਪਾਜ ॥੩॥੩॥ (ਗੁਰੂਤੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੪)

ਚਾਰ, ਅਚਾਰ :

ਤਟਿ ਤੀਰਥਿ ਨਹੀ ਮਨੁ ਪਤੀਆਇ ॥

'ਚਾਰ' 'ਅਚਾਰ' ਰਹੇ ਉਰਝਾਇ ॥੨॥੯॥ (ਗੁਰੂਤੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੫)

ਗੁਣ, ਅਵਗੁਣ—ਸਰ, ਅਪਸਰ :

'ਅਵਗੁਣ' ਛੋਡਿ 'ਗੁਣਾ' ਕਉ ਧਾਵਹੁ ਕਰਿ ਅਵਗੁਣ ਪਛੁਤਾਹੀ ਜੀਉ ॥

'ਸਰ' 'ਅਪਸਰ' ਕੀ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣਹਿ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਕੀਚ ਭੁਭਾਹੀ ਜੀਉ ॥੨॥੯॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੮)

ਜਸੁ, ਅਪਜਸੁ :

'ਅਪਜਸੁ' ਮਿਟੇ ਹੋਵੇ ਜਗਿ ਕੀਰਤਿ ਦਰਗਹ ਬੈਸਣੁ ਪਾਈਐ ॥

ਜਮ ਕੀ ਤ੍ਰਾਸੁ ਨਾਸ ਹੋਇ ਖਿਨ ਮਹਿ

ਸੁਖ ਅਨਦ ਸੇਤੀ ਘਰਿ ਜਾਈਐ ॥੧॥੧੩॥੨੨॥

(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੦੦)

ਬੋਲ, ਕਾਬੋਲ :

ਜੇ ਜੇ ਕਰੇ ਸੋਈ ਤਲ ਮਾਨਉ ਨਾਹਿਨ 'ਕਾਬੋਲ' ਕਰਤ ॥

ਨਿਮਖ ਨ ਬਿਸਰਉ ਜੀਏ ਮੇਰੇ ਤੇ ਬਿਸਰਤ ਜਾਈ ਹਉ ਮਰਤ ॥੧॥੩॥

(ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੨੯)

ਬਰਨ, ਅਬਰਨ :

ਮਨਿ ਹਰਿ ਕੀਰਤਿ ਕਰਿ ਸਦਹੂੰ ॥

ਗਾਵਤ ਸੁਨਤ ਜਪਤ ਉਧਾਰੈ 'ਬਰਨ' 'ਅਬਰਨਾ' ਸਭਹੂੰ ॥੪॥

(ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੫੨੯)

ਕੁਅਟਾ, ਅਕੁਅਟਾ :

ਰਾਹੁ ਦਸਾਈ ਨ ਚਲਾਂ ਆਖਾ ਅੰਮਭੀਆਸੁ ॥

ਤੈ ਸਹ ਨਾਲਿ 'ਅਕੁਅਟਾ' ਕਿਉ ਬੀਏ ਘਰੂ ਵਾਸੁ ॥੩॥੨॥

(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੫੭)

ਜਾਤਿ, ਅਜਾਤਿ :

'ਜਾਤਿ' 'ਅਜਾਤਿ' ਨਾਮੁ ਜਿਨ ਧਿਆਇਆ ਤਿਨ ਪਰਮ ਪਦਾਰਥੁ ਪਾਇਆ ॥

ਜਪਿ ਹਰਿ ਹਰਿ, ਜਪਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਮੇਰੇ ਮਨਿ ਭਾਇਆ ॥੩॥੪॥

(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੪ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੭੪)

ਭਾਉ, ਅਭਾਉ—ਆਨ, ਆਪਨ :

ਜਉ ਲਉ 'ਤਾਉ' 'ਅਭਾਉ' ਇਹੁ ਮਾਨੈ ਤਉ ਲਉ ਮਿਨਟੁ ਦੂਰਾਈ ॥

'ਆਨ' 'ਆਪਨਾ' ਕਰਤ ਬੀਚਾਰਾ ਤਉ ਲਉ ਬੀਬੁ ਬਿਖਾਈ ॥੧॥੩॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੦੯)

ਮਹਲੁ, ਕੁਮਹਲੁ :

'ਮਹਲੁ', 'ਕੁਮਹਲੁ' ਨ ਜਾਣਨੀ ਮੁਖ ਅਪਣੈ ਸੁਆਇ ॥੨॥੧੮॥

(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੪੯)

ਆਤਮਾ, ਪਰਾਤਮਾ :

'ਆਤਮਾ' 'ਪਰਾਤਮਾ' ਏਕੈ ਥਰੈ ॥

ਅੰਤਰ ਕੀ ਦੁਬਿਧਾ ਅੰਤਰਿ ਮਰੈ ॥੧॥੨॥੪॥ (ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੬੬੧)

ਰੂਪੁ, ਅਨਰੂਪੁ :

ਬੰਧਨ ਤੋਰਿ ਛੋਰਿ ਬਿਖਿਆ ਤੇ ਗੁਰ ਕੇ ਸਬਦੁ ਮੇਰੇ ਗੀਅਰੇ ਦੀਨ ॥

‘ਰੂਪੁ’ ‘ਅਨਰੂਪੁ’ ਮੇਰੇ ਕਛੁ ਨ ਬੀਚਾਰਿਓ

ਪ੍ਰੇਮ ਗਹਿਓ ਸੋਹਿ ਹਰਿ ਰੰਗਿ ਭੀਨ ॥੧॥੧॥੨੦॥

(ਟੋਡੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੧੬)

ਜਾਤਿ, ਵੇਜਾਤਿ :

ਚਖਿ ਛੋਡੀ ਸਹਸਾ ਨਹੀ ਕੋਇ ॥

ਬਾਪੁ ਦਿਸੈ ‘ਵੇਜਾਤਿ’ ਨ ਹੋਇ ॥੩॥੩॥

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੯੬)

ਜਾਤਿ, ਅਉਜਾਤਿ :

ਨਾਮਾ ਜੇਦੇਉ ਕੰਬੀਤੁ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨੁ ‘ਅਉਜਾਤਿ’

ਰਵਿਦਾਸੁ ਬਮਿਆਤੁ ਚਮਈਆ ॥

ਜੋ ਜੋ ਮਿਲੈ ਸਾਧੁ ਜਨ ਸੰਗਤਿ

ਧਨੁ ਧੰਨਾ ਜਟੁ ਸੈਣੁ ਮਿਲਿਆ ਹਰਿ ਦਈਆ ॥੭॥੪॥

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੮੩੫)

ਸੰਤੁ, ਅਸੰਤੁ :

‘ਸੰਤੁ’ ਮਿਲੈ ਕਿਛੁ ਸੁਨੀਐ ਕਹੀਐ ॥

ਮਿਲੈ ‘ਅਸੰਤੁ’ ਮਸਟਿ ਕਰਿ ਰਹੀਐ ॥੧॥੧॥ (ਗੋਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੦)

ਸਤਿ, ਅਸਤਿ :

‘ਸਤਿ’ ਹੋਤਾ ‘ਅਸਤਿ’ ਕਰਿ ਮਾਨਿਆ ਜੋ ਬਿਨਸਤੁ ਜੋ ਨਿਹਚਲੁ ਜਾਨਬ ॥

ਪਰ ਕੀ ਕਉ ਅਪਨੀ ਕਰਿ ਪਕਰੀ ਐਸੇ ਭੂਲ ਭੁਲਾਨਬ ॥੩॥੧॥੧੦॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੦੧)

ਕਾਲੁ, ਬਿਕਾਲੁ :

‘ਕਾਲੁ’ ‘ਬਿਕਾਲੁ’ ਤਏ ਦੇਵਾਨੇ ॥ ਸਬਦੁ ਸਹਜ ਰਸੁ ਅੰਤਰਿ ਮਾਨੇ ॥

ਆਪੇ ਮੁਕਤਿ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਵਰਦਾਤਾ ਤਗਤਿ ਤਾਇ ਮਨਿ ਭਾਈ ਹੇ ॥੧੫॥੧॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੨੧)

ਗਤਿ, ਅਵਿਗਤ :

ਇਕਿ ਨਾਯੋ ਭੂਖੇ ਤਵਹਿ ਤਵਾਏ ॥ ਇਕਿ ਹਨੁ ਕਰਿ ਮਰਹਿ ਨ ਕੀਮਤਿ ਪਾਏ ॥
 'ਗਤਿ' 'ਅਵਿਗਤ' ਕੀ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣੈ ਭੂਝੈ ਸਬਦੁ ਕਮਾਈ ਹੇ ॥੧੩॥੫॥
 (ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੨੫)

ਭਾਵ ਵਾਚਕ ਨਾਂਵ (Abstract Noun)

ਕਿਸੇ ਹੋਰ 'ਨਾਂਵ', 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ', 'ਪੜਨਾਂਵ' ਜਾਂ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਤੋਂ 'ਭਾਵ ਵਾਚਕ' ਨਾਂਵ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਪਿਛੇਤਰ ਲਾਇਆਂ ਬਣਾਈਦਾ ਹੈ :

ਈ, ਤੁ, ਤਾ, ਪ, ਤਣੁ, ਪਨੁ, ਪੋ, ਨੁ, ਨਾ।

ਈ—'ਚਤੁਰ' ਤੋਂ 'ਚਤੁਰਾਈ'। 'ਬਡਾ' ਤੋਂ 'ਬਡਾਈ'। 'ਬੁਰਾ' ਤੋਂ 'ਬੁਰਾਈ'। 'ਠਗ' ਤੋਂ 'ਠਗਾਈ'। 'ਢੀਠ' ਤੋਂ 'ਢੀਠਾਈ'। 'ਮੋਕਲਾ' ਤੋਂ 'ਮੋਕਲਾਈ'।

ਤੀਡਰੁ 'ਮੋਕਲਾਈ' ਕੀਤੀਅਨੁ ਸਤ ਭਖੈ ਭੁਟੰਞੈ ਨਾਲਿ ॥

ਕਾਰਜ ਅਪਿ ਸਵਾਰਿਅਨੁ ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਸਦਾ ਸਭਾਲਿ ॥੧॥੩॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੭)

ਮੋਹਿ ਅਵਗਨ ਪ੍ਰਭੁ ਸਦਾ ਦਇਆਲਾ ਮੋਹਿ ਨਿਰਗੁਨਿ ਕਿਆ ਚਤੁਰਾਈ ॥

ਕਰਉ ਬਰਾਬਰਿ ਜੋ ਪ੍ਰਿਅ ਸੰਗਿ ਰਾਤੀ ਇਹ ਹਉਮੈ ਕੀ 'ਢੀਠਾਈ' ॥੧॥੨॥੧੬॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੬੭)

ਕਰਹਿ ਬੁਰਾਈ 'ਠਗਾਈ' ਇਨੁ ਭੈਨਿ ਨਿਹਵਲ ਕਰਮ ਕਮਾਯੋ ॥

ਕਣੁ ਨਾਹੀ ਤੁਹ ਗਾਹਣ ਲਾਯੋ ਧਾਇ ਧਾਇ ਦੁਖ ਪਾਂਹੀ ॥੨॥੧੬॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੭)

ਤੁ—'ਆਪ' ਤੋਂ 'ਆਪਤੁ'। 'ਸਮ' ਤੋਂ 'ਸਮਤੁ'।

ਮਿਤ੍ਰ ਸਤ੍ਰੁ ਪੇਖਿ 'ਸਮਤੁ' ਬੀਚਾਰਿਓ ਸਗਲ ਸੰਭਾਧਨ ਜਾਪੁ ॥੧॥੪੬॥੬੬॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੧੮)

ਸੋ ਜਪੁ ਤਪੁ ਸੇਵਾ ਚਾਕਰੀ ਜੋ ਖਸਮੇ ਭਾਵੈ ॥

ਆਪੇ ਬਖਸੇ ਮੇਲਿ ਲਏ 'ਆਪਤੁ' ਗਵਾਵੈ ॥੨॥੨੭॥

(ਮ: ੩, ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੪੭)

ਤਾ—‘ਦ੍ਰਿੜ’ ਤੋਂ ‘ਦ੍ਰਿੜਤਾ’।

ਪ—‘ਸਿਆਣਾ’ ਤੋਂ ‘ਸਿਆਣਪ’। ‘ਇਆਨਾ’ ਤੋਂ ‘ਇਆਨਪ’।

ਤਣ—‘ਕਉੜਾ’ ਤੋਂ ‘ਕਉੜਤਣ’।

ਤਉ ‘ਕਉੜਤਣ’ ਚੁਕਸਿ ਮਾਇ ॥੨॥੧੫॥

(ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੩)

ਨਾਨਕ ‘ਬਾਲਤਣਿ’ ਰਾਡੇਪਾ ਬਿਨੁ ਪਿਰ ਧਨੁ ਭੁਮਲਾਟੀ ॥੧॥੧॥

(ਸੁਹੀ ਛੰਡ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੭੬੩)

ਬਾਲਤਣਿ—(ਬਾਲਤਣ ਵਿਚ) ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ‘ਬਾਲਤਣ’ ਤੋਂ।

ਪਨੁ, ਪੋ—‘ਬਾਲ’ ਤੋਂ ‘ਬਾਲਪਨੁ’। ‘ਤਰਨ’ ਤੋਂ ‘ਤਰਨਾਪੋ’।

‘ਤਰਨਾਪੋ’ ਬਿਖਿਅਨ ਸਿਉ ਖੋਇਓ ‘ਬਾਲਪਨੁ’ ਅਗਿਆਨਾ ॥੧॥੩॥੮੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੯੦੨)

ਨ—‘ਕੀਰਤ’ (ਸੰ: ਕ੍ਰੀਤ) ਤੋਂ ‘ਕੀਰਤਨੁ’। ‘ਪਤ’ ਤੋਂ ‘ਪਤਨੁ’।

ਜੋ ਜਨ ਕਰੈ ‘ਕੀਰਤਨੁ’ ਗੋਪਾਲ ॥

ਤਿਸ ਕਉ ਪੋਹਿ ਨ ਸਕੈ ਜਮ ਕਾਨੁ ॥੨॥੧੪॥੧੬॥

(ਗੋਡ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੬੭)

ਸੰਤ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਹੁ ਨ ਕੋਇ ॥

ਜੋ ਨਿੰਦੈ ਤਿਸ ਕਾ ‘ਪਤਨੁ’ ਹੋਇ ॥੩॥੧੬॥੧੮॥

(ਗੋਡ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੬੭)

ਨਾ—‘ਖਸਮ’ ਤੋਂ ‘ਖਸਮਾਨਾ’।

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ‘ਖਸਮਾਨਾ’ ਕੀਆ ਜਿਸ ਦੀ ਵਡੀ ਵਡਿਆਈ ਰਾਮ ॥੩॥੬॥੯॥

(ਸੁਹੀ ਛੰਡ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੩, ਪੰਨਾ ੭੮੩)

ਅਲਪਾਰਥਕ ਨਾਂਵ

(Diminutive Noun)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ‘ਅਲਪ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਥੋੜਾ, ਨਿੱਕਾ, ਛੋਟਾ’। ਸੋ, ਅਲਪਾਰਥਕ (ਅਲਪ + ਅਰਥਕ) ਨਾਂਵ, ਉਹ ਨਾਂਵ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਸਲੀ ਅਰਥ ਨੂੰ ‘ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ’ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਏ।

ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬਾਲ 'ਪਿਆਰਾ' ਲੱਗਦਾ ਹੈ, 'ਸੋਹਣਾ' ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਤੇ 'ਕੋਮਲ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੋ, ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਕੋਈ 'ਪਿਆਰ', 'ਸੁਹਣੱਪ' ਜਾਂ 'ਕੋਮਲਤਾ' ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ 'ਅਲਪਾਰਥਕ' ਬਣਾ ਲਈਦਾ ਹੈ।

ਇਹ 'ਅਲਪਾਰਥਕ' ਸ਼ਬਦ ਉਥੇ ਭੀ ਵਰਤ ਸਕੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਕਿਸੇ ਵਲ ਰਤਾ ਘਿਣਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੁਹਜ ਜਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ 'ਨਾਂਵ' ਜਾਂ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਨੂੰ 'ਅਲਪਾਰਥਕ' ਬਣਾਣ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਕ' ਲਗਾ ਦੇਈਦਾ ਹੈ।

'ਬੁਜਭਾਖਾ' ਵਿਚ 'ਅਲਪਾਰਥਕ-ਰੂਪ' ਬਣਾਉਣ ਲਈ 'ਰਾ', 'ਲਾ', 'ਯਾ' ਆਦਿਕ ਵਰਤੀਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—ਹਿਯਰਾ, ਜਿਯਰਾ, ਲਲਾ, ਕਨ੍ਯਾ ਆਦਿਕ।

'ਖੜੀ' ਬੋਲੀ ਵਿਚ 'ੜਾ' ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—ਮੁਖੜਾ, ਬਛੜਾ। 'ਅਵਧੀ' ਵਿਚ 'ਵਾ', 'ਨਾ' ਆਦਿਕ ਵਰਤੀਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ 'ਕਰੋਜਵਾ' ਆਦਿਕ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਅਲਪਾਰਥਕ' ਸ਼ਬਦ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਪਿਛੇਤਰ ਲਗਾ ਕੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ :

ਆ, ਕਾ, ਟਾ, ਨਾ, ਰਾ, ਲਾ, ਵਾ, ਝਾ।

(੧) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਆ' ਲਾਣ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ :

ਇਉ 'ਮਨੁਆ' ਦਹਦਿਸਿ ਧਾਵਦਾ ਦੂਜੈ ਤਾਇ ਖੁਆਇਆ॥੩॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੬੦੦)

ਉਦਮੁ ਮਤਿ ਪ੍ਰਭ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਜਿਉ ਪ੍ਰੇਰੇ ਤਿਉ ਕਰਨਾ॥

ਜਿਉ 'ਨਟੁਆ' ਤੰਤੁ ਫਜਾਏ ਤੰਤੀ ਤਿਉ ਵਾਜਹਿ ਜੋਰ ਜਨਾ॥੧॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੯੯)

ਚਾਰਿ ਦਿਨ ਅਪਨੀ ਨਉਬਤਿ ਚਲੇ ਬਜਾਏ॥

ਇਤਨਭੁ 'ਖਟੀਆ' ਗਠੀਆ ਮਟੀਆ ਸੰਗਿ ਨ ਕਛੁ ਲੈ ਜਾਇ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੬॥

(ਕੇਦਾਰਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੨੪)

ਆਠ ਪਹਰ ਜਨੁ ਏਕੁ ਧਿਆਏ॥

'ਜਮੁਆ' ਤਾ ਕੈ ਨਿਕਟਿ ਨ ਜਾਏ॥੫॥੧॥

(ਗੋਬਤ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੬੯)

ਪੰਚ ਬੈਲ 'ਗਡੀਆ' ਦੇਹਧਾਡੀ ॥

ਰਾਮ ਕਲਾ ਨਿਬੇ ਪਤਿ ਸਾਧੀ ॥੨॥੧੧॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੮੭੯)

ਫੀਜੇ ਜੋਬਨ 'ਜਰੂਆ' ਸਿਰਿ ਕਾਲੁ ॥

ਕਾਇਆ ਫੀਜੇ ਤਈ ਸਿਥਾਲੁ ॥੨੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਦਖਣੀ, ਓਅੰਕਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੩੨)

ਅਸੁਰ ਸੰਘਾਰਣ ਰਾਮ ਹਮਾਰਾ ॥

ਘਟਿ ਘਟਿ 'ਰਮਈਆ' ਰਾਖੁ ਪਿਆਰਾ ॥੧॥੩॥੯॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੨੮)

‘ਮਨ’ ਤੋਂ ‘ਮਨੂਆ’। ‘ਨਟ’ ਤੋਂ ‘ਨਟੂਆ’। ‘ਖਟੀ’ ਤੋਂ ‘ਖਟੀਆ’। ‘ਜਮ’
ਤੋਂ ‘ਜਮੂਆ’। ‘ਗਡੀ’ ਤੋਂ ‘ਗਡੀਆ’। ‘ਜਰ’ ਤੋਂ ‘ਜਰੂਆ’। ‘ਰਾਮ’ ਤੋਂ
‘ਰਮਈਆ’।

(੨) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ‘ਕਾ’ ਲਾਉਣ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ :

ਤਨੁ ਕਰਿ ‘ਮਟੁਕੀ’ ਮਨ ਮਾਹਿ ਬਿਲੋਈ ॥

ਇਲੁ ਮਟੁਕੀ ਮਹਿ ਸਬਦੁ ਸੰਜੋਈ ॥੨॥੧੦੧॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੮)

ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਆਰਾਧੀਐ ਹੋਈਐ ਆਰੋਗ ॥

ਰਾਮ ਚੰਦ ਕੀ ‘ਲਸਟਿਕਾ’ ਜਿਨਿ ਮਾਰਿਆ ਰੋਗੁ ॥੬੪॥

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੭)

ਪ੍ਰਾਨੁ ਜੁ ਥਾਕੇ ਥਿਤੁ ਨਹੀ ਕੇਸੇ ਬਿਰਮਾਵਉ ॥

ਭੁਭਿ ਮੁਏ ‘ਨਉਕਾ’ ਮਿਲੇ ਕਹੁ ਕਾਹਿ ਚਵਾਵਉ ॥੩॥੧॥

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਸਧਨਾ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੮)

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਦਇਆਲ ਪ੍ਰਭੁ ਇਹ ਨਿਧਿ ਸਿਧਿ ਪਾਵਉ ॥

ਸੰਤ ਜਨਾ ਕੀ ‘ਰੇਣੁਕਾ’ ਲੇ ਮਾਥੇ ਲਾਵਉ ॥੪੫॥

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੨)

ਸਿੰਧੁ ਸਮਾਇਓ ‘ਘਟੁਕੇ’ ਮਾਹਿ ॥

ਕਰਣਹਾਰ ਕਉ ਕਿਛੁ ਅਚਰਜੁ ਨਾਹਿ ॥੩॥੪੦॥੫੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੯)

‘ਮਟ’ ਤੋਂ ‘ਮਟੁਕੀ’। ‘ਲਸਟਿ’ ਤੋਂ ‘ਲਸਟਿਕਾ’ (ਲਸਟਿ—ਲਾਠੀ)। ‘ਨਾਉ’

ਤੋਂ 'ਨਉਕਾ'। 'ਰੇਣੁ' ਤੋਂ 'ਰੇਣੁਕਾ'। 'ਘਟ' ਤੋਂ 'ਘਟੁਕਾ'।

(੩) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਟਾ' ਲਾਉਣ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ:

ਅੰਤਰਿ 'ਖੁਹਟਾ' ਅੰਮ੍ਰਿਤਿ ਤਰਿਆ ਸਬਦੇ ਕਾਥਿ ਪੀਐ ਪਨਿਹਾਰੀ॥੨॥੫॥

ਖੁਹਟਾ—ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਖੂਹ। (ਵਰਹੇਸ਼ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੭੦)

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਕਵੀ 'ਦਮੋਦਰ' ਭੀ ਇਹ ਰੂਪ ਵਰਤਦਾ ਹੈ:

ਲਿਖਿਆ ਖਤੁ ਜੋ ਮੌਜਮ ਸੰਦਾ, 'ਭੁਮੇਟੇ' ਦਿਤਾ ਭਾਗੀ।

ਅਥਿ ਦਮੋਦਰ ਮੂਹੋ ਨ ਥੇਲੈ ਚਿਠੀ ਕਥਿ ਪੜਾਈ॥੧੧੬॥

(‘ਹੀਰ’ ਦਮੋਦਰ)

‘ਭੂਮ’ ਤੋਂ ‘ਭੁਮੇਟਾ’।

ਬਹਿ ਬਿਰਭੇ ਬਿਸਾਖਰ ਸੁਕਨਿ ਦੇ ਸਭ ਮਿਤ੍ਰ ਤੁਸਾਹੀਂ।

ਅਥਿ ਦਮੋਦਰ ਕਾਮਨੁ ‘ਰੰਝੇਟਾ’ ਮਹਿਰਮ ਵੀਆ ਸਭ ਜਾਗੀ॥੨੭੭॥

(‘ਹੀਰ’ ਦਮੋਦਰ)

‘ਰਾਂਝਾ’ ਤੋਂ ‘ਰੰਝੇਟਾ’।

(੪) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ‘ਨਾ’ ਲਾਉਣ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ:

‘ਲਾਲਨੁ’ ਰਾਵਿਆ ਕਵਨ ਗਤੀ ਗੀ॥

ਸਖੀ ਬਤਾਵਹੁ ਮੁਝਹਿ ਮਤੀ ਗੀ॥੧॥੪॥੧੦॥ (ਸੂਹੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੩੯)

ਲਾਲਨੁ ‘ਚੋਲਨਾ’ ਤੇ ਤਨਿ ਸੋਹਿਆ॥

ਸੁਰਿ ਜਨ ਭਾਨੀ ਤਾ ਮਨੁ ਮੋਹਿਆ॥੧॥੫੨॥

(ਅਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੭, ਪੰਨਾ ੩੮੪)

ਸਾਥੇ ਤ੍ਰੈ ਮਣ ਦੇਹੁਰੀ ਚਲੈ ਪਾਣੀ ਅੰਨਿ॥

ਆਇਓ ਭੰਦਾ ਦੁਨੀ ਵਿਚਿ ਵਡਿ ‘ਆਸੁਣੀ’ ਬੰਨਿ॥੧੦੦॥

(ਸਲੋਕ ਵਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੩)

ਲਾਲਨੁ—ਸੋਹਣਾ ਲਾਲ। ਚੋਲਨਾ—ਸੋਹਣਾ ਚੋਲਾ।

ਆਸੁਣੀ—ਨਿਕੀ ਜਿਹੀ ਆਸ।

ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਕਾਮਨੁ ਮੁਗਝਦੁ ਪਾਇਆ, ਤੁਝ ਲੁਕੀਦਾ ਨਾਹੀਂ।

ਥੋੜੀ ਪੀਘਾਂ ਤੁਸਾਂ ਮੁਮਾਰਖ, ਅਸਾਂ ‘ਰਾਂਝਨ’ ਸਾਈਂ॥੨੩੧॥

ਰਾਂਝਨ—ਸੋਹਣਾ ਰਾਂਝਾ।

(‘ਹੀਰ’ ਦਮੋਦਰ)

(੫) 'ਨਾਵ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਰਾ' ਲਾਉਣ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ :

ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਸੰਗਿ ਨਾਮਦੇਉ ਮਨੁ ਲੀਣਾ॥

ਆਵ ਦਾਮ ਕੇ 'ਛੀਪਰੇ' ਹੋਇਓ ਲਾਖੀਣਾ॥੨॥

(ਆਸਾ ਪੰਨਾ ਜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੮੭)

ਬੁਨਨਾ ਤਨਨਾ ਤਿਆਗਿ ਕੈ ਪ੍ਰੀਤਿ ਚਰਨ ਕਬੀਰਾ॥

ਨੀਚ ਭੁਲਾ 'ਜਲਾਹਰਾ' ਭਇਓ ਗੁਨੀਯ ਗਹੀਰਾ॥੧॥੨॥

(ਆਸਾ ਪੰਨਾ ਜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੮੭)

ਇਹ ਬਿਧਿ ਸੁਨਿ ਕੈ 'ਜਾਟਰੇ' ਉਠਿ ਭਗਤੀ ਲਾਗਾ॥

ਮਿਲੇ ਪ੍ਰਤਖਿ ਗੁਸਾਈਆ ਪੰਨਾ ਵਡਭਾਗਾ॥੪॥੨॥

(ਆਸਾ ਪੰਨਾ ਜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੮੭)

ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਨਾਨਕ ਬੁਧਿ ਪਾਈ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਆਧਾਰੇ॥

ਨਾਮਦੇਉ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨੁ ਕਬੀਰ 'ਦਾਸਰੇ' ਮੁਕਤਿ ਭਇਓ ਚਮਿਆਰੇ॥੨॥੧॥੧੦॥

(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੪੯੮)

ਮੇਰੀ 'ਬਹੁਗੀਆ' ਕੇ ਧਨੀਆ ਨਾਉ॥

ਲੇ ਰਾਖਿਓ ਰਾਮ ਜਨੀਆ ਨਾਉ॥੧॥੩॥੩੩॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੪)

ਹਰਿ ਕਾ 'ਬਾਗਰਾ' ਨਾਢੇ ਪਿੰਧੀ ਮਹਿ ਸਾਗਰਾ॥੧॥੪॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੩)

ਹਉ ਨਾ ਛੋਡਉ ਕੰਤ 'ਪਾਸਰਾ'॥

ਸਦਾ ਰੰਗੀਲਾ ਲਾਲੁ ਪਿਆਰਾ ਏਹੁ ਮਹਿਜਾ ਆਸਰਾ॥੧॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੬੧)

ਸਾਸ ਬਿਨਾ ਜਿਉ 'ਦੇਹੁਰੀ' ਕਤ ਸੋਭਾ ਪਾਵੇ॥

ਦਰਸ ਬਿਰੂਨਾ ਸਾਧ ਜਨੁ ਖਿਨੁ ਟਿਕਣ ਨ ਆਵੇ॥੩॥੧॥

(ਕੇਦਾਰਾ ਛੰਤ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੨੨)

ਕੇਹਲੇ ਲਬਕਰ ਚੜ੍ਹਸਨਿ ਪਿਛੋਂ, ਜੇ ਅਸੀਂ ਤਹੰਬਲ ਦੀਹਾਂ।

ਟੁੱਕਰ ਖੌਂਸ 'ਚਕੋਰੇ' ਲੀਤਾ, ਅਸੀਂ ਗਲਬੁ ਕਲੇਬੁ ਬੁਕੀਹਾਂ॥੨੬੯॥

ਚਕੋਰੇ—ਡੇਡੇ ਚਾਕ ਨੇ।

(‘ਹੀਰ’ ਦਮੋਦਰ)

‘ਛੀਪਾ’ ਤੋਂ ‘ਛੀਪਰੋ’। ‘ਜੋਲਾਹਾ’ ਤੋਂ ‘ਜੋਲਾਹਰਾ’। ‘ਜਾਟ’ ਤੋਂ ‘ਜਾਟਰੋ’।
‘ਦਾਸ’ ਤੋਂ ‘ਦਾਸਰੋ’। ‘ਬਹੂ’ ਤੋਂ ‘ਬਹੁਰੀਆ’। ‘ਬਾਗ’ ਤੋਂ ‘ਬਾਗਰਾ’। ‘ਪਾਸਾ’
ਤੋਂ ‘ਪਾਸਰਾ’। ‘ਦੇਹ’ ਤੋਂ ‘ਦੇਹਰੀ’।

(੬) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ‘ਲਾ’ ਲਾਉਣ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ:

ਜਲ ਕੀ ‘ਮਛਲੀ’ ਤਰਵਰਿ ਬਿਆਈ॥

ਦੇਖਤ ਕੁਤਰਾ ਲੈ ਗਈ ਬਿਲਾਈ॥੨॥੯॥੨੨॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੧)

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲਿ ਮਨ ਮੇਰੇ ਅੰਤਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਸਖਾਈ॥

ਮਨਮੁਖ ‘ਅੰਧਲੇ’ ਗਿਆਨ ਵਿਹੁਣੇ ਦੂਜੇ ਤਾਇ ਖੁਆਈ॥੨॥੩॥

(ਬਡਹੰਸ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੯)

ਬਈਅਰਿ ਬੋਲੈ ‘ਮੀਠਲੀ’ ਤਾਈ ਸਾਚੁ ਕਹੈ ਪਿਰ ਭਾਇ॥

ਬਿਰਹੈ ਥੋਪੀ ਸਚਿ ਵਸੀ ਤਾਈ ਅਧਿਕ ਰਹੀ ਹਰਿ ਨਾਹਿ॥੮॥੪॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੭)

ਜਪ ਤਪ ਕਾ ਬੰਧੁ ‘ਬੇਰੁਲਾ’ ਜਿਤੁ ਲੰਘਹਿ ਵਹੇਲਾ॥

ਨਾ ਸਰਵਤੁ ਨਾ ਊਛਲੈ ਐਸਾ ਪੰਥੁ ਸੁਹੇਲਾ॥੧॥੨॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੨੯)

‘ਬਾਭਲਿ’ ਦਿਤੜੀ ਦੂਰਿ ਨਾ ਆਵੈ ਘਰਿ ਪੇਈਐ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ॥੪॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੬੪)

ਰੂਪ ਨ ਧੂਪ ਨ ਗੰਧ ਨ ਦੀਪਾ ਓਤਿ ਪੋਤਿ ਅੰਗ ਅੰਗ ਸੰਗਿ ਮਉਲੀ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਿਅ ਰਬੀ ਸੁਹਾਗਨਿ

ਅਤਿ ਨੀਕੀ ਮੇਰੀ ਬਨੀ ‘ਖਟੋਲੀ’॥੨॥੩॥੮੯॥

(ਬਿਲਾਵਤੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੨)

ਜਾ ਪੁਤ ਕੀ ਹਉ ‘ਚੇਰੁਲੀ’ ਜੋ ਸਭ ਤੇ ਊਚਾ॥

ਸਤੁ ਕਿਛੁ ਤਾ ਕਾ ਕਾਂਢੀਐ ਬੇਰਾ ਅਤੁ ਮੂਚਾ॥੧॥੧੫॥੧੧੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੦੦)

ਦਯ ਗੁਸਾਈ ‘ਮੀਤੁਲਾ’ ਤੂੰ ਸੰਗਿ ਹਮਾਰੇ ਬਾਸੁ ਜੀਉ॥੧॥੧੪੭॥੧੧੬॥

(ਗਉੜੀ ਬੇਰਾਗਣਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੩)

ਨੋਟ: ‘ਲਾ’ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ‘ਨਾਂਵ’ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ ‘ਤੇ (_)

ਵਧਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

‘ਮਛ’ ਤੋਂ ‘ਮਛਲੀ’। ‘ਅੰਧਾ’ ਤੋਂ ‘ਅੰਧੁਲਾ’। ‘ਮੀਠਾ’ ਤੋਂ ‘ਮੀਠੁਲਾ’। ‘ਬੇੜਾ’ ਤੋਂ ‘ਬੇੜੁਲਾ’। ‘ਬਾਬਾ’ ਤੋਂ ‘ਬਾਬੁਲਾ’। ‘ਚੇਰੀ’ ਤੋਂ ‘ਚੇਰੁਲੀ’।

(੭) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ‘ਵਾ’ ਲਾਉਣ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ :

ਇਨ੍ ਮੁੰਡੀਅਨ ਮੇਰਾ ਘਰੁ ਪੁੰਧਰਾਵਾ ॥

‘ਬਿਟਵਹਿ’ ਰਾਮ ਰਮਉਆ ਨਾਵਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੩੩॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੪)

‘ਬੇਟਾ’ ਤੋਂ ‘ਬਿਟਵਾ’।

(੮) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ‘ੜ’ ਲਾਉਣ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ :

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਈਐ ਮੇਰੇ ‘ਜਿੰਦੁਬੀਏ’ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਅਮੋਲੇ ਰਾਮ ॥

ਹਰਿ ਹਰਿ ਬੀਧਾ ਹਰਿ ਮਨੁ ਪਿਆਰਾ ਮਨੁ ਹਰਿ ਰਸਿ ਨਾਮਿ ਤਕੋਲੇ ਰਾਮ ॥੧॥੧॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਛੰਤ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੫੭੩)

‘ਨਿਰਗੁਣਵੰਤੁਬੀਏ’ ਪਿਤੁ ਦੇਖਿ ਹਧੂਰੇ ਰਾਮ ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਿਨੀ ਰਾਵਿਆ ਮੁਈਏ ਪਿਤੁ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਤਰਪੂਰੇ ਰਾਮ ॥੨॥੧॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੭)

ਜਿਤੁ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਜਾਪੈ ਸਾ ਧੰਨੁ ਸਾਬਾਸੈ ਧੁਰਿ ਪਾਇਆ ਕਿਰਤੁ ਜੁੜਦਾ ॥

ਚੜਿ ‘ਦੇਹੜਿ’ ਘੋੜੀ ਬਿਖਮੁ ਲਘਾਏ ਮਿਲੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਮਾਨੰਦਾ ॥੪॥੧॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੪ ਘੋੜੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੭੫)

ਦੇਹ ‘ਤੇਜਨੜੀ’ ਹਰਿ ਨਵ ਰੰਗੀਆ ਰਾਮ ॥

ਗੁਰ ਗਿਆਨੁ ਗੁਰੁ ਹਰਿ ਮੰਗੀਆ ਰਾਮ ॥੧॥੨॥੬॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੪ ਘੋੜੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੭੬)

ਬਈਅਰਿ ਨਾਮਿ ਸੁਹਾਗਣੀ ਸਭੁ ਸਵਾਰਣਹਾਰੇ ॥

ਗਾਵਰੁ ਗੀਤੁ ਨ ‘ਬਿਰਹੜਾ’ ਨਾਨਕ ਭ੍ਰਮ ਬੀਚਾਰੇ ॥੮॥੩॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੮੧)

‘ਸਾਬੀਅੜਾ’ ਪ੍ਰਭੁ ਏਤੁ ਦੂਸਰੁ ਨਾਹਿ ਕੋਇ ॥

ਬਾਨ ਬਨੰਤਰਿ ਆਪਿ ਜਲਿ ਬਲਿ ਪੂਰ ਸੋਇ ॥੩॥

(ਜੋਰਸਰੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੦੪)

ਤਿਆਗੇਂ ਮਨ ਕੀ 'ਮਤੜੀ' ਵਿਸਾਏਂ ਦੂਜਾ ਭਾਉ ਜੀਉ ॥
ਇਉ ਪਾਵਹਿ ਹਰਿ 'ਦਰਸਾਵੜਾ' ਨਹ ਨਗੈ ਤਤੀ ਵਾਉ ਜੀਉ ॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੫ ਗੁਣਗੰਥੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੩)

ਕੰਧੀ ਉਤੇ 'ਰੁਖੜਾ' ਕਿਚਰੁ ਬੰਨੈ ਧੀਰ ॥
ਫਰੀਦਾ ਬਚੈ ਤਾਂਡੇ ਰਖੀਐ ਕਿਚਰੁ ਤਾਂਈ ਨੀਰੁ ॥੬੬॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੨)

'ਜਿੰਦੁ' ਤੋਂ 'ਜਿੰਦੜੀ'। 'ਦੇਹ' ਤੋਂ 'ਦੇਹੜੀ'। 'ਤੇਜਨ' ਤੋਂ 'ਤੇਜਨੜੀ'।
'ਬਿਰਹਾ' ਤੋਂ 'ਬਿਰਹੜਾ'। 'ਸਾਥੀ' ਤੋਂ 'ਸਾਥੀਅੜਾ'। 'ਮਤਿ' ਤੋਂ 'ਮਤੜੀ'। 'ਰੁਖ'
ਤੋਂ 'ਰੁਖੜਾ'।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਅਲਪਾਰਥਕ

(੧) 'ਲਾ' ਵਰਤਿਆਂ, ਜਿਵੇਂ:

ਬਈਅੰਗ ਬੋਲੇ 'ਮੀਠਲੀ' ਭਾਈ ਸਾਚੁ ਕਹੈ ਪਿਰ ਭਾਇ ॥੮॥੪॥

(ਸੋਗੰਥ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੭)

ਮਨਮੁਖ 'ਅੰਧੁਲੇ' ਗਿਆਨ ਵਿਹੁਟੇ ਦੂਜੇ ਭਾਇ ਖੁਆਈ ॥੨॥੩॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੩ ਛੰਡ, ਪੰਨਾ ੫੬੯)

ਭੁਨਿ 'ਅੰਧਲੀ' ਨੋਈ ਬੇਪੀਰ ॥੪॥੩॥੬॥ (ਕੋਭਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੧)

ਮੀਠੁਲੀ। ਅੰਧੁਲੇ। ਅੰਧਲੀ।

(੨) 'ਟਾ' ਵਰਤਿਆਂ, ਜਿਵੇਂ:

'ਨਿਕੁਟੀ' ਦੇਹ ਦੇਖਿ ਧੁਨਿ ਉਪਜੈ ਮਾਨ ਬਰਤ ਨਗੈ ਭੂਐ ॥੫॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਬੋਟੀ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੩)

'ਨਿਕੀ' ਤੋਂ 'ਨਿਕੁਟੀ'।

(੩) 'ਆ' ਵਰਤਿਆਂ, ਜਿਵੇਂ:

ਰੁਮ ਵਡੇ ਵਡੇ ਵਡ ਉਚੇ, ਹਉ ਇਤਨੀਕ 'ਲਗੁਰੀਆ' ਰਾਮ ॥੨॥੧॥੪॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੩, ਪੰਨਾ ੭੭੮)

(੪) 'ੜਾ' ਵਰਤਿਆਂ, ਜਿਵੇਂ :

(ੳ) ਇਸੜੀ ਲਿੰਗ :

ਮੁੰਧ 'ਨਵੇਲੜੀਆ' ਗੋਇਲ ਆਈ ਰਾਮ॥੧॥

ਸਚਿ 'ਨਵੇਲੜੀਏ' ਜੋਬਨਿ ਭਾਲੀ ਰਾਮ॥੨॥

ਸ੍ਰੀਧਰ 'ਮੋਹਿਅੜੀ' ਪਿਰ ਸੰਗਿ ਸੁਤੀ ਰਾਮ॥੩॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੩)

'ਸਾਹੁਰੜੀ' ਵਧੁ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਸਾਝੀ ਪੇਵਕੜੇ ਧਨ ਵਖੇ॥੧॥੨॥੧੦॥

(ਬਸੰਤੁ ਹਿਫੋਲ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੭੧)

'ਭਿੰਨੜੀ' ਰੈਣਿ ਤਲੀ ਦਿਨਸ ਸੁਹਾਏ ਭਾਮ॥

ਨਿਜ ਘਰਿ 'ਸੁਤੜੀਏ' ਪਿਰਮੁ ਜਗਾਏ ਰਾਮ॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੪)

ਜਾਗੁ 'ਸਲੋਨੜੀਏ' ਢੋਲੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਮ॥੩॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੪)

(ਅ) ਪੁਲਿੰਗ :

ਪ੍ਰਭੁ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਕੰਠਿ ਲਾਇਦਾ 'ਲਹੁੜੇ' ਭਾਲਕ ਪਾਲਿ॥੧॥੩॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੫੭)

ਕਮਰਿ ਕਟਾਰਾ 'ਬੋਝੜਾ' ਬੰਢੇ ਕਾ ਅਸਵਾਤੁ॥੩॥੧੯॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੮੫੬)

ਤਵਨੁ 'ਸੁਹਾਵੜਾ' ਧਰਤਿ ਸਭਾਗੀ ਰਾਮ॥੪॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੬)

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਲੇ ਨਾਲੁ ਹੈ ਜਿਉ ਰੰਗਿ ਮਜੀਠ 'ਸਚੜਾਉ'॥੧॥੩॥

(ਸੁਗੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੬)

'ਕ੍ਰਿਆ' ਤੋਂ ਅਲਪਾਰਥਕ

ਜਾਗੁ ਸਲੋਨੜੀਏ ਢੋਲੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਮ॥

ਜਿਨਿ ਸੁਣਿ 'ਮੰਨਿਅੜੀ' ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ ਰਾਮ॥੩॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੪)

ਤਵਨੁ ਸੁਹਾਵੜਾ ਧਰਤਿ ਸਭਾਗੀ ਰਾਮ॥

ਪ੍ਰਭੁ ਘਰਿ 'ਆਇਅੜਾ' ਗੁਰ ਚਰਣੀ ਨਾਗੀ ਰਾਮ॥੪॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੬)

'ਮੰਨੀ' ਤੋਂ 'ਮੰਨਿਅੜੀ'। 'ਆਇਆ' ਤੋਂ 'ਆਇਅੜਾ'।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (Adjective)

ਗੁਣ ਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (Adjective of Quality)

‘ਗੁਣ ਵਾਚਕ’ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦਾ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਵਚਨ ਉਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਨਾਂਵ (Noun Qualified) ਦਾ ਹੈ।

ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਪੁਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬ, ‘ਸਾਚੁ’ ‘ਨਾਇ’ ਤਰਖਿਆ ਭਾਉ ਅਪਾਰ ॥

(ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ ੪)

‘ਅਮੁਲ’ ਧਰਮ, ‘ਅਮੁਲੁ’ ਦੀਬਾਣੁ ॥

(ਜਪੁਜੀ, ਪਉੜੀ ੨੬)

ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਗੁਣ ‘ਬੇਅੰਤ’ ਪ੍ਰਭ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰੇ ॥੧੦॥੧੫॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੫)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਏਕੁ ਸਬਦੁ ਰਾਮ ਨਾਮ ‘ਨਿਰੋਧੁ’, ਗੁਰੁ ਦੇਵੈ ਪਤਿ ਮਤੀ ॥੧੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਦੁਖਣੀ, ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੮੩੧)

ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਭੈ ਦੂਰਿ ਕਰਤਾ ਪਾਪ ਹਰਤਾ 'ਦੁਸਰ' ਦੁਖ ਭਵ ਖੰਡਨੋ ॥੧॥੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੯੨੫)

ਆਕਾਰਾਂਤ (੧-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਭਗਤਾ ਕੇ ਘਰਿ ਕਾਰਜੁ 'ਸਾਚਾ' ਹਰਿ ਗੁਣ ਸਦਾ ਵਖਾਣੇ ਰਾਮ ॥੪॥੧॥੨॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੩ ਛੰਤ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੯)

'ਸਾਚੇ' ਸਤਿਗੁਰਿ ਸਾਚੁ ਭੁਝਾਇਆ ਪਤਿ ਰਾਖੇ ਸਚੁ ਸੋਈ ਰਾਮ ॥੨॥੨॥੩॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੬੯)

'ਸਾਚਊ' ਰੰਗਿ ਰੰਗਾਵਲੇ ਸਖੀ ਹਮਾਰੇ ਕੰਤੁ ॥੪॥੨॥੧੦॥

(ਮਾਰੂ ਕਾਵੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੦੧੫)

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਸਾਚੇ' ਨਾਮਿ ਸੁਖੁ ਹੋਈ, ਮਰੇ ਨ ਕੋਈ, ਗਰਤਿ ਨ ਜੁਨੀ ਵਾਸਾ ॥

ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਮਿਲਾਈ, ਸਚਿ ਸਮਾਈ, 'ਸਚਿ' ਨਾਇ ਪਰਗਾਸਾ ॥੨॥੨॥੩॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੩ ਛੰਤ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੯)

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਸੁਹੇ' ਵੇਸਿ ਦੋਹਾਗਣੀ ਪਰ ਪਿਤੁ ਰਾਵਣ ਜਾਇ ॥੧॥੧॥

(ਸੁਹੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੮੫)

(ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਗੁਰਜ' ਗਲ ਜੀਅ ਕੀ ਕੀਚੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪਾਸਿ ਤਾ ਸਰਬ ਸੁਖੁ ਪਾਈਐ ॥

ਗੁਰੁ ਪੂਰਾ ਹਰਿ ਉਪਦੇਸੁ ਦੇਇ 'ਸਤ' ਭੁਖ ਲਹਿ ਜਾਈਐ ॥੩॥

(ਮ: ੧, ਕਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੮੫੦)

ਬਾਹਰਿ ਧੋਤੀ ਝੂਮਝੀ ਅੰਦਰਿ ਵਿਸੁ 'ਨਿਕੋਰ' ॥੨॥੧੨॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੮੯)

ਨੋਟ: ਸ਼ਬਦ 'ਵਿਸੁ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹੈ, ਵੇਖੋ 'ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ'।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਧਾਤੁਰ' ਬਾਜੀ ਸਬੰਧ ਨਿਵਾਰੇ ਨਾਮੁ ਫਸੈ ਮਨਿ ਆਈ ॥੧੨॥੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੦੯)

ਈਕਾਰਾਂਤ (ਈ-ਅੰਤ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਕਉਰਾ ਬਿਖਿਆ 'ਮੀਠੀ' ॥

ਸਾਕਤ ਕੀ ਬਿਧਿ ਨੈਨਹੁ ਭੀਠੀ ॥੨॥੧੧॥੩੨॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੨)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਅਗਲੀ' ਕਿਛੁ ਖਬਰਿ ਨ ਪਾਈ ॥

ਰੋਵਨਹਾਰੁ ਤਿ ਉਠਿ ਸਿਧਾਈ ॥੨॥੧੦॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੫)

ਅਧਕ-ਤਮ ਅਵਸਥਾ

(Superlative Degree)

(੧) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ 'ਗੁਣ-ਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਤੋਂ 'ਅਧਕ-ਤਮ' ਅਵਸਥਾ ਬਨਾਣ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਇਸਟ' ਲਗਾਈਦਾ ਹੈ, ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਇਹ ਰੂਪ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ 'ਪਾਪਿਸਟ'।

ਜਿਨਾ ਗੁਰੁ ਗੋਪਿਆ ਆਪਣਾ ਤੇ ਨਰ ਭੁਰਿਆਈ ॥

ਹਰਿ ਜੀਉ ਤਿਨ ਕਾ ਦਰਸਨੁ ਨ ਕਰਹੁ 'ਪਾਪਿਸਟ' ਹਰਿਆਗੋ ॥੨॥

(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੫੧)

(੨) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾ ਕੇ ਭੀ 'ਅਧਕ-ਤਮ ਗੁਣ-ਵਾਚਕ' ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਦੁਹਰਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ

‘ਨਿ’ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ‘ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ’।

ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਕਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨੈ ਸੋ ਭਗਤੁ ਹੋਇ ਵਿਣੁ ਮੰਨੈ ‘ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ’ ॥੧॥੬॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੬੫੦)

ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (Numeral Adjective)

ਨਿਸਚਿਤ ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (Definite Numeral Adjective)

ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਈ ‘ਨਿਸਚਿਤ ਸੰਖਿਅਕ’ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਖਾਸ ਬੋਝਵੇਂ ਰੂਪ ਸਨ; ਜਿਵੇਂ ‘ਦੁਇ’, ‘ਤਿਨਿ’, ‘ਤੀਨਿ’, ‘ਚਾਰਿ’, ‘ਸਠਿ’, ‘ਸਤਰਿ’, ‘ਕੋਟਿ’, ‘ਬਹਤਰਿ’, ‘ਕਰੋੜਿ’ ਇਹ ਸਦਾ (ਫਿ-ਅੰਤ) ਹਨ। ‘ਪੰਜਿ’ (ਫਿ-ਅੰਤ) ਭੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ (ਪੰਜ) ਭੀ। ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ‘ਛੇ’ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ—‘ਛਿਅ’, ‘ਖਟੁ’ ਅਤੇ ‘ਖਟ’। ‘ਬਾਰ੍ਹਾਂ’ ਵਾਸਤੇ ‘ਬੇਦਸ’ (ਬੇ-ਦੋ ਅਤੇ ‘ਦਸ’ ਮਿਲ ਕੇ ‘ਬਾਰ੍ਹਾਂ’) ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਉਪਰਲੇ ‘ਸੰਖਿਅਕ’ ਪੁਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਏਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸੰਖਿਅਕ ‘ਲਾਖੁ’ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਸਦਾ ਏਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

‘ਸਉ’ (ਇਕ-ਵਚਨ) ਦਾ ਬਹੁ-ਵਚਨ (‘ਭਉ’ ਵਾਂਗ) ‘ਸੈ’ ਅਤੇ ‘ਸੈਇ’ ਹੈ।

‘ਚਾਰਿ’ ਮੁਕਤਿ ‘ਚਾਰੈ’ ਸਿਧਿ ਮਿਲਿ ਕੈ ਦੁਲਹ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਸਗਨਿ ਪਰਿਓ ॥

ਮੁਕਤਿ ਭਇਓ ‘ਚਉਹੁ’ ਜੁਗ ਜਾਨਿਓ ਜਸੁ ਕੀਰਤਿ ਮਾਥੈ ਛਤ੍ਰੁ ਧਾਰਿਓ ॥੧॥੧॥

(ਮਾਰੂ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੦੫)

‘ਬੇਦਸ’ ਮਾਰ ਭੁਤੀ ਥਿਰੀ ਢਾਰ ਤਲੇ ॥੧੭॥

(ਤੁਖਾਰੀ ਛੰਡ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੧੦੬)

ਦੇਖਣਿ ਆਏ ‘ਤੀਨਿ’ ਲੋਕ ਮੁਰਿ ਨਰ ਮੁਨਿ ਜਨ ਸਭਿ ਆਇਆ ॥੩॥੪॥੧੦॥

(ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੧੧੬)

ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਰਵਿ ਰਹਿਆ 'ਤਿਉ' ਲੈਵਿ ॥੩॥੧੦॥

(ਡੇਰਉ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੧੩੦)

ਬ੍ਰਹਮ ਅਗਨਿ ਸਹਜੇ ਪਰਜਾਲੀ 'ਏਕਹਿ' ਚੇਟ ਸਿਤਾਇਆ ॥

(ਡੇਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੧)

ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਲੈ ਲਰਨੇ ਲਾਗਾ ਤੇਰੇ 'ਦੁਇ' ਦਰਵਾਜਾ ॥੫॥੧੭॥

(ਡੇਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੧)

'ਅਠਸਠਿ' ਤੀਰਥ ਮਜਨੁ ਕੀਆ ਸਤਸੰਗਤਿ ਪਗ ਨਾਏ ਧੂਰਿ ॥੨॥੧॥

(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੬੮)

ਨਾਨਕ ਸਾਵਟਿ ਜੇ ਵਸੈ 'ਚਹੁ' ਵੇਛੋਕਾ ਹੋਵਿ ॥੨॥੨॥

(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੭੯)

'ਸਤਰਿ' 'ਸੈਵਿ' ਸਲਾਰ ਹੇ ਜਾ ਕੇ ॥ ਸਭਾ 'ਲਾਖੁ' ਪੈਕਾਬਰ ਤਾ ਕੇ ॥

ਸੇਖਜੁ ਕਹੀਅਹਿ ਕੋਟਿਅਠਾਸੀ ॥ ਛਪਨ 'ਕੋਟਿ' ਜਾ ਕੈ ਖੋਲਖਾਸੀ ॥੧॥੭॥੧੫॥

(ਡੇਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੧)

ਤੂੰ ਆਪੇ ਕਮਲੁ ਅਲਿਪਤੁ ਹੈ 'ਸੈ' ਹਥਾ ਵਿਚਿ ਗੁਲਾਨੁ ॥੭॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫)

‘ਇਕ’

ਸੰਖਿਅਕ ‘ਇਕ’ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਵਾਂਗ ਪੁਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਵਿਚ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ; ਪੁਲਿੰਗ ਇਕ-ਵਚਨ—‘ਇਕੁ’, ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਇਕ-ਵਚਨ—‘ਇਕ’।

(ੳ) ‘ਇਕੁ’ ਪੁਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

‘ਇਕੁ’ ਸੰਸਾਰੀ ‘ਇਕੁ’ ਤੰਡਾਰੀ ‘ਇਕੁ’ ਲਾਏ ਦੀਬਾਣੁ ॥੩॥

(ਜਪੁ ਜੀ)

‘ਇਕੁ’ ਮਨੁ ਇਕੁ ਵਰਤਦਾ ਜਿਤੁ ਲਗੇ ਸੋ ਥਾਇ ਪਾਇ ॥੨॥੭॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੦੩)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

‘ਇਕੁ’ ਉਤਮਪੰਥੁ ਸੁਨਿਓ ਗੁਰ ਸੰਗਤਿ ਤਿਹ ਮਿਲੇਤ ਜਮ ਤ੍ਰਾਸ ਮਿਟਾਈ ॥੪॥੫੮॥

(ਸਵਦੀਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੬)

‘ਇਕੁ’ ਸਬਦੁ ਬੀਚਾਰੀਐ ਜਾ ਤੂ ਤਾ ਕਿਆ ਹੋਰਿ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧੦॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੮)

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ**ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ**

‘ਇਕ’ ਅਰਦਾਸਿ ਭਾਣ ਕੀਰਤ ਕੀ ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਰਾਖਹੁ ਸਰਣਾਈ ॥੪॥੫੮॥

(ਸਵਦੀਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੬)

‘ਇਕ’ ਅਵਘਟ ਘਾਟੀ ਰਾਮ ਕੀ ਤਿਹ ਚਕਿ ਰਹਿਓ ਕਬੀਰ ॥੧੬੫॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੩)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

‘ਇਕ’ ਬਿਨਉ ਕਹਉ ਜੋਉ ਸੁਣਿ ਕੰਤ ਪਿਆਰੇ ॥੨॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਛੰਤ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੪੭)

‘ਇਕ’ ਬਾਤ ਅਨੂਪ ਸੁਨਹੁ ਨਰ ਭਾਈ ॥੪॥੮॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੮੯੧)

ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ**(Indefinite Numeral Adjective)****(ੳ) ਪੁਲਿੰਗ****ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ**

ਤਿਨ ਕਾ ਜਨਮੁ ਸਫਲਿਓ ‘ਸਭੁ’ ਕੀਆ

ਕਰਤੇ ਜਿਨ ਗੁਰ ਬਚਨੀ ਸਭੁ ਭਾਖਿਆ ॥੩॥੨॥

(ਤੁਧਾਰੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੧੧੫)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਨਾਨਕ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੰਕਾਰੁ 'ਹੋਰਿ' ਕੇਤੇ ਰਾਮ ਰਵਾਲ ॥੨॥੪॥

(ਅਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

'ਜੇਤੇ' ਦਾਣੇ ਅੰਨ ਕੇ ਜੀਆ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ ॥੧॥੧੮॥ (ਅਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

'ਸਭਿ' ਘਟ ਮੇਰੇ ਹਉ ਸਭਨਾ ਅੰਦਰਿ ਜਿਸਹਿ ਖੁਆਈ ਤਿਸੁ ਕਉਣੁ ਕਹੈ ॥੧॥੧੨॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੨)

'ਇਕਿ' ਸਜਣ ਚਲੇ ਇਕ ਚਲਿ ਗਏ ਰਹਦੇ ਤੀ ਤੁਨਿ ਜਾਇ ॥੨॥੨॥

(ਮ: ੩, ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੫੮੬)

'ਅਵਰਿ' ਦਿਵਾਸੇ ਦੁਨੀ ਕੇ ਤੂਠੇ ਅਮਲ ਕਰੇਹੁ ॥੧॥੬॥

(ਮਾਭ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੦)

ਨੋਟ: ਅਨਿਸਚਿਤ ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਅਵਰ', 'ਹੋਰ', 'ਸਭ', 'ਇਕ'—ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪੁਲਿੰਗ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਿ) ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਪਰ 'ਸਗਲ', 'ਸਰਬ' ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ 'ਨਾਂਵ' ਵਾਂਗ ਹੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਜਾ ਕੈ ਰਾਮ ਕੋ ਬਲੁ ਹੋਇ ॥

'ਸਗਲ' ਮਨੋਰਥ ਪੂਰਨ ਤਾਹੁ ਕੇ ਦੂਖੁ ਨ ਥਿਆਪੈ ਕੋਇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੯੭॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੨੩)

'ਸਰਬ' ਨਿਧਾਨ ਗੁਰੂ ਤੇ ਪਾਵੈ ॥੨॥੨੪॥੯੩॥

(ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਗੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੩)

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਹਰਿ ਮਨਿ ਵਸੈ 'ਹੋਰਤੁ' ਬਿਧਿ ਲਇਆ ਨ ਜਾਈ ॥੧॥੩॥੧੦॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੬, ਪੰਨਾ ੭੩੩)

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਤਿਸ ਕੀ ਮੁਹਤਾਜੀ ਲੋਭੁ ਕਢਦਾ 'ਹੋਰਤੁ' ਹਟਿ ਨ ਵਧੁ ਨ ਢੇਸਾਰੁ ॥੭॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫੨)

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਕਲਿਜੁਗ ਮਹਿ ਹਰਿ ਜੀਉ ਏਕੁ, 'ਹੋਰ' ਭੁਤਿ ਨ ਕਾਈ॥੪॥੧੦॥

(ਭੋਰਉ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੧੩੦)

'ਕੋਤੀਆ' ਕੰਨ੍ਹ ਕਹਾਣੀਆ ਕੋਤੇ ਵੇਦ ਵੀਚਾਰ॥੨॥੪॥ (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਕੋਤੇ, ਜੇਤੇ, ਏਤੇ, ਹੋਰ, ਅਵਰ, ਸਭ, ਸਗਲ, ਇਕ, ਸਰਬ—ਇਹ ਅਨਿਸਚਿਤ ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹਨ।

(ੳ) ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ :

ਕੋਤਾ, ਜੇਤਾ, ਏਤਾ, ਹੋਰੁ, ਅਵਰੁ, ਸਭੁ।

(ਅ) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ :

ਕੋਤੇ, ਜੇਤੇ, ਏਤੇ, ਹੋਰਿ, ਅਵਰਿ, ਸਭਿ, ਇਕਿ, ਸਗਲ, ਸਰਬ।

(ੲ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ :

ਕੋਤੀ, ਜੇਤੀ, ਏਤੀ, ਹੋਰ, ਅਵਰ, ਸਭ।

(ਸ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ :

ਕੋਤੀਆ, ਹੋਰ, ਸਭ।

ਨੋਟ: 'ਹੋਰ', 'ਸਭ', 'ਇਕ' ਦੀ 'ਕਾਰਕ-ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ' ਲਈ ਵੇਖੋ 'ਅਨਿਸਚਿਤ ਪੜਨਾਂਵ' ਦਾ ਹਾਲ।

ਗੁਣਾ-ਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

'ਦੇਵਰ' ਕੋਟ ਅਰੁ 'ਤੇਵਰ' ਖਾਈ॥੧॥ਗੁਰਾਉ॥੧੭॥

(ਭੋਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੧)

ਅਗੈ ਲੇਖੇ ਮੰਗਿਐ ਹੋਰ 'ਦਸੂਟੀ' ਪਾਇ॥੨॥੮॥

(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੪੦)

'ਦੂਟੀ' 'ਓਟੀਟੀ' ਕਰਮਾਤਿ ਸਚੇ ਕਾ ਸਚਾ ਚੋਆ॥੮॥੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਸਤੋ ਗਲਗੰਡਿ ਆਖੀ, ਪੰਨਾ ੯੬੮)

ਗਜ ਸਾਖੇ ਤੇ ਤੇ ਧੋਤੀਆ 'ਤਿਹਰੇ' ਪਾਇਨਿ ਤਗ॥੧॥੨॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੫)

ਨਾਨਕ ਵੇਖੇ ਨਦਰਿ ਕਰਿ ਚੜੈ 'ਚਵਗਣ' ਵੰਨੁ ॥੪॥੨॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੬)

ਖਟੁ ਕਰਮਾ ਤੇ 'ਦੁਗੁਣੇ' ਪੂਜਾ ਕਰਤਾ ਨਾਇ ॥੫॥੧॥੨੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੦)

'ਦੋਵਰ'। 'ਤੇਵਰ'। 'ਦਸੂਣੀ'। 'ਦੂਣੀ'। 'ਚਉਣੀ'। 'ਤਿਹਰੇ'। 'ਚਵਗਣ'।
'ਦੁਗੁਣੇ'।

ਨਿਸਚਿਤ ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਅਵਰਿ ਨ ਸੁਭਸਿ 'ਬੀਜੀ' ਕਾਰਾ ॥੮॥੨॥

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੩੪੩)

ਜਿਤੁ ਘਰਿ ਵਸਹਿ ਤੂਹੇ ਬਿਧਿ ਜਾਣਹਿ 'ਬੀਜਉ' ਮਹਲੁ ਨ ਜਾਪੈ ॥੯॥੧॥੪॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੨੭੫)

'ਤ੍ਰਿਤੀਆ' ਬਿਵਸਥਾ ਸਿੱਚੈ ਮਾਇ ॥੨॥੧੨॥੨੩॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੦)

'ਬੀਜੀ'। 'ਬੀਜਉ'। 'ਤ੍ਰਿਤੀਆ'।

ਨਿਸਚੇ-ਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

(Demonstrative Adjective)

ਕਾਰਕ-ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

ਪੁਲਿੰਗ

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਏਹੁ, ਇਹੁ, ਅਹਿ	ਏ, ਓਈ
ਕਰਣ ਕਾਰਕ		ਇਨੀ
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ		ਏਨਾ (ਕੈ)
ਅਧਿਕਰਣ	ਐਤੁ, ਏਤੁ, ਇਤੁ	

ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਏਹੀ, ਏਹਾ, ਏਉ,
 ਯਹ, ਏਹਾ
 ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਏਹ

‘ਅਹਿ’ ਕਭੁ ਕਰੇ ਸੁ ‘ਅਹਿ’ ਕਭੁ ਪਾਏ ॥੩॥੫॥੧੪੦॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੦੬)

‘ਏਹੁ’ ਜੀਉ ਬਹੁਤੇ ਜਨਮ ਤਰੰਮਿਆ ਤਾ ਸਤਿਗੁਰ ਸਬਦੁ ਸੁਣਾਇਆ ॥੪॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਹਉਮੈ ‘ਏਹਾ’ ਜਾਤਿ ਹੈ ਹਉਮੈ ਕਰਮ ਕਮਾਹਿ ॥

ਹਉਮੈ ‘ਏਈ’ ਭਧਨਾ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਜੋਨੀ ਪਾਹਿ ॥੨॥੭॥ (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਏਨ੍ਹ ਜੰਤਾ ਕੈ ਵਸਿ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀ ਤੁਧੁ ਫੇਕੀ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ ॥੧੧॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਜਿਨਿ ਕਰਿ ਉਪਦੇਸੁ ਗਿਆਨ ਅੰਜਨੁ ਦੀਆ

‘ਇਨ੍ਹੈ’ ਨੇਤ੍ਰੀ ਜਗਤੁ ਨਿਹਾਲਿਆ ॥੧੩॥ (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਤਿਨ ਘਰਿ ਬ੍ਰਹਮਣ ਪੂਰਹਿ ਨਾਢ ॥

ਉਨ੍ਹ ਤਿ ਆਵਹਿ ‘ਓਹੀ’ ਸਾਦ ॥੨॥੧੬॥ (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਵਢੀਅਹਿ ਹਥ ਦਲਾਲ ਕੇ ਮੁਸਫੀ ‘ਏਹ’ ਕਰੋਇ ॥੧॥੧੭॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਜਾ ਰਹਣਾ ਨਾਹੀ ‘ਐਤੁ’ ਜਗਿ ਤਾ ਕਾਇਤੁ ਗਾਰਬਿ ਹੰਦੀਐ ॥

ਮੰਦਾ ਕਿਸੈ ਨ ਆਖੀਐ ਪੜਿ ਅਖਰੁ ‘ਏਰੋ’ ਭੁਝੀਐ ॥੧੯॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਭੁਲੀ ਮਾਲਨੀ ਹੈ ‘ਏਉ’ ॥ ਸਤਿਗੁਰੁ ਜਾਗਤਾ ਹੈ ਦੇਉ ॥੧॥੨੦॥੧੪॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੯)

‘ਏ’ ਬਾਰਿਕ ਭੈਸੇ ਜੀਵਹਿ ਰਘੁਰਾਈ ॥੧॥੨॥

(ਗੁਜਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੪)

ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਜਿਉ ਜਗ ਰਚਨਾ ‘ਯਹ’ ਦੇਖਹੁ ਰਿਦੈ ਬਿਚਾਰਿ ॥੨॥੨॥

(ਦੇਵਗੋਧਾਰੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੫੩੬)

ਜੋ ਸਰਣਿ ਆਵੈ ਤਿਸੁ ਕੰਠਿ ਲਾਵੈ 'ਇਹੁ' ਬਿਰਦੁ ਸੁਆਮੀ ਸੰਦਾ ॥੪॥੧॥੪॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੫੪੪)

ਲੋਭੁ ਮੋਹੁ ਤੁਝੁ ਕੀਆ ਮੀਠਾ 'ਏਤੁ' ਤਰਮਿ ਤੁਲਾਣਾ ॥੧॥੨॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੬)

ਸਾਢਾ ਸਾਹਿਬੁ ਮਨਿ ਵਸੈ ਤਾਈ 'ਏਹਾ' ਕਰਣੀ ਸਾਰ ॥੧॥੨॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੦੮)

ਕਹਉ ਕਹਾ 'ਯਿਆ' ਮਨ ਬਉਰੇ ਕਉ ਇਨ ਸਿਉ ਨੇਹੁ ਲਗਾਇਓ ॥੨॥੬॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੬, ਪੰਨਾ ੬੩੩)

'ਏਤੁ' ਜਨਮਿ ਹਰਿ ਨ ਚੇਤਿਓ ਤਾਈ ਕਿਆ ਮੁਹੁ ਦੇਸੀ ਜਾਇ ॥੭॥੩॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੯)

ਭੁਖੇ ਭਗਤਿ ਨ ਕੀਜੈ ॥ 'ਯਹ' ਮਾਲਾ ਅਪਨੀ ਲੀਜੈ ॥੧॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੬)

ਰਾਮ ਨਾਮ ਬਿਨੁ 'ਯਾ' ਸੰਕਟ ਮੈ ਕੋ ਅਬ ਹੇਤੁ ਸਹਾਈ ॥੧॥੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੬, ਪੰਨਾ ੧੦੦੮)

'ਇਤੁ' ਰੰਗਿ ਸਾਚੇ ਮਾਹਿ ਸਮਾਏ ॥੮॥੮॥੨੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੬੬)

ਪੰਚ ਕ੍ਰਿਸਾਨ 'ਵਾ' ਭਾਗਿ ਗਏ ਲੈ ਬਾਹਿਓ ਜੀਉ ਦਰਬਾਰੀ ॥੨॥੭॥

(ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੦੪)

ਚਿਤਵਉ 'ਵਾ' ਅਉਸਰ ਮਨ ਮਾਹਿ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੬੫॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੨੨)

ਪੜਨਾਂਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (Pronominal Adjective)

ਜਿਸੁ, ਕਿਸੁ, ਤਿਸੁ, ਤੇਰਾ, ਮੇਰਾ

ਜਦੋਂ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਿਸੇ ਐਸੇ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਭੀ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।

ਲਫਜ਼ 'ਜਿਸੁ' ਤੋਂ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ 'ਜਿਤੁ'।
'ਕਿਸੁ' ਤੋਂ 'ਕਿਤੁ'। 'ਤਿਸੁ' ਤੋਂ 'ਤਿਤੁ'। 'ਤੇਰਾ' ਤੋਂ 'ਤੇਰੈ'। 'ਮੇਰਾ' ਤੋਂ 'ਮੇਰੈ'।

ਨੋਟ: ਲਫਜ਼ 'ਜਿਸੁ', 'ਕਿਸੁ', ਤਿਸੁ ਅਤੇ 'ਜਿਤੁ', 'ਕਿਤੁ', 'ਤਿਤੁ' ਦੇ ਜੋੜ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ; ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੁ) ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਸਾ ਤੁਰਿ ਸੁਹਾਵੀ 'ਜਿਤੁ' ਤੁਧੁ ਸਮਾਲੀ॥

ਸੋ ਕੇਮੁ ਸੁਹੇਲਾ ਜੋ ਤੇਰੀ ਘਾਲੀ॥

ਸੋ ਰਿਦਾ ਸੁਹੇਲਾ 'ਜਿਤੁ' ਰਿਦੈ ਤੂੰ ਝੁਠਾ ਸਭਨਾ ਕੇ ਦਾਤਾਰਾ ਜੀਉ॥੧॥੯॥

(ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੭)

'ਜਿਤੁ' ਤਨਿ ਨਾਮੁ ਨ ਊਪਜੈ ਭਾਈ ਸੇ ਤਨ ਹੋਏ ਛਾਰ॥੧॥੨॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੦੮)

'ਜਿਤੁ' ਦਰਿ ਤੁਮ ਹੈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਣਾ॥

'ਤਿਤੁ' ਦਰਿ ਤੂੰ ਹੀ ਹੈ ਪਛੁਤਾਣਾ॥੧॥੭॥ (ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੭੨)

'ਜਿਤੁ' ਰਿਦੈ—'ਜਿਸੁ' ਰਿਦੈ ਵਿਚ। 'ਜਿਤੁ' ਤਨਿ—'ਜਿਸੁ' ਤਨ ਵਿਚ।

'ਜਿਤੁ' ਦਰਿ—'ਜਿਸੁ' ਦਰ 'ਤੇ'। 'ਤਿਤੁ' ਦਰਿ—'ਤਿਸੁ' ਦਰ 'ਤੇ'।

'ਕਿਤੁ' ਮੁਖਿ ਗੁਰੁ ਸਾਨਾਹੀਐ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰਥੁ॥੩॥੨੦॥੯੦॥

'ਕਿਤੁ' ਮੁਖਿ—'ਕਿਸੁ' ਮੂੰਹ ਨਾਲ? (ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੯)

'ਕਿਤੁ'—ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਨੋਟ: ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਭੀ 'ਕਿਸੁ', 'ਜਿਸੁ', 'ਤਿਸੁ' ਤੋਂ 'ਕਿਤੁ', 'ਜਿਤੁ' ਅਤੇ 'ਤਿਤੁ' ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ।

'ਕਿਤੁ' ਕਾਰਣਿ ਸਿਰਿ ਛਾਈ ਪਾਈ॥੧॥੧੧॥

(ਸਲੋਕੁ ਮ: ੧, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੧)

'ਕਿਤੁ' ਕਾਰਣਿ—'ਕਿਸੁ' ਕਾਰਣ ਕਰ ਕੇ?

ਤੇਰਾ, ਮੇਰਾ

'ਤੇਰੈ' ਹਥ ਨਿਬੇਝੁ ਤੂੰ ਹੈ ਮਨਿ ਭਾਇਆ॥੨੬॥

(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੯੦)

‘ਤੇਰੇ’ ਹੁਕਮੇ ਸਾਵਣੁ ਆਇਆ ॥੨॥੨॥੨੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੩)

‘ਤੇਰੇ’ ਹੁਕਮਿ ਪਦੇ ਨੀਸਾਣੁ ਤਉ ਕਰਉ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਸੇਵਾ ॥੪॥੧੮॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੫)

‘ਮੇਰੇ’ ਹਾਥਿ ਪਦਮੁ ਆਗਨਿ ਸੁਖ ਬਾਸਨਾ ॥

ਸਖੀ ‘ਮੇਰੇ’ ਕੰਠਿ ਰਤੰਨੁ ਪੇਖਿ ਦੁਖੁ ਨਾਸਨਾ ॥੭॥

(ਭੁਨਹੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੬੨)

‘ਮੇਰੇ’ ਹਿਰਦੈ ਸੁਧਿ ਭੁਧਿ ਵਿਸਰਿ ਗਈ,

ਮਨ ਆਸਾ ਚਿੰਤ ਵਿਸਾਰਿਆ ॥੪॥੧॥੫॥

(ਸੁਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੭੭੬)

‘ਤੇਰੇ’ ਹਥਿ—ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ। ‘ਤੇਰੇ’ ਹੁਕਮੇ—ਤੇਰੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ।

‘ਤੇਰੇ’ ਹੁਕਮਿ—ਤੇਰੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ। ‘ਮੇਰੇ’ ਹਾਥਿ—ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ।

‘ਮੇਰੇ’ ਕੰਠਿ—ਮੇਰੇ ਕੰਠ ਵਿਚ। ‘ਮੇਰੇ’ ਹਿਰਦੈ—ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ।

ਸੋ, ਸੋਈ, ਸਾ, ਸਾਈ

‘ਸੋ’ ਅਤੇ ‘ਸੋਈ’ ‘ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ’ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ‘ਸਾ’ ਅਤੇ ‘ਸਾਈ’ ‘ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਨਾਂਵ’ ਦੇ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ:

‘ਸੋਈ’ ਚੰਦੁ, ਚੜਹਿ ਸੋ ਤਾਰੇ, ‘ਸੋਈ’ ਦਿਨੀਅਤੁ ਤਪਤ ਰਹੈ ॥

‘ਸਾ’ ਧਰਤੀ ‘ਸੋ’ ਪਉਣ ਤੁਲਾਰੇ ਜੁਗ ਜੀਅ ਖੇਲੈ ਥਾਵ ਕੈਲੇ ॥੧॥੧੦॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੦੨)

ਤਿਸ ਹੀ ਚਜੁ ਸੀਗਾਤੁ ਸਤੁ ‘ਸਾਈ’ ਰੂਪਿ ਅਪਾਰਿ ਗੀ ॥

‘ਸਾਈ’ ਸੁਹਾਗਣਿ ਨਾਨਕਾ ਜੋ ਭਾਣੀ ਕਰਤਾਰ ਗੀ ॥੪॥੧੬॥੧੧੮॥

(ਯਾਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੦੦)

‘ਸੋ’ ਸਿਖੁ ਸਖਾ ਬੰਧੁ ਹੈ ਭਾਈ ਜੋ ਗੁਰ ਕੇ ਭਾਏ ਵਿਚਿ ਆਵੈ ॥੧॥੬॥

(ਸੋਗਠਿ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੬੦੧)

‘ਸਾ’ ਧਰਤੀ ਤਈ ਹਰਿਆਵਲੀ ਜਿਥੇ ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਬੈਠਾ ਆਇ ॥੨॥੧੭॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੧੦)

‘ਨਾਂਵ’ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਬਨਾਣਾ

ਕਈ ‘ਨਾਂਵਾਂ’ ਤੋਂ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵਰਤ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :
ਅਤਿ, ਆਣ, ਆਰ, ਆਵ, ਿ, ਈ, ਇਨ।

ਸ। ਕ, ਗੁ, ਗਿ। ਨਿ।

ਮੈ, ਮਇ, ਮਣੀ, ਮਾਨ। ਰ, ਲ, ਵੇ (ਬੇ), ਵਾਣੀ, ਵਤ।

ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਤੀ ‘ਸ’, ‘ਨਿ’ ਅਤੇ ‘ਵੇ’ (‘ਬੇ’) ‘ਨਾਂਵ’ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਦੇ ‘ਪ੍ਰਤੀ’ ਪਿਛੋਂ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਆਣ :

ਕਥਾ ਕਹਾਣੀ ‘ਬੇਦੀਆਣੀ’ ਪਾਪੁ ਪੁੰਨੁ ਬੀਚਾਰੁ ॥੧॥੧੬॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੨, ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੩)

ਫੇਰਿ ਵਸਾਇਆ ‘ਫੇਰੁਆਣਿ’ ਸਤਿਗੁਰਿ ਖਾਡੁਰੁ ॥੫॥

(ਰਾਮਕਲੀ, ਸਤੋ ਬਲਵੰਤ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੬੭)

ਬੇਦੀਆਣੀ—ਬੇਦਾਂ ਦੀਆਂ।

ਫੇਰੁਆਣਿ—ਫੇਰੁਆਣ ਨੇ, ਫੇਰੂ ਦੇ (ਪੁੱਤਰ) ਨੇ।

ਇਕਨ੍ਹ ਗਲੀ ਜੰਜੀਰ ਬੰਦਿ ‘ਰਬਾਣੀਐ’ ॥੨੧॥

(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੮੭)

ਰਬਾਣੀਐ—ਰਬ ਆਣੀ, ਰੱਬ ਦੀ।

ਹਉ ਹਉ ਕਰਮ ਕਮਾਣੇ ॥ ਤੇਤੇ ਬੰਧ ‘ਗਲਾਣੇ’ ॥੩॥੧॥੧੧॥

ਗਲਾਣੇ—ਗਲ ਦੇ।

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੦੮)

ਤਨੁ ਮਨੁ ਦਿਤਾ ਤਵਜਲੁ ਜਿਤਾ ਚੂਕੀ ਕਾਣਿ ‘ਜਮਾਣੀ’ ॥੧॥

(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੂ ੮, ਪੰਨਾ ੫੭੬)

ਹਰਿ ਚਰਣ ਕੀ ਓਂਟ ਸਤਾਣੀ ॥

ਸਤ ਚੂਕੀ ਕਾਣਿ ‘ਲੋਕਾਣੀ’ ॥੨॥੫੫॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੨੨)

ਸਤਿਗੁਰ ਪੂਰੇ ਭਾਣਾ ॥ ਤਾ ਜਪਿਆ ਨਾਮੁ ‘ਰਮਾਣਾ’ ॥੧॥੧੫॥੭੬॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੨੮)

ਰਾਮ ਰਮੇ ਸੋਈ ‘ਰਮਾਣਾ’ ॥ਰਹਾਉ॥੮॥੭੧॥੧੮੦॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੮, ਪੰਨਾ ੧੯੪)

ਅਤਿ :

‘ਨਾਵ’ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ :

ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਮੀਠਾ ‘ਅਤਿ ਰਸੁ’ ਹੋਇ ॥੪॥੩॥੪੨॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੬੧)

ਆਰ—ਮੋਹ + ਆਰ = ਮੋਹਾਰ (ਮੋਹ ਦਾ)

ਊਰਭਿ ਪਰਿਓ ਮਨ ਮੀਠ ‘ਮੋਹਾਰਾ’ ॥੧॥

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੩੪੭)

ਮਿਥਨ ‘ਮੋਹਾਰਾ’ ਭੂਨੁ ਪਸਾਰਾ ॥੧॥੨॥੭॥

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੭੭)

ਆਵ :

‘ਦਰਵੇਸ਼’ ਤੋਂ ‘ਦਰਵੇਸ਼ਾਵੀ’ (ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ)।

‘ਸਚ’ ਤੋਂ ‘ਸਚਾਵਾ’ (ਪੁਲਿੰਗ)।

ਇਕਨਿ ਕਿਨੈ ਚਾਲੀਐ ‘ਦਰਵੇਸ਼ਾਵੀ’ ਗੀਤਿ ॥੧੧੮॥

ਅਲਹ ਸੇਤੀ ਰਤਿਆ ਏਹੁ ‘ਸਚਾਵਾ’ ਸਾਜੁ ॥੧੦੮॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੩)

ਿ: ‘ਦਾਨ’ ਤੋਂ ‘ਦਾਨਿ’। ‘ਬਲ’ ਤੋਂ ‘ਬਲਿ’। ‘ਸੁਰਾਪਾਨ’ ਤੋਂ ‘ਸੁਰਾਪਾਨਿ’।

ਨੋਟ : ਇਹ ਪ੍ਰਤੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ‘ਇਨ੍ਹ’ ਹੈ, ਅੰਤਲੇ ਵਿਅੰਜਨ (ਨ੍ਹ) ਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

‘ਦਾਨਿ’ ਬਭੋ ਅਤਿਵੰਤੁ ‘ਮਹਾਬਲਿ’

ਸੇਵਕਿ ਦਾਸਿ ਕਹਿਓ ਇਹੁ ਤਭੁ ॥੭॥੪੮॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਮਥੁਰਾ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੪)

‘ਮਹਾ ਦਾਨਿ’ ਸਤਿਗੁਰ ਗਿਆਨਿ ਮਨਿ ਚਾਉ ਨ ਹੁਣੈ ॥੭॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਪੰਜਵੇਂ ਕੇ, ਬਲ੍ਹ ਸਹਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੭)

ਕਬੀਰ ਤਾਂਗ ਮਾਛਲੀ ‘ਸੁਰਾਪਾਨਿ’ ਜੋ ਜੋ ਪ੍ਰਾਨੀ ਖਾਹਿ ॥

ਤੀਰਥ ਬਰਤ ਨੇਮ ਕੀਏ ਤੇ ਸਭੈ ਰਸਾਰਲ ਜਾਇ ॥੨੩੩॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੭)

ਅੰਤਰੁ 'ਮਲਿ' ਨਿਰਮਲੁ ਨਹੀ ਕੀਨਾ ਬਾਹਰਿ ਤੇਖ ਉਦਾਸੀ॥੧॥੧॥

(ਗੁਜਰੀ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੫)

ਦਾਨਿ—ਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਮਹਾਬਲਿ—ਮਹਾ ਬਲ ਵਾਲਾ।

ਮਹਾਦਾਨਿ—ਬਹੁਤ ਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ।

ਸੁਰਾਪਾਨਿ—ਸੁਰਾਪਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਵਾਲਾ।

ਮਲਿ—ਮਲ ਵਾਲਾ, ਮਲੀਨ।

ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (i) ਲਗਾ ਕੇ (ਨ), ਜਿਵੇਂ :

‘ਮਲੁ’ ਤੋਂ ‘ਮਲੀਨ’ (ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ)।

‘ਮਲਿਨ’ ਤਈ ਅਤਿ ਮਾਧਵਾ ਤੇਰੀ ਗਤਿ ਲਖੀ ਨ ਜਾਇ॥੨॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੬)

ਈ—‘ਬਿਖੁ’ ਤੋਂ ‘ਬਿਖਈ’।

ਕਥਨ ਜੁਗਤਿ ਮੇਲਾਵਉ ਨਿਰਗੁਣ ‘ਬਿਖਈ’ ਜੋਉ॥੧॥੪॥੧੦੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੯੭)

ਸ—‘ਨਾਂਵ’ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ :

ਕਾਮ ਕਰੋਧੁ ‘ਸਬਲ’ ਸੰਸਾਰਾ॥੧੩॥੨॥੧੬॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੬੦)

ਓਟ ‘ਸਤਾਣੀ’ ਪ੍ਰਭ ਜੋਉ ਮੇਰੈ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੫੦॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੧੪)

ਕ—‘ਨਾਂਵ’ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ :

ਤੂੰ ਥਾਮਨ ਮੈ ‘ਕਾਸੀਕ’ ਜੁਲਹਾ ਭੂਤਰੁ ਮੇਰ ਗਿਆਨਾ॥੩॥੩॥੨੬॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੨)

ਤੂੰ ਭ੍ਰਮਨੁ ਮੈ ‘ਕਾਸੀਕ’ ਜੁਲਹਾ ਮੋਹਿ ਤੋਹਿ ਬਰਾਬਰੀ ਕੇਸੇ ਕੈ ਭਨਹਿ॥੩॥੫॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੭੦)

ਤੇ ਸ੍ਵਥਨ ਤਲੇ ‘ਸੋਭਨੀਕ’ ਹਰਿ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁਭੀਏ

ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਸੁਟਹਿ ਹਰਿ ਤੇਰੇ ਰਾਮ॥੨॥੪॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੪ ਛੰਡੁ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੫੪੦)

ਗ੍ਰ; ਗਿ:

ਨੋਟ: 'ਗ੍ਰ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਧਾਤੂ 'ਗੜ' ਤੋਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਜਾਨਣਾ'। 'ਗ੍ਰ'='ਜਾਨਣ ਵਾਲਾ'।

ਪੁਨਿਤ ਲਲਿਤ 'ਗੁਨਗ੍ਰ' ਅਨਿਕ ਭਾਂਤ

ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਰੂਪ ਦਿਖਾਵਨੀ ਨੀਕੀ ॥੧॥੩॥੨੫॥ (ਮਲਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੭੨)

ਬਰਤ ਰਹੇ 'ਕ੍ਰਤਗ੍ਰ' ਕਰੁਣਾਐ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਗ੍ਰਿਨ ॥੨॥੨॥੨੧॥

(ਕਾਨੜਾ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੪, ਪੰਨਾ ੧੩੦੨)

ਕਰਗੁ ਤਪਾਵਸੁ ਪ੍ਰਤ 'ਸਰਬਾਗਿ' ॥੭॥੧॥

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੩੪੭)

ਨਿ—'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ (ਨਿ) ਵਰਤਿਆਂ, ਜਿਵੇਂ:

ਕਈ ਕੋਟਿ ਅਭਿਗ ਆਤਮ 'ਨਿਕੋਰ' ॥੨॥੧੦॥ (ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫)

ਜਿਨਾ ਤਉ ਤਿਨ ਨਾਹਿ ਤਉ ਮੁਖੁ ਤਉ 'ਨਿਭਵਿਆਹ' ॥੧॥੮॥

(ਸੁਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੮)

ਬਾਹਰਿ ਧੋਤੀ ਰੂਮੜੀ ਅੰਦਰਿ ਵਿਸੁ 'ਨਿਕੋਰ' ॥੨॥੧੨॥

(ਸੁਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੯)

ਮੈ, ਮਇ:

ਅਨਲ ਅਗਮ ਜੈਸੇ 'ਨਹਰਿਮਇ' ਚਿਦਧਿ ਜਲੁ ਕੇਵਲ ਜਲ ਮਾਹੀ ॥੧॥੧॥

(ਸੋਗਠਿ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੭)

'ਗਗਨਮੈ' ਬਾਲੁ ਗੰਢ ਚੰਦੁ ਦੀਪਕ ਬਨੇ ਤਾਰਿਥਾ ਮੰਡਲ ਜਨਕ ਮੋਰੀ ॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧ ਆਰਤੀ, ਪੰਨਾ ੬੬੩)

ਨਾਨਕ ਭਗਤ 'ਆਨੰਦਮੈ' ਪੇਖਿ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਧੀਰ ॥੨॥੮॥੭੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੮)

'ਕਰਣਮੈ' ਕਿਰਪਾਲ ਕ੍ਰਿਪਾਨਿਧਿ ਜੀਵਨ ਪਦ

ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਦਰਸਨ ॥੨॥੨॥੧੧੮॥ (ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੮)

ਮਣੀ :

ਸਹਜ ਅਵਲਿ 'ਧੁਭਿਮਣੀ' ਗਾਤੀ ਚਾਲਤੀ ॥੧॥੩॥

(ਬਸੰਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੫)

ਮਾਨ :

'ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿਮਾਨ' ਹੈ ਸਗਲ ਮਿਥੇਨਾ ॥੧੮॥੨॥੧੧॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੮੩)

'ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿਮਾਨ' ਸਭੁ ਬਿਨਸੀਐ ਕਿਆ ਲਗਹਿ ਗਵਾਰ ॥੨॥੧॥੩੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੮)

ਰ :

'ਧਾਤੁਰ' ਬਾਜੀ ਸਬੰਦ ਨਿਵਾਰੇ ਨਾਮੁ ਵਸੈ ਮਨਿ ਆਈ ॥੧੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੦੯)

'ਧਾਤੁ' ਤੋਂ 'ਧਾਤੁਰ' (ਧਾਤੁ ਦੀ, ਮਾਇਆ ਦੀ)।

ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਧਾਰੀ ॥ ਓਹ ਪੈਰਿ 'ਲੋਹਾਰੀ' ॥੩॥੧॥੧੭॥

ਲੋਹਾਰੀ—ਲੋਹੇ ਦੀ, ਭਾਵ, ਬੇੜੀ। (ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੦੪)

ਦਾਨੁ ਪਾਵਉ ਸੰਗ ਸੰਗੁ ਨਾਨਕ ਰੇਨੁ 'ਦਾਸਾਰਾ' ॥੪॥੬॥੨੨॥

ਦਾਸਾਰਾ—ਦਾਸਾਂ ਦੀ। (ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੦੬)

ਲ :

ਬਲਵੰਤ ਖੀਵੀ ਨੇਕ ਜਨ ਜਿਸੁ ਬਹੁਤੀ ਛਾਉ 'ਪਤਾਲੀ' ॥

ਲੰਗਰਿ ਦੁਉਲਤਿ ਵੰਡੀਐ ਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਖੀਰਿ 'ਖਿਆਲੀ' ॥੩॥

(ਸਤੋ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਵਾਰ, ਰਾਮਕਲੀ, ਪੰਨਾ ੯੬੭)

....ਸਤਿਨਾਮੁ ਤੇਰਾ ਪਰਾ 'ਪੂਰਬਲਾ' ॥੨੦॥੨॥੧੧॥

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੮੩)

ਬਾਲਭੁ ਮਰੇ, ਬਾਲਕ ਕੀ ਲੀਲਾ ॥

ਬਹਿ ਕਹਿ ਰੇਵਹਿ ਬਾਲੁ 'ਰੰਗੀਲਾ' ॥੭॥੧॥੭॥

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੦੨੭)

ਪਿਰੁ 'ਰਲੀਆਲਾ' ਜੋਬਨੁ ਬਾਲਾ ਅਨਦਿਨੁ ਕੋਤਿ ਸਵਾਰੀ ॥੪॥੧॥

(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੮)

ਚਿਤਵਉ ਚਿਤ ਨਾਥ ਚਿਤਵਉ ਚਿਤ ਨਾਥ ਹੇ,

ਰਖਿ ਲੇਵਹੁ ਸਰਣਿ ਅਨਾਥ ਹੇ, ਮਿਲੁ ਚਾਉ 'ਚਾਈਲੇ' ਪ੍ਰਾਨ ॥੪॥੧॥੧੪॥੩੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੪੬੨)

ਵਡੀ ਕੋਮ ਵਸਿ ਤਾਗਹਿ ਨਾਹੀ ਮੁਹਕਮ ਫੌਜ 'ਹਠਲੀ' ਰੇ ॥੨॥੩॥੧੩੨॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧੧, ਪੰਨਾ ੪੦੪)

ਦੇਖਿ ਕਸ਼ੁਤਾ 'ਰੰਗੁਲਾ' ਕਾਧੇ ਝੂਲਿ ਲਾਗੇ ॥੩੬॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੯)

ਵੇ, ਬੇ—'ਨਾਵ' ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ('ਵੇ') ਜਾਂ ('ਬੇ'):

'ਵੇਦੀਨਾ' ਕੀ ਦੇਸਤੀ ਵੇਦੀਨਾ ਕਾ ਖਾਣੁ ॥੧॥੧੪॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਸ਼ੁਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੯੦)

ਗੁਣ 'ਬੇਅੰਤ' ਪ੍ਰਤ ਗਹਿਰ ਗੰਤੀਰੇ ॥੧੫॥ (ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੫)

ਜੇ ਇਕ ਅਧ ਚੰਗੀ ਕਰੇ ਦੂਜੀ ਤੀ 'ਵੇਰਾਸਿ' ॥੫॥੨੨॥ (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

'ਵੇਤਗਾ' ਆਪੇ ਵਤੈ ॥੪॥੧੫॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਅਗੈ ਗਏ ਨ ਮੰਨੀਅਨਿ ਮਾਰਿ ਕਥਹੁ 'ਵੇਪੀਰ' ॥੪॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੫)

ਬਾਪੁ ਦਿਸੈ 'ਵੇਜਾਤਿ' ਨ ਹੋਇ ॥੩॥੩॥ (ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੯੬)

ਵਾਣੀ:

ਸ੍ਰੀ ਗੰਗ ਰਾਤੀ ਫਿਰੈ ਮਾਤੀ ਉਦਭੁ 'ਗੰਗਾਵਾਣੀ' ॥੮॥੨॥

(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੭)

ਨੈਨਹੁ ਨੀਰੁ ਬਰੈ ਤਨੁ ਖੀਨਾ ਤਏ ਕੇਜੁ 'ਦੁਧਵਾਨੀ' ॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਭੀਖਣ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੯)

ਕਰਣੀ ਕਾਗਢੁ ਮਨੁ 'ਮਸਵਾਣੀ' ਭੁਰਾ ਤਲਾ ਦੁਇ ਲੇਖ ਪਏ ॥੧॥੩॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੮੯੦)

ਗੰਗਾ—ਗੰਗਾਵਾਣੀ। ਦੁਧ—ਦੁਧਵਾਨੀ। ਮਸੁ—ਮਸਵਾਣੀ।

ਵਤ :

ਇਹੁ ਸੰਸਾਰੁ 'ਬਿਖੁਵਤ' ਅਤਿ ਤਉਜਲੁ ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਹਰਿ ਪਾਰਿ ਨੰਘਾਈ ॥੧੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੩)

ਸਮਾਸ

(Compound Word used as Adjective)

ਬਹੁਬੀਹੀ ਸਮਾਸ

ਇਸ 'ਸਮਾਸ' ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦੂਜੇ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੋ ਕੇ ਸਮੁੱਚਾ 'ਸਮਾਸਿਤ ਸ਼ਬਦ' ਕਿਸੇ ਹੋਰ 'ਨਾਂਵ' ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ: 'ਕਾਲਮੁਖਾ'—ਕਾਲਾ ਹੈ ਮੁਖ ਜਿਸ ਦਾ।

ਨੋਟ : ਜਦੋਂ ਇਸ ਸਮਾਸ ਦੇ ਅੰਗ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰੀਏ ਹਨ, ਤਾਂ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਪੜਨਾਂਵ 'ਜੋ', 'ਜਿਸੁ' ਆਦਿਕ ਵਰਤਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਤਨੁ ਸਬਦਿ ਵਿਗਾਸਿਆ ਜਪਿ 'ਅਨਤ ਤਰੰਗਾ' ॥੩॥੧॥੮॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਡ ਘਰੂ ੪, ਪੰਨਾ ੪੪੯)

ਅਨਤ ਤਰੰਗਾ—'ਅਨਤ' (ਅਨੇਕ) ਹਨ 'ਤਰੰਗ' ਜਿਸ (ਹਰੀ) ਦੇ।

ਤੇਰਾ ਮੁਖੁ ਸੁਹਾਵਾ ਜੀਉ 'ਸਹਜ ਧੁਨਿ' ਬਾਣੀ ॥

ਚਿਤੁ ਹੋਆ ਦੇਖੇ 'ਸਾਰੰਗਪਾਣੀ' ॥੨॥੮॥ (ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬)

ਸਹਜ ਧੁਨਿ—'ਸਹਜ' ਹੈ 'ਧੁਨਿ' ਜਿਸ ਦੀ, ਉਹ ਬਾਣੀ।

ਸਾਰੰਗਪਾਣੀ—'ਸਾਰੰਗ' ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ 'ਪਾਣਿ' (ਹੱਥ) ਵਿਚ।

ਨਾਨਕ 'ਸਿਰਖੁਬੇ' ਸੈਤਾਨੀ ਏਨਾ ਗਲ ਨ ਡਾਣੀ ॥੧॥੨੬॥

(ਮਾਝ ਗੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੫੦)

ਸਿਰਖੁਬੇ—'ਖੁਬੇ' (ਹੋਏ) ਹਨ 'ਸਿਰ' ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ।

ਧਰਮਰਾਇ ਜਬ ਪਕਰਸਿ ਬਢਰੇ ਤਉ 'ਕਾਲਮੁਖਾ' ਉਠਿ ਜਾਈ ॥੩॥੨॥੧੬॥

ਕਾਲਮੁਖਾ—'ਕਾਲਾ' ਹੈ 'ਮੁਖੁ' ਜਿਸ ਦਾ। (ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੭)

ਚਰਨ ਕਮਲ ਉਰਧਾਰੇ ਚੀਤ ॥ 'ਚਿਤੁ ਜੀਵਨੁ' ਚੇਤਨੁ ਨਿਤ ਨੀਤ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਦਖਣੀ, ਓਅੰਕਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੩੨)

ਚਿਤੁ ਜੀਵਨੁ—'ਚਿਤੁ' (ਸਦਾ ਥਿਰ) ਹੈ 'ਜੀਵਨ' ਜਿਸ ਦਾ।

‘ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ’ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਹਰਿ ਰਖਿਆ ਉਰਧਾਰਿ ॥੪॥੫॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੨੫੯)

ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ—‘ਜੀਵਨ’ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲੀ ਹੈ ‘ਮੁਕਤਿ’ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰਿ ਨਿੰਦਾ ਦੁਸਟੁ ਹੈ ‘ਨਕਵਢੇ’ ਨਕ ਵਢਾਇਆ ॥੧੭॥

(ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੪)

ਨਕਵਢੇ—‘ਵਢੇ’ (ਹੋਏ) ਹਨ ‘ਨੱਕ’ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ।

ਭੂਰੇ ਪਲਾਟੇ ‘ਪਉਣ ਵੇਗ’ ਹਰਰੰਗੀ ਹਰਮ ਸਵਾਰਿਆ ॥੧੮॥

ਪਉਣ ਵੇਗ—ਪਉਣ (ਜਿਤਨਾ) ਵੇਗ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ। (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਪਹਿਲੇ ਪਹਰੇ ਰੈਣਿ ਕੈ ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ ‘ਬਾਲਕ ਬੁਧਿ’ ਅਚੇਤੁ ॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਪਹਰੇ, ਪੰਨਾ ੭੫)

ਬਾਲਕ ਬੁਧਿ—ਬਾਲਕ (ਵਰਗੀ) ਬੁਧਿ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ (ਉਹ ਅਚੇਤੁ ਜੀਵ)।

ਸੰਤ ਕਾ ਦੋਖੀ ‘ਬਿਗੜ ਰੂਪੁ’ ਹੋਇ ਜਾਇ ॥੨॥੧੩॥ (ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫)

ਬਿਗੜ ਰੂਪੁ—ਬਿਗੜਿਆ (ਹੋਇਆ) ਹੈ ਰੂਪ ਜਿਸ ਦਾ।

ਲਾਲ ‘ਬਹੁ ਗੁਣਿ’ ਕਾਇਟਿ ਮੋਹੀ ॥੩॥੫॥ (ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੯)

ਬਹੁ ਗੁਣਿ—ਬਹੁ (ਬਹੁਤੇ) ਹਨ ਗੁਣ ਜਿਸ ਦੇ (ਤੂੰ ਹੇ ਲਾਲ)।

‘ਭਾਗ ਸੁਲਖਣਾ’ ਹਰਿ ਕੰਤੁ ਹਮਾਰਾ ਰਾਮ ॥

ਅਨਹਦ ਬਾਜਿਤ੍ਰਾ ਤਿਸੁ ਧੁਨਿ ਦਰਬਾਰਾ ਰਾਮ ॥੧॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੪੬)

ਭਾਗ ਸੁਲਖਣਾ—ਸੁਲੱਖਣੇ ਭਾਗ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ (ਉਹ ਕੰਤੁ)।

‘ਮਿਠਬੋਲੜਾ’ ਜੀ ਹਰਿ ਸਜਣੁ ਸੁਆਮੀ ਮੋਰਾ ॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੮੪)

ਮਿਠਬੋਲੜਾ—ਮਿਠੇ ਹਨ ਬੋਲ ਜਿਸ ਦੇ।

ਤਿਸਹਿ ਤਿਆਗਿ ਮਾਨੁਖੁ ਜੇ ਸੇਵਹੁ ਤਉ ‘ਲਾਜਲੋਨੁ’ ਹੋਇ ਜਾਈਐ ॥੧॥੨੬॥੪੬॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੧੪)

ਲਾਜਲੋਨੁ—ਲਾਜ (ਵਾਲੇ) ਹਨ ਲੋਇਨ (ਲੋਨ) ਜਿਸ ਦੇ।

‘ਦੁਧਾਬਣੀ’ ਨ ਆਵਈ ਫਿਰਿ ਹੋਇ ਨ ਮੇਲਾ ॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਵਗੈਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੯੪)

ਦੁਧਾਬਣੀ—ਦੁਧ ਹੈ ‘ਬਣਾ’ ਵਿਚ ਜਿਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ, ਉਹ ਅਵਸਥਾ।

ਮੈ ਮਤ ਜੋਬਨਿ ਗਰਬਿ ਗਾਲੀ 'ਦੁਧਾਬਣੀ' ਨ ਆਵਏ ॥

ਨਾਨਕ ਸਾਧਨ ਮਿਲੈ ਮਿਲਾਈ ਪਿਰ ਬਿਨੁ ਨੀਦ ਨ ਆਵਏ ॥੧੦॥

(ਗਉੜੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਛੰਤ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੪੨)

ਨਿਰਮਲ ਵਾਜੈ 'ਅਨਹਦ ਧੁਨਿ' ਬਾਣੀ ਏਰਿ ਸਚੈ ਸੋਭਾ ਪਾਵਣਿਆ ॥੪॥੧੬॥੨੦॥

(ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੨੧)

ਅਨਹਦ ਧੁਨਿ—ਇਕ-ਰਸ (ਅਨਹਦ) ਹੈ ਧੁਨਿ ਜਿਸ ਦੀ ਉਹ ਬਾਣੀ।

ਕਵੀ ਦਮੋਦਰ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਸਨ। ਸ਼ਬਦ 'ਦੁਧ' ਉਸ ਨੇ ਭੀ ਬਹੁਬ੍ਰੀਹੀ ਸਮਾਸ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਰਾਂਝੇ ਦਾ ਪਿਉ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਭੁਇੰ ਭਾਂਡਾ ਵੰਡਣ ਲੱਗੇ, ਤਾਂ ਰਾਂਝਾ ਆਖਦਾ ਹੈ :

ਸੁਟਿ ਤਾਹਰ ! ਤੂੰ ਜਾ ਬਪ ਦੀ, ਮੈਨੂੰ ਮਥਰਿ ਨ ਕਾਈ।

ਮੈਂ 'ਦੁਧਵਾਤਾ', ਲੱਜ ਭੁਸਾਨੂੰ ਮਿਹਰ ਰੰਝੇਟੇ ਪਾਈ।੧੪੧।

(‘ਹੀਰ’ ਦਮੋਦਰ)

ਦੁਧਵਾਤਾ—ਦੁੱਧ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਵਾਤ (ਮੁਖ) ਵਿਚ।

ਪੜਨਾਂਵ

ਪੁਰਖ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ (Personal Pronoun)

(ੳ) ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ (First Person)

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

ਇਕ-ਵਚਨ		ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਹਉ, ਮੈ, ਮੋਹਿ, ਮੂ, ਮੂੰ	ਹਮ, ਹਮਹੁ, ਅਸੀ
ਕਰਮ ,,	ਮੋਹਿ	ਹਮਹਿ
ਕਰਣ ,,		
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ,,	ਮੈ, ਮੋਹਿ, ਮੂ, ਮੁਹਿ, ਮੁਥੈ, ਮੁਝਹਿ, ਮਾਥੈ	ਹਮ, ਹਮਹੁ
ਅਪਾਦਾਨ ,,	ਮੰਝਹੁ	
ਸੰਬੰਧ ,,	ਮੈ, ਮੈਡਾ, ਮਹਿੰਡਾ, ਮਹਿੰਜਾ, ਮੰਝ, ਮੂ, ਮਾ, ਮੋਹਿ, ਮੇਰਾ, ਮੇਰਾ, ਮੇਰਲਾ	ਹਮਰਾ, ਹਮਾਰਾ, ਹਮਰੋ, ਅਸਾਡੜਾ, ਅਸਾ
ਅਧਿਕਰਣ ,,	ਮੰਝ, ਮੁਝ, ਮੁਥੈ	

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

‘ਹਉ’, ‘ਮੈ’, ‘ਮੋਹਿ’, ‘ਮੂ’, ‘ਮੂੰ’

‘ਹਉ’ ਆਇਆ ਦੂਰਹੁ ਚਲਿ ਕੈ ‘ਮੈ’ ਤਕੀ ਤਉ ਸਰਣਾਇ ਜੀਉ ॥

‘ਮੈ’ ਆਸਾ ਰਖੀ ਚਿਤ ਮਹਿ ਮੇਰਾ ਸਭੇ ਦੁਖੁ ਗਵਾਇ ਜੀਉ ॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਗੁਣਵੰਤੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੩)

‘ਮੋਹਿ’ ਅਨਾਥ ਪ੍ਰਭ ਤੇਰੀ ਸਰਣ ॥੨॥੧੦॥ (ਬਸੰਤ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੮੩)

ਜਿਨਾ ਪਛਾਤਾ ਸਚੁ ਚੁੰਮਾ ਪੈਰ ‘ਮੂੰ’ ॥੩॥੧॥ (ਆਸਾ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੮)

‘ਮੂ’ ਬੀਆਉ ਤਖਤੁ ਪਿਰੀ ਮਹਿਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ॥

ਪਾਵ ਮਿਲਾਵੈ ਕੋਲਿ ਕਵਲ ਜਿਵੈ ਬਿਗਸਾਵਦੋ ॥੧॥੧੩॥

(ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ, ਭਖਣੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੯੮)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

‘ਹਮ’, ‘ਹਮਹੁ’, ‘ਅਸੀ’

ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਏ ਤਿਨ ਦਰਸਨੁ ਦੀਜੈ ॥

‘ਹਮ’ ਤਿਨ ਕੇ ਚਰਣ ਪਖਾਲਦੇ ਧੂੜਿ ਘੋਲਿ ਘੋਲਿ ਪੀਜੈ ॥੧੨॥੨॥

(ਤਿਲੰਗ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੭੨੬)

ਇਸੁ ਸੁਖ ਤੇ ਸਿਵ ਬ੍ਰਹਮ ਭਰਾਨਾ ॥

ਸੋ ਸੁਖੁ ‘ਹਮਹੁ’ ਸਾਚੁ ਕਰਿ ਜਾਨਾ ॥੨॥੧॥੩੬॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੩੩੦)

‘ਅਸੀ’ ਖਤੇ ਬਹੁਤੁ ਕਮਾਵਦੇ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਰਾਵਾਹੁ ॥੨੯॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਪੰਨਾ ੧੪੧੬)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

‘ਮੋਹਿ’—‘ਮੈਨੂੰ’

‘ਮੋਹਿ’ ਨ ਬਿਸਾਰਹੁ ਮੈ ਜਨੁ ਤੇਰਾ ॥੧॥ (ਗਉੜੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੫)

ਰਾਖਹੁ ਅਪਨੀ ਸਰਨਿ ਪ੍ਰਤ ‘ਮੋਹਿ’ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰੇ ॥੧॥੪॥੩੪॥

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੫੯)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

‘ਹਮਹਿ’—ਅਸਾਨੂੰ

ਪ੍ਰਤਿਪਾਲੈ ਨਾਨਕ ‘ਹਮਹਿ’ ਆਪਹਿ ਮਾਈ ਬਾਪ ॥੩੨॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੭)

ਤੇਰੇ ਧਨੁਖ ਕਾਜ ਨਹਿ ਸਰਈ।

ਜੀਵਤ ‘ਹਮਹਿ’ ਕੁੰਵਰਿ ਕੋ ਵਰਈ ॥੩੧॥

(ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲਕਾਂਡ)

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਕਈ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਦੋ ‘ਕਰਮ’ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ‘ਕਥਿਤ’ ਤੇ ਦੂਜਾ ‘ਅਕਥਿਤ’ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ‘ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ’ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਵੇਖੋ, ‘ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ’, ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ)।

ਕਈ ‘ਅਕਰਮਕ’ ਧਾਤੂਆਂ (Intransitive Verb) ਦੇ ਨਾਲ ਭੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ‘ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ’ ਦੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ‘ਇਕ-ਵਚਨ’ ਦਾ ਰੂਪ ‘ਮਹਜੇ’ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ‘ਮੱਝ’ ਬਣ ਗਿਆ।

ਸੋ ਸ਼ਬਦ ‘ਮੁਝੈ’, ‘ਮੁਝਹਿ’ ਅਤੇ ‘ਮਾਝੈ’ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਦੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਹਨ; ‘ਮੈ’, ‘ਮੂ’, ‘ਮੋਹਿ’, ‘ਮੁਹਿ’ ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ ਹਨ, ਜੋ ‘ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ’ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

‘ਮੈ’ ਆਧਾਤੁ ਤੇਰਾ ਤੂ ਖਸਮੁ ਮੇਰਾ ‘ਮੈ’ ਤਾਣੁ ਤਕੀਆ ਤੇਰਓ ॥੪॥੨॥

‘ਮੈ’—ਮੈਨੂੰ।

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਛੰਡ ਦਖਣੀ, ਪੰਨਾ ੮੪੪)

‘ਮੋਹਿ’ ਅਧਾਤੁ ਨਾਮੁ ਨਾਰਾਇਨ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਾਨ ਧਨ ਮੋਰੇ ॥੩॥੧॥

‘ਮੋਹਿ’—ਮੈਨੂੰ।

(ਰਾਮਕਲੀ ਗਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੪)

ਜਿਨੀ ਮੈਭਾ ਲਾਲੁ ਰੀਝਾਇਆ ਹਉ ਤਿਸੁ ਆਗੈ ਮਨੁ ਭੇਰੀਆ ॥

ਨਾਨਕੁ ਕਹੈ ਸੁਣਿ ਬਿਨਉ ਸੁਹਾਗਣਿ ‘ਮੂ’ ਦਸਿ ਭਿਖਾ ਪਿਛੁ ਕੇਹੀਆ ॥੨॥੧॥

(ਜੋਰਸਰੀ ਮ: ੫ ਛੰਡ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੭੦੩)

ਸਗਲ ਸੀਗਾਰ ਹੁਣਿ 'ਮੁਹਿ' ਸੁਹਾਇਆ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰਿ ਤਰਮੁ ਚੁਕਾਇਆ ॥੪॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੭੩੭)

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ 'ਮੁਹਿ' ਨਾਮੁ ਦੇਹੁ ਨਾਨਕ ਦਰ ਸਰੀਤਾ ॥੪॥੭॥੩੭॥

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੦)

ਸੰਤ ਚੀ ਸੰਗਤਿ ਸੰਤ ਕਥਾ ਰਸੁ ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ 'ਮਾਝੈ' ਦੀਜੈ ਦੇਵਾਦੇਵ ॥੧॥੧੪੯॥੨॥

(ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ, ਪੰਨਾ ੪੮੬)

ਮੈ, ਮੁ। ਮੋਹਿ, ਮਾਝੈ। ਮੁਹਿ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਹਰਿ 'ਹਮ' ਤਾਈਆ ਹਰਿ ਹੋਆ ਹਰਿ ਕਿਰਪਾਨੁ ॥੨॥੫॥

(ਕਾਨੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੧੫)

ਸੁਖੁ ਮਾਗਤ ਦੁਖੁ ਆਗੈ ਆਵੈ ॥

ਜੋ ਸੁਖੁ 'ਹਮਰੁ' ਨ ਮਾਂਗਿਆ ਤਾਵੈ ॥੧॥੧॥੩੬॥

'ਹਮ'—ਅਸਾਨੂੰ। 'ਹਮਰੁ'—ਅਸਾਨੂੰ। (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੦)

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਸਹੀਆ ਤਊ ਅਸੰਖ 'ਮੰਤਰੁ' ਹਤਿ ਵਧਾਈਆ ॥੬॥੧॥੪॥

'ਮੰਤਰੁ'—ਮੋਥੋਂ।

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੦ ਕਾਵੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੧)

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਮੇ' ਸਹੁ ਦਾਤਾ ਏਥੁ ਹੈ ਅਵਰੁ ਨਾਹੀ ਕੋਈ ॥੫੨॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੬੫)

ਤੂੰ ਕਰਤਾ ਸਚਿਆਰੁ 'ਮੇਡਾ' ਸਾਂਈ ॥੫੩॥ (ਆਸਾ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੬੫)

ਦਾਨੁ 'ਮਹਿੰਡਾ' ਤਲੀ ਖਾਥੁ ਜੇ ਮਿਲੈ ਤ ਮੰਸਤਕਿ ਲਾਈਐ ॥੧੦॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਕਰਹੁ ਅਨੁਗ੍ਰਹੁ ਸੁਆਮੀ 'ਮੇਰੇ' ਗਨਹੁ ਨ 'ਮੋਹਿ' ਕਮਾਇਓ ॥੨॥੧੬॥੨੫॥

(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੫੦੧)

ਲੋਇਣ ਲੋਈ ਡਿਠ, ਪਿਆਸ ਨ ਭੁਭੈ 'ਮੁ' ਘਟੀ ॥

ਨਾਨਕ ਸੇ ਅਖੜੀਆ ਥਿਅੰਨਿ ਜਿਨ੍ਹੇ ਡਿਸੈ 'ਮਾ' ਪਿਰੀ ॥੧॥੨॥

(ਸਲੋਕ ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੫ ਛੰਡ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੫੭੭)

ਸਦਾ ਰੰਗੀਲਾ ਲਾਲੁ ਪਿਆਰਾ ਏਹੁ 'ਮਹਿੰਜਾ' ਆਸਰਾ ॥੧॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੦ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੬੧)

ਕਿਸ ਹੀ ਕੋਈ ਕੋਇ 'ਮੰਭੁ' ਨਿਮਾਣੀ ਇਭੁ ਰੂ ॥੧॥੨੦॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੯੧)

ਇਸੁ ਤਨ ਮਨ ਮਧੇ ਮਦਨ ਚੋਰ ॥

ਜਿਨਿ ਗਿਆਨ ਰਤਨੁ ਹਿਰਿ ਲੀਨ 'ਮੋਰ' ॥੧॥੫॥

(ਭਸੰਤੁ ਕਫੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੪)

ਸੰਤਰ ਚਰਨ 'ਮੋਰਨੋ' ਮਾਥਾ ॥੧॥੧੪॥ (ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੬)

ਮੈ, ਮੂ, ਮੈਡਾ, ਮਹਿੰਜਾ, ਮਹਿੰਡਾ, ਮੰਭੁ, ਮੋਹਿ, ਮੋਰ, ਮਾ, ਮੋਰਲੋ।

'ਸੰਬੰਧਕਾਂ' ਦੇ ਨਾਲ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ 'ਉਤਮ ਪੁਰਖ' ਦੇ ਰੂਪ ਇਹ ਹਨ—'ਮੈ', 'ਮੇ', 'ਮੋ', ਜਿਵੇਂ:

'ਮੈ' 'ਕੀ' ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਹੀ ਵਸਹਿ ਹਭੀਆ ਨਾਨਿ ॥੩॥੧॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੫੭)

ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਸੁਨਿ ਆਇਓ ਗੁਰ ਤੇ ॥

'ਮੋ' 'ਕਉ' ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਬਦਿ ਭੁਭਾਇਓ ॥੧੩੨॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੮)

ਨਿਵਾਹਿ ਲੇਹੁ 'ਮੋ' 'ਕਉ' ਪੁਰਖ ਬਿਧਾਤੇ ਓਕਿ ਪਰੁਚਾਵਹੁ ਦਾਤੇ ॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੯੦)

'ਦਾ, ਦੇ, ਦੀ' ਸੰਬੰਧਕ ਦੇ ਥਾਂ 'ਡਾ, ਭੇ, ਡੀ' ਡੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ 'ਜਾ, ਜੇ, ਜੀ' ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ, ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰ ਪੜਨਾਂਵ 'ਮੈ' ਦੇ ਨਾਲ 'ਸੰਬੰਧਕ' 'ਕੀ' ਵੇਖ ਚੁਕੇ ਹਾਂ, ਤਿਵੇਂ 'ਮੈਡਾ', 'ਮਹਿੰਡਾ' 'ਮਹਿੰਜਾ' ਹਨ।

ਸੰਬੰਧਕ 'ਦਾ' ਆਦਿਕ ਵਾਂਗ ਕਈ ਥਾਈਂ 'ਰਾ, ਰੇ, ਰੀ' ਡੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ "ਮਹਰਾਜ 'ਰੀ' ਮਾਇਆ" (ਵੇਖੋ ਸੰਬੰਧਕ)।

ਇਸ 'ਰਾ' ਆਦਿਕ ਦੇ ਨਾਲ 'ਉਤਮ ਪੁਰਖ' ਦਾ ਰੂਪ 'ਮੋ' ਜਾਂ 'ਮੋ'

ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

‘ਮੋਰਾ, ਮੋਰਾ’ ਆਦਿਕ।

‘ਉਤਮ ਪੁਰਖ’ ਦਾ ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਰੂਪ (ਮੋਰ) ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ ਵਿਚ ਆਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

‘ਮੋਰ’ ਮਨੋਰਥ ਜਾਨਹੁ ਨੀਕੇ॥

ਬਸਹੁ ਸਦਾ ਉਰ ਪੁਰ ਸਥ ਹੀ ਕੇ॥

(ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲਕਾਂਡ)

ਉਤਮ ਪੁਰਖ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ‘ਮੰਤ੍ਰ’ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ‘ਤੇ ਮਰਾਠੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਇਹ ਰੂਪ ‘ਮਾਝ’ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ, (ਮੀ ਤਤਾਲਾ ‘ਮਾਝਾ’ ਬਾਂਟਾ ਦੇਈਨ = ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰਾ (ਆਪਣਾ) ਬਾਂਟਾ ਦੇ ਦਿਆਂਗਾ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

‘ਹਮਾਰਾ’, ‘ਹਮਰੇ’, ‘ਅਸਾਡੜਾ’, ‘ਅਸਾ’

ਤੁਝ ਬਿਨੁ ਕਵਨੁ ‘ਹਮਾਰਾ’॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੬)

‘ਹਮਰੇ’ ਭਰਤਾ ਬਡੋ ਭਿਥੇਕੀ ਆਪੇ ਸੰਤੁ ਕਹਾਵੈ॥

ਓਹੁ ‘ਹਮਰੇ’ ਮਾਥੈ ਕਾਇਮੁ ਅਉਰੁ ‘ਹਮਰੇ’ ਨਿਕਟਿ ਨ ਆਵੈ॥੩॥੪॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੬)

ਜੇ ਤੂ ਮਿਤ੍ਰ ‘ਅਸਾਡੜਾ’ ਹਿਕ ਭੋਰੀ ਨ ਵੇਡੋੜਿ॥੧॥੧॥

(ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੯੪)

‘ਅਸਾ’ ਜੋਰੁ ਨਾਹੀ ਜੇ ਕਿਛੁ ਕਰਿ ਹਮ ਸਾਕਹ,

ਜਿਉ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਬਖਸਿ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੪॥੧੫॥੨੪॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੭੩੬)

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

‘ਮੰਤ੍ਰ’ ਕੁਚਲੀ ਅੰਮਾਵਟਿ ਭੋਸਕੇ ਹਉ ਕਿਉ ਸਹੁ ਰਾਵਟਿ ਜਾਉ ਜੀਉ॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੧ ਕੁਚਲੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੨)

‘ਮੰਤ੍ਰ’ ਅਵਗਨ ਸਹ ਨਾਹੀ ਏਸੁ॥੧॥੧॥ (ਸੁਹੀ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੪)

ਕੰਤੁ ਨੀਆ ਸੋਹਾਗਣੀ ਮੈ ਤੇ ਵਧਵੀ ਏਹ ॥

ਸੇ ਗੁਣ 'ਮੁਝੈ' ਨ ਆਵਨੀ ਕੈ ਜੀ ਦੋਸੁ ਧਰੇਹ ॥੪॥੧॥

(ਤਿਲੰਗ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੭੨੫)

ਮੰਵੁ, ਮੁਝੁ, ਮੁਝੈ।

(ਅ) ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ (Second Person)

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

ਇਕ-ਵਚਨ		ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਤੂੰ, ਤਉ, ਤੈ, ਤੁਧੁ,	ਤੁਮ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਤੋਹਿ, ਤੋਹੀ, ਤੁਹਿ,	
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਤਉ, ਤੁਧ, ਤੁਝ, ਤੁਝਹਿ	ਤੁਸਾ
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਤੁਧੁ, ਤੁਝ, ਤੁਝਹਿ,	
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ	ਥੈ, ਥੇ, ਤੈ,	
	ਤੁਧਹੁ	
	ਥਾਗੀ, ਤੋਰ, ਤੋਰੋ, ਤੁਅ,	ਤੁਮਾਗੀ
	ਤੈਡਾ, ਤਉ, ਤਹਿਜੀ,	
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਤਿਹਾਰੈ, ਤੋਹਿ, ਤੋਰਉ, ਤੁ	
	ਤੁਝਹਿ	

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜੋ ਤਨੁ 'ਤੈ' ਅਪਨੇ ਕਰਿ ਮਾਨਿਓ ਅਰੁ ਸੁੰਦਰ ਗਿਹਿ ਨਾਰੀ ॥੧॥੮॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੨੨੦)

'ਤੂੰ' ਸਰਵੰਤੀ ਤੂੰ ਪਰਧਾਨ ॥੩॥੫੨॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੮੪)

ਜਿਨ ਕਉ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰੁ, 'ਤਉ' ਅਧੇ ਲਾਇਆ ਕਰਮੁ ਕਰਿ ॥੧੩॥

(ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਸਲੋਕ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੪੨੨)

ਜਿਥੇ ਜਾਇ 'ਤੁਧੁ' ਵਰਤਣਾ ਤਿਸ ਕੀ ਚਿੰਤਾ ਨਾਹਿ ॥੩॥੩੧੭॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੩)

‘ਤੁਧੁ’ ਸੰਸਾਰੁ ਉਪਾਇਆ ॥ ਸਿਰੈ ਸਿਰਿ ਧੰਧੈ ਲਾਇਆ ॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੩, ਪੰਨਾ ੭੧)

ਤੈ, ਤਉ, ਤੁਧੁ, ਤੂੰ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਜਿਸੁ ਵਖਰ ਕਉ ‘ਕੁਮ’ ਆਏ ਹਰੁ ਸੋ ਪਾਇਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਸਾ ਹੇ ॥੬॥੧॥੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੭੩)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਕੁਝ ਬਿਨੁ ਕਵਨੁ ਗੀਤਾਵੈ ‘ਤੋਹੀ’ ॥੧੨੯॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੭)
‘ਤੋਹੀ’—ਤੈਨੂੰ।

ਚਲੁ ਰੇ, ਕੇਡੁਠ ‘ਕੁਝਹਿ’ ਲੇ ਤਾਰਉ ॥੨॥੩੧॥ (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੨੯)

ਰੇ ਮਨ ਮੈ ‘ਤਉ’ ਛਿਨ ਛਿਨ ਸਮਝਾਵਾ ॥

ਤਾਹਿ ਛਾਡਿ ਕਤ ਆਪੁ ਭਧਾਵਾ ॥੧੩॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੦)

ਰੇ ਬਉਰੇ ‘ਕੁਹਿ’ ਘਰੀ ਨ ਰਾਖੈ ਕੋਈ ॥੯॥ (ਆਸਾ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੪੭੭)

ਜਿਸੁ ਦੇਹਿ ਦਰਸੁ ਸੋਈ ‘ਕੁਧੁ’ ਜਾਣੈ ॥੧੧॥੧॥੩॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੭੪)

ਸਾਹਿ ਸਾਹਿ ‘ਕੁਝ’ ਸੰਮਲਾ ਕਦੇ ਨ ਵਿਸਾਰੇਉ ॥੩॥੧੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੦)

ਤੋਹੀ, ਤੁਹਿ। ਕੁਝਹਿ, ਤੁਧੁ। ਤਉ, ਤੁਝ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਤੇਰੇ ਕੀਆ ‘ਕੁਝਹਿ’ ਕਿਆ ਅਰਪਉ ਨਾਮੁ ਤੇਰਾ ਕੁਹੀ ਚਵਰ ਢੋਲਾਰੇ ॥੩॥੩॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੪)

ਸੁਣਿ ਮਨ ਰਨ ‘ਕੁਝੁ’ ਸੁਖੁ ਦਿਖਲਾਵਉ ॥

ਹਰਿ ਅਨਿਕ ਬਿਜਨ ‘ਕੁਝੁ’ ਤੋਗੁ ਤੁੰਝਾਵਉ ॥੨੭॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੩, ਪੰਨਾ ੭੪੨)

ਸਾਈ ਤਗਤਿ ਜੋ 'ਤੁਧੁ' ਭਾਵੈ ਤੂੰ ਸਰਬ ਜੀਆ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਾ ॥੧॥੧॥੪੮॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੭੪੭)

ਨਾਮੁ ਸਮਾਲਸਿ ਰੂੜੀ ਬਾਣਿ ॥

'ਬੈ' ਭਾਵੈ ਦਰੁ ਲਹਸਿ ਪਿਰਾਣਿ ॥੨॥੧॥੪॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੨੭੫)

ਅਜਰੁ ਜਰੈ ਨੀਤਰੁ ਝਰੈ ਅਮਰ ਅਨੰਦ ਸਰੂਪ ॥

ਨਾਨਕੁ ਜਲ ਕੇ ਮੀਨੁ ਸੈ 'ਬੈ' ਭਾਵੈ ਰਾਖਹੁ ਪ੍ਰੀਤਿ ॥੫॥੧੩॥

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੩੧)

ਫਰੀਦਾ ਜੋ 'ਤੇ' ਮਾਰਨਿ ਮੁਕੀਆ ਤਿਨ੍ਹ ਨ ਮਾਰੇਹਿ ਘੁੰਮਿ ॥੭॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੮)

ਤੁਭਹਿ, ਬੈ। ਤੁਝ, ਥੈ। ਤੁਧੁ, ਤੈ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ਰਸੁ ਅੰਤਿ ਭਲਾ ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ ਮਿਲੈ ਰਸੁ ਖਾਣਿ ॥

ਜਾਣਿ ਪੁਛਹੁ ਸੋਹਾਗਣੀ 'ਤੁਸਾ' ਕਿਉ ਕਰਿ ਮਿਲਿਆ ਪ੍ਰਭ ਆਣਿ ॥੧॥੫॥੬੯॥

(ਸੋਹਾਗਣੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੪੧)

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਪ੍ਰਤ 'ਤੁਧੁ' ਖਾਲੀ ਕੇ ਨਹੀ ਦਰਿ ਗੁਰਮੁਖਾ ਨੋ ਸਾਬਾਸਿ ॥੪॥੧॥੬॥

'ਤੁਧੁ'—ਤੋਰੇ (ਦਰ) ਤੋਂ।

(ਸੋਹਾਗਣੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੪੦)

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਦੀਬਾਨੁ ਹਮਾਰੇ ਤੁਹੀ ਏਕ ॥ ਸੇਵਾ 'ਬਾਰੀ' ਗੁਰਹਿ ਟੇਕ ॥੧੪੧॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੧੦)

ਤੂੰ ਪਿੰਜਰੁ ਹਉ ਸੁਆਣਾ 'ਤੋਰ' ॥੨॥੨॥ (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੩)

ਮੰਦਭਾਗੀ 'ਤੋਰੇ' ਦਰਸਨੁ ਨਾਹਿ ॥੩॥੨॥ (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੩)

ਜੋਗੀਸਰ ਪਾਵਹਿ ਨਹੀ 'ਤੁਅ' ਗੁਣ ਕਥਨੁ ਅਪਾਰ ॥੩॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਰਵਿਦਾਸ, ਪੰਨਾ ੩੪੬)

ਜੇ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਹਿਬਾ ਤੂ ਮੈ ਹਉ 'ਤੈਭਾ' ॥੧॥੧੪॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੮)

ਨਾਨਕੁ ਪਇਅੰਪੈ ਸੰਤ ਦਾਸੀ 'ਤਉ' ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਮੇਰਾ ਪਿਰੁ ਮਿਲੈ ॥੨॥੨॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੫੪੩)

ਤੂ ਪ੍ਰਭੁ ਦਾਰਾ ਦਾਨਿ ਮਤਿ ਪੂਰਾ ਹਮ 'ਬਾਰੇ' ਭੇਖਾਰੀ ਜੀਉ ॥੧॥੮॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੭)

ਜੇ ਭੁਲੀ ਜੇ ਭੁਕੀ ਸਾਈ ਭੀ 'ਤਹਿਜੀ' ਕਾਵੀਆ ॥੧॥੧॥੪॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੦ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੬੧)

ਸੰਗਿ 'ਤਿਹਾਰੇ' ਕਿਛੁ ਨ ਚਾਲੈ ਤਾਹਿ ਕਹਾ ਲਪਟਾਨੇ ॥੧॥੧॥

(ਬਸੰਤ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੧੮੬)

ਨਵ ਛਿਅ ਖਟ ਕਾ ਕਰੇ ਬੀਚਾਰੁ ॥

ਨਿਸਿਦਿਨ ਉਚਰੇ ਭਾਰ ਅਠਾਰ ॥

ਤਿਨਿ ਭੀ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ 'ਤੋਹਿ' ॥

ਨਾਮ ਬਿਹੁਣ ਮੁਕਤਿ ਕਿਉ ਹੋਇ ॥੩॥੧॥ (ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੩੭)

ਅਸਥਿਰੁ ਜੋ ਮਾਨਿਓ ਦੇਹ, ਸੋ ਤਉ 'ਤੇਰਉ' ਹੋਇ ਹੈ ਖੇਹ ॥

ਕਿਉ ਨ ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਮੁ ਲੇਹ ਮੂਰਖ ਨਿਲਾਜ ਰੇ ॥੧॥੪॥

(ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੩੫੩)

ਆਪੁਨੇ ਭਾਵਨੁ ਕਰਿ ਮੰਤ੍ਰਿ ਨ ਦੂਸਰੇ ਧਰਿ

ਓਪਤਿ ਪਰਲੋ ਏਕੈ ਨਿਸਖ 'ਰੁ' ਘਰਿ ॥੨॥

(ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਬਾਕੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੮੫)

ਥਾਗੀ, ਤਉ, ਤੇਰਉ, ਤੋਰ, ਤਹਿਜੀ, ਤੂ, ਤੇਰੋ, ਤਿਹਾਰੈ, ਤੈਭਾ,
ਤੁਅ, ਤੋਹਿ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ

ਤੁਧੁ ਨੋ ਸੇਵਹਿ ਸੇ 'ਤੁਭਹਿ' ਸਮਾਵਹਿ ਤੂ ਆਪੇ ਮੇਨਿ ਮਿਲਾਇਦਾ ॥੧॥੩॥੧੦॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਰਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੬੦)

'ਤੁਭਹਿ'—ਤੇਰੇ ਵਿਚ।

ਸੰਬੰਧ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ (Relative Pronoun)

ਅਤੇ

ਅਨੁਸੰਬੰਧ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ (Co-relative Pronoun)

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਜਿਨਿ, ਜਿਨਹਿ, ਜੋ, ਜਿਹ	ਜਿਨ, ਜਿਨੀ, ਜਿਨ੍ਹ, ਜਿਨ੍ਹੀ, ਜੋ, ਜਿਨ੍ਹੀ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਜਿਸੁ, ਜਿਸਹਿ, ਜਾਸੁ	ਜਿਨ, ਜਿਨ੍ਹ, ਜਾਹਿ
ਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਜਿਹ, ਜਿਤੁ	
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਜੈ, ਜਿਸੁ, ਜਿਸਹਿ,	ਜਿਨ, ਜਿਨ੍ਹ, ਜਿਨਾ
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ		
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ	ਜਿਸੁ, ਜਾਸੁ, ਜਾ (ਜਾ ਕੈ, ਜਾ ਮਹਿ)	ਜਿਨ, ਜਿਨ੍ਹ
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਜਿਤੁ	

ਨੋਟ: ਹਰੇਕ ਰੂਪ ਦੇ ਜੋੜ ਵਲ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਲਫਜ਼ 'ਜਿਨਿ' ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ ਤੇ 'ਜਿਨ' ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ।

'ਜਿਸੁ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ () ਹੈ ਅਤੇ 'ਜਿਤੁ' ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਵੀ () ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਾਰਕ-ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

ਇਕ-ਵਚਨ		ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਤਿਨਿ, ਤਿਨਹਿ, ਤਿਨਹੀ	ਤਿਨ, ਤਿਨ੍
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਤਿਸੁ, ਤਿਸਹਿ, ਤਾਸੁ, ਤਾਹਿ, ਤਿਸੈ, ਤਿਹ	ਤਿਨ, ਤਿਨ੍
ਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਤਿਤੁ	
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਤਿਸੁ, ਤਿਸਹਿ, ਤੈ	ਤਿਨ, ਤਿਨ੍
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ		
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ	ਤਿਸ, ਤਾਸੁ, ਤਿਸਹਿ, ਤਿਸੈ, ਤਿਹ, ਤਾ	ਤਿਨ, ਤਿਨ੍, ਤੰਨਿ (ਖੇ), ਤਿਨਾੜਾ
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਤਿਤੁ, ਤਿਹਿ, ਤਾਸ	

ਨੋਟ: ਹਰੇਕ ਰੂਪ ਦੇ 'ਜੋੜ' ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।
ਲਫਜ਼ 'ਤਿਨਿ' ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ ਤੇ 'ਤਿਨ' ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ।
ਲਫਜ਼ 'ਤਿਤੁ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ () ਹੈ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਨਾਨਕ ਸੋਈ ਜੀਵਿਆ 'ਜਿਨਿ' ਇਤੁ ਪਛਾਤਾ ॥੬॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੯)

ਤੁਸਿ ਨਾਨਕੁ ਦੇਵੇ ਜਿਸੁ ਨਾਮੁ 'ਤਿਨਿ' ਹਰਿ ਚੰਗੁ ਮਾਣਿਆ ॥੭॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੯)

ਸਾਧਾ ਸਰਣੀ 'ਜੋ' ਪਵੈ 'ਜੋ' ਛੁਟੇ ਬਧਾ ॥੧੦॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੨੦)

'ਜਿਨਿ' ਰਾਮੁ ਜਾਨਿਆ 'ਤਿਨਹਿ' ਪਛਾਨਿਆ ॥

ਜਿਉ ਗੁੰਗੇ ਸਾਕਰ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ॥੧॥੧੮॥ (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੭)

ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਵਿੰਦੁ ਜਿਸੁ ਰੂਠਾ ॥

ਘਟਿ ਘਟਿ ਰਮਈਆ 'ਤਿਨਹੀ' ਭੀਠਾ ॥੮॥੮॥੧੯॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੮੮੮)

ਜਨ ਨਾਨਕੁ ਬੋਲੈ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰੁ ॥

‘ਜੋ’ ਸੁਣੈ ਕਮਾਵੈ ‘ਸੁ’ ਉਤਰੈ ਪਾਰਿ ॥੪॥੨॥

(ਅਸਾ ਮ: ੫ ਘਰ ੨, ਪੰਨਾ ੩੭੦)

ਸਗਲਿਆ ਕੀ ਹਉ ਬਹਿਨ ਤਾਨਜੀ ‘ਜਿਨਹਿ’ ਬਰੀ ਤਿਸੁ ਚੇਰੀ ॥੨॥੪॥

(ਅਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੭੦)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਮੁਠਕੇ ‘ਸੋਈ’ ਸਾਥ ‘ਜਿਨੀ’ ਸਬੁ ਨ ਲਇਆ ॥

ਨਾਨਕ ‘ਸੋ’ ਸਾਥਸਿ ‘ਜਿਨੀ’ ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਇਝੁ ਪਛਾਣਿਆ ॥੨॥੫॥

(ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੯)

ਭਿਠਕੇ ਹਰ ਠਾਇ ਉਣ ਨ ਕਾਈ ਜਾਇ ॥

ਨਾਨਕ ਲਧਾ ‘ਤਿਨ੍ਹ’ ਸੁਆਉ ‘ਜਿਨ੍ਹ’ ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੇਟਿਆ ॥੧॥੪॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੯)

ਤਿਨ੍ਹ ਕੀ ਸੋਭਾ ਕਿਆ ਗਟੀ ‘ਜਿਨ੍ਹੀ’ ਹਰਿ ਹਰਿ ਲਧਾ ॥੧੦॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੨੦)

ਕਪੜ ਤੋਗ ਵਿਕਾਰ ਏ ਹਤੇ ਹੀ ਛਾਰ ॥

ਖਾਝੁ ਨੁੰਬੇਦਾ ਤੋਨਿ ਖੇ ‘ਜੋ’ ਰਤੇ ਈਦਾਰ ॥੨॥੧੧॥

(ਮ: ੫, ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੯੯)

‘ਜਿਨ’ ਸੋਵਿਆ ‘ਜਿਨ’ ਸੋਵਿਆ ਮੇਰਾ ਹਰਿ ਜੀਉ

‘ਤੇ’ ਹਰਿ ਹਰਿ ਰੂਪਿ ਸਮਾਸੀ ॥

ਸੇ ਧੰਨੁ ਸੇ ਧੰਨੁ ‘ਜਿਨ’ ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ ਜੀਉ

ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਬਲਿ ਜਾਸੀ ॥੩॥੧॥੨॥ (ਅਸਾ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੪੯)

ਜਿਨ, ਤਿਨ, ਜੋ, ਜਿਨ੍ਹ, ਤਿਨ੍ਹ, ਸੇ, ਜਿਨੀ, ਤਿਨੀ, ਤੇ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ਹੈ ਮਿਲਿ ਪੀਯਹੁ ਭਾਈ ॥

‘ਜਿਸੁ’ ਸਿਮਰਤ ਸੁਖੁ ਪਾਈਐ ਸਭ ਰਿਖਾ ਭੁਝਾਈ ॥੩॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੯)

ਪ੍ਰਭ ਪ੍ਰੀਤਮ ਮੇਰੇ ਸੰਗਿ ਰਾਇ ॥

‘ਜਿਸਹਿ’ ਦੇਖਿ ਹਉ ਜੀਵਾ ਮਾਇ ॥੧॥੫॥

(ਬਸੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੮੧)

‘ਤਿਸੈ’ ਸਰੋਵਰੁ ਪ੍ਰਾਣੀਹਿ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਉ ਪਲੈ ॥੮॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੨੦)

ਸ੍ਰਵਨ ਸੁਨੀਜੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਥਾ ॥

‘ਜਾਸੁ’ ਸੁਨੀ ਮਨਿ ਹੋਇ ਅਨੰਦਾ ਦੂਖ ਰੋਗ ਮਨ ਸਗਲੇ ਲਥਾ ॥੧॥੨੫੫॥੬੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੭, ਪੰਨਾ ੩੮੬)

ਰੇ ਮਨ ਮੇ ਤਉ ਛਿਨ ਛਿਨ ਸਮਝਾਵਾ ॥

‘ਤਾਹਿ’ ਛਾਡਿ ਕਤ ਆਪੁ ਬਧਾਵਾ ॥੧੩॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੦)

ਜਿਸੁ, ਤਿਸੁ, ਜਿਸਹਿ, ਤਿਸੈ, ਜਾਸੁ, ਤਾਹਿ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

‘ਜਾਹਿ’ ਸਵਾਰੈ ਸਾਭ ਬਿਆਲ ॥

ਇਤ ਉਤ ਮਨਮੁਖ ਥਾਧੇ ਕਾਲ ॥੩॥੧੧॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੪)

‘ਜਾਹਿ’—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਆਰ ਨਹੀ ‘ਜਿਹ’ ਤੋਪਉ ॥ ਨਹੀ ਰਾਬੀ ਠਾਉ ਰੋਪਉ ॥੧॥੭॥

(ਸੋਰਠਿ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੬)

ਐਸੀ ਕਲਾ ਨ ਖੇਡੀਐ ‘ਜਿਤੁ’ ਦਰਗਹ ਗਇਆ ਹਾਰੀਐ ॥੧੨॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

‘ਜਿਹ’—ਜਿਸ ਨਾਲ। ‘ਜਿਤੁ’—ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਹੀਂ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਨਾਨਕ ਪਰਮੇਸੁਰੁ ਜਜਮਾਨੁ ‘ਤਿਸਹਿ’ ਤੁਖ ਨ ਮੂਲਿ ॥੨॥੨੧॥

(ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੨੩)

ਹਰਿ ਧਨੁ ਸਚੀ ਰਾਸਿ ਹੈ ਕਿਨੈ ਵਿਰਲੈ ਜਾਤਾ॥

‘ਤਿਸੈ’ ਪਰਾਪਤਿ ਤਾਇਰਹੁ ‘ਜਿਸੁ’ ਦੇਇ ਬਿਧਾਤਾ॥੬॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੮)

‘ਜਿਸੁ’ ਗੁਰੁ ਤੇਟੈ ਨਾਨਕਾ ਤਿਸੁ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ॥੨॥੧੩॥

(ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੨੧)

ਘੋਲਿ ਘੁਮਾਈ ‘ਤਿਸੁ’ ਮਿਤ੍ਰੁ ਵਿਚੋਲੈ ‘ਜੈ’ ਮਿਲਿ ਕੰਤੁ ਪਛਾਣਾ॥੧॥੧੫॥

(ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੬੪)

ਮੇਰੇ ਠਾਕੁਰ ਹਾਥਿ ਵਡਾਈਆ ਤਾਈ ‘ਜੈ’ ਤਾਵੈ ‘ਤੈ’ ਦੇਇ॥੭॥੪॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੭)

ਜਿਸੁ, ਤਿਸੁ, ਜੈ, ਤਿਸਹਿ, ਤੈ, ਤਿਸੈ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਸੇ ਧੰਨੁ ਸੇ ਧੰਨੁ ‘ਜਿਨ’ ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ ਜੀਉ

ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ‘ਤਿਨ’ ਬਲਿ ਜਾਸੀ॥੩॥੧॥੨॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੪, ਪੰਨਾ ੩੪੮)

ਦਾਸ ਦਾਸਤਣ ਤਾਇ ਮਿਟਿਆ ਤਿਨਾ ਗਉਣੁ॥

ਵਿਸਰਿਆ ‘ਜਿਨਾ’ ਨਾਮੁ ਤਿਨਾਕਾ ਹਾਨੁ ਕਉਣੁ॥੩॥੪॥੧੦੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੮੭)

ਜਿਨ, ਤਿਨ, ਜਿਨਾ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅਵਤੁ ਨ ਦੀਸੈ ਕਿਸੁ ਜਾਨਾਹੀ ‘ਤਿਸਹਿ’ ਸਗੋਰੁ ਨ ਕੋਈ॥੪॥੫॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੮੭)

ਜਿਸੁ ਗੁਰੁ ਤੇਟੈ ਨਾਨਕਾ ‘ਤਿਸੁ’ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ॥੨॥੧੩॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੩੨੧)

ਜੇ ਜਨੁ ਗਾਇ ਧਿਆਇ ਜਸੁ ਠਾਕੁਰ ‘ਤਾਨੁ’ ਪੁਣੁ ਹੈ ਬਾਨਾਨਾ॥

‘ਤਿਹ’ ਬਡਤਾਗ ਬਸਿਓ ਮਨਿ ਜਾ ਕੈ ਕਰਮ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮਥਾਨਾਨਾ॥੩॥੭੪॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੮)

ਸਿਵ ਸਨਕਾਇ 'ਜਾਸੁ' ਗੁਨ ਗਾਵਹਿ
ਤਾਸੁ ਬਸਹਿ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਾਨਾਨਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੭੪॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੯)

ਮੁਕਾਮੁ ਤਿਸ ਨੋ ਆਖੀਐ 'ਜਿਸੁ' ਸਿਸਿ ਨ ਹੋਵੀ ਲੇਖੁ ॥
ਅਸਮਾਨੁ ਧਰਤੀ ਚਲਸੀ ਮੁਕਾਮੁ ਓਹੀ ਏਕੁ ॥੭॥੧੭॥

(ਸਿਰੀਗੁਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੪)

ਜਿਸੁ, ਤਿਸ ਜਾਸੁ, ਤਿਸਹਿ, ਤਿਹ, ਤਾਸੁ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਮਾਣਸਖਾਣੇ ਕਰਹਿ ਨਿਵਾਜ ॥
ਝਰੀ ਵਗਾਇਨਿ ਤਿਨ ਗਲਿ ਤਾਗ ॥
'ਤਿਨ' ਘਰਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੂਰਹਿ ਨਾਦ ॥
ਉਨਾ ਭੀ ਆਵਹਿ ਓਹੀ ਸਾਦ ॥੨॥੧੬॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਨਾਨਕ ਆਏ ਸੇ ਪਰਵਾਣੁ ਹੈ 'ਜਿਨ੍ਹ' ਹਰਿ ਭੁਠਾ ਚਿਤਿ ॥੧॥੧੨॥
(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੨੦)

ਨਾਹਾ ਜਗ ਮਹਿ ਸੇ ਖਟਹਿ 'ਜਿਨ' ਹਰਿ ਧਨੁ ਰਾਸਿ ॥੧੫॥
(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੨੧)

ਦਾਸ ਦਾਸਤਣ ਭਾਇ ਮਿਟਿਆ 'ਤਿਨ੍ਹ' ਗਉਣੁ ॥
ਵਿਸਰਿਆ ਜਿਨਾ ਨਾਮੁ 'ਤਿਨਾਜਾ' ਹਾਲੁ ਕਉਣੁ ॥੩॥੪॥੧੦੬॥
(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੬੭)

ਜਿਨ, ਤਿਨ, ਜਿਨ੍ਹ, ਤਿਨ੍ਹ, ਤਿਨਾਜਾ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਆਖੀ ਪਾਛੈ ਜੋ ਜਲੁ ਬਰਖੇ 'ਤਿਹਿ' ਤੇਰਾ ਜਨੁ ਭੀਨਾ ॥੨॥੪੩॥
(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੨)

ਸਿਵ ਸਨਕਾਇ ਜਾਸੁ ਗੁਨ ਗਾਵਹਿ
'ਤਾਸੁ' ਬਸਹਿ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਾਨਾਨਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੭੪॥
(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੯)

ਪੰਨੁ ਸੁ ਗਿਹੁ 'ਜਿਤੁ' ਪ੍ਰਗਟੀ ਆਇ ॥੪॥੩॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੩੭੧)

ਜਿਤੁ, ਤਿਹਿ, ਤਾਸੁ।

‘ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ’ ਦੇ ਥਾਂ ਸੰਬੰਧਕ ‘ਤੇ’ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਮ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ, ਜਿਵੇਂ:

‘ਗੁਰ ਤੇ’ ਸਾਂਤਿ ਉਪਜੈ ਜਿਨਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਅਗਨਿ ਭੁਝਾਈ ॥

‘ਗੁਰ ਤੇ’ ਨਾਮੁ ਪਾਈਐ ਵਡੀ ਵਡਿਆਈ ॥੧॥੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੪)

ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ‘ਤੇ’ ਦੇ ਥਾਂ ‘ਤੋਂ’ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ‘ਤੇ’ ਦੇ ਥਾਂ ‘ਦੁ’ ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ:

‘ਇਕਦੁ’ ਇਕ ਚੜ੍ਹਦੀਆ ਕਉਣੁ ਜਾਣੈ ਮੇਰਾ ਨਾਉ ਜੀਉ ॥੧॥

(ਸੂਰੀ ਮ: ੧ ਭੁਚਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੨)

‘ਇਕਦੁ’ ਜੀਤੋ ਲਖ ਹੋਇ ਲਖ ਹੋਵਹਿ ਲਖ ਵੀਸ ॥੩॥ (ਜਪੁਜੀ)

ਪੜਨਾਵਾਂ ‘ਜਿਸੁ’ ਅਤੇ ‘ਤਿਸੁ’ ਦਾ ਰੂਪ ਇਸ ‘ਸੰਬੰਧਕ’ ਦੇ ਨਾਲ ‘ਜਿ’ ਅਤੇ ‘ਤਿ’ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਐਸਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਲੋੜਿ ਲਹੁ ‘ਜਿਦੁ’ ਪਾਈਐ ਸਬੁ ਸੋਇ ॥੩॥੧॥੪॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੦)

ਨਾਨਕ ਗੁਰੁ ਸਾਲਾਹੀ ਆਪਣਾ ‘ਜਿਦੁ’ ਪਾਈ ਪ੍ਰਤੁ ਸੋਇ ॥੪॥੨॥੬੦॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੭)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ

ਨਿਹਵਲੰ ‘ਤਸ੍ਰ’ ਜਨਮਸ੍ਰ ਜਾਵਤ ਯੁਗਮ ਨ ਬਿੰਦਤੇ ॥

ਸਾਰਾਰੰ ‘ਸੰਸਾਰਸ੍ਰ’ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਤਰਹਿ ਕੇ ॥੨॥

(ਸਲੋਕ ਸਹਸ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੫੩)

‘ਤਸ੍ਰ’—ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਅਰਥ—‘ਉਸ ਦਾ’)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਵ (Interrogative Pronoun)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਕਵਨੁ, ਕੁਨੁ, ਕਵਨੈ, ਕਿਨਿ, ਕੋ

ਤੁਝ ਬਿਨੁ 'ਕਵਨੁ' ਹਮਾਰਾ ॥੧੨੮॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੬)

ਰਾਮ ਨਾਮ ਬਿਨੁ 'ਕਿਨਿ' ਗਤਿ ਪਾਈ ॥੪॥੪॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੪)

ਪੁਤ੍ਰ ਕਲਤ੍ਰ ਨਛਮੀ ਮਾਇਆ ॥

ਇਨ ਤੇ ਕਹੁ 'ਕਵਨੈ' ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ॥੩॥੪॥

(ਪਨਾਸਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੨)

ਤੂ 'ਭਨੁ' ਰੇ ॥ ਮੈ, ਜੀ ਨਾਮਾ ॥

ਹੋ ਜੀ ਆਲਾ ਤੇ ਨਿਵਾਰਣਾ ਜਮ ਕਾਰਣਾ ॥੩॥੪॥

(ਪਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੩)

ਨੋਟ: 'ਕੁਨੁ' ਮਰਾਠੀ ਵਿਚ 'ਕਵਨੁ' ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ।

ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਜਪਤ 'ਕੋ' 'ਕੋ' ਨ ਤਰਿਓ ॥੧॥

(ਮਾਰੂ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੦੫)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਾ ਤੂੰ ਸਾਹਿਬੁ ਤਾ ਤਉ ਕੇਹਾ ਹਉ ਤੁਧੁ ਬਿਨੁ 'ਕਿਸੁ' ਸਾਲਾਹੀ ॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੬, ਪੰਨਾ ੩੮੨)

ਮਨ ਕੇ ਅੰਧੇ ਆਪਿ ਨ ਭੁਭੁ 'ਕਾਹਿ' ਭੁਭਾਵਹੁ ਭਾਈ ॥੩॥੧॥

(ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੦੩)

ਤੁਝ ਬਿਨੁ ਕੋਇ ਨ ਦੇਖਉ ਮੀਤ ॥ 'ਕਿਸੁ' ਸੇਵਉ ਕਿਸੁ ਦੇਵਉ ਚੀਤੁ ॥੫॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੨੧)

ਕਿਸੁ, ਕਾਹਿ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਦਰੁ ਬੋਝਾ ਮੇ ਨੀਮਿ 'ਕੇ' 'ਕੈ' ਕਰੀ ਸਲਾਮੁ ॥ਰਹਾਉ॥੧੪॥

'ਕੈ'—ਕਿਸ ਨੂੰ। (ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੮)

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਕਿਸੁ ਪੂਛਉ 'ਕਿਸੁ' ਲਾਗਉ ਪਾਇ ॥ 'ਕਿਸੁ' ਉਪਦੇਸਿ ਰਹਾ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥੫॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੨੧)

'ਕਿਸੁ' ਤਰਕਾਸੈ ਬਿਚਰਹਿ ਭਵਨ ॥

ਮੁਖ ਮੁਗਧ ਤੇਰਾ ਸੰਗੀ ਕਵਨ ॥੧॥੩੭॥੪੮॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੬੮)

(੨) 'ਸੰਬੰਧਕਾ' ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਦੇ ਰੂਪ :

ਹੋਛੀ ਸਗਟਿ ਪਾਇਆ ਰਹਣੁ ਨ ਪਾਈ ॥

ਕਹੁ ਮੀਤਾ ਹਉ 'ਕੈ' ਪਹਿ ਜਾਈ ॥੩॥੪॥ (ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੩੭੧)

ਕਉਣ ਗੁਰੂ 'ਕੈ' ਪਹਿ' ਦੀਖਿਆ ਲੇਵਾ 'ਕੈ' ਪਹਿ' ਮੁਲੁ ਕਰਾਵਾ ॥੧॥੨॥੯॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੭੩੦)

ਆਪਸ ਕਉ ਮੁਨਿ ਵਰ ਕਰਿ ਥਾਪਹੁ 'ਕਾ' ਕਉ' ਕਹਹੁ ਕਸਾਈ ॥੨॥੧॥

(ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੦੩)

ਦੂਸਰੁ ਨਾਹੀ ਠਾਉ 'ਕਾ' ਪਹਿ' ਜਾਈਐ ॥

ਆਠ ਪਹਰ ਕਰ ਜੋਤਿ ਸੇ ਪ੍ਰਭੁ ਧਿਆਈਐ ॥੨॥

(ਜੋਤਸਰੀ ਮ: ੫ ਛੰਡ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੭੦੪)

ਜੋ ਕਿਛੁ ਕਰਣਾ ਸੁ ਤੇਰੇ ਪਾਸਿ ॥ 'ਕਿਸੁ' ਆਗੈ' ਕੀਓ ਅਰਦਾਸਿ ॥੨॥੧॥

(ਭੋਰਉ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੧ ਚਉਪਦੇ, ਪੰਨਾ ੧੧੨੫)

'ਕਿਸੁ' ਉਪਰਿ' ਓਹੁ ਟਿਕਟਿਕੇ 'ਕਿਸ ਨੇ' ਜੋਤੁ ਕਰੇਇ ॥

'ਕਿਸ ਨੇ' ਕਹੀਐ ਨਾਨਕਾ ਕਿਸ ਨੇ ਕਰਤਾ ਦੇਇ ॥੧॥੧੦॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੧)

ਨੋਟ : 'ਕਿਸੁ' ਦੇ () ਦਾ ਲੋਪ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ, ਵੇਖੋ : ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ (ਜਿਸੁ, ਤਿਸੁ, ਕਿਸੁ)।

ਨਿਸਚੇ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ (Demonstrative Pronoun)

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

ਇਕ-ਵਚਨ		ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਓਹੁ, ਇਹੁ, ਉਨਿ, ਇਨਿ	ਓਇ, ਓਹਿ, ਏਹਿ, ਉਨ, ਇਨ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ		ਉਇ
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ		ਉਨ
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ		ਉਨ
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਵਾਹੂ	

(ੳ) ਪੁਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਇਸਹਿ ਤਿਆਗਿ ਸਤ ਸੰਗਤਿ ਕਰੇ ॥

ਵਡਭਾਗੀ ਨਾਨਕ 'ਓਹੁ' ਤਰੈ ॥੪॥੧੮॥੨੯॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੨)

ਲੋਗ ਜਾਨੈ ਇਹੁ ਗੀਤੁ ਹੈ 'ਇਹੁ' ਤਉ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰ ॥

ਜਿਉ ਕਾਸੀ ਉਪਏਸੁ ਹੋਇ ਮਾਨਸ ਮਰਤੀ ਵਾਰ ॥੩॥੪॥੫੫॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੫)

ਜਨਮ ਮਰਨ ਕਉ ਇਹੁ ਜਗੁ ਥਪਥੇ 'ਇਨਿ' ਦੂਜੇ ਤਗਤਿ ਵਿਸਾਰੀ ਜੀਉ ॥੩॥੮॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੮)

ਰਾਗ ਰਾਗਨੀ ਭਿੰਤੁ ਹੋਇ ਬੈਠਾ 'ਉਨਿ' ਹਰਿ ਪਹਿ ਕਿਆ ਲੀਨਾ ॥੩॥੩॥

(ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੪)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਜਿਥੈ ਬੈਸਨਿ ਸਾਧ ਜਨ ਸੇ ਬਾਨੁ ਸੁਹੰਦਾ ॥

'ਓਇ' ਸੇਵਨਿ ਸੰਮ੍ਰਿਤੁ ਆਪਣਾ ਬਿਨਸੈ ਸਭੁ ਮੰਦਾ ॥੫॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੯)

‘ਓਇ’ ਜੁ ਈਸਹਿ ਅੰਬਰਿ ਤਾਰੇ॥
 ਕਿਨਿ ਓਇ ਚੀਤੇ ਚੀਤਨਹਾਰੇ॥੧॥੨੯॥ (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੯)
 ਭੁੰਡਿਤ ਮੁੰਡਿਤ ਏਕੇ ਸਬਦੀ ‘ਓਹਿ’ ਕਹਹਿ ਅੰਧਿ ਪਾਈ॥੧॥੩੦॥੫੧॥
 (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੪)

ਜਿਨਾ ਗੁਰੁ ਗੋਪਿਆ ਆਪਣਾ ਤੇ ਨਰੁ ਬੁਰਿਆਗੇ॥
 ਹਰਿ ਜੀਉ ਤਿਨ ਕਾ ਦਰਸਨੁ ਨ ਕਰਹੁ ਪਾਪਿਸਟ ਹਤਿਆਗੇ॥
 ‘ਓਹਿ’ ਘਰਿ ਘਰਿ ਫਿਰਹਿ ਕੁਸੁਧ ਮਨਿ ਜਿਉ ਧਰਕਟ ਨਾਗੇ॥੨੩॥
 (ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੫੧)

ਦਾਨੁ ਦੇਇ ਕਰਿ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ॥
 ਲੈਤ ਦੇਤ ‘ਉਨ’ ਮੁਕਰਿ ਪਰਨਾ॥੧॥੮॥
 (ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੩੭੨)

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਜੈਦੇਉ ਨਾਮਾਂ॥
 ਤਗਤਿ ਕੈ ਪ੍ਰੇਮਿ ‘ਇਨ’ ਹੀ ਹੈ ਜਾਨਾਂ॥੫॥੧॥੩੬॥
 (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੩੩੦)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਓਇ ਜੁ ਈਸਹਿ ਅੰਬਰਿ ਤਾਰੇ॥
 ਕਿਨਿ ‘ਓਇ’ ਚੀਤੇ ਚੀਤਨਹਾਰੇ॥੧॥੨੯॥ (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੯)

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਊਤੇ ਊਡਿ ਆਵੈ ਸੇ ਕੋਸਾ ਤਿਸੁ ਪਾਛੈ ਬਚੈ ਛਰਿਆ॥
 ‘ਉਨ’ ਕਵਨੁ ਖਲਾਵੈ ਕਵਨੁ ਝਗਾਵੈ ਮਨ ਮਹਿ ਸਿਮਰਨੁ ਕਰਿਆ॥੩॥੧॥
 (ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੪੯੫)

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਜਾਧੋ ਸਭਾ ਮਹਿ ਅਨਦ ਬਿਜ੍ਯਮ॥
 ‘ਉਨ’ ਸੰਗੁ ਸੋ ਪਾਏ ਜਿਸੁ ਮਸਤਕਿ ਕਰਾਮ॥੩॥੨॥੨੩॥
 (ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੬੭੬)

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਨਾਮੁ ਸੰਗੀ ਸੋ ਮਨਿ ਨ ਬਸਾਇਓ ॥

ਛੋਡਿ ਜਾਹਿ 'ਵਾਹੁ' ਚਿਤੁ ਲਾਇਓ ॥੨॥੧॥੧੬॥

(ਟੋਡੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੧੫)

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਮੁਖਿ ਬੇਰਾਵੈ ਅੰਤਿ ਠਗਾਵੈ ॥

ਇਕਤੁ ਠਹੁਰ 'ਓਹ' ਕਹੀ ਨ ਸਮਾਵੈ ॥੩॥੧੮॥੨੯॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੯੨)

ਛੰਡਾ ਨਿਗ੍ਰਹਿ ਸਨੇਹੁ ਕਰਿ ਨਿਰਵਾਰੇ ਸੰਦੇਹ ॥

ਨਾਹੀ ਦੇਖਿ ਨ ਭਾਜੀਐ ਪਰਮ ਸਿਆਨਪ 'ਏਹ' ॥੧੧॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੦)

ਏਹ, ਓਹ।

(੩) 'ਸੰਬੰਧਕ' ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਸਚੇ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਦੇ ਰੂਪ :

'ਊਹ' ਕਉ ਕਹੀਐ ਸਹਜ ਮਤਵਾਰਾ ॥

ਪੀਵਤ ਰਾਮ ਰਸੁ ਗਿਆਨ ਬੀਚਾਰਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੨੭॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੮)

ਮਨ ਤੇ ਛਾਡਹੁ ਤਰਮੁ ਪ੍ਰਗਟੁ ਹੋਇ ਨਾਚਹੁ 'ਇਆ' ਮਾਇਆ ਕੇ ਭਾਂਡੇ ॥

ਸੁਰੁ ਕਿ ਸਨਮੁਖ ਰਨ ਤੇ ਭਰਪੇ ਸਤੀ ਕਿ ਸਾਂਝੇ ਭਾਂਡੇ ॥੧॥੭॥੬੮॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੮)

ਆਸ ਪਾਸ ਘਨ ਤੁਰਸੀ ਕਾ ਬਿਰਵਾ ਮਾਝ ਬਨਾ ਰਸਿ ਗਾਉ ਰੇ ॥

'ਊਆ' ਕਾ ਸਰੂਪੁ ਦੇਖਿ ਮੋਹੀ ਗੁਆਰਨ

ਮੋਕਉ ਛੋਡਿ ਨ ਆਉ ਨ ਜਾਹੁ ਰੇ ॥੧॥੨॥੧੫॥੬੬॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੮)

ਮਾਝੇ ਪੀਰ ਸਰੀਰਿ ਜਲਨਿ ਹੈ ਕਰਕ ਕਰੇਜੇ ਮਾਹੀ ॥

ਐਸੀ ਬੇਦਨ ਉਪਜਿ ਖਰੀ ਤਈ 'ਵਾ' ਕਾ ਅਉਖਧੁ ਨਾਹੀ ॥੨॥੧॥

(ਸੋਹਣਿ ਭੀਖਨ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੯)

ਹਸਤਿ ਨ ਤੋਰੈ ਧਰੈ ਧਿਆਨੁ ॥ ‘ਵਾ’ ਕੈ ‘ਰਿਏ’ ਬਸੇ ਤਗਵਾਨੁ ॥੨॥੧॥੪॥

(ਕੋਭ ਬਬੋਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੧)

ਜਿਉ ਬੇਸਾ ਕੇ ਪਰੈ ਅਖਾਰਾ ॥ ਕਾਪਰੁ ਪਹਿਰਿ ਕਰਹਿ ਸੋਗਾਰਾ ॥

ਪੂਰੇ ਤਾਲ ਨਿਹਾਲੇ ਸਾਸ ॥ ‘ਵਾ’ ਕੇ ਗਲੇ ਜਮ ਕਾ ਹੈ ਵਾਸ ॥੩॥੨॥੮॥

(ਡੇਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੫)

ਅਨਿਸਚਿਤ ਪੜਨਾਂਵ (Indefinite Pronoun)

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਕੋਈ, ਕੋ, ਕੋਊ, ਕਿਨੈ, ਕਿਨਹਿ, ਕਿਨਹੂ, ਕਿਸ ਹੀ, ਕਛੁ, ਕਿਹੁ	ਕੋਈ, ਕੇ, ਕਿਤੀ, ਕਿਨਹੀ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਕਿਸਹਿ	
ਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਕਾਹੂ, ਕਿਨੈ	
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਕਿਸੈ, ਕਹੀ	

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

‘ਅਵਰ’, ‘ਹੋਰ’

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਅਵਰ, ਅਉਰੁ, ਹੋਰੁ	ਹੋਰਿ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਅਵਰਹਿ	ਅਵਰਾ
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਹੋਰਨਿ	
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ	ਅਵਰ	

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ
‘ਇਕਿ’, ‘ਏਕ’, ‘ਹਿਕ’

<i>ਇਕ-ਵਚਨ</i>		<i>ਬਹੁ-ਵਚਨ</i>
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਏਕੁ, ਇਕੁ, ਹਿਕੁ ਹਿਕੁ, ਹਿਕੋ, ਇਕੁ, ਏਕਸੈ	ਇਕਿ, ਹਿਕਿ, ਹਿਕਨੀ ਇਕਨਾ ਇਕਨਾ ਇਕਨੀ

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ
‘ਸਭ’

<i>ਇਕ-ਵਚਨ</i>		<i>ਬਹੁ-ਵਚਨ</i>
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ	ਸਭੁ ਸਭਸੁ, ਸਭਸੈ ਸਭਸੈ	ਸਭਿ, ਸਭਨੀ ਹਭਾਹੁ ਸਭਨਾ

(ੳ) ਪੁਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਈਹਾ ਧ੍ਰਿਹਾ ਤੁਮ ਰਖੇ॥ ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ‘ਕੋ’ ਲਖੇ॥੩॥੫॥੧੮੫॥

(ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੨੧੧)

ਕਕਾ ਕਾਰਨ ਕਰਤਾ ਜੋਧੁ॥ ਲਿਖਿਆ ਲੇਖੁ ਨ ਮੋਟਕ ‘ਕੋਧੁ’॥੧੭॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੩)

‘ਕੋਈ’ ਗਾਵੈ ‘ਕੋ’ ਸੁਣੈ ਹਰਿ ਨਾਮ ਚਿਤੁ ਲਾਇ॥

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਸੰਸਾ ਨਹੀ ਅੰਤਿ ਪਰਮ ਗਤਿ ਪਾਇ॥੮॥੧॥੮॥੫੫॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੫)

ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ੍ਰ ਸੋਧਿ ਸਭਿ 'ਕਿਨੈ' ਕੀਮ ਨ ਜਾਣੀ॥੪॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੯)

ਜਿਉ ਉਦਿਆਨ ਕੁਸਮ ਪਰਭੁਨਿਤ 'ਕਿਨਹਿ' ਨ ਘ੍ਰਾਉ ਲਇਓ॥੨॥੧॥੮॥੫੯॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੬)

ਜਨ ਨਾਨਕ ਇਹੁ ਖੇਲੁ ਕਠਨੁ ਹੈ 'ਕਿਨਹੂ' ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਨਾ॥੨॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੨੧੯)

'ਏਕੁ' ਤੂ ਹੋਰਿ ਵੇਸ ਬਹੁਤੇਰੇ॥ ਨਾਨਕੁ ਜਾਣੈ ਚੋਜ ਨ ਤੇਰੇ॥੪॥੨੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੬)

ਨਹੀ ਹੋਤ 'ਕਛੁ' ਦੇਉ ਬਾਰਾ॥੧੭॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੩)

ਓਸ ਨੇ 'ਕਿਹੁ' ਪੋਹਿ ਨ ਸਕੀ ਜਿਸ ਨਉ ਆਪਣੀ ਲਿਵ ਲਾਵਏ॥੨੮॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਤ, ਪੰਨਾ ੯੨੦)

ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਦਾਰਾ 'ਅਵਗੁ' ਨ ਕੋਇ॥੩॥੯॥੪੮॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੬੩)

ਦੂਜਾ ਨਾਹੀ 'ਅਉਰੁ' ਕੋ ਤਾ ਕਾ ਤਉ ਕਰੀਐ॥੨॥੧੪॥੧੧੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੯੯)

'ਕਿਸ ਹੀ' ਧੜਾ ਕੀਆ ਸਿਕਦਾਰ ਚਉਧਰੀ ਨਹਿ ਆਪਣੇ ਸੁਆਈ॥

ਹਮਾਰਾ ਧੜਾ ਹਰਿ ਰਹਿਆ ਸੁਆਈ॥੧॥੨॥੫੪॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੫, ਪੰਨਾ ੩੬੬)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

'ਕਿਤੀ' ਇਤੁ ਦਰੀਆਇ ਓਢਨਿ ਵਹਇਆ॥੧॥੮॥੧੧੦॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੯੮)

'ਕੇਈ' ਨਾਹਾ ਨੈ ਚਲੇ ਇਕ ਚਲੇ ਮੁਲੁ ਗਯਾਇ॥੧॥੩॥

(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੩੪)

ਕਰਮੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀ 'ਕੇ' ਨੇੜੇ 'ਕੇ' ਦੂਰਿ॥੧॥ (ਸਲੋਕੁ, ਜਪੁਜੀ)

‘ਕਿਨਹੀ’ ਬਨਜਿਆ ਕਾਂਸੀ ਤਾਂਵਾ ‘ਕਿਨਹੀ’ ਲਉਗ ਸੁਪਾਰੀ ॥੧॥੨॥

(ਕੇਦਾਰਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੨੩)

ਇਕਨੀ ਦੁਧੁ ਸਮਾਈਐ ‘ਇਕਿ’ ਚੁਕੈ ਰਹਿਨ ਚੜੇ ॥੧॥੨੪॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

‘ਹਿਕਨੀ’ ਲਇਆ ‘ਹਿਕਿ’ ਲਇ ਗਏ ‘ਹਿਕਿ’ ਤਾਰੇ ਤਰਨਾਲਿ ॥੭॥੨॥੧੦॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੫)

ਏਭੁ ਤੁ ‘ਹੋਰਿ’ ਫੇਸ ਬਹੁਤੇਰੇ ॥੪॥੨੫॥ (ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੬)

ਸਭ ਤੇਰੀ ਤੂੰ ‘ਸਭਨੀ’ ਧਿਆਇਆ ॥੧॥੨॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪, ਸੋ ਪੁਰਖ, ਪੰਨਾ ੧੧)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਕੋਟਿ ਮਧੇ ‘ਕਿਸਹਿ’ ਭੁਭਾਈ ॥੪॥੩॥੧੨॥ (ਮਲਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੫੫)

‘ਹਿਕੋ’ ਚਿਤਿ ਵਸਾਇ ਕਦੇ ਨ ਜਾਇ ਮਰਿ ॥੩॥੫॥੧੦੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੯੭)

‘ਇਭੁ’ ਬਿਨਿ ਦੁਗਣ ਚੁ ਤਉ ਰਹੈ ਜਾ ਸੁਮੰਤ੍ਰਿ ਮਾਨਵਹਿ ਲਹਿ ॥੫॥੧੪॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਜਾਲਪ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੫)

ਨਾਨਕੁ ਵੇਚਾਰਾ ਕਿਆ ਕਹੈ ॥ ਸਭੁ ਲੋਭੁ ਸਲਾਹੈ ‘ਏਕਸੈ’ ॥੪॥੨॥

(ਬਸੰਤੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੬੮)

ਜਬ ਦੇਖਉ ਪ੍ਰਭੁ ਅਪੁਨਾ ਸੁਆਮੀ

ਤਉ ‘ਅਵਰਹਿ’ ਚੀਤਿ ਨ ਪਾਵਉ ਰੇ ॥੨॥੨॥੧੩੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧੧, ਪੰਨਾ ੪੦੪)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਆਪਿ ਮਰੈ ‘ਅਵਰਾ’ ਨਹ ਮਾਰੀ ॥੪॥੨੫॥ (ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੫੬)

‘ਅਵਰ’ ਉਪਦੇਸੈ ਆਪਿ ਨ ਕਹੈ ॥ ਆਵਤ ਜਾਵਤ ਜਨਮੇ ਮਰੈ ॥੭॥੫॥

(ਸੁਖਮਨੀ, ਪੰਨਾ ੨੬੯)

‘ਇਕਨ੍ਹ’ ਹੁਕਮਿ ਸਮਾਇ ਲਏ ਇਕਨ੍ਹ ਹੁਕਮੇ ਕਰੇ ਵਿਣਾਸੁ॥
 ‘ਇਕਨ੍ਹ’ ਤਾਏ ਕਢਿ ਲਏ ਇਕਨ੍ਹ ਮਾਇਆ ਵਿਚਿ ਨਿਵਾਸੁ॥੩॥੨॥
 (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

‘ਕਾਹੂ’ ਪੰਥੁ ਦਿਖਾਰੈ ਆਪੇ॥੧੭॥ (ਥਾਕਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੩)
 ਗੁਰ ਥਿਨੁ ਸੋਝੀ ‘ਕਿਨੈ’ ਨ ਹੋਈ॥੧੨॥੨॥੧੪॥
 (ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੩੫)
 ਜਿਨਿ ਕਰਿ ਕਾਰਣੁ ਧਾਰਿਆ ‘ਸਤਸੈ’ ਦੇਇ ਆਧਾਰੁ ਜੀਉ॥੮॥੧॥੨॥
 (ਸੂਹੀ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੯, ਪੰਨਾ ੭੫੧)
 ਆਪਣਾ ਵਾਰੀ ‘ਸਤਸੈ’ ਆਵੈ ਪਕੀ ਖੇਤੀ ਲੁਣੀਐ॥੫॥੨॥
 (ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੧੦)
 ਤਿਸ ਹੀ ਕੀ ਕਰਿ ਆਸ ਮਨ ਜਿਸ ਕਾ ‘ਸਤਸੁ’ ਵੇਸਾਰੁ॥੧॥੭॥੭੭॥
 (ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੪)

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਆਪਣਾ ਕਾਰਜ ਆਪਿ ਸਵਾਰੇ ‘ਹੋਰਨਿ’ ਕਾਰਜੁ ਨ ਹੋਈ॥੩॥੧੦॥
 (ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੧)
 ਸਚਾ ਹੁਕਮੁ ਸਚਾ ਪਸਾਰਾ ‘ਹੋਰਨਿ’ ਹੁਕਮੁ ਨ ਹੋਈ ਹੇ॥੪॥੨॥
 (ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੪੫)
 ਬੇਦ ਕਰੇਬ ਸੰਸਾਰ ‘ਹਤਾਹੁੰ’ ਭਾਹਰਾ॥੪॥੩॥੧੦੫॥
 (ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੯੭)

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਨਾਮ ਥਿਨੁ ‘ਕਿਸੈ’ ਨ ਲਭੇ ਦੁਖੁ॥੧॥੫॥
 (ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੯)

ਹਿਆਉ ਨ 'ਕੈਹੀ' ਠਾਹਿ ਮਾਣਕ ਸਭ ਅਮੋਲਵੇ ॥੧੨੯॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੪)

ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਮਨ ਕਾ ਤਾਬੁ ਨ ਉਘੜੈ 'ਅਵਰ' ਨ ਕੁੰਜੀ ਹਥਿ ॥੧॥੧॥

(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੩੭)

ਪ੍ਰਭੁ ਤਜਿ 'ਅਵਰ' ਸੇਵਕੁ ਜੇ ਹੋਈ ਹੈ

ਤਿਤੁ ਮਾਨੁ ਮਹਤੁ ਜਸੁ ਘਾਟੈ ॥੧॥੨੬੭॥

(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੯੭)

ਵੁਠੈ ਅੰਨੁ ਕਮਾਵੁ ਕਪਾਹਾ 'ਸਤਸੈ' ਪੜਦਾ ਹੋਵੈ ॥੧॥੨੬॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੫੦)

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਇਕਨ੍ਹ ਹੁਕਮਿ ਸਮਾਇ ਨਦੇ 'ਇਕਨ੍ਹ' ਹੁਕਮੇ ਕਰੇ ਵਿਣਾਸੁ ॥

ਇਕਨ੍ਹ ਭਾਟੈ ਕਢਿ ਨਦੇ 'ਇਕਨ੍ਹ' ਮਾਇਆ ਵਿਚਿ ਨਿਵਾਸੁ ॥੩॥੨॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਸਭੁ 'ਸਭਨਾ' ਹੋਇ ਦਾਗੁ ਪਾਪ ਕਢੇ ਹੋਇ ॥੨॥੧੦॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

'ਇਕਨ੍ਹ' ਦੁਖੁ ਸਮਾਈਐ ਇਕਿ ਝੁਲੈ ਰਹਿਨੁ ਚੜੇ ॥੧॥੨੪॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਇਕਨੁ ਧੁਹੁ ਧੁਹੁ ਕਿਆ ਗਈ 'ਸਭ' ਇਕਨੁ ਸਾਇ ਮੁਠੀ ॥

ਇਕੁ ਅਧੁ ਨਾਇ ਰਸਮਿਯਾ ਕਾ ਫਿਰਨੀ ਜਾਇ ਝੁਠੀ ॥੩॥੧॥੧੬੯॥

(ਕਉੜੀ ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੧੮)

ਨਿਜ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ (Reflexive Pronoun)

‘ਆਪਿ’

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

ਇਕ-ਵਚਨ	
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਆਪਿ, ਆਪੇ, ਆਪੀਨੈ, ਆਪਹਿ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਆਪੁ, ਆਪਾ
ਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਆਪੈ (ਨਾਲਿ)
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਆਪੈ, ਆਪਸ (ਕਉ)
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਆਪਹੁ, ਆਪਸ (ਤੋ), ਆਪੋ
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ	ਅਪੁਨਾ, ਅਪਨੈ, ਆਪਨ, ਅਪਨੀ, ਅਪ
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਆਪਹਿ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਮੰਗਣਾ ਤ ਸਭੁ ਇਭੁ, ਜਿਭੁ ਭੁਜਿ ਦੇਵੈ ‘ਆਪਿ’ ॥੨॥੧੫॥

ਨਾਨਕ ਕਾ ਪ੍ਰਭੁ ਵਡਾ ਹੈ ‘ਆਪਿ’ ਸਾਜਿ ਸਵਾਰੇ ॥੨॥੨੦॥

(ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੨੩)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਾ ਪਹਿ ਜਾਉ ‘ਆਪੁ’ ਛੁਟਕਾਵਨਿ ਤੇ ਬਾਧੇ ਬਹੁ ਫੰਧਾ ॥੧॥੨੪੯॥੫੧॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੪)

ਤਾਹਿ ਛਾਡਿ ਕਤ ‘ਆਪੁ’ ਬਧਾਵਾ ॥੧੩॥

(ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੦)

ਜਵ ਲਗੁ ਜੋਤਿ ਕਾਇਆ ਮਹਿ ਬਰਤੈ ‘ਆਪਾ’ ਪਸੁ ਨ ਭੂਝੈ ॥੨॥੨੧॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੬੨)

ਨੋਟ: ‘ਨਿਜ-ਵਾਚਕ’ ਪੜਨਾਂਵ ਤੋਂ ‘ਭਾਵ-ਵਾਚਕ ਨਾਂਵ’ ਬਣ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ‘ਆਪੁ’ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਭੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਆਪਣੇ ਮਨਿ ਚਿਤਿ ਕਹੈ ਕਹਾਏ ਬਿਨੁ ਗੁਰ 'ਆਪੁ' ਨ ਜਾਈ ॥੮॥੧॥੧੮॥
(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੫)

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਆਪੈ' ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਈ ਕਰਤਾ ਜਮੁ ਕਰਿ ਮੁਗਨੁ ਚੜਾਇਆ ॥੧॥੫॥੩੯॥
(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੬, ਪੰਨਾ ੩੬੦)

ਨੋਟ: ਧਾਤੂ 'ਦੇਣਾ' ਦੇ ਦੋ 'ਕਰਮ' ਹਨ—'ਕਥਿਤ' ਅਤੇ 'ਅਕਥਿਤ'।
'ਦੋਸੁ' ਕਥਿਤ (Direct) ਕਰਮ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, 'ਆਪੈ' ਅਕਥਿਤ (Indirect) ਕਰਮ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ (ਵੇਖੋ, 'ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ'—ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ)।

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਇਕਨਾ ਨੇ ਤੂੰ ਮੇਲਿ ਲੇਹਿ ਇਕਿ 'ਆਪਹੁ' ਭੁਧੁ ਖੁਆਇਆ ॥੧੧॥
(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

'ਆਪਹੁ' ਕਛੁ ਨ ਹੋਵਤ ਤਾਈ ॥
ਜਿਸੁ ਪ੍ਰਤੁ ਦੇਵੈ ਸੋ ਨਾਮੁ ਪਾਈ ॥੩॥੧੦॥੧੫॥
(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੮, ਪੰਨਾ ੮੦੫)

ਨਾਨਕ ਜੇ ਕੋ 'ਆਪੈ' ਜਾਣੈ ਅਗੈ ਗਇਆ ਨ ਸੋਰੈ ॥੨੧॥ (ਜਪੁਜੀ)

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅਬ ਮੋਹਿ ਰਾਮੁ 'ਅਪਨਾ' ਕਰਿ ਜਾਨਿਆ ॥੧੯॥
(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੭)

'ਅਪਨੈ' ਮਾਇਆ ਆਪਿ ਪਸਾਰੀ ਆਪਹਿ ਦੇਖਨਹਾਰਾ ॥੨॥੧॥੨॥
(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੫੩੭)

'ਅਪਨੈ' ਬੀਚਾਰਿ ਅਸਵਾਰੀ ਕੀਜੈ ॥੩੧॥ (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੯)

ਨੋਟ: ਪੜਨਾਵ 'ਆਪ' ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਦਾ ਰੂਪ ਉਸ ਦੇ 'ਸੰਬੰਧ-ਮਾਨ' ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਪੁਨਾ ਰਾਮੁ—‘ਰਾਮੁ’ ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ। ਅਪਨੀ ਮਾਇਆ—
‘ਮਾਇਆ’ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ। ਅਪਨੈ ਬੀਚਾਰਿ—‘ਬੀਚਾਰਿ’ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ,
ਇਕ-ਵਚਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ :

ਸੁਟਿ ਸੁਟਿ ਜੀਵਾ ਸੋਇ ਤਿਨਾ ਕੀ ਜਿਨ੍ ‘ਅਪੁਨਾ’ ਪ੍ਰਭੁ ਜਾਤਾ ॥੨॥੧॥੪॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੮੦੨)

ਜਿਨ੍ ਅਪੁਨਾ ਪ੍ਰਭੁ—‘ਪ੍ਰਭੁ’ ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਅਪੇ ਤਗਤਾ ਆਪਿ ਸੁਆਮੀ ‘ਆਪਨ’ ਸੰਗਿ ਰਤਾ ॥੨॥੧॥੧੧॥

(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੪੯੮)

ਕਾਟਿ ਸਿਲਕ ਦੁਖ ਮਾਇਆ, ਕਰਿ ਲੀਨੇ ‘ਅਪ’ ਦਸੇ ॥੧੯॥

(ਸੋਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੧੦)

ਨਵੇ ਕਾ ਸਿਹਜਾਸਣੀ, ਮੂਲਿ ਨ ਜਾਣੈ ‘ਅਪ’ ਬਲੁ ॥੩॥੧॥

(ਮਾਭ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੮)

ਸੁਤ ਬਨਿਤਾ ਆਪਨ ਨਹੀ ਤਾਈ ॥

ਇਸਟ ਮੀਤ ‘ਆਪ’ ਬਾਪੁ ਨ ਮਾਈ ॥੨॥੩॥੧੦੬॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੭)

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੈ ਸੁ ਕਾਇਆ ਸੋਧੈ ‘ਆਪਹਿ’ ਆਪੁ ਮਿਲਾਇਦਾ ॥੧੦॥੮॥੨੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਰਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੬੬)

(੨) ਸ਼ਬਦ ‘ਆਪ’ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ‘ਆਤਮਨ’ ਦਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ‘ਨਿਜਵਾਚਕ’ ਪੜਨਾਵ ਤੋਂ ਛੁਟ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਸੇ ਹੀ ਅਰਥ ਵਾਲਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪੜਨਾਵ ਭੀ ਹੈ—ਸ੍ਰ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਦੋ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਜੇ ਅੰਤਲਾ ਅੱਖਰ ‘ਵ’ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ ‘ਤੇ () ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਸ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਸ੍ਰਦੇਸ਼। ਸਰਵਸ੍ਰ ਤੋਂ ਸਰਬਸ੍ਰ।

ਜਦੋਂ ‘ਨਿਜਵਾਚਕ ਪੜਨਾਵ’ ਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ‘ਸੰਬੰਧਕ’ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਮ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸੇ ਹੀ ਅਰਥ ਵਾਲਾ ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦ

‘ਸ੍ਰ’ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ (ਸ਼ੁ) ਵਿਚ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਏਹ ਕਿਨੇਹੀ ਦਾਤਿ ‘ਆਪਸ ਤੇ’ ਜੋ ਪਾਈਐ ॥੧॥੨੩॥ (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

‘ਆਪਸ ਕਉ’ ਮੁਨਿਵਰ ਕਰਿ ਥਾਪਹੁ ਕਾ ਕਉ ਕਹਹੁ ਕਸਾਈ ॥੨॥੧॥

(ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੦੩)

‘ਆਪਸ ਕਉ’ ਆਪੁ ਮਿਲਾਇਆ ॥ ਭ੍ਰਮ ਭੰਜਨ ਹਰਿ ਰਾਇਆ ॥੪॥੧॥

(ਮਲਾਰ ਛੰਤ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੭੮)

‘ਆਪਸ ਕਉ’ ਜੋ ਤਲਾ ਕਹਾਵੈ ॥੩॥੧੨॥ (ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੭੮)

‘ਆਪਸ’ ਤੇ ਊਪਰਿ ਸਭ ਜਾਣਹੁ ਤਉ ਦਰਗਹੁ ਸੁਖੁ ਪਾਵਹੁ ॥੧॥੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੮੮੩)

ਨੋਟ : ਉਪਰ ਵੇਖ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ‘ਆਪਸ’ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ‘ਆਤਮਨ’ ਅਤੇ ‘ਸ੍ਰ’ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ; ਸੋ, ਇਸ ਮਿਲਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—‘ਆਪਣਾ ਆਪ’।

‘ਆਪਸ ਤੇ’—ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ। ‘ਆਪਸ ਕਉ’—ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ।

(ੳ) ਪਰ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ‘ਸੰਬੰਧਕ’ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕੱਲਾ ਸ਼ਬਦ ‘ਆਪ’ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

‘ਆਪੈ’ ਨਾਲਿ ਗੋਸਟਿ ਆਪਿ ਉਪਦੇਸੈ ਆਪੇ ਸੁਘੜੁ ਸਰੂਪੁ ਸਿਆਈ ॥੧੨॥

(ਬਿਹਾਗਡੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੫੩)

‘ਅਵਿਐ’ (Indeclinable) ‘ਹੀ’ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ‘ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ’ (Syntax) ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਹਾਲ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ‘ਹੀ’ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਾਰਕ ਚਿਹਨ (‘ਿ’), (ੁ) ਆਦਿਕ ਗਿਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। (ਵੇਖੋ ‘ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ’—‘ਹੀ’)। ਇਸ ‘ਹੀ’ ਦੀ ਆਪਣੀ (ੀ) ਭੀ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ (ਿ) ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਨਿਜਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ‘ਆਪ’ ਨਾਲ ਭੀ ਇਹ ‘ਹੀ’ ਬਹੁਤ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

ਅਪਨੀ ਮਾਇਆ ਆਪਿ ਪਸਾਰੀ ‘ਆਪਹਿ’ ਦੇਖਨਹਾਰਾ ॥੨॥੧॥੨॥

(ਬਿਹਾਗਡਾ ਮ: ੮, ਪੰਨਾ ੫੩੭)

ਆਪਹਿ = ਆਪਿ + ਹਿ, ਆਪਿ ਹੀ—ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

‘ਆਪਹਿ’ ਕਉਤਕ ਕਰੈ ਅਨਦ ਚੋਜ ॥

‘ਆਪਹਿ’ ਰਸ ਤੋਗਨ ਨਿਰਜੋਗ ॥੮॥੨੧॥

(ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੯੨)

ਆਪਹਿ = ਆਪਿ ਹੀ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

‘ਆਪ ਹੀ’ ਕਰਤਾ ਬੀਨੁਲ ਦੇਉ ॥੩॥

(ਪਰਭਾਤੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੫੧)

ਆਪ ਹੀ = ਆਪਿ ਹੀ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

(ਅ) ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਸ ‘ਹੀ’ ਦਾ ‘ਹ’ ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਿਛੇ ਕੇਵਲ ‘ੀ’ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ‘ਅੰਤਲੇ’ (ਅ) ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਗੁਣ-ਸੰਧੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ () ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (ਵੇਖੋ, ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ)।

ਸ਼ਬਦ ‘ਆਪਿ’ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਨਾਲ ‘ਹੀ’ ਦੇ ਵਰਤਣ ਕਰਕੇ ‘ਆਪਿ’ ਦੀ (f) ਉੱਡ ਕੇ ‘ਆਪ’ ਰਹਿ ਗਿਆ, ‘ਹੀ’ ਦਾ ‘ਹ’ ਉੱਡ ਕੇ ‘ੀ’ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮਿਲਿਆ ‘ਆਪ’ + ‘ੀ’—‘ਆਪੇ’ ਬਣ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ:

‘ਆਪੇ’ ਰਸੀਆ ਆਪਿ ‘ਰਸੁ’ ‘ਆਪੇ’ ਰਾਬਟਹਾਭੁ ॥

‘ਆਪੇ’ ਹੋਵੈ ਚੋਲੜਾ ‘ਆਪੇ’ ਜੇਜ ਤਤਾਭੁ ॥੧॥੨੫॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੩)

(ੲ) ‘ਹੀ’ ਦਾ ‘ਹ’ ਉੱਡ ਕੇ ‘ੀ’ ਰਿਹਾ, ਕਈ ਵਾਰੀ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ (f) ਨਹੀਂ ਗਿਰਦੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ (f) ਮਿਲ ਕੇ (ੀ) ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

‘ਆਪੀਨੈ’ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ ‘ਆਪੀਨੈ’ ਰਚਿਓ ਨਾਉ ॥੧॥ (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਇਕ ‘ਆਪੀਨੈ’ ਪਤਲੀ ਸਹ ਕੇ ਰੇ ਝੇਲਾ ॥੨॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਰਹੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੪)

ਨੋਟ: ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਸੰਯੁਕਤ ਸ਼ਬਦ ‘ਆਪੀਨੈ’ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜੀਏ। ‘ਨ’ ਦੇ ਹੇਠ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ‘ ’ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਭੀ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ:

ਆਪੀਨੈ = ਆਪਿ + ਈ + ਨੈ

(ਨੋਟ: ਇਹ ਅੰਤਲਾ ਅੱਧਾ 'ਹ' ਅਸਲ ਵਿਚ 'ਹੀ' ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਇਥੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ)।

= ਆਪਿ + ਹੀ + ਨੈ

ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਿਚ ਦੇ 'ਆਪੀਨੈ' ਨੂੰ ਨਿਖੇੜਿਆਂ:

“ਇਕ ਆਪਿ ਹੀ ਨੈ ਪਤਲੀ ਸਹ ਕੇ ਰੇ ਬੋਲਾ” ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਾਰਤਕ-ਰੂਪ (Prose-Order) ਇਉਂ ਹੈ:

ਇਕ ਪਤਲੀ ਨੈ ਆਪਿ ਹੀ ਸਹ ਕੇ ਰੇ ਬੋਲਾ (ਪਾਇਆ)।

ਨੋਟ: ਇਸ ਤੁਕ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਹੇਠਲੀ ਤੁਕ ਨਾਲ ਕਰੋ:

ਗੁਰ ਬਚਨੀ ਫਲੁ ਪਾਇਆ ਸਹ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੋਲਾ॥

(ਸੁਹੀ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ ੭੨੯)

ਕ਼ਿਆ (Verb)

ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਨਾਂਵ, ਪੜਨਾਂਵ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਚਨ ਹਨ, ਤਿਵੇਂ ਕ਼ਿਆ ਵਿਚ ਭੀ ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਵਚਨ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ‘ਦੋ’ ‘ਵਚਨ’ ਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚ, ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ‘ਵਚਨ’ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਧਾਤੂ ਦੇ ਪਦਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹਨ : ‘ਆਤਮਨੇ-ਪਦ’ ਅਤੇ ‘ਪਰੋਸਮੈ ਪਦ’। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਦਸ ‘ਗਣ’ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ‘ਚਿਹਨ’ ਹੈ, ਜੋ ਧਾਤੂ ਨਾਲ ਕ਼ਿਆ ਦੇ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੋ, ‘ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ’ ਵਿਚ ‘ਕ਼ਿਆ’ ਦਾ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਬੜਾ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਤੇ ਕਠਿਨ ਜਿਹਾ ਹੈ। ‘ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ’ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁੰਝਲਾਂ ਇਤਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ; ਜਿਹੜੀਆਂ ਹੈਸਨ ਭੀ, ਉਹ ਭੀ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਘਟਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਆਖ਼ਰ ਜਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ‘ਆਤਮਨੇ ਪਦ’ ਉੱਡ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦਸ ‘ਗਣਾਂ’ ਦੇ ਥਾਂ ਕੇਵਲ ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। ‘ਕ਼ਿਆ’ ਦੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਮਿਟ ਕੇ ਅੰਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਰੂਪ ਰਹਿ ਗਏ—ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਭਵਿੱਖਤ ਅਤੇ ਭੂਤ-ਕਾਲ, ਕਰਤਰੀ ਵਾਚ ਅਤੇ ਕਰਮ ਵਾਚ, ਕਾਰਦੰਤਕ।

ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ (Present Tense)

ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ‘ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ’ ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ, ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ‘ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ’ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਇਹਨਾਂ ਚਹੁੱਆਂ ਹੀ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ‘ਵਰਤਮਾਨ-ਕਾਲ’ ਦੀ ‘ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ’

ਹੇਠ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

**ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ
ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ
ਰੂਪ-ਸਾਧਨਾ**

ਇਕ-ਵਚਨ		ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਅੱਠ ਪੁਰਖ Third Person	ਬਸਇ, ਲਏਇ, ਜੀਵਈ, ਬੂਝਏ, ਲਾਗੈ, ਭਣਤਿ, ਬਿਨਵੰਤਿ, ਸਉਪੈ, ਮੇ ਰਵਦਿ (ਫ਼ਾਰਸੀ)	ਚੁਗਹਿ, ਪੇਖਹ, ਧਿਆਵਹੇ, ਲਗਾਹੀ, ਰਖਨਿ, ਪਾਇਨੀ, ਲੁੜੇਨਿ, ਹੈ
ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ Second Person	ਪੜਾਵਸਿ, ਹੈ, ਬੀਵਹਿ, ਪਾਵਹੇ, ਸੇਵਹੀ	ਕਰਹੁ
ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ First Person	ਕਰਉ, ਜੀਵਉ, ਜੀਵਾ, ਪੁਕਾਰੀ	ਸਰੇਵਹ, ਵਿਗਾੜਹਿ, ਜਾਣਹਾ

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ

**ਰੂਪ-ਸਾਧਨਾ ਨੰ: ੧
ਧਾਤੂ 'ਪੁੱਛ'**

ਇਕ-ਵਚਨ		ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਅੱਠ ਪੁਰਖ	ਪੁੱਛਦਿ, ਪੁੱਛਇ	ਪੁੱਛੰਤਿ
ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ	ਪੁੱਛਸਿ	ਪੁੱਛਹ
ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ	ਪੁੱਛਾਮਿ	ਪੁੱਛਾਮੇ

ਰੂਪ-ਸਾਧਨਾ ਨੰ: ੨

ਧਾਤੂ 'ਕਹ'

ਇਕ-ਵਚਨ		ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਅੱਨ ਪੁਰਖ ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ	ਕਹੇਇ ਕਹੇਸਿ ਕਹੇਮਿ	ਕਹੇਤਿ ਕਹੇਹ ਕਹੇਐ

ਅਪਵ੍ਰੱਜ

ਧਾਤੂ 'ਪੁੱਛ'

ਅੱਨ ਪੁਰਖ ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ	ਪੁੱਛੇਇ ਪੁੱਛੇਸਿ, ਪੁਛਹਿ ਪੁਛੇਉ	ਪੁਛਹਿ ਪੁਛਹੁ ਪੁਛਹੁ
------------------------------------	-----------------------------------	-------------------------

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ

ਧਾਤੂ ਗਮ (ਗੱਛ)

ਪਰੋਸਮੈ-ਪਦ

ਇਕ-ਵਚਨ		ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਅੱਨ ਪੁਰਖ ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ	ਗੱਛਤਿ ਗੱਛਸਿ ਗੱਛਮਿ	ਗੱਛਤਿ ਗੱਛਥ ਗੱਛਮਹ

ਧਾਤੂ 'ਰਚ' (ਰੋਚ)

ਆਤਮਨੇ ਪਦ

ਇਕ-ਵਚਨ		ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਅੱਨ ਪੁਰਖ ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ	ਰੋਚਤੇ ਰੋਚਸੇ ਰੋਚੇ	ਰੋਚਤੇ ਰੋਚਧੇ ਰੋਚਾਮਹੈ

(੩) ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ 'ਹਿ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਸਿ' ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ 'ਹ' ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਬ' ਹੈ।

ਅੱਠ-ਪੁਰਖ ਇਕ-ਵਚਨ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਚਿਹਨ (੦) ਹੈ, ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦਾ 'ਅਇ', ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦਾ 'ਅਇ' ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ 'ਤਿ' ਹੈ।

ਅੱਠ-ਪੁਰਖ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਹਿ' ਜਾਂ 'ਨਿ' ਹੈ, ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚ 'ਅੰਤਿ' ਅਤੇ 'ਅੰਹਿ' ਹਨ; ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਅੰਤਿ' ਤੇ 'ਏਂਤਿ' ਹਨ; ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਅੰਤਿ' ਹੈ।

ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ 'ਉ' ਹੈ। ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚ 'ਅਉ' ਅਤੇ 'ਅਮਿ', 'ਆਮਿ' ਤੇ 'ਏਮਿ' ਹਨ; ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ '+ ਮਿ' ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ (੧) ਅਤੇ (੧) ਹਨ।

ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ('ਹ') ਜਾਂ (ਹਿ) ਹੈ। (੧ + ਐ) ਜਾਂ ('੧ ਜੈ') ਭੀ ਹੈ। ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚ 'ਇੱਜਇ', ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਇੱਜਇ' ਅਤੇ 'ਈਅਇ' ਹਨ; ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਇਯਤੇ' ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਹੇਠਾਂ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

ਸੰ:	ਪ੍ਰਾ:	ਪੰ:
ਵਿਸ਼ਯਤੇ	ਦੀਸਦਿ, ਦਿੱਸਦਿ, ਦਿੱਸਇ, ਦੀਸਇ	ਦੀਸੇ, ਦਿੱਸੈ, ਦਿੱਸਦਾ (ਹੈ)
ਜਾਨਾਤਿ	ਜਾਣਾਦਿ, ਜਾਣਾਇ	ਜਾਣੈ, ਜਾਣਦਾ (ਹੈ)
ਤੁਰਤੇ	ਤੁਵਰਦਿ, ਤੁਵਰਇ	ਤੁਰੈ, ਤੁਰਦਾ (ਹੈ)
ਉੱਤਿਸ਼ਠਤਿ	ਉੱਠੇਦਿ, ਉੱਠਇ	ਉੱਠੈ, ਉੱਠਦਾ (ਹੈ)
ਭਵਾਮਿ	ਹੋਮਿ	ਹੋਵਉ, ਹੋਵਾਂ
ਦਾਦਾਮਿ	ਦੇਮਿ	ਦੇਵਉ, ਦੇਵਾਂ, ਦੇਈ
ਤਰਕਯਾਮਿ	ਤੱਕੇਮਿ	ਤੱਕਉ, ਤੱਕਾਂ
ਨਿਤਯਤਿ	ਟੱਚਦਿ, ਟੱਚਇ	ਨੱਚੈ
ਭ੍ਰਾਮਿ	ਭਵਾਮਿ	ਭਵਾਂ

ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ' ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ਅੱਠ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਇ' :

'ਬਸਇ' ਕਰੋਧੁ ਸਗੋਰਿ ਚੰਡਾਰਾ ॥੩॥ (ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰਨਾ ੭੫੯)

ਸਦਾ ਚਾਇ ਹਰਿ ਭਾਇ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸੁ ਆਪੇ 'ਜਾਣਇ' ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਪਰਸਾਦਿ ਸਹਜ ਸੇਤੀ ਰੰਗੁ 'ਮਾਣਇ' ॥੫॥

ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤਿ ਪਰਵਾਹੁ ਪ੍ਰੀਤਿ ਪੁਬਲੀ ਨ 'ਹੁਣਇ' ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਸਬਦੁ ਅਥਾਹੁ ਅਮਿਅ ਧਾਰਾ ਰਸੁ 'ਗੁਣਹਿ' ॥੮॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚੜ੍ਹਿਥੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੭)

ਗੁਨ ਗਾਇ ਸੁਨਿ ਲਿਖਿ 'ਦੇਇ' ॥ ਸੋ ਸਰਬ ਫਲ ਹਰਿ 'ਲੇਇ' ॥੧੦॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੮)

ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋਈ ਫਿਰਲਾ ਭੂਭੈ ਜਿਸ ਨੇ ਨਦਰਿ 'ਕਰੇਇ' ॥

ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਦਾਤਾ ਕੋਈ ਨਾਹੀ ਭਖਸੇ ਨਦਰਿ ਕਰੇਇ ॥

ਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਸਾਂਤਿ ਊਪਜੈ ਅਨਦਿਨੁ ਨਾਮੁ 'ਲੇਇ' ॥੧॥੩॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੨੫੮)

ਮਨੁ ਤਨੁ ਰਾਤਾ ਗੁਰ ਕੀ ਥਾਣੀ ਸੇਵਾ ਸੁਰਤਿ 'ਸਮੇਇ' ॥੪॥੫॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੨੫੯)

(੨) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਈ' :

ਹਰਿ ਆਪੇ ਲਏ ਮਿਲਾਇ ਕਿਉਂ ਵਿਛੋੜਾ 'ਬੀਵਈ' ਬਲਿਰਾਮ ਜੀਉ ॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੭੮)

ਐਸਾ ਸੀਗਾਰੁ ਬਣਾਇਤੁ ਮੇਲਾ ਕਦੇ ਨ 'ਹੋਵਈ' ਅਹਿਨਿਸਿ ਨਾਗੇ ਭਾਉ ॥੧॥੨॥

(ਵਾਰ ਸੂਹੀ, ਪੰਨਾ ੭੮੫)

ਨਾਨਕ ਨਾਨਿ ਨ 'ਢਲਈ' ਹਿਰਿ ਪਛੁਤਾਵਾ ਹੋਇ ॥੨॥੭॥

(ਵਾਰ ਸੂਹੀ, ਪੰਨਾ ੭੮੭)

ਦੁਧਾਬਣੀ ਨ 'ਆਵਈ' ਫਿਰਿ ਹੋਇ ਨ ਮੇਲਾ ॥੨॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੪)

ਦੁਜਾ ਭਾਉ ਨ 'ਦੇਈ' ਲਿਵ ਲਾਗਣਿ ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਕੇ ਚਰਣ ਵਿਸਾਰੇ ॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੯੬)

ਕਰਨੇਹਾਰੁ ਨ 'ਬੂਝਈ' ਆਪੁ ਗਨੈ ਬਿਗਾਨਾ ॥੧॥੨੦॥੫੦॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੩)

ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਜੋ ਜਨੁ ਜਪੈ ਅਨਦਿਨੁ ਸਦ ਜਾਗੈ ॥

ਤੰਤੁ ਮੰਤੁ ਨ 'ਜੋਹਈ' ਤਿਤੁ ਚਾਖੁ ਨ ਲਾਗੈ ॥੧॥੪॥੬੮॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੭)

(੩) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਏ':

ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ ਪਦੁ ਨਿਰਥਾਣੀ ਕੋ ਚਿਰਲਾ ਗੁਰਮੁਖਿ 'ਬੂਝਏ' ॥

ਓਹ ਸਬਦਿ ਸਮਾਏ ਆਪਿ ਗਵਾਏ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸੋਝੀ 'ਸੂਝਏ' ॥੩॥੮॥੪੪॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਫ਼ਤਹ ਦਖਣੀ, ਪੰਨਾ ੮੪੪)

ਮਨੁ ਮਾਰਿ ਗੋਝੈ ਸਬਦਿ ਸੀਝੈ ਤ੍ਰੈਲੋਕ ਨਾਭੁ 'ਪਛਾਣਏ' ॥

ਮਨੁ ਭੀਗਿ ਭੋਲਿ ਨ ਜਾਇ ਕਤਹੀ ਆਪਣਾ ਪਿਰੁ 'ਜਾਣਏ' ॥੪॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਫ਼ਤਹ ਦਖਣੀ, ਪੰਨਾ ੮੪੪)

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਮਨੁ ਭਇਆ ਨਿਰਮਲੁ ਜਿਨਾ ਭਾਣਾ 'ਭਾਵਏ' ॥

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਜਿਸੁ ਦੇਹਿ ਪਿਆਰੇ ਸੋਈ ਜਨੁ 'ਪਾਵਏ' ॥੮॥

ਜੀਅ ਜੰਤ ਸਭਿ ਖੇਲੁ ਤੇਰਾ ਕਿਆ ਕੋ ਆਖਿ 'ਵਖਾਣਏ' ॥੧੨॥

ਘਰਿ ਤ ਤੇਰੈ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਹੈ ਜਿਸੁ ਦੇਇ ਸੁ 'ਪਾਵਏ' ॥

ਸਦਾ ਸਿਫਤਿ ਸਲਾਹ ਤੇਰੀ ਨਾਮੁ ਮਨ 'ਵਸਾਵਏ' ॥੩॥

ਮਨਹੁ ਕਿਉ ਵਿਸਾਰੀਐ ਏਵਡੁ ਦਾਰਾ ਜਿ ਅਗਨਿ ਮਹਿ ਆਹਾਰੁ 'ਪਹੁਚਾਵਏ' ॥

ਓਸ ਨੋ ਕਿਹੁ ਪੋਹਿ ਨ ਸਕੀ ਜਿਸ ਨਉ ਆਪਣੀ ਲਿਵ 'ਲਾਵਏ' ॥੨੮॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦੁ)

(੪) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ('ਏ'):

ਤੋਟਿ ਨ 'ਆਵੈ' ਕਦੇ ਮੂਲਿ ਪੂਰਨ ਭੰਡਾਰ ॥੨॥੩॥੬੩॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੭)

ਸਦਾ ਸਦਾ ਹਰਿ ਧਿਆਈਐ ਕਿਛੁ ਬਿਘਨੁ ਨ 'ਲਾਗੈ' ॥੨॥੩॥੬੭॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੭)

ਉਚਰਤ ਗੁਨ ਗੋਪਾਲ ਜਸੁ ਦੂਰ ਤੇ ਜਸੁ 'ਤਾਗੈ' ॥੧॥੪॥੬੮॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੭)

ਹਰਿ ਕੇ ਗੰਗਿ ਰਤਾ ਮਨੁ 'ਗਾਵੈ' ਰਸਿ ਰਸਾਲ ਰਸਿ ਸਬਦੁ ਰਵਈਆ ॥

ਨਿਜ ਘਰਿ ਧਾਰ 'ਬੁਐ' ਅਤਿ ਨਿਰਮਲ

ਜਿਨਿ ਪੀਆ ਤਿਨ ਹੀ ਸੁਖ ਲਹੀਆ ॥੬॥ (ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੮੩੫)

ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰੇ ਸੋ 'ਪੀਐ' ਜਿਸੁ ਰਾਮੁ ਪਿਆਸੀ ॥

ਹਰਿ ਆਪਿ ਦਇਆਲੁ ਦਇਆ ਕਰਿ 'ਮੇਲੈ' ਜਿਸੁ ਸਤਿਗੁਰੁ

ਸੋ ਜਨੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ਚਖਾਸੀ ॥੧॥੫॥੧੨॥

(ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੪ ਪੜਤਾਲ, ਪੰਨਾ ੧੨੦੨)

ਮਨ ਮੇਰੇ ਅਪਨਾ ਹਰਿ ਸੇਵਿ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ

ਜੋ ਤੁਧੁ 'ਉਪਕਰੈ' ਦੁਖਿ ਸੁਖਾਸਾ ॥੩॥੨॥ (ਗੋਡ ਮਹਲਾ ੪, ਪੰਨਾ ੮੬੦)

'ਪ੍ਰਣਵੈ' ਨਾਮਦੇਉ ਤਾ ਚੀ ਆਇ ॥੫॥੧॥

(ਮਲਾਰ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੨)

(੫) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਤਿ':

'ਪ੍ਰਣਵਤਿ' ਨਾਨਕੁ ਤਵਜਨੁ ਤਰੇ ॥੪॥੧॥ (ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੪)

'ਤਣਤਿ' ਨਾਨਕੁ ਅਕਥ ਕੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਏ ॥੫॥੮॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੯੯੧)

'ਭਵਤਿ' ਤ੍ਰਿਲੋਚਨੁ ਸੁਨੁ ਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕਣ ਬਿਨੁ ਗਾਧੁ ਕਿ ਪਾਧੀ ॥੪॥੧॥

(ਗੁਜਰੀ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੬)

(੬) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਤਿ':

'ਭਿਨਵਤਿ' ਨਾਨਕੁ ਸਦਾ ਤ੍ਰਿਪਤੇ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਭੋਜਨੁ ਖਾਇਆ ॥੪॥੨॥੩॥੨॥

(ਜੋਤਸਰੀ ਛੰਤ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੦੫)

(੭) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ '':

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮ ਧਿਆਈਐ ਜਿਸ ਨਉ ਕਿਰਪਾ 'ਕਰੇ' ਰਜਾਇ ॥੩॥੫॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੨੮)

ਜੋ ਸੇਵਥੁ ਹਰਿ ਆਖੀਐ ਜੋ ਹਰਿ ਰਾਖੇ ਉਰਿ ਧਾਰਿ ॥
 ਮਨੁ ਤਨੁ 'ਸਉਪੇ' ਆਗੇ 'ਧਰੇ' ਹਉਮੈ ਵਿਚਹੁ ਮਾਰਿ ॥੩॥੬॥੩੯॥
 (ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੨੮)

ਜਾ ਕਉ ਗੁਰੁ ਹਰਿ ਮੰਤ੍ਰੁ 'ਦੇ' ॥
 ਜੋ ਉਥਰਿਆ ਮਾਇਆ ਅਗਨਿ ਤੇ ॥੩॥੭॥੧੪੫॥
 (ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੧੧)

ਫਾਰਸੀ ਬੋਲੀ

ਹਮ ਜੇਰ ਜਿਮੀ ਦੁਨੀਆ ਪੀਰਾਂ ਮਸਾਇਕਾ ਰਾਇਆ ॥
 'ਮੇ ਫਵਦਿ' ਬਾਦਸਾਹਾ ਅਫਜੂ ਖੁਦਾਇਆ ॥੧॥੧੩॥
 (ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੪੩)

'ਅਸਤਿ' ਏਕੁ ਦਿਗਰਿ ਕੁਈ ॥ ਏਕ ਤੁਹੀ ਏਕ ਤੁਹੀ ॥੩॥੧੩॥
 (ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੪)

- (੧) ਬਸਇ—ਵੱਸਦਾ ਹੈ। ਜਾਣਹਿ—ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਮਾਣਇ—ਮਾਣਦਾ ਹੈ।
 ਹੁਣਇ—ਹੁੱਟਦਾ ਹੈ। ਗੁਣਹਿ—ਚੱਖਦਾ ਹੈ। ਕਰੇਇ—ਕਰਦਾ ਹੈ।
 ਲਏਇ—ਲੈਂਦਾ ਹੈ।
- (੨) ਜੀਵਈ—ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ। ਬੀਵਈ—ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੋਵਈ—ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
 ਚਲਈ—ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਆਵਈ—ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੋਹਈ—ਜੋਹਦਾ ਹੈ।
- (੩) ਬੁਝਏ—ਬੁਝਦਾ ਹੈ। ਭਾਵਏ—ਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਸਾਵਏ—ਵਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।
 ਲਾਵਏ—ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।
- (੪) ਆਵੇ—ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਗੈ—ਭੱਜਦਾ ਹੈ। ਮਾਨੈ—ਮੰਨਦਾ ਹੈ।
 ਚੁਐ—ਚੋਂਦਾ ਹੈ। ਪੀਐ—ਪੀਂਦਾ ਹੈ।
- (੫) ਭਟਤਿ—ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਣਵਤਿ—ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਦਤਿ—
 ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।
- (੬) ਬਿਨਵੰਤਿ—ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- (੭) ਕਰੇ—ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਉਪੇ—ਸਉਂਪਦਾ ਹੈ। ਧਰੇ—ਧਰਦਾ ਹੈ।
 ਦੇ—ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਅੱਠ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹਿ':

ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਾਪੀਐ ਅੰਤਰਿ ਲਿਵ ਲਾਈ ॥

ਕਿਲਵਿਖ 'ਉਤਰਹਿ' ਸੁਧੁ ਹੋਇ ਸਾਧੁ ਸਰਣਾਈ ॥੩॥੨੩॥੫੩॥

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੪)

ਜੇ ਜੇ 'ਜਇਅੰਪਹਿ' ਸਗਲ ਜਾ ਕਉ ਕਰੁਨਾਪਤਿ ਗਤਿ ਕਿਨਿ ਲਖਹੁ ॥੩॥੩॥

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੭)

ਤਤੁ 'ਬੁਗਹਿ' ਮਿਲਿ ਏਕਸੇ ਤਿਨ ਕਉ ਵਾਸ ਨ ਚੰਦ ॥

'ਉਤਰਹਿ' ਤ ਬੇਗੁਲ ਬੇਗੁਲੇ, 'ਤਾਕਹਿ' ਚੋਗ ਘਟੀ ॥੩੩॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦਖਣੀ, ਓਅੰਕਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੩੪)

ਅੰਦਰਿ ਮਹਲ ਅਨੇਕ 'ਹਰਿ' ਜੀਉ ਕਰੇ ਵਸੇਰਾ ॥੩॥੬॥੨੮॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੫)

ਨੋਟ: ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ ਵਿਚ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਅੱਠ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ:

ਬਾਜੇ ਨਭ ਗਹ ਗਹੇ ਨਿਸਾਨਾ। ਦੇਵਦਧੁ 'ਨਾਚਹਿ' ਕਰਿ ਗਾਨਾ।

ਬ੍ਰਹਮਾਦਿਕ ਸੁਰ ਸਿੱਧ ਮੁਨੀਸ਼ਾ। ਪ੍ਰਭੂਹਿ 'ਪ੍ਰਬੰਸਹਿ' 'ਦੇਹ' ਅਸੀਸਾ।

'ਵਰਬਹਿ' ਸੁਮਨ ਚੰਗ ਬਹੁ ਮਾਲਾ। 'ਗਾਵਹਿ' ਕਿੰਨਰ ਗੀਤ ਰਸਾਲਾ।

(ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲ ਕਾਂਡ)

(੨) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹ':

ਤਿਨ ਨਾਹਿ ਨਰਕ ਨਿਵਾਸੁ ॥ ਨਿਤ ਸਿਮਰਿ ਪ੍ਰਭ ਗੁਣਭਾਸੁ ॥

ਤੇ ਜਮੁ ਨ 'ਪੇਖਹ' ਨੈਨ ॥ ਸੁਨਿ ਮੋਹਿ ਅਨਰਭ ਬੈਨ ॥੫॥੧॥

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ ਘਰੂ ੧੨, ਪੰਨਾ ੮੩੭)

ਇਕਿ ਪੜਹਿ ਸੁਣਹਿ 'ਗਾਵਹ' ਪਰਭਾਤਿਹਿ ਕਰਹਿ ਇਸਨਾਨੁ ॥੪॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚੜ੍ਹਿਕੇ ਕੇ, ਗਯੰਦ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੨)

(੩) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੇ':

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਜਿਨ ਨਾਮਿ ਲਾਇਹਿ ਸਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸਦਾ 'ਧਿਆਵਹੇ' ॥

ਜਿਸ ਨੇ ਕਥਾ ਸੁਣਾਇਹਿ ਆਪਣੀ ਸਿ ਗੁਰ ਦੁਆਰੇ ਸੁਖੁ 'ਪਾਵਹੇ' ॥੧੫॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੧੯)

ਤਗਤਿ ਤਾਇ ਧਿਆਇ ਸੁਆਮਿ: ਸਦਾ ਹਰਿ ਗੁਣ 'ਗਾਵਹੇ' ॥੩॥੧॥੧੦॥
(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੪੫੯)

ਸੁਰਿ ਨਰ ਸੁਘੜ ਸੁਜਾਣ ਗਾਵਹਿ ਜੋ ਤੇਰੇ ਮਨਿ 'ਭਾਵਹੇ' ॥੨॥੨॥
(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੬)

(੪) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੀ':

ਕਾਹੂ ਸੰਗਿ ਨ 'ਚਾਲਹੀ' ਮਾਇਆ ਜੰਜਾਲ ॥੨॥੧੧॥੨੯॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੭)

ਸਤਿਗੁਰੁ ਦਾਤਾ ਰਾਮ ਨਾਮ ਕਾ ਹੋਰੁ ਦਾਤਾ ਕੋਈ ਨਾਹੀ ॥
ਜੀਅ ਦਾਨੁ ਦੇਇ ਤ੍ਰਿਪਤਾਸੇ ਸਚੈ ਨਾਮਿ 'ਸਮਾਹੀ' ॥
ਅਨਾਦਿਨੁ ਹਰਿ ਰਵਿਆ ਰਿਦੁ ਅੰਤਰਿ ਸਹਜਿ ਸਮਾਧਿ 'ਲਗਾਹੀ' ॥੨॥੪॥
(ਮਲਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੨੫੯)

ਘਰੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਵਧੁ ਹੇ ਬਾਹਰਿ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀ ॥
ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਪਾਈਐ ਅੰਤਰਿ ਕਪਟ 'ਖੁਲਾਹੀ' ॥੧॥੬॥੨੮॥
(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੫)

ਦੋਹਰਾਣੀ ਪਿਰ ਕੀ ਸਾਰ ਨ 'ਜਾਣਹੀ'
ਕਿਆ ਕਰਿ ਕਰਹਿ ਸੀਗਾਰੁ ॥੫॥੨੨॥੧੫॥੩੭॥
(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੩੦)

(੫) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਨਿ':

ਮਨਮੁਖਾ ਕੋਰੀ ਦੋਸਤੀ ਮਾਇਆ ਕਾ ਸਨਬੰਧੁ ॥
ਵੇਖਦਿਆ ਹੀ ਭਜਿ 'ਜਾਨਿ' ਕਦੇ ਨ 'ਪਾਇਨਿ' ਬੰਧੁ ॥
ਜਿਚਰੁ ਪੈਨਨਿ ਖਾਵਨੇ ਤਿਚਰੁ 'ਰਖਨਿ' ਗੰਭੁ ॥
ਜਿਤੁ ਦਿਨਿ ਕਿਛੁ ਨ ਹੋਵਈ ਤਿਤੁ ਦਿਨਿ 'ਬੋਲਨਿ' ਗੰਧੁ ॥੨॥੫॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੯)

ਸੋਹਾਗਣੀ ਵਿਚਿ ਰੰਗੁ ਰਖਿਓਨੁ ਸਚੈ ਅਨਖਿ ਅਪਾਰਿ ॥
ਸਤਿਗੁਰੁ 'ਸੇਵਨਿ' ਆਪਣਾ ਸਚੈ ਭਾਇ ਪਿਆਰਿ ॥੫॥੮॥੩੦॥
(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੬)

ਇਕ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਰਹਿ ਚਾਕਰੀ ਹਰਿ ਨਾਮੇ ਲਗੇ ਪਿਆਰੁ ॥
ਨਾਨਕ ਜਨਮੁ 'ਸਵਾਰਨਿ' ਆਪਣਾ ਕੁਲ ਕਾ 'ਕਹਨਿ' ਉਧਾਰ ॥੧॥੧੧॥
(ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੫੨)

ਨੋਟ : ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉੱਪਰਲਾ ਚਿਹਨ
'ਨਿ' ਹੈ, 'ਣਿ' ਨਹੀਂ। ਇਸ ਚਿਹਨ ਦਾ 'ਨ' ਬਦਲ ਕੇ 'ਣ' ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ,
ਸਦਾ 'ਨ' ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਵੇਖੋ :

ਓੜਕ ਓੜਕ ਭਾਲਿ ਥਕੇ ਵੇਦ 'ਕਹਨਿ' ਇਕ ਵਾਰੁ ॥੨੨॥ (ਜਪੁ ਜੀ)

ਇਥੇ ਲਫਜ਼ 'ਕਹਨਿ' ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਅੰਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ।
ਪਰ :

ਅੰਤੁ ਨ ਸਿਫਤੀ 'ਕਹਣਿ' ਨ ਅੰਤੁ ॥੨੩॥ (ਜਪੁ ਜੀ)

ਇਥੇ ਲਫਜ਼ 'ਕਹਣਿ' ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ 'ਕਹਣ' ਤੋਂ।
'ਕਹਣਿ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਕਹਣ ਵਿਚ'।

(੬) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਨੀ' :

ਜੀਅ ਕੀ ਸਾਰ ਨ 'ਜਾਣਨੀ' ਮਨਮੁਖ ਅਗਿਆਨੀ ਅੰਧ ॥੨੪॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੫੬)

ਬੋਟੇ ਠਵਰ ਨ 'ਪਾਇਨੀ' ਹਲੇ ਜੁਠਾਨੇ ॥੨੫॥
ਬੋਟੇ ਨਦਰਿ ਨ 'ਆਵਨੀ' ਲੇ ਅਗਨਿ ਜਲਾਈਐ ॥੨੬॥
(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੧)

ਘਰ ਮਹਿ ਪੰਚ ਵਰਤਦੇ ਪੰਚੇ ਵੀਚਾਰੀ ॥
ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਵਸਿ ਨ 'ਆਵਨੀ' ਨਾਮਿ ਹਉਮੈ ਮਾਰੀ ॥੨੭॥
(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੫)

ਨੋਟ : ਇਸ 'ਚਿਹਨ' ਦਾ ਭੀ 'ਨ' ਇਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਰਹੇਗਾ, 'ਣ' ਨਹੀਂ
ਹੋ ਸਕਦਾ।

(੭) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਨਿ' :

ਅਠੇ ਪਹਰ ਇਕਤੇ ਲਿਵੈ 'ਮੰਨੇਨਿ' ਹੁਕਮੁ ਆਪਾ ॥੨੮॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੫੬)

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੋਲ ਕਰੇ ਨਿਤ ਕਾਮਣਿ ਅਵਰਿ 'ਲੁਟੇਨਿ' ਸੁ ਪੰਥ ਜਨਾ॥੨॥੧੪॥

(ਗਉੜੀ ਚੋਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੫)

ਕਾਮਣਿ ਲੋੜੇ ਸੁਇਨਾ ਰੁਪਾ ਮਿਤ੍ਰ 'ਲੋੜੇਨਿ' ਸੁ ਖਾਧਾਤਾ॥੪॥੨॥੧੪॥

(ਗਉੜੀ ਚੋਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੫)

ਨੋਟ: ਇਥੇ ਭੀ ਚਿਹਨ ਦਾ 'ਨ' ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, 'ਣ' ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

(੮) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਨਿ':

ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਜਨ ਸਦਾ ਸੁਖੁ 'ਪਾਇਨ੍' ਜਨ ਨਾਨਕ ਤਿਨ ਬਲਿ ਜਾਏ॥੧॥੫॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫੧)

(੯) ਕਿਤੇ ਟਾਵੇਂ ਟਾਵੇਂ ਥਾਂ ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ੈ' ('ਾ') ਭੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਆਏ ਸੇ ਪਰਵਾਣੁ 'ਹੈ' ਸਭ ਕੁਲ ਕਾ ਕਰਹਿ ਉਧਾਰੁ॥੭॥੩॥੨੦॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੬)

ਸਬਦਿ ਰਤੇ ਵਡਹੰਸ 'ਹੈ' ਸਤੁ ਨਾਮੁ ਉਰਿ ਧਾਰਿ॥੧॥

(ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੫੮੫)

ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਗਤ ਸੋਹਹਿ ਦਰਬਾਰੇ॥

ਸਚੀ ਬਾਣੀ ਸਬਦਿ ਸਵਾਰੇ॥

ਅਨਦਿਨੁ ਗੁਣ 'ਗਾਵੈ' ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ

ਸਹਜ ਸੇਤੀ ਘਰਿ ਜਾਹਾ ਹੇ॥੧੪॥੨॥੧੧॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੫)

(੧) ਉਤਰਹਿ—ਉਤਰਦੇ ਹਨ। ਚੁਗਹਿ—ਚੁਗਦੇ ਹਨ। ਤਾਕਹਿ—ਤੱਕਦੇ ਹਨ। ਹਹਿ—ਹਨ।

(੨) ਪੇਖਹ—ਵੇਖਦੇ ਹਨ। ਗਾਵਹ—ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ।

(੩) ਧਿਆਵਹ—ਧਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਾਵਹ—ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਗਾਵਹ—ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਗਵਾਵਹ—ਗਵਾਉਂਦੇ ਹਨ।

(੪) ਚਾਲਹੀ—ਚੱਲਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਹੀ—ਸਮਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਾਣਹੀ—ਜਾਣਦੇ ਹਨ।

- (੫) ਜਾਨਿ—ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਾਇਨਿ—ਪਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੋਲਨਿ—ਬੋਲਦੇ ਹਨ।
ਸੇਵਨਿ—ਸੇਵਦੇ ਹਨ। ਕਰਨਿ—ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਵਾਰਨਿ—ਸਵਾਰਦੇ
ਹਨ।
- (੬) ਜਾਣਨੀ—ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਪਾਇਨੀ—ਪਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਵਨੀ—ਆਉਂਦੇ
ਹਨ।
- (੭) ਮੰਨੇਨਿ—ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਲੁਟੇਨਿ—ਲੁੱਟਦੇ ਹਨ। ਲੋੜੇਨਿ—ਲੋੜਦੇ ਹਨ।
- (੮) ਪਾਇਨ੍ਹ—ਪਾਂਦੇ ਹਨ।
- (੯) ਗਾਵੈ—ਗਾਵੇਂ, ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਹੈ—ਹੈਂ, ਹਨ।

ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਿ' :

ਮੇ ਕਉ ਕਹਾ 'ਪੜ੍ਹਾਵਸਿ' ਆਲ ਜਾਲ॥

ਮੇਰੀ ਪਟੀਆ ਲਿਖਿ ਦਿਹੁ ਸ੍ਰੀ ਗੋਪਾਲ॥੧॥੪॥

(ਬਸੰਤ ਕਬੀਰ ਜੀਉ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੪)

ਹਿਓ ਕਪਟੁ ਮੁਖ ਗਿਆਨੀ॥

ਭੂਠੇ ਕਹਾ 'ਬਿਲੋਵਸਿ' ਪਾਨੀ॥੧॥

ਕਾਇਆ 'ਮਾਂਜਸਿ' ਕਉਨ ਗੁਨਾ॥

ਜਉ ਘਟ ਭੀਤਰਿ ਹੈ ਮਲਨਾ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੮॥

(ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੬)

(੨) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹਿ' :

ਜਿਉ ਤੂ 'ਰਾਖਹਿ' ਤਿਉ ਰਹਾ ਪ੍ਰਭ ਅਗਮ ਅਪਾਰੇ॥੩॥੨੭॥੫੭॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੫)

ਜਿਉ ਤੂ 'ਚਲਾਇਹਿ' ਤਿਵ ਚਲਹ ਸੁਆਮੀ, ਹੋਤੁ ਕਿਆ ਜਾਣਾ ਗੁਣ ਤੇਰੇ॥

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਜਿਨ ਨਾਮਿ 'ਲਾਇਹੋ' ਸਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸਦਾ ਧਿਆਵਹੇ॥

ਜਿਸ ਨੇ ਕਥਾ 'ਸੁਣਾਇਹਿ' ਆਪਣੀ ਸਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸੁਧੁ ਪਾਵਹੇ॥੧੫॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦੁ, ਪੰਨਾ ੯੧੯)

(੩) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੇ':

ਅੰਤਿ ਨ ਪਾਇਆ ਕਿਨੈ ਤੇਰਾ ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਤੂ 'ਜਾਣਹੇ' ॥੧੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦੁ, ਪੰਨਾ ੯੧੮)

ਜਿਵ ਤੂ ਚਲਾਇਹਿ ਤਿਵੈ ਚਲਹ ਜਿਨਾ ਮਾਰਗਿ 'ਪਾਵਹੇ' ॥

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬੁ ਜਿਉ ਤਾਵੈ ਤਿਵੈ 'ਚਲਾਵਹੇ' ॥੧੫॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦੁ, ਪੰਨਾ ੯੧੯)

ਸਾਚਾ ਮੁਰਾਰੀ ਤਾਮਿ ਜਾਪਹਿ ਜਾਮਿ ਮੰਨਿ 'ਵਸਾਵਹੇ' ॥

ਤਰਮੇ ਭੁਲਾਵਾ ਭੁਝਹਿ ਕੀਆ ਜਾਮਿ ਏਹੁ 'ਬੁਕਾਵਹੇ' ॥੫੨॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧ ਛੰਡੁ, ਪੰਨਾ ੫੬੭)

(੪) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੀ':

ਪ੍ਰਭੁ ਤਗਤਿ ਵਡਨੁ ਨਹ 'ਸੇਵਹੀ' ਕਾਇਆ ਕਾਕ ਗੁਸਨਾ ਰਾਮ ॥

ਭ੍ਰਮਿ ਮੋਹੀ ਦੂਖ ਨ 'ਜਾਣਹੀ' ਕੋਟਿ ਜੋਨੀ ਬਸਨਾ ਰਾਮ ॥੩॥੧॥੪॥

(ਬਿਨਾਵਨੁ ਮ: ੫ ਛੰਡੁ ਮੰਗਲ, ਪੰਨਾ ੮੪੮)

ਓਰਿ ਸੇਵਭੁ ਦਰਵਾਨੁ ਦਰਦੁ ਤੂੰ 'ਜਾਣਹੀ' ॥

ਤਗਤਿ ਤੇਰੀ ਹੈਰਾਨੁ ਦਰਦੁ 'ਗਵਾਵਹੀ' ॥੩॥੨੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੨)

(੫) ਧਾਤੂ 'ਹੋਣਾ' ਤੋਂ ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ ਇਕ-ਵਚਨ 'ਹੈ' ਹੈ:

ਹਮ ਬਾਰਿਕ ਤੂੰ ਗੁਰੁ ਪਿਤਾ 'ਹੈ' ਦੇ ਮਤਿ ਸਮਝਾਵੇ ॥੪॥੩॥੧੦॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਡ ਘਰੂ ੪, ਪੰਨਾ ੪੫੦)

(੧) ਪੜਾਵਸਿ—ਤੂੰ ਪੜਾਉਂਦਾ ਹੈਂ। ਬਿਲੋਵਸਿ—ਤੂੰ ਬਿਲੋਂਦਾ ਹੈਂ।

ਮਾਂਜਸਿ—ਤੂੰ ਮਾਂਜਦਾ ਹੈਂ।

(੨) ਤੂ ਰਾਖਹਿ—ਤੂੰ ਰੱਖਦਾ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਚਲਾਇਹਿ—ਤੂੰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈਂ।

ਲਾਇਹਿ—ਤੂੰ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈਂ। ਸੁਣਾਇਹਿ—ਤੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈਂ।

(੩) ਤੂ ਜਾਣਹੇ—ਤੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ। ਤੂ ਪਾਵਹੇ—ਤੂੰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈਂ।

ਚਲਾਵਹੇ—ਤੂੰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈਂ। ਵਸਾਵਹੇ—ਤੂੰ ਵਸਾਉਂਦਾ ਹੈਂ।

ਬੁਕਾਵਹੇ—ਤੂੰ ਬੁਕਾਉਂਦਾ ਹੈਂ।

(੪) (ਤੂੰ) ਸੇਵਹੀ—ਤੂੰ ਸੇਵਦਾ ਹੈਂ। (ਤੂੰ) ਜਾਣਹੀ—ਤੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ।

ਗਵਾਵਹੀ—ਤੂੰ ਗਵਾਉਂਦਾ ਹੈਂ।

(੫) ਹੈ—ਤੂੰ ਹੈਂ।

ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੁ':

ਭਡੈ ਭੰਡੁ 'ਕਰਹੁ' ਕਿਆ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੋ ਕਿਛੁ ਹੋਆ ਸਤੁ ਚਲਣਾ ॥੧੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਪਟੀ ਨਿਖੀ, ਪੰਨਾ ੪੩੩)

ਅੰਤਰਿ ਮੇਲੁ ਲੋਭ ਬਹੁ ਝੂਠੇ ਬਾਹਰਿ 'ਨਾਵਹੁ' ਕਾਹੀ ਜੀਉ ॥੩॥੬॥

(ਸੋਗਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੮)

ਤੁਮ ਸੁਖਦਾਈ ਪੁਰਖ ਬਿਧਾਤੇ ਤੁਮ 'ਰਾਖਹੁ' ਅਪੁਨੇ ਬਾਲਾ ॥੩॥੬॥੧੭॥

(ਸੋਗਠਿ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੬੧੩)

ਹਰਿ 'ਦੇਵਹੁ' ਦਾਨੁ ਦਇਆਲਿ ਹੋਇ ਵਿਚਿ ਪਾਥਰ ਕ੍ਰਿਮ ਜੰਤਾ ॥੨੦॥

(ਸੋਗਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੫੦)

ਨਿਮਖ ਨਿਮਖ ਤੁਮਹੀ 'ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਹੁ' ਹਮ ਭਾਰਿਕ ਤੁਮਰੇ ਧਾਰੇ ॥੧॥੧੨॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੭੪)

ਕਰਹੁ—ਤੁਸੀ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਨਾਵਹੁ—ਤੁਸੀ ਨਾਉਂਦੇ ਹੋ। ਰਾਖਹੁ—ਤੁਸੀ ਰੱਖਦੇ ਹੋ। ਦੇਵਹੁ—ਤੁਸੀ ਦੇਂਦੇ ਹੋ। ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਹੁ—ਤੁਸੀ ਪਾਲਦੇ ਹੋ।

ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਉ':

ਬਣ ਕ੍ਰਿਣੁ ਝੂਢਤ ਵਿਰਿ ਰਹੀ ਮਨ ਮਹਿ 'ਕਰਉ' ਬੀਚਾਰੁ ॥੪੬॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦਖਣੀ, ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੬)

ਸਭਸੈ ਉਪਰਿ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਬੀਚਾਰੁ ॥

ਹੋਰ ਕਥਨੀ 'ਵਦਉ' ਨ ਸਗਲੀ ਛਾਤੁ ॥੨॥੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੯੦੪)

ਹਉ 'ਮਾਗਉ' ਸਗਣਿ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੀ ਹਰਿ ਹਰਿ ਮੁਖਿ ਪਾਇਆ ॥੪॥੧॥੮॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੂ ੪, ਪੰਨਾ ੪੪੯)

'ਮਿਲਉ' ਸੰਤਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਮੋਹਿ ਉਧਾਰਿ ਲੇਤੁ ॥

ਕਿਨਉ 'ਕਰਉ' ਕਰ ਜੋਕਿ. ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਦੇਤੁ ॥

ਹਰਿ ਨਾਮੁ 'ਮਾਗਉ' ਚਰਣ 'ਲਾਗਉ' ਮਾਨੁ 'ਤਿਆਗਉ' ਤੁਮ ਦਇਆ ॥
ਕਤਹੂੰ ਨ 'ਧਾਵਉ' ਸਰਣਿ 'ਪਾਵਉ' ਕਰੁਣਾਐ ਪ੍ਰਭ ਕਰਿ ਮਇਆ ॥੧॥੫॥੮॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੂ ੬, ਪੰਨਾ ੪੫੭)

ਜਹ 'ਦੇਖਉ' ਤਹ ਸੰਗਿ ਏਕੋ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ॥੩॥੬॥੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੂ ੬, ਪੰਨਾ ੪੫੮)

(੨) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਉ':

ਖਿਨੁ ਪਲੁ ਘੜੀ ਨ 'ਜੀਵਉ' ਭਿਨੁ ਦੇਖੇ ਮੇਰੀ ਮਾਇ ॥੨੯॥

(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੪੮)

ਆਪਿ ਕੁਚਲੀ ਦੇਸੁ ਨ 'ਦੇਉ' ਜਾਣਾ ਨਾਹੀ ਰਖੇ ॥੧॥੨॥੧੦॥

(ਬਸੰਤ ਹਿਫੋਲ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੧੧੭੧)

ਸੇਵਾ ਕਛੁ ਨਾ 'ਜਾਨਉ' ਨੀਚੁ ਮੁਰਖਾਰੇ ॥੧॥੪॥੩੪॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੬)

(੩) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਾ':

ਜਿਉ ਤੂੰ ਰਾਖਹਿ ਤਿਉ 'ਰਹਾ' ਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਹਮਾਰੇ ॥੧੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੧)

ਹਉ 'ਜੀਵਾ' ਤੁਧੁ ਸਾਲਾਹਿ ਮੈ ਟੇਕ ਅਧਾਰੁ ਤੂੰ ॥੨॥੨੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੨)

ਤੁਧੁ ਬਾਤੁ ਇਕੁ ਤਿਲੁ ਰਹਿ ਨ 'ਸਾਕਾ' ਕਹਣਿ ਸੁਨਣਿ ਨ ਧੀਜਣੇ ॥੨॥੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੪੩੭)

ਆਦਿ ਪੁਰਖਿ ਇਕੁ ਚਲਤੁ ਦਿਖਾਇਆ ਜਹ 'ਦੇਖਾ' ਤਹ ਸੋਈ ॥੨॥੩॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੪੩੬)

ਪੰਭੁ 'ਦਸਾਵਾ' ਨਿਤ ਖੜੀ ਮੁੰਧ ਜੋਬਨਿ ਵਾਲੀ ਰਾਮ ਰਾਜੇ ॥੨॥੨॥੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੂ ੪, ਪੰਨਾ ੪੪੬)

ਦੇਖਿ ਦੇਖਿ 'ਜੀਵਾ' ਸਾਧ ਗੁਰ ਦਰਸਨੁ

ਜਿਸੁ ਹਿਰਦੈ ਨਾਮੁ ਮੁਰਾਰੀ ॥੧॥੨੫॥੫॥

(ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੫੨੮)

(੪) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ੀ' :

ਇਕ ਸੰਗਿ ਹਰਿ ਕੈ ਕਰਹਿ ਰਲੀਆ ਹਉ 'ਪੁਕਾਰੀ' ਏਹਿ ਖਲੀ॥੩॥੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੪੩੬)

ਤੂੰ ਸਤਨੀ ਥਾਈ ਜਿਕੈ ਹਉ 'ਜਾਈ' ਸਾਚਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰੁ ਜੀਉ॥੧॥੧॥੪॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੨ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੪੩੮)

ਤਿਸੁ 'ਜੋਹਾਰੀ' ਸੁਅਸਤਿ ਤਿਸੁ ਤਿਸੁ ਦੀਬਾਣੁ ਅਭਗੁ॥੧॥੮॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

(੧) ਕਰਉ—ਮੈਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਬਦਉ—ਮੈਂ ਬਦਦਾ ਹਾਂ। ਹਉ ਮਾਗਉ—ਮੈਂ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ। ਮਿਲਉ—ਮੈਂ ਮਿਲਦਾ ਹਾਂ। ਲਾਗਉ—ਮੈਂ ਲੱਗਦਾ ਹਾਂ। ਤਿਆਗਉ—ਮੈਂ ਤਿਆਗਦਾ ਹਾਂ।

(੨) ਜੀਵਉ—ਮੈਂ ਜੀਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਦੇਉ—ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ। ਜਾਨਉ—ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ।

(੩) ਰਹਾ—ਮੈਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਜੀਵਾ—ਮੈਂ ਜੀਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਰਹਿ ਸਾਕਾ—ਮੈਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਦੇਖਾ—ਮੈਂ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ। ਦਸਾਵਾ—ਮੈਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ।

(੪) ਪੁਕਾਰੀ—ਮੈਂ ਪੁਕਾਰਦੀ ਹਾਂ। ਜਾਈ—ਮੈਂ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਜੋਹਾਰੀ—ਮੈਂ ਜੋਹਾਰਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹ' :

ਤਿਨ੍ ਹਮ ਚਰਣ 'ਸਰੋਵਰ' ਖਿਨੁ ਖਿਨੁ ਪਗ 'ਧੋਵਰ'

ਜਿਨ ਹਰਿ ਮੀਠ ਲਗਾਨ ਜੀਉ॥੨॥੩॥੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੪੪੬)

ਹਰਿ ਨਾਮੁ 'ਸਲਾਹਰ' ਦਿਨੁ ਰਾਤਿ ਏਹਾ ਆਸ ਆਧਾਰੇ॥੩॥੩॥੧੦॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੂ ੪, ਪੰਨਾ ੪੫੦)

ਸੋ ਹਮ 'ਕਰਹ' ਜੁ ਆਪਿ ਕਰਾਏ॥੪॥੭॥੧੬॥

(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੩, ਪੰਨਾ ੪੯੪)

ਜਿਉ ਚਲਾਏ ਤਿਉ 'ਚਾਲਹ' ਭਾਈ ਹੋਰ ਕਿਆ ਕੋ ਕਰੇ ਚਰੁਹਾਈ॥੬॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੫)

ਹਮ ਢਾਢੀ ਹਰਿ ਪ੍ਰਤ ਖਸਮ ਕੇ ਨਿਤ 'ਗਾਵਹ' ਹਰਿ ਗੁਣ ਛੰਤਾ॥
 ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ 'ਕਰਹ' ਹਰਿ ਜਸੁ 'ਸੁਣਹ' ਤਿਸੁ ਕਵਲਾਕੰਤਾ॥੨੦॥
 (ਸੋਗਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੫੦)

(੨) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹਿ':

ਹਮ ਝੂਲਿ 'ਵਿਗਾੜਹਿ' ਦਿਨਸੁ ਰਾਤਿ ਹਰਿ ਨਾਜ ਰਖਾਏ॥੪॥੩॥੧੦॥
 (ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੪੫੦)

ਜਿਉ ਬੋਲਾਵਹਿ ਰਿਉ 'ਬੋਲਹਿ' ਸੁਆਮੀ ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਨ ਹਮਾਰੀ॥੮॥੧॥੮॥
 (ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੦੭)

(੧) ਸਰੋਵਹ—ਅਸੀ ਸੋਵਦੇ ਹਾਂ। ਧੋਵਹ—ਅਸੀ ਧੋਂਦੇ ਹਾਂ। ਸਲਾਹਹ—ਅਸੀ
 ਸਲਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਕਰਹ—ਅਸੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਚਾਲਹ—ਅਸੀ ਚੱਲਦੇ ਹਾਂ।
 ਗਾਵਹ—ਅਸੀ ਗਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਸੁਣਹ—ਅਸੀ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ।

(੨) ਵਿਗਾੜਹਿ—ਅਸੀ ਵਿਗਾੜਦੇ ਹਾਂ। ਬੋਲਹਿ—ਅਸੀ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ।

(੩) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹਾ':

ਹਮ ਮੁਰਖ ਕਿਛੁਅ ਨ 'ਜਾਣਹਾ' ਕਿਥ ਪਾਵਹ ਪਾਰੇ॥੩॥੧੦॥੧੭॥
 ਜਾਣਹਾ—ਅਸੀ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ। (ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੪੫੦)

(੪) ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਰਦੰਤਕ (Present Participle) ਦੇ ਨਾਲ 'ਹੋਣਾ'
 ਧਾਤੂ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਰੂਪ ਲਗਾਇਆਂ ਭੀ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ
 ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅੱਠ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਮਾਟੀ ਕੇ ਪੁਤਰਾ ਕੈਸੇ 'ਨਚੜ੍ਹ' ਹੈ॥
 ਦੇਖੇ ਦੇਖੇ ਸੁਨੈ ਬੋਲੈ ਦਉਰਿਓ 'ਵਿਚੜ੍ਹ' ਹੈ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
 ਜਬ ਕਛੁ ਪਾਵੈ ਤਬ ਗਰਬੁ 'ਕਰੜ੍ਹ' ਹੈ॥
 ਮਾਇਆ ਗਈ ਤਬ ਰੋਵਨੁ 'ਲਗੜ੍ਹ' ਹੈ॥੧॥੬॥

(ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੭)

ਨਾਮੁ ਰੇਵਾ ਸਭ ਕੋਈ 'ਲੋੜ੍ਹ' ਹੈ ਜੇਹੀ ਆਵਣ ਜਾਣੀ॥੫॥੧॥੨੩॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੩)

ਸਿੰਚਨਹਾਰੇ ਏਕੈ ਮਾਲੀ॥ ਖਬਰਿ 'ਕਰਤੁ' ਹੈ ਪਾਤ ਪਤ ਭਾਲੀ॥੨॥੫॥੫੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੩੮੫)

ਜਨਨੀ ਜਾਨਤ ਸੁਤੁ ਬਡਾ 'ਹੋਤੁ' ਹੈ॥

ਇਤਨਾ ਭੁ ਨ ਜਾਨੈ ਜਿ ਦਿਨ ਦਿਨ ਅਵਧ 'ਘਟਤੁ' ਹੈ॥੧॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੧)

ਜਿਉ ਬੋਲਿਆ ਕੇ ਘਰਿ ਪੁਤੁ 'ਜਮਤੁ' ਹੈ

ਤਿਸੁ ਨਾਮੁ ਪਰਿਓ ਹੈ ਸ੍ਰੁਕਟੀ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੬॥

(ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੫੨੮)

ਨਚਤੁ ਹੈ—ਨੱਚਦਾ ਹੈ। ਫਿਰਤੁ ਹੈ—ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਕਰਤੁ ਹੈ—ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਲਗਤੁ ਹੈ—ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਲੇਤੁ ਹੈ—ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਹੇਤੁ ਹੈ—ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਮਤੁ

ਹੈ—ਜੰਮਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ : ਕਦੇ ਕਦੇ ਨਿਰਾ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਰਦੰਤਕ ਹੀ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਓਥੇ 'ਹੋਣਾ' ਧਾਤੂ ਦੇ ਰੂਪ ਦਾ ਲੋਪ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਪਾਵਤੁ' ਰਲੀਆ ਜੋਬਨਿ ਬਲੀਆ॥

ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਮਾਟੀ ਸੰਗਿ ਰਲੀਆ॥੧॥੪॥੫੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੩੮੫)

ਮੋਹ ਚੀਕੜਿ ਵਾਢੇ ਨਿਘਰਤ ਹਮ 'ਜਾਤੇ'

ਹਰਿ ਬਾਂਹ ਪ੍ਰਤੁ ਪਕਰਾਇ ਜੀਉ॥੪॥੩॥੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੪੪੬)

ਸੇਜੈ 'ਰਮਤੁ' ਨੈਨ ਨਹੁ ਪੇਖਉ ਇਹੁ ਦੁਖੁ ਕਾ ਸਉ ਕਹਉ ਰੇ॥੨੫॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੨)

ਭੂਤ ਕਾਲ (Past Tense)

(੧) ਜੋ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਦੱਖਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂਕੁਸ਼ ਪਰਬਤ ਦੇ ਹਸਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇਸ ਵਿਚ ਆਏ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਆਰੀਆ ਅਜਿਹੇ ਭੀ ਸਨ, ਜੋ ਪਹਾੜ ਪਾਸੇ ਚਿਤਰਾਲ ਤੋਂ ਗਿਲਗਿਤ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਧਰੋਂ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਉਤਰ ਆਏ ਸਨ।

ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਵਰਤਮਾਨ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀਆਂ ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਮਲੂਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਬੋਲੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਏ ਆਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਐਸ ਵੇਲੇ ਭੀ ਮੱਧ-ਦੇਸ ਦੇ ਚਹੁਵੀਂ ਪਾਸੀ ਖਿੱਲਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪਿਛੋਂ ਆਏ ਆਰੀਆਂ ਨਾਲ ਹੈ।

ਇਸ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਮੁਖ ਹਿੱਸੇ ਬਣਦੇ ਹਨ :

੧. ਅੰਤਰੰਗ, ਮਧ ਦੇਸ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ;

੨. ਬਹਿਰੰਗ, ਉਹ ਬੋਲੀਆਂ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਸ਼ਮੀਰ, ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ, ਸਿੰਧ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ, ਮੱਧ ਭਾਰਤ, ਉੜੀਸਾ, ਬਿਹਾਰ, ਬੰਗਾਲ ਤੇ ਆਸਾਮ। ਕੇਵਲ ਗੁਜਰਾਤ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਇਲਾਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਅੰਤਰੰਗ ਬੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਹੈ।

‘ਬਹਿਰੰਗ’ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਭੂਤ ਕਾਲ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਸਾਧਾਰਨ ਰੂਪ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੁਰਖ (Person) ਜਾਂ ਵਚਨ (Number) ਮਲੂਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਪਰ ‘ਅੰਤਰੰਗ’ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ‘ਪੁਰਖਾਂ’ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਰੂਪ ਇਕੋ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ‘ਮਰਾਠੀ’ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ‘ਗੋਲੋ’ ਤੋਂ ਹੀ ‘ਮੈਂ’ ਗਿਆ’ ਦਾ ਬੋਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ‘ਗੋਲਾ’ ਤੋਂ ‘ਉਹ ਗਿਆ’ ਦਾ :

ਨਾਦ ‘ਸਮਾਇਲੋ’ ਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ‘ਭੋਟਿਲੋ’ ਦੇਵਾ ॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੬)

ਸਮਾਇਲੋ—ਮੈਂ ਸਮਾਇਆ ਹਾਂ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਭੋਟਿਲੋ—ਗੁਰੂ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।

ਪਰੰਤੂ ‘ਮੈਂ ਗਿਆ’, ‘ਤੂੰ ਗਿਆ’, ‘ਉਹ ਗਿਆ’—ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚ ‘ਗਿਆ’ ਸਮਾਨ ਹੈ।

‘ਅੰਤਰੰਗ’ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਮੁਖ ਹਿੱਸੇ ਹਨ—ਪੱਛਮੀ ਤੇ ਉੱਤਰੀ।

ਪੱਛਮੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਚਾਰ ਬੋਲੀਆਂ ਹਨ—ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦੀ, ਰਾਜਸਥਾਨੀ, ਗੁਜਰਾਤੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ।

ਉੱਤਰੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਬੋਲੀਆਂ ਹਨ—ਪੱਛਮੀ ਪਹਾੜੀ, ਮੱਧ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਪੂਰਬੀ ਪਹਾੜੀ।

‘ਬਹਿਰੰਗ’ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੁਖ ਹਿੱਸੇ ਹਨ—‘ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ’, ਦੱਖਣੀ ਤੇ ਪੂਰਬੀ।

‘ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ’ ਵਿਚ ਚਾਰ ਬੋਲੀਆਂ ਹਨ—ਕਸ਼ਮੀਰੀ, ਕੋਹਿਸਤਾਨੀ, ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਸਿੰਧੀ।

ਦੱਖਣੀ ਵਿਚ—ਮਰਾਠੀ।

ਪੂਰਬੀ ਵਿਚ—ਉੜੀਆ, ਬਿਹਾਰੀ, ਬੰਗਲਾ ਤੇ ਆਸਾਮੀ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ‘ਅੰਤਰੰਗ’ ਅਤੇ ‘ਬਹਿਰੰਗ’ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਹੋਰ ਹਿੱਸਾ ਹੈ—ਪੂਰਬੀ ਹਿੰਦੀ।

ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬੀ :

ਮੁਲਤਾਨ, ਝੰਗ, ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ, ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਆਦਿਕ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ‘ਬੋਲੀ’ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ‘ਬਹਿਰੰਗ’ ਬੋਲੀ (ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬੀ) ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :

ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਬੰਨ ਭੀਹਾਵਲੇ ਹਿਰੁ ਸਾਬੀ ‘ਲਧਮੁ’ ਦੁਖ ਹਰਤਾ ਹਰਿ ਨਾਮ॥੨॥੭॥

‘ਲਧਮੁ’—ਮੈਂ ਲੱਧਾ। (ਮ: ੫, ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੧੯)

ਤੇਤੇ ਸਿਮਰਣਿ ਹਤੁ ਕਿਛੁ ਲਧਮੁ ਫਿਖਮੁ ਨ ‘ਡਿਠਮੁ’ ਕੋਈ॥੨॥੮॥

‘ਡਿਠਮੁ’—ਮੈਂ ਡਿੱਠਾ। (ਮ: ੫, ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੨੦)

ਅੰਦਰੁ ਵਿਧਾ ਸਚਿ ਨਾਇ ਬਾਹਰਿ ਭੀ ਸਬੁ ‘ਡਿਠੋਮਿ’॥੨॥੨੨॥

‘ਡਿਠੋਮਿ’—ਮੈਂ ਡਿੱਠਾ। (ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੬)

‘ਢੰਢੇਲਿਮੁ’ ‘ਢੁਢਿਮੁ’ ਡਿਠੁ ਮੈ ਨਾਨਕ ਜਗੁ ਧੁਟੇ ਕਾ ਧਵਲਹਰੁ॥੩॥੧॥

‘ਢੁਢਿਮੁ’—ਮੈਂ ਢੁੱਢਿਆ। (ਮਾਭ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੮)

ਈਧਣੁ ਕੀਤੇ ਮੁ ਘਟਾ ਭੋਰੀ ‘ਦਿਭੀਮੁ’ ਭਾਇ॥੨॥੫॥

‘ਦਿਭੀਮੁ’—ਮੈਂ ਦਿੱਭੀ। (ਸੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੦੬)

ਪੇਖੰਦੜੋ ਕੀ ਭੁਨ ਭੁੰਮਾ ‘ਦਿਸਮੁ’ ਸੋਹਣਾ॥੨॥੧੦॥

‘ਦਿਸਮੁ’—ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਸਿਆ। (ਸੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੦੮)

ਤਉਜਲੁ ਥਿਖਮੁ ਅਸਧਾਹੁ ਗੁਰਿ ਬੰਹਿਥੈ 'ਤਾਰਿਆਮੁ' ॥੨॥੧੬॥

'ਤਾਰਿਆਮੁ'—ਮੈਨੂੰ ਤਾਰਿਆ।

(ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੧੦)

ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਕਥੈ ਕਾਮਿ ਕ੍ਰੋਧਿ 'ਤਰਮਿਓਹੁ' ਮੂੜੇ

ਮਮਤਾ ਲਾਗੇ ਤੁਧੁ ਹਰਿ ਵਿਸਰਿਆ ॥੧॥੧੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਪਟੀ, ਪੰਨਾ ੪੩੫)

ਤਤੇ ਤਾਮਸਿ 'ਜਲਿਓਹੁ' ਮੂੜੇ ਥਥੈ ਥਾਨੁ ਭਰਿਸਟੁ ਹੋਆ ॥੮॥

ਸਥੈ ਆਪਿ 'ਖੁਆਇਓਹੁ' ਮੂੜੇ ਇਹੁ ਸਿਰਿ ਤੇਰੈ ਲੇਖੁ ਪਾਇਆ ॥੧੦॥

ਤਤੇ ਤਵਜਲਿ 'ਫੁਬੋਹੁ' ਮੂੜੇ ਮਾਇਆ ਵਿਚਿ ਗਲਤਾਨੁ ਭਾਇਆ ॥੧੧॥੧੧॥੨॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਪਟੀ, ਪੰਨਾ ੪੩੫)

ਹੰਸੁ ਭਲਿਆ ਤੂੰ ਪਿਛੈ 'ਰਹੀਏਹਿ' ਛੁਟਾਤਿ 'ਹੋਈਅਹਿ' ਨਾਰੀ ॥੨॥

ਤੂੰ ਕਾਇਆ 'ਰਹੀਅਹਿ' ਸੁਪਨੰਤਰਿ ਤੁਧੁ ਕਿਆ ਕਰਮੁ ਕਮਾਇਆ ॥੩॥੧੩॥

(ਗਉੜੀ ਚੋਰੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੫)

ਨੋਟ: (ਰਹੀਅਹਿ, ਰਹੀਏਹਿ, ਹੋਈਅਹਿ—ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹਨ)।

ਰੇ ਜਨ ਉਥਾਰੈ 'ਏਥਿਓਹੁ' ਸੁਰਿਆ ਗਈ ਵਿਹਾਇ ॥੧॥੨੩॥

(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੫੧)

ਭਿਠੇ ਸਭੇ ਥਾਵ ਨਹੀ ਤੁਧੁ ਜੋਹਿਆ ॥

'ਥਯੋਹੁ' ਪੁਰਖਿ ਥਿਧਾਤੇ ਤਾਂ ਤੂੰ ਸੋਹਿਆ ॥੧੦॥ (ਫੁਨਹੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੬੨)

ਵਗੀਦਾ ਕਿਥੈ ਤੈਥੈ ਮਾਪਿਆ ਜਿਨ੍ਹੀ ਤੂੰ 'ਜਇਓਹਿ' ॥

ਤੈ ਪਾਸਹੁ ਚਿੰਟਿ ਲਾਇ ਗਏ ਤੂੰ ਅਜੇ ਨ 'ਪਤੀਏਹਿ' ॥੭੩॥

(ਸਲੋਕ ਵਗੀਦਾ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੧)

ਵਗੀਦਾ ਪਿਛਲ ਗੀਤ ਨ 'ਜਾਗਿਓਹਿ' ਜੀਵਦਤਾ 'ਮੁਇਓਹਿ' ॥

ਜੇ ਤੈ ਰਬੁ ਵਿਸਾਰਿਆ ਰ ਗਥਿ ਨ 'ਵਿਸਰਿਓਹਿ' ॥੧੦੭॥

(ਸਲੋਕ ਵਗੀਦਾ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੩)

'ਤਰਮਿਓਹੁ'—ਤੂੰ ਭਰਮਿਆ। 'ਜਲਿਓਹੁ'—ਤੂੰ ਜਲਿਆ। 'ਖੁਆਇਓਹੁ'—ਤੂੰ

ਖੁਭਾਇਆ ਗਿਆ। 'ਫੁਬੋਹੁ'—ਤੂੰ ਫੁੱਥਾ। 'ਰਹੀਏਹਿ'—ਤੂੰ ਰਹੀ। 'ਹੋਈਅਹਿ'—ਤੂੰ

ਹੋਈ। ‘ਦਬਿਓਹੁ’—ਤੂੰ ਦੱਬਿਆ ਗਿਆ। ‘ਬਧੋਹੁ’—ਤੂੰ ਬੱਧਾ ਗਿਆ।
‘ਜਟਿਓਹੁ’—ਤੇਨੂੰ ਜਟਿਆ। ‘ਪਤੀਓਹਿ’—ਤੂੰ ਪਤੀਜਿਆ। ‘ਜਾਗਿਓਹੁ’—ਤੂੰ
ਜਾਗਿਆ। ‘ਮੁਇਓਹਿ’—ਤੂੰ ਮੁਇਆ। ‘ਵਿਸਰਿਓਹੁ’—ਤੂੰ ਵਿੱਸਰਿਆ।

ਅੱਠ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅੱਠ ਪੁਰਖ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਪੜਨਾਵ ‘ਉਹ’ ਜਾਂ ‘ਉਸ ਨੇ’ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ‘ਉਸ ਨੇ’ ਦੇ ਥਾਂ ‘ਉਨਿ’ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

‘ਉਨਿ’ ਮੋਹੇ ਬਹੁਤੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ॥ ਰਾਮਜਨੀ ਕੀਨੀ ਖੰਡ ਖੰਡ ॥੩॥੧੮॥੨੬॥
‘ਉਨਿ’—ਉਸ ਨੇ। (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੨)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਉਸ ਨੂੰ’, ‘ਉਸ ਦਾ’ ਜਾਂ ‘ਉਸ ਦੇ ਵਾਸਤੇ’ ਆਦਿਕ ਦੇ
ਥਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ‘ਉਸੁ’ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਖਸਮੁ ਮਰੇ ਤਉ ਨਾਰਿ ਨ ਰੋਵੈ ॥
‘ਉਸੁ’ ਰਖਵਾਰਾ ਅਉਰੇ ਹੋਵੈ ॥੧॥੪॥੭॥
‘ਉਸੁ’—ਉਸ ਦਾ। (ਗੋਰਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੧)

ਨਾ ‘ਉਸੁ’ ਸੋਚੁ ਨ ਹਮ ਕਉ ਸੋਚਾ ॥
ਨਾ ‘ਉਸੁ’ ਲੇਪੁ ਨ ਹਮ ਕਉ ਪੋਚਾ ॥
ਨਾ ‘ਉਸੁ’ ਭੂਖ ਨ ਹਮ ਕਉ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ॥
ਜਾ ਉਹੁ ਨਿਰਮਲੁ ਤਾ ਹਮ ਜਚਨਾ ॥੩॥੩੨॥੮੩॥
‘ਉਸੁ’—ਉਸ ਨੂੰ। (ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੯੧)

ਸੋ, ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪੜਨਾਵਾਂ ‘ਉਸੁ’ ਅਤੇ ‘ਉਨਿ’ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭੂਤ ਕਾਲ,
ਅੱਠ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ ਭੀ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

ਜਾ ‘ਸੁਧੋਸੁ’ ਤਾਂ ਲਹਣਾ ‘ਟਿਕਿਓਨੁ’ ॥੪॥
(ਸੱਤੋ ਬਲਵੰਡ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੬੭)
‘ਸੁਧੋਸੁ’—ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ। ‘ਟਿਕਿਓਨੁ’—ਉਸ ਨੇ ਟਿੱਕਿਆ।

(੨) ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦਾ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਵਚਨ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ
ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ‘ਨਾਂਵ’ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦੇ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਵਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦਾ
ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—‘ਮੈਂ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ’, ‘ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ।’ ਇਥੇ ‘ਖਾਧੀ’ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 'ਰੋਟੀ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹੈ; 'ਪੀਤਾ' ਪੁਲਿੰਗ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 'ਪਾਣੀ' ਪੁਲਿੰਗ ਹੈ।

ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਨਿਯਮ ਉੱਪਰਲੇ ਨਿਯਮ ਨਾਲ ਰਲਵਾਂ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਭਾਵ, ਇਕ ਤਾਂ 'ਬਹਿਰੰਗ' ਬੋਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦੇ ਰੂਪ ਦੇ ਵਿਚੇ ਹੀ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਪੁਰਖ ਦਾ ਰੂਪ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਦੂਜੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ, 'ਨਾਵ' ਦਾ ਲਿੰਗ ਭੀ ਵਿਚੇ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

(ੳ) ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਆ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਵਿਚ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹੈ :

ਧੁਕਮੇ ਧਰਤੀ 'ਸਾਜੀਅਨੁ' ਸਚੀ ਧਰਮਸਾਲਾ॥੧॥

'ਸਾਜੀਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਸਾਜੀ। (ਸੁਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੫)

ਆਪੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ 'ਉਪਾਈਅਨੁ' ਆਪੇ ਭੁਨਿ ਗੋਈ॥੩॥

(ਸੁਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੭)

'ਉਪਾਈਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਉਪਾਈ।

ਜਿਸ ਨੇ ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਸਬੁ 'ਬਖਸੀਅਨੁ' ਸੋ ਸਚਾ ਸਾਹੁ॥੭॥

(ਬਿਨਾਵਨੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫੨)

'ਬਖਸੀਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਬਖਸ਼ੀ।

ਮਲ ਕੁੜੀ ਨਾਮਿ 'ਉਤਾਰੀਅਨੁ' ਜਪਿ ਨਾਮੁ ਹੋਆ ਸਚਿਆਰੁ॥੨॥੬॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫੦)

'ਉਤਾਰੀਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਉਤਾਰੀ।

ਆਪੇ ਤਾੜੀ 'ਲਾਈਅਨੁ' ਸਭ ਮਹਿ ਪਰਵੇਸਾ॥੧੬॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੮੫੫)

'ਲਾਈਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਲਾਈ।

ਤੀਰਧੁ ਮੋਕਨਾਈ 'ਕੀਤੀਅਨੁ' ਸਭ ਰਖੇ ਕੁਟੰਬੇ ਨਾਲਿ॥

ਕਾਵਜ ਆਪਿ ਸਵਾਰਿਅਨੁ ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਸਦਾ ਸਭਾਨਿ॥੧॥੩॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੫੭)

'ਕੀਤੀਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਕੀਤੀ।

ਸਿਵਤਿ ਸਲਾਹਣੁ ਤਗਤਿ ਵਿਹਲੇ 'ਦਿਤੀਅਨੁ' ॥

ਸਉਪੇ ਜਿਸੁ ਭੰਡਾਰ ਵਿਰਿ ਪੁਛ ਨ 'ਲੀਤੀਅਨੁ' ॥੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੮)

'ਦਿਤੀਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਤੀ। 'ਲੀਤੀਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਲੀਤੀ।

ਬੁਦਰਤਿ ਅਹਿ 'ਵੇਖਾਲੀਅਨੁ' ਜਿਣਿ ਐਵਡੁ ਪਿਡੁ ਠਿਣਕਿਓਨੁ ॥੫॥

'ਵੇਖਾਲੀਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਾਲੀ। (ਸੱਤੋ ਬਲਵੰਡ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੬੭)

ਉਗਵਣਹੁ ਤੇ ਆਬਵਣਹੁ ਚਹੁ ਚਕੀ 'ਕੀਅਨੁ' ਲੋਆ ॥੮॥੧॥

(ਸੱਤੋ ਬਲਵੰਡ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੬੮)

'ਕੀਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ (ਲੋਅ) ਕੀਤੀ।

ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦਾ ਰੂਪ ਪੁਲਿੰਗ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ 'ਕਥਿਤ ਕਰਮ' (Direct Object) ਪੁਲਿੰਗ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ।

ਆਪੇ ਆਪਿ 'ਉਪਾਇਅਨੁ' ਆਪਿ ਕੀਮਤਿ ਪਾਈ ॥੩॥

(ਸੁਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੬)

'ਉਪਾਇਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਉਪਾਏ ਹਨ।

ਇਕਿ ਆਪੇ ਹੀ ਆਪਿ 'ਲਾਇਅਨੁ' ਗੁਰ ਤੇ ਲੁਖੁ ਪਾਇਆ ॥੧੨॥

(ਸੁਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੯)

'ਲਾਇਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਲਾਏ ਹਨ।

ਇਕਿ ਦੂਜੇ ਭਾਇ 'ਖੁਆਇਅਨੁ' ਹਉਮੈ ਵਿਰਿ ਵਿਆਪੇ ॥੧੩॥

(ਸੁਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੯)

'ਖੁਆਇਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਖੁਭਾਏ ਹਨ।

ਅਪਣੇ ਬਾਲਕ ਆਪਿ 'ਰਖਿਅਨੁ' ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਗੁਰਦੇਵ ॥.....

ਰੋਗ ਮਿਟਾਇ 'ਜੀਵਾਲਿਅਨੁ' ਜਾ ਕਾ ਵਡ ਪਰਤਾਪੁ ॥੧॥

ਦੋਖ ਹਮਾਰੇ 'ਬਖਸਿਅਨੁ' ਆਪਣੀ ਕਲ ਧਾਰੀ ॥

ਮਨ ਬਾਛਤ ਫਲ 'ਦਿਤੀਅਨੁ' ਨਾਨਕ ਬਲਿਹਾਰੀ ॥੨॥੧੬॥੮੦॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੦)

'ਰਖਿਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਰੱਖੇ। 'ਜੀਵਾਲਿਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਜਿਵਾਲੇ।

'ਬਖਸਿਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਬਖਸ਼ੇ। 'ਦਿਤੀਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਤੇ।

ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ 'ਮਿਲਾਇਅਨੁ' ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਸੁਚੇਇ ॥੨॥੪॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੫੦)

'ਮਿਲਾਇਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਮਿਲਾਏ ਹਨ।

ਨਾਨਕ ਤਿਨ੍ਹ ਕਾ ਆਖਿਆ ਆਪਿ ਸੁਣੈ ਜਿ 'ਲਇਅਨੁ' ਪੰਨੈ ਪਾਇ ॥੧॥੯॥

'ਲਇਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਲਏ ਹਨ। (ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੫੩)

ਜੰਤ ਉਪਾਇ ਫਿਰਿ 'ਪਾਇਅਨੁ' ਕਰਤਾ ਅਲਗੁ ਅਪਾਰ ॥੪੯॥

'ਪਾਇਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਪਾਏ ਹਨ। (ਓਅੰਕਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੭)

ਰਾਤਿ ਦਿਨਸੁ 'ਉਪਾਇਅਨੁ' ਸੰਸਾਰ ਕੀ ਦਰਤਾਇ ॥੫॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੪੮)

'ਉਪਾਇਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਉਪਾਏ ਹਨ।

ਅੰਬਰੁ ਧਰਤਿ 'ਵਿਛੋੜਿਅਨੁ' ਵਿਚਿ ਸਚਾ ਅਸਰਾਉ ॥੬॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੪੯)

'ਵਿਛੋੜਿਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਵਿਛੋੜੇ ਹਨ।

ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ 'ਸਾਜਿਅਨੁ' ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਗਣਤ ਗਣੀਨੀ ॥੭॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੪੯)

'ਸਾਜਿਅਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਸਾਜੇ ਹਨ।

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ 'ਕਰਮ' ਪੁਲਿੰਗ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦਾ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਭੀ 'ਕਰਮ' ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੁਲਿੰਗ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ:

ਏਹੁ ਜਗੁ ਆਪਿ 'ਉਪਾਇਓਨੁ' ਬਰਿ ਚੋਜਿ ਵਿਭਾਨੁ ॥

'ਉਪਾਇਓਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਉਪਾਇਆ ਹੈ।

ਇਕਨ੍ਹ ਆਪਿ 'ਬੁਝਾਇਓਨੁ' ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਰਿ ਗਿਆਨੁ ॥

ਭਗਤਿ ਖਜਾਨਾ 'ਬਖਸਿਓਨੁ' ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ॥੪॥

(ਸੁਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੬)

'ਬੁਝਾਇਓਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਬੁਝਾਇਆ ਹੈ (ਗਿਆਨ)।

'ਬਖਸਿਓਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ।

ਜੇਹਾ ਧੁਰਿ ਲਿਖਿ 'ਪਾਇਓਨੁ' ਸੇ ਕਰਮ ਕਮਿਤਾ॥੫॥

(ਸੁਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੬)

'ਪਾਇਓਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਸਚਾ ਅਮਰੁ 'ਚਲਾਇਓਨੁ' ਕਰਿ ਸਬੁ ਫੁਰਮਾਣੁ॥੧੧॥

(ਸੁਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੬)

'ਚਲਾਇਓਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਚਲਾਇਆ ਹੈ।

ਸਭੁ ਜਗੁ ਖੇਲੁ 'ਰਚਾਇਓਨੁ' ਸਭੁ ਵਰਤੇ ਆਪੇ॥੧੩॥

(ਸੁਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੭)

'ਰਚਾਇਓਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਰਚਾਇਆ ਹੈ।

ਹਉਮੈ ਭਗੜਾ 'ਪਾਇਓਨੁ' ਭਗੜੇ ਜਗੁ ਪੁਇਆ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਭਗੜੁ 'ਚੁਕਾਇਓਨੁ' ਇਕੋ ਰਵਿ ਰਹਿਆ॥੧੪॥

(ਸੁਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੭)

'ਚੁਕਾਇਓਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਚੁਕਾਇਆ।

ਪੁਤੀ ਭਾਤੀਏ ਜਾਵਾਈ ਸਕੀ ਅਗਹੁ ਪਿਛਹੁ ਟੋਲਿ ਡਿਠਾ

'ਲਾਹਿਓਨੁ' ਸਭਨਾ ਕਾ ਅਭਿਮਾਨੁ॥

ਪਉਦੀ ਭਿਤਿ ਦੇਖਿ ਕੈ ਸਭ ਆਇ ਪਏ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਪੈਰੀ

'ਲਾਹਿਓਨੁ' ਸਭਨਾ ਕਿਆਹੁ ਮਨਹੁ ਗੁਮਾਨੁ॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫੩)

'ਲਾਹਿਓਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਲਾਹਿਆ।

ਇਕਨਾ ਨੇ ਨਾਉ 'ਬਖਸਿਓਨੁ' ਅਸਥਿਰੁ ਹਰਿ ਸਤੀ॥੩॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੮੪੮)

'ਬਖਸਿਓਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਆ।

ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ 'ਰਖਿਓਨੁ' ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਿਸੇ ਪਿਆਈ॥੮॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੮੫੧)

'ਰਖਿਓਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਰੱਖਿਆ।

ਆਪਿ ਉਪਾਏ ਉਪਾਵਣਹਾਰੁ॥ ਆਪੇ 'ਕੀਤੇਨੁ' ਗੁਰ ਵੀਚਾਰੁ॥੮॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩ ਵਾਰ ਸਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੨)

'ਕੀਤੇਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਕੀਤਾ।

ਹੋਰਿਓ ਗੰਗ ਵਹਾਈਐ ਦੁਨਿਆਈ ਆਖੇ ਕਿ 'ਕਿਓਨੁ' ॥੪॥
 ਚਉਦਹ ਰਤਨ ਨਿਕਾਲਿਅਨੁ 'ਕੀਤੋਨੁ' ਚਾਨਣੁ ॥੬॥
 'ਕਿਓਨੁ', 'ਕੀਤੋਨੁ'—ਉਸ ਨੇ ਕੀਤਾ। (ਸੱਤੋ ਬਲਵੰਡ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੬੮)
 ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਪਵਿਤ੍ਰੁ ਹੈ 'ਇਤੋਨੁ' ਰਿਜਭੁ ਸੰਥਾਹਿ ॥
 ਨਾਨਕ ਜਿਨੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਭੁਝਿਆ ਤਿਨ੍ਹਾ ਸੂਤਭੁ ਨਾਹਿ ॥੩॥੧੮॥
 (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਜੇਹਾ 'ਕੀਤੋਨੁ' ਤੇਹਾ ਹੋਆ ਜੇਹੇ ਕਰਮ ਕਮਾਇ ॥੨॥੧੭॥੫੦॥
 (ਸਿਰੀਗੁਰੂ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੩)

ਨੋਟ : ਜੇ ਉਪਰ-ਦਿਤੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚੋਂ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਪੜਨਾਵ ਨਿਖੇੜਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਹੇਠ-ਲਿਖੀ ਸ਼ਕਲ ਬਣ ਜਾਏਗੀ :

(ੳ) ਧਰਤੀ ਸਾਜੀਅਨੁ—ਉਨਿ ਧਰਤੀ ਸਾਜੀ।
 ਭੀੜਹੁ ਮੋਕਲਾਈ ਕੀਤੀਅਨੁ—ਉਨਿ ਭੀੜਹੁ ਮੋਕਲਾਈ ਕੀਤੀ।
 ਮਲੁ ਕੂੜੀ ਉਤਾਰੀਅਨੁ—ਉਨਿ ਮਲੁ ਕੂੜੀ ਉਤਾਰੀ।

ਇਥੇ 'ਧਰਤੀ', 'ਮੋਕਲਾਈ', 'ਮਲੁ' ਆਦਿਕ 'ਕਰਮ' ਦੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ 'ਸਾਜੀ', 'ਕੀਤੀ', 'ਉਤਾਰੀ' ਆਦਿਕ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦਾ ਲਿੰਗ ਭੀ 'ਇਸਤ੍ਰੀ' ਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਵਚਨ ਭੀ 'ਇਕ' ਹੀ ਹੈ।

(ਅ) ਬਾਲਕ ਰਖਿਅਨੁ—ਉਨਿ ਬਾਲਕ ਰੱਖੇ।
 ਫਲ ਦਿਤਿਅਨੁ—ਉਨਿ ਫਲ ਦਿੱਤੇ।
 ਰਾਤਿ ਦਿਨਸੁ ਉਪਾਇਅਨੁ—ਉਨਿ ਰਾਤਿ ਦਿਨਸੁ ਉਪਾਏ।
 ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ ਸਾਜਿਅਨੁ—ਉਨਿ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ ਸਾਜੇ।

ਇਥੇ 'ਬਾਲਕ', 'ਫਲ' ਆਦਿਕ 'ਕਰਮ' ਦੇ ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਭੂਤ ਕਾਲ ਭੀ ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ।

(ੲ) ਜਗੁ ਉਪਾਇਓਨੁ—ਉਨਿ ਜਗੁ ਉਪਾਇਆ।
 ਗਿਆਨੁ ਬੁਝਾਇਓਨੁ—ਉਨਿ ਗਿਆਨੁ ਬੁਝਾਇਆ।
 ਖਜਾਨਾ ਬਖਸਿਓਨੁ—ਉਨਿ ਖਜਾਨਾ ਬਖਸਿਆ।
 ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਰਖਿਓਨੁ—ਉਨਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਰਖਿਆ।
 ਗੁਰ ਵੀਚਾਰੁ ਕੀਤੋਨੁ—ਉਨਿ ਗੁਰ ਵੀਚਾਰੁ ਕੀਤਾ।

ਨੋਟ : ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 'ਓ' ਦਾ 'ਸੰਧੀ-ਛੇਦ' ਆ + ਉ ਹੈ।
 ਸੋ, ਇਸ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਅਸ਼ੀਰਲਾ ਪੜਨਾਵ ਵੱਖਰਾ

ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, 'ਉਪਾਇਆ ਉਨ', 'ਬੁਝਾਇਆ ਉਨ', 'ਬਖਸਿਆ ਉਨ' ਆਦਿਕ।

ਇਥੇ 'ਜਗੁ', 'ਗਿਆਨੁ' ਆਦਿਕ 'ਕਰਮ' ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਕ੍ਰਿਆ ਵੀ ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕੋ-ਵਚਨ ਹੈ।

(੩) ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ 'ਭੂਤ ਕਾਲ ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ ਨਾਲ ਪੜਨਾਂਵ 'ਉਸੁ' ਜੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਉੱਪਰ ਤਾਂ ਪੜਨਾਂਵ 'ਉਨਿ' ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਹੈ, ਪਰ ਹੇਠਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਪੜਨਾਂਵ 'ਉਸੁ' ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਅਤੇ 'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ' ਹੈ। ਜਿਥੇ ਧਾਤੂ 'ਅਕਰਮਕ' ਹਨ, ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ 'ਕਰਤਾ' ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਧਾਤੂ 'ਸਕਰਮਕ' ਹੈ, ਉਥੇ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ 'ਕਰਮ' ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

ਜਾਂ 'ਸੁਧੋਸੁ' ਤਾਂ ਲਹਣਾ ਟਿਕਿਓਨੁ ॥੭॥ (ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੬੭)

ਸਹਿ ਟਿਕਾ 'ਦਿਤੋਸੁ' ਜੀਵਏ ॥੧॥ (ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੬੬)

ਪੁਤ੍ਰ ਮੀਤ ਧਨੁ ਕਿਛੁ ਨ 'ਰਹਿਓਸੁ'

ਛੱਡਿ ਗਇਆ ਸਭ ਤਾਈ ਸਾਕ ॥੨॥੧੮॥੧੦੮॥

(ਬਿਨਾਵਨੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੫)

ਦੁਖੈ ਤਾਇ ਵਿਗੁਚੀਐ ਗਲਿ 'ਪਈਸੁ' ਜਮ ਕੀ ਵਾਸ ॥੫॥

(ਬਾਰਹਮਾਹਾ ਮਾਂਤ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੪)

ਸਭੇ ਧਿਰਾਂ 'ਨਿਖੁਟੀਅਸੁ' ਹਿਰਿ 'ਲਈਅਸੁ' ਧੜ ਤੇ ॥੩੨॥

(ਕਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੧੭)

ਇਕ ਤਾਉ ਲਬੀ ਨਾਤਿਆ ਦੁਇਤਾ 'ਚੜੀਅਸੁ' ਹੋਰ ॥੨॥੧੨॥

(ਸੁਗੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੯)

ਨੋਟ: ਜੇ ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੜਨਾਂਵ 'ਉਸੁ' ਨਿਖੇੜਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਹੇਠ-ਲਿਖੀ ਸ਼ਕਲ ਬਣ ਜਾਏਗੀ:

ਸਹਿ ਟਿਕਾ ਦਿਤੋਸੁ—ਸਹਿ ਟਿਕਾ ਦਿਤਾ ਉਸੁ। ('ਉਸੁ' ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ)। ਉਸੁ—ਉਸ ਨੂੰ।

ਕਿਛੁ ਨ ਰਹਿਓਸੁ—ਕਿਛੁ ਨ ਰਹਿਆ ਉਸੁ। 'ਉਸੁ' ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ। ਉਸੁ—ਉਸ ਦਾ।

ਗਲਿ ਪਈਸੁ ਜਮ ਕੀ ਫਾਸ—ਜਮ ਕੀ ਫਾਸ ਪਈ ਉਸੁ ਗਲਿ। ('ਉਸੁ' 'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ ਅਤੇ 'ਪਈ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ ਆਪਣੇ ਕਰਤਾ 'ਫਾਸ' ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ)।

ਸਭੇ ਧਿਰਾਂ ਨਿਖੁਟੀਅਸੁ—ਸਭੇ ਧਿਰਾਂ ਨਿਖੁਟੀਆ ਉਸੁ। ('ਉਸੁ' 'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ ਅਤੇ 'ਨਿਖੁਟੀਆ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਆਪਣੇ ਕਰਤਾ 'ਧਿਰਾਂ' ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ)।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ:

ਆਪਿ 'ਵਿਛੋੜੇਨੁ' ਸੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੂਜੇ ਭਾਇ ਖੁਆਇ॥੨॥੮॥

(ਸੋਗਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੪੫)

'ਵਿਛੋੜੇਨੁ'—(ਜੋ ਜੋ) ਵਿਛੋੜੇ ਉਨਿ।

ਸਭੇ ਗਲਾ ਆਪਿ ਥਾਇ 'ਬਹਾਲੀਓਨੁ'॥੨੮॥

(ਸੋਗਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੫੩)

'ਬਹਾਲੀਓਨੁ'—ਬਹਾਲੀਆ ਉਨਿ।

ਮਰਾਠੀ

(੪) ਮਰਾਠੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਬੰਬਈ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ, ਪਰ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਗੋਆ ਤਕ, ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਬਰਾਰ ਤਕ ਅਤੇ ਮੱਧ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਨੇਕ ਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਹੀ ਬੋਲੀ ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮਰਾਠੀ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਰੂਪ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਲਾ' ਜਾਂ 'ਲ' ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ 'ਉਠਿਲਾ' (= ਉਹ ਉੱਠਿਆ)।

ਇਹ 'ਲਾ' ਜਾਂ 'ਲ' ਪਿਛੇਤਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ 'ਬਹਿਰੰਗ' ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ: 'ਉੜੀਆ' ਵਿਚ 'ਉਠਿਲਾ'; 'ਬੰਗਲਾ' ਵਿਚ 'ਉਠਿਲ' ਜਾਂ 'ਉਠਿਲੋ'; 'ਬਿਹਾਰੀ' ਵਿਚ 'ਉਠਲ' ਅਤੇ 'ਆਸਾਮੀ' ਵਿਚ 'ਉਠਿਲ'।

ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਸੁਨਿਓ ਸਖੀ ਕੰਤਿ ਹਮਾਰੇ 'ਕੀਅਲੋ' ਖਸਮਾਨਾ॥੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੭੨)

ਸਾਵ ਸਹਜ ਸੁਖ ਰਸ ਕਸ 'ਤਜੀਅਲੇ' ਕਾਪੜ ਛੋਡੇ ਚਮੜ ਲੀਏ ॥੩॥੧॥੩੩॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੩੫੮)

ਨਾਨਕ 'ਤਜੀਅਲੇ' ਅਵਰਿ ਜੰਜਾਲ ॥੪॥੫੨॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੦)

‘ਮਰਾਠੀ’ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੁਖ ਭਾਗ ਹਨ—ਦੇਸੀ, ਕੋਂਕਣੀ ਤੇ ਬਰਾਹੀ। ਅੱਜ-ਕਲ੍ਹ ਪੁਨੇ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੀ ਸ਼ੁੱਧ ਮਰਾਠੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਰਾਠੀ ਬੋਲੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮੀ ਭਾਗ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਆਰੀਆ ਬੋਲੀ ਹੈ।

ਮਰਾਠੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਭੂਤ ਕਾਲ ਬਨਾਣ ਲਈ ਧਾਤੂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ‘ਲਾ’ ਲਗਾਈਦਾ ਹੈ। ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਇਹ ‘ਲਾ’ ਲਗਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਮ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਹਰੇਕ ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ (f) ਭੀ ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ‘ਸਕਰਮਕ’ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ‘ਲਾ’ ਦਾ ਵਰਤਣਾ ‘ਕਰਤਰੀ ਪ੍ਰਯੋਗ’ (Active Voice) ਅਖਵਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ‘ਸਕਰਮਕ’ ਧਾਤੂਆਂ ਨਾਲ ‘ਲੇ’ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ‘ਕਰਮ ਪ੍ਰਯੋਗ’ (Passive) ਅਖਵਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ:

ਭੀਪੇ ਕੇ ਘਰਿ ਜਨਮੁ ‘ਦੇਲਾ’ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸੁ ‘ਭੈਲਾ’ ॥

ਸੰਤਹ ਕੈ ਪਰਸਾਦਿ ਨਾਮਾ ਹਰਿ ‘ਤੇਟੁਲਾ’ ॥੨॥੫॥

(ਆਸਾ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੬)

ਸਾਧਿਕ ਸਿਧ ਸਗਲ ਮੁਨਿ ਚਾਹਹਿ ਬਿਰਲੇ ਕਾਧੂ ‘ਭੀਨੁਲਾ’ ॥੩॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੩)

ਜੈਸੇ ਗਾਇ ਕਾ ਬਾਣਾ ‘ਭੂਟਲਾ’ ॥

ਬਨ ਚੋਖਤਾ ਮਾਖਨੁ ‘ਘੂਟਲਾ’ ॥੨॥੪॥

(ਗੋਡ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੪)

ਨਾਮਾ ਸੁਲਤਾਨੇ ‘ਬਾਧਿਲਾ’ ॥ ਪਾਖੰਤਣਾ ਬਾਜ ‘ਬਜਾਇਲਾ’ ॥

ਗੁਰੁਭੁ ਚੜੇ ਗੋਬਿੰਦੁ ‘ਆਇਲਾ’ ॥੧੫॥੧੦॥

(ਭੈਰਵੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੫)

ਆਲਾਵੰਤੀ ਇਹੁ ਕੁਮੁ ਜੋ ਹੈ ਮੁਖ ਉਪਰਿ ਸਭ ‘ਕੋਪਿਲਾ’ ॥੧॥

ਏ ਪੰਡੀਆ ਮੇ ਕਉ ਚੇਬ ਕਹਤ ਤੇਗੀ ਪੈਜ ਪਿਛੰਉਭੀ ‘ਹੋਇਲਾ’ ॥੩॥੨॥

(ਮਲਾਰ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੯੨)

ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਾਪੁ 'ਜਪਲਾ' ॥

ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਹਿਰਦੈ ਵਾਸੈ ਤਉਜਲੁ ਪਾਹਿ 'ਪਰਲਾ' ॥੨੭॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੧)

ਜੀਅ ਅੰਦਰਿ ਜੀਉ ਸਭੁ ਕਿਛੁ 'ਜਾਣਲਾ' ॥੧੮॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੫)

ਜੁੰਦਰ ਪੁਰਖ ਬਿਰਾਜਤਿ ਪੇਖਿ ਮਨੁ 'ਬੰਦਲਾ' ॥੧੩॥

(ਭੁਨਹੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੬੨)

'ਦੈਲਾ'—ਦਿੱਤਾ। 'ਭੈਲਾ'—ਭਇਆ। 'ਭੋਟਲਾ'—ਭੋਟਿਆ। 'ਭੀਠਲਾ'—
ਭਿਠਾ। 'ਛੂਟਲਾ'—ਛੁੱਟਿਆ। 'ਪੂਟਲਾ'—ਚੁੰਘਿਆ। 'ਬਾਧਲਾ'—ਬੰਨ੍ਹਿਆ।
'ਬਜਾਇਲਾ'—ਵਜਾਇਆ। 'ਆਇਲਾ'—ਆਇਆ।

ਨੋਟ: ਮਰਾਠੀ ਦੇ ਲਫਜ਼ 'ਆਇਲਾ' ਤੇ 'ਆਲਾ' ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

'ਆਇਲਾ'—ਕ੍ਰਿਆ 'ਆ' ਤੋਂ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਅੱਠ-ਪੁਰਖ ਦਾ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ।

'ਆਲਾ'—ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਆਲਯ' ਤੋਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਘਰ'।
'ਕੋਪਿਲਾ'—ਗੁੱਸੇ ਹੋਇਆ। 'ਹੋਇਲਾ'—ਹੋਈ। 'ਲਾਗਿਲਾ'—ਲੱਗਿਆ।
'ਭੋਇਲਾ'—ਭਇਆ। 'ਸਮਾਇਲਾ'—ਸਮਾਇਆ। 'ਜਪਲਾ'—ਜਪਿਆ।
'ਪਰਲਾ'—ਪਿਆ। 'ਜਾਣਲਾ'—ਜਾਣਿਆ। 'ਬੰਦਲਾ'—ਠੱਗਿਆ ਗਿਆ।

ਜਿਨਿ ਕ੍ਰਿਤਵਣੁ 'ਭਸੀਅਲੇ' ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਭੀਠੀ ॥੧੯॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੦)

ਦੇਵਾ ਪਾਹਨ 'ਤਾਰੀਅਲੇ' ॥

ਤਾਰੀਲੇ ਗਨਿਕਾ ਬਿਨੁ ਰੂਪੁ ਭੁਬਿਜਾ ਬਿਅਧਿ ਅਜਮਲੁ 'ਤਾਰੀਅਲੇ' ॥

(ਗਉੜੀ ਚੋਤੀ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੫)

ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਤਬ ਬਿਸਰਿ ਗਇਆ ਜਾਂ 'ਤਜੀਅਲੇ' ਸੰਸਾਰੇ ॥੩॥੨॥

ਆਚੁ ਮੇਰੇ ਮਨਿ ਪ੍ਰਗਟੁ ਭਇਆ ਹੈ 'ਪੇਖੀਅਲੇ' ਧਰਮਰਾਇ ॥੪॥੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੨)

ਰਾਮਾ ਭਗਤਰੁ 'ਚੇਤੀਅਲੇ' ਅਚਿਤ ਮਨੁ ਰਾਖਸੀ ॥੧॥੫॥

(ਆਸਾ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰਨਾ ੪੮੬)

ਤਾ ਤੇ 'ਸੇਵੀਅਲੇ' ਰਾਮਨਾ ॥੫॥ (ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੬)

ਮੁੰਦਿ ਲੀਏ ਦਰਵਾਜੇ ॥

'ਬਾਜੀਅਲੇ' ਅਨਹਦ ਬਾਜੇ ॥੧॥੧੦॥ (ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੬)

ਪੂਰਬਲੇ ਕ੍ਰਿਤ ਕਰਮੁ ਨ ਮਿਟੈ ਗੈ ਘਰ ਗੋਗਣਿ

ਤਾ ਚੇ ਮੋਹਿ 'ਜਾਪੀਅਲੇ' ਰਾਮ ਚੇ ਨਾਮੰ ॥੬॥੧॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਕ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੫)

ਆਇ ਕਉ ਕਵਨੁ ਬੀਚਾਰੁ 'ਕਬੀਅਲੇ' ਸੁੰਨ ਕਹਾ ਘਰ ਵਾਸੇ ॥

ਕਾਲ ਕਾ ਠੀਗਾ ਕਿਉ 'ਜਲਾਈਅਲੇ' ਕਿਉ ਨਿਰਭਉ ਘਰਿ ਜਾਈਐ ॥੨੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੪੦)

ਇਹੁ ਮਨੁ ਨਿਹਚਲੁ ਹਿਰਦੈ 'ਵਸੀਅਲੇ' ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣਿ ਰਹੇ ॥੬੫॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੪੫)

'ਆਨੀਲੇ' ਕੁੰਭ 'ਭਰਾਈਲੇ' ਊਦਕ ਠਾਕੁਰ ਕਉ ਇਸਨਾਨ ਕਰਉ ॥੧॥

'ਆਨੀਲੇ' ਝੂਲ 'ਪਰੇਈਲੇ' ਮਾਲਾ ਠਾਕੁਰ ਕੀ ਹਉ ਪੂਜ ਕਰਉ ॥੨॥

'ਆਨੀਲੇ' ਦੂਧ 'ਗੋਧਾਈਲੇ' ਖੀਰ ਠਾਕੁਰ ਕਉ ਨੇਵੇਦੁ ਕਰਉ ॥੩॥੨॥

(ਆਸਾ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੯੫)

'ਤਜੀਲੇ' ਬਨਾਰਸਿ ਮਤਿ ਤਈ ਥੋਰੀ ॥੧੫॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੬)

ਪੰਭੁ ਨਿਹਾਰੇ ਕਾਮਨੀ ਲੋਚਨ 'ਭਗੀਲੇ' ਉਸਾਯਾ ॥੧॥੬੫॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੭)

ਮੇਰੇ ਮਾਥੇ 'ਲਾਗੀਲੇ' ਧੂਹਿ ਗੋਬਿੰਦ ਚਰਨਨ ਕੀ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੫॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੪)

'ਦਾਧੀਲੇ' ਲੰਕਾਗੜ੍ਹ 'ਉਪਾਝੀਲੇ' ਰਾਵਟਬਟੁ

ਸਲਿਬਿਸਲਿ ਆਇ 'ਤੋਖੀਲੇ' ਹਰੀ ॥੫॥੧॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਕ੍ਰਿਲੋਚਨ, ਪੰਨਾ ੬੯੫)

ਭਸੀਅਲੇ, ਤਾਗੀਅਲੇ, ਤਜੀਅਲੇ, ਪੇਖੀਅਲੇ, ਚੇਤੀਅਲੇ, ਸੇਵੀਅਲੇ,
ਬਾਜੀਅਲੇ, ਜਾਪੀਅਲੇ, ਕਬੀਅਲੇ, ਜਲਾਈਅਲੇ, ਆਨੀਲੇ, ਭਰਾਈਲੇ,

ਪਰੇਈਲੇ, ਗੰਧਾਈਲੇ, ਤਜੀਲੇ, ਭਗੀਲੇ, ਲਾਗੀਲੇ, ਦਾਧੀਲੇ, ਉਪਾੜੀਲੇ, ਤੋਖੀਲੇ।

ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ

ਇਸ ਬੋਲੀ ਦੀ ਮੁਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਆਕਾਰਾਂਤ ਪੁਲਿੰਗ 'ਨਾਂਵ', 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਤੇ 'ਭੂਤ ਕਾਰਦੰਤਕ' ਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਰਦੰਤਕ' ਭੀ ਓਕਾਰਾਂਤ (-ਅੰਤ) ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ: ਘੋੜੇ, ਜਲਿਓ (ਚਲਯੋ), ਕਿਯੋ।

ਸੰ:	ਪ੍ਰ:	ਬ੍ਰਜ
ਘੋਟਕ:	ਘੋੜਓ	ਘੋੜੇ
ਚਲਿਤ	ਚਲਿਅਉ	ਚਲਯੋ (ਚਲਿਓ)

ਭੂਤ ਕਾਲ, ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂ (ਕਰਨੇ, ਕਰਿਥੇ, ਕੀਥੇ)
ਸਭ ਪੁਰਖਾਂ ਵਾਸਤੇ—ਕਿਯੋ, ਕੀਨ੍ਹੋ, ਕਰਿਓ (ਕਰਯੋ)।

ਅਕਰਮਕ ਧਾਤੂ

ਜਾਨਾ

		ਪੁਲਿੰਗ	ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ
ਸਾਰੇ ਪੁਰਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ-ਵਚਨ ਬਹੁ-ਵਚਨ		ਗਯੋ	ਗਈ
		ਗਏ	ਗਈਂ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਕ੍ਰਿਆ ਕਈ ਥਾਈਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਵੇਖੋ:

ਜਿਹ ਘਰਿ ਕਥਾ ਹੋਰ ਹਰਿ ਸੰਤਨ ਇਕ ਨਿਮਖ ਨ 'ਕੀਨੋ' ਮੈ ਫੇਰਾ ॥੩॥੮॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੧)

'ਕੀਓ' ਸਿੰਗਾਰੁ ਮਿਲਨ ਕੇ ਤਾਈ ॥੧॥੮॥੩੦॥

(ਅਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੩)

ਜੋ ਜੋ 'ਕੀਨੋ' ਆਪਨੇ ਤਿਸੁ ਅਭੈਦਾਨੁ ਦੀਤਾ ॥੨॥

ਸਿੰਘੁ ਬਿਲਾਈ ਹੋਇ 'ਗਇਓ' ਤ੍ਰਿਣੁ ਮੇਰੁ ਦਿਖੀਤਾ ॥੩॥੧॥੩੭॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੦)

ਚਰਣ ਕਮਲ ਕਾ ਆਸਰਾ 'ਦੀਨੋ' ਪ੍ਰਭਿ ਆਪਿ ॥੧॥੩॥੬੭॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੭)

ਮਨ ਰੇ 'ਸਰਿਓ' ਨ ਏਕੈ ਕਾਜਾ ॥ 'ਭਜਿਓ' ਨ ਰਘੁਪਤਿ ਰਾਜਾ ॥੧॥੩॥੭੭॥੩॥

(ਸੋਰਠਿ ਰਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੪)

ਕੀਨੋ, ਕੀਓ, ਦੀਨੋ, ਗਇਓ, ਸਰਿਓ, ਭਜਿਓ।

ਅਵਧੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਈ ਧਾਤੂ ਐਸੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ 'ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ' ਵਾਲੇ 'ਣ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਉ' ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ: ਆਉਣਾ, ਸਉਣਾ, ਨ੍ਹਾਉਣਾ। ਧਾਤੂਆਂ (Root) ਦੇ ਪ੍ਰੋਣਾਰਥਕ (Causative) ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਦਾ ਅੰਤਲੇ 'ਣ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਉ' ਆਉਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ: ਪਾਉਣਾ, ਸਮਝਾਉਣਾ, ਕਰਾਉਣਾ ਆਦਿਕ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ 'ਪ੍ਰੋਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ' ਦਾ ਇਹ 'ਉ' ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਵ' ਤੋਂ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚ ਭੀ 'ਵ' ਹੀ ਹੈ। [ਵੇਖੋ, 'ਪ੍ਰੋਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ' ਦਾ ਅੰਕ]।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰੋਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ 'ਉ' ਬਣ ਗਿਆ, ਪਰ ਹਿੰਦੀ ਦੀਆਂ ਉਪ-ਭਾਖਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਹ 'ਵ' ਤਬਦੀਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। 'ਆਉਣਾ' ਆਦਿਕ ਧਾਤੂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਭੀ 'ਉ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਵ' ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ: ਆਵਨ, ਸਵਨ, ਨਾਵਨ।

ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਬੂਤ ਕਾਲ' ਦਾ ਇਹ ਰੂਪ ਭੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਹ ਰੂਪ ਬਹੁਤਾ ਅਵਧੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੈ। ਵੇਖੋ:

ਜਹਾਂ ਬੈਲ ਤਹ ਅਛਰ 'ਆਵਾ' ॥

ਜਹ ਅਬੋਲ ਤਹ ਮਨੁ ਨ 'ਰਹਾਵਾ' ॥੨॥

ਕਕਾ ਕਿਰਾਣਿ ਕਮਲ ਮਹਿ 'ਪਾਵਾ' ॥

ਸਸਿ ਬਿਗਾਸ ਸੰਪਟ ਨਹੀ 'ਆਵਾ' ॥

ਅਰੁ ਜੇ ਤਹਾ ਕੁਸਮ ਰਸ ਪਾਵਾ ॥
 ਅਕਹ ਕਹਾ ਕਹਿ ਕਾ ਸਮਝਾਵਾ ॥੭॥
 ਖਖਾ ਇਹੈ ਖੋੜ ਮਨ 'ਆਵਾ' ॥
 ਖੋੜੇ ਛਾਡਿ ਨ ਦਹਦਿਸ 'ਧਾਵਾ' ॥੮॥
 ਤਾ ਘਟ ਮਾਹਿ ਘਾਟ ਜਉ 'ਪਾਵਾ' ॥
 ਸੋ ਘਟੁ ਛਾਡਿ ਅਘਾਟ ਕਤ 'ਧਾਵਾ' ॥੧੦॥
 ਰੇ ਮਨ ਮੈ ਤਉ ਛਿਨ ਛਿਨ ਸਮਝਾਵਾ ॥
 ਤਾਹਿ ਛਾਡਿ ਕਤ ਆਪੁ 'ਬਧਾਵਾ' ॥੧੩॥
 ਕਤ ਭਖਿ ਭਖਿ ਅਉਰਨ 'ਸਮਝਾਵਾ' ॥
 ਝਗੜੁ ਕੀਏ ਝਗੜਉ ਹੀ 'ਪਾਵਾ' ॥੧੫॥
 ਦੇਖਿ ਅਟਲ ਟਲਿ ਕਰਹਿ ਨ 'ਜਾਵਾ' ॥
 ਰਹੈ ਲਪਟਿ ਘਟਿ ਪਰਚਉ 'ਪਾਵਾ' ॥੧੭॥
 ਜਿਨਿ ਠਗਿ ਠਗਿਆ ਸਗਲ ਜਗੁ 'ਖਾਵਾ' ॥
 ਸੋ ਠਗੁ ਠਗਿਆ ਠਗੁਰ ਮਨੁ 'ਆਵਾ' ॥੧੮॥

(ਗਉੜੀ ਭਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੦)

ਇਨ੍ ਮੁੰਡੀਅਨ ਮੇਰਾ ਘਰੁ 'ਉਧਰਾਵਾ' ॥
 ਬਿਟਵਹਿ ਰਾਮ ਰਮਉਆ 'ਲਾਵਾ' ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੩੩॥

(ਅਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੪)

ਝਰਤ ਨੇਮ ਕਰਮ ਖਟ ਕੀਨੇ ਬਾਹਰਿ ਭੇਖ 'ਦਿਖਾਵਾ' ॥
 ਗੀਤ ਨਾਢ ਮੁਖ ਰਾਗ ਅਲਾਪੇ ਮਨਿ ਨਹੀ ਹਰਿ ਹਰਿ 'ਗਾਵਾ' ॥੩॥੫੧॥
 (ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੦੩)

ਨੋਟ: ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ 'ਆਵਾ', 'ਪਾਵਾ' ਆਦਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਰੂਪ 'ਆਇਆ', 'ਪਾਇਆ' ਆਦਿਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਰਮਾਇਣ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ

ਸੁਨਿ ਗੁਰ ਬਖਨ ਚਰਣ ਸਿਰ 'ਨਾਵਾ'।
 ਹਰਖ ਵਿਖਾਏ ਨ ਕਛੁ ਊਰ 'ਆਵਾ' ॥੧੯੧॥ (ਰਮਾਇਣ, ਬਾਲ ਕਾਂਡ)

ਕਹਹੁ ਕਾਹਿ ਯਹ ਲਾਭ ਨ 'ਤਾਵਾ'।
 ਕਾਹੂ ਨ ਸ਼ੰਕਰ-ਚਾਪ 'ਚਬਾਵਾ'।੨੮੯। (ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲ ਕਾਂਡ)
 ਕਹਹੁ ਜਾਇ ਜਾ ਕਹ ਜੋਇ ਤਾਵਾ।
 ਹਮ ਤੋ ਆਜੁ ਜਨਮ ਭਲ 'ਪਾਵਾ'।੨੯੩। (ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲ ਕਾਂਡ)
 ਕਹਹੁ ਨਾਥ! ਸੁੰਦਰ ਦੋਉ ਭਾਲਕ।
 ਮੁਨਿਬੁਲ-ਤਿਲਕ ਕਿ ਨ੍ਰਿਪਬੁਲ-ਪਾਲਕ।
 ਬ੍ਰਹਮ ਜੋ ਨਿਗਮ ਨੇਤਿ ਕਹਿ 'ਗਾਵਾ'।
 ਉਤੇ ਵੇਸ ਧਰਿ ਸੋਇ ਕਿ 'ਆਵਾ'।੨੯੫। (ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲ ਕਾਂਡ)

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ

‘ਭੂਤ ਕਾਲ’ ਵਿਚ ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ ਦੇ ਕੁਝ ਰੂਪ ਦੱਸਣ ਲੱਗਿਆਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਰੂਪ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਣ ਲਈ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ:

ਪ੍ਰੇਮ ਠਗਉਰੀ ਜਿਨ ਕਉ ਪਾਈ ਤਿਨ ਰਸੁ ‘ਪੀਅਉ’ ਭਾਗੀ॥੧॥੭॥੧੧॥
 (ਜੋਤਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੦੨)

ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਕੈ ਪਾਛੈ ‘ਪਰਿਅਉ’ ਜਨ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਰਸੁ ਪਾਇਆ॥੮॥੨॥੮॥
 (ਟੋਭੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੧੨)

ਧੰਨਿ ਧੰਨਿ ਤੇ ਧੰਨਿ ਜਨ ਜਿਹ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ‘ਭਯਉ’॥
 ਹਰਿ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ ਜਿਨ ‘ਪਰਿਸਯਉ’ ਸਿ ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੁਖੈ ਰਹਿਓ॥੫॥
 (ਸਵਯੋ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਬਾਕ੍ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੮੬)

ਤੈ ‘ਪਥਿਅਉ’ ਇਕੁ ਮਨਿ ‘ਧਰਿਅਉ’ ਇਕੁ ਕਰਿ ਇਕੁ ਪਛਾਇਓ॥੩॥੧੨॥
 (ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਜਾਲਪ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੮)

ਸਭੁ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾਰੁ ਸੁ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਾਨਕਿ ‘ਸੰਗ੍ਰਹਿਅਉ’॥
 ਤਾ ਤੇ ਅੰਗਾਦੁ ਲਹਣਾ ਪ੍ਰਗਟਿ ਤਾਸੁ ਚਰਣਹ ਲਿਖ ‘ਗੰਹਿਅਉ’॥੧॥੧੫॥
 (ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੫)

ਆਪਿ ਨਰਾਇਣੁ ਕਲਾ ਧਾਰਿ ਜਗ ਮਹਿ 'ਪਰਵਰਿਯਉ' ॥

ਨਿਰੰਕਾਰਿ ਆਕਾਰੁ ਜੋਤਿ ਜਗ ਮੰਡਲਿ 'ਕਰਿਯਉ' ॥੨॥੧੬॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੫)

ਕਲਿ ਮਹਿ ਰੂਪੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਸੋ ਜਾਣੈ ਜਿਨਿ ਕਿਛੁ 'ਕੀਅਉ' ॥

ਗੁਰੁ 'ਮਿਲ੍ਹਉ' ਸੋਇ ਭਿਖਾ ਕਹੈ ਸਹਜ ਗੰਗਿ ਦਰਸਨੁ 'ਦੀਅਉ' ॥੧॥੧੯॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੫)

'ਪੀਅਉ'—ਪੀਤਾ। 'ਪਰਿਅਉ'—ਪੜਿਆ। 'ਭਯਉ'—ਭਇਆ।

'ਪਰਸਿਯਉ'—ਪਰਸਿਆ। 'ਪਵਿਅਉ'—ਪੜ੍ਹਿਆ। 'ਧਰਿਅਉ'—ਧਰਿਆ।

'ਸੰਗ੍ਹਿਅਉ'—ਸੰਗ੍ਹਿ ਕੀਤਾ। 'ਰਹਿਅਉ'—ਰਹਿਆ। 'ਪਰਵਰਿਯਉ'—

ਪਰਵਰਤ ਹੋਇਆ। 'ਕਰਿਯਉ'—ਕੀਤਾ। 'ਕੀਅਉ'—ਕੀਤਾ। 'ਮਿਲ੍ਹਉ'—

ਮਿਲਿਆ। 'ਦੀਅਉ'—ਦਿੱਤਾ।

ਕਾਠਹੁ ਸ੍ਰੀਖੰਡ ਸਤਿਗੁਰਿ ਕੀਅਉ ਦੁਖ ਦਰਿਦ੍ਰ ਤਿਨ ਕੇ 'ਗਇਅ' ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਚਰਨ ਜਿਨ ਪਰਸਿਆ ਸੋ ਪਸੁ ਪਰੇਤੁ ਜੁਰਿ ਨਰ 'ਭਇਅ' ॥੨॥੬॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚੌਥੇ ਕੇ, ਨਲ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੯)

ਗਇਅ, ਭਇਅ—ਬਹੁ-ਵਚਨ = ਗਏ, ਭਏ।

ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ (Future Tense)

ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ, ਰੂਪ-ਸਾਧਨਾ

ਇਕ-ਵਚਨ		ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਅੱਠ ਪੁਰਖ Third Person	ਜਾਸੀ, ਛੁਟਸਿ, ਦਹਗਿ, ਲਹਗੁ, ਜਾਇਗਾ, ਜਾਇਗੋ, ਕਰਿ ਹੈ, ਸਿਧਾਈ	ਪਉਸਨਿ, ਚਾਲਸਹਿ
ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ Second Person	ਹੋਵਹਿ, ਜਾਸਹਿ, ਉਪਰਸਿ, ਪਛੁਤਾਵਹੇ	ਪਾਵਹੁ
ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ First Person	ਸੇਵਸਾ, ਲੋਹਉ, ਕਰਿਹਉ, ਸਤਾਵਉਗੋ	ਕਰਸਹ

ਅੱਠ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸੀ':

ਹਰੁ ਨ ਲਾਇ ਕਸੁਤੜੈ ਜਲਿ 'ਜਾਸੀ' ਢੋਲਾ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਕਹੈ ਵਹੀਦੁ ਸਹੇਲੀਹੋ ਸਹੁ 'ਅਲਾਏਸੀ'॥

ਹੰਸੁ 'ਚਲਸੀ' ਭੁੰਮਣਾ ਅਹਿ ਤਨੁ ਢੇਰੀ 'ਬੀਸੀ'॥੩॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੪)

ਜੇ ਘਟੁ ਜਾਇ ਤ ਭਾਉ ਨ 'ਜਾਸੀ' ਹਰਿ ਕੇ ਚਰਨ ਨਿਵਾਸਾ॥੨॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੩)

ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰੇ, ਜੋ ਪੀਐ ਜਿਸੁ ਰਾਮੁ 'ਪਿਆਸੀ'॥

ਹਰਿ ਆਪਿ ਦਇਆਲੁ ਦਇਆ ਕਰਿ ਮੇਲੈ ਜਿਸੁ ਸਤਿਗੁਰੁ

ਸੋ ਜਨੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ 'ਚਖਾਸੀ'॥੧॥੧੨॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੪ ਪੜਤਾਲ, ਪੰਨਾ ੧੨੦੨)

ਓਨ੍ਹ ਦੀ ਆਪਿ ਪਤਿ 'ਰਖਸੀ' ਮੇਰਾ ਪਿਆਰਾ

ਸਰਨਾਗਤਿ ਪਏ ਗੁਰ ਦੁਆਰੇ॥੨॥੩੨॥

(ਮ: ੩, ਸਾਰਗ ਬੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੪੯)

(੨) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਿ':

ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਸਬਦ ਨ 'ਛੂਟਸਿ' ਕੋਇ॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੧੦, ਪੰਨਾ ੮੩੯)

ਧਰਮਰਾਇ ਜਬ 'ਪਕਰਸਿ' ਬਵਰੇ ਤਉ ਕਾਲਮੁਖਾ ਉਠਿ ਜਾਹੀ॥੩॥੨॥੧੬॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੭)

ਬਿਨੁ ਬੁਝੇ ਸਤ ਹੋਇ ਖੁਆਰ॥ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ 'ਉਤਰਸਿ' ਘਰਿ॥੧॥੧੭॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੯੧)

(੩) (ੳ) ਪੁਲਿੰਗ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਦੇ ਨਾਲ:

ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਗਾ' 'ਗੋ' 'ਗੁ':

ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਬਿਨਸਿ 'ਜਾਇਗਾ' ਉਥਰੇ ਸਬਦਿ ਵੀਚਾਰੀ॥੨੮॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੮੧੧)

ਗਿਰਿ ਬਸੁਧਾ ਜਲ ਪਵਨ 'ਜਾਇਗੀ' ਇਕਿ ਸਾਧ ਬਚਨ ਅਟਲਾਧਾ॥੧॥੬॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੪)

ਅੰਤਰਿ ਲੋਤੁ ਤੂਨੁ ਅਭਿਮਾਨੁ ॥

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਪਾਸੁ 'ਲਹਗੁ' ਨਿਦਾਨਿ ॥੧॥੧॥੩॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀ ਘਰੁ ੧੦, ਪੰਨਾ ੮੩੨)

ਅਇ ਚੁਗਾਇ ਹੈ ਭੀ 'ਹੋਗੁ' ॥੧॥ (ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਥਿਤੀ, ਪੰਨਾ ੮੪੦)

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਦੇ ਨਾਲ:

ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਗਿ':

ਕਾਚੀ 'ਫਹਗਿ' ਦਿਵਾਲ ਕਾਚੇ ਗਧੁ ਲਾਵਹੁ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

(ਬਸੰਤੁ ਹਿੰਦੋਲੁ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੧੭੧)

ਭਵ ਸਾਗਰ ਨਾਵ ਹਰਿ ਸੇਵਾ ਜੋ ਚੜੈ ਤਿਸੁ 'ਤਾਰਗਿ' ਰਾਮ ॥੩॥੩॥੬॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੮੧)

ਕਰਣੀ ਉਪਰਿ 'ਹੋਵਗਿ' ਸਾਰ ॥੪॥੩॥ (ਬਸੰਤੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੬੯)

ਵਦੀ ਸੁ 'ਵਜਗਿ' ਨਾਨਕਾ ਸਚਾ ਵੇਖੇ ਸੋਇ ॥੩॥੧॥ (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਨੋਟ: ਪਿੱਛੇ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਕੁਝ 'ਅੰਤਰੰਗ' ਤੇ 'ਬਹਿਰੰਗ' ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਹਾਲ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਾਂ, ਤੇ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਕੁਝ ਰੂਪ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਨਾਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

'ਰਾਜਸਥਾਨੀ' ਬੋਲੀ ਵਿਚ, ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਰੂਪ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦੀ' ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਵਿਚ 'ਰਾਜਸਥਾਨੀ' ਦੇ ਰੂਪ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:

੧. ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਜਿਹੇ; ਜਿਵੇਂ: ਚਲਿੱਸਾਮਿ, ਚਲਸਯੁੰ, ਚਲਿਹਾਮਿ।

੨. 'ਗਾ' ਜਾਂ 'ਲਾ' ਵਰਤ ਕੇ; ਜਿਵੇਂ—ਚਲੁਲੇ, ਚਲਾਂਲਾ, ਚਲੁੰਲਾ, ਚਲੁੰਗੋ, ਚਲਾਂਗਾ।

'ਰਾਜਸਥਾਨੀ' ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ—ਚਲਸਾਂ, ਚਲਸੀ, ਚਲਾਂਗਾ—ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਨੋਟ: ਉਪਰਲੇ ਦਿੱਤੇ ਅੰਕ (੩) ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਇਕ ਧਿਆਨ-ਜੋਗ ਨਿਯਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਚਿਹਨ 'ਗੁ' ਪੁਲਿੰਗ ਵਾਸਤੇ

ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—‘ਪਾਜ਼ ਲਹਗੁ’; ਅਤੇ ‘ਗਿ’ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਵਾਸਤੇ; ਜਿਵੇਂ—‘ਕਾਚੀ ਢਹਗਿ ਦਿਵਾਲ’।

(੪) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (‘ਫਿ’) ਲਗਾ ਕੇ ‘ਹੈ’ ਵਰਤਿਆਂ :

ਇਹ (‘ਫਿ’) ਕਈ ਧਾਤੂਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ (‘ਐ’) ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—‘ਜੈ ਹੈ’। ਵੇਖੋ :

ਰੇ ਮਨ ਕਉਨ ਗਤਿ ‘ਹੋਇ ਹੈ’ ਤੇਗੀ॥ (ਜੋਜਾਵੰਤੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੩੫੨)

ਨਾਨਕ ਕਹਤ ਚੇਤਿ ਚਿੰਤਾਅਨਿ ‘ਹੋਇ ਹੈ’ ਅੰਤਿ ਸਹਾਈ॥੩॥੩॥੯੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੯੦੨)

ਮੇਰਾ ਕੀਆ ਕਛੁ ਨ ਹੋਇ॥ ‘ਕਰਿ ਹੈ’ ਰਾਮ ‘ਹੋਇ ਹੈ’ ਸੋਇ॥੪॥੧॥੧੦॥

(ਡੇਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੫)

ਬੀਤਿ ‘ਜੈ ਹੈ’ ਬੀਤਿ ‘ਜੈ ਹੈ’ ਜਨਮੁ ਅਕਾਜ ਰੇ॥

(ਜੋਜਾਵੰਤੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੩੫੨)

ਆਚੁ ਕਾਲਿ ਝੁਨਿ ਤੋਹਿ ‘ਗੁਸਿ ਹੈ’ ਸਮਝਿ ਰਾਖਹੁ ਚੀਤਿ॥੨॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੬੩੧)

(੫) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ‘ਈ’ :

ਅਗਲੀ ਕਿਛੁ ਖਬਰਿ ਨ ਪਾਈ॥ ਰੋਵਨਹਾਝੁ ਤਿ ਉਠਿ ‘ਸਿਧਾਈ’॥੨॥੧੦॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੫)

ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਸਿਮਰਿ ਤੂ ਜੀਵਹਿ, ਫਿਰਿ ਨ ‘ਖਾਈ’ ਮਹਾ ਕਾਲੁ॥੧॥੪੫੫॥੧੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੫)

‘ਪੱਛਮੀ ਅਵਧੀ’ ਦੇ ‘ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ’ ਵਿਚ ‘ਅੱਠ-ਪੁਰਖ’, ‘ਇਕ-ਵਚਨ’ ਦਾ ਰੂਪ ‘ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ’ ਵਾਂਗ ‘ਹੈ’ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—‘ਕਰਿ ਹੈ’, ‘ਸੁਨਿ ਹੈ’। ਪਰ ‘ਪੂਰਬੀ ਅਵਧੀ’ ਵਿਚ ‘ਹਿ’ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਜਿਵੇਂ—‘ਹੋਇਹਿ’, ‘ਆਇਹਿ’, ‘ਜਾਇਹਿ’। ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਇਸ ‘ਹਿ’ ਦੇ ‘ਹ’ ਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਣ ‘ਤੇ ਕੇਵਲ ‘ਫਿ’ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਜੋ ਪਹਿਲੀ ‘ਫਿ’ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ‘ਐ’ ਬਣ ਗਿਆ; ਜਿਵੇਂ—‘ਆਈ’, ‘ਜਾਈ’, ‘ਕਰੀ’, ‘ਖਾਈ’।

ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ ਦਾ ਭਵਿੱਖਤ

ਇਕ-ਵਚਨ		ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ	ਦੇਖੁੰਗੋ, ਦੇਖਿਹੋ	ਦੇਖੈਗੇ, ਦੇਖਿ ਹੈ
ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ	ਦੇਖੈਗੋ, ਦੇਖਿ ਹੈ	ਦੇਖੈਗੇ, ਦੇਖਿ ਹੋ
ਅੱਠ ਪੁਰਖ	ਦੇਖੈਗੋ, ਦੇਖਿ ਹੈ	ਦੇਖੈਗੇ, ਦੇਖਿ ਹੋ

ਹਿੰਦੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਉਪਭਾਖਾ ਹਨ—ਅਵਧੀ, ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ ਤੇ ਖੜੀ।

‘ਖੜੀ’ ਅਤੇ ‘ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ’ ਵਿਚ ‘ਇ’ ਅਤੇ ‘ਉ’ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ‘ਆ’ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਅ’ ਅਤੇ ‘ਆ’ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ‘ਇ’ ਭੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦੇ। ਸੋ, ਅਵਧੀ ਵਿਚ ਭਵਿੱਖਤ—ਆਇ ਹੈ, ਜਾਇ ਹੈ, ਕਰਇ ਹੈ।

‘ਬ੍ਰਜ’ ਵਿਚ ਆਯ ਹੈ, ਜਾਯ ਹੈ।

ਜਾਂ

ਅਯ ਹੈ = ਐ ਹੈ; ਜਯ ਹੈ = ਜੈ ਹੈ।

‘ਅਵਧੀ’ ਤੇ ‘ਬ੍ਰਜ’ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਭਵਿੱਖਤ ਦੇ ਕਾਰਦੰਤਕ ਰੂਪ (Participles) ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ—ਕਰਿ ਹੈ, ਚਲਿ ਹੈ, ਹੋਯ ਹੈ।

ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ : ਕਰਿ ਹਇ, ਚਲਿ ਹਇ, ਹੋਇ ਹਇ;

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ : ਕਰਿੱਸਇ, ਚਲਿੱਸਇ, ਹੋਇੱਸਇ;

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ : ਕਰਿਸ਼ਯਤਿ, ਚਲਿਸ਼ਯਤਿ, ਭਵਿਸ਼ਯਤਿ;

‘ਅਵਧੀ’ ਵਿਚ ਉੱਚਾਰਨ ‘ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼’ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਪਰ ‘ਬ੍ਰਜ’ ਵਿਚ ‘ਇ’ ਦੇ ਥਾਂ ‘ਯ’ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ : ਕਰਿਯਯ, ਹੋਯ, ਹਯ।

ਸੋ, ਉੱਪਰਲੇ ਅੰਕ (੪) ਅਤੇ (੫) ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ‘ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ’ ਦੇ ਰੂਪ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ‘ਅਵਧੀ’ ਸ਼ਾਖ ਦੇ ‘ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ’ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

(੧) ‘ਜਾਸੀ’—ਜਾਇਗਾ। ‘ਅਲਾਏਸੀ’—ਅਲਾਏਗਾ। ‘ਚਲਸੀ’—ਚੱਲੇਗਾ।

‘ਥੀਸੀ’—ਹੋਇਗਾ। ‘ਪਿਆਸੀ’—ਪਿਲਾਏਗਾ। ‘ਚਖਾਸੀ’—ਚਖਾਏਗਾ।

‘ਚਖਸੀ’—ਚੱਖੇਗਾ। ‘ਰਖਸੀ’—ਰੱਖੇਗਾ।

(੨) ‘ਛੂਟਸਿ’—ਛੁੱਟੇਗਾ। ‘ਪਕਰਸਿ’—ਪਕੜੇਗਾ। ‘ਉਤਰਸਿ’—ਉਤਰੇਗਾ।

- (੩) (ੳ) 'ਜਾਇਗਾ', 'ਜਾਇਗੇ',
 'ਲਹਗੁ', 'ਹੋਗੁ' } ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਦੇ ਨਾਲ
- (ਅ) 'ਦਹਗਿ'—ਦਹੇਗੀ।
 'ਤਾਰਗਿ'—ਤਾਰੇਗੀ।
 'ਹੋਵਗਿ'—ਹੋਵੇਗੀ।
 'ਵਜਗਿ'—ਵੱਜੇਗੀ। } ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਦੇ ਨਾਲ
- (੪) 'ਹੋਇ ਹੈ'—ਹੋਇਗੀ। 'ਹੋਇ ਹੈ'—ਹੋਇਗਾ। 'ਕਰਿ ਹੈ'—ਕਰੇਗਾ। 'ਜੈ ਹੈ'—ਜਾਹਿਗਾ। 'ਗ੍ਰਸਿ ਹੈ'—ਗ੍ਰਸੇਗਾ।
- (੫) 'ਸਿਧਾਈ'—ਸਿਧਾਇਗਾ। 'ਖਾਈ'—ਖਾਇਗਾ।

ਅੱਠ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਨਿ':

ਤਲਵਾ 'ਪਉਸਨਿ' ਆਕੀਆ ਥਾਕੀ ਜਿਨਾ ਰਹੀ॥੨॥੧੩॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੯੫੩)

ਮਨਮੁਖ ਸਬਦੁ ਨ ਜਾਣਨੀ 'ਜਾਸਨਿ' ਪਤਿ ਗਵਾਇ॥੩॥੧੯॥੫੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੩)

ਜਿਤੁ ਦਿਨਿ ਦੇਹਿ ਬਿਨਸਸੀ ਤਿਤੁ ਢੇਲੈ 'ਕਹਸਨਿ' ਪ੍ਰੇਤੁ॥੭॥

(ਬਾਰਾਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫)

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਭਗਮਿ ਤੁਲਾਣੀਆ ਕਿਆ ਮੁਹੁ 'ਦੇਸਨਿ' ਆਗੈ ਜਾਏ॥੩॥੪॥

(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੩ ਅਲਾਹਟੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੮੪)

ਸਾਧੂ ਜਨ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਢਿਅਪੇ 'ਜਾਸਨਿ' ਜਨਮੁ ਗਵਾਈ॥੩॥੫॥

(ਜੋਗਣਿ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੬੦੧)

(੨) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਹਿ':

ਈਕ ਚਾਲੇ ਈਕ 'ਚਾਲਸਹਿ' ਸਭਿ ਅਪਨੀ ਵਾਰ॥੩॥੧॥੩੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੮)

(੧) 'ਪਉਸਨਿ'—ਪੈਣਗੀਆਂ। 'ਜਾਸਨਿ'—ਜਾਣਗੇ। 'ਕਹਸਨਿ'—ਕਹਿਣਗੇ। 'ਦੇਸਨਿ'—ਦੇਣਗੇ।

(੨) 'ਚਾਲਸਹਿ'—ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ।

ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹਿ':

ਵਿਣੁ ਵਜਾਈ ਕਿੰਗੁਰੀ ਵਾਜੇ ਜੋਗੀ ਸਾ ਕਿੰਗੁਰੀ ਵਜਾਇ॥

ਕਹੈ ਨਾਨਕ ਮੁਕਤਿ 'ਹੋਵਹਿ' ਜੋਗੀ ਸਾਚੇ 'ਰਹਹਿ' ਸਮਾਇ॥੧੨॥੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੦੯)

ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਸਿਮਰਿ ਤੂ 'ਜੀਵਹਿ' ਫਿਰਿ ਨ ਖਾਈ ਮਹਾ ਕਾਲੁ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੮੫)

ਹਰਿ ਸਰਣਾਈ ਭਜਿ ਪਉ 'ਪਾਇਹਿ' ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ॥੩॥੧੩॥੩੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੯)

(੨) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਹਿ':

ਏਹਾ ਵੇਲਾ ਨ 'ਲਹਸਹਿ' ਮੁਕੇ ਫਿਰਿ ਤੂੰ ਜਮ ਕੇ ਵਸਿ ਪਇਆ॥੧੨॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਪਟੀ, ਪੰਨਾ ੪੩੫)

ਬਿਨੁ ਸਾਚੇ ਹੋਤੁ ਸਾਲਾਹਣਾ 'ਜਾਸਹਿ' ਜਨਮੁ ਸਤੁ ਬੋਇ॥੨॥੧॥

(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੬੫)

(੩) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਿ':

ਅਵਰ ਸਿਆਣਪ ਛਾਡਿ ਦੇਹ ਨਾਨਕ 'ਉਧਰਸਿ' ਨਾਇ॥੨॥੧੦॥

(ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੨)

(੪) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੇ':

ਗਾਰਬਿ ਲਾਗਾ ਜਾਹਿ ਮੁਗਧ ਮਨ ਅੰਤਿ ਗਇਆ 'ਪਛਤਾਵਹੇ'॥

ਅਹੰਕਾਰੁ ਤਿਸਨਾ ਰੋਗੁ ਲਗਾ ਅਗੈ ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ 'ਗਵਾਵਹੇ'॥

ਮਨਮੁਖ ਮੁਗਧ ਚੇਤਹਿ ਨਾਹੀ ਅਗੈ ਗਇਆ 'ਪਛਤਾਵਹੇ'॥

ਇਉ ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਮਨ ਤੂੰ ਗਾਰਬਿ ਅਟਿਆ ਗਾਰਬਿ ਲਇਆ 'ਜਾਵਹੇ'॥੬॥੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਛੰਤ ਘਰੂ ੩, ਪੰਨਾ ੪੪੧)

(੧) 'ਹੋਵਹਿ'—ਤੂੰ ਹੋਹਿਗਾ। 'ਰਹਹਿ'—ਤੂੰ ਰਹੋਗਾ। 'ਜੀਵਹਿ'—ਤੂੰ

ਜੀਵੇਗਾ। 'ਪਾਇਹਿ'—ਤੂੰ ਪਾਵੇਗਾ।

(੨) 'ਲਹਸਹਿ'—ਤੂੰ ਲਹੇਗਾ। 'ਜਾਸਹਿ'—ਤੂੰ ਜਾਹਿਗਾ।

(੩) 'ਉਧਰਸਿ'—ਤੂੰ ਉਧਰੇਂਗਾ।

(੪) 'ਪਛਤਾਵਹੇ'—ਤੂੰ ਪਛਤਾਏਂਗਾ।

'ਗਵਾਵਹੇ'—ਤੂੰ ਗਵਾਇੰਗਾ। 'ਜਾਵਹੇ'—ਤੂੰ ਜਾਹਿੰਗਾ।

ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੁ' :

ਮਰਿ ਜਾਇਥੇ ਕਉ ਕਿਆ 'ਕਰਹੁ' ਅਤਾਰੇ ॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੨)

ਤਿਸੈ 'ਸਰੇਵਹੁ' ਤਾ ਸੁਖੁ 'ਪਾਵਹੁ' ਸਰਬ ਨਿਰੰਤਰਿ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ॥੧੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਪਟੀ ਲਿਖੀ, ਪੰਨਾ ੪੩੩)

'ਕਰਹੁ'—ਤੁਸੀ ਕਰੋਗੇ। 'ਸਰੇਵਹੁ'—ਤੁਸੀ ਸੇਵੋਗੇ। 'ਪਾਵਹੁ'—ਤੁਸੀ ਪਾਉਗੇ।

ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਾ' :

ਹਉ ਨਾਹੀ ਕਿਛੁ ਮੈ ਕਿਆ 'ਹੋਸਾ' ਸਭ ਤੁਮ ਹੀ ਕਲ ਧਾਰੀ ॥੨॥੨੫॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੦੯)

ਜਿਨਿ ਨਾਮੁ ਦੀਆ ਤਿਸੁ 'ਸੇਵਸਾ' ਤਿਸੁ ਬਲਿਹਾਰੈ ਜਾਉ ॥੩੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੪)

ਪਿਆਰੇ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਪ੍ਰੇਮੁ ਨ 'ਖੇਲਸਾ' ॥

ਕਿਉ ਪਾਈ ਗੁਰੁ, ਜਿਤੁ ਲਗਿ ਪਿਆਰਾ 'ਏਖਸਾ' ॥

ਹਰਿ ਦਾਤਕੇ, ਮੇਲਿ ਗੁਰੁ, ਮੁਖਿ ਗੁਰਮੁਖਿ 'ਮੇਲਸਾ' ॥੬॥੧॥੧੪॥੨੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੪੫੨)

(੨) ਅਨੰ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਅੰਕ (੪) ਵਾਂਗ, ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ

(੧) ਲਗਾ ਕੇ 'ਹਉ' ਵਰਤਿਆਂ :

ਹਉ ਤਉ ਏਕ ਰਮਈਆ 'ਲੈ ਹਉ' ॥

ਆਨ ਦੇਵ ਬਦਨਾਵਨਿ 'ਏ ਹਉ' ॥੨॥੬॥

(ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੪)

ਤਨੁ ਹੈਨੀ ਮਨੁ ਪੁਨਰਪਿ 'ਕਰਿ ਹਉ' ਪਾਚਉ ਤਤ ਬਰਾਤੀ ॥
ਰਾਮ ਰਾਇ ਸਿਉ ਭਾਵਰਿ 'ਲੈ ਹਉ' ਆਤਮ ਤਿਹ ਰੰਗਿ ਰਾਤੀ ॥੧॥੨॥੨੪॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੨)

ਤੋ ਪਹਿ ਦੁਗਣੀ ਮਜੁਰੀ 'ਦੈ ਹਉ' ਮੋ ਕਉ ਬੇਈ ਦੇਹੁ ਬਤਾਈ ਹੋ ॥੧॥੨॥
(ਸੋਗੰਠ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੭)

(੩) 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ', ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਗੋ' :

ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਾਸਕੁ ਆਨੰਤਾ ਗੀਤ ਕਥਿਤ ਨ 'ਗਾਵਉਗੋ' ॥
ਅਖੰਡ ਮੰਡਲ ਨਿਰੰਕਾਰ ਮਹਿ ਅਨਹਦ ਬੋਨੁ 'ਬਜਾਵਉਗੋ' ॥੧॥੨॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੭੨)

(੪) ਅੰਕ (੩) ਵਾਲਾ 'ਗੋ' ਹਟਾਇਆਂ ਨਿਰਾ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ' ਹੀ ਕਦੇ
'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦਾ ਕੰਮ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਭੀਰਬ ਦੇਖਿ ਨ ਜਲ ਮਹਿ 'ਪੈਸਉ' ਜੀਅ ਜੰਤ ਨ ਸਤਾਵਉਗੋ ॥੩॥੨॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੭੩)

(੧) 'ਹੋਸਾ'—ਮੈਂ ਹੋਵਾਂਗਾ। 'ਸੇਵਸਾ'—ਮੈਂ ਸੇਵਾਂਗਾ। 'ਖੇਲਸਾ'—ਮੈਂ
ਖੇਲਾਂਗਾ। 'ਦੇਖਸਾ'—ਮੈਂ ਦੇਖਾਂਗਾ। 'ਮੇਲਸਾ'—ਮੈਂ ਮੇਲਾਂਗਾ।

(੨) 'ਲੈ ਹਉ'—ਮੈਂ ਲਵਾਂਗਾ। 'ਦੈ ਹਉ'—ਮੈਂ ਦਿਆਂਗਾ। 'ਕਰਿ ਹਉ'—ਮੈਂ
ਕਰਾਂਗਾ।

(੩) 'ਗਾਵਉਗੋ'—ਮੈਂ ਗਾਵਾਂਗਾ। 'ਬਜਾਵਉਗੋ'—ਮੈਂ ਬਜਾਵਾਂਗਾ।

(੪) 'ਪੈਸਉ'—ਮੈਂ ਪਵਾਂਗਾ।

ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਹ' :

ਦੁਸਟ ਸਭਾ ਮਿਲਿ ਮੰਤਰੁ ਉਪਾਇਆ 'ਕਰਸਹ' ਅਉਧ ਘਨੇਗੇ ॥੩॥੩॥੯॥
'ਕਰਸਹ'—ਅਸੀਂ ਕਰਾਂਗੇ। (ਭੋਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੫)

'ਅਵਧੀ' ਵਿਚ ਸਾਧਾਰਨ ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਨ' ਜਾਂ 'ਣ' ਦੇ ਥਾਂ
'ਬ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਰਹਉ 'ਚੜ੍ਹਾਉਬ' 'ਤੋਰਬ' ਭਾਈ।

ਤਿਲ ਭਰਿ ਭੂਮਿ ਨ ਸਕੇ ਛੁੜਾਈ।੨੮੯। (ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲ ਕਾਂਡ)

ਭਾਵ, ਹੇ ਭਾਈ ! (ਧਨੁੱਖ ਨੂੰ) ਚੜ੍ਹਾਉਣਾ ਤੇ ਤੋੜਨਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਰਿਹਾ।

ਪ੍ਰਭੂੰਹਿ ਦੇਖਿ ਸਭ ਨਿਪ ਹਿਯ ਹਾਰੇ। ਜਨੁ ਰਾਕੇਬ-ਉਦੈ ਭਏ ਭਾਰੇ।

ਅਸ ਪ੍ਰਤੀਤਿ ਸਭ ਕੇ ਮਨ ਮਾਗੀ। ਰਾਮ ਚਾਪ 'ਤੋਰਬ' ਸਕ ਨਾਗੀ।

ਬਿਨੁ ਭੰਜੇਹੁ ਤਵ-ਧਨੁਖ ਵਿਬਾਲਾ। ਮੇਲਹਿ ਸੀਯ ਰਾਮ-ਉਰ ਮਾਲਾ।੨੯੩।

(ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲ ਕਾਂਡ)

ਇਹ 'ਬ' 'ਅਵਧੀ' ਦੇ 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਵਿਚ ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਬੋਲਿਆ ਭੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਇਹ ਕੇਵਲ ਅੱਨ-ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

ਦੇਵਿ ! ਤਜੀਏ ਸੰਸੇ ਅਸ ਜਾਨੀ। 'ਤੰਜਬ' ਧਨੁਖ ਰਾਮ, ਲੁਨੁ ਰਾਨੀ।੨੯੪।

'ਭੰਜਬ'—ਤੋੜੇਗਾ। (ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲ ਕਾਂਡ)

ਪਰਦਸ ਸਖਿਨ ਲਖੀ ਜਬ ਸੀਤਾ।

ਭਇਓ ਗਹਰੁ ਸਭ ਕਹਿਹਿ ਸਭੀਤਾ।

ਪੁਨਿ 'ਆਉਬ' ਇਹ ਬਿਰਯਾਂ ਕਾਲੀ।

ਅਸ ਕਹਿ ਮਨਿ ਵਿਹੰਸੀ ਟਿਕ ਆਲੀ।੨੯੩। (ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲ ਕਾਂਡ)

'ਆਉਬ'—ਆਵੇਗੀ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਉਦਾਹਰਣ :

ਜਉ ਪੈ ਰਸਨਾ ਰਾਮੁ ਨ 'ਕਹਿਬੋ'॥

ਉਪਜਤ ਬਿਨਸਤ ਰੇਵਤ 'ਰਹਿਬੋ'॥੧॥ਰਹਾਉ॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੫)

'ਕਹਿਬੋ'—ਕਹੇਗਾ। 'ਰਹਿਬੋ'—ਰਹੇਗਾ।

ਮੈ ਨ ਮਰਉ 'ਮਰਿਬੋ' ਸੰਸਾਰਾ॥

ਅਬ ਮੋਹਿ ਮਿਲਿਓ ਹੈ ਜੀਆਵਨਹਾਰਾ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧੨॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੫)

'ਮਰਿਬੋ'—ਮਰੇਗਾ।

ਪਾਤੁ ਕੈਸੇ 'ਪਾਇਬੇ' ਰੇ ॥

ਮੇ ਸਉ ਕੋਊ ਨ ਕਰੇ ਸਮਝਾਇ ॥

ਜਾ ਤੇ ਆਵਾ ਗਵਨੁ ਬਿਲਾਇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਸੁਧ ਕਵਨ ਪਰ 'ਹੋਇਬੇ' ਸੁਚ ਕੁੰਚਰ ਬਿੰਧ ਬਿਉਹਾਰ ॥੪॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੬)

'ਪਾਇਬੇ'—ਪਾਏਗਾ। 'ਹੋਇਬੇ'—ਹੋਇਗਾ।

ਇੰਦ੍ਰ ਲੋਕ ਸਿਵ ਲੋਕਹਿ 'ਜੈਬੇ' ॥

ਓਛੇ ਤਪ ਕਰਿ ਬਾਹਰਿ 'ਐਬੇ' ॥੧॥੪॥

'ਜੈਬੇ'—ਜਾਇਗਾ। 'ਐਬੇ'—ਆਇਗਾ। (ਧਨਾਸਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੨)

ਨਾ ਕਛੁ 'ਆਇਬੇ' ਨਾ ਕਛੁ 'ਜਾਇਬੇ' ਰਾਮ ਕੀ ਦੁਹਾਈ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਪੀਪਾ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੫)

'ਆਇਬੇ'—ਆਇਗਾ। 'ਜਾਇਬੇ'—ਜਾਇਗਾ।

ਆਹਿ ਮੇਰੇ ਠਾਕੁਰ ਤੁਮਰਾ ਜੋਤੁ ॥

ਕਾਜੀ 'ਬਕਿਬੇ' ਹਸਤੀ ਤੋਰੁ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧॥੪॥

'ਬਕਿਬੇ'—ਅਖੇਗਾ।

(ਗੋਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੦)

ਤੁਚ ਬਿਚਾਰੇ ਤੁਏ ਫਾਲ ॥ ਇਆ ਮੁੰਡੀਆ ਸਿਰਿ 'ਚਢਿਬੇ' ਕਾਲ ॥੧॥੩॥੬॥

'ਚਢਿਬੇ'—ਚੜ੍ਹੇਗਾ।

(ਗੋਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੧)

ਧਨੁ ਓਇ ਸੰਤ ਜਿਨ ਐਸੀ ਜਾਨੀ ॥

ਤਿਨ ਕਉ 'ਮਿਲਬੇ' ਸਾਰਿਗਪਾਨੀ ॥੧॥੮॥੧੧॥

'ਮਿਲਬੇ'—ਮਿਲੇਗਾ।

(ਗੋਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੩)

ਜਉ ਗੁਰਦੇਉ, ਪੰਥ ਤੇ ਦੂਰਿ ॥

ਜਉ ਗੁਰਦੇਉ, ਨ 'ਮਰਿਬੇ' ਤੂਰਿ ॥੨॥੨॥੧੧॥

'ਮਰਿਬੇ'—ਮਰੇਗਾ।

(ਡੇਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੬)

ਖਲ ਮੁਰਖ ਤੇ ਪੰਡਿਤੁ 'ਕਰਿਬੇ' ਪੰਡਿਤ ਤੇ ਮੁਗਧਾਰੀ ॥੩॥੨॥

'ਕਰਿਬੇ'—ਕਰੇਗਾ।

(ਸਾਰੰਗ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੫੨)

ਜੇ ਕਿਛੁ ਕਰਹਿ ਸੋਈ 'ਪਰੁ ਹੋਇਬਾ' ਅਵਤੁ ਨ ਕਰਣਾ ਜਾਇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੮॥

'ਪਰੁ ਹੋਇਬਾ'—ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਏਗਾ।

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੨੯)

ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ (Imperative Mood)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕੁੱਲ ਧਾਤੂ ਦਸ 'ਗਣਾਂ' ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਹਰੇਕ 'ਗਣ' ਦੀ ਵੱਖੋਂ ਵੱਖਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ, ਜੋ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਬਣਾਣ ਵੇਲੇ ਧਾਤੂ (Root) ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਧਾਤੂ	ਗਣ	ਨਿਸ਼ਾਨੀ	ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ
ਤਨ	੮-ਵਾਂ ਗਣ	ਉ	ਤਨੋਤਿ
ਚਿ	੫-ਵਾਂ ਗਣ	ਨੁ	ਚਿਨੋਤਿ
ਚਲ	੧-ਲਾ ਗਣ	ਅ	ਚਲਤਿ
ਕੁਰ	੧-ਲਾ ਗਣ	ਅ	ਕੁਰਤੇ

ਇਹ ਸਾਰੇ 'ਗਣ' ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹਨ—'ਪਰੱਸਮੈ-ਪਦ' ਅਤੇ 'ਆਤਮਨੇ ਪਦ'।

ਧਾਤੂ ਤੋਂ 'ਵਰਤਮਾਨ', 'ਕੁਤ', 'ਭਵਿੱਖਤ', 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਆਦਿਕ 'ਕਾਲ' ਬਣਾਣ ਵਾਸਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ 'ਪਦਾਂ' ਦੇ ਵੱਖੋਂ ਵੱਖਰੇ ਚਿਹਨ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :

ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ 'ਪਰੱਸਮੈ ਪਦ'

ਇਕ-ਵਚਨ		ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਅੱਨ-ਪੁਰਖ	ਤੁ	ਅੰਤੁ
ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ	X, ਜਾਂ 'ਹਿ'	ਤ
ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖ	ਆਨਿ	ਆਮ

ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ 'ਆਤਮਨੇ ਪਦ'

ਇਕ-ਵਚਨ		ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਅੱਨ-ਪੁਰਖ	ਤਾਂ	ਅੰਤਾਂ
ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ	ਸੁ	ਧੁੰ
ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖ	ਮੈ	ਮਹੈ

ਪਹਿਲੇ, ਚੌਥੇ, ਛੇਵੇਂ ਅਤੇ ਦਸਵੇਂ 'ਗਣ' ਦੇ ਕਿਸੇ ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਜੇ ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਬਨਾਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਉਸੇ 'ਗਣ' ਦਾ ਖ਼ਾਸ 'ਚਿਹਨ' ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ 'ਚਿਹਨ' ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ।

ਬਾਕੀ ਦੇ 'ਗਣਾਂ' ਵਾਸਤੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' (ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ) ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਹਿ' ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ 'ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' (Adverb) 'ਹਿ' ਦੇ 'ਹ' ਦਾ ਕਈ ਵਾਰੀ ਲੋਪ ਹੋ ਕੇ ਕੇਵਲ 'ਿ' ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਦੇ ਇਸ 'ਹਿ' ਦਾ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅੱਪੜ ਕੇ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ: ਪਹਿਲੇ, ਚਉਥੇ, ਛੇਵੇਂ ਅਤੇ ਦਸਵੇਂ 'ਗਣ' ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਚਿਹਨ 'ਅ, ਯ, ਅ, ਅਯ' ਹੈ।

ਸੋ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' (ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ) ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਬਣ ਗਏ:

੧. ਉਹ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਅ' (ਮੁਕਤਾ) ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

੨. ਉਹ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਿ) ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਨੋਟ: ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਸਮ ਦੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਦੇ 'ਅ' (ਮੁਕਤੇ) ਦੇ ਥਾਂ (_) ਹੋ ਗਿਆ।

ਜਿਵੇਂ ਦਸਵੇਂ 'ਗਣ' ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਚਿਹਨ 'ਅਯ' ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ (Causative Verb) ਭੀ ਸਾਧਾਰਨ ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ 'ਅਯ' ਲਗਾਇਆ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸੋ, ਇਸ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਭੀ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' (ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ) ਦਸਵੇਂ 'ਗਣ' ਦੇ ਧਾਤੂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ, 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਦਾ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ 'ਚਿਹਨ' ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ; ਜਿਵੇਂ:

ਪਠ—ਪੜ੍ਹਨਾ—੧-ਲਾ ਗਣ।

ਪਠਾਵਯ—ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ—ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ।

ਪਠਾਵਯ—ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ ਅਖ਼ੀਰਲੇ 'ਯ' ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਅ' ਉੱਡ ਕੇ ਕੇਵਲ 'ਇ' ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ, 'ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' (ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ) ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਦਾ 'ਇ' ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ‘ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ’ (ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ) ਤਿੰਨ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹੋ ਗਏ:

੧. ਉਹ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (_) ਹੈ;
੨. ਉਹ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ (f) ਹੈ;
੩. (ਪ੍ਰੋਟਾਰਥਕ) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ‘ਇ’ ਹੈ।

ਕਿਹੜਾ ਧਾਤੂ ਕਿਹੜੇ ‘ਗਣ’ ਜਾਂ ‘ਪਦ’ ਵਿਚ ਹੈ ਜਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ—ਇਸ ਦੇ ਪਛਾਨਣ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਖਾਸ ਨਿਯਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਖਾਸ ਖਾਸ ਧਾਤੂ ਖਾਸ ਖਾਸ ‘ਗਣਾਂ’ ਵਿਚ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਕੇਵਲ ‘ਅਭਿਆਸ’ ਹੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ, ਇਹਨਾਂ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ-ਰੂਪ ਦੇ ‘ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ’ (ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ) ਨੂੰ ਭੀ ‘ਅਭਿਆਸ’ ਨਾਲ ਹੀ ਚੇਤੇ ਰੱਖ ਸਕੀਦਾ ਹੈ। ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸੌਖ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਰੂਪ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) (_-ਅੰਤ)

ਉਚਰੁ, ਉਤਰੁ, ਉਧਰੁ। ਆਉ, ਆਖੁ। ਸਉ, ਸੋਉ, ਸਹੁ, ਸਿਖੁ, ਸਮਝੁ, ਸੰਮਲੁ। ਹੋਹੁ, ਹਰੁ। ਕਹੁ, ਕਵੁ। ਖੋਹੁ। ਗਰਬੁ। ਘਤੁ, ਘਟੁ। ਚਾਖੁ, ਚਲੁ, ਚਾਲੁ। ਜੀਉ, ਜਾਗੁ, ਜਾਚੁ, ਜਾਣੁ, ਜਾਨੁ, ਜੋਰੁ, ਜਲੁ, ਜਾਲੁ। ਬੁਰੁ। ਤਾਸੁ, ਤਰੁ, ਤੋਰੁ। ਬੀਉ। ਦੇਖੁ। ਨਿਕਸੁ, ਨਾਚੁ। ਪਉ, ਪੀਉ, ਪੀਓ, ਪਿਖੁ, ਪੇਖੁ, ਪਛਾਣੁ, ਪਛਾਨੁ, ਪਰੁ, ਪੜੁ, ਪਰਹਰੁ, ਪਰਫੜੁ। ਬੈਸੁ, ਬਿਸਰੁ, ਬੂਝੁ, ਬੁਝੁ, ਬੀਚਾਰੁ, ਬਿਚਰੁ, ਬਾਚੁ, ਬੈਠੁ, ਬੰਨੁ। ਭਜੁ, ਭੋਨੁ, ਭਲੁ, ਭੁਲੁ। ਮਾਗੁ, ਮਿਟੁ, ਮਰੁ, ਮਿਲੁ। ਰਉ, ਰਹੁ, ਰਖੁ, ਰਾਖੁ। ਲਿਖੁ, ਲੂਝੁ। ਵਸੁ, ਵਿਸਾਹੁ, ਵਿਸਰੁ, ਵੇਖੁ, ਵਿਗਸੁ, ਵੇਵੁ, ਵਧੁ।

(੨) (f-ਅੰਤ)

ਉਠਿ, ਉਧਾਰਿ, ਉਲਾਹਿ। ਆਹਿ, ਆਰਾਹਿ, ਅਰਪਿ। ਸਉਪਿ, ਸੰਚਿ, ਸਾਜਿ, ਸਿਭਿ, ਸਾਧਿ, ਸੋਧਿ, ਸਮਾਲਿ, ਸਮਾਰਿ, ਸਾਰਿ, ਸਲਾਹਿ, ਸਾਲਾਹਿ, ਸੇਵਿ, ਸਵਾਰਿ। ਹਨਿ, ਹੋਮਿ। ਕਟਿ, ਕਾਟਿ, ਕਥੁਲਿ, ਕਮਾਇ। ਖੋਜਿ, ਖਾਟਿ। ਗੁਜਾਰਿ, ਗਵਾਇ। ਫੋਡਿ, ਫੋਦਿ। ਜਾਹਿ, ਜਾਰਿ। ਤਜਿ, ਤ੍ਰਾਹਿ, ਤ੍ਰਾਘਿ, ਤਾਰਿ, ਤੋਲਿ। ਦਸਿ। ਪਰਿ, ਧਾਰਿ। ਨਿਹਾਲਿ, ਨਮਸਕਾਰਿ, ਨੀਰਿ, ਨਿਵਾਰਿ।

ਪਾਇ, ਪਛਾੜਿ, ਪੂਜਿ, ਪੂਰਿ। ਫੋਰਿ। ਬੋਇ, ਬਿਸਾਰਿ, ਬਖਸਿ, ਬਿਦਾਰਿ, ਬਾਲਿ, ਬੋਲਿ। ਭਾਲਿ। ਮਉਲਿ, ਮੋਟਿ, ਮੰਨਿ, ਮੇਲਿ, ਮਾਰਿ। ਰੰਗਿ। ਲੋਇ, ਲਾਇ, ਲਾਹਿ, ਲਖਿ, ਲਾਇ, ਲੋੜਿ। ਵੇਛੋੜਿ।

(੩) ਕਈ ਧਾਤੂ ਐਸੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ (ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ) ਦੋਹਾਂ ਚਿਹਨਾਂ ਨਾਲ ਬਣਦਾ ਹੈ :

ਉਤਾਰੁ, ਉਤਾਰਿ। ਸੁਨੁ, ਸੁਣਿ। ਕਰੁ, ਕਰਿ। ਗਾਉ, ਗਾਇ। ਗਹੁ, ਗਹਿ। ਚੇਤੁ, ਚੇਤਿ। ਚਿਤਾਰੁ, ਚਿਤਾਰਿ। ਜਪੁ, ਜਪਿ। ਜਾਪੁ, ਜਾਪਿ। ਤਿਆਗੁ, ਤਿਆਗਿ। ਦੇਹੁ, ਦੇਹਿ। ਧਿਆਉ, ਧਿਆਇ। ਪਾਹੁ, ਪਾਹਿ। ਬਰਸੁ, ਬਰਸਿ। ਭਾਖੁ, ਭਾਖਿ। ਭੁੱਚੁ, ਭੁੱਚਿ। ਮਾਨੁ, ਮਾਨਿ। ਰਾਚੁ, ਰਾਚਿ। ਲਹੁ, ਲੇਹਿ। ਲਾਗੁ, ਲਾਗਿ। ਲੇਖੁ, ਲੇਖਿ।

ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਕਾਲ ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਅੱਨ-ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਭੀ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ 'ਪੁਰਖਾਂ' ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ' ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ ਪਰੱਸਮੈ ਪਦ ਵਿਚ 'ਤਿ' ਹੈ; ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਵਿਅੰਜਨ 'ਤ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਸ਼੍ਰ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ : 'ਪਾਠ' ਧਾਤੂ ਦੇ 'ਪਠਤਿ' ਤੋਂ 'ਪਠਾਇ' ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਪਠਾਇ' ਅਤੇ 'ਪਠੈ' ਹਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਚਿਹਨ 'ਤੁ' ਦਾ ਵਿਅੰਜਨ 'ਤ' ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਥਾਂ 'ਸ਼੍ਰ' 'ਉ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਪਠ' ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ 'ਪਠਤੁ' ਹੈ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਪਠਉ' ਬਣ ਜਾਏਗਾ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਵਰਤਮਾਨ-ਕਾਲ' ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਅੰਤਿ' ਹੈ; ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਚਿਹਨ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਵਿਅੰਜਨ ('ਤ') ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਚਿਹਨ 'ਅੰਤਿ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਅਨਿ' ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ : 'ਪਠ' ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ' ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ 'ਪਠਤਿ' ਹੈ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ 'ਪਠਨਿ' ਬਣ ਗਿਆ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ‘ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ’ ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦੇ ਚਿਹਨ ‘ਅੰਤੁ’ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ‘ਤ’ ਉੱਡ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਥਾਂ ਚਿਹਨ ‘ਅਨੁ’ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਪਠ’ ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ‘ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ’ ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ‘ਪਠੰਤੁ’ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ‘ਪਠਨੁ’ ਬਣ ਗਿਆ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਉਦਾਹਰਣ

ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਕਲਮ ‘ਜਲਉ’ ਸਣ ਮਸਵਾਣੀਐ ਕਾਗਦੁ ਭੀ ‘ਜਲਿ ਜਾਉ’ ॥

ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ‘ਜਲਿ ਬਲਉ’ ਜਿਨਿ ਲਿਖਿਆ ਦੂਜਾ ਭਾਉ ॥੧॥੬॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੪)

ਭਲੀ ਸਗੀ ਮੁਈ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਬਗੀ ॥

ਚੁਗ ਚੁਗ ‘ਜੀਵਉ’ ਮੇਰੀ ਅਬ ਕੀ ਬਗੀ ॥੨॥੩੨॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੩)

ਨਿਮਖ ਨ ‘ਬਿਸਰਉ’ ਤੁਮ ਕਉ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸਦਾ ਭਜਹੁ ਜਗਦੀਸ ॥੪॥

(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੬੬)

ਕੋਈ ਭਲਾ ‘ਕਹਉ’ ਭਾਵੇ ਭੁਗਾ ਕਹਉ ਹਮ ਤਨੁ ਦੀਓ ਹੈ ਚਾਰਿ ॥੧॥੪॥

(ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੫੨੮)

ਜਿਨਿ ਜਿਹਵਾ ਹਰਿ ਰਸੁ ਨ ਚਾਖਿਓ ਸਾ ਜਿਹਵਾ ਜਲਿ ‘ਜਾਉ’ ॥੩॥੨॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੩ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੫੫੮)

ਜੇ ਸਉ ਕੁੜੀਆ ਕੁੜ ਕਥਾਬੁ ॥ ਭਾਵੇ ਸਬੁ ‘ਆਖਉ’ ਸੰਸਾਰੁ ॥

ਤੁਧੁ ਭਾਵੇ ਅਪੀ ਪਰਵਾਣੁ ॥ ਨਾਨਕ ਜਾਣੈ ਜਾਣੁ ਸੁਜਾਣੁ ॥੪॥੪॥੬॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੬੬੨)

ਕਿਤੇ ਪ੍ਰਕਾਰਿ ਨ ‘ਭੂਟਉ’ ਪ੍ਰੀਤਿ ॥ ਦਾਸ ਤੇਰੇ ਕੀ ਨਿਰਮਲ ਗੀਤਿ ॥੧॥

ਬਰਨ ਕਮਲ ਸਿਉ ‘ਲਾਗਉ’ ਨੇਹੁ ॥ ਨਾਨਕ ਕੀ ਬੇਨਤੀ ਏਹੁ ॥੨॥੪॥੫੮॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧੨, ਪੰਨਾ ੬੮੪)

ਆਗਿਆ ਤੁਮਰੀ ਮੀਠੀ 'ਲਾਗਉ' ਕੋਓ ਤੁਹਾਰੇ 'ਭਾਵਉ' ॥
ਜੇ ਤੂੰ ਦੇਹਿ ਤਹੀ ਇਹੁ ਤ੍ਰਿਪਤੈ ਆਨ ਨ ਕਤਹੁ 'ਧਾਵਉ' ॥੨॥੩॥੫॥
(ਟੋਡੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੧੩)

ਪੰਚ ਤਤੁ ਕਰਿ ਤੁਧੁ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਸਭ ਸਾਜੀ
ਕੋਈ ਛੇਵਾ 'ਕਰਿਉ' ਜੇ ਕਿਛੁ ਕੀਤਾ ਹੋਵੈ ॥੩॥੪॥੧੫॥੨੪॥
(ਸੂਹੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੭੩੬)

ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਹੋਆ ਰਖਵਾਰਾ ॥
ਭਖ 'ਮਾਰਉ' ਸਾਕਤੁ ਵੇਚਾਰਾ ॥੨॥੧੩॥੧੮॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੮੦੬)

ਮੈ ਬਿਗਰੇ ਆਪਨੀ ਮਤਿ ਖੋਈ ॥
ਮੇਰੇ ਤਰਮਿ 'ਭੂਲਉ' ਮਤਿ ਕੋਈ ॥੩॥੨॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੫)

ਆਗਿ 'ਲਗਉ' ਤਿਹ ਧਉਲਹਰ ਜਿਹ ਨਾਹੀ ਹਰਿ ਕੇ ਨਉ ॥੧੫॥
(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੫)
ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਨ 'ਵੀਸਰਉ' ਕਰਿ ਅਪੁਨੀ ਹਰਿ ਮਇਆ ॥੪॥੧੪॥੮੪॥
(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੭)

ਇਹੁ ਤਿਲੁ ਪਿਆਰਾ ਵਿਸਰੇ ਦੁਖੁ ਲਾਗੈ ਸੁਖੁ ਜਾਇ ॥
ਜਿਹਵਾ 'ਜਲਉ' ਜਲਾਵਣੀ ਨਾਮੁ ਨ ਜਪੈ ਰਸਾਇ ॥੫॥੧੦॥
(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੮)

ਜਲਉ—ਜਲ ਜਾਏ। ਜਲਿ ਜਾਉ—ਜਲ ਜਾਏ। ਜੀਵਉ—ਜੀਵੇ, ਜੀਉਂਦਾ
ਰਹੇ। ਨ ਬਿਸਰਉ—ਨ ਵਿਸਰ ਜਾਏ। ਕਹਉ—ਕਹੇ, ਕਹੀ ਜਾਏ।
ਆਖਉ—ਆਖੇ, ਆਖੀ ਜਾਏ। ਤੂਟਉ—ਤੁੱਟੇ, ਤੁੱਟ ਜਾਏ। ਲਾਗਉ—ਲੱਗੇ,
ਲੱਗਾ ਰਹੇ। ਭਾਵਉ—ਭਾਵੇ, ਚੰਗਾ ਲੱਗੇ। ਧਾਵਉ—ਧਾਵੇ, ਦੌੜੇ।
ਕਰਿਉ—ਕਰੇ, ਕਰ ਵਿਖਾਏ। ਮਾਰਉ—ਮਾਰੇ, ਮਾਰੀ ਜਾਏ। ਭੂਲਉ—ਭੁੱਲੇ,
ਭੁੱਲ ਜਾਏ। ਲਗਉ—ਲੱਗ ਜਾਏ। ਨ ਵੀਸਰਉ—ਨ ਵਿਸਰ ਜਾਏ।

ਨੋਟ: ਇਸ ਰੂਪ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਭੀ ਵਰਤੋਂ
ਵਿਚ ਆਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਿਸਿ ਅੰਧਿਆਰੀ ਸੁਤੀਏ ਕਿਉ ਪਿਰ ਬਿਨੁ ਰੈਨਿ ਫਿਰਾਇ ॥

ਅੰਬੁ 'ਜਲਉ' ਤਨੁ ਜਾਲੀਅਉ ਮਨੁ ਧਨੁ ਜਲਿ 'ਬਲਿ ਜਾਇ' ॥੭॥੨॥

(ਸਿਰੀਗੁਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੪)

ਉਸਤਤਿ ਨਿੰਦਾ 'ਕਰੈ' ਨਰੁ ਕੋਈ ॥ ਨਾਮੇ ਸ੍ਰੀ ਰੰਗੁ ਭੇਟਲ ਸੋਈ ॥੭॥੩॥

(ਭੋਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੪)

ਇਥੇ 'ਬਲਿ ਜਾਇ' ਅਤੇ 'ਕਰੈ' ਨਵੀਨ ਰੂਪ ਹਨ।

ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਹਰਿ ਨਿਰਭਉ ਨਾਮਿ ਪਤੀਜਿਆ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁਭੀਏ

ਸਭਿ ਭਖ 'ਮਾਰਨੁ' ਦੂਸਟੁ ਕੁਪਤੇ ਰਾਮ ॥੩॥੫॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਛੰਤ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੫੪੧)

ਗੁਰ ਸੇਵਿਐ ਹਰਿ ਮਹਲੁ ਪਾਇਆ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁਭੀਏ

ਭਖ 'ਮਾਰਨੁ' ਸਭਿ ਨਿੰਦਕ ਘੋਡਾ ਰਾਮ ॥੪॥੫॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਛੰਤ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੫੪੧)

ਜੋ ਸਹ ਕੰਠਿ ਨ ਲਗੀਆ 'ਜਲਨੁ' ਸਿ ਭਾਰਝੀਆਹਾ ॥੧॥੩॥

(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੫੫੮)

ਸਭੇ ਗਲਾ 'ਵਿਸਰਨੁ' ਇਕੋ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਉ ॥

ਧੰਧਾ ਸਭੁ ਜਲਾਇ ਕੈ ਗੁਰਿ ਨਾਮੁ ਦੀਆ ਸਭੁ ਸੁਆਉ ॥੧॥੫॥੨॥

(ਸਿਰੀਗੁਰੂ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੩)

ਨੋਟ: ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ' ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਅਨਿ' ਹੈ; ਇਸ ਦੇ 'ਨ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਹ' ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ: ਮਰਨਿ, ਮਰਹਿ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਵਿਚ ਭੀ 'ਅਨੁ' ਦੇ 'ਨ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਹ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਜਿਨ੍ਹ ਨੇਹੁ ਦੂਜਾਏ ਲਗਾ ਤੁਰਿ 'ਮਰਹੁ' ਸੇ ਵਾਢੀਆ ॥੧॥੧॥੪॥

(ਸੂਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧੦ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੬੧)

ਨੋਟ: 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ' ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ, ਅਤੇ 'ਹੁਕਮੀ

ਭਵਿੱਖਤ' ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ-ਜੋਗ ਹੈ। 'ਵਰਤਮਾਨ' ਵਿਚ ਚਿਹਨ 'ਨਿ' ਹੈ ਅਤੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਵਿਚ 'ਨੁ' ਹੈ।

ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ

ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ

ਮਾਰਨਿ, ਕਰਨਿ,

ਮਾਰਨੁ, ਵਿਸਰਨੁ, ਜਲਨੁ

ਸੇਵਨਿ, ਸਵਾਰਨਿ

ਫਰੀਦਾ ਜੋ ਤੈ 'ਮਾਰਨਿ' ਮੁਕੀਆ ਤਿਨਾ ਨ ਮਾਰੇ ਘੁੰਮਿ॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੮)

'ਮਾਰਨਿ'—ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ।

ਗੁਰ ਸੇਵਿਐ ਹਰਿ ਮਹਲੁ ਪਾਇਆ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁੜੀਏ

ਬਖ 'ਮਾਰਨੁ' ਸਭਿ ਨਿੰਦਕ ਘੰਡਾ ਰਾਮ॥੪॥੫॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੫੪੧)

'ਮਾਰਨੁ'—ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ।

ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਆਉ ਸਖੀ ਸੰਤ ਪਾਸਿ ਸੇਵਾ 'ਲਾਗੀਐ'॥

ਪੀਸਉ ਚਰਣ ਪਖਾਰਿ ਆਪੁ 'ਤਿਆਗੀਐ'॥

ਤਜਿ ਆਪੁ ਮਿਟੈ ਸੰਤਾਪੁ ਆਪੁ ਨਹ 'ਜਾਣਾਈਐ'॥

ਸਰਣਿ 'ਗਗੀਐ' ਮਾਨਿ 'ਲੀਐ' ਕਰੇ ਸੋ ਸੁਖੁ 'ਪਾਈਐ'॥

ਕਰਿ ਦਾਸ ਦਾਸੀ ਤਜਿ ਉਦਾਸੀ ਕਰ ਜੋਭਿ ਦਿਨੁ ਭੇਟਿ 'ਜਾਗੀਐ'॥

ਨਾਨਕੁ ਵਖਾਣੈ ਗੁਰ ਬਚਨਿ ਜਾਣੈ

ਆਉ ਸਖੀ ਸੰਤ ਪਾਸਿ ਸੇਵਾ 'ਲਾਗੀਐ'॥੩॥੪॥੭॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫ ਛੰਤ ਘਰੂ ੬, ਪੰਨਾ ੪੫੭)

ਸਦਾ ਸਦਾ 'ਸਾਲਾਹੀਐ' ਸਚੇ ਕਉ ਬਲਿ ਜਾਉ॥੨॥੧੬॥

(ਮ: ੩, ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੧੬)

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਲੋਭੁ 'ਛੋਡੀਐ' 'ਦੀਜੈ' ਅਗਨਿ ਜਲਾਇ॥

ਜੀਵਦਿਆ ਨਿਤ 'ਜਾਪੀਐ' ਨਾਨਕ ਸਾਥਾ ਨਾਉ॥੧॥੫॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੧੬)

ਮੇਰੀ ਸਖੀ ਸਹੇਲੜੀਹੇ ਪ੍ਰਭ ਕੇ ਚਰਣਿ 'ਲਗਹ'॥

ਮਨਿ ਪ੍ਰਿਅ ਪ੍ਰੇਮੁ ਘਟਾ ਹਰਿ ਕੀ ਤਗਤਿ 'ਮੰਗਹ'॥੨॥੧॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੫੪੪)

(੧) ਲਾਗੀਐ—ਆਓ, ਅਸੀਂ ਲੱਗੀਏ। ਤਿਆਗੀਐ—ਆਓ, ਅਸੀਂ ਤਿਆਗੀਏ। ਪਾਈਐ, ਜਾਗੀਐ, ਸਾਲਾਹੀਐ।

(੨) ਗਹੀਜੈ। ਲੀਜੈ।

(੩) ਲਗਹ। ਮੰਗਹ।

‘ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ’ ਦੀ ਇਕ ਅਜੀਬ ਸੁਆਦਲੀ ਵਰਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਧੀਆਕਰਣ ਵੀ.ਐਸ. ਐਪਟੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ :

ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦਾ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਪਰਗਟ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ‘ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ’ ਮੱਧਮ-ਪੂਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਨੂੰ ਦੋ ਵਾਰੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ‘ਪ੍ਰਧਾਨ ਕ੍ਰਿਆ’ ਦਾ ‘ਕਰਤਾ’ ਵੱਖਰਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਆ ਭੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹੀ ‘ਕਾਲ’ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ :

ਯਾਹਿ ਯਾਹਿ ਇਤਿ ਯਾਤਿ—ਭਾਵ, ਉਹ ਮੁੜ ਮੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

‘ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ’ ਦੀ ਇਹ ਵਰਤੋਂ ਮਰਾਠੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਹੋਰ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕੋ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕਈ ਕੰਮ ਦੱਸੇ ਜਾਣ, ਤਦੋਂ ਭੀ ‘ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ’ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਸਕਤੂਨ ਪਿਵ, ਧਾਨਾਹ ਖਾਦਿ, ਇਤਿ ਔਭਿਅਵਹਰਤਿ; ਭਾਵ, ਸੱਤ੍ਰੁ ਪੀ, ਧਾਣਾਂ ਚੱਬ, ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਇਉਂ ਚਰਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

‘ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ’ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਉਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

‘ਮਾਝੁ ਮਾਝੁ’ ਸੁਪਨੀ ਨਿਰਮਲ ਜਲਿ ਪੈਠੀ॥

ਜਿਨਿ ਤ੍ਰਿਤਵਟੁ ਭਸੀਅਲੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਭੀਠੀ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੬॥੧੯॥

(ਆਸਾ ਰਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੦)

ਜਨ ‘ਝਾਹਿ ਝਾਹਿ’ ਸਰਣਾਗਤੀ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁਕੀਏ

ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਰਖਵਾਲੇ ਰਾਮ॥੩॥੨॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੩੯)

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ 'ਦਮੋਦਰ' ਭੀ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਇਸ ਰੂਪ ਨੂੰ ਇਉਂ ਵਰਤਦਾ ਹੈ :

ਤਾਂ ਖਾਨੁ ਯਾਕੂਬੁ ਵੜਾਇਓ ਵੱਡਾ ਆਹਾ ਰਾਨੁ ਜਣਾਇਆ।

'ਕਰਿ ਕਰਿ ਮੋਜਮਿ ਫਿਕਰੁ ਜੁ ਕੀਤਾ' ਬਾਮਣੁ ਭੂਮੁ ਚਲਾਇਆ।

'ਨਿਵ ਨਿਵ ਨੀਵਾਂ ਹੋਵੇ ਮੋਜਮੁ' ਗਲ ਵਿਚਿ ਪਲਾ ਪਾਇਆ।

ਢੇਰੀ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਮੋਜਮਿ ਬਹਿ ਕਰਿ ਖਤੁ ਲਿਖਾਇਆ। ੧੧੫।

(‘ਹੀਰ’ ਦਮੋਦਰ)

ਕਰਿ ਕਰਿ ਮੋਜਮਿ ਫਿਕਰੁ ਜੁ ਕੀਤਾ—ਜਦੋਂ ਮੋਜਮ ਨੇ ਮੁੜ ਮੁੜ ਫਿਕਰ ਕੀਤਾ।

ਨਿਵ ਨਿਵ ਨੀਵਾਂ ਹੋਵੇ ਮੋਜਮੁ—ਮੋਜਮ ਮੁੜ ਮੁੜ ਨੀਵਾਂ ਹੋਵੇ।

ਕਰਮ ਵਾਚ (Passive Voice)

(੧) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ‘ਕਰਤਰੀ ਵਾਚ’ (Active Voice) ਤੋਂ ‘ਕਰਮ ਵਾਚ’ ਬਨਾਣ ਵਾਸਤੇ ‘ਧਾਤੂ’ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ‘ਯ’ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ‘ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ’, ‘ਭੂਤ ਕਾਲ’ ਆਦਿਕ ਦੇ ‘ਚਿਹਨ’ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ‘ਯ’ ਦੇ ਲਗਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕੋਈ ਰਬਦੀਲੀ ਭੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ: ‘ਆ-ਅੰਤ’ ਵਾਲੇ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ‘ਅ’ ਦਾ (੧) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

‘ਦਾ’ (ਦੇਣਾ), ਤੋਂ ‘ਦੀਯ’।

‘ਪਾ’ (ਪੀਣਾ), ਤੋਂ ‘ਪੀਯ’।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅੱਖਰ ‘ਯ’ ਤੋਂ ਸੁਰਾਂ (Vowels) ‘ਏ’ ਅਤੇ ‘ਅ’ ਦਾ ਮੇਲ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀ ਥਾਈਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ‘ਯ’ ਤੋਂ ‘ਏ’ ਅਤੇ ‘ਅ’ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਅੰਤਲਾ ‘ਅ’ ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਵੇਖੋ, ਅੱਗੇ, ‘ਪੁਰਬ ਪੁਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ’)।

ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ‘ਕਰਤਰੀ ਵਾਚ’ ਤੋਂ ‘ਕਰਮ ਵਾਚ’ ਬਨਾਣ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਆਮ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਇਸ ‘ਯ’ ਨੂੰ ‘ਏ’ ਅਤੇ ‘ਅ’ ਵਿਚ ਬਦਲਾਇਆ

ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ 'ਏ' ਨੂੰ 'ੀ'-ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਸੀ। ਇਸ 'ਕਰਮ ਵਾਚ-ਰੂਪ' ਨੂੰ ਜਿਸ 'ਕਾਲ' (Tense) ਵਿਚ ਵਰਤਣਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ 'ਕਾਲ' ਦੇ ਚਿਹਨ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਵੇਖੋ:

ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ

ਅੱਠ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਹੁਕਮੀ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਹੁਕਮਿ ਲਿਖਿ ਦੁਖ ਸੁਖ 'ਪਾਈਅਹਿ'॥

ਇਕਨਾ ਹੁਕਮੀ ਬਖਸੀਸ ਇਕਿ ਹੁਕਮੀ ਸਦਾ 'ਭਵਾਈਅਹਿ'॥੨॥ (ਜਪੁਜੀ)

ਨਦੀਆ ਅਤੇ ਵਾਹ ਪਵਹਿ ਸਮੁੰਦਿ ਨ 'ਜਾਣੀਅਹਿ'॥੨੩॥ (ਜਪੁਜੀ)

ਕੋਤੇ ਬਰਮੇ ਘਾੜਤਿ 'ਘੜੀਅਹਿ' ਰੂਪ ਰੰਗ ਕੇ ਵੇਸ॥੩੫॥ (ਜਪੁਜੀ)

ਜਗ ਮਹਿ ਉਤਮ 'ਕਾਦੀਅਹਿ' ਵਿਰਲੇ ਕੋਈ ਕੋਇ॥੧॥੧॥

(ਸਲੋਕੁ ਮ: ੫, ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੧੭)

ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਵੇ ਜਮਪੁਰਿ ਬਧੇ 'ਮਾਰੀਅਹਿ'

ਮੁਹਿ ਕਾਲੈ ਉਠਿ ਜਾਹਿ॥੧॥੧੧॥ (ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੫੨)

ਇਤੁ ਮਾਂਦਿ ਪੀਤੇ ਨਾਨਕਾ ਬਹੁਤੇ 'ਖਟੀਅਹਿ' ਬਿਕਾਰ॥੨॥੧੨॥

(ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੫੩)

ਨਾਨਕ ਮੁਇ ਨ 'ਆਖੀਅਹਿ' ਜਿ ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਸਮਾਹਿ॥੨॥੨॥

(ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੪੩)

ਮਨਮੁਖ ਜਮ ਮਗਿ 'ਪਾਈਅਹਿ' ਜਿਨ੍ਹ ਦੂਜਾ ਤਾਉ ਪਿਆਰਾ॥

ਜਮਪੁਰਿ ਬਧੇ 'ਮਾਰੀਅਹਿ' ਕੇ ਸੁਣੈ ਨ ਪੁਕਾਰਾ॥੧੨॥

(ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੧੩)

ਦਿਤੇ ਕਿਤੇ ਨ 'ਸੰਤੋਖੀਅਹਿ' ਅੰਤਰਿ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਬਹੁਤੁ ਅਗਨੁ ਅੰਧਾਤੁ॥੧॥੨॥

(ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੪੯)

ਬੋਟੇ ਖਰੇ ਸਭਿ 'ਪਰਖੀਅਹਿ' ਰਿਤੁ ਸਚੇ ਕੈ ਦਰਬਾਰ ਰਾਮ॥

ਬੋਟੇ ਦਰਗਹ 'ਸੁਟੀਅਹਿ' ਊਭੇ ਕਰਨਿ ਪੁਕਾਰ ਰਾਮ॥੩॥੪॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੭੦)

ਕੋਤੇ ਰਾਗ ਪਰੀ ਸਿਉ 'ਕਹੀਅਨਿ' ਕੋਤੇ ਗਾਵਣਹਾਰੇ ॥੨੭॥ (ਜਪੁਜੀ)

(੧) ਪਾਈਅਹਿ—ਪਾਈਦੇ ਹਨ। ਭਵਾਈਅਹਿ—ਭਵਾਈਦੇ ਹਨ।
ਜਾਣੀਅਹਿ—ਜਾਣੀਦੇ ਹਨ। ਘੜੀਅਹਿ—ਘੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
ਕਾਢੀਅਹਿ—ਕਾਢੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਰੀਅਹਿ—ਮਾਰੀਦੇ ਹਨ। ਖਟੀਅਹਿ—
ਖੱਟੀਦੇ ਹਨ। ਆਖੀਅਹਿ—ਆਖੀਦੇ ਹਨ।

(੨) ਪਾਈਅਨਿ—ਪਾਈਦੇ ਹਨ। ਮਾਰੀਅਨਿ—ਮਾਰੀਦੇ ਹਨ। ਸੰਤੋਖੀਅਨਿ—
ਸੰਤੋਖੀਦੇ ਹਨ। ਪਰਖੀਅਨਿ—ਪਰਖੀਦੇ ਹਨ। ਸੁਟੀਅਨਿ—ਸੁੱਟੀਦੇ
ਹਨ। ਕਹੀਅਨਿ—ਕਹੀਦੇ ਹਨ।

ਨੋਟ : ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਸਾਰੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਕਰਮ-ਵਾਚ ਦਾ
'ਯ', 'ੀ' ਅਤੇ 'ਅ' ਬਣ ਕੇ (੧) ਪਹਿਲੇ ਅੱਖਰ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ
'ਅ' ਵੱਖਰਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅੱਠ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਨਾਨਕ ਦੇਵੈ 'ਜਾਣੀਐ' ਸਤੁ ਆਖੇ ਸਚਿਆਰੂ ॥੪॥ (ਜਪੁਜੀ)

ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਸਤੁ 'ਪਛਾਣੀਐ' ਸਚਿ ਸਹਜਿ ਪਛਾਣੀ ॥੧੭॥

(ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੧੫)

ਨਾਨਕ ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਗੁਰਮੁਖਿ 'ਪਾਈਐ' ਅਨਦਿਨੁ ਨਾਮੁ ਲੇਇ ॥੧॥੧੮॥

(ਸਲੋਕੁ ਮ: ੩, ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੧੬)

ਏਤੁ ਰਾਹਿ ਪਤਿ ਪਵੜੀਆ 'ਚੜੀਐ' ਹੋਇ ਇਕੀਸ ॥

ਸੁਣਿ ਗਲਾ ਆਕਾਸ ਕੀ ਕੀਟਾ ਆਈ ਗੀਸ ॥

ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ 'ਪਾਈਐ' ਕੁਕੀ ਕੁਕੇ ਠੀਸ ॥੩੨॥ (ਜਪੁਜੀ)

ਤਿਥੈ ਘਾਕਤਿ 'ਘੜੀਐ' ਬਹੁਤੁ ਅਨੁਪੁ ॥੩੬॥ (ਜਪੁਜੀ)

ਜਾਣੀਐ—ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਛਾਣੀਐ—ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਾਈਐ—ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚੜੀਐ—ਚੜੀਦਾ ਹੈ। ਘੜੀਐ—ਘੜੀਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ : ਉੱਪਰ-ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ (੧) 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਅੱਠ-ਪੁਰਖ,
ਇਕ-ਵਚਨ' ਦਾ ਚਿਹਨ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ (੧) ਅਤੇ (ਅ) ਹਨ, ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
'ਕਰਮ ਵਾਚ' (Passive Voice) ਦੇ 'ਚਿਹਨ' 'ਯ' ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਪੁਰਾਤਨ
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ।

ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ

ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਹੋਂਦਾ 'ਫੜੀਅਗੁ' ਨਾਨਕ ਜਾਣੁ ॥੨॥੨੪॥ (ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੮੯)
'ਫੜੀਅਗੁ'—ਫੜਿਆ ਜਾਏਗਾ।

ਲਫਜ਼ 'ਫੜੀਅਗੁ' ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ 'ਗੁ' ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ ਦਾ ਚਿਹਨ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ (ੀ) ਅਤੇ (ਅ) ਹਨ, ਜੋ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਚਿਹਨ 'ਯ' ਤੋਂ ਵਟੀਜ ਕੇ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ।

ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ

ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅੰਭੁ ਜਲਉ ਤਨੁ 'ਜਾਲੀਅਉ' ਮਨੁ ਧਨੁ ਜਲਿ ਬਲਿ ਜਾਇ ॥੭॥੨॥
'ਜਾਲੀਅਉ'—ਜਾਲਿਆ ਜਾਏ। (ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੪)

ਲਫਜ਼ 'ਜਾਲੀਅਉ' ਦਾ ਅੰਤਲਾ (ਉ) 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' (Imperative mood) ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ (ੀ) ਅਤੇ (ਅ) 'ਕਰਮ-ਵਾਚ' ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਚਿਹਨ 'ਯ' ਤੋਂ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਧਾਤੂ (Root) 'ਜਾਲ' ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਪਿੱਛੇ 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ 'ਅਵਧੀ' ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ 'ਕਰਿ ਹੈ' ਆਦਿਕ ਹੈ, ਜੋ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (f) ਲਗਾ ਕੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੈ', 'ਹੈ', 'ਹਉ' ਆਦਿਕ ਲਗਾਇਆ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਇਸ ਰੂਪ ਤੋਂ ('f') ਦੇ ਥਾਂ ('ੀ') ਕਰ ਕੇ, ਅਤੇ ਅੰਤਲਾ 'ਅ' ਉਡਾ ਕੇ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵੇਖੋ:

ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਚਾਰਿ ਪਾਥ ਦੁਇ ਸਿੰਗ ਗੁੰਗ ਮੁਖ ਤਬ ਕੈਸੇ ਗੁਨ 'ਗਈ ਹੈ' ॥
ਊਠਤ ਬੈਠਤ ਠੇਗਾ ਪਰਿ ਹੈ ਤਬ ਕਤ ਮੁੰਡ 'ਲੁਕਈ ਹੈ' ॥੧॥੧॥੧॥
(ਭੁਜਗੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੪)
'ਗਈ ਹੈ'—ਗਾਏ ਜਾਣਗੇ। 'ਲੁਕਈ ਹੈ'—ਲੁਕਾਇਆ ਜਾਵਿਗਾ।

(੨) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢ ਦਾ ਅੱਖਰ 'ਯ' ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਜ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਯਮੁਨਾ' ਤੋਂ 'ਜਮੁਨਾ'। 'ਯਵ' ਤੋਂ 'ਜਉ'। 'ਯਦਾ' ਤੋਂ 'ਜਦੋਂ'। 'ਯਸ਼ਹ' ਤੋਂ 'ਜਸ'। 'ਯਮ' ਤੋਂ 'ਜਮ'।

ਕਈ ਵਾਰੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਯ' ਭੀ 'ਜ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :
'ਕਾਰਯ' ਤੋਂ 'ਕਾਜ'। 'ਅਦਯ' ਤੋਂ 'ਅੱਜ'।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਯ' ਭੀ 'ਜ' ਬਣ ਕੇ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਰੂਪ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ

ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਹਰਿ ਕੈ ਭਾਣੈ ਗੁਰੁ ਮਿਲੈ ਸੇਵਾ ਤਗਤਿ 'ਬਨੀਜੈ'॥

ਹਰਿ ਕੈ ਭਾਣੈ ਹਰਿ ਮਨਿ ਵਸੈ ਸਹਜੇ ਰਸੁ 'ਪੀਜੈ'॥੧੬॥

(ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੧੫)

ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਣ ਵਾਸਤੇ ਜੇ ਆਦਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਭੀ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਦਾ ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ ਵਰਤਣ ਦੇ ਥਾਂ, 'ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ, ਕਰਮ ਵਾਚ' ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ; ਉਥੇ ਇਹ 'ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ' ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਦੋਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ : 'ਦਾ' (ਦੇਣਾ) ਤੋਂ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਹੈ 'ਦੀਯ', ਅਤੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਅੱਨ ਪੁਰਖ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ 'ਦੀਯਤਾ', ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਕੇ ਦਿਹੁ'।

ਉੱਪਰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਯ' ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਜ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਦਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੇ ਹੋਏ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਰਮ ਵਾਚ' ਦੇ ਕਈ ਉਦਾਹਰਣ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ :

ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ

ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

(ਅਸਲ ਵਿਚ ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ)

ਸੰਤ ਚੀ ਸੰਗਤਿ ਸੰਤ ਕਥਾ ਰਸੁ ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਮਾਝੈ 'ਦੀਜੈ' ਦੇਵਾਦੇਵ ॥੨॥

(ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੬)

ਤੋਰੀ ਪਨਹ ਖੁਦਾਇ ਤੂ ਬਖਸੰਦਗੀ ॥

ਸੇਖ ਫਰੀਦੇ ਖੈਰੁ 'ਦੀਜੈ' ਬੰਦਗੀ ॥੪॥੧॥ (ਆਸਾ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੮)

ਮੋਹਿ ਨਿਰਗੁਣ 'ਦਿਚੈ' ਬਾਉ ਸੰਤ ਧਰਮਸਾਲੀਐ ॥੩॥

(ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੧੮)

ਪ੍ਰਤ ਮਿਲਹੁ ਪਿਆਰੇ ਮਇਆ ਧਾਰੇ

ਕਰਿ ਦਇਆ ਲੜਿ ਲਾਇ 'ਲੀਜੀਐ' ॥੧॥੩॥੬॥

(ਬਿਹਾਗਤਾ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੫੪੫)

ਤੇਰੇ ਗੁਣ ਬਹੁਤੇ ਮੈ ਏਕੁ ਨ ਜਾਣਿਆ ਮੈ ਮੂਰਖ ਕਿਛੁ 'ਦੀਜੈ' ॥

ਪ੍ਰਣਵਤਿ ਨਾਨਕ ਸੁਣਿ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬਾ ਤੁਝਦਾ ਪਥਰੁ ਲੀਜੈ ॥੪॥੪॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੬)

ਦੀਜੈ, ਦਿਚੈ, ਲੀਜੈ, ਲੀਜੀਐ।

(੩) ਕਈ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਨਾਲ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਬਨਾਣ ਲਈ 'ਯ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਪ' ਚਿਹਨ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

'ਰੰਗਣਾ' ਤੋਂ 'ਰਪਣਾ'। 'ਧੋਣਾ' ਤੋਂ 'ਧੁਪਣਾ'। 'ਜਿੱਤਣਾ' ਤੋਂ 'ਜਿਪਣਾ'। 'ਜਾਨਣਾ' ਤੋਂ 'ਜਾਪਣਾ'।

ਚਰਨ ਕਮਲ ਜਾ ਕਾ ਮਨੁ 'ਰਪੈ' ॥

ਸੋਗ ਅਗਨਿ ਤਿਸੁ ਜਨ ਨ ਭਿਆਪੈ ॥੨॥੧॥੫੫॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧੨, ਪੰਨਾ ੬੮੪)

ਮਾਟੀ ਕਾ ਭਿਆ 'ਧੋਪੈ' ਸੁਆਮੀ ਮਾਣਸ ਕੀ ਗਤਿ ਏਹੀ ॥੧॥੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੮੮੨)

ਤੂਝੀ ਬਾਣੀ ਜੇ 'ਰਪੈ' ਨਾ ਇਹੁ ਰੰਗੁ ਲਹੈ ਨ ਜਾਇ ॥੧॥੪੭੫॥੬॥੩੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੭)

ਜਿਸ ਨੇ ਆਪੇ ਰੰਗੇ ਸੁ ‘ਰਪਸੀ’ ਸਤਸੰਗਤਿ ਮਿਲਾਇ ॥੫॥੯॥੩੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੭)

ਰਪਸੀ—ਭਵਿੱਖਤ, ਕਰਮ ਵਾਚ, ਅੰਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਤੇਰਾ ਹੁਕਮੁ ਨ ‘ਜਾਪੀ’ ਕੇਤੜਾ ਸਚੇ ਅਲਖ ਅਪਾਰਾ ॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੬)

ਤਿਸ ਦਾ ਅੰਤੁ ਨ ‘ਜਾਪਈ’ ਗੁਰ ਸਬਦਿ ਝੁਝਾਈ ॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੬)

ਮਨ ਹਠਿ ਤਰਫ ਨ ‘ਜਿਪਈ’ ਜੇ ਬਹੁਤਾ ਘਾਲੇ ॥੪॥੭॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੭)

‘ਰਾਪੈ’—ਰੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਧੋਪੈ’—ਧੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ‘ਰਪੈ’—ਰੰਗਿਆ ਜਾਏ। ‘ਰਪਸੀ’—ਰੰਗਿਆ ਜਾਇਗਾ। ‘ਜਾਪੀ’—ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ। ‘ਜਾਪਈ’—ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਜਿਪਈ’—ਜਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

(੪) ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਧਾਤੂ ਦਾ ‘ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਰਦੰਤਕ’, ‘ਹੋਣਾ’ ਧਾਤੂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ‘ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ’ ਦਾ ਕੰਮ ਦੋਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਧਾਤੂ ਦੇ ‘ਕਰਮ ਵਾਚ ਵਰਤਮਾਨ’ ਦੇ ਨਾਲ ‘ਹੋਣਾ’ ਧਾਤੂ ਲਾ ਕੇ ‘ਕਰਮ ਵਾਚ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ’ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਤੁਮ ‘ਕਹੀਅਤ ਹੋ’ ਜਗਤ ਗੁਰ ਸੁਆਮੀ ॥

ਹਮ ‘ਕਹੀਅਤ’ ਕਲਿਜੁਗ ਕੇ ਕਾਮੀ ॥੧॥

(ਜੋਤਸਰੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੧੦)

ਸੋਤਨ ਕੇ ‘ਸੁਨੀਅਤ’ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਬਾਤ ॥੪॥੮੪॥ (ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੦)

ਜਨ ਨਾਨਕ ਦਾਸਨਿਦਾਸੁ ‘ਕਹੀਅਤ ਹੈ’

ਮੋਹਿ ਕਰਹੁ ਕ੍ਰਿਪਾ ਠਾਕੁਰ ਅਪੁਨੀ ॥੪॥੨੮॥੧੧੪॥

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੭)

ਭਗਤਿ ਵਡਲੁ ਉਆ ਕੋ ਨਾਮੁ ‘ਕਹੀਅਤੁ ਹੈ’

ਸਰਣਿ ਪ੍ਰਭੁ ਤਿਸੁ ਪਾਛੇ ਪਈਆ ॥੪॥੫॥

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੬)

ਕਹੀਅਤ ਹੋ। ਕਹੀਅਤ। ਕਹੀਅਤ ਹੈ।

(੫) ਕਿਸੇ ਧਾਤੂ ਤੋਂ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਬਣਾ ਕੇ 'ਜਾਣਾ' ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤ ਕੇ ਭੀ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ੳ) ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ :

ਅਗਮ ਅਗੋਚਰੁ 'ਲਖਿਆ ਨ ਜਾਇ' ॥੨॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩ ਵਾਰ ਸਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੧)

'ਥਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ' ਕੀਤਾ ਨ ਹੋਇ ॥੫॥

(ਜਪੁਜੀ)

ਲਖਿਆ ਨ ਜਾਇ। ਥਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ।

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ :

ਬਿਖੇ ਬਿਖੇ ਕੀ ਬਾਸਨਾ 'ਤਜੀਅ ਨਹ ਜਾਈ' ॥੨॥੩॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੫)

ਤਿਸ ਕੀ ਕੀਮਤਿ 'ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ' ॥੨॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩ ਵਾਰ ਸਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੧)

ਤਜੀਅ ਨਹ ਜਾਈ। ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ।

ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ (Infinitive Mood)

(੧) 'ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਕੁ ਗੁਆਂਢੀ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਹਿੰਦੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਉਪ-ਭਾਖਾ' ਹਨ—ਅਵਧੀ, ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ ਅਤੇ ਖੜੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ' ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕੇਂਦਰ-ਅਸਥਾਨ ਮਥੁਰਾ ਹੈ। 'ਅਵਧੀ' ਪੂਰਬੀ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ, ਇਹ ਅਵਧ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਤੇ ਬਨਾਰਸ ਤਕ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 'ਖੜੀ' ਬੋਲੀ ਮੇਰਠ ਦੇ ਚਹੁਵੀਂ ਪਾਸੀਂ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ 'ਣ' ਜਾਂ 'ਣਾ' ਲਾਉਣ ਨਾਲ ਬਣਦਾ ਹੈ।

'ਖੜੀ' ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸਾਧਾਰਨ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਦਾ ਹੀ ਅੰਤ 'ਨਾ' ਨਾਲ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ: ਆਨਾ, ਜਾਨਾ, ਕਰਨਾ।

ਬੁਜਭਾਖਾ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :

(ੳ) 'ਨੋ' ਨਾਲ; ਜਿਵੇਂ : ਆਵਨੋ, ਕਰਨੋ, ਲੇਨੋ, ਦੇਨੋ।

(ਅ) 'ਨ' ਨਾਲ; ਜਿਵੇਂ : ਆਵਨ, ਕਰਨ, ਲੇਨ, ਦੇਨ।

(ੲ) 'ਬੋ' ਨਾਲ; ਜਿਵੇਂ : ਆਯਬੋ, ਕਰਿਬੋ, ਦੇਬੋ, ਲੈਬੋ, ਕੀਬੋ, ਦੀਬੋ, ਲੀਭੋ ਭੀ ਹਨ।

'ਪੁਰਬੀ' ਜਾਂ 'ਸੁੱਧ ਅਵਧੀ' ਵਿਚ ਸਾਧਾਰਨ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਬ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਆਉਬ, ਜਾਬ, ਕਰਬ। ਇਸ 'ਬ' ਦੀ ਅਸਲੀ ਥਾਂ ਪੁਰਬੀ ਬੋਲੀਆਂ ਹੀ ਹਨ, ਜੋ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਵਿਚ ਭੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖ ਤੇ ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਬੋਲਿਆ ਭੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਹਮ ਕਰਬ, ਤੂੰ ਕਰਬੋ, ਤੈ ਕਰਬੋ), ਪਰ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਅੱਨ-ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ, ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ 'ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੇਤਕ' ਦੇ ਇਹ ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਸਾਰੇ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

(੨) ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂ (Transitive verb) ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ 'ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੇਤਕ', 'ਕ੍ਰਿਆ' ਹੋਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ 'ਕਰਮ' (Object) ਨਾਲ ਭੀ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਹ 'ਕਾਰਦੇਤਕ' ਕਦੇ 'ਨਾਵ' ਅਤੇ 'ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਵਾਂਗ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

(ੳ) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ('f') :

ਪ੍ਰਾਣੀ ਤੂੰ ਆਇਆ ਲਾਹਾ 'ਲੈਣਿ' ॥੩॥੭੩॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੪੩)

ਹਉ ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਇਉ ਪਛਾਣਦਾ ॥

ਦੁਯਾ ਕਾਗਲੁ 'ਚਿਤਿ' ਨ ਜਾਣਦਾ ॥੩॥੨॥੨੯॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੩)

ਨਾਨਕ ਜੀਅ ਉਪਾਇ ਕੈ 'ਲਿਖਿ' ਨਾਵੈ ਧਰਮੁ ਬਹਾਲਿਆ ॥੨॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੬੩)

ਨਾਮਾ ਕਹੈ ਹਉ 'ਤਰਿ' ਭੀ ਨ ਜਾਨਉ

ਮੋ ਕਉ ਬਾਹ ਦੇਹਿ ਬਾਹ ਦੇਹਿ ਬੀਨੁਲਾ ॥੪॥੧॥੧॥੨॥

(ਭਸੰਤ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੬)

ਕਿਆ ਹਮ ਕਥਹ ਕਿਛੁ 'ਕਥਿ' ਨਹੀ ਜਾਣਹ
ਪ੍ਰਤ ਤਾਵੈ ਤਿਵੈ ਭੁਲਾਨ॥੫॥੨॥ (ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੦੩)

ਗੁਰ ਸਰਣਾਈ 'ਜੋਹਿ' ਨ ਸਾਕੈ ਦੂਤੁ ਨ ਸਕੈ ਸਤਾਈ॥੪॥੩॥
(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੦੪)

ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਜੀਅਰਾ 'ਰਹਿ ਨ ਸਕੈ' ਜਿਉ ਬਾਲਕੁ ਖੀਰ ਅਧਾਰੀ॥੧॥੭॥
(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੨ ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰਨਾ ੫੦੬)

ਚਮਰਟਾ 'ਗਾਂਠਿ' ਨ ਜਨਈ॥੭॥ (ਸੋਰਠਿ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੯)

'ਲੈਣਿ ਆਇਆ'	ਵਿਚ	'ਲੈਣਿ'	ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ
'ਚਿਤਿ ਜਾਣਦਾ'	,,	'ਚਿਤਿ'	,,
'ਲਿਖਿ ਬਹਾਲਿਆ'	,,	'ਲਿਖਿ'	,,
'ਤਰਿ ਜਾਨਉ'	,,	'ਤਰਿ'	,,
'ਕਥਿ ਜਾਣਹ'	,,	'ਕਥਿ'	,,
'ਜੋਹਿ ਸਾਕੈ'	,,	'ਜੋਹਿ'	,,
'ਰਹਿ ਸਕੈ'	,,	'ਰਹਿ'	,,
'ਗਾਂਠਿ ਜਨਈ'	,,	'ਗਾਂਠਿ'	,,

ਦੂਜਾ ਕਾਗਲੁ 'ਚਿਤਿ' ਨ ਜਾਣਦਾ—ਦੂਜਾ ਕਾਗਲੁ 'ਚਿਤੁਨਾ' ਨਹੀ ਜਾਣਦਾ।

(ਅ) 'ਸਾਧਾਰਨ ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ ਅੰਤਲੇ 'ਨਾ' ਜਾਂ 'ਣਾ' ਦਾ 'ਾ' ਹਟਾ ਕੇ, ਜਿਵੇਂ:

ਬੈਸ ਕੋ ਪੂਤੁ 'ਬੀਆਹਨ' ਚਲਿਆ ਸੁਇਨੇ ਮੰਡਪ ਛਾਏ॥੩॥੬॥
(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੭)

ਘੋਰੇ ਚਰਿ ਤੈਸ 'ਚਰਾਵਨ' ਜਾਈ॥੨੨॥ (ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੧)

ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਕਰਹਿ ਸੇਈ ਜਨ ਸੋਹਣੇ
'ਤਿਨ੍ ਕਉ ਪਰਜਾ 'ਪੂਜਣ' ਆਈ॥੨॥੧੪॥

(ਮ: ੩, ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੧੪)

ਗੁਣਵੰਤੀ ਸਹੁ ਰਾਵਿਆ ਨਿਰਗੁਣਿ ਕੂਕੈ ਕਾਇ ॥

ਜੇ ਗੁਣਵੰਤੀ ਥੀ ਰਹੈ ਤਾ ਭੀ ਸਹੁ 'ਰਾਵਣ' ਜਾਇ ॥੧॥੨॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੫੭)

ਪਾਲਾ ਕਕਰੁ ਵਰਫ ਵਰਸੈ ਗੁਰਸਿਖੁ ਗੁਰ 'ਦੇਖਣ' ਜਾਈ ॥੨॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੨ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੫੮)

ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵਿਚ 'ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ':

ਬੀਆਹਨ, ਚਰਾਵਨ, ਪੂਜਣ, ਰਾਵਣ, ਦੇਖਣ।

ਇਹ ਸਾਰੇ 'ਕਾਰਦੰਤਕ' ਉੱਪਰਲੇ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵਿਚ 'ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ।

(ੲ) ਧਨ ਪਿਰ ਏਕੈ ਸੰਗਿ ਬਸੇਰਾ ॥

ਸੇਜ ਏਕ ਪੈ 'ਮਿਲਨੁ' ਦੁਹੇਰਾ ॥੨॥੮॥੩੦॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੩)

ਸਾਚਾ 'ਨਾਵਣੁ' ਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ॥ਰਹਾਉ॥੩੭॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੪)

ਭਰਿ ਸਰਵਤੁ ਜਬ ਊਛਨੈ ਤਬ 'ਤਰਣੁ' ਦੁਹੇਲਾ ॥੨॥

(ਸੁਹੀ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੮੪)

ਸੁਨਿ ਸਖੀਏ ਪ੍ਰਭ 'ਮਿਲਣ' ਨੀਸਾਨੀ ॥

ਮਨੁ ਤਨੁ ਅਰਪਿ ਤਜਿ ਲਾਜ ਲੋਕਾਨੀ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੩॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੭੩੭)

'ਮਿਲਣ' ਨੀਸਾਨੀ—ਮਿਲਣ ਦੀ ਨੀਸਾਨੀ।

ਨੋਟ: ਇਹਨਾਂ ਉੱਪਰ-ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ 'ਮਿਲਨੁ', 'ਨਾਵਣੁ', 'ਤਰਣੁ' ਅਤੇ 'ਮਿਲਣ', 'ਨਾਵ' (Noun) ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ।

(ਸ) ਅਵਧੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਬੋ' ਅੰਤ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਵੇਖੋ:

ਪ੍ਰੇਮ ਕੀ ਜੇਵਰੀ ਭਾਧਿਓ ਤੇਰੇ ਜਨੁ ॥

ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ 'ਛੂਟਿਬੋ' ਕਢਨ ਗੁਨ ॥੩॥੪॥

(ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੭)

ਕਬੀਰ ਮੈ ਜਾਨਿਓ 'ਪੜਿਬੋ' ਭਲੇ 'ਪੜਿਬੋ' ਸਿਉ ਭਲ ਜੋਗੁ ॥੪੫॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੬)

ਮੇਰੇ ਮਨਿ 'ਬਾਸਿਬੋ' ਗੁਰ ਗੋਵਿੰਦ ॥੧॥੭॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੪)

ਲਰਿਕੀ ਲਰਿਕਨ 'ਖੇਬੋ' ਨਾਹਿ ॥ ਮੁੰਡੀਆ ਅਨਦਿਨੁ ਧਾਪੇ ਜਾਹਿ ॥੨॥੩॥੬॥

(ਕੌਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੧)

ਨੋਟ : ਕੁਝ 'ਕਾਰਦੰਤਕਾਂ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਬੋ' ਅਤੇ ਕੁਝ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਬੇ' ਹੈ। ਅਗਲੇ ਉਦਾਹਰਣ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ 'ਕਾਰਦੰਤਕ' ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਦੇ ਵਰਤੋਂ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ 'ਬੋ' ਤੋਂ 'ਬੇ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ: 'ਪੜਿਬੋ ਸਿਉ', 'ਜਾਇਬੋ ਕਉ', 'ਬਿਨੁ ਮਿਲਬੋ', 'ਮਿਲਬੋ ਕੀ', 'ਮਰਬੋ ਕੋ', 'ਕਹਿਬੋ ਮਾਹਿ', 'ਕਰਬੋ ਕਉ'।

ਕਬੀਰ ਮੈ ਜਾਨਿਓ ਪੜਿਬੋ ਭਲੇ 'ਪੜਿਬੋ' ਸਿਉ ਭਲ ਜੋਗੁ ॥੪੫॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੬)

ਰਾਮੁ ਨ ਜਪਹੁ ਕਵਨ ਮਤਿ ਲਾਗੇ ॥

ਮਰਿ 'ਜਾਇਬੋ' ਕਉ ਕਿਆ ਕਰਹੁ ਅਭਾਗੇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧॥

(ਸੁਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੨)

ਬਿਨੁ 'ਮਿਲਬੋ' ਇਹੁ ਦਿਨੁ ਨ ਬਿਹਾਵੈ ॥

ਮਿਲੇ ਪ੍ਰਭੁ ਤਾ ਸਭ ਸੁਖ ਪਾਵੈ ॥੩॥੧੧॥ (ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੩੭੩)

ਪ੍ਰਭ 'ਮਿਲਬੋ' ਕੀ ਨਾਲਸਾ ਤਾ ਤੇ ਆਲਸੁ ਕਹਾ ਕਰਉ ਗੇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੨੮੯)

ਭੈ 'ਮਰਬੋ' ਕੇ ਬਿਸਰਤ ਨਾਹਨਿ ਤਿਹ ਚਿੰਤਾ ਤਨੁ ਜਾਫਾ ॥੧॥੨॥੬॥

(ਜੋਤਸਰੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੭੦੩)

ਜਿਸੁ ਸਿਮਰਤ ਮਨਿ ਹੋਤ ਅਨੰਦਾ ਉਤਰੈ ਮਨਹੁ ਜੰਗੀਲਾ ॥

'ਮਿਲਬੋ' ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਬਰਨਿ ਨ ਸਾਕਉ ਨਾਨਕ ਪਰੈ ਪਰੀਲਾ ॥੨॥੪॥੧੩॥

(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੪੯੮)

ਬਿਨੁ 'ਮਿਲਬੇ' ਨਾਹੀ ਸੰਤਖਾ ਪੇਖਿ ਦਰਸਨੁ ਨਾਨਕ ਜੀਜੈ ॥੨॥੧॥

(ਕਲਿਆਨ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੨੧)

ਕਬੀਰ ਰਾਮੇ ਰਾਮ ਕਹੁ 'ਕਹਿਬੇ' ਮਾਹਿ ਬਿਬੇਕੁ ॥੧੯੧॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੪)

ਕਲਜੁਗ ਦੁਰਤ ਦੂਰ 'ਕਰਬੇ' ਕਉ ਦਰਸਨੁ ਗੁਰੂ ਸਗਲ ਸੁਖ ਸਾਗਰੁ ॥੪॥

(ਸਵਈਏ ਮ: ਚਉਥੇ ਕੇ, ਮਥੁਰਾ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੪)

ਨੋਟ: ਪਰ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਭੀ ਕਿਤੇ ਟਾਵੇਂ ਥਾਂ 'ਬੇ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਬੇ' ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਮੈ ਕਉ ਤਾਰਿਲੇ ਰਾਮਾ ਤਾਰਿ ਲੇ ॥

ਮੈ ਅਜਾਨੁ ਜਨੁ 'ਤਰਿਬੇ' ਨ ਜਾਨਉ ਬਾਪ ਬੀਨੁਲਾ ਬਾਹ ਦੇ ॥

(ਗੋਡਾ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੩)

ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ

(Indeclinable Past Participle)

(੧) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ' ਦੇ ਬਨਾਣ ਦੇ ਦੋ ਤਰੀਕੇ ਹਨ:

੧. 'ਧਾਤੂ' ਦੇ ਨਾਲ 'ਤ੍ਰਾ' ਲਾ ਕੇ; ੨. ਜੇ ਧਾਤੂ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਅਗੇਤਰ ਲੱਗਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ 'ਯ' ਲਗਾ ਕੇ, ਜਿਵੇਂ:

(ੳ) ਦਾ (ਦੇਣਾ) ਤੋਂ ਦਤ੍ਰਾ—ਦੇ ਕੇ। ਜਿ (ਜਿੱਤਣਾ) ਤੋਂ ਜਿਤ੍ਰਾ—ਜਿੱਤ ਕੇ। ਕ੍ਰਿ (ਕਰਨਾ) ਤੋਂ ਕ੍ਰਿਤ੍ਰਾ—ਕਰ ਕੇ। ਭੂ (ਹੋਣਾ) ਤੋਂ ਭੂਤ੍ਰਾ—ਹੋ ਕੇ।

(ਅ) ਆ + ਦਾ (ਲੈਣਾ) ਤੋਂ ਆਦਾਯ—ਲੈ ਕੇ। ਸੰ + ਕ੍ਰਿ (ਸਵਾਰਨਾ) ਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਯ—ਸਜਾ ਕੇ।

(੨) 'ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਵਿਚ 'ਤ੍ਰਾ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਯ' ਦਾ ਹੀ ਵਰਤਾਰਾ ਸੀ, ਉਹ ਭੀ 'ਯ' ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਭਾਵ 'ਇ' ਤੇ 'ਅ' ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਕਾਰਦੰਤਕ ਬਨਾਣ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ 'ਅ' ਭੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਵੰਨਗੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ

ਸ਼:	ਪ੍ਰ:	ਪੁ: ਪੰ:
ਸ਼ੁਰੂਤਾ	ਸੁਣਿਅ	ਸੁਣਿ (= ਸੁਣ ਕੇ)
ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਵਾ	ਦੇਖਿਅ	ਦੇਖਿ (= ਦੇਖ ਕੇ)
ਵਿਸਮ੍ਰਿਤਤ	ਵਿਸੁਮਰਿਅ	ਵਿਸਾਰਿ (= ਵਿਸਾਰ ਕੇ)
ਪ੍ਰਸਾਰਤ	ਪਸਾਰਿਅ	ਪਸਾਰਿ
ਪ੍ਰਸਥਾਪਤ	ਪੱਠਾਵਿਅ	ਪਠਾਇ
ਗਤਾਤਾ	ਜਾਣਿਅ	ਜਾਣਿ (= ਜਾਣ ਕੇ)
ਦਤਾ	ਦਇਅ	ਦੇਇ (= ਦੇ ਕੇ)
ਸਿਕਤਾ	ਸਿੰਚਿਅ	ਸਿੰਚਿ (= ਸਿੰਚ ਕੇ)

(੩) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਕਾਰਦੰਤਕ ਦੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮਾਣ:

ਸਚਾ ਖਸਮੁ 'ਕਲਾਣਿ' ਕਮਲੁ ਵਿਗਸਿਆ ॥੨੩॥

'ਕਲਾਣਿ'—ਕਲਾਣ ਕੇ, ਸਾਲਾਹ ਕੇ। (ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੮)

ਸਾਕਤ ਕੁਝੇ ਊਭ ਸੁਕ ਹੂਏ

ਮਨਿ ਅਭਿਮਾਨੁ 'ਵਿਛੁੜਿ' ਦੂਰਿ ਗਈਆ ॥੨੪॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੪)

'ਵਿਛੁੜਿ'—ਵਿੱਛੜ ਕੇ।

[ਨੋਟ: ਸ਼ਬਦ 'ਵਿਛੁੜਿ' ਦਾ ਰੂਪ ਖ਼ਾਸ ਧਿਆਨ-ਜੋਗ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ 'ਛ' ਦੇ ਨਾਲ ਸਦਾ () ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਧਾਤੂ 'ਵਿੱਛੁਰ' ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ: ਢੱਕ ਦੇਣਾ, ਲਿੱਥ ਦੇਣਾ, ਕੱਜ ਦੇਣਾ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਧਾਤੂ ਦਾ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ (Past Participle) ਵਿਛੁਰਿਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਵਿਛੁੜਤ' ਜਾਂ 'ਬਿਛੁੜਤ' ਹੈ।]

ਭੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭ ਦੇਖੇ 'ਜੋਇ' ॥੨॥ (ਬਸੰਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੫)

'ਜੋਇ'—ਜੋਹ ਕੇ, ਖੋਜ ਕੇ।

'ਉਨਵਿ' ਘਨਹਰੁ ਗਰਜੇ ਬਰਸੈ ਕੋਕਿਲ ਮੋਰ ਬੈਰਾਓ ॥੨੨॥

'ਉਨਵਿ'—ਨਿਵ ਕੇ।

(ਸਾਰਗ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੯੭)

‘ਖੋਲ੍ਹ’ ਭੀਤਿ ਮਿਲੇ ਪਰਮਾਨੰਦਾ ॥੪॥੧੪॥ (ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੬)

‘ਖੋਲ੍ਹ’—ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ।

(੪) ਸ਼ੁਰ-ਅੰਤ ਧਾਤੂਆਂ (Verbs ending in Vowel) ਦਾ ਪੁਰਬ ਪੁਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ ਬਨਾਣ ਵੇਲੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਅੰਤਮ ਚਿਹਨ (‘ਇ’) ਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਪਿਛਲੇ ‘ਸ਼ੁਰ’ (Vowel) ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਹੋਰ ਰੂਪ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਪੀ (= ਪੀਣਾ):

‘ਪੀ’ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਆਘਾਨਿਆ ਗੁਰਿ ਅਮਰੁ ਕਰਾਇਆ ॥੨॥੩॥੩੩॥

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੮)

‘ਪੀ’ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤ੍ਰਿਪਤਾਸਿਆ ਤਾ ਕਾ ਅਚਰਜੁ ਸੁਆਦ ॥੨॥੨੫॥੫੫॥

‘ਪੀ’—ਪੀ ਕੇ।

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੪)

ਦੇ (= ਦੇਣਾ):

ਮਾਤ ਗਰਤ ਮਹਿ ਹਾਥ ‘ਦੇ’ ਰਖਿਆ ॥੧॥੧੧॥੧੬॥

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੫)

ਗਹਿ ਓਟ ਚਿਤਵੀ ਨਾਥ ॥ ਨਾਨਕਾ ‘ਦੇ’ ਰਖੁ ਹਾਥ ॥੪॥੨॥

‘ਦੇ’—ਦੇ ਕੇ।

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀ ਘਰੁ ੧੨, ਪੰਨਾ ੮੩੮)

ਨਾਨਕਿ ਰਾਜੁ ਚਲਾਇਆ ਸਚੁ ਕੋਟੁ ਸਤਾਈ ਨੀਥ ‘ਦੇ’ ॥੧॥

‘ਦੇ’—ਦੇ ਕੇ।

(ਰਾਮਕਲੀ ਵਾਰ ਸਤੋ ਬਲਵੰਭ ਦੀ, ਪੰਨਾ ੮੬੬)

ਸਗਲ ਬਿਆਧਿ ਮਨ ਤੇ ‘ਖੇ’ ਨਸੇ ॥੭॥੧੩॥

(ਸੁਖਮਨੀ, ਪੰਨਾ ੨੮੭)

‘ਖੇ’—ਨਾਸ ਹੋ ਕੇ।

ਪੈ (= ਪੈਣਾ):

ਸਦਾ ਸਦਾ ਜਪੀ ਤੇਰਾ ਨਾਮੁ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਇ ‘ਪੈ’ ॥੧॥੮॥

‘ਪੈ’—ਪੈ ਕੇ।

(ਸਲੋਕੁ ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੬੧)

ਕਦੇ ਕਦੇ (ਇ) ਚਿਹਨ ਲਾਉਣ ਵੇਲੇ ਇਸ ਧਾਤੂ ਦੀਆਂ ਅੰਤਮ (‘ੈ’) ਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਬਿਸਟਾ ਅੰਦਰਿ ਕੀਟ ਜੇ ‘ਪਾਇ’ ਪਚਹਿ ਵਾਰੋ ਵਾਰ ॥੨॥੮॥

‘ਪਾਇ’—ਪੈ ਕੇ।

(ਸਲੋਕੁ ਮ: ੩, ਸਿਰੀਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫)

(੫) ਛੰਦ ਦੀ ਚਾਲ ਜਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ('i') ਦਾ ('ੀ') ਜਾਂ ('ੇ') ਭੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਮੰਗਲੁ ਨਾਰੀ ਗਾਵਹਿ 'ਆਏ' ॥੧॥੫॥ (ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੮)

ਇਥੇ 'ਆਇ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਆਏ' ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ।

ਅਚਿੰਤੁ ਨਾਮੁ ਵਸਿਆ ਮਨਿ 'ਆਈ' ॥੧॥੧੦॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੮)

ਇਥੇ 'ਆਇ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਆਈ' ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਛ ਪੁਨੀ ਪੂਰੇ ਗੁਰ 'ਮਿਲੇ' ॥੪॥੧੨੭॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੯੧)

ਇਥੇ 'ਮਿਲਿ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਮਿਲੇ' ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮੈ ਪ੍ਰੇਮੁ ਨ ਚਾਖਿਆ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਭਾਉ 'ਕਰੇ' ॥੨॥੧॥੧੪॥੨੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੪੫੧)

ਇਥੇ 'ਕਰਿ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਕਰੇ' ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

(੬) ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਇਸ 'ਕਾਰਦੰਤਕ' ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਵਾਸਤੇ ਚਿਹਨ 'ਕਰ' ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ : 'ਖਾ ਕਰ', 'ਲੇਟ ਕਰ' ਆਦਿਕ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਾਰਦੰਤਕ ਦਾ ('i') ਚਿਹਨ ਵਰਤ ਕੇ ਭੀ ਕਦੇ ਕਦੇ 'ਕਰ' ਧਾਤੂ ਦਾ ਕਾਰਦੰਤਕ ('ਕਰਿ') ਅਸਲੀ ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ :

ਪਤਿਤ ਪਾਵਨ ਪ੍ਰਭੂ 'ਤਿਆਗਿ ਕਰੇ' ਕਹੁ ਕਰ ਠਹਰਾਈਐ ਰਾਮ ॥੨॥੧॥੪॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਮੰਗਲ, ਪੰਨਾ ੮੪੮)

'ਤਿਆਗਿ ਕਰੇ'—ਤਿਆਗਿ ਕਰਿ।

ਗੁਰੁ ਸੁੰਦਰੁ ਮੋਹਨੁ 'ਪਾਇ ਕਰੇ' ਹਰਿ ਪ੍ਰੇਮ ਬਾਣੀ ਮਨੁ ਮਾਰਿਆ ॥੪॥੧॥੫॥

'ਪਾਇ ਕਰੇ'—ਪਾਇ ਕਰਿ। (ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੭੭੬)

(੭) ਇਹ ਸਹਾਇਕ-ਕਾਰਦੰਤਕ ('ਕਰਿ') 'ਕੈ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਰੇਣਿ ਗਵਾਈ 'ਸੋਇ ਕੈ' ਦਿਵਸੁ ਗਵਾਈਆ ਯਾਇ ॥੧॥੧॥੧੮॥

(ਗਉੜੀ ਬੇਰਾਗਣਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੬)

ਕਾਜੀ 'ਹੋਇ ਕੈ' ਬਹੈ ਨਿਆਇ॥ ਫੇਰੇ ਤਸਬੀ ਕਰੇ ਖੁਦਾਇ॥

ਵਥੀ 'ਲੈ ਕੇ' ਹਭੁ ਗਵਾਏ॥ ਜੇ ਕੋ ਪੁਛੈ ਤਾ ਪਕਿ ਸੁਣਾਏ॥੧॥੧੧॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੬੫੧)

ਨੋਟ: ਇਸ ਸਹਾਇਕ-ਕਾਰਦੇਤਕ ਸ਼ਬਦ 'ਕਰਿ' ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਰ' ਉੱਡ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਥਾਂ 'ਏ' ਹੋ ਕੇ 'ਕਇ' ਬਣਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ 'ਕੈ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸ਼ਬਦ 'ਕਰਿ' ਤੋਂ 'ਕੈ' ਰੂਪ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਬੂਤ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਸਵਈਏ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਕਾਗਦ ਦੀਪ ਸਭੈ ਕਰਿ ਕੈ ਅਭੁ ਸਾਤ ਸਮੁੰਦਨ ਕੀ ਮਸੁ 'ਕੈ' ਹਉ॥੧੦੧॥

(ਥਰਿਤੁ ਨਾਟਕ, ਧਿਆਇ ੧, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦)

ਮਸੁ 'ਕੈ' ਹਉ = ਮਸੁ 'ਕਰਿ' ਹਉ।

(੮) ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਹੋ ਕੇ', 'ਸਉਂ ਕੇ', 'ਤਿਆਗ ਕੇ' ਆਦਿਕ ਕਾਰਦੇਤਕ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੇਤਕ ਵਿਚ ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਾਰਦੇਤਕ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਅੰਤਮ ਚਿਹਨ ('f') ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ('ਕੈ') ਦੇ ਥਾਂ ('ਕੇ') ਹੈ।

ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਰਦੇਤਕ

ਖਾਇ ਕੈ

ਸੋਇ ਕੈ

ਤਿਆਗਿ ਕੈ

ਹੋਇ ਕੈ

ਨਵੀਨ ਕਾਰਦੇਤਕ

ਖਾ ਕੇ

ਸਉਂ ਕੇ

ਤਿਆਗ ਕੇ

ਹੋ ਕੇ

(੯) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ:

ਇਹ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੇਤਕ ਦਾ 'ਚਿਹਨ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ੜਾ' ਹੈ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ 'ਤੁਆ' ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਥਦੇ ਰਤੰ ਹਿਤੰ ਮਇਆ ਕੀਰਤੰ ਕਲੀ ਕਰਮ 'ਕ੍ਰਿਤੁਆ'॥

ਮਿਟੰਤਿ ਤਤ੍ਤਾਗਤ ਤਰਮ ਮੋਹੇ॥੮॥

'ਕ੍ਰਿਤੁਆ'—ਕਰ ਕੇ।

(ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫੪)

ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ (Causative Verb)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ ਹਨ :

(੧) ਉਹ ਜੋ ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ 'ਅਯ' ਲਗਾਇਆਂ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ : ਕ੍ਰਿ ਤੋਂ 'ਕਾਰਯ'। ਗਮ ਤੋਂ 'ਗਮਯ'। ਘਟ ਤੋਂ 'ਘਟਯ'।

(੨) ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 'ਅਯ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਪ' ਦਾ ਆਗਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ : ਗੈ ਤੋਂ 'ਗਾਪਯ'। ਖੜੈ ਤੋਂ 'ਖੜਾਪਯ'। ਸਨਾ ਤੋਂ 'ਸਨਾਪਯ'।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਾਂਗ 'ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਵਿਚ ਭੀ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ : (੧) ਕਾਰੇਇ, ਭਾਵੇਇ, ਮੋਹੇਇ; (੨) ਕਹਾਵੇਹਿ, ਪੁੱਛਾਵੇਮਿ।

ਫਰਕ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਪ' ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਪ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਵ'। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਵ' (ਆਵ) ਵਾਲੀ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਦਾ ਵਧੀਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੀ।

ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ : 'ਕਰਾਵੇਇ', 'ਜਾਣਾਵੇਇ', 'ਉੱਠਾਵੇਇ', 'ਦੇਵਾਵੇਇ' ਆਦਿਕ। ਪਰ ਉਥੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚ ਭੀ ਕਈ ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਭੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ : 'ਗਮਇ', 'ਜਟਇ' ਆਦਿਕ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ 'ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ' 'ਆਵ' ਤੇ 'ਆ' ਦੋਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ :

ਅੱਠ ਪੁਰਖ

ਜਿਸਹਿ 'ਜਰਾਏ' ਆਪਿ ਸੋਈ ਅਜਰੁ ਜਰੈ॥੩॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੮)

ਪੰਡਿਤੁ 'ਆਖਾਏ' ਬਹੁਤੀ ਰਾਹੀ ਕੋਰਕ ਮੋਠ ਜਿਨੇਹਾ॥੨॥੭॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੦)

ਕੀਮਤਿ ਜੋ ਪਾਵੈ ਆਪਿ 'ਜਾਣਾਵੈ' ਆਪਿ ਅਤੁਲੁ ਨ ਭੁਲਾਏ॥੯॥੨॥੫॥

(ਸੁਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੭੬੭)

ਗੁਰੁ ਭੇਟੇ ਹਰਿ ਨਾਮੁ 'ਚੇਤਾਵੈ' ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਹੋਰ ਭੂਨੁ ਪਗੀਰਿ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਆਪਿ ਨ ਭੂਏ ਲੋਕ 'ਭੁਤਾਵੈ'॥ ਮਨ ਕਾ ਅੰਧਾ ਅੰਧੁ ਕਮਾਵੈ॥੩॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੩ ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰਨਾ ੮੩੨)

ਕਾਜੀ 'ਹੋਇ ਕੈ' ਬਹੇ ਨਿਆਇ॥ ਫੇਰੇ ਤਸਬੀ ਕਰੇ ਖੁਦਾਇ॥

ਵਢੀ 'ਲੈ ਕੇ' ਹਕੁ ਗਵਾਏ॥ ਜੇ ਕੋ ਪੁਛੈ ਤਾ ਪਤਿ ਸੁਣਾਏ॥੧॥੧੧॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੧)

ਨੋਟ: ਇਸ ਸਹਾਇਕ-ਕਾਰਦੰਤਕ ਸ਼ਬਦ 'ਕਰਿ' ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਰ' ਉੱਡ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਥਾਂ 'ਏ' ਹੋ ਕੇ 'ਕਇ' ਬਣਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ 'ਕੈ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸ਼ਬਦ 'ਕਰਿ' ਤੋਂ 'ਕੈ' ਰੂਪ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਬੂਤ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਸਵਈਏ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਕਾਗਦ ਦੀਪ ਸਭੈ ਕਰਿ ਕੈ ਅਰੁ ਸਾਤ ਸਮੁੰਦਨ ਕੀ ਮਸੁ 'ਕੈ' ਹਉ॥੧੦੧॥

(ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ, ਧਿਆਇ ੧, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦)

ਮਸੁ 'ਕੈ' ਹਉ = ਮਸੁ 'ਕਰਿ' ਹਉ।

(੮) ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਹੋ ਕੇ', 'ਸਉਂ ਕੇ', 'ਤਿਆਗ ਕੇ' ਆਦਿਕ ਕਾਰਦੰਤਕ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ ਵਿਚ ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਾਰਦੰਤਕ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਅੰਤਮ ਚਿਹਨ ('ਿ') ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ('ਕੈ') ਦੇ ਥਾਂ ('ਕੇ') ਹੈ।

ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਰਦੰਤਕ

ਖਾਇ ਕੈ

ਸੋਇ ਕੈ

ਤਿਆਗਿ ਕੈ

ਹੋਇ ਕੈ

ਨਵੀਨ ਕਾਰਦੰਤਕ

ਖਾ ਕੇ

ਸਉਂ ਕੇ

ਤਿਆਗ ਕੇ

ਹੋ ਕੇ

(੯) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ:

ਇਹ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ ਦਾ 'ਚਿਹਨ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਕ੍ਰਾ' ਹੈ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ 'ਤੁਆ' ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਥਵੰ ਰਤੰ ਹਿਤੰ ਮਇਆ ਕੀਰਤੰ ਕਲੀ ਕਰਮ 'ਕ੍ਰਿਤੁਆ'॥

ਮਿਟੰਤਿ ਤਤ੍ਰਾਗਰ ਤਰਮ ਸੋਹੰ॥੮॥

'ਕ੍ਰਿਤੁਆ'—ਕਰ ਕੇ।

(ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫੪)

ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ (Causative Verb)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ ਹਨ :

(੧) ਉਹ ਜੋ ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ 'ਅਯ' ਲਗਾਇਆਂ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ : ਕ੍ਰਿ ਤੋਂ 'ਕਾਰਯ'। ਗਮ ਤੋਂ 'ਗਮਯ'। ਘਟ ਤੋਂ 'ਘਟਯ'।

(੨) ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 'ਅਯ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਪ' ਦਾ ਆਗਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ : ਗੀ ਤੋਂ 'ਗਾਪਯ'। ਖੜੇ ਤੋਂ 'ਖੜਾਪਯ'। ਸਨਾ ਤੋਂ 'ਸਨਾਪਯ'।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਾਂਗ 'ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਵਿਚ ਭੀ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ : (੧) ਕਾਰੇਇ, ਭਾਵੇਇ, ਮੋਹੇਇ; (੨) ਕਹਾਵੇਹਿ, ਪੁੱਛਾਵੇਮਿ।

ਫ਼ਰਕ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਪ' ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਪ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਵ'। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਵ' (ਆਵ) ਵਾਲੀ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਦਾ ਵਧੀਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੀ।

ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ : 'ਕਰਾਵੇਇ', 'ਜਾਣਾਵੇਇ', 'ਉੱਠਾਵੇਇ', 'ਦੇਵਾਵੇਇ' ਆਦਿਕ। ਪਰ ਉਥੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚ ਭੀ ਕਈ ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਭੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ : 'ਗਮਾਇ', 'ਜਣਾਇ' ਆਦਿਕ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ 'ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ' 'ਆਵ' ਤੇ 'ਆ' ਦੋਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ :

ਅੱਠ ਪੁਰਖ

ਜਿਸਹਿ 'ਜਰਾਏ' ਆਪਿ ਸੋਈ ਅਜਰੁ ਜਰੈ ॥੩॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੮)

ਪੰਡਿਤੁ 'ਆਖਾਏ' ਬਹੁਤੀ ਥਾਹੀ ਕੋਰਬ ਮੇਠ ਜਿਨੇਹਾ ॥੨॥੭॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੦)

ਕੀਮਤਿ ਸੋ ਪਾਵੈ ਆਪਿ 'ਜਾਣਾਵੈ' ਆਪਿ ਅਤੁਲੁ ਨ ਭੁਲਾਏ ॥੯॥੨॥੫॥

(ਸੁਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੮, ਪੰਨਾ ੭੬੭)

ਗੁਰੁ ਭੇਟੇ ਹਰਿ ਨਾਮੁ 'ਚੇਤਾਵੈ' ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਹੋਰ ਭੂਨੁ ਪਰੀਤਿ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਆਪਿ ਨ ਭੁਭੈ ਲੋਕ 'ਭੁਭਾਵੈ' ॥ ਮਨ ਕਾ ਅੰਧਾ ਅੰਧੁ ਕਮਾਵੈ ॥੩॥

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੩ ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰਨਾ ੮੩੨)

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਵਰਤਣਾ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਟ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਫ਼ਰਕ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਘਟਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

‘ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼’ ਅਤੇ ‘ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ’ ਵਿਚ ਅੱਪੜ ਕੇ ‘ਕਾਰਕਾਂ’ ਦੇ ‘ਚਿਹਨਾਂ’ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਧੀਕ ਗੜਬੜ ਹੋ ਗਈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਲਿੰਗ ਸਨ—ਪੁਲਿੰਗ, ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਦੇ ਥਾਂ ਭੀ ਪੁਲਿੰਗ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਜੋ ‘ਕਾਰਕ ਚਿਹਨ’ ਪੁਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸਨ, ਉਹੀ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਇਕੋ ਹੀ ‘ਕਾਰਕ-ਚਿਹਨ’ ਕਈ ਕਾਰਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ; ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਰੂਪ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ:

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਸੋ ‘ਨੈਨਹੁ’ ਪੋਖਿਆ ॥੩॥੧੪॥ (ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੫)
‘ਨੈਨਹੁ’—ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ।

ਸੋ ਐਸਾ ਦਾਤਾਰੁ ‘ਮਨਹੁ’ ਨ ਵੀਸਰੈ ॥੩॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੮)

‘ਮਨਹੁ’—ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਬਰਨ ਸੰਤਨ ਕੇ ਮਾਥੇ ਮੇਰੇ ਊਪਰਿ ‘ਨੈਨਹੁ’ ਧੁਰਿ ਬਾਛਾਈ ॥੩॥੧੭॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੭)

‘ਨੈਨਹੁ’—ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ।

ਸੋ, ਜਦੋਂ ‘ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ’ ਵਿਚ ਕਈ ‘ਅਪ੍ਰਾਪਨ ਕਾਰਕਾਂ’ (Oblique Cases) ਵਾਸਤੇ ਇਕੋ ਹੀ ‘ਚਿਹਨ’ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਤਾਂ ਅਰਥ ਵਿਚ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ‘ਕਾਰਕ-ਚਿਹਨਾਂ’ ਦੇ ਥਾਂ ‘ਸੰਬੰਧਕਾਂ’ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਹ ਸੂਖਮ ਭੇਦ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ‘ਕਾਰਕ-ਚਿਹਨਾਂ’ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਪਰਗਟ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਇਹਨਾਂ ‘ਸੰਬੰਧਕਾਂ’ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਦੱਸੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ‘ਸੰਬੰਧਕਾਂ’ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਦੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਇਕੋ ਹੀ ਅਰਥ ਵਾਲੇ ਕਈ ‘ਸੰਬੰਧਕ’ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆ ਗਏ।

ਨੋਟ: ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ‘ਸੰਬੰਧਕ’ ਵਰਤਣ ਦੇ ਖ਼ਾਸ ਖ਼ਾਸ ਤਰੀਕੇ ਹਨ, ਕੋਈ ‘ਸੰਬੰਧਕ’ ਕਿਸੇ ‘ਕਾਰਕ’ ਨਾਲ ਅਤੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ‘ਕਾਰਕ’ ਨਾਲ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ‘ਸੰਬੰਧਕ’ ‘ਵਿਨਾ’ ਕਿਸੇ ‘ਨਾਂਵ’ ਦੇ ‘ਕਰਮ ਕਾਰਕ’ ਜਾਂ ‘ਕਰਣ

ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਕਿਸੇ ਭੀ ਨਾਂਵ ਜਾਂ ਪੜਨਾਂਵ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਹੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

ਹਰਿ 'ਬਿਨੁ', ਤੁਝ 'ਕਨਿ', ਗੁਰ 'ਪਾਹਿ', ਹਰਿ 'ਸੇਤੀ', ਘਟ 'ਅੰਤਰਿ', ਮਿਟੀ 'ਸੇਦਾ'।

ਇਥੇ ਇਕ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫਜ਼ ਨਾਲ () ਕੇਵਲ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਜਾਂ ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ; 'ਸੰਬੰਧਕ' ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫਜ਼ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਪੁਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ () ਭੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ: ਗੁਰ 'ਬਿਨੁ'—'ਗੁਰ' ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ। ਹਠ 'ਮਝਾਹੂ'—ਲਫਜ਼ 'ਹਠ' ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ। ਘਰ 'ਮਾਹੀ'—'ਘਰ' ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ। ਨਾਮ 'ਤੁਲਿ'—'ਨਾਮ' ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ।

'ਸੰਬੰਧਕ' ਦੇ ਵਰਤਣ ਦਾ ਇਹ ਨਿਯਮ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਈਂ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਪੈਣ ਤੋਂ ਬਚਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਦਾਸੁ ਕਬੀਰੁ ਤੇਰੀ ਪਨਹੁ ਸਮਾਨਾ॥

ਭਿਸਤੁ 'ਨਜੀਕਿ' ਰਾਖੁ ਰਹਮਾਨਾ॥੪॥੭॥੧੫॥

(ਡੇਰਉ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੧)

ਲਫਜ਼ 'ਨਜੀਕਿ' 'ਸੰਬੰਧਕ' ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਫਜ਼ 'ਭਿਸਤੁ' (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਭਿਸਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਤੁਕ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ () ਹੈ। ਸੋ, 'ਸੰਬੰਧਕ' 'ਨਜੀਕਿ' ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ, ਲਫਜ਼ 'ਭਿਸਤੁ' ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤੁਕ ਦਾ ਅਰਥ ਇਉਂ ਹੋਵੇਗਾ:

ਹੋ ਰਹਮਾਨਾ! (ਆਪਣੇ) 'ਨਜੀਕਿ' ਰਾਖੁ, (ਇਹੀ ਮੇਰੇ ਲਈ) 'ਭਿਸਤੁ' (ਹੈ)।

ਕਾਇਆ ਆਰਣੁ ਮਨੁ 'ਵਿਚਿ' ਲੋਹਾ

ਪੰਚ ਅਗਨਿ ਤਿਤੁ ਲਾਗਿ ਰਹੀ॥੩॥੪॥੩॥ (ਮਾਰੂ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੮੮੦)

ਇਥੇ ਸੰਬੰਧਕ 'ਵਿਚਿ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਫਜ਼ 'ਮਨੁ' () ਅੰਤ ਹੈ; ਸੋ, ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੁਕ ਦਾ ਅਰਥ ਇਉਂ ਹੈ:

ਕਾਇਆ ਆਰਣੁ (ਹੈ), ਇਸ (ਕਾਇਆ) 'ਵਿਚਿ' ਮਨੁ ਲੋਹਾ (ਹੈ)।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ :

ਪਿਰੁ 'ਨਜੀਕਿ' ਨ ਭੂਝੈ ਬਪੁੜੀ ਸਤਿਗੁਰਿ ਦੀਆ ਦਿਖਾਈ ॥੮॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੭੪)

ਇਥੇ ਲਫਜ਼ 'ਪਿਰੁ' (_ ਅੰਤ) ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਕ 'ਨਜੀਕਿ' ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਉਂ ਹੈ : ਬਪੁੜੀ (ਆਪਣੇ) 'ਨਜੀਕਿ' ਪਿਰੁ ਨ ਬੁਝੇ।

ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸੌਖ ਵਾਸਤੇ ਸਮਾਨ-ਅਰਥ ਵਾਲੇ 'ਸੰਬੰਧਕਾਂ' ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਟੋਲੀ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :
(੧) ਪਾਸਿ, ਪਾਸੀ, ਪਾਹਿ, ਪਾਹਾ, ਪਹਿ, ਨਿਕਟਿ, ਉਪਕੰਠਿ, ਨਜੀਕਿ, ਕਨਿ।
ਉਦਾਹਰਣ :

ਕਰ ਜੋਝਿ ਗੁਰ 'ਪਹਿ' ਕਰਿ ਬਿਨੋਤੀ ਰਾਗੁ ਪਾਧਰੁ ਗੁਰੁ ਦਸੈ ॥੬॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੬੭)

ਸੋ ਜਨੁ ਮਿਲਿਆ ਹਰਿ 'ਪਾਸੀ' ॥੨॥੧੭॥ (ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੮੦੧)

ਸਦਾ ਸਦਾ ਵਡਿਆਈਆ ਨਾਨਕ ਗੁਰ 'ਪਾਸਿ' ॥੨॥੧੨॥੩੦॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੮)

ਹਰਿ ਜਨ 'ਨਿਕਟਿ' ਨਿਕਟਿ ਹਰਿ ਜਨ ਹੈ

ਹਰਿ ਰਖੇ ਕੰਠਿ ਜਨ ਧਾਰੇ ॥੪॥੬॥੧੮॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੮੮੨)

ਨਦੀ 'ਉਪਕੰਠਿ' ਜੈਸੇ ਘਰੁ ਤਰਵਰੁ, ਸਰਪਨਿ ਘਰੁ ਘਰ ਮਾਹੀ ॥੫॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੭੪)

ਪਿਰੁ 'ਨਜੀਕਿ' ਨ ਭੂਝੈ ਬਪੁੜੀ ਸਤਿਗੁਰਿ ਦੀਆ ਦਿਖਾਈ ॥੮॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੭੪)

ਜਿਸੁ ਜਲਨਿਧਿ ਭਾਰਣਿ ਤੁਮ ਜਗਿ ਆਏ

ਸੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗੁਰ 'ਪਾਹੀ' ਜੀਉ ॥੧॥੯॥ (ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੮)

ਕਰੁ ਬੇਨਤੀ ਅਪੁਨੇ ਸਤਿਗੁਰ 'ਪਾਹਿ' ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੨੧॥੯੦॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੨)

ਅਇ ਨ ਸਕਾ ਤੁਤ 'ਕਨਿ' ਪਿਆਰੇ ਤੇਜਿ ਨ ਸਕਾ ਕੋਇ ॥੧॥੩॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੫੮)

ਨੋਟ : ਇਹਨਾਂ 'ਸੰਬੰਧਕਾਂ' ਦੇ ਜੋੜਾਂ ਦਾ ਮਾਸ਼ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਹੇਠ-
ਲਿਖੇ 'ਸੰਬੰਧਕ', ਸਦਾ (i-ਅੰਤ) ਹੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ਉਪਕੰਠਿ, ਨਿਕਟਿ, ਪਾਹਿ, ਕਨਿ, ਪਾਸਿ, ਪਹਿ।

ਸੰਬੰਧਕ—'ਪਾਸੀ' 'ਪਾਹੀ' 'ਪਾਹਾ' ਉਪਰਲੇ 'ਸੰਬੰਧਕਾਂ' ਦੇ ਹੀ ਰੂਪ ਹਨ
ਅਤੇ 'ਛੰਦ' ਦੀ ਚਾਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਟੀਜ਼ ਗਏ ਹਨ।

(੨) ਕਾ, ਕੀ, ਕੇ, ਕੇਰਾ, ਕੇਰੇ, ਕੇਰੀ, ਕੇ (=ਕਾ), ਦਾ, ਦੀ, ਹੇਦਾ, ਸੇਦਾ,
ਹੀ :

ਸਭ ਕੇ ਤੇਰਾ ਤੂ ਸਭਨਾ 'ਕਾ' ਹਉ ਤੇਰਾ ਤੂ ਹਮਾਰਾ ॥

ਦਹਦਿਸਿ ਪੁਜ ਹੋਵੈ ਹਰਿ ਜਨ 'ਕੀ' ਜੋ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵੈ ॥੧॥

(ਸੁਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੮)

ਨਿਹਚਲ ਰਾਜੁ ਸਦਾ ਹਰਿ 'ਕੇਰਾ'

ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ ਰਾਮ ॥੧॥੩॥੪॥

(ਸੁਹੀ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੯)

ਹਮ ਸਹ 'ਕੇਰੀਆ' ਦਾਸੀਆ ਸਾਚਾ ਖਸਮੁ ਹਮਾਰਾ ॥੫॥੨॥੪॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੭੭੯)

ਹਰਿ 'ਕੋ' ਨਾਮੁ ਸਦਾ ਸੁਖਦਾਈ ॥੧॥੨॥੫॥੧॥

(ਮਾਕੂ ਮਹਲਾ ੯, ਪੰਨਾ ੧੦੦੮)

ਧਣਖੁ ਚੜਾਇਓ ਸਤ ਦਾ ਜਸ 'ਹੇਦਾ' ਭਾਣੂ ॥੬॥

(ਸਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੬੮)

ਦਾਊ 'ਸੇਦੇ' ਕਪੜੇ ਪਹਿਰਹਿ ਗਰੀਬ ਗਵਾਰ ॥੨॥੨॥

(ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੮)

ਗੋਇ ਮਹਰਾਜ 'ਗੀ' ਮਾਇਓ ॥੨॥੧੯॥ (ਟੋਡੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੭੧੫)

'ਗੀ'—ਦੀ।

ਜਿਸ 'ਦਾ' ਦਿਤਾ ਖਾਵਣਾ ਤਿਸੁ ਕਹੀਐ ਸਾਥਸਿ ॥੨੨॥ (ਅਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

(ੳ) ਜਦੋਂ ਸੰਬੰਧਕ 'ਕੇ' ਅਤੇ 'ਦੇ' ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ 'ਸੰਬੰਧਮਾਨ'

‘ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ’ ਜਾਂ ‘ਕਰਣ ਕਾਰਕ’ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ‘ਕੇ’ ਦਾ ‘ਕੈ’ ਅਤੇ ‘ਏ’ ਦਾ ‘ਦੈ’ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ‘ਸੰਬੰਧਮਾਨ’ ‘ਇਕ-ਵਚਨ’ ਦੇ ਬਾਂ ‘ਬਹੁ-ਵਚਨ’ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ‘ਕੇ’, ‘ਏ’ ਆਦਿਕ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਵੇਖੋ :

ਜੇ ਜੈਕਾਰੁ ਕਰਹਿ ਤੁਧੁ ਭਾਵਹਿ ‘ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ’ ਅਮੁਲਏ ॥੯॥੨॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੭੬੭)

‘ਸਬਦਿ’—ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਸਬਦ ਦੁਆਰਾ)।

ਹਰਿ ਭਗਤਾ ਕੀ ਜਾਤਿ ਪਤਿ ਹੈ ਭਗਤ ‘ਹਰਿ ਕੈ ਨਾਮਿ’ ਸਮਾਏ ਰਾਮ ॥

ਨਾਨਕ ਸੇ ਭਗਤ ‘ਹਰਿ ਕੈ ਦਰਿ’ ਸਾਚੇ ਅਨਦਿਨੁ ਨਾਮੁ ਸਮਾਏ ॥੨॥੧॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੮)

‘ਨਾਮਿ’, ‘ਦਰਿ’—ਅਧਿਕਰਣ-ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਨਾਮ ਵਿਚ, ਦਰ ਉਤੇ)।

ਹਉ ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਿਨ੍ ਕਉ ਸਿਫਤਿ ‘ਜਿਨਾ ਦੇ ਵਾਤਿ’ ॥੪॥੧੫॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੯੦)

‘ਵਾਤਿ’—ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਵਾਤ ਵਿਚ)।

ਹਰਿ ਹਰੇ ਹਰਿ ਗੁਣ ਨਿਧੇ ਹਰਿ ‘ਸੰਤਨ ਕੈ ਵਸਿ’ ਆਏ ਰਾਮ ॥੩॥੨॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੯੦)

‘ਵਸਿ’—ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਵੱਸ ਵਿਚ)।

ਜੇ ਘਟੁ ਜਾਇ ਤ ਭਾਉ ਨ ਜਾਸੀ ‘ਹਰਿ ਕੇ ਚਰਨ’ ਨਿਵਾਸਾ ॥੨॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੩)

‘ਚਰਨ’—ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ)।

ਜਿਉ ‘ਕਪਿ ਕੇ ਕਰ’ ਮੁਸਾਟਿ ਚਨਨ ਕੀ

ਨੁਬਧਿ ਨ ਤਿਆਗਿ ਦਇਓ ॥੧॥੧॥੮॥੫੯॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੬)

‘ਕਰ’—ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ)।

ਗਗਾ ‘ਗੁਰ ਕੇ ਬਚਨ’ ਪਛਾਨਾ ॥੯॥

(ਭਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੦)

‘ਬਚਨ’—ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਬਚਨਾਂ ਦੁਆਰਾ)।

ਮਰਾਠੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਉੱਪਰ-ਲਿਖੇ 'ਸੰਬੰਧਕਾਂ' ਤੋਂ ਛੁਟ 'ਚੇ', 'ਚੇ', 'ਚੀ' ਭੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਬਹੁਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ:

‘ਤਾ ਚੇ’ ਹੋਸਾ ਸਗਲੇ ਜਨਾ ॥੧॥

ਭ੍ਰਮਿ ਭ੍ਰਮਿ ਆਏ ‘ਤੁਮ ਚੇ’ ਦੁਆਰਾ ॥੩॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੩)

ਸੰਤ ‘ਚੀ’ ਸੰਗਤਿ ਸੰਤ ਕਥਾ ਰਸੁ ॥.....

ਸੰਤ ਆਚਰਣ ਸੰਤ ‘ਚੇ’ ਮਾਰਗੁ ਸੰਤ ‘ਚ’ ਚਿਲ੍ਹਗ ਚਿਲ੍ਹਗਟੀ ॥੨॥੨॥

(ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੬)

ਸਿੰਘ ‘ਚ’ ਭੋਜਨੁ ਜੋ ਨਭੁ ਜਾਨੈ ॥੨॥੪॥ (ਆਸਾ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੫)

ਏਤੇ ਜੀਅ ‘ਜਾਂ ਚੈ’ ਹਰਿ ਘਰੀ ॥

ਸਰਬ ਬਿਆਪਿਕ ਅੰਤਰਿ ਹਰੀ ॥

ਪ੍ਰਣਵੈ ਨਾਮਦੇਉ ‘ਤਾਂ ਚੀ’ ਆਣਿ ॥

ਸਗਲ ਭਗਤ ‘ਜਾ ਚੈ’ ਨੀਸਾਣਿ ॥੫॥੧॥

(ਮਲਾਰ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੯੨)

ਪਾਖਣਿ ਕੀਟੁ ਗੁਪਤੁ ਹੋਇ ਰਹਤਾ ਤਾ ‘ਚੇ’ ਮਾਰਗੁ ਨਾਹੀ ॥੩॥

(ਆਸਾ ਪੰਨਾ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੮)

ਨੋਟ: ਜਿਵੇਂ ਸੰਬੰਧਕ ‘ਜਾ’ ਪੁਲਿੰਗ, ‘ਇਕ-ਵਚਨ’ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਮਰਾਠੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ‘ਚੇ’; ਜਿਵੇਂ ‘ਦੇ’ ‘ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ’ ਵਾਸਤੇ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਮਰਾਠੀ ਵਿਚ ‘ਚੇ’; ਅਤੇ ‘ਦੀ’ ਵਾਂਗ ਮਰਾਠੀ ਵਿਚ ‘ਚੀ’ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ‘ਕੇ’ ਅਤੇ ‘ਦੇ’ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆਂ ‘ਕੈ’ ਅਤੇ ‘ਦੈ’ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ, ਤਿਵੇਂ ‘ਮਰਾਠੀ’ ਦਾ ‘ਚੇ’ ਭੀ ‘ਚੈ’ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਏਤੇ ਜੀਅ ਜਾਂ ‘ਚੈ’ ਹਰਿ ਘਰੀ ॥ ਸਰਬ ਬਿਆਪਿਕ ਅੰਤਰਿ ਹਰੀ ॥

ਪ੍ਰਣਵੈ ਨਾਮਦੇਉ ਤਾਂ ਚੀ ਆਣਿ ॥ ਸਗਲ ਭਗਤ ਜਾ ‘ਚੈ’ ਨੀਸਾਣਿ ॥੫॥੧॥

‘ਜਾਂ ਚੈ ਘਰੀ’—ਜਿਸ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ। (ਮਲਾਰ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੯੨)

‘ਜਾ ਚੈ ਨੀਸਾਣਿ’—ਜਿਸ ਦੇ ਨੀਸਾਣ ਹੇਠ।

‘ਕ’, ‘ਦ’ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਸਿੱਧੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ‘ਖੇ’ ਭੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਦਾਮਨੀ ਚਮਤਕਾਰ ਤਿਉ ਵਰਤਾਰਾ ਜਗ ‘ਖੇ’ ॥੨॥੪॥

(ਗਉੜੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੯)

ਧੂੜੀ ਮਜਨ੍ਹ ਸਾਧ ‘ਖੇ’ ਸਾਈ ਬੀਏ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ॥੧॥੩॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੮੦)

(੩) ਬਿਨੁ, ਬਿਨਾ, ਵਿਣੁ, ਬਿਹੁਨ, ਬਿਹੁਨਾ, ਵਿਹੁਣਾ, ਬਾਝਹੁ, ਬਾਝੁ, ਬਾਹਰਾ, ਰਹਤ।

ਹਉ ਕੁਝ ‘ਬਾਝਹੁ’ ਖਰੀ ਉਡੀਟੀਆ

ਜਿਉ ਜਲ ‘ਬਿਨੁ’ ਮੀਨੁ ਮਰਾਹਾ ॥੨॥੧॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੪ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੭੭੬)

ਜਪਿ ਦੇਖੁ ਅਲਖੁ ਅਪਾਭੁ ਪੂਰਨੁ ਤਿਸੁ ‘ਬਿਨਾ’ ਨਹੀ ਕੋਈ ॥੩॥੧॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੭੭੯)

ਪਿਰਹਿ ‘ਬਿਹੁਨ’ ਕਰਹਿ ਸੁਖੁ ਪਾਏ ॥੨॥੧॥ (ਸੂਹੀ ਭਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੪)

ਕਿਉ ਰਲੀਆ ਮਾਨੇ ‘ਬਾਝੁ’ ਤਤਾਰਾ ॥੩॥੨॥ (ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੨)

ਮਨਮੁਖਿ ਤਗਤਿ ਕਰਹਿ ‘ਬਿਨੁ’ ਸਤਿਗੁਰ

‘ਵਿਣੁ’ ਸਤਿਗੁਰ ਤਗਤਿ ਨ ਹੋਈ ਰਾਮ ॥.....

ਤਗਤਿ ‘ਵਿਹੁਣਾ’ ਸਭੁ ਜਗੁ ਤਰਮਿਆ ਅੰਤਿ ਗਇਆ ਪਛੁਤਾਨਿਆ ॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੮)

ਮੋਹਿ ਨਿਰਗੁਨ ਸਭ ਗੁਣਹ ‘ਬਿਹੁਨਾ’ ॥੧॥੧੪॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੫)

ਇਕਸੁ ਸਤਿਗੁਰ ‘ਬਾਹਰਾ’ ਧ੍ਰਿਗੁ ਜੀਵਣੁ ਸੰਸਾਰਿ ॥੧॥੨॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੭)

ਰਾਮ ਸੇਵਕ ਤੇ ‘ਰਹਤ’ ਕੀਨ ॥੨॥੧੪॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੧੧)

ਨੋਟ : ਇਹਨਾਂ ‘ਸੰਬੰਧਕਾਂ’ ਦੇ ‘ਜੋੜ’ ਵਲ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ। ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਸੰਬੰਧਕ ਸਦਾ (_-ਅੰਤ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ :

ਬਿਨੁ, ਵਿਣੁ। ਸੰਬੰਧਕ ‘ਬਾਝੁ’ ਭੀ ਆਮ ਤੌਰ ‘ਤੇ (_-ਅੰਤ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(੪) ਸਿਉ, ਨਾਲੇ, ਨਾਲਿ, ਸੇਤੀ, ਸਾਥਿ, ਸੰਗਿ, ਸਉ, ਸੋ, ਲਉ, ਪ੍ਰਤਿ।

ਨਦਰੀ ਆਵੈ ਤਿਸੁ 'ਸਿਉ' ਮੋਹੁ ॥੧॥੧॥ (ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੧)

ਚਰਨ ਕਮਲ 'ਸੰਗਿ' ਲਾਗੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ॥੮॥੩॥ (ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੨)

ਸੰਤ ਸੰਗਤਿ 'ਸਿਉ' ਮੇਲੁ ਭਇਆ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਸਮਾਏ ਰਾਮ ॥.....

ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਚਿਤੁ ਲਾਏ ਗੁਰਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ ਮਨੁਆ ਰਤਾ ਹਰਿ 'ਨਾਲੇ' ॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੩, ਪੰਨਾ ੭੭੧)

ਨਾਨਕ ਗੰਗ ਰਵੈ ਗੰਗ ਰਾਤੀ ਜਿਨਿ ਹਰਿ 'ਸੇਤੀ' ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ ॥੩॥੫॥੬॥

(ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੩, ਪੰਨਾ ੭੭੧)

ਕੰਤਾ 'ਨਾਲਿ' ਮਹੇਲੀਆ 'ਸੇਤੀ' ਅਗਿ ਜਲਾਹਿ ॥੩॥੬॥

(ਮ: ੩, ਸੂਹੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੮੭)

ਗੁਰਿ ਰਾਖੇ ਸੋ ਉਬਰੇ ਹੋਰਿ ਫਾਥੈ ਚੋਗੇ 'ਸਾਥਿ' ॥੩॥੮॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੫)

ਪੇਖਿ ਪੇਖਿ ਰੇ ਕਸੁੰਤ ਕੀ ਲੀਲਾ

ਰਾਹਿ ਮਾਚਿ ਤਿਨਹੂੰ 'ਲਉ' ਹਸੁਆ ॥੨॥੬॥੧੨੭॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੬)

ਭਗਾਰਾ ਏਕੁ ਨਿਬੇਰਹੁ ਰਾਮ ॥

ਜਉ ਤੁਮ ਅਪਨੇ ਜਨ 'ਸੋ' ਕਾਮੁ ॥੧॥੮੨॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੧)

ਬਾਜੀਗਰ 'ਸਉ' ਮੁਹਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਬਨਿ ਆਈ ॥੩॥੬॥

(ਆਸਾ ਗਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੮੭)

ਅਜਮਲਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਪੁਕ੍ਰ 'ਪ੍ਰੀਤਿ' ਕੀਨੀ ਕਰਿ ਨਾਰਾਇਣ ਬੋਲਾਰੇ ॥੨॥੩॥

(ਨਟ ਮ: ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੮੧)

ਨੋਟ: ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਸਦਾ (ਫਿ-ਅੰਤ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ:

ਨਾਲਿ, ਪ੍ਰਤਿ, ਸਾਥਿ।

ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਲਫਜ਼ 'ਸਿਉ' ਦੇ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਹਨ—ਸਉ, ਸੋ।

(੫) ਸਣੁ, ਸਣੈ, ਸਹਿਤ, ਸਮੇਤਿ :

‘ਸਣੁ’ ਕੀ ਸਾਰਾ ਚਿਥਿਆ ਕਣੁ ਲਇਆ ਤਨੁ ਝਾਕਿ॥੧॥੧੧॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੪੨)

ਤਕ ਸੁਣਿਆ ਸਭਤੁ ਜਗਤ ਵਿਚਿ ਤਾਈ ਵੇਖੁ ‘ਸਣੈ’ ਨਵੈ
ਪਉਲੀ ਪਉਲੀ ਫਾਵਾ ਹੋਇ ਕੈ ਉਠਿ ਘਰਿ ਆਇਆ॥੧॥੧੨॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੪, ਗਉਤੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੦੬)

ਮੁਖ ਤੇ ਪੜਤਾ ਟੀਕਾ ‘ਸਹਿਤ’॥੧॥੧੧॥੧੭॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੭)

ਅਰਪੈ ਨਾਰਿ ਸੀਗਾਰ ‘ਸਮੇਤਿ’॥੨॥ (ਗੋਂਡ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੫)

ਨੋਟ: ਸੰਬੰਧਕ ‘ਸਣੁ’ (_ ਅੰਤ) ਹੈ।

(੬) ਜਿਉ, ਸਮਾਨਿ, ਜੇਵਿਹਾ, ਵਾਗਿ, ਜੇਹੀ, ਜਸ, ਸਾ, ਨਿਆਈ, ਸਾਣੁ, ਜੇਵ, ਜਿਵੈ :

ਵਸਿ ਆਇਹੁ ਵੇ ਜਨ ਇਸੁ ਮਨ ਕਉ

ਮਨੁ ਥਾਸੇ ‘ਜਿਉ’ ਨਿਤ ਭਉਦਿਆ॥੨॥੬॥੧੮॥

(ਸੁਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੪ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੭੭੬)

ਗ੍ਰਿਹਿ ਸਾਕਤ ਛਤੀਹ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੇ ਬਿਖੁ ‘ਸਮਾਨ’॥੨॥੧੪॥੪੪॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੧)

ਪਾਲੇ ਬਾਲਕ ‘ਵਾਗਿ’ ਦੇ ਕੈ ਆਪਿ ਕਰ॥੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੮੫੭)

ਪਿਯੁ ਦਾਏ ‘ਜੇਵਿਹਾ’ ਪੋਤਾ ਪਰਵਾਣੁ॥੬॥

(ਸਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੬੮)

ਕੋਊ ਹਰਿ ‘ਸਮਾਨਿ’ ਨਹੀ ਰਾਜਾ॥ (ਬਿਲਾਵਲੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੬)

ਬਾਰਿਕ ‘ਵਾਗੀ’ ਹਉ ਸਤੁ ਕਿਛੁ ਮੰਗਾਂ॥੩॥੧੫॥ (ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮)

ਤੁਮ ਮਖੜੁਲ ਸੁਪੇਦ ਸਪੀਅਲ ਹਮ ਬਪੁਰੇ ‘ਜਸ’ ਕੀਰਾ॥੨॥੩॥

(ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੬)

ਸਭ ਉਪਰਿ ਨਾਨਕ ਕਾ ਠਾਭੁਤੁ ਮੈ ‘ਜੇਹੀ’ ਘਣ ਚੇਹੀ ਰਾਮ॥੧॥

(ਸੁਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੭੮)

ਭੈਣਿ ਭਾਈ ਸਭਿ ਸਜਣਾ ਤੁਧੁ 'ਜੋਗ' ਨਾਹੀ ਕੋਇ ਜੀਉ ॥੧॥੨॥

(ਸਿਰੀਗਾਯੂ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੩)

ਹੀਰੇ 'ਜੈਸਾ' ਜਨਮੁ ਹੈ ਕਉਡੀ ਬਦਲੈ ਜਾਇ ॥੧॥੧॥੧੮॥

(ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਗੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੬)

ਜਾ ਕੈ ਹਰਿ 'ਸਾ' ਠਾਕੁਰੁ ਭਾਈ ॥੧॥੨੨॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੮)

ਹੋਇ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਮਾਤ ਪਿਤ 'ਨਿਆਈ' ਬਾਰਿਕ ਜਿਉ ਪ੍ਰਤਿਪਾਰਿਆ ॥੧॥੬॥੪੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੩੮੨)

ਓਹੁ 'ਜੇਵ' ਸਾਇਰ ਦੇਇ ਲਹਰੀ ਬਿਜੁਲ 'ਜਿਵੈ' ਰਮਕਏ ॥੧॥੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਛੰਤ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੪੩੯)

ਉਦਰੁ ਨੈ 'ਸਾਣੁ' ਨ ਤਰੀਐ ਕਬਹੂ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਅਗਨਿ ਪਚਾਏ ॥੧॥੧੫॥

(ਡੇਰਉ ਮ: ੩ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੧੩੧)

(੭) ਮਧਿ, ਮਧੇ, ਮਾਹਿ, ਮਹਿ, ਮਾਹੀ, ਮੰਧੇ, ਮੈ, ਮੰਝਿ, ਮੰਝਾਹੂ, ਮਝਾਰ, ਵਿਚਿ, ਅੰਤਰਿ, ਅੰਤਰੇ, ਮਿਆਨੇ, ਮੰਧਾਹੀ, ਮੋ:

ਜੁਗ 'ਮਹਿ' ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਨਿਸਤਾਰਾ ॥੩॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੮)

ਸਾਜਨ ਆਇ ਬੁਠੇ ਘਰ 'ਮਾਹੀ' ॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੬੮)

ਸਭ ਕੇ 'ਮਧਿ' ਅਲਿਪਤੋ ਰਹੇ ॥

(ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੯੪)

ਕੋਟਿ 'ਮਧੇ' ਕਿਨੇ ਪਛਾਣਿਆ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਸਚੁ ਸੋਈ ॥੩॥੧॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੬੮)

ਜਿਸ ਤੇ ਉਪਜਿਆ ਤਿਸੁ 'ਮਾਹਿ' ਸਮਾਣਿਆ

ਕੀਮਤਿ ਕਹਣੁ ਨ ਜਾਏ ॥੪॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੭੭੮)

ਤਤ ਸਮਦਰਸੀ ਸੰਤਹੁ ਕੋਈ ਕੋਟਿ 'ਮੰਧਾਹੀ' ॥੨॥੨੬॥੯੬॥

(ਸਿਰੀਗਾਯੂ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੧)

ਹਰੁ ਸਚੁ ਖਾਲਕੁ ਖਲਕ 'ਮਿਆਨੇ' ਸਿਆਮ ਮੂਰਤਿ ਨਹਿ ॥੨॥੧॥

(ਤਿਲੋਗ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੨੭)

ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਜਾਸ ਗੁਨ ਗਾਵਰ ਤਾ ਕੋ ਨਾਮੁ ਹੀਐ 'ਮੈ' ਧਰੁ ਰੇ ॥
ਪਾਵਨ ਨਾਮੁ ਜਗਤ 'ਮੈ' ਹਰਿ ਕੋ
ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਕਸਮਲ ਸਭ ਹਰੁ ਰੇ ॥੧॥੯॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੨੨੦)

ਨਿਰਮਲ ਗੁਣ ਸਾਚੇ ਤਨੁ ਮਨੁ ਸਾਚਾ 'ਵਿਚਿ' ਸਾਚਾ ਪੁਰਖੁ ਪ੍ਰਭੁ ਸੇਈ ਰਾਮ ॥੩॥
(ਸੁਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੂ ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੯)

ਘਟ 'ਅੰਤਰੇ' ਸਾਚੀ ਬਾਣੀ ਸਾਚੇ ਆਪਿ ਪਛਾਣੇ ਰਾਮ ॥੪॥੨॥੩॥
(ਸੁਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੂ ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੯)

ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਵਸਿਆ ਘਟ 'ਅੰਤਰਿ' ਸੇ ਜਨ ਸਬਦਿ ਸੁਹਾਏ ॥੧॥
(ਸੁਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੩, ਪੰਨਾ ੭੭੦)

ਓਪਤਿ ਪਰਲਉ ਨਿਮਖ 'ਮਝਾਰ' ॥੨॥੩॥ (ਗੋਬ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੬੨)
ਹਠ 'ਮੰਝਾਧੁ' ਮੈ ਭੂ ਮਾਣਭੁ ਲਧਾ ॥੨॥੧੭॥
(ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੪)

ਫਰੀਦਾ ਭੂਮਿ ਰੰਗਾਵਲੀ 'ਮੰਡਿ' ਵਿਸੁਲਾ ਬਾਗੁ ॥੮॥
(ਮਹਲਾ ੫, ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੨)

ਜਿਉ ਜਨਨੀ ਸੁਤੁ ਜਟਿ ਪਾਲਤੀ ਰਾਖੇ ਨਦਰਿ 'ਮਝਾਰਿ' ॥੧॥
ਜੈਸੀ ਗਗਨਿ ਫਿਰੰਤੀ ਉਡਤੀ ਕਪਰੇ ਬਾਗੇ ਵਾਲੀ ॥
ਓਹੁ ਰਾਖੇ ਚੀਤੁ ਪੀਛੇ 'ਬਿਚਿ' ਬਚਰੇ ਨਿਤ ਹਿਰਦੈ ਸਾਰਿ ਸਮਾਲੀ ॥੨॥੫੧॥
(ਗਉੜੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੬੮)

ਕਬੀਰ ਰੈਨਾਇਰ ਬਿਛੋਰਿਆ ਰਹੁ ਰੇ ਸੇਖ 'ਮਝਾਰਿ' ॥੧੨੬॥
(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀਉ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੧)

ਨਾਮਰਜਾਦੁ ਆਇਆ ਕਲਿ 'ਭੀਤਰਿ' ਬਾਹੁੜਿ ਜਾਸੀ ਨਾਰਾ ॥੧॥੧॥
(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਪਹਰੇ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੪)

ਪਹਿਲੈ ਪਹਿਰੈ ਰੈਣਿ ਕੈ ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿੜਾ
ਹਰਿ ਪਾਇਆ ਉਦਰ 'ਮੰਝਾਰਿ' ॥੧॥੧॥੩॥
(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਪਹਰੇ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੭੬)

ਹਠ 'ਮਝਾਧੁ' ਮਾ ਪਿਰੀ ਪਸੇ ਕਿਉ ਈਦਾਤੁ ॥੧॥
(ਸਿਰੀਰਾਗ ਕੋ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਰਖਣਾ, ਪੰਨਾ ੮੦)

ਅਨਿਕ ਅਨਿਕ ਤੋਗ ਰਾਜ ਬਿਸਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ

ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ 'ਪੈ' ਅਮਰੁ ਤਇਆ ॥੨॥੨॥

'ਪੈ'—ਵਿਚਿ।

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੨)

ਸਰਬ 'ਨਿਰੰਤਰਿ' ਏਕੋ ਸੋਇ ॥੮॥੧੮॥

(ਸੁਖਮਨੀ)

ਬੁਭੁਬੁਜ ਰੂਪ ਜੀਵੇ ਜਗ 'ਮਝਿਆ' ॥੨॥੨॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੮)

ਆਸ ਪਾਸ ਘਨ ਤੁਰਸੀ ਕਾ ਬਿਰਵਾ 'ਮਾਝ' ਬਨਾ ਰਸਿ ਗਾਉ ਭੇ ॥੧॥੬੬॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੮)

ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਗੁਰ 'ਥੈ' ਟਿਕੇ ਹੋਰ 'ਥੈ' ਪਰਗਟੁ ਨ ਹੋਇ ॥੧॥੩੨॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੪੯)

ਨੋਟ: ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਸਦਾ (ਭਿਅੰਤ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ:

ਮਧਿ, ਵਿਚਿ, ਅੰਤਰਿ, ਮਹਿ, ਬਿਚਿ, ਨਿਰੰਤਰਿ, ਮਾਹਿ।

(੮) ਕਉ, ਨਉ, ਨੋ, ਕੂ, ਸਿਉ, ਖੇ (ਸਿੰਧੀ), ਕੇ, ਕੂੰ, ਜੋਗੁ, ਕਹੁ:

ਜਿਨ੍ਹ 'ਕਉ' ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀਨੀ ਮੇਰੇ ਸੁਆਮੀ

ਤਿਨ ਅਨਦਿਨੁ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਏ ॥੨॥੧॥

(ਸੁਹੀ ਛੰਡ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੭੬੮)

ਜਿਸ 'ਨੋ' ਤੇਗੇ ਟੇਕ ਸੇ ਸਦਾ ਸਦ ਜੀਵਈ ਬਲਿਰਾਮ ਜੀਉ ॥੧॥੨॥

(ਸੁਹੀ ਛੰਡ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੭੭੮)

ਏਸ 'ਨਉ' ਹੋਰੁ ਥਾਉ ਨਾਹੀ ਸਬਦਿ ਲਾਗਿ ਸਵਾਰੀਆ ॥੬॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੩ ਅਨੰਦੁ, ਪੰਨਾ ੯੧੭)

ਹਰਣਾਖੀ 'ਬੂ' ਸਬੁ ਥੈਣੁ ਸੁਣਾਈ ਜੋ ਤਉ ਕਰੇ ਉਧਾਰਣੁ ॥੧॥੬॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੯)

ਐਸੇ ਲੋਗਨ 'ਸਿਉ' ਕਿਆ ਕਹੀਐ ॥੪੪॥ (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੨)

ਪਾਤੁ ਕੇਸੇ ਪਾਇਐ ਭੇ ॥ ਮੈ 'ਸਉ' ਕਉ ਨ ਕਹੈ ਸਮਝਾਇ ॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਗਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੬)

ਜੇਤੇ ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ, ਉਧਾਰੇ ਤਿਨ੍ਹ 'ਥੈ' ॥੨॥੧੦੮॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੯੭)

ਦਰਵੇਸੀ 'ਕੇ' ਜਾਣਸੀ ਵਿਰਲਾ ਕੋ ਦਰਵੇਸੁ ॥੧॥੬॥

(ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੫੦)

ਜੋ ਤਉ ਕੀਨੇ ਆਪਣੇ ਤਿਨਾ 'ਭੁੰ' ਮਿਲਿਓਹਿ ॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਛੰਤ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧)

ਜਿਨ 'ਕੋ' ਸਾਧੂ ਤੇਟੀਐ ਸੋ ਦਰਗਹ ਹੋਇ ਖਲਾਸ ॥੫॥

(ਬਾਰਹਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੪)

ਕਤਿਕਿ ਕਰਮ ਕਮਾਵਟੇ ਦੋਸੁ ਨ ਕਾਹੂ 'ਜੋਗੁ' ॥੯॥

(ਬਾਰਹਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫)

ਨੰਨਾਕਾਰੁ ਨ ਹੋਤਾ ਤਾ 'ਕਹੁ' ॥੩੬॥

'ਕਹੁ'—ਕਉ, ਨੋ।

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੭)

(੯) ਕਾਰਣਿ, ਕਉ, ਕੈ, ਤਾਈ, ਅਰਥਿ, ਜੋਗੁ, ਕੀਐ, ਹੇਤਿ, ਕੂ, ਨਵਿਤ,
ਨੋ:

ਸੰਪੇ 'ਕਾਰਣਿ' ਚਾਕਰ ਚੋਰ ॥੫੦॥

(ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੮੩੭)

ਦੇਕ ਜੀਅ 'ਕੈ' ਜੀਅ ਖਾਹੀ ॥੨॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੨੭੫)

ਆਗੇ 'ਕਉ' ਕਿਵੁ ਤੁਲਹਾ ਬਾਂਧਹੁ ਕਿਆ ਤਰਵਾਸਾ ਧਨ ਕਾ ॥੧॥੧॥੯॥

(ਸਾਰੰਗ ਕਬੀਰ ਜੀਉ, ਪੰਨਾ ੧੨੫੩)

ਏਤੇ ਕੁਕਰ ਹਉ ਬੇਗਾਨਾ ਤਉਕਾ ਇਸੁ ਤਨੁ 'ਤਾਈ' ॥੪॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ ੭੯੫)

ਹਰਿ ਹਰਿ 'ਅਰਥਿ' ਸਰੀਰੁ ਹਮ ਬੇਚਿਆ

ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਕੈ ਆਗੇ ॥੧॥੧੦॥੨੪॥੬੨॥ (ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੭੧)

ਤਗਤਿ 'ਹੇਤਿ' ਅਵਤਾਰੁ ਲੀਓ ਹੈ ਤਾਗੁ ਬਝੋ ਬਪੁਰਾ ਕੋ ਤੇ ॥੧॥੧੯॥੭੦॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੮)

ਪ੍ਰੇਮੁ ਪਟੋਲਾ ਤੈ ਸਹਿ ਦਿਤਾ ਢਕਣ 'ਭੁ' ਪਤਿ ਮੇਰੀ ॥੧॥੮॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੨੦)

ਜਾ ਕੇ 'ਕੀਐ' ਸ੍ਰਮੁ ਕਰੇ ਤੇ ਵੈਰ ਬਿਰੋਧੀ ॥੩॥੩੬॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੯)

ਵਿਰ 'ਨਵਿਤ' ਕ੍ਰਮਿਓ ਬਹੁ ਭਾਤੀ, ਅਨਿਕ ਜਤਨ ਕਰਿ ਧਾਏ ॥੧॥੩॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੯੯)

ਮਨਮੁਖੁ ਜਗਤੁ ਨਿਰਧਨੁ ਹੈ ਮਾਇਆ 'ਨੋ' ਬਿਲਲਾਇ ॥੧॥੧੭॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੯੨)

ਭੀਰਥ ਉਦਮੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੀਆ, ਸਭ ਲੋਕ ਉਧਰਣ 'ਅਰਥਾ' ॥੨॥੮॥੧੦॥

(ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੧੧੬)

ਮਨ ਮਹਿ ਭੂਰੈ ਰਾਮਚੰਦੁ ਸੀਤਾ ਲਛਮਣ 'ਜੋਗੁ' ॥੨੨॥

(ਵਾਰਾ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)

(੧੦) ਤੇ, ਪਾਹਾ, ਦੂ, ਸੈ, ਪਾਸਹੁ, ਸਿਉ, ਥਾਵਹੁ, ਪਹੁ :

ਮੁਖ 'ਤੇ' ਪੜਤਾ ਟੀਕਾ ਸਹਿਤ ॥੧॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੭)

ਖੋਜੀ ਖੋਜਿ ਲਧਾ ਹਰਿ ਸੰਤਨ 'ਪਾਹਾ' ਰਾਮ ॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਛੰਡ, ਪੰਨਾ ੮੪੫)

ਸੋ ਐਸਾ ਹਰਿ ਸੇਵਿ ਸਦਾ ਮਨ ਮੇਰੇ ਜੋ ਤੁਧੁ ਨੋ ਸਭ 'ਦੂ' ਰਖਿ ਲਈਐ ॥੧॥੫॥

(ਗੋਡ ਮਹਲਾ ੪, ਪੰਨਾ ੮੬੧)

ਮਹਾ ਮਾਈ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਰੈ ॥

ਨਰ 'ਸੈ' ਨਾਰਿ ਹੋਇ ਅਉਤਰੈ ॥੩॥੨॥੬॥

(ਗੋਡ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੪)

ਹਰਿ ਧਨੁ ਰਤਨ ਜਵੇਹਰੀ ਸੋ ਗੁਰਿ ਹਰਿ ਧਨੁ ਹਰਿ 'ਪਾਸਹੁ' ਦੇਵਾਇਆ ॥੮॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੮੫੩)

ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਪੂਰਨ ਹੋਵੇ ਪਾਵਹਿ ਸਗਲ ਨਿਧਾਨ ਗੁਰ 'ਸਿਉ' ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੫)

ਜੇ ਆਪਿ ਪਰਖ ਨ ਆਵਈ

ਤਾਂ ਪਾਰਖੀਆ 'ਥਾਵਹੁ' ਲਇਓ ਪਰਖਾਇ ॥੧॥੩੨॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੪੯)

ਨਾਨਕ ਗੁਰੁ ਸਾਲਾਹੀ ਅਪਣਾ 'ਜਿਧੁ' ਪਾਈ ਪ੍ਰਭੁ ਸੋਇ ॥੮॥੨੭॥੬੦॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੭)

ਹਰਿ ਨਿਮਾਇਆ ਤੂੰ ਮਾਣੁ ਹਰਿ ਭਾਈ 'ਤੂੰ' ਤੂੰ ਭਾਇਆ॥੧੭॥

(ਸਿਰੀਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੦)

ਮੇਰੇ ਮਨ ਸੇ ਪ੍ਰਭੁ ਸਦਾ ਨਾਲਿ ਹੈ ਸੁਆਮੀ

ਕਹੁ ਕਿਥੈ ਹਰਿ 'ਪਰੁ' ਨਸੀਐ॥੧੮॥੧੯॥੨੦॥

(ਗਉੜੀ ਪੁਰਬੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੭੦)

ਨਾਨਕ ਮਨਮੁਖ 'ਨਾਲੋ' ਤੁਟੀ ਤਲੀ ਜਿਨ ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਪਿਆਰੁ॥੧॥੩੧॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੪, ਗਉੜੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੧੬)

ਬਿਰਹ ਵਿਛੋੜਾ ਧਟੀ 'ਸਿਉ' ਨਾਨਕ ਸਹਸੈ ਗੰਠਿ॥੧॥੩॥

'ਸਿਉ'—ਨਾਲੋ।

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੯)

ਪਾਤ ਪਤੋਸ਼ਣਿ ਪੁੰਛਿ ਲੇ ਨਾਮ ਕਾ 'ਪਹਿ' ਛਾਨਿ ਛਾਈ ਹੋ॥੧॥੨॥

'ਪਹਿ'—ਪਾਸੋ, ਤੋਂ।

(ਸੋਰਠਿ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੭)

ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ ਹਾਥ 'ਪੈ' ਨੇਰੇ ਸਹਜੇ ਹੋਇ ਸੁ ਹੋਈ॥੪॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੮)

ਯਾਰ ਵੇ ਪ੍ਰਿਅ ਹਤੇ ਸਖੀਆ ਮੁ ਕਹੀ ਨ ਜੋਗੀਆ॥

ਯਾਰ ਵੇ ਹਿਕ 'ਭੁੰ' ਹਿਕ ਚਾਤੇ ਹਉ ਕਿਸੁ ਚਿਤੇਹੀਆ॥੪॥੧॥

(ਜੋਤਸਰੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੭੦੩)

ਕੀਮ ਨ ਸਕਾ ਪਾਇ ਸੁਖ ਮਿਤੀ 'ਹੂ' ਬਾਹਰੇ॥੨॥੧੫॥

(ਜੋਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੦੯)

ਇਹ ਭੁਧਿ ਪਾਈ ਮੇ ਸਾਧੂ 'ਕੰਨਹੁ' ਲੇਖੁ ਲਿਖਿਓ ਧੁਰਿ ਮਾਥੈ॥੨॥੧॥੧੯॥

(ਟੋਡੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੪, ਪੰਨਾ ੭੧੫)

ਸੰਮਠ ਜਉ ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀ ਦਮ 'ਕ੍ਰਿਤੁ' ਹੋਤੀ ਸਾਟ॥੧॥

(ਚਉਬੇਲੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੬੩)

ਸਗਲ ਤਵਨ ਧਾਰੇ ਏਕ 'ਬੇ' ਕੀਏ ਬਿਸਥਾਰੇ.....॥੩॥

(ਸਵਧੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਬਾਕ੍ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੮੬)

ਜੋਸਾਈ ਮਿਹੰਡਾ ਇਠੜਾ॥

ਅੰਮ ਅਬੇ 'ਬਾਦਹੁ' ਮਿਠੜਾ॥੧॥੨॥੨੯॥

(ਸਿਰੀਰਾਗ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੩)

(੧੧) ਉਪਰਿ, ਪਰਿ, ਤਲਿ, ਹੇਠਿ, ਉਤੈ, ਜੇਰ (ਡਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦ), ਤੈ, ਪਰ :

ਪੰਥ ਦੂਤ ਸੂਤ 'ਪਰਿ' ਠਾਢੇ ਕੇਸ ਗਹੇ ਫੇਰਾਵਰ ਹੇ ॥੩॥੨॥੮੮॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੧)

ਸਿਰ 'ਉਪਰਿ' ਜਮਕਾਲੁ ਨ ਸੁਝਈ ਦੂਜੇ ਤਰਮਿਤਾ ॥੫॥

(ਸੁਹੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩, ਪੰਨਾ ੭੮੭)

ਸਤ 'ਉਪਰਿ' ਨਾਨਕ ਕਾ ਠਾਕੁਰੁ ਮੈ ਜੇਹੀ ਘਟ ਚੇਰੀ ਰਾਮ ॥੧॥

(ਸੁਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੭੭੯)

ਪਵਹੁ ਚਰਣਾ 'ਤਲਿ' ਉਪਰਿ ਆਵਹੁ ਐਸੀ ਸੇਵ ਕਮਾਵਹੁ ॥੧॥੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੮੮੩)

ਭੁੰਨੇ 'ਹੇਠਿ' ਜਲਾਈਐ ਬਲਣ ਸੰਦੇ ਬਾਇ ॥੭੨॥

ਕੰਧੀ 'ਉਤੈ' ਰੁਖੜਾ ਕਿਚਰਕੁ ਥੰਨੈ ਪੀਰ ॥੯੬॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੨)

ਹਮ 'ਜੇਰ' ਜਿਮੀ ਦੁਨੀਆ ਪੀਰਾ ਮਸਾਇਕਾ ਰਾਇਆ ॥੧॥੧੩॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੩)

ਜੇਕਰ ਸੂਤਕੁ ਮੰਨੀਐ 'ਸਭਤੈ' ਸੂਤਕੁ ਹੋਇ ॥੧॥੧੮॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੭੨)

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਇਹੁ ਰਾਮ ਕੀ ਅੰਗੁ ॥

ਜਸ ਕਾਰਾਦ 'ਪਰ' ਮਿਟੈ ਨ ਮੰਗੁ ॥੪॥੨॥੫॥

(ਗੋਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੧)

ਨੋਟ: ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਸੰਬੰਧਕ (ਭਿ-ਅੰਤ) ਹਨ:

ਉਪਰਿ, ਹੇਠਿ, ਉਪਰਿ, ਤਲਿ, ਪਰਿ।

ਸੰਬੰਧਕ 'ਪਰਿ' ਕਦੇ ਕਦੇ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਰੂਪ 'ਪਰ' ਵਿਚ ਭੀ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।

ਸੰਬੰਧਕ 'ਉਤੈ' (ਭਿ-ਅੰਤ) ਹੈ; ਲਫਜ਼ 'ਸਭਤੈ' ਵਿਚ ਪੜਨਾਵ 'ਸਭ' ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਕ 'ਉਤੈ' ਵਰਤਣ ਵੇਲੇ ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੱਖਰ 'ਉ' ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਸਭਤੈ' = 'ਸਭ ਉਤੈ'।

(੧੨) ਆਗੈ, ਪਾਛੈ :

ਅਨਦਿਨੁ ਭਗਤਿ ਕਰਹਿ ਗੁਰ 'ਆਗੈ' ਸਾਧਨ ਕੰਤ ਪਿਆਗੈ ॥੧॥੮॥੫॥

(ਸੁਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੭੦)

ਜਿਨਾ 'ਪਿਛੈ' ਰਹਿ ਗਈ ਸੇ ਮੈ ਪਿਛੈ ਤੀ ਗਵਿਆਸੁ ॥੧॥੯॥

(ਡਬਣੇ ਮ: ੫, ਵਾਰ ਮਾਰੁ ਮਹਲਾ ੫ ਡਬਣੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੯੭)

ਨੋਟ : ਸੰਬਧਕ 'ਆਗੈ', 'ਪਾਛੈ', 'ਪਿਛੈ' ਦੇ ਜੋੜ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਇਹ ('ਅੰਤ') ਹਨ।

(੧੩) ਜੇਵਡੁ, ਬਰਾਬਰਿ, ਮਿਕਦਾਰਾ, ਸਮਸਰਿ, ਸਾਰ, ਤੁਲਿ, ਭਰਿ, ਸਰਿ, ਸਾਰਖੇ :

ਗੁਰ 'ਜੇਵਡੁ' ਦਾਤਾ ਕੇ ਨਾਹੀ ਜਿਨਿ ਦਿਤਾ ਆਤਮ ਦਾਨੁ ॥੨॥੨੮॥੯੮॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੨)

ਜੀਅਤਾ ਅਗਨਿ 'ਬਰਾਬਰਿ' ਤਪੈ ਭੀਤਰਿ ਵਰੈ ਕਾਤੀ ॥੬॥੫॥੧੭॥

(ਗਉੜੀ ਚੋਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੬)

ਮਨੁ ਮੈਮਤੁ ਮੇਗਲ 'ਮਿਕਦਾਰਾ' ॥੨॥੨੫॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੫੯)

ਸੁਖ ਸਹਜ ਆਨੰਦ ਤਿਨਾ ਸੰਗਿ

ਉਨ 'ਸਮਸਰਿ' ਅਵਰ ਨ ਦਾਤੇ ॥੧॥੧੦॥੧੩੧॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੭)

ਲਲਾ ਤਾ ਕੇ 'ਲਵੈ' ਨ ਕੋਊ ॥੧੨॥

(ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੨)

ਭਟਿ ਘਾਲੇ ਸਭ ਦਿਵਸ ਸਾਸ ਨਹ ਬਦਨ ਘਟਨ ਤਿਨੁ 'ਸਾਰ' ॥੧॥੨੧॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੪)

ਨਾਮ 'ਤੁਲਿ' ਕਛੁ ਅਵਰੁ ਨ ਹੋਇ ॥੮॥੨॥

(ਸੁਖਮਨੀ)

ਆਪਿ ਨ ਦੇਹਿ ਬੁਝੁ 'ਭਰਿ' ਪਾਨੀ ॥੨॥੮੮॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੨)

ਜਨ ਨਾਨਕ ਕੇ ਪ੍ਰਤ ਸੁੰਦਰ ਸੁਆਮੀ

ਮੋਹਿ ਤੁਮ 'ਸਰਿ' ਅਵਰੁ ਨ ਲਾਗੇ ॥੨॥੧॥

(ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੫੬੭)

ਤੇ ਘਰ ਮਰਹਟ 'ਸਾਰਖੇ' ਭੂਤ ਬਸਹਿ ਤਿਨ ਮਾਹਿ ॥੧੯੨॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੪)

ਨੋਟ: ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਸੰਬੰਧਕ (ਿ-ਅੰਤ) ਹਨ:

ਬਰਾਬਰਿ, ਤੁਲਿ, ਸਰਿ, ਸਮਸਰਿ, ਭਰਿ।

ਸੰਬੰਧਕ 'ਸਮਸਰਿ' ਕਦੇ ਕਦੇ (ਿ) ਦੇ ਥਾਂ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਭੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

(੧੪) ਬਾਦਰੈ, ਬਦਲਾਹਾ, ਬਦਲੈ, ਬਦਲੇ, ਬਦਲਾਵਨਿ, ਸਟੈ:

ਵੁਲਤ ਜਨਮੁ ਚਿਰੰਕਾਲ ਪਾਇਓ ਜਾਤਉ ਕਉਡੀ 'ਬਦਲਾਹਾ' ॥੪॥

ਕਾਥ 'ਬਾਦਰੈ' ਲਾਨੁ ਖੋਈ ਹੈ ਫਿਰਿ ਲਿਖੁ ਅਉਸਰੁ ਕਦਿ ਲਹਾ ॥੨॥੪॥

(ਸਾਰਗ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੩)

ਆਨ ਦੇਵ 'ਬਦਲਾਵਨਿ' ਦੇ ਹਉ ॥੧॥੨॥੬॥

(ਗੋਡ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੪)

ਕਉਡੀ 'ਬਦਲੇ' ਰਤਨੁ ਤਿਆਗਹਿ ॥੭੬॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੯੪)

ਕਉਡੀ 'ਬਦਲੈ' ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ ਚੀਨ੍ਹਿ ਨਾਹੀ ਆਪੈ ॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੫੩)

ਮੇਰੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿਉ ਜਿਨਿ ਘਟੈ ॥

ਮੈ ਤਉ ਮੋਲਿ ਮਹਿਗੀ ਲਈ ਜੀਅ 'ਸਟੈ' ॥੨॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਗਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੪)

ਨੋਟ: ਸਟੈ, ਬਦਲੈ, ਬਾਦਰੈ (ੈ-ਅੰਤ) ਹਨ।

(੧੫) ਤਾਈ, ਲਉ, ਪੈ:

ਇਹੁ ਸਰੀਰੁ ਕੁਝਿ ਕੁਸਤਿ ਤਹਿਆ ਗਲ 'ਤਾਈ' ਪਾਪ ਕਮਾਏ ॥੧॥੩॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੨੪੫)

ਮਰਘਟ 'ਲਉ' ਸਭੁ ਲੋਗੁ ਕੁਟੰਬੁ ਤਇਓ ਆਗੈ ਹੇਸੁ ਇਕੋਲਾ ॥੩॥੨॥

(ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੪)

ਕਾਲ ਗ੍ਰਸਤ ਸਭ ਲੋਗ ਸਿਆਨੇ ਉਠਿ ਪੰਡਿਤ 'ਪੈ' ਚਲੇ ਨਿਰਾਸਾ ॥੧॥੩॥

(ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੪)

(੧੬) ਵਿਚੁਦੇ, ਵਿਚੁਦੋ :

ਤੂ ਆਪੇ ਗੁਰੁ ਚੇਲਾ ਹੈ ਆਪੇ ਗੁਰ 'ਵਿਚੁਦੇ' ਤੁਝਹਿ ਧਿਆਈ ॥੧੬॥

(ਸੂਰੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੨ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੫੮)

ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਰਾਣੁ ਨਦਰੀ 'ਵਿਚੁਦੋ' ਕਢੈ ਤਾ ਉਘਾੜਿ ਆਇਆ ਲੋਹਾ ॥੨॥੭॥

(ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੬੦)

(੧੭) ਵਿਚਹੁ :

ਪਾਣੀ 'ਵਿਚਹੁ' ਰਤਨ ਉਪਨੇ ਮੇਰੁ ਕੀਆ ਮਾਧਾਣੀ ॥੧॥੨੬॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੫੦)

(੧੮) ਕਰਿ (by means of), ਪਰਣੈ :

ਜਲੁ ਢੋਵਉ ਇਹ ਸੀਸ 'ਕਰਿ' ਕਰ ਪਗ ਪਖਲਾਵਉ ॥੧॥੨੧॥੫੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੩)

ਮਨ 'ਕਰਿ' ਕਥਹੁ ਨ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਇਓ ॥ (ਸਾਰਗ ਮ: ੬, ਪੰਨਾ ੧੨੩੧)

ਅਖੀ 'ਪਰਣੈ' ਜੇ ਫਿਰਾਂ ਦੇਖਾਂ ਸਤੁ ਆਕਾਸੁ ॥੨॥੧੧॥

(ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੧)

(੧੯) ਵਿਟਹੁ, ਕਉ, ਕੈ, ਨੋ :

ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾ ਹਉ ਤੁਧੁ 'ਵਿਟਹੁ' ਕੁਰਬਾਣੁ ॥

ਤੇਰੇ ਦਰਸਨ 'ਕਉ' ਬਲਿਹਾਰਣੈ' ਤੁਸਿ ਦਿਤਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੯੮॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੨)

ਹਉ ਤਿਨ 'ਕੈ' ਬਲਿਹਾਰਣੈ ਓਰਿ ਸਚੈ ਸਚਿਆਰਾ ॥੨॥੪॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੧)

ਹਉ ਵਾਰੀ ਹਉ ਵਾਰਣੈ ਕੁਰਬਾਣੁ ਤੇਰੇ ਨਾਵ 'ਨੋ' ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੧)

ਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਗੋਬਿੰਦਾ ਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰਿਆ

ਹਉ ਤੁਧ 'ਵਿਟਕਿਆਹੁ' ਸਦ ਵਾਰੀ ਜੀਉ ॥੪॥੬੭॥

(ਗਉੜੀ ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੭੪)

(੨੦) ਕਨਿ, ਵਲਿ, ਓਰ, ਧਿਰਿ:

ਆਇ ਨ ਸਕਾ ਤੁਝ 'ਕਨਿ' ਪਿਆਰੇ ਤੇਜਿ ਨ ਸਕਾ ਕੋਇ ॥੧॥੩॥

(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੫੫੮)

ਜਾ ਤੂ ਮੇਰੇ 'ਵਲਿ' ਹੈ ਤਾ ਕਿਆ ਮੁਹੰਦਾ ॥੭॥

(ਮਾਰੂ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੯੬)

ਚਿਤਿ ਚਿਤਵਉ ਹਰਿ ਰਸਨ ਅਰਧਉ ਨਿਰਖਉ ਤੁਮਰੀ 'ਓਰ' ॥੧॥੨੪੧॥੨੦॥

(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੦੦)

ਪਾਵ ਸੁਹਾਵੇ ਜਾ ਤਉ 'ਧਿਰਿ' ਜੁਲਦੇ ਸੀਸੁ ਸੁਹਾਵਾ ਬਰਣੀ ॥੨॥੧੫॥

(ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੪)

ਨੋਟ: ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' (ਫਿ-ਅੰਤ) ਹਨ:

ਕਨਿ, ਵਲਿ, ਧਿਰਿ।

ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (Adverb)

(੧) ਉਹ 'ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਜੋ 'ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ' ਹਨ:

(ੳ) ਅਨਤ, ਅਵਾਰ, ਅਥ। ਇਵ, ਏਵ। ਸੁਇਤਾਲ, ਸਿਤਾਬ, ਸਦ, ਸਮ, ਸਰਪਰ। (ਅ) ਕਹ, ਕੇਹ, ਕਤ, ਕੇਵ, ਕਿਵ। (ੲ) ਜਸ, ਜਤ, ਜਥ, ਜਿਵ। (ਸ) ਤ, ਤਹ, ਤਤ, ਤੜ, ਤਿਵ। ਨ, ਨਹ, ਨਾਹਿਨ, ਨਿਤ, ਨਤਰ, ਨਿਦਾਨ, ਨਿਮਖ। (ਹ) ਬੀਚ, ਬਰਕਸ, ਮਤ।

(੨) ਜੋ (ਫਿ-ਅੰਤ) ਹਨ:

(ੳ) ਉਹਾ, ਅਥਵਾ, ਈਹਾ, ਸਦਾ। (ਅ) ਕਿਆ, ਕਹਾ, ਕਿੰਬਾ, ਖੋੜਸਾ, ਘਣਾ। (ੲ) ਜਾ, ਜਹਾ, ਜੇਹਾ। (ਸ) ਤਾ, ਤਹਾ, ਤੇਹਾ, ਨੇਹਾ। (ਹ) ਪਿਛਾਹਾ, ਬਿਰਥਾ।

(੩) (ਫਿ-ਅੰਤ):

(ੳ) ਉਪਜੰਪਿ, ਉਪਰਿ, ਉਡਿ, ਉਗਧਿ। ਅਤਿ, ਆਦਿ, ਅੰਤਿ, ਅੰਤਰਿ, ਅੰਦਰਿ, ਅਵਲਿ (ਅਉਲਿ)। ਸਾਥਿ, ਸਦਾਕਾਰਿ, ਸਮਸਰਿ, ਸਰਬਤਿ। ਹੁਣਿ,

ਹਜ਼ੂਰਿ, ਹਦੂਰਿ। (ਅ) ਕਿ, ਕਾਹਿ, ਕਤਹਿ, ਕਦਿ, ਕਲਿ, ਕਾਲਿ। (ੲ) ਜਦਿ, ਜਿਨਿ (= ਮਤ), ਜਾਮਿ। (ਸ) ਤਦਿ, ਤਬਹਿ, ਤਾਮਿ, ਦੂਰਿ, ਧੁਰਿ, ਧੂਕਿ, ਨਾਹਿ, ਨਾਹਨਿ, ਨਿਕਟਿ, ਨੀਤਿ, ਨਿਦਾਨਿ, ਨੇਰਿ, ਨਿਰਤਿ, ਨੀਮਿ, ਨਾਲਿ। (ਹ) ਪਾਸਿ, ਪੁਨਰਪਿ, ਪਾਰਿ, ਪੂਰਿ, ਪਰਤਪਿ, ਪੂਰਬਿ, ਫੁਨਿ, ਫਿਰਿ। ਬਹੁਰਿ, ਬਾਹਰਿ, ਬਹੋਰਿ, ਬਾਹੁੜਿ, ਬਹੁੜਿ, ਬਾਦਿ, ਬੇਗਿ। ਭਿ, ਭੀਤਰਿ, ਭਰਪੂਰਿ, ਭਰਪੂਰਿ। ਮਤਿ, ਮਨਹਿ, ਮੂਲਿ। ਯਾਦਿ, ਰੇਗਿ, ਵਖਿ, ਵਿਚਿ, ਵਤਿ।

(੪) (ੀ-ਅੰਤ):

ਈ, ਹੀ। ਨਹੀ, ਨੀਮੀ। ਭੀ।

(੫) (ੁ-ਅੰਤ):

(ੳ) ਅਗਹੁ, ਅਚਿੰਤੁ, ਅਜੁ, ਆਜੁ, ਅਜਹੁ, ਅੰਦਰਹੁ, ਅਲਗੁ। ਇਉ, ਏਥਹੁ, ਸਭਤੁ, ਹੋਰਤੁ। (ਅ) ਕਿਉ, ਕੇਉ, ਕਾਇਤੁ, ਕਿਤੁ, ਕੇਤਕੁ, ਕਿਥਹੁ, ਕਦਹੁ। ਖਿਨੁ। (ੲ) ਚਿਹੁ। ਜੁ, ਜਉ, ਜਿਉ, ਜਿਤੁ, ਜਾਵਤੁ। (ਸ) ਤਉ, ਤਿਥਹੁ, ਤਾਪਹੁ, ਤਿਲੁ। ਦਰਹਾਲੁ। ਨਹੁ, ਨਿਹਚਉ, ਨਿਸੰਗੁ, ਨੈਕੁ, ਨਾਤਰੁ, ਨੋਰਉ। (ਹ) ਪਿਛਹੁ। ਬਾਹਰਹੁ। ਮਤੁ। (ਕ) ਵਿਚਹੁ।

(੬) (ੂ-ਅੰਤ):

(ੳ) ਐਥਾਉ, ਹੂ। (ਅ) ਕਿਥੂ, ਕਥੂ।

(੭) (ੈ-ਅੰਤ):

(ੳ) ਐਸੇ, ਅੰਤੋ, ਸਉਹੋ, ਹਦੂਰੇ। (ਅ) ਕਾਏ, ਕੈਸੇ, ਕਾਹੇ, ਕਦੇ। (ੲ) ਜੇ। (ਸ) ਤਦੇ, ਤਲੇ, ਨੇਰੇ, ਨਾਲੇ। (ਹ) ਪਾਛੇ, ਭਰਪੂਰੇ, ਭਲਕੇ।

(੮) (ੈ-ਅੰਤ):

(ੳ) ਉਘੈ, ਉਭੈ, ਓਥੈ, ਓਰੈ। ਅਗੈ, ਆਗੈ, ਅਜੈ, ਐਥੈ। ਈਭੈ, ਏਵੈ। ਸਭਤੈ। ਹੈ ('ਹੀ' ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ)। (ਅ) ਕਿਥੈ। (ੲ) ਜਿਥੈ। (ਸ) ਤਿਥੈ, ਤਲੈ, ਤਿਵੈ, ਨੇੜੈ। (ਹ) ਪਿਛੈ, ਪੀਛੈ।

(੯) (ੈ-ਅੰਤ): ਜੋ।

(੧੦) (ੈ-ਅੰਤ): (ੳ) ਜੋ। (ਅ) ਤੋ।

ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੋਕਤੀ (Adverbial Phrase)

(੧) ਸਮਾ-ਵਾਚਕ :

(ੳ) ਆਠ ਪਹਰ, ਨਿਤ ਪ੍ਰਤਿ, ਨਿਤਾਪ੍ਰਤਿ, ਨਿਰੰਤਰਿ, ਖਿਨੁ ਪਲੁ, ਅਨਦਿਨੁ; ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ, ਪਹਿਲੋ ਦੇ; ਪਿਛੋ ਦੇ; ਤਤਖਿਣ ਤਾਲਿ; (ਅ) (i) ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ, ਦਿਨੁ ਰੈਣਿ, ਦਿਨਸੁ ਰੈਣਿ, ਦਿਨੁ ਰੈਣਾਰੇ, ਦਿਨੁ ਰੈਨਾਈ, ਦਿਨਸੁ ਸਭ ਰੈਨੀ, ਦਿਨਸੁ ਅਰ ਰਾਤਿ; (ii) ਅਹਿਨਿਸਿ; (iii) ਰੈਨਿ ਦਿਵਸੁ, ਰੈਣਿ ਦਿਨਸੁ, ਰਾਤਿ ਦਿਨੋਤਿ, ਨਿਸਿ ਬਾਸੁਰ; (ੲ) ਕਬਹੀ ਨ, ਕਬਹੂੰ ਨ, ਕਦੇ ਮੂਲਿ ਨ, ਨ ਕਾਹੁ ਬੇਰੇ।

(੨) ਥਾਂ-ਵਾਚਕ :

(ੳ) ਜਹਾ ਕਹਾ, ਜਹ ਕਹ, ਜਤ ਕਤਹਿ, ਜਿਥੈ ਕਿਥੈ, ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ, ਘਰਿ ਦਰਿ; (ਅ) ਆਸ ਪਾਸ, ਪਾਸਿ ਦੁਆਸਿ, ਚਉਗਿਰਦ, ਇਤ ਉਤ, ਇਤ ਉਤਹਿ, ਈਤ ਉਤ, ਪੇਈਐ ਸਾਹੁਰੈ, ਹਲਤਿ ਪਲਤਿ; (ੲ) ਤਿਹੁ ਲੋਇ, ਤੈ ਲੋਈ; (ਸ) ਦਹਦਿਸ, ਦਹਦਿਸਿ, ਚਉਦਿਸ; (ਹ) ਦੂਰਹੁ ਹੀ, ਦੂਰ ਤੇ; (ਕ) ਅਨ ਕਤਹਿ ਨ, ਨੇਰੈ ਹੀ ਤੇ ਨੇਰਾ, ਵਣਿ ਤ੍ਰਿਣਿ, ਅਗਹੁ ਪਿਛਹੁ, ਵਿਚੁਦੇ।

(੩) ਵਿਧੀ-ਵਾਚਕ :

(ੳ) ਕਿਉ ਨ, ਕਿਵੈ ਨ, ਕਵਨ ਮੁਖਿ, ਕਾਹੇ ਕਉ, ਕਿਤੁ ਅਰਥਿ, ਕਿਤ ਕਉ, ਕਿਤ ਕੂ; (ਅ) ਤਾ ਭੀ, ਇਵ ਹੀ; (ੲ) ਤਿਲੁ ਸਾਰ, ਇਕੁ ਤਿਲੁ; (ਸ) ਬਹੁ ਪਰਕਾਰ, ਅਗੈ ਪਿਛੀ।

ਚਿਹੁ

ਜਿਚਰੁ, ਕਿਚਰੁ, ਤਿਚਰੁ।

ਸ਼ਬਦ 'ਕਿਚਰੁ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ :

ਕਿਯਤ ਚਿਰੰ = ਕਿਯੋਚਿਰੰ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਜਿਚਰੁ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਯਾਵਤ ਚਿਰੰ' ਅਤੇ 'ਤਿਚਰੁ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਤਾਵਤ ਚਿਰੰ' ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ।

‘ਜਿਚਰੁ’ ਵਸੀ ਪਿਤਾ ਕੈ ਸਾਥਿ॥

‘ਤਿਚਰੁ’ ਕੰਤੁ ਬਹੁ ਵਿਰੈ ਉਦਾਸ ॥੨॥੩॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੭੧)

‘ਕਿਰਤੁ’ ਤਤਿ ਲਘਾਈਐ ਛਪਰਿ ਤੁਟੈ ਮੇਰੁ ॥੧੮॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੮)

ਕਾਲਿ (ਕਾਲ)

ਅੰਤਿ ਕਾਲਿ, ਤਤਕਾਲ, ਚਿਰੇਕਾਲ :

‘ਚਿਰੇਕਾਲ’ ਪਾਈ ਦੂਲਭ ਦੇਹ ॥੩॥੨੩॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੦)

‘ਅੰਤਿ ਕਾਲਿ’ ਮਤੁ ਨਾਰੀ ਭੋੜ ॥੧॥੧੪॥

(ਸਲੋਕੁ ਮ: ੧, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੪)

‘ਅੰਤਕਾਲਿ’ ਜਮੁ ਮਾਰੇ ਠੇਹ ॥੧॥੩॥੩॥ (ਮਲਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੫੭)

‘ਅੰਤਕਾਲ’ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਨ ਰੋਇ ॥੨॥੯॥ (ਬਸੰਤੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੮੨)

ਜੋ ਜੋ ਕਹੈ ਨਾਭੁਰ ਪਰਿ ਸੇਵਤੁ ‘ਤਤਕਾਲ’ ਹੋਇ ਆਵੈ ॥੭॥੧੨੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੦੩)

ਤਾਇ

‘ਏਕ ਤਾਇ’ ਦੇਖਉ ਸਭ ਨਾਰੀ ॥

ਕਿਆ ਜਾਨਉ ਸਹ ਕਉਨ ਪਿਆਰੀ ॥੨॥੨੧॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੭)

‘ਭੋਲੇ ਤਾਇ’ ਮਿਲੇ ਰਾਘੁਰਾਇਆ ॥੪॥੬॥ (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੪)

ਨਾਨਕ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ ਜਗਜੀਵਨੁ ‘ਸਹਜ ਤਾਇ’ ਲਿਵ ਲਾਏ ॥੪॥੧੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੩)

‘ਸੇਵਕ ਤਾਇ’ ਸੇ ਜਨ ਮਿਲੇ ਗੁਰ ਸਥਾਇ ਸਦਾਏ ॥੧੪॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੦੮)

ਸੰਤ ਮੰਡਲ ਹਰਿ ਜਸੁ ਕਬਰਿ ਬੋਲਹਿ ‘ਸਤਿ ਸੁਤਾਇ’ ॥੭॥

(ਬਿਤੀ ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੯੮)

ਬਿਲਨਾਪ ਬਿਲਲ ਬਿਨੋਤੀਆ ‘ਸੁਖ ਤਾਇ’ ਚਿਤ ਚਿਤ ॥੧॥੧॥੫॥

(ਕੁੰਜਰੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੪ ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰਨਾ ੫੦੫)

‘ਭੈ ਭਾਇ’ ਤਗਤਿ ਤਰੁ ਤਵਜਨੁ ਮਨਾ ਚਿਤੁ ਲਾਇ ਹਰਿ ਚਰਣੀ ॥੨॥੧॥੫॥

(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੪ ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰਨਾ ੫੦੫)

ਕਬੀਰ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰਾ ਸੰਕੁਭਾ ਰਾਈ ‘ਦਸਵੈ ਭਾਇ’ ॥੧॥੪॥

(ਸਲੋਕੁ, ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੦੬)

‘ਇਕ ਭਾਇ’ ਇਕੁ ਮਨਿ ਨਾਮੁ ਵਸਿਆ ਸਤਿਗੁਰੁ ਹਮ ਮੇਲੀਆ ॥੩॥੧॥

(ਬਿਨਾਵਨੁ ਮ: ੧, ਵੰਤ ਦਖਣੀ, ਪੰਨਾ ੮੪੩)

ਗੁਰ ਕੈ ਸਬੰਦ ਰਚੈ ‘ਮਨ ਭਾਇ’ ॥੨॥੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੦੩)

ਰਾਜਾ ਰਾਮੁ ਮਉਲਿਆ ‘ਅਨਤ ਭਾਇ’ ॥੧॥ (ਬਸੰਤੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੩)

ਏਕ ਭਾਇ, ਭੋਲੇ ਭਾਇ, ਸਹਜ ਭਾਇ, ਸੇਵਕ ਭਾਇ, ਸਤਿ ਸੁਭਾਇ,
ਸੁਖ ਭਾਇ, ਭੈ ਭਾਇ, ਦਸਵੈ ਭਾਇ, ਇਕ ਭਾਇ, ਮਨ ਭਾਇ, ਅਨਤ ਭਾਇ।

ਲਗੁ, ਲਉ

‘ਜਬ’, ‘ਤਬ’ ਆਦਿਕ ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ‘ਲਗੁ’ ਜਾਂ
‘ਲਉ’ ਲਗਾ ਕੇ ‘ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੋਕਤੀ’ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

(ੳ) ਕਹ ਲਉ, ਕਹਾ ਲਉ;

(ਅ) ਜਬ ਲਗੁ, ਜਉ ਲਉ, ਜਉ ਲਗੁ, ਜਾ ਲਗੁ;

(ੲ) ਤਬ ਲਗੁ, ਤਉ ਲਗੁ, ਤਉ ਲਉ, ਤਉ ਲਉ।

(ੳ) ਏਕ ਨਾਮ ਭਿਨੁ ‘ਕਹ ਲਉ’ ਸਿਧੀਆ ॥੪॥

(ਗਉੜੀ ਰਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੬)

ਮਹਮਾ ਨਾਮ ‘ਕਹਾ ਲਉ’ ਬਰਨਉ ਰਾਮ ਕਹਰੁ ਭੰਧਨ ਤਿਹ ਝੂਟਾ ॥੨॥੪॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੬, ਪੰਨਾ ੬੩੨)

(ਅ) ‘ਜਬ ਲਗੁ’ ਹੁਕਮੁ ਨ ਝੂੜਤਾ ‘ਤਬ ਹੀ ਲਉ’ ਦੁਖੀਆ ॥੩॥੧॥੧੧੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੦੦)

‘ਜਉ ਲਗੁ’ ਜੋਉ ਪਰਾਣ ਸਭੁ ਧਿਆਈਐ ॥੨॥੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੨)

ਕਿਉ ਨ ਮਰੀਜੈ ਰੋਇ ‘ਜਾ ਲਗੁ’ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵਈ ॥੧॥੨੦॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੨, ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੨)

(ੲ) 'ਤਬ ਲਗੁ' ਪ੍ਰਾਨੀ ਤਿਸੈ ਸਰੇਵਹੁ 'ਜਬ ਲਗੁ' ਘਟ ਮਹਿ ਸਾਸਾ ॥੨॥੪॥
(ਸੁਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੩)

ਜਉ ਲਗੁ ਪ੍ਰਾਨ 'ਤਉ ਲਗੁ' ਸੰਗੇ ॥੩॥੮॥ (ਗੋਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੨)

'ਜਉ ਲਉ' ਰਿਦੈ ਨਹੀ ਪਰਗਾਸਾ 'ਤਉ ਲਉ' ਅੰਧ ਅੰਧਾਰਾ ॥੧॥੧੧॥
(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੫)

ਭੀਗਨ ਭੋਲਾ 'ਤਉ ਲਉ' ਜਉ ਮਨ ਕੇ ਭਰਮਾ ॥੧॥੧੯॥
(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੦੦)

ਥਾਇ, ਠਾਇ, ਥੈ, ਠੈ

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਸਥਾਨ' 'ਨਾਂਵ' ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ 'ਥਾਉ' ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ 'ਥਾਇ' ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਰੂਪ 'ਠਾਇ', 'ਥੈ', 'ਠੈ' ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ 'ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਕਤੀ' ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

- (ੳ) ਸਭ ਥਾਇ, ਹਭ ਥਾਇ, ਤਿਥਾਈ, ਕਿਥਾਉ;
- (ਅ) ਇਕ ਠਾਈ, ਕਿਤੁ ਠਾਇ, ਇਕ ਠਾਇ;
- (ੲ) ਇਕਥੈ, ਹੋਰਥੈ, ਕਿਸਥੈ;
- (ਸ) ਕੈਠੈ।

ਓਨਾ ਪਿੰਡੁ ਨ ਪਤਲਿ ਕਿਰਿਆ ਨ ਦੀਵਾ ਮੁਏ 'ਕਿਥਾਉ' ਪਾਹੀ ॥੧॥੨੬॥
(ਮ: ੧, ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੯)

ਬਿਧਿ

ਬਹੁ ਬਿਧਿ, ਇਨ ਬਿਧਿ, ਕਿਨ ਬਿਧਿ, ਇਹ ਬਿਧਿ, ਨਾਨਾ ਬਿਧਿ, ਬਹੁ ਭਿਤਿ, ਕਿਤੁ ਭਤਿ:

'ਇਹ ਬਿਧਿ' ਕੋਇ ਨ ਭਰਿਓ ਮੀਤ ॥੩॥੧੭॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੮)

'ਇਨ ਬਿਧਿ' ਸੰਤਹੁ ਉਤਰਹੁ ਪਾਰਿ ॥੨॥੮॥
(ਡੇਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੫)

'ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ' ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਖਾਈ ॥੧੯॥ (ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੯੪੦)

‘ਕਿਨ ਬਿਧਿ’ ਹੀਅਰੇ ਧੀਰੇ ਨਿਮਾਨੇ ॥੫॥ (ਸੁਹੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੩੭)

‘ਨਾਨਾ ਬਿਧਿ’ ਕੀਨੇ ਬਿਸਥਾਤੁ ॥੮॥੧੬॥ (ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫)

‘ਬਹੁ ਬਿਧਿ’ ਤਾਂਡੇ ਘੜੈ ਕੁਮਾਰਾ ॥੩॥੧॥ (ਡੇਰਉ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੧੨੮)

ਹੁਕਮੀ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਸਾਜੀਅਨੁ ‘ਬਹੁ ਭਿਤਿ’ ਸੇਸਾਰਾ ॥੨॥
(ਸੁਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੬)

ਕਰਿ (ਕਰ)

ਕਾ ਕਰਿ, ਕਿਉ ਕਰਿ, ਜੇ ਕਰਿ, ਜੇ ਕਰਿ, ਜਿਤੁ ਕਰਿ, ਪੁਰੁ ਕਰਿ :

ਮੁਏ ਮਰਮੁ ਕੇ ‘ਕਾ ਕਰਿ’ ਜਾਨਾ ॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੫)

‘ਕਿਉ ਕਰਿ’ ਵੇਖਾ ਕਿਉ ਸਾਨਾਹੀ ॥੭॥੬॥

(ਮਾਭ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੧੯)

‘ਜੇਕਰਿ’ ਸੂਤਰੁ ਮੰਨੀਐ ਸਭ ਤੇ ਸੂਤਰੁ ਹੋਇ ॥੧॥੧੮॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

‘ਜੇਕਰਿ’ ਪਾਚਨੁ ਭੋਗਿ ਨ ਪਾਵੈ ਤਗਤੁ ਕਰੈ ਘਰ ਹਾਈ ॥੨॥੩॥੫੮॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੫)

ਕਥਨੁ ਸੁ ਜੁਗਤਿ ‘ਜਿਸੁ ਕਰਿ’ ਭੀਸੈ ॥੨॥੮੫॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੧)

‘ਪੁਰੁ ਕਰਿ’ ਕਾਇਆ ਕਪੜੁ ਪਹਿਰਾ ਧੋਵਾ ਸਦਾਕਾਰਿ ॥੧॥੮॥

(ਮਾਭ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੯)

ਧਿਰਿ (ਧਰ)

‘ਜਿਹ ਧਿਰਿ’ ਦੇਖਾ ‘ਤਿਹਿ ਧਿਰਿ’ ਮਉਜੁਤੁ ॥੧॥੮॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੮)

ਤੁਧੁ ਨੋ ਭੋਭਿ ਜਾਈਐ ਪ੍ਰਭ ‘ਕੈ ਧਰਿ’ ॥੩॥੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੭੧)

ਪਰਿ (ਪੈ)

ਤਉ ਪਰਿ, ਜਉਪੈ:

ਘੁੰਘਣੁ ਤੇਰੇ 'ਤਉਪਰਿ' ਸਾਚੇ ॥੩॥੨੪॥ (ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੪)

'ਜਉਪੈ' ਰਸਨਾ ਰਾਮੁ ਨ ਕਹਿਓ ॥੮॥ (ਗੁਰੂਗੋਬਿੰਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੫)

'ਅਵਧੀ' ਵਿਚ 'ਜੋਪੈ' ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

'ਜੋਪੈ' ਫ਼ਿਪਾ ਜਰੇ ਮੁਨਿ-ਗਾਤਾ। ਫ਼੍ਰੋਧ ਤਏ ਤਨੁ ਰਾਖੁ ਵਿਧਾਤਾ ॥੧੫॥

(ਰਾਮਾਇਣ)

ਇਕ

'ਇਕਾਗ੍ਰਤਾ'-ਭਾਵ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਲਫਜ਼ 'ਇਕ' ਨੂੰ 'ਮਨ', 'ਚਿਤ' ਆਦਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਤ ਕੇ ਅੰਤਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਖਸਮੁ ਧਿਆਈ 'ਇਕ ਮਨਿ' 'ਇਕ ਭਾਇ' ॥੧੨॥

(ਭਸੰਤ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੮੩)

'ਇਕ ਚਿਤਿ' 'ਇਕ ਮਨਿ' ਧਿਆਇ ਸੁਆਮੀ ਲਾਇ ਪ੍ਰੀਤਿ ਪਿਆਰੇ ॥੨॥੧॥

(ਕਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਫ਼ੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੫)

ਇਕ ਮਨਿ, ਇਕ ਚਿਤਿ। ਇਕ ਭਾਇ।

ਵੀਪਸਾ

ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦਾ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ 'ਮੁੜ ਮੁੜ' ਹੋਣਾ ਦੱਸਣਾ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ 'ਹਰ ਥਾਂ' ਹੋਣਾ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ 'ਅਲੰਕਾਰ' ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਵੀ ਜਨ ਉਸ 'ਸਮੇਂ' ਜਾਂ 'ਥਾਂ' ਦੇ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਦੁਜੀ ਵਾਰੀ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ 'ਵੀਪਸਾ' ਅਲੰਕਾਰ ਕਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੈ।

(ੳ) ਸਮਾ-ਵਾਚਕ—ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਕਤੀ

ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ, ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ, ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ, ਪੁਨਹ ਪੁਨਹ, ਪੁਨ ਪੁਨਹ, ਵਲਿ ਵਲਿ, ਨੀਤਾ ਨੀਤਿ, ਨਿਤ ਨਿਤ, ਪਲੁ ਪਲੁ, ਖਿਨੁ ਖਿਨੁ, ਨਿਮਖ ਨਿਮਖ, ਵਾਰ ਵਾਰ, ਵਾਰੋ ਵਾਰ, ਬਾਰੰਬਾਰ, ਦਿਹੁ ਦਿਹੁ, ਸਦਾ ਸਦਾ, ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ, ਸਾਹਿ ਸਾਹਿ, ਬੇਗੁਲ ਬੇਗੁਲੇ, ਅਵਲਿ ਅਉਲਿ, ਦਿਨੁ ਦਿਨੁ।

(ਅ) ਥਾਂ-ਵਾਚਕ

ਜਹ ਜਹ, ਘਰਿ ਘਰਿ, ਦੁਆਰਹਿ ਦੁਆਰਿ, ਜਤ ਜਤ, ਜਿਤੁ ਜਿਤੁ, ਤਿਤੁ ਤਿਤੁ, ਕਹ ਕਹ।

(ੲ) ਵਿਧਿ-ਵਾਚਕ

ਬਰ ਬਰ (ਬਰ ਹਰ), ਭਿੰਮਿ ਭਿੰਮਿ, ਖਿਰ ਖਿਰ, ਲੁਭਿ ਲੁਭਿ, ਰਸਕਿ ਰਸਕਿ, ਤਿਲ ਤਿਲ।

ਕਦੇ ਕਦੇ ਇਸ ‘ਵੀਪਸਾ’ ਵਿਚ ਅੰਤਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ‘ਅੰਤਰਿ’ ਹੋਰ ਵਧਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਦੇਸ ਦਿਸੰਤਰਿ; ਬਾਨ ਬਨੰਤਰਿ; ਜੁਗਹ ਜੁਗੰਤਰਿ।

ਯੋਜਕ (Conjunction)

ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ‘ਵਾਕਾਂ’ (Sentences) ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ‘ਯੋਜਕ’ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

(ੳ) ਅਉ, ਅਤੇ, ਅਰੁ, ਅਵਰ, ਚ, ਤਿ, ਤੈ (and)।

ਨੋਟ: ਸ਼ਬਦ ‘ਅਤੇ’, ‘ਅਰੁ’, ‘ਤੈ’ ਦੇ ‘ਜੋੜ’ ਵਲ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ; ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਅਸੀਂ ‘ਅਤੇ’ ਦੇ ਥਾਂ ‘ਅਤੇ’, ‘ਤੈ’ ਦੇ ਥਾਂ ‘ਤੇ’ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ।

(ਅ) ਅਕੈ, ਕਿ, ਕੈ। ਜਿਉ। ਜਨੁ, ਜਣੁ, ਜਾਨਉ, ਜਨਕ। ਨ ਚ। ਪੈ, ਪਹੁ। ਯਾ ਤੇ।

(ੲ) ਜਿ, ਜੇ, ਜਉ, ਜੇਕਰਿ। ਤੇ (Than)। ਨਾਹਿ ਤ, ਨਤਰ, ਨਾਤਰੁ, ਨਾਹੀ। ਭਾਵੈ, ਭਵੈ.....ਤਾ।

- (ੳ) ਲੋਤ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਮਮਤਾ ਭੁਨਿ 'ਅਉ' ਬਿਖਿਅਨ ਕੀ ਸੇਵਾ ॥੧॥੭॥
(ਗਉੜੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੨੨੦)
- ਪੜਿਆ 'ਅਤੇ' ਓਮੀਆ ਵੀਚਾਰੁ ਅਗੈ ਵੀਚਾਰੀਐ ॥੧੨॥
(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)
- ਭਾਠੀ ਗਗਨੁ ਸਿੰਝਿਆ 'ਅਰੁ' ਚੁੰਝਿਆ ਕਨਕ ਕਲਸ ਇਕੁ ਪਾਇਆ ॥੨॥੩॥
(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੨)
- ਖਾਟ ਮਾਗਉ ਚਉਪਾਈ ॥ ਸਿਰਹਾਨਾ 'ਅਵਰ' ਰੁਲਾਈ ॥੩॥੧੧॥
(ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੬)
- ਬਾਣ ਬੇਧੇ 'ਚ' ਕੁਰੰਕ ਨਾਏ ਅਲਿ ਬੰਧਨ ਕੁਸਮ ਬਾਸਨਹ ॥੧॥੧੨॥
ਚ—ਅਤੇ (and)। (ਜੋਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੦੮)
- ਜੇਰਾ ਊਭਹਿ ਦੁਖ ਘਟੇ ਨਿਤ ਦਾਭਹਿ 'ਤੇ' ਬਿਲਲਾਹਿ ॥੨॥੩॥੨੦॥
(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੬)
- (ਅ) ਇਹੁ ਮਨੁ ਬਭਾ 'ਕਿ' ਜਾ ਸਉ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ॥
ਰਾਮੁ ਬਭਾ 'ਕੈ' ਰਾਮਹਿ ਜਾਨਿਆ ॥੧॥੪੨॥
ਕਿ, ਕੈ—ਜਾਂ। (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੧)
- ਤਹ ਭਇਆ ਪ੍ਰਗਾਸੁ ਮਿਟਿਆ ਅੰਧਿਆਰਾ 'ਜਿਉ' ਸੂਰਜ ਰੋਟਿ ਕਿਰਾਖੀ ॥੧੨॥
(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੭)
- ਹਰਿ ਆਰਾਧੇ ਅਰੋਗ ਅਨਦਾਈ ॥
ਜਿਸ ਨੇ ਦਿਸਰੈ ਮੇਰਾ ਰਾਮੁ ਸਨੇਹੀ ਤਿਸੁ ਲਾਖ ਬੇਦਨ 'ਜਦੁ' ਆਈ ॥੧੫॥
(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੧੨)
- ਨਾਮੁ ਸੁਨਤ 'ਜਨੁ' ਬਿਛੁਆ ਭਸਾਨਾ ॥੨॥੩੨॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੩)
- ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਤੇ 'ਜਾਨਉ' ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਥੰਤੀ ਨਾਥਨਾ ॥੧॥੪॥
(ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੩)
- ਨੋਟ: ਬਬਦ 'ਜਾਨਉ' ਮਰਹੱਟੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਹੈ।

ਗਗਨ ਮੇ ਬਾਲੁ ਗਵਿ ਚੰਦੁ ਦੀਪਕ ਬਨੇ
ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ 'ਜਨਕ' ਸੋਤੀ ॥੧॥੭॥੯॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧ ਆਰਤੀ, ਪੰਨਾ ੬੬੩)

'ਨ ਚ' ਰਾਜ ਸੁਖ ਮਿਸਟੇ 'ਨ ਚ' ਤੋਗ ਰਸ ਮਿਸਟੇ
'ਨ ਚ' ਮਿਸਟੇ ਸੁਖ ਮਾਇਆ ॥੧॥੧੧॥ (ਜੇਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੦੮)
ਨ ਚ—neither....nor

ਸੋਜ ਏਕ 'ਪੈ' ਮਿਲਨੁ ਦੁਹੇਰਾ ॥੨॥੮॥੩੫॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੩)

ਚੰਚਲ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਸੰਗਿ ਬਸਤੁ ਹੈ 'ਯਾ' ਤੇ ਥਿਰੁ ਨ ਰਹਾਈ ॥੧॥੪॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੨੧੯)

ਪੂਜਾ ਕਰਹਿ 'ਪਰੁ' ਬਿਧਿ ਨਹੀ ਜਾਣਹਿ ਦੂਜੇ ਭਾਇ ਮਲੁ ਲਾਈ ॥੧੦॥੩॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੧੦)

ਹਰਿ ਧਨੁ ਰਤਨ ਜਵੇਹਰੀ ਸੈ ਗੁਰਿ ਹਰਿ ਧਨੁ ਪਾਸਹੁ ਦੇਵਾਇਆ ॥

ਜੇ ਕਿਸੇ ਕਿਹੁ ਦਿਸਿ ਆਵੈ ਤਾ ਕੋਈ ਕਿਹੁ ਮੰਗਿ ਲਵੇ

'ਅਕੈ' ਕੋਈ ਕਿਹੁ ਦੇਵਾਏ

ਏਹੁ ਹਰਿ ਧਨੁ ਜੋਰਿ ਕੀਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲਿ ਨ ਜਾਇ ਵੰਡਾਇਆ ॥੯॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫੩)

(ੲ) ਜਨਨੀ ਜਾਨਤ ਸੁਤੁ ਬਡਾ ਹੋਤੁ ਹੈ

ਇਤਨਾ ਭੁ ਨ ਜਾਨੈ 'ਜਿ' ਦਿਨ ਦਿਨ ਅਵਧ ਘਟਤੁ ਹੈ ॥੧॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੧)

ਨਾਨਕ ਜਨਮੁ ਸਕਾਰਥਾ 'ਜੇ' ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਮਿਲਾਹ ॥੨॥੭॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫)

ਕਿਆ ਕਾਸੀ ਕਿਆ ਊਖਰ ਮਗਹਤੁ ਰਾਮੁ ਰਿਏ 'ਜਉ' ਹੋਈ ॥੨॥੩॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੨)

ਅਉਖਧ ਮੰਤ੍ਰ ਮੂਨੁ ਮਨ ਏਕੈ 'ਜੋਕਰਿ' ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚਿਤੁ ਕੀਜੈ ਰੇ ॥੧॥੪॥੧੬॥

(ਗਉੜੀ ਚੋਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੬)

ਚੇਤਿ ਰਾਮੁ 'ਨਾਹੀ' ਜਮਪੁਰਿ ਜਾਹਿਗਾ ਜਨੁ ਭਿਚਰੈ ਅਨਰਾਧਾ ॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਬੇਟੀ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੩)

ਜਉ ਲਗ ਪ੍ਰਾਨ ਤਉ ਲਗ ਸੰਗੇ ॥

‘ਨਾਹਿ ਤ’ ਥਲੀ ਥੇਗਿ ਉਠਿ ਨੰਗੇ ॥੩॥੫॥੮॥

(ਗੋਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੨)

ਸੂਧੇ ਸੂਧੇ ਰੇਗਿ ਚਲਹੁ ਤੁਮ ‘ਨਤਰ’ ਕੁਧਕਾ ਦਿਵਈ ਹੈ ਰੇ ॥੧॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੫)

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ ਅਕਾਲਿ ਤਈ ਅਵਰੈ ‘ਨਾਤਰੁ’ ਬਾ ਬੇਗਾਨਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੪੭॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੩)

ਅੰਦਰਿ ਕਮਾਣਾ ਸਰਪਰ ਉਘੜੈ

‘ਭਾਵੈ’ ਕੋਈ ਬਹਿ ਧਰਤੀ ਵਿਚਿ ਕਮਾਈ ॥੨॥੩੦॥

(ਮ: ੪, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੧੬)

ਜਾਣਾ ਲਖ ‘ਭਵੈ’ ਪਿਰੀ ਡਿਖੰਦੇ ‘ਤਾ’ ਜੀਵਸਾ ॥੨॥੮॥

(ਮ: ੫, ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੯੭)

ਜਾਇ ਪੁਛਹੁ ਸੋਹਾਗਣੀ ‘ਵਾਰੈ’ ਕਿਨੀ ਭਾਤੀ ਸਹੁ ਪਾਈਐ ॥੩॥੪॥

(ਤਿਲੰਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੨੨)

ਵਿਸਮਿਕ (Interjection)

(੧) ਕਿਸੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਅਚਨਚੇਤ ਮਿਲੇ ਬੜੇ ਸੁਖ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਜਾਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਅਚਰਜ ਕੌਤਕ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਕੁਝ ਆਪਣਾ-ਆਪ ਭੁੱਲ ਕੇ, ਉਸ ਘਬਰਾਹਟ, ਖੁਸ਼ੀ ਜਾਂ ਅਚਰਜਤਾ ਨੂੰ ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਝ ਲਫਜ਼ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਬੋਲ ਕੇ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲਫਜ਼ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ‘ਵਿਸਮਿਕ’ ਅਖਵਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ‘ਵਿਸਮਿਯ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਅਚਰਜਤਾ’। ‘ਵਿਸਮਿਕ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਅਚਰਜਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ’।

ਕਿਸੇ ਨੂੰ ‘ਸੰਬੋਧਨ’ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ‘ਵਿਸਮਿਕ’ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(੨) ‘ਸੰਬੋਧਨ’ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਿਸਮਿਕ :

ਐ, ਅਹੇ, ਅਰੀ, ਏ, ਹੇ, ਹੇ। ਹੀ, ਰੇ। ਬੇ, ਬੇ। ਵੇ। ਅਹੋ, ਭੋ। ਜਿਵੇਂ :

‘ਐ’ ਜੀ ਤੂੰ ਆਪੇ ਸਭ ਕਿਛੁ ਜਾਣਦਾ ਬਦਤਿ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨੁ ਰਾਮਈਆ ॥੫॥੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੨)

ਜਉ ਪੈ ਹਮ ਨ ਪਾਪ ਕਰੰਤਾ 'ਅਹੇ' ਅਨੰਤਾ ॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੩)

'ਅਗੇ' ਬਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਮੁ ਮਤਿ ਬੀਸਰੈ ॥੨॥

(ਗੁਜਰੀ ਕ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੬)

'ਏ' ਮਨ ਤੇਰਾ ਕੈ ਨਹੀ ਕਰਿ ਵੇਖੁ ਸਬਦਿ ਵੀਚਾਰੁ ॥੩॥੧੩॥੩੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੯)

'ਹੇ' ਜਿਹਦੇ ਤੂੰ ਰਾਮ ਗੁਣ ਗਾਉ ॥੨॥੮੪॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੦)

ਤੂ ਭੁਨੁ ਰੇ ॥ ਮੈ ਜੀ ॥ ਨਾਮਾ ॥

'ਹੇ' ਜੀ ਆਲਾ ਤੇ ਨਿਵਾਰਣਾ ਜਮ ਭਾਰਣਾ ॥੩॥੪॥

(ਪਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੩)

ਕਿਆ ਜਾਨਾ ਕਿਆ ਹੋਇਗਾ 'ਰੀ' ਮਾਈ ॥ (ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੭)

ਅਚਰਚੁ ਏਕੁ ਸੁਨਹੁ 'ਰੇ' ਪੰਡੀਆ ਅਬ ਕਿਛੁ ਕਹਨੁ ਨ ਜਾਈ ॥੧॥੩॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੨)

ਸੁਲਤਾਨੁ ਪੂਛੈ ਸੁਨੁ 'ਬੇ' ਨਾਮਾ ॥੧॥੧੦॥

(ਡੋਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੫)

ਸੁਨਿ 'ਬੇ' ਸਖੀ ਕੰਤਿ ਹਮਾਰੇ ਕੀਅਨੋ ਖਸਮਾਨਾ ॥੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੭੨)

ਮੇਰੇ ਮਨ ਪਰਦੇਸੀ 'ਏ' ਪਿਆਰੇ ਆਉ ਘਰੇ ॥੧॥੧੪॥੨੧॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੪੫੧)

(੩) ਕੋਈ ਮੰਦਾ ਕੰਮ ਵੇਖ ਕੇ, ਉਸ ਤੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ :
ਪ੍ਰਿਗੁ, ਫਿਟੁ।

ਬਿਨੁ ਨਾਢੇ 'ਪ੍ਰਿਗੁ' ਵਾਯੁ 'ਫਿਟੁ' ਸੁ ਜੀਵਿਆ ॥੨੨॥

(ਮਾਤ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੮)

ਜਿਤੁ ਦਿਨਿ ਵਿਸਰੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ 'ਫਿਟੁ' ਤਲੇਗੀ ਭੂਤਿ ॥੧॥੩॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੮)

ਨੋਟ: ਲਫ਼ਜ਼ 'ਪ੍ਰਿਗੁ' ਅਤੇ 'ਫਿਟੁ' (_ਅੰਤ) ਹਨ।

(੪) ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਪੀੜ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ—ਹਾ ਹਾ।

‘ਹਾ ਹਾ’ ਪ੍ਰਭ ਰਾਖਿ ਲੇਹੁ॥

ਹਮ ਤੇ ਕਿਛੁ ਨ ਹੋਇ ਮੇਰੇ ਸੁਆਮੀ

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਅਪੁਨਾ ਨਾਮੁ ਦੇਹੁ॥੧॥੧੬॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੬੭੫)

(੫) ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ, ਕਦੇ ਉਸ ਗੱਲ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਉਂ ਕਹਿ ਦੇਈਦਾ ਹੈ—ਰੱਬ ਕਰੇ ਇਹ ਗੱਲ ਮੁੜ ਨਾ ਹੋਵੇ; ਜਾਂ, ਰੱਬਾ! ਜੰਮ ਜੰਮ ਇਹ ਦਿਨ ਨਿੱਤ ਆਉਣ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਮਨੋ-ਵੇਗ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ :

ਹਰਿ, ਹਰਿ ਹਰਿ, ਅਲਹ।

ਨੋਟ : ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਆਮ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਲਫਜ਼ ‘ਬਾਲਾ’ ਵਰਤਦੇ ਹਨ।

‘ਹਰਿ’ ਤਿਨ ਕਾ ਦਰਸਨੁ ਨਾ ਕਰਹੁ ਜੋ ਦੂਜੈ ਤੀਏ ਚਿਤੁ ਲਾਗੈ॥੨॥੧੫॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪, ਪੰਨਾ ੩੦੯)

‘ਹਰਿ ਹਰਿ’ ਤਿਨ ਕਾ ਦਰਸਨੁ ਨ ਕਰੀਅਹੁ

ਜਿਨੀ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਨ ਧਿਆਇਆ॥੩॥੩॥

(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੪ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੭੪)

ਭਿਜਉ ਸਿਜਉ ਕੰਝਨੀ ‘ਅਲਹ’ ਵਰਸਉ ਮੇਹੁ॥੨੫॥

(ਸਲੋਕ ਵਗੋਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੯)

ਨੋਟ : ਇਹਨਾਂ ਉੱਪਰਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ‘ਹਰਿ’, ‘ਹਰਿ ਹਰਿ’ ਅਤੇ ‘ਅਲਹ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—ਬਾਲਾ, ਰੱਬ ਕਰ ਕੇ।

(੬) ਕੋਈ ਅਚਰਜ ਕੌਤਕ ਵੇਖ ਕੇ (ਜੋ ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਰੇ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਜੋ ਕਰਾਮਾਤ ਜਾਪੇ); ਹੈਰਾਨਗੀ ਵਿਚ ਆਪਣਾ-ਆਪ ਭੁੱਲ ਕੇ; ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਸ ‘ਅਚਰਜਤਾ’ ਦੇ ਵਲਵਲੇ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ‘ਵਿਸਮਿਕ’ ਸ਼ਬਦ ਮੂੰਹੋਂ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਉਚਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ : ਵਾਹ, ਵਾਹੁ, ਵਾਹਿ, ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ।

‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਸਾਚੇ ਮੈ ਤੇਗੀ ਟੇਕ॥੭॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੩)

‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਕਿਆ ਖੁਭੁ ਗਾਵਤਾ ਹੈ॥੪॥੧੩॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੮)

‘ਵਾਹੁ’ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬਾ ‘ਵਾਹੁ’ ॥੧॥੩॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੩ ਘਰੁ ੧੦ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੫੫)

‘ਵਾਹੁ’ ਖਸਮ ਤੂ ਵਾਹੁ ਜਿਨਿ ਰਚਿ ਰਚਨਾ ਹਮ ਕੀਏ ॥੧॥੧੦॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਸੁਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੮)

ਕੀਆ ਖੇਲੁ ਬਡ ਮੇਲੁ ਤਮਾਸਾ ‘ਵਾਹੁ’ ਗੁਰੂ ਤੇਰੀ ਸਭ ਰਚਨਾ ॥.....

ਕੀਆ ਖੇਲੁ ਬਡ ਮੇਲੁ ਤਮਾਸਾ ‘ਵਾਹੁ’ ਗੁਰੂ ਤੇਰੀ ਸਭ ਰਚਨਾ ॥੩॥੧੩॥੪੨॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦੪)

ਸੇਵਕ ਕੇ ਤਰਪੁਰ ਚੁਗੁ ਚੁਗੁ ‘ਵਾਹੁ’ ਗੁਰੂ ਤੇਰਾ ਸਭੁ ਸਦਕਾ ॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਰਉਥੇ ਕੇ, ਗਯੰਦ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੩)

ਨੋਟ: ਸ਼ਬਦ ‘ਵਾਹੁ’ ਜਾਂ ‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਨਿਰਾ ‘ਵਿਸਮਿਕ’ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ‘ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ’ ਅਤੇ ‘ਨਾਂਵ’ ਵਾਂਗ ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ੳ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ:

ਵਾਹੁ ਖਸਮ ਤੂ ‘ਵਾਹੁ’ ਜਿਨਿ ਰਚਿ ਰਚਨਾ ਹਮ ਕੀਏ ॥੧॥੧੦॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਸੁਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੮)

ਨੋਟ: ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ‘ਖੂਬ’ ‘ਵਿਸਮਿਕ’ ਭੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ‘ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ’ ਭੀ; ਤਿਵੇਂ, ‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ, ਅਰਥ ਹੈ ‘ਸੋਹਣਾ’।

ਅੱਜ ਕਲੁ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਕਹਿ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ—‘ਇਸ ਕਾਕੇ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਕਿਆ ਵਾਹ ਵਾਹ ਹੈ’। ‘ਮਾਂ! ਮੈਨੂੰ ਕੋਟ ਮਾੜਾ ਲੱਗਦਾ ਏ?’ ‘ਨਹੀਂ, ਕਾਕਾਂ! ਮਾੜਾ ਕਿਉਂ ਲੱਗਦਾ ਏ? ਵਾਹ ਵਾਹ ਲੱਗਦਾ ਏ’।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਉਦਾਹਰਣ:

‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਤਿਸ ਨੇ ਆਖੀਐ ਜਿ ਸਭਾ ਭਰਿਰ ਗੰਭੀਰੁ ॥

‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਤਿਸ ਨੇ ਆਖੀਐ ਜਿ ਗੁਣਦਾਤਾ ਮਤਿ ਧੀਰੁ ॥.....

ਨਾਨਕ ‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਇਕੋ ਕਰਿ ਸਾਲਾਹੀਐ

ਜਿ ਸਤਿਗੁਰਿ ਦੀਆ ਦਿਖਾਇ ॥੧॥੧੬॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਜੂਜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੧੫)

(ਅ) ਨਾਂਵ:

ਸ਼ਬਦ ‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਨਾਂਵ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ

ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ—ਸਿਫਤਿ ਸਲਾਹ।

‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਸਿਫਤਿ ਸਲਾਹ ਹੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੂਝੈ ਕੋਇ ॥

‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਬਾਣੀ ਸਬੁ ਹੈ ਸਚਿ ਮਿਲਾਵਾ ਹੋਇ ॥

ਨਾਨਕ ‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਕਰਤਿਆ

ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਇਆ ਕਰਮਿ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ॥੧॥੧੪॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੧੪)

‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਬਾਣੀ ਸਬੁ ਹੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਲਧੀ ਭਾਲਿ ॥

‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਸਬਦੇ ਉਚਰੈ ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਹਿਰਦੈ ਨਾਲਿ ॥੨॥੧੫॥

(ਮ: ੩, ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩, ਪੰਨਾ ੫੧੪)

(੨) ‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’—ਉਹ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਪਰਮਾਤਮਾ।

‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਸਾਹਿਬੁ ਸਬੁ ਹੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਜਾ ਕਾ ਨਾਉ ॥

‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਗੁਣੀ ਨਿਧਾਨੁ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਦੇਇ ਸੁ ਖਾਇ ॥

‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਜਲਿ ਥਲਿ ਭਰਪੂਰੁ ਹੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਇਆ ਜਾਇ ॥੨॥੧੬॥

(ਮ: ੩, ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੧੫)

ਨੋਟ: ਜਿਵੇਂ ਕਈ ਸ਼ਬਦ (_-ਅੰਤ) ਬਣ ਕੇ, ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭੀ (_-ਅੰਤ) ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ (ਵੇਖੋ, ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ—‘ਲਿੰਗ’) ਤਿਵੇਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਭੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ-ਵਾਚਕ ਹੋ ਕੇ ‘ਸੰਬੰਧਕ’ ਦੇ ਨਾਲ ਭੀ (_-ਅੰਤ) ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ :

‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਕਾ’ ਬਡਾ ਤਮਾਸਾ ॥.....

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੰਗਤਿ ਸਭੈ ਬਿਚਾਰਹੁ ‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਕਾ’ ਬਡਾ ਤਮਾਸਾ ॥੨॥੧੭॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚੜ੍ਹਿਥੇ ਕੇ, ਗਧੰਦ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੩)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ

‘ਅਹੋ’ ਜਸੁ ਰਖੇਣ ਗੋਪਾਲਹ ਨਾਨਕ ਰੋਮ ਨ ਛੇਦ੍ਰੇ ॥੬॥

ਹੇ ਅਭੁਤ ਸਰਣਿ ਸੰਤ ਨਾਨਕ ‘ਭੋ’ ਭਗਵਾਨਟੇ ਨਮਹੁ ॥੧੧॥

(ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫੪)

ਭਾਗ ਤੀਜਾ
ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ
(Syntax)

ਕਾਰਕ-ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ

(੧) ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਧਾਤੂ ('ਅਕਰਮਕ', 'ਸਕਰਮਕ' ਜਾਂ 'ਪ੍ਰੋਟਾਗਨਿਸਟ') ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਜਾਂ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ 'ਅੱਠ ਪੁਰਖ' 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਨਾਲ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਪੁਲਿੰਗ 'ਨਾਂਵ' ਦਾ 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਕੇਵਲ ਉਹ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ () ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਕਾਰਾਂਤ (੧-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਕਾਰਾਂਤ (੧-ਅੰਤ) ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹੀ ਉਕਾਰਾਂਤ (ਉ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਜੋ ()-ਅੰਤ) ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ :

(ੳ) (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ); ਨਾਂਵ :

ਸੋ 'ਤਨੁ' 'ਜਨੈ' ਕਾਠ ਕੈ ਸੰਗਾ ॥੩॥੧੧॥ (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੫)

(ਅ) (੧-ਅੰਤ) ਨਾਂਵ :

'ਕਰਤਾ' 'ਰਾਖੈ' ਕੀਰਾ ਕਉਨੁ ॥੨॥੧੮॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੮)

(ੲ) (ਉ-ਅੰਤ) ਨਾਂਵ :

'ਭਉ' 'ਘਿਨਸੈ' ਪੂਰਨ ਹੋਇ ਆਸ ॥੩॥੧੯॥ (ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ)

(ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ ੬੪, ੧੧੧, ੧੧੮)

(੨) 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਕ੍ਰਿਆ (Past Tense) ਦੇ 'ਅੱਠ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ' ਨਾਲ ਉਪਰ-ਲਿਖੇ ਰੂਪ ਦਾ 'ਨਾਂਵ' ਕੇਵਲ ਤਦੋਂ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਧਾਤੂ 'ਅਕਰਮਕ' (Intransitive) ਹੋਵੇ। ਵੇਖੋ :

ਅਥ 'ਮਨੁ' ਉਲਟਿ ਸਨਾਤਨੁ 'ਹੂਆ' ॥੩॥੧੭॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੭)

ਵਿਚ 'ਕਰਤਾ' ਪੁਰਖੁ 'ਖਲੋਆ' ॥੧॥੫੭॥ (ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੨੩)

'ਰਉ' 'ਤਾਗਾ' ਨਿਰਤਉ ਮਨਿ ਬਸੈ ॥੩॥੮॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੬੩)

(ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ ੬੪, ੧੧੧, ੧੧੮)

(੩) 'ਸਕਰਮਕ' (Transitive) ਜਾਂ 'ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ (Causative) ਧਾਤੂ' ਦੇ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਅੱਠ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਨਾਲ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਅਕਾਰਾਂਤ, ਆਕਾਰਾਂਤ ਅਤੇ ਉਕਾਰਾਂਤ ਪੁਲਿੰਗ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ 'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਵਰਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ:

(ੳ) ਅਕਾਰਾਂਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ): ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ('ਫਿ') ਜਾਂ ('ਹਿ') ਜਾਂ ('') ਹੋਵੇ।

(ਅ) ਆਕਾਰਾਂਤ (ੲ-ਅੰਤ): ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ('') ਹੋਵੇ।

(ੲ) ਉਕਾਰਾਂਤ (ਉ-ਅੰਤ): ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ('ਇ') ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ:

ਕਹੁ ਕਬੀਰ 'ਗੁਰਿ' ਸੋਝੀ 'ਪਾਈ' ॥੪॥੧੪॥ (ਗੁਰੂਤੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੨੬)

ਕਹੁ ਗੁਰਿ 'ਲੀਨੀ' 'ਸਾਜਨਹਿ' ਜਨਮ ਜਨਮ ਕੇ ਮੀਤ ॥੨॥੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਰੂਤੀ ਸਲੋਕ, ਪੰਨਾ ੮੨੮)

'ਕਬੀਰੈ' ਸੋ ਧਨੁ ਪਾਇਆ ॥੪॥੬॥ (ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੫)

'ਦਾਤੇ' ਦਾਤਿ 'ਰਖੀ' ਹਥਿ ਅਪਣੇ ਜਿਸੁ ਤਾਵੈ ਤਿਸੁ ਦੇਵੀ ॥੪॥੧੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੬੦੪)

'ਨਾਮਦੇਇ' ਸਿਮਰਨੁ ਕਰਿ 'ਜਾਨਾ' ॥੨॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੮)

(ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ ੭੦, ੧੧੨, ੧੧੮)

(੪) ਅਕਰਮਕ, ਸਕਰਮਕ ਜਾਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਧਾਤੂ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਜਾਂ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ, ਅੱਠ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਨਾਲ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਪੁਲਿੰਗ ਦਾ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਹੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਕਾਰਾਂਤ ਪੁਲਿੰਗ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ('-ਅੰਤ') ਹੈ। ਵੇਖੋ:

‘ਸਾਕਤ’ ਮਰਹਿ ‘ਸੰਤ’ ਸਭਿ ‘ਜੀਵਹਿ’॥੩॥੧੩॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੨੬)

‘ਧੰਧੇ’ ਕਹਾ ‘ਇਆਪਹਿ’ ਤਾਹੁ॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੧)

(ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ ੭੧, ੧੨੦)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ

(੧) ਕਈ ਧਾਤੂ ‘ਦੁਇ ਕਰਮਕ’ (Governing two objects) ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਇਕ ‘ਕਰਮ’ ਨੂੰ ‘ਕਥਿਤ’ (Direct) ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ‘ਅਕਥਿਤ’ (Indirect) ਕਹੀਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ: ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।

ਇਥੇ ‘ਉਪਦੇਸ਼’ ‘ਕਥਿਤ ਕਰਮ’ ਅਤੇ ‘ਮੈਨੂੰ’ ‘ਅਕਥਿਤ’ ਹੈ।

‘ਕਥਿਤ’ ਤੇ ‘ਅਕਥਿਤ’ ਕਰਮ ਦੀ ਭਾਲ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ‘ਕੀ’ ਜਾਂ ‘ਕਿਸ ਨੂੰ’ ਵਰਤੀਏ। ‘ਕੀ’ ਵਰਤਿਆਂ ਜੋ ਉੱਤਰ ਮਿਲੇ, ਉਹ ‘ਕਥਿਤ ਕਰਮ’ ਹੈ ਅਤੇ ‘ਕਿਸ ਨੂੰ’ ਵਰਤਿਆਂ ਜੋ ਉੱਤਰ ਮਿਲੇ, ਉਹ ‘ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ’ ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ‘ਕਥਿਤ ਕਰਮ’ ‘ਕਰਮ ਕਾਰਕ’ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ; ਅਤੇ ‘ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ’ ‘ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ’ ਵਿਚ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹ ਨਿਯਮ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤੀਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ:

ਜਿਸ ਨੇ ਦਇਆਨੁ ਹੋਵੇ ਮੇਰਾ ਸੁਆਮੀ

ਤਿਸੁ ‘ਗੁਰਸਿਖ’ ਗੁਰੂ ‘ਉਪਦੇਸੁ’ ਸੁਣਾਵੈ॥੨॥੧੧॥

(ਮ: ੪, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੦੬)

ਉਪਦੇਸੁ—ਕਥਿਤ ਕਰਮ। ਗੁਰਸਿਖ—ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ।

‘ਰਾਮਦਾਸ’ ਸੋਚੀ ‘ਤਿਲਕੁ’ ਦੀਆ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਸਬੁ ਨੀਸਾਣੁ ਜੀਉ॥੫॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਸਤੁ, ਪੰਨਾ ੮੨੩)

ਤਿਲਕੁ—ਕਥਿਤ ਕਰਮ। ਰਾਮਦਾਸ—ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ।

ਹਉ ‘ਸਿਰੁ’ ਅਰਧੀ ਤਿਸੁ ‘ਮੀਰ’ ਪਿਆਰੇ ਜੋ ਪ੍ਰਭੁ ਦੇਇ ਸਦੇਸਾ॥੩॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਛੰਡ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੪੭)

ਸਿਰੁ—ਕਥਿਤ ਕਰਮ। ਮੀਰ—ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ।

‘ਸੁਮਹਿ’ ‘ਧਨੁ’ ਰਾਖਨ ਕਉ ਦੀਆ ਮੁਗਧੁ ਕਹੈ ਧਨੁ ਮੇਰਾ ॥੩॥੩॥੧੬॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ 823)

ਧਨੁ—ਕਥਿਤ ਕਰਮ। ਸੁਮਹਿ—ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ।

ਅਮਰਦਾਸਿ ਅਮਰਤੁ ‘ਛਤ੍ਰੁ’ ‘ਗੁਰ ਰਾਮਹਿ’ ਦੀਅਉ ॥੧॥

(ਸਵਈਏ ਮ: ਪੰਜਵੇਂ ਕੇ, ਮਝਰਾ, ਪੰਨਾ ੧8੦੮)

ਛਤ੍ਰੁ—ਕਥਿਤ ਕਰਮ। ਗੁਰ ਰਾਮਹਿ—ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ।

ਵਿਣੁ, ਬਿਨੁ, ਬਿਨਾ

‘ਸੰਬੰਧਕ’ ‘ਵਿਣੁ’ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ‘ਵਿਨਾ’ ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਹੈ; ‘ਬਿਨੁ’ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਅਤੇ ‘ਬਿਨਾ’ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ‘ਵਿਨਾ’ ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ‘ਬਿਨਾ’ ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ ਨਾਲ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ‘ਤੈਥੋਂ ਬਿਨਾ’। ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ‘ਕਰਮ ਕਾਰਕ’ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪੁਲਿੰਗ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦੇ ਚਿਹਨ (, , ਹਿ) ਹਨ; ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਿਛਲੇ ਦੇ ਚਿਹਨਾਂ ਵਾਲੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੰਬੰਧਕ ‘ਬਿਨਾ’ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਵੇਖੋ:

ਬਿਨੁ ‘ਬਾਦ ਬਿਰੋਧਹਿ’ ਕੋਈ ਨਾਹੀ ॥੬॥੫॥ (ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੨੫)

ਵਿਣੁ ‘ਨਾਵੈ’ ਗਤੁ ਗਇਆ ਗਵਾਏ ॥੬॥੭॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੨੭)

ਬਿਨੁ ‘ਨਾਵੈ’ ਕਿਆ ਟੇਕ ਟਿਕੀਐ ॥੧੧॥ (ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੩੧)

ਪ੍ਰਣਵਤਿ ਨਾਮਦੇਉ ‘ਨਾਕਹਿ’ ਬਿਨਾ ॥੩॥੨॥

(ਤੋਰਣੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੩)

(ੳ) ਨਾਵੈ ਬਿਨੁ, ਸਬਦੈ ਬਿਨੁ।

(ਅ) ਨਾਕਹਿ ਬਿਨਾ, ਬਾਦ ਬਿਰੋਧਹਿ ਬਿਨੁ।

ਨੋਟ: ਲਫਜ਼ ‘ਬਿਨੁ’ ਅਤੇ ‘ਵਿਣੁ’ ਸਦਾ (_ਅੰਤ) ਹਨ।

(੩) ‘ਤੁਰਨਾ’, ‘ਜਾਣਾ’ ਆਦਿਕ ਅਰਥ ਵਾਲੇ ਧਾਤੂ ਦੀ ‘ਕ੍ਰਿਆ’ ਦੇ ਨਾਲ ਜੇ ਉਸ ‘ਬਾਂ’ ਆਦਿਕ ਦਾ ਭੀ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ‘ਬਾਂ’ ਦਾ ‘ਵਾਚਕ’ ਸ਼ਬਦ ‘ਕਰਮ ਕਾਰਕ’ ਜਾਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ

ਹੈ। ਅਸ਼ਟਾਧਿਆਈ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਨਿਯਮ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਬੋਲੀ ਵਿਚੋਂ ਤੁਰਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ

ਚਉਥੇ ਪਹਰੇ ਰੋਟਿ ਕੇ ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ ਲਾਵੀ ਆਇਆ 'ਖੇਤ੍ਰ' ॥੪॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਪਹਰੇ, ਪੰਨਾ ੭੫)

ਨੀਦ ਪਈ ਸੁਖ ਸਹਜ 'ਘਰੁ' ਆਇਆ ॥੮॥੨੬॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੭)

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ

ਮਨੁ ਮਾਰਣ ਕਾਰਣਿ 'ਬਨ' ਜਾਈਐ ॥੧॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੩)

(ੳ) ਲਾਵੀ ਆਇਆ 'ਖੇਤ੍ਰ'—ਲਾਵੀ 'ਖੇਤ੍ਰ' ਨੂੰ ਆਇਆ।

'ਘਰੁ' ਆਇਆ—'ਜੀਵ' ਘਰ ਨੂੰ ਆਇਆ।

(ਅ) 'ਬਨ' ਜਾਈਐ—'ਬਨ' ਨੂੰ ਜਾਈਏ।

(ੲ) ਜਦੋਂ 'ਲੰਮੇ ਪੈਂਡੇ' ਜਾਂ 'ਲੰਮੇ ਸਮੇ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ 'ਅਧਿਕਰਣ' ਕਾਰਕ ਦੇ ਬਾਂ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਯਮ ਭੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚੋਂ ਤੁਰਿਆ ਆਇਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਨ ਵਵਰਸ਼ ਵਰਸਾਣਿ ਦ੍ਰਾਦਸ਼ ਦਸ਼ਬਤਾਖਸ਼ਰ—ਭਾਵ, ਇੰਦ੍ਰ ਬਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਨਾ ਵਰ੍ਹਿਆ। ਕ੍ਰੋਸ਼ ਕੁਟਿਲਾ ਨਦੀ—ਭਾਵ, ਦੋ ਕੋਹ ਵਲ ਮਾਰਦੀ ਨਦੀ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ

ਸਾਵਣਿ ਬਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤਿ 'ਜਗੁ' ਛਾਇਆ ਜੰਉ ॥੪॥੧॥੨੭॥੬੫॥

(ਗਉੜੀ ਮਾਝ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੭੩)

ਬਾਏ 'ਮਾਰਗੁ' ਟੇਢਾ ਢਲਨਾ ॥੩॥੯੮॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੫)

ਹਉ ਹਉ ਕਰਤੀ 'ਜਗੁ' ਫਿਰੀ ਨ ਧਨੁ ਸੈਧੇ ਨਾਲਿ ॥੩॥੧੪॥੪੭॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੨)

ਵਰਸੁ 'ਜਗੁ' ਛਾਇਆ—ਬੱਦਲ (ਸਾਰੇ) ਜਗ ਵਿਚ ਛਾਇਆ।

‘ਮਾਰਗੁ’ ਚਲਨਾ—(ਲੰਮੇ) ਪੈਂਡੇ ਵਿਚ ਚਲਨਾ।

‘ਜਗੁ’ ਫਿਰੀ—(ਸਾਰੇ) ਜਗ ਵਿਚ ਫਿਰੀ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ

(੧) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਦੇ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ ‘ਏ’ ਹੈ। ਇਹ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਕਾਰਕ ਦੇ ਚਿਹਨ ਉੱਡ ਗਏ ਹਨ; ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਰੂਪ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ‘ਨਮਹ’ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਨਾਲ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਆਦਿ ਗੁਰਏ ਨਮਹ ॥ ਚਰਾਦਿ ਗੁਰਏ ਨਮਹ ॥

ਸਤਿਗੁਰਏ ਨਮਹ ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੇਵਏ ਨਮਹ ॥੧॥੧॥ (ਸੁਖਮਨੀ)

ਹਰਏ ਨਮਸਤੇ ‘ਹਰਏ’ ਨਮਹ ॥੧॥ (ਗੋਂਡ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੪)

(੨) ਭਾਉਣਾ:

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਨਿਯਮ ਹੈ ਕਿ ਧਾਤੂ ‘ਰੁਚ’ (ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਭਾਉਣਾ’, ‘ਚੰਗਾ ਲਗਣਾ’) ਅਤੇ ਇਸੇ ਅਰਥ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਧਾਤੂ ‘ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ’ ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ, ‘ਇਦੇ ਮੇ ਰੋਚਤੇ’ (—ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ), ਇਸ ਵਾਕ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ‘ਮੇ’ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਨਿਯਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਾਕ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਜਿਸ ‘ਵਿਅਕਤੀ’ ਨਾਲ ‘ਰੁਚ’ ਆਦਿਕ ਧਾਤੂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ (ਕੋਈ ਚੀਜ਼) ਚੰਗੀ ਲੱਗੇ ਜਾਂ ਭਾਵੇਂ, ਉਸ ਦਾ ਵਾਚਕ-ਸ਼ਬਦ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ‘ਭਾਉਣਾ’ ਧਾਤੂ ਭੀ ਇਸੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ‘ਸੰਤ’ ‘ਭਾਵੈ’ ਤਾ ਓਇ ਭੀ ਗਤਿ ਪਾਹਿ ॥੨॥੧੩॥ (ਸੁਖਮਨੀ)

ਹਰਿ ਕਰਾ ਪਕੀਐ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਸੁਣੀਐ ਬੇਬਾਣੁ ਹਰਿ ਰੰਗੁ ‘ਗੁਰ’ ‘ਭਾਵੈ’ ॥੫॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਸਦ, ਪੰਨਾ ੯੨੩)

ਕਾਪਰੁ ਤਨਿ ਸੁਹਾਵੈ ਜਾ 'ਪਿਰ' 'ਭਾਵੈ' ਗੁਰ ਮਤੀ ਚਿਤ੍ਰੁ ਲਾਈਐ ॥੧॥੨॥

(ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਛੰਤ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੨੪੪)

'ਠਾਕੁਰ' ਅਪੁਨੇ ਜੋ ਜਨੁ ਭਾਇਆ ॥੨੮॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੬)

ਕਾਮ ਕਰੀਜੇ 'ਠਾਕੁਰ' ਭਾਵਾ ॥੨॥੧੪੯॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੧੨)

ਨੋਟ: ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ ਸੰਤ, ਗੁਰ, ਪਿਰ, ਠਾਕੁਰ, ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਦੇ 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਵਿਚ ਹਨ। (ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ ੮੮, ੮੯)

(ੳ) ਕਦੇ ਕਦੇ ਇਹ ਧਾਤੂ 'ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਤਉ ਨਾਨਕ ਕੰਤੈ 'ਮਨਿ ਭਾਵੈ' ॥੨੬॥ (ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੭)

ਤਾਂ ਕਾਮਇ ਕੰਤੈ 'ਮਨਿ ਭਾਵੈ' ॥੨੭॥ (ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੭)

ਮਨਿ—ਮਨ ਵਿਚ (ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ)

(ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ ੧੦੩)

(ਅ) 'ਭਾਉਣਾ' ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ ਪੜਨਾਵ 'ਜਿਸੁ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਰਤਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

'ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ' ਤਿਸੁ ਆਪੇ ਏਇ ॥੮॥੧॥ (ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੦੬੯)

'ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ' ਤਿਸੁ ਆਪੇ ਮੇਲੇ ਜਿਨਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਏਕੈ ਜਾਤਾ ਹੇ ॥੨॥੮॥

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੫੧)

'ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ' ਤਿਸੁ ਹੀ ਨਿਸਤਾਰਣ ॥੪॥੧॥ (ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੦੫)

'ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ' ਤਿਸੁ ਲਏ ਲੜਿ ਲਾਇ ॥੮॥੫॥ (ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ)

'ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ' ਤਿਸੁ ਆਪਨ ਨਾਇ ਲਾਵੈ ॥

'ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ' ਤਿਸੁ ਖੇਲ ਖਿਲਾਵੈ ॥੮॥੨੧॥ (ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫)

ਇਥੇ ਪੜਨਾਵ 'ਜਿਸੁ' 'ਜੋ ਉਸੁ' ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। 'ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ' ਤਿਸੁ ਖੇਲ ਖਿਲਾਵੈ' ਦਾ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵੇਲੇ 'ਜਿਸੁ' ਨੂੰ 'ਜੋ ਉਸੁ' ਬਨਾਉਣਾ ਹੈ। ਸੋ ਅਰਥ ਇਉਂ ਹੋਵੇਗਾ 'ਜੋ ਉਸੁ (ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ) ਭਾਵੈ ਤਿਸੁ ਖੇਲ ਖਿਲਾਵੈ'।

(੩) ਵਿਟਹੁ:

‘ਸੰਬੰਧਕ’ ‘ਵਿਟਹੁ’ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ‘ਵਸ਼ੱਟ’ ਦਾ ਵਿਗਾੜ ਹੈ; ਇਹ ਕੇਵਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਭੋਟਾ ਰੱਖੀਦੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਵਾਚਕ-ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਸੀ; ਜਿਵੇਂ ਇੰਦ੍ਰਾਯ ਵਸ਼ੱਟ; ਭਾਵ, ਇੰਦ੍ਰ ਵਾਸਤੇ, ਇੰਦ੍ਰ ਦੇ ਸਦਕੇ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਸੂਤ੍ਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ‘ਨਮਹ ਸ੍ਰਾਸ੍ਰਿ ਸ੍ਰਾਹਾ ਸ੍ਰਧਾਲੰ ਵਸ਼ੱਟ ਯੋਗਾਤ ਚ’।

‘ਵਸ਼ੱਟ’ ਵਾਂਗ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ‘ਵਿਟਹੁ’ ਭੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ‘ਵਸ਼ੱਟ’ ਵਾਂਗ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਭੀ ਤਦੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਇਸ਼ਟ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਜਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰੀਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ:

‘ਗੁਰ ਵਿਟਹੁ’ ਨਾਨਕੁ ਵਾਰਿਆ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁਬੀਏ

ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਚਿਤੇਭੇ ਰਾਮ॥੨॥੪॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਛੰਤ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੫੪੦)

‘ਗੁਰ ਵਿਟੜਿਅਹੁ’ ਹਉ ਘੋਲੀ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਮੇਲਾਈਆ॥੫॥੨੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੪੫੨)

‘ਸਤਿਗੁਰ ਵਿਟਹੁ’ ਵਾਰਿਆ ਜਿਤੁ ਮਿਲਿਐ ਖਸਮੁ ਸਮਾਨਿਆ॥੧੩॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

(ੳ) ਇਸ ‘ਸੰਬੰਧਕ’ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਇਥੋਂ ਤਕ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਜਦ ਕਿਤੇ ਇਸ ਦਾ ਲੇਪ ਭੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਆ ਸਿੱਧੀ ਹੀ ‘ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ’ ਨਾਲ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਜਿਵੇਂ:

ਹਉ ਵਾਰਿ ਵਾਰਿ ਜਾਉ ‘ਗੁਰ ਗੋਪਾਲ’॥੧॥੯॥ (ਨਟ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੮੦)

‘ਬਲਿਹਾਡੀ ਗੁਰ’ ਆਪਣੇ ਦਿਉਹਾਡੀ ਸਦ ਵਾਰ॥੧॥੧॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

‘ਘੋਲਿ ਘੁਮਾਈ ਤਿਸੁ ਮਿਤ੍ਰ’ ਵਿਚੋਲੇ ਜੈ ਮਿਲਿ ਬੰਤੁ ਪਛਾਣਾ॥੧॥੧੫॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੪)

‘ਬਲਿ ਤਿਸੁ ਵਾਪੇ’ ਜਿਨ ਹਉ ਜਾਇਆ॥੨॥੩॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੬)

ਬਲਿ ਜਾਇ ਨਾਨਕੁ 'ਪੁਰਖ ਪੂਰਨ' ਬਿਨੁ ਜਾ ਕਾ ਸੋਹਾਗੁ ਜੀਉ ॥੩॥੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਛੰਡ, ਪੰਨਾ ੯੨੭)

ਕੁਰਬਾਣੁ ਜਾਈ ਤੇਰੇ 'ਪਰਤਾਪ' ॥੩॥੨॥੨੦॥ (ਮਨਾਹ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੭੧)

(੪) ਸੁਅਸਤਿ:

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਮਿੱਤਰ ਆਦਿਕ ਤੋਂ ਵਿੱਛੁੜਨ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖ਼ਰੀ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅਸੀਸ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਣ ਲਈ ਭੀ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਿਆ ਜਾਏ, ਉਸ ਦਾ 'ਵਾਚਕ' ਸ਼ਬਦ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਤਿਸੁ ਜੋਹਾਰੀ ਸੁਅਸਤਿ 'ਤਿਸੁ' ਤਿਸੁ ਦੀਥਾਣੁ ਅਭਗੁ ॥੧॥੮॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਤਿਸੁ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

(੫) ਮਿਲਣਾ, ਭੇਟਣਾ:

ਪਿਛੇ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਦੋ 'ਕਰਮ' (Object) ਹੁੰਦੇ ਹਨ—ਕਥਿਤ, ਅਕਥਿਤ।

'ਕਥਿਤ ਕਰਮ' 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਆ 'ਮਿਲਣਾ', 'ਭੇਟਣਾ' ਦਾ 'ਕਰਮ' ਭੀ 'ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ' ਵਾਂਗ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ:

ਸੁਣਿ ਮੀਤਾ ਹਉ ਤੇਰੀ ਸ਼ਰਣਾਈ ਆਇਆ

'ਪ੍ਰ' ਮਿਲਉ ਏਹੁ ਉਪਦੇਸਾ ॥੨॥੧॥੧੨॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੬੧੨)

ਪ੍ਰ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੈ ਤ ਗੁਣ ਰਵੈ ਭਾਈ ਮਿਲਿ 'ਪ੍ਰੀਤਮ' ਸਾਧਿ ਲਮਾਉ ॥੬॥੩॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੯)

ਪ੍ਰੀਤਮ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ।

'ਗੁਰ' ਮਿਲਿ ਨਾਨਕ ਠਾਢੁ ਜਾਰਾ ॥੩॥੮॥ (ਸੁਹੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੩੯)

ਗੁਰ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ।

ਜੋ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਸੋ ਬੀਐ ਇਨ ਬਿਧਿ 'ਕੰਤ' ਮਿਲੀ॥੨॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੬)

ਕੰਤ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ।

ਮਿਲਿ 'ਸਤਿਗੁਰ' ਸਤਿ ਕਾਜ ਸਵਾਰਿ॥੪॥੧੬॥ (ਗੋਭ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੬੭)

ਸਤਿਗੁਰ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ।

ਅੰਧੁਲੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸੁਭਿਆ 'ਗੁਰ' ਭੇਟਿ ਪੁਨੀਤਾ॥੧॥੭॥੩੭॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੯)

ਗੁਰ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਗੁਰੁ ਪਰਮੇਸਰੁ 'ਨਾਨਕ' ਭੇਟਿਓ ਸਾਚੇ ਸਬੰਦ ਨਿਬੇਰਾ॥੩॥੬॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੮੭੮)

ਨਾਨਕ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ।

'ਸਤਿਗੁਰ' ਭੇਟੈ ਸੋ ਜਨੁ ਸੀਥੈ ਜਿਸੁ ਹਿਰਦੈ ਨਾਮੁ ਵਸਾਈ॥੧੯॥੫॥੧੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੧੨)

ਸਤਿਗੁਰ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ।

'ਪ੍ਰਭ' ਮਿਲਉ—ਮੈਂ 'ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ' ਮਿਲਾਂ। 'ਗੁਰ' ਮਿਲਿ—'ਗੁਰੂ ਨੂੰ' ਮਿਲ ਕੇ।

ਮਿਲਿ 'ਪ੍ਰੀਤਮ'—'ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ' ਮਿਲ ਕੇ।

'ਕੰਤ' ਮਿਲੀ—'ਕੰਤ ਨੂੰ' ਮਿਲੀ। ਮਿਲਿ 'ਸਤਿਗੁਰ'—'ਸਤਿਗੁਰ ਨੂੰ' ਮਿਲ ਕੇ।

'ਗੁਰ' ਭੇਟਿ—'ਗੁਰੂ ਨੂੰ' ਮਿਲ ਕੇ। 'ਨਾਨਕ' ਭੇਟਿਓ—'ਨਾਨਕ ਨੂੰ' ਮਿਲਿਆ।

'ਗੁਰ' ਭੇਟੇ—'ਗੁਰੂ ਨੂੰ' ਮਿਲੇ। 'ਸਤਿਗੁਰ' ਭੇਟੇ—'ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ' ਮਿਲੇ।

ਨੋਟ: ਕ੍ਰਿਆ 'ਮਿਲਣਾ', 'ਭੇਟਣਾ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਰਤਾ ਭੁਲੇਖਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੇਠਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਹਨ। ਵੇਖੋ:

ਜਿਸ 'ਗੁਰੁ' ਮਿਲੈ ਰਿਸੁ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰੈ॥੩੯॥ (ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੪੨)

ਜਿਸੁ 'ਗੁਰੁ' ਭੇਟੇ ਨਾਨਕਾ ਨਿਰਮਲ ਸੋਈ ਸੁਧੁ॥੨੦॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੬)

'ਸਤਿਗੁਰੁ' ਮਿਲੈ ਤ ਮਹਲਿ ਭੁਲਾਏ॥੭॥੨੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੌਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੪੨)

ਜਾ ਕਉ ਭੇਟਿਓ 'ਠਾਕੁਰੁ' ਅਪਨਾ॥੪॥੨੭॥ (ਭੈਰਉ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੪੩)

ਇਥੇ ਲਛਜ਼ ਗੁਰੂ, ਸਤਿਗੁਰੂ, ਠਾਕੁਰੂ; ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹਨ।

(੬) ਵਿਸਰਨਾ:

ਪਿਛਲੇ 'ਧਾਤੂ' ਵਾਂਗ 'ਵਿਸਰਨਾ' ਦਾ ਭੀ 'ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ' ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ:

ਜਿਹ 'ਨਰ' ਬਿਸਰਿਆ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ ਤੇ ਬੁਖੀਆ ਮਹਿ ਗਨਏ ॥੨॥੪॥੧੫॥

ਜਿਹ ਨਰ—ਜਿਸ ਨਰ ਨੂੰ। (ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੧੩)

ਹਉ ਤਿਸੁ ਸੇਵੀ ਦਿਨੁ ਰਾਤਿ 'ਮੈ' ਕਦੇ ਨ ਵੀਸਰੈ ਜੀਉ ॥੨॥੧॥

ਮੈ—ਮੈਨੂੰ। (ਧਨਾਸਰੀ ਛੰਡ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੬੯੦)

ਸੋ ਸਾਂਈ 'ਜੈ' ਵਿਸਰੈ ਨਾਨਕ ਸੋ ਤਨੁ ਖੋਹ ॥੨॥੬॥

ਜੈ—ਜਿਸ ਨੂੰ। (ਜੇਤਸਰੀ ਫੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੦੭)

ਨਾਨਕ 'ਜਨ' ਪ੍ਰਤੁ ਕਦੇ ਨ ਵਿਸਰੈ ਪੂਰਨ ਜਾ ਕੇ ਤਾਗਾ ॥੨॥੪॥੭॥

ਜਨ—ਜਨ ਨੂੰ। (ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੩ ਛੰਡ, ਪੰਨਾ ੭੮੧)

ਹਰਿ 'ਨਾਨਕ' ਬਿਸਰੁ ਨ ਕਾਹੂ ਬੇਰੇ ॥੨॥੧੯॥

ਨਾਨਕ—ਨਾਨਕ ਨੂੰ। (ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੬)

(੭) ਵਿਆਪਣਾ:

ਇਸ 'ਧਾਤੂ' ਦਾ 'ਕਰਮ' ਭੀ 'ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ' ਵਾਂਗ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ:

ਗੁਰੀ ਤਾਹਿ ਜਲੈ ਸੰਸਾਰਾ 'ਭਗਤ' ਨ ਬਿਆਪੈ ਮਾਇਆ ॥੪॥੧੧॥

ਭਗਤ—ਭਗਤ ਨੂੰ। (ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੭੩)

ਸੋਗ ਅਗਨਿ ਤਿਸੁ 'ਜਨ' ਨ ਬਿਆਪੈ ॥੨॥੫੫॥

ਜਨ—ਜਨ ਨੂੰ। (ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੮੪)

'ਮਨਹਿ' ਬਿਆਪਤ ਅਨਿਕ ਤਰੰਗਾ ॥੧॥੧॥

ਮਨਹਿ—ਮਨ ਨੂੰ। (ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੫੯)

'ਮਨਮੁਖ' ਕਾਨੁ ਵਿਆਪਦਾ ਮੋਹਿ ਮਾਇਆ ਲਾਗੇ ॥੧੨॥

ਮਨਮੁਖ—ਮਨਮੁਖ ਨੂੰ। (ਮਾਰੂ ਫੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੯੦)

(੮) ਲੱਗਣਾ:

‘ਵਿਆਪਣਾ’ ਵਾਂਗ ਧਾਤੂ ‘ਲੱਗਣਾ’ ਦਾ ਭੀ ਇਕੋ ਹੀ ਕਰਮ ਹੈ, ਜੋ ‘ਅਕਥਿਤ’ ਹੈ ਅਤੇ ‘ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ’ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ:

ਸਾਢੇ ‘ਨਿਰਮਲ’ ਮੈਲੁ ਨ ਲਾਗੇ ॥੮॥੧॥

ਨਿਰਮਲ—ਨਿਰਮਲ ਨੂੰ। (ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੮੬)

ਨਿਤ ਆਸਾ ਮਨਿ ਚਿਤਵੈ ‘ਮਨ’ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਰੂਪ ਲਗਾਇਆ ॥੩॥੧॥੫॥

ਮਨ—ਮਨ ਨੂੰ। (ਸੁਹੀ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੭੬)

ਪ੍ਰਭ ਕਾ ਕੀਆ ‘ਜਨ’ ਮੀਠ ਲਗਾਨਾ ॥੮॥੧੪॥ (ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫)

ਜਨ—ਜਨ ਨੂੰ।

‘ਤਿਨ’ ਜਮ ਭੰਭੁ ਨ ਲਾਗਈ ਜੋ ਹਰਿ ਲਿਵ ਜਾਗੇ ॥੧੨॥

ਤਿਨ—ਤਿਨਾ ਨੂੰ। (ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੯੦)

ਤਉ ਤਾਉ ਪ੍ਰੀਤਿ ਨਾਨਕ ‘ਤਿਸਹਿ’ ਲਾਗੇ

ਜਿਸੁ ਰੂ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਹਿ ॥੪॥੩॥ (ਰੁਖਾਵੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੧੧੬)

ਤਿਸਹਿ—ਤਿਸ ਨੂੰ।

ਆਗ ਲਗਉ ਤਿਹ ‘ਧਉਲਹਰ’ ਜਿਹ ਨਾਹੀ ਹਰਿ ਕੇ ਨਾਉ ॥੧੫॥

ਧਉਲਹਰ—ਧਉਲਹਰ ਨੂੰ। (ਸਲੋਕ ਰਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੫)

(੯) ਹੋਣਾ:

ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਭੀ ਧਾਤੂ ‘ਵਿਆਪਣਾ’ ਅਤੇ ‘ਲੱਗਣਾ’ ਵਾਂਗ ਹੈ:

ਜਿਨੁ ‘ਜਨ’ ਹੋਆ ਸਾਧ ਸੰਗੁ ਤਿਸੁ ਤੋਟੇ ਹਰਿ ਰਾਇਆ ॥੧॥੧੬॥੪੬॥

ਜਨ—ਜਨ ਨੂੰ। (ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੨)

ਲਗਲ ਕਲੇਸ ‘ਨਿੰਦਕ’ ਤਇਆ ਖੇਦੁ ॥੨੮॥੧੦॥

ਨਿੰਦਕ—ਨਿੰਦਕ ਨੂੰ। (ਭੋਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੬)

‘ਬਾਲਮੀਕੈ’ ਹੋਆ ਸਾਧ ਸੰਗੁ ॥੧॥੧॥

(ਬਸੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੨)

ਬਾਲਮੀਕੈ—ਬਾਲਮੀਕ ਨੂੰ।

(੧੦) ਨਮਸਕਾਰ :

ਪਿਛੇ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਨਮਹ' 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ 'ਨਮਸਕਾਰ' ਭੀ ਇਸੇ ਹੀ ਕਾਰਕ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਇਹੀ ਅਰਥ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ—ਆਦੇਸ, ਭੰਡਉਤ, ਆਦਿਕ ਭੀ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ :

ਕਰਉ ਨਮਸਕਾਰ ਭਗਤ 'ਜਨ' ਧੂਰਿ ਮੁਖਿ ਲਾਵਉ ॥੩॥੨੧॥੫੧॥

ਜਨ—ਜਨ ਨੂੰ। (ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੩)

ਅਨਿਕ ਥਾਰ ਬੰਦਨ 'ਕਰਤਾਰ' ॥੧॥੧੮॥ (ਗੋਡ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੬੬)

ਕਰਤਾਰ—ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ।

ਕਰਿ ਨਮਸਕਾਰ ਪੂਰੇ 'ਗੁਰਦੇਵ' ॥੧॥੧॥

ਗੁਰਦੇਵ—ਗੁਰਦੇਵ ਨੂੰ। (ਗੋਡ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੬੯)

ਅਨਿਕ ਥਾਰ 'ਸੰਤਹ' ਭੰਡਉਤ ॥੧॥੨੧॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੯)

ਸੰਤਹ—ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ।

ਉਨਿਮੇ 'ਭਗਵੰਤ' ਗੁਸਾਈ ॥੧॥੮੫॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੭)

ਭਗਵੰਤ—ਭਗਵੰਤ ਨੂੰ।

ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਆਇ 'ਪੁਰਖ' ਆਏਸੈ ॥੨॥੫॥੬॥

ਪੁਰਖ—ਪੁਰਖ ਨੂੰ। (ਭੋਰਉ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੧੨੭)

(੧੧) ਜਾਣਾ, ਆਉਣਾ :

ਜਦੋਂ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਟੁਰ ਕੇ ਜਾਣ ਆਉਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਥਾਂ 'ਜਾਣਾ' 'ਆਉਣਾ' ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਵਾਚਕ 'ਨਾਂਵ' ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਜਾਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।

ਮਨੁ ਮਾਰਣ ਕਾਰਣਿ 'ਛਨ' ਜਾਈਐ ॥੧॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੩)

ਬਨ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ।

ਜੈਸੇ 'ਪਨਕਤ' ਭੂਟਿਟਿ ਹਾਂਕਤੀ ॥੧॥੩॥ (ਬਸੰਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੬)

ਪਨਕਤ—(ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ) ਪਨ ਘਟ।

‘ਬਨੁ ਬਨੁ’ ਵਿਰਤ ਉਦਾਸੁ ਬੁੰਦ ਜਲ ਕਾਰਣੇ ॥੧੧॥ (ਫੁਨਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੨)
ਬਨੁ ਬਨੁ—ਕਰਮ ਕਾਰਕ।

(੧੨) ਰੋਣਾ:

ਧਾਤੂ ‘ਵਿਆਪਣਾ’ ਵਾਂਗ ਇਸ ਦਾ ਭੀ ‘ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ’ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ,
ਜੋ ‘ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ’ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ:

ਕਬੀਰ ‘ਸੰਤ’ ਮੂਏ ਕਿਆ ਰੋਈਐ ਜੋ ਅਪੁਨੇ ਗ੍ਰਿਹਿ ਜਾਇ ॥

ਰੋਵਹੁ ‘ਸਾਕਤ’ ਬਾਪੁਰੇ ਚੁ ਹਾਣੈ ਹਾਟ ਬਿਕਾਇ ॥੧੬॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੫)

ਏਕੁ ਕਬੀਰਾ ਨ ਮੂਆ ‘ਜਿਹ’ ਨਾਹੀ ਰੋਵਨਹਾਤੁ ॥੬੯॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੮)

ਸੰਤ ਰੋਈਐ—ਸੰਤ ਨੂੰ ਰੋਲੀਏ। ਸਾਕਤ ਰੋਵਹੁ—ਸਾਕਤ ਨੂੰ ਰੋਵਹੁ।

ਜਿਹ—ਜਿਸ ਨੂੰ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ

ਦੋ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਜਾਹਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਉਹਨਾਂ
ਦੋਹਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਵਾਚਕ ‘ਨਾਂਵ’ ਦੇ ‘ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ’ ਨਾਲ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।

‘ਤੋਹੀ’ ‘ਮੋਹੀ’ ਮੋਹੀ ਤੋਹੀ ਅੰਤਰੁ ਕੈਸਾ ॥

‘ਕਨਕ’ ‘ਕਟਕ’ ‘ਜਲ’ ‘ਤਰੰਗ’ ਜੈਸਾ ॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੩)

ਇਸ ਤੁਕ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ‘ਅੰਤਰੁ’ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦ ‘ਤੋਹੀ’,
‘ਮੋਹੀ’, ‘ਕਨਕ’, ‘ਕਟਕ’, ‘ਜਲ’ ਅਤੇ ‘ਤਰੰਗ’ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ
ਵਿਚ ਹਨ।

‘ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ’ ‘ਗੁਰ’ ਨਾਹੀ ਭੇਦ ॥੪॥੨੪॥ (ਭੈਰਉ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੪੨)

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ, ਗੁਰ—ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਤਿਹ ‘ਨਰ’ ‘ਹਰਿ’ ਅੰਤਰੁ ਨਹੀ ਨਾਨਕ ਸਾਧੀ ਮਾਨੁ ॥੪੩॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੪੨੮)

ਨਰ, ਹਰਿ—ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

‘ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਸੁਆਮੀ’ ਤੇਦੁ ਨ ਜਾਣਹੁ
ਜਿਤੁ ਮਿਲਿ ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਸੁਖਦਾਈ ॥੪॥੧॥੩॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੪ ਪਰੇ, ਪੰਨਾ ੭੭)

ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ, ਸੁਆਮੀ—ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਨਾਨਕ ‘ਸਾਧ ਪ੍ਰਭ’ ਤੇਦੁ ਨ ਭਾਈ ॥੮॥੭॥

(ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫)

ਸਾਧ, ਪ੍ਰਭ—ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿਚ ਸਭ ਸੁਖ ਅਨੰਦ ਹੈ; ਰੱਬ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਕੀ ਘਾਟਾ ਹੈ; ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਪੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਪਾਂਧੇ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆਇਆ; ਜਦੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦ ‘ਘਰ’ ਨੂੰ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਵਰਤਣਾ ਹੋਵੇ, ਕਈ ਵਾਰੀ ਸ਼ਬਦ ‘ਘਰ ਵਿਚ’ ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ‘ਭਾਵ’ ਕੱਢ ਲਈਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਉਪਰਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਇਉਂ ਭੀ ਲਿਖ ਸਕੀਦਾ ਹੈ—ਸਾਡੇ ਸਭ ਸੁਖ ਅਨੰਦ ਹੈ; ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਪੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਪਾਂਧੇ ਦੇ ਆਇਆ। ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੋਪ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ: ਪਰ ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ‘ਲੁਪਤ’ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ‘ਸੰਬੰਧਕ’ ਸਦਾ (‘’) ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਇਗਾ; ‘ਕੇ’ ਦੇ ਥਾਂ ‘ਕੈ’ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ‘ਪੁਰਖ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ’ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਭੀ ਅੰਤ ਵਿਚ (‘’) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ:

‘ਹਮਾਰੈ’ ਏਕੈ ਹਰੀ ਹਰੀ ॥੨॥੧੭॥

(ਟਿੱਭੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੧੫)

ਹਮਾਰੈ—ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿਚ।

ਪਖਾ ਫੇਰੀ ਪਾਣੀ ਚੰਦਾ ਹਰਿ ‘ਜਨ ਕੈ’ ਪੀਸਣੁ ਪੀਸਿ ਕਮਾਢਾ ॥੪॥੭॥੫੪॥

ਜਨ ਕੈ—ਜਨ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ। (ਸੁਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੭੪੯)

ਅਨਦ ਬਿਨੋਦ ਭਏ ਨਿਰ ਸਖੀਏ ਮੰਗਲ ਸਦਾ ‘ਹਮਾਰੈ’ ਰਾਮ ॥੩॥੫॥੮॥

ਹਮਾਰੈ—ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿਚ। (ਸੁਹੀ ਮ: ੫ ਫੱਤ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੮੨)

ਪਾਣੀ ਪਖਾ ਪੀਸੁ ‘ਦਾਸ ਕੈ’ ਤਬ ਹੋਹਿ ਨਿਰਾਨੁ ॥੧॥੧੪॥੪੪॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੧)

ਦਾਸ ਕੈ—ਦਾਸ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ।

ਦੇਉ ਸੁਹਨੀ 'ਸਾਧ ਕੈ' ਬੀਜਨੁ ਢੋਲਾਵਉ ॥੨੫॥੧॥

ਸਾਧ ਕੈ—ਸਾਧ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ। (ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੩)

'ਮੇਰੇ' ਸਰਬਸੁ ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ॥੮॥ (ਨਟ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੭੮)

ਮੇਰੇ—ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਿਚ।

ਲੈ ਪਾਣੀ 'ਪਾਧੇ ਕੈ' ਆਇਆ ॥੨॥੧॥੪॥

ਪਾਧੇ ਕੈ—ਪਾਧੇ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ। (ਡੇਰਉ ਅਸਟਪਦੀਆ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੧੫੪)

(੨) ਧਾਤੂ 'ਸੁਖਾਉਣਾ' 'ਸੁਹਾਉਣਾ':

ਅੱਜ ਕਲੁ ਆਮ ਤੋਰ 'ਤੇ ਇਹ ਧਾਤੂ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ 'ਰੋਗੀ ਨੂੰ' ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੁਖਾਉਂਦੀ। ਪਰ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਧਾਤੂ 'ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ:

ਉਨਵਿ ਘਨ ਛਾਏ ਬਰਸੁ ਸੁਭਾਏ 'ਮਨਿ ਤਨਿ ਪ੍ਰੇਮੁ ਸੁਖਾਵੈ' ॥੪॥

(ਤੁਖਾਰੀ ਛੰਤ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੦੭)

ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਨੀਦ ਭੂਖ ਕਹੁ ਕੈਸੀ 'ਕਾਪਭੁ ਤਨਿ ਨ ਸੁਖਾਵੈ' ॥੯॥

(ਤੁਖਾਰੀ ਛੰਤ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੦੮)

ਪ੍ਰਿਅ ਬਿਨੁ ਸੀਗਾਰੁ ਕਰੀ ਤੇਤਾ ਤਨੁ ਤਾਪੇ ਕਾਪਭੁ 'ਅੰਗਿ ਨ ਸੁਹਾਈ' ॥੬॥੩॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੨੭੪)

ਸਤਿਗੁਰ ਬਚਨ ਸੁਖਾਨੇ 'ਹੀਅਰੈ' ਹਰਿ ਧਾਰੀ ਹਰਿ ਪ੍ਰਤ ਕ੍ਰਿਪਣਾ ॥੧॥੫॥

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੩੩੬)

ਮਨਿ ਤਨਿ ਸੁਖਾਵੈ—ਮਨ ਵਿਚ ਤਨ ਵਿਚ ਸੁਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਤਨਿ ਨ ਸੁਖਾਵੈ—ਤਨ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੁਖਾਉਂਦਾ। ਅੰਗਿ ਨ ਸੁਹਾਈ—ਅੰਗ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੁਹਾਉਂਦਾ। ਹੀਅਰੈ ਸੁਖਾਨੇ—ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸੁਖਾਏ।

(੩) 'ਪਿਆਰ'—ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਪਦਾਰਥ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਪਿਆਰ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ:

ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਹਰਿ 'ਨਾਮਿ' ਪਿਆਰਾ ॥੨॥੧੪॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੭)

ਨਾਮਿ—ਨਾਮ ਵਿਚ (ਅਧਿਕਰਣ, ਇਕ-ਵਚਨ)।

ਰਾਮ 'ਨਾਮਿ' ਜਿਨ ਪ੍ਰੀਤਿ ਪਿਆਰੁ ॥੨੫॥੭॥ (ਡੇਰਉ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੧੨੬)

ਬਿਸਰੀ ਚਿੰਤ 'ਨਾਮਿ' ਰੰਗੁ ਲਾਗਾ ॥੧॥੮੨॥ (ਡੇਰਉ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੮੮)

ਮੇਰੇ 'ਮਨਿ' ਸਬਦ ਲਗੇ ਗੁਰ ਮੀਠਾ ॥੮੨॥ (ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੧੨)
ਮਨਿ—ਮਨ ਵਿਚ।

ਪਰ 'ਪਿਆਰ-ਵਾਚਕ ਕ੍ਰਿਆ' ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਨਾਲ ਭੀ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ 'ਨਾਮੁ' ਪਿਆਰਿ ॥੮॥੯॥ (ਡੇਰਉ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੧੨੬)

ਨਾਮੁ ਪਿਆਰਿ—ਨਾਮ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਲਫਜ਼ 'ਪਿਆਰਿ' ਕ੍ਰਿਆ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ 'ਪਿਆਰੇ', ਪਰ ਛੰਦ ਦੀ ਖਾਤਰ 'ਪਿਆਰੇ' ਤੋਂ 'ਪਿਆਰਿ' ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

(੪) 'ਵਿਆਪਣਾ':

ਇਹ ਧਾਤੂ ਭੀ 'ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਵਿਆਪਣਾ' ਦਾ ਇਥੇ ਅਰਥ ਹੈ 'ਗ੍ਰਸਣਾ' ਜਾਂ 'ਮੋਜ਼ਦ ਹੋਣਾ'। ਵੇਖੋ:

ਨਾਮ ਬਿਨੁ ਜਗੁ 'ਰੇਗਿ' ਬਿਆਪਿਆ ਦੁਬਿਧਾ ਫੁਭਿ ਫੁਭਿ ਮਰੀਐ ॥੧॥੧੦੭॥੧॥

(ਡੇਰਉ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੧੨੫)

ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰੁ 'ਦੁਖਿ' ਬਿਆਪਿਓਂ ਦਾਸ ਲੇਵਹੁ ਤਾਰਿ ॥੨॥੮੮॥੧੦੭॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੨੫)

ਅਪੇ 'ਘਟਿ' 'ਘਟਿ' ਰਹਿਓਂ ਬਿਆਪਿ ॥੧੨॥੭॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੨੨੬)

ਧਰਤੀ 'ਭਾਰਿ' ਨ ਬਿਆਪਦੀ ਉਨ ਕਉ ਲਾਗੁ ਲਾਹਿ ॥੨੧੦॥

(ਸਰੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੫)

ਬੁਪਤੁ ਦੇਖੀਐ 'ਜਗਤਿ' ਜਾਨੇ ਕਉਨੁ ਤੇਰੀ ਗਤਿ

ਸਰਬ ਕੀ ਰਖਾ ਕਰੇ ਅਪੇ ਹਰਿ ਪਤਿ ॥੧॥

(ਸਭਦੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ੍ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੮੫)

ਨੋਟ: ਧਾਤੂ 'ਵਿਆਪਣਾ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਭੀ ਆ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ:

ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰੁ ਦੁਖਿ ਬਿਆਪਿਓ—ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਥੇ 'ਕ੍ਰਿਆ' 'ਬਿਆਪਿਓ' ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਲਫਜ਼ 'ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰੁ' ਹੈ।

ਪਰ ਜਦੋਂ ਤੁਕ ਹੈ—'ਮਨਮੁਖ ਕਾਲੁ ਬਿਆਪਦਾ'—ਮਨਮੁਖ ਨੂੰ ਕਾਲ ਗ੍ਰਸਦਾ ਹੈ; ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਆ 'ਬਿਆਪਦਾ' ਦਾ 'ਕਰਤਾ' ਲਫਜ਼ 'ਕਾਲੁ' ਹੈ ਅਤੇ ਲਫਜ਼ 'ਮਨਮੁਖ' ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਹੈ।

ਜੇ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਦਾ ਰੂਪ ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਵਰਗਾ ਬਣਾਣਾ ਚਾਹੀਏ ਤਾਂ 'ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਲਫਜ਼ 'ਦੁਖਿ' ਨੂੰ 'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤਾਂਗੇ ਅਤੇ 'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਲਫਜ਼ 'ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰੁ' ਨੂੰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ। ਅਤੇ ਤੁਕ ਇਉਂ ਬਣ ਜਾਇਗੀ—ਸੰਸਾਰ ਦੁਖੁ ਵਿਆਪਿਆ—ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਵਿਆਪਿਆ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਰਗੀ ਬਣਾਈਏ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਇਗਾ—ਮਨਮੁਖ ਕਾਲਿ ਬਿਆਪਿਆ—ਮਨਮੁਖ ਕਾਲ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਲਿੰਗ

(੧) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਲਿੰਗ' ਤਿੰਨ ਹਨ: ਪੁਲਿੰਗ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ। ਪਰ ਪੁਲਿੰਗ ਅਤੇ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਦੇ ਰੂਪ ਕੇਵਲ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਕਾਰਕਾਂ (ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ) ਵਿਚ ਹੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ 'ਕਾਰਕਾਂ' ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ 'ਲਿੰਗਾਂ' ਦਾ ਰੂਪ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ। 'ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼' ਵਿਚ ਇਹ ਫ਼ਰਕ ਹੋਰ ਭੀ ਘਟ ਗਿਆ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦੇ ਕੇਵਲ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਹੀ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਦੇ ਰੂਪ ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। 'ਪੰਜਾਬੀ' ਵਿਚ ਇਹ ਵਖੇਵਾਂ ਭੀ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਕੇਵਲ ਦੋ ਲਿੰਗ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ—'ਪੁਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ'। ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਪੁਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਲਿੰਗ ਦੇ ਲੋਪ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦ 'ਪੰਜਾਬੀ' ਵਿਚ 'ਪੁਲਿੰਗ' ਬਣ ਗਏ।

ਜੇ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਪੁਲਿੰਗ' ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ

ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੁਲਿੰਗ ਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਕਦੇ ਕਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅੰਤਮ ਧੁਨੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਿੰਗ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਅਗਨਿ', 'ਸ਼ਪਥੁ' ਅਤੇ 'ਰਸੁ' ਪੁਲਿੰਗ ਹਨ; ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਰੂਪ 'ਅੱਗਿ', 'ਸ਼ਹੁ' ਅਤੇ 'ਰਹੁ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਅਜਿਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਪੁਲਿੰਗ ਵਾਲਾ ਹੈ (ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੈ'), ਪਰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਉਹ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹਨ। ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਇਹ ਹਨ—ਅੰਸੁ, ਸਾਸੁ (ਸਸੁ), ਹਿੰਡੁ। ਕਵੁ, ਕਲਤੁ, ਖਾਭੁ, ਖਾਂਡੁ (ਖੰਡੁ), ਖੜੁ। ਚਿੰਜੁ, ਛਾਰੁ, ਜਿੰਦੁ, ਜਰੁ। ਤੰਤੁ, ਦਭੁ, ਦਰਦੁ, ਧੇਣੁ (ਧੋਨੁ), ਧਾਤੁ। ਪਉਣੁ, ਫੇਨੁ, ਬਸਤੁ, ਬਿਖੁ, ਬੇਨੁ, ਬਿੰਦੁ, ਭਸੁ, ਮਸੁ (ਮੰਸੁ), ਮੁਸਕਲੁ, ਮਲੁ (ਮੈਲੁ)। ਰੇਣੁ (ਰੇਨੁ), ਰਕਤੁ, ਰਤੁ, ਰੇਤੁ। ਲਾਜੁ (ਲਚੁ)। ਵਾਉ, ਵਿਸੁ, ਵੇਸੁ, ਵਾਸੁ, ਵਸਤੁ, ਵਥੁ। ਵੇਖੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ :

੧. ਅੰਸੁ, ਸਾਸੁ, ਸਸੁ, ਹਿੰਡੁ :

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਇਹੁ ਰਾਮ ਕੀ 'ਅੰਸੁ' ॥੪॥੫॥ (ਗੋਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੧)

'ਸਾਸੁ' ਦਿਵਾਨੀ ਬਾਵਰੀ ਸਿਰ ਤੇ ਸੇਕ ਟਲੀ ॥੨੨॥

(ਓਅੰਕਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੩੧)

'ਸਸੁ' ਵਿਰਾਇਣਿ ਨਾਨਕ ਜੀਉ ਸਸੁਰਾ ਵਾਈ ਜੇਠੇ ਪਉ ਪਉ ਨੂਹੇ ॥੨॥੧੩॥

(ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੩)

ਫਰੀਦਾ ਰਹੀ ਸੁ ਬੇਕੀ 'ਹਿੰਡੁ' ਦੀ ਗਈ ਕਬੂਰੀ ਗੰਧ ॥੩੩॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੯)

੨. ਕਵੁ, ਖਾਭੁ, ਖਾਂਡੁ, ਖੰਡੁ, ਖੜੁ :

ਬਿਰਧਿ ਭਇਆ ਜੋਬਨੁ ਤਨੁ ਖਿਸਿਆ

'ਕਵੁ' ਕੰਨੁ ਭਿਰੂਧੇ ਨੈਨਹੁ ਨੀਰੁ ਢਰੇ ॥੭॥੮॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੪)

'ਖਾਭੁ' ਸੰਤਨ ਕੀ ਦੇਹੁ ਪਿਆਰੇ ॥੪॥੧੪॥ (ਮਾਭ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੮)

ਹਰਿ ਹੈ 'ਖਾਂਡੁ' ਭੇਤੁ ਮਹਿ ਬਿਖਰੀ ਹਾਥੀ ਬੁਨੀ ਨ ਜਾਇ ॥੨੩੮॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੭)

‘ਖੜੁ’ ਪਕੀ ਭੁਕਿ ਭਜੇ ਧਿਨੀ ਆਇ ਚਲੈ ਕਿਆ ਮਾਣੁ ॥੪॥੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਪਹਰੇ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੬)

੩. ਚਿੰਜੁ, ਛਾਰੁ, ਜਿੰਦੁ, ਜਰੁ :

ਮਨੁ ਤਨੁ ਮੇਨਾ ਅਵਗੁਣੀ ‘ਚਿੰਜੁ’ ਤਰੀ ਗੰਧੋਆਇ ॥੧੦॥

(ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੪੧੧)

ਹੋਰ ਕਬਨੀ ਬਦਉ ਨ, ਸਗਲੀ ‘ਛਾਰੁ’ ॥੨॥੩॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੦੪)

ਜੀਅ ਪ੍ਰਾਣ ਤਨੁ ਧਨੁ ਰਖੇ, ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਰਾਖੀ ‘ਜਿੰਦੁ’ ॥੪॥੧੨॥੮੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੬)

ਜੇਬਨੁ ਗਇਆ ਥਿਰੀਤ, ‘ਜਰੁ’ ਮਲਿ ਬੈਠੀਆ ॥੩॥

(ਜੇਤਸਰੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੭੦੫)

੪. ਤੰਤੁ, ਦਭੁ, ਦਰਦੁ, ਧੇਣੁ, ਧੇਨੁ, ਧਾਤੁ :

ਤੂਟੀ ‘ਤੰਤੁ’ ਰਵਾਬ ਕੀ ਵਾਜੇ ਨਹੀ ਵਿਜੋਗਿ ॥੩੨॥

(ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੪)

ਵਰੀਦਾ ਬੀਉ ਪਵਾਹੀ ‘ਦਭੁ’ ॥੧੬॥ (ਸਲੋਕ ਵਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੮)

ਜਾ ਕੈ ਅੰਤਰਿ ‘ਦਰਦੁ’ ਨ ਪਾਈ ॥੧॥ (ਸੂਹੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੩)

‘ਧੇਨੁ’ ਦੁਖੇ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਕਿਤੇ ਨ ਆਵੈ ਕਾਮ ॥੧॥

(ਬਾਰਹਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੩)

ਜੇਹੀ ‘ਧਾਤੁ’ ਤੇਹਾ ਤਿਨ ਨਾਉ ॥੨॥੩੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੫)

੫. ਪਉਣੁ, ਫੇਨੁ, ਬਸਤੁ, ਬਿਖੁ, ਬੇਨੁ, ਬਿੰਦੁ, ਭਸੁ, ਮਸੁ, ਮੰਸੁ, ਮੁਸਕਲੁ, ਮਲੁ, ਮੈਲੁ :

ਕੰਨੀ ਭੁਜੇ ਦੇ ਰਹਾ ਕਿਤੀ ਵਰੀ ‘ਪਉਣੁ’ ॥੮੮॥

(ਸਲੋਕ ਵਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੨)

ਜਿਉ ਜਲ ਤਰੰਗ ‘ਫੇਨੁ’ ਜਲੁ ਹੋਈ ਹੈ ਸੇਵਕ ਠਾਕਰੁ ਭਏ ਏਕਾ ॥੧॥੪॥੨੭॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਦੁਪਦੇ, ਪੰਨਾ ੧੨੦੯)

ਥਨੁ ਥਨੁ ਫਿਰਤੀ ਝੂਥਤੀ 'ਥਸਤੁ' ਰਹੀ ਘਰਿ ਬਾਰਿ ॥੩੬॥

(ਓਅੰਕਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੩੪)

'ਬਿਖੁ' ਖਾਧੀ ਮਨਮੁਖ ਮੁਆ ਮਾਇਆ ਮੋਹਿ ਫਿਟਾਸੁ ॥੨॥੭॥

(ਮ: ੩, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੪੯)

ਅਖੰਡ ਮੰਡਲ ਨਿਰੰਕਾਰ ਮਹਿ ਅਨਹਦ 'ਬੇਨੁ' ਬਜਾਵਹੀਗੇ ॥੧॥੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੭੨)

ਜਤਨ ਕਰੇ 'ਬਿੰਦੁ' ਕਿਵੇ ਨ ਰਹਾਈ ॥੫॥੬॥੬॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੦੬)

ਦਾਨਹੁ ਤੇ ਇਸਨਾਨਹੁ ਵੰਜੇ 'ਤਸੁ' ਪਈ ਸਿਰਿ ਖੁਬੇ ॥੧॥੨੬॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਮਾਭ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੫੦)

ਨਿਖਦਿਆ ਨਿਖਦਿਆ ਕਾਗਦੁ 'ਮਸੁ' ਪੋਈ ॥੬॥੨੨॥੨੩॥

(ਮਾਭ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੨੩)

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਇਹੁ ਰਾਮ ਕੀ ਅੰਸੁ ॥

ਜਸ ਕਾਗਦ ਪਰ ਮਿਟੇ ਨ 'ਮੰਸੁ' ॥੪॥੨॥੫॥ (ਕੌਭ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੧)

ਜਾ ਕਉ 'ਮੁਸਕਲੁ' ਅਤਿ ਢਟੇ ਢੋਈ ਕੋਇ ਨ ਦੇਇ ॥੧॥੨੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੦)

ਜਨਮ ਜਨਮ ਕੀ ਦੁਰਮਤਿ 'ਮਨੁ' ਜਾਇ ॥੧॥੪੭॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੭)

ਨਾਮਿ ਇਸਨਾਨੁ ਕਰਹਿ ਸੇ ਜਨ ਨਿਰਮਲ ਸਬਦੇ 'ਮੇਨੁ' ਗਵਾਈ ॥੧॥੪॥੧੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੦੬)

੬. ਰੇਣੁ, ਰੇਨੁ, ਰਕਤੁ, ਰਤੁ, ਰੇਤੁ :

ਦਾਸ ਕੀ 'ਰੇਣੁ' ਪਾਏ ਜੇ ਕੋਇ ॥੪॥੪੬॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੭)

'ਰੇਨੁ' ਸੰਤਨ ਕੀ ਮੇਰੇ ਮੁਖਿ ਲਾਗੀ ॥੪॥੧੮॥ (ਮਾਭ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੯)

ਮਾ ਕੀ 'ਰਕਤੁ' ਪਿਤਾ ਬਿੰਦੁ ਧਾਰਾ ॥੪॥੮॥ (ਮਯੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੨੨)

ਫਰੀਦਾ ਰਤੀ 'ਰਤੁ' ਨ ਨਿਕਲੇ ਜੇ ਤਨੁ ਢੀਰੇ ਕੋਇ ॥੫੧॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੦)

ਹਰਿ ਹੈ ਖਾਂਡੁ 'ਰੇਤੁ' ਮਹਿ ਢਿਖਰੀ ਹਾਥੀ ਚੁਨੀ ਨ ਜਾਇ ॥੨੩੮॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੭)

੭. ਲਾਜੁ, ਲਜੁ :

ਟੂਟੀ 'ਲਾਜੁ' ਭਰੈ ਮਤਿ ਹਾਰੀ ॥੩॥੧੨॥ (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੫)

ਫਰੀਦਾ ਭੰਨੀ ਘੜੀ ਸਵੰਨਵੀ ਟੂਟੀ ਨਾਗਰ 'ਲਜੁ' ॥੬੮॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੧)

੮. ਵਾਉ, ਵਿਸੁ, ਵੇਸੁ, ਵਾਸੁ, ਵਸਤੁ, ਵਥੁ :

ਤਾਤੀ 'ਵਾਉ' ਨ ਲਗਈ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਸਰਣਾਈ ॥੧॥੧੫॥੭੯॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੯)

ਸਪੇ ਦੁਧੁ ਪੀਆਈਐ ਅੰਦਰਿ 'ਵਿਸੁ' ਨਿਕੋਰੁ ॥੧੬॥੧॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੩ ਘਰੁ ੧੦, ਪੰਨਾ ੭੫੫)

ਰਸੁ ਸੁਣਿਨਾ ਰਸੁ ਤੁਪਾ ਕਾਮਣਿ ਰਸੁ ਪਰਮਲ ਕੀ 'ਵਾਸੁ' ॥੨॥੮॥

ਵਾਸੁ—ਸੁਗੰਧੀ।

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫)

ਅਪਨੀ 'ਵਸਤੁ' ਤੂ ਆਪਿ ਪਛਾਨੁ ॥੧॥੩੦॥

(ਰਾਮਬਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੨)

ਤੰਤੁ ਮੰਤੁ ਪਾਖੰਡ ਨ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋ 'ਵੇਸੁ' ਵਜਾਇਦਾ ॥੭॥੩॥੧੫॥

ਵੇਸੁ—ਬਾਸਰੀ।

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੩੫)

'ਵਥੁ' ਸੁਹਾਵੀ ਜਾਇ ਨਾਨਕ ਨਾਉ ਜਪੰਦੇ ਤਿਸੁ ਧਈ ॥੨॥੮॥

(ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੯)

ਪਹਿਲੇ 'ਵਾਸੁ' ਲਈ ਹੈ ਤਵਰਹ ਬੀਠਲੁ ਤੈਲਾ ਕਾਇ ਕਰਉ ॥੨॥੨॥

ਬਾਸੁ—ਵਾਸੁ, ਸੁਗੰਧੀ।

(ਆਸਾ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੮੫)

੯. ਮਿਠਤੁ, ਮਿਰਤੁ, ਬਰਸੁ :

'ਮਿਠਤੁ' ਨੀਵੀ ਨਾਨਕਾ ਗੁਣ ਚੰਗਿਆਈਆ ਰਤੁ ॥੧॥੧੮॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

'ਮਿਰਤੁ' ਹੋਐ ਸਿਰ ਚੁਪਰੇ ਪਸੁਆ ਨਹੀ ਭੂਝੈ ॥੧॥੬॥੩੬॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੯)

ਰੁਤਿ 'ਬਰਸੁ' ਸੁਹੇਲੀਆ ਸਾਵਣ ਭਾਦਵੇ ਅਨੰਦ ਜੀਉ ॥੪॥

ਬਰਸੁ—ਵਰਖਾ।

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਰੁਤੀ ਸਲੋਕ, ਪੰਨਾ ੯੨੮)

(੨) ਸ਼ਬਦ 'ਜਰੁ' ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਜਰਾ' ਹੈ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ 'ਜਰੁ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਪੁਲਿੰਗ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ:

(ੳ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ:

'ਜਰੁ' ਆਈ ਜੋਬਨਿ ਹਰਿਆ ॥੧੭॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

(ਅ) ਪੁਲਿੰਗ:

'ਜਰੁ' ਜਰਵਾਣਾ ਕੰਨਿ ਚਕਿਆ ਨਚਸੀ ॥੨੬॥

(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੬੦)

(੩) ਸ਼ਬਦ 'ਪਉਣ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਪੁਲਿੰਗ ਸੀ, ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਹੀ ਲਿੰਗਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ।

(ੳ) ਪੁਲਿੰਗ:

ਪਵਨੈ ਮਹਿ 'ਪਵਨੁ' ਸਮਾਇਆ ॥੧॥੧੦॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੫)

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ:

ਕੰਨੀ ਤੁਜੇ ਦੇ ਰਹਾਂ ਕਿਤੀ ਵਰੀ 'ਪਉਣੁ' ॥੮੮॥

(ਸਲੋਕ ਫਗੋਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੨)

ਅਕਾਰਾਂਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਉਕਾਰਾਂਤ (—ਅੰਤ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਪੁਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਚਰੂਰੀ ਫਰਕ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ (—ਅੰਤ) ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਕ (Preposition) ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ (—) ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਵਾਣ ਪਾਠਕ ਕਈ ਵਾਰੀ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਵੇਖੋ:

'ਸਾਸੁ ਕੀ' ਦੁਖੀ ਸਾਸੁ ਕੀ ਪਿਆਰੀ ਜੇਠੈ ਨਾਮਿ ਭਰਉ ਰੇ ॥੧॥੩॥੨੫॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੨)

ਫਰੀਦਾ ਰਹੀ ਸੁ ਬੇਕੀ 'ਹਿੰਤੁ ਦੀ' ਗਈ ਕਬੂਰੀ ਗੰਧੁ ॥੩੩॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੯)

‘ਛਾਰੂ ਕੀ’ ਪੁਤਰੀ ਪਰਮ ਗਤਿ ਪਾਈ ॥੨੩॥

(ਭਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੫)

ਧਾਤੁ ਮਿਲੇ ਫੁਨਿ ‘ਧਾਤੁ ਕਉ’ ਸਿਵਤੀ ਸਿਵਤਿ ਸਮਾਇ ॥੧॥੧੨॥

(ਸਿਰੀਗਾਰੂ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੮)

‘ਬਿੰਦੁ ਤੇ’ ਜਿਨਿ ਪਿੰਡੁ ਕੀਆ ਅਗਨਿ ਕੁੰਡਿ ਰਹਾਇਆ ॥੧॥੧੨੩॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੮੧)

ਇਹੁ ਤਨੁ ਸਭੁ ਰਤੁ ਹੈ ‘ਰਤੁ ਬਿਨੁ’ ਤੰਨੁ ਨ ਹੋਇ ॥੫੨॥

(ਮ: ੩, ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੦)

‘ਬਿਧੁ ਕੀ’ ਕਾਰ ਕਮਾਵਣੀ ਬਿਧੁ ਹੀ ਮਾਹਿ ਸਮਾਹਿ ॥੩॥੨੪॥੫੭॥

(ਸਿਰੀਗਾਰੂ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੬)

ਹਰਿ ਭਇਓ ਖਾਂਡੁ ‘ਰੇਤੁ ਮਹਿ’ ਬਿਖਰਿਓ ਹਸਤੀ ਚੁਨਿਓ ਨ ਜਾਈ ॥੨॥੩॥੧੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੭੨)

ਸਾਸੁ ਕੀ, ਹਿੰਤੁ ਦੀ, ਛਾਰੂ ਕੀ, ਧਾਤੁ ਕਉ, ਬਿੰਦੁ ਤੇ, ਰਤੁ ਬਿਨੁ, ਬਿਧੁ ਕੀ, ਰੇਤੁ ਮਹਿ।

ਕਦੇ ਕਦੇ ‘ਸੰਬੰਧਕ’ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ (_) ਦੇ ਥਾਂ (_) ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

ਖਾਇ ਖਾਇ ਕਰੇ ਬਦਵੈਲੀ ਜਾਣੁ ‘ਵਿਸੁ ਕੀ’ ਵਾੜੀ ਜੋਇ ॥੨॥੩੦॥੩੭॥

(ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੫)

ਸਤਿਗੁਰੁ ਦਾਤਾ ਸਤਨਾ ‘ਵਧੁ ਕਾ’ ਪੂਰੇ ਤਾਗਿ ਮਿਲਾਵਾਇਆ ॥੨॥੧੧॥੧੨॥

(ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੧੬)

ਗਦਤੁ ਚੰਦਨਿ ਖਉਲੀਐ ਤੀ ‘ਸਾਹੁ ਸਿਉ’ ਪਾਣੁ ॥੧॥੧੪॥

(ਮ: ੧, ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੯੦)

ਵਿਸੁ ਕੀ—‘ਵਿਸੁ’ ਤੋਂ ‘ਵਿਸੁ’। ਵਧੁ ਕੀ—‘ਵਧੁ’ ਤੋਂ ‘ਵਧੁ’। ਸਾਹੁ ਸਿਉ—‘ਸਾਹੁ’ ਤੋਂ ‘ਸਾਹੁ’।

(੪) ‘ਕਾਰਕ ਸਾਧਨਾ’ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਆਮ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਇਸੇ ਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (_) ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਕਿਤੇ

ਕਿਤੇ (_) ਦੇ ਥਾਂ (_) ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ:

ਬਿਨੁ ਭਾਗਾ ਸਤਸੰਗੁ ਨ ਲਭੈ ਬਿਨੁ ਸੰਗਤਿ 'ਮੈਲੁ' ਭਗੀਜੈ ਜੀਉ ॥੩॥੪॥

(ਮਾਭ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੫)

ਮੈਲੁ—ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਜੇਹੀ ਵਾਸਨਾ ਪਾਏ ਤੇਹੀ ਵਰਤੇ 'ਵਾਸੁ' ਵਾਸੁ ਜਣਾਵਣਿਆ ॥੫॥੧੪॥੧੫॥

(ਮਾਭ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੧੮)

ਵਾਸੁ—(ਵਾਸੁ ਤੋਂ), ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਸਭੁ ਕੋ ਵਸਗਤਿ ਕਰਿ ਲਇਓਨੁ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ 'ਖਾਕੁ' ਰਨਿਆ ॥੩॥੨॥੭੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੨)

ਖਾਕੁ—(ਖਾਕ ਵਿਚ), ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਗੁਰਮੁਖਿ 'ਜਿੰਦੁ' ਜਪਿ ਨਾਮੁ ਕਰੰਮਾ ॥੧॥੬੫॥ (ਫਉੜੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੭੨)

ਜਿੰਦੁ—(ਹੇ ਜਿੰਦੁ!) ਸੰਬੋਧਨ, ਇਕ-ਵਚਨ।

'ਮਸੁ' ਭੋਟਿ ਨ ਆਵਈ ਲੇਖਣਿ ਪਉੜੁ ਢਲਾਉ ॥੪॥੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫)

ਮਸੁ—ਸੰਬੋਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

'ਖਾਕੁ ਖਾਕੁ' ਰਲੈ ਸਭੁ ਵੈਲੁ ॥੨॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੨)

ਖਾਕੁ ਖਾਕੁ—ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

(੫) 'ਹੀ' ('ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ', ਜਾਂ, 'ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ') ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਏ, ਉਸ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (_) ਜਾਂ (f) ਉੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, (ਵੇਖੋ, ਇਸੇ ਭਾਗ ਵਿਚ 'ਹੀ' ਦਾ ਪ੍ਰਕਰਣ)। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਨਿਯਮ ਦਾ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਭਾਵ, ਸ਼ਬਦ 'ਹੀ' ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (_) ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ:

ਬਿਖੁ ਕੀ ਕਾਥ ਕਮਾਵਈ 'ਬਿਖੁ ਹੀ' ਮਾਰਿ ਸਮਾਰਿ ॥੩॥੨॥੫੭॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੬)

(੬) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਜੋ ਉਕਾਰਾਂਤ (_-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ 'ਪੁਲਿੰਗ' ਹੀ ਰਹੇ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ (_) ਉੱਡ ਗਿਆ, ਤੇ ਉਹ ਆਮ

ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਕਾਰਾਂਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ; ਜਿਵੇਂ :

‘ਤਰੁ’ ਤੋਂ ‘ਤਰ’। ‘ਗੁਰੁ’ ਤੋਂ ‘ਗੁਰ’। ‘ਅਗਰੁ’ ਤੋਂ ‘ਅਗਰ’। ‘ਪ੍ਰਭੁ’ ਤੋਂ ‘ਪ੍ਰਭ’। ‘ਮਧੁ’ ਤੋਂ ‘ਮਧ’। ‘ਸਾਧੁ’ ਤੋਂ ‘ਸਾਧ’। ‘ਬੰਧੁ’ ਤੋਂ ‘ਬੰਧ’। ‘ਇੰਦੁ’ ਤੋਂ ‘ਇੰਦ’।

ਜੋ (_-ਅੰਤ) ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ‘ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ’ ਬਣ ਗਏ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (_) ਟਿਕਿਆ ਰਿਹਾ। ਜਿਵੇਂ ਧੋਨੁ, ਬਿੰਦੁ, ਵਸਤੁ, ਲਾਜੁ ਆਦਿਕ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ‘ਪਸੁ’ ਅਤੇ ‘ਅਸੁ’ ਅਜਿਹੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜੋ ‘ਪੁਲਿੰਗ’ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਉਕਾਰਾਂਤ (_-ਅੰਤ) ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਭਾਵ, ਜਿਵੇਂ ‘ਅਸੁ’ ਆਦਿਕ ‘ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ’ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (_) ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਭੀ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

ਗਿਰੁ ਮੰਦਰੁ ਰਬੁ ‘ਅਸੁ’ ਦੀਏ ਰਚਿ ਭਲੇ ਸੰਜੋਗੁ ॥੩॥

(ਜੋਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੦੬)

ਅਸੁ—(ਬਹੁ-ਵਚਨ), ਘੋੜੇ।

ਸਿਮਰਹਿ ‘ਪਸੁ’ ਪੰਖੀ ਸਭਿ ਝੂਠਾ ॥੪॥੧॥੧੮॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੭੯)

ਪਸੁ—ਬਹੁ-ਵਚਨ।

ਜੈਸੇ ‘ਪਸੁ’ ਤੈਸੇ ਓਇ ਨਰਾ ॥੨॥੨॥ (ਤੋਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੩)

ਪਸੁ—ਬਹੁ-ਵਚਨ।

ਕਰਿ ਪਰਪੰਥੁ ਉਦਤੁ ਨਿਜ ਪੋਖਿਓ ‘ਪਸੁ ਕੀ’ ਨਿਆਈ ਸੋਇਓ ॥੧॥੧੦॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੫੩੬)

‘ਸੰਬੰਧਕ’ ‘ਕੀ’ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਲਫਜ਼ ‘ਪਸੁ’ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (_) ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ ਹੈ।

‘ਅਸੁ’ ਆਦਿਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਂਗ ਸ਼ਬਦ ‘ਪਸੁ’ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਭੀ ਕਈ ਵਾਰੀ (_) ਦੇ ਥਾਂ (_) ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ :

ਕਰਤੂਤਿ ‘ਪਸੁ ਕੀ’ ਮਾਣਸ ਜਾਤਿ ॥੫॥੪॥

(ਸੁਖਮਨੀ)

‘ਪਸੁ’ ਮਿਲਹਿ ਓਗਿਆਈਆ ਖੜੁ ਖਾਵਹਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਦੇਹਿ ॥੩॥੧॥

(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੪੮੯)

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਉਕਾਰਾਂਤ (_-ਅੰਤ)

‘ਲਿੰਗ’ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ‘ਇਸ਼ਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ’ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ (_-ਅੰਤ) ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ‘ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ’ ਭੀ ਐਸੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਉਕਾਰਾਂਤ (_-ਅੰਤ) ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ‘ਬਹੁ-ਵਚਨ’ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ‘ਇਸ਼ਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ’ ਹੋਵੇ।

ਸਾਬਤੁ, ਖੁਆਰੁ, ਬਿਰੁ, ਧਨੁ, ਪਰਗਾਸੁ, ਪਰਗਟੁ, ਪਰਵਾਣੁ, ਪਵਿਤ੍ਰੁ, ਬਹੁਤੁ, ਮੁਕਤੁ।

੧. ਸਾਬਤੁ :

ਨਦਰਿ ਤਿਨਾ ਕਉ ਨਾਨਕਾ ਜਿ ‘ਸਾਬਤੁ’ ਲਾਏ ‘ਰਾਸਿ’ ॥੧॥੩॥

(ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਸਲੋਕ ਮ: ੨, ਪੰਨਾ ੧੨੩੯)

ਕਬੀਰ ‘ਕਾਇਆ’ ਕਾਕੀ ਕਾਰਵੀ ਕੇਵਲ ਕਾਦੀ ਧਾਤੁ ॥

‘ਸਾਬਤੁ’ ਰਬਹਿ ਤਾ ਰਾਮ ਤਜੁ ਨਾਹਿ ਤ ਬਿਨਠੀ ਬਾਤ ॥੨੨੨॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੬)

‘ਸਾਬਤੁ’ ਪੁੰਜੀ ਸਤਿਗੁਰਿ ਸੰਗਿ ॥੪॥੮੯॥ (ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੨)

‘ਸਾਬਤੁ ਵਸਤੁ’ ਓਹੁ ਅਪਨੀ ਲਹੈ ॥੯੯॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੨)

ਸਾਬਤੁ ਰਾਸਿ। ਸਾਬਤੁ ਕਾਇਆ। ਸਾਬਤੁ ਪੁੰਜੀ। ਸਾਬਤੁ ਵਸਤੁ।

ਲਫਜ਼ ‘ਰਾਸਿ’, ‘ਕਾਇਆ’, ‘ਪੁੰਜੀ’ ਅਤੇ ‘ਵਸਤੁ’ ਇਸ਼ਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹਨ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ‘ਸਾਬਤੁ’ (_-ਅੰਤ) ਹੈ।

੨. ਖੁਆਰੁ :

ਜਾ ਪਤਿ ਲੇਖੇ ਨ ਪਵੈ ਸਭਾ ਪੂਜ ‘ਖੁਆਰੁ’ ॥੨॥੮॥

(ਸਿਰੀਗਾਊ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੭)

ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਭਗਤੀ ਸੀਗਾਧੁ ਕਰਹਿ ਨਿਤ ਜੰਮਹਿ ਹੋਇ ‘ਖੁਆਰੁ’ ॥੨॥੮॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੦)

ਅਗੈ ਦਰਗਹ ਲੇਖੇ ਮੰਗਿਐ ਮਾਰਿ ‘ਖੁਆਰੁ’ ਕੀਚਹਿ ਕੁੜਿਆਰ ॥੨॥੮॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੦)

ਸੇਜੇ ਕੰਤੁ ਨ ਆਵਈ ਨਿਤ ਨਿਤ ਹੋਇ 'ਖੁਆਰੁ' ॥੧॥੧੩॥੪੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੧)

ਪਾਖੰਡਿ ਪ੍ਰੇਮੁ ਨ ਪਾਈਐ ਭੋਟਾ ਪਾਜੁ 'ਖੁਆਰੁ' ॥੧॥੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੪)

ਪੂਜ ਖੁਆਰੁ—'ਪੂਜ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ। ਖੁਆਰੁ ਹੋਇ ਜੰਮਹਿ—(ਜੀਵ) ਬਹੁ-ਵਚਨ। ਕੁੜਿਆਰ ਖੁਆਰੁ ਕੀਚਹਿ—'ਕੁੜਿਆਰ' ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ। ਦੋਹਾਗਣਿ ਖੁਆਰੁ—'ਦੋਹਾਗਣਿ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਖੁਆਰੁ' ਦਾ ਰੂਪ ਹਰੇਕ ਥਾਂ ਉਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ (_-ਅੰਤ)।

੩. ਥਿਰੁ :

ਹਰਿ ਕੇ ਭਗਤ ਸਦਾ 'ਥਿਰੁ' ਸੇਇ ॥੨॥੧॥ (ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੧)

ਪ੍ਰਾਨੁ ਜੁ ਥਾਕੇ 'ਥਿਰੁ' ਨਹੀ ਕੈਸੇ ਬਿਰਮਾਵਉ ॥੩॥੧॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਸਧਨਾ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੮)

'ਥਿਰੁ' ਭਈ ਤੰਤੀ ਝੂਟਸਿ ਨਾਹੀ ਅਨਹਦ ਕਿੰਚੁਰੀ ਬਾਜੀ ॥੩॥੨॥੫੩॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੫)

ਇਹ ਮਤਿ ਤੇਰੀ 'ਥਿਰੁ' ਰਹੇ ਤਾ ਭਗਮੁ ਵਿਚਹੁ ਜਾਇ ॥੧॥੬॥੮॥

(ਗੁਜਰੀ ਮਹਲਾ ੩, ਪੰਨਾ ੪੯੧)

ਭਗਤ ਥਿਰੁ—ਲਫਜ਼ 'ਭਗਤ' ਬਹੁ-ਵਚਨ। ਪ੍ਰਾਨ ਥਿਰੁ—ਲਫਜ਼ 'ਪ੍ਰਾਨ' ਬਹੁ-ਵਚਨ। ਤੰਤੀ ਥਿਰੁ—ਲਫਜ਼ 'ਤੰਤੀ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ। ਮਤਿ ਥਿਰੁ—ਲਫਜ਼ 'ਮਤਿ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਥਿਰੁ' ਦਾ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ, ਹਰੇਕ ਥਾਂ (_-ਅੰਤ) ਹੀ ਹੈ।

੪. ਧਨੁ :

'ਧਨੁ' ਓਇ ਸੇਤ ਜਿਨ ਐਸੀ ਜਾਨੀ ॥੧॥੧੧॥

(ਗੋਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੩)

'ਧਨੁ' ਸੋਹਾਗਣਿ ਮਹਾ ਪਵੀਤ ॥੫॥੮॥ (ਗੋਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੨)

'ਧਨੁ' ਗਿਰਹੀ ਸੰਨਿਆਸੀ ਜੋਗੀ ਜਿ ਹਰਿ ਚਰਣੀ ਚਿਤ੍ਰ ਲਾਏ ॥੭॥੭॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੩)

‘ਧਨੁ’ ਜਨਨੀ ਜਿਨਿ ਜਾਇਆ ਧੰਨੁ ਪਿਤਾ ਪਰਧਾਨੁ ॥੧॥੬॥੪੯॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੨)

ਧਨੁ ਓਇ ਸੰਤ—ਲਫਜ਼ ‘ਓਇ ਸੰਤ’ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਪੁਲਿੰਗ।

ਧਨੁ ਗਿਰਹੀ—ਲਫਜ਼ ‘ਗਿਰਹੀ’ ਇਕ-ਵਚਨ ਪੁਲਿੰਗ।

ਧਨੁ ਜਨਨੀ—ਲਫਜ਼ ‘ਜਨਨੀ’ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ।

ਨੋਟ: ਪਰ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੇ ਹੋਰ ਰੂਪ ਭੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

ਧਨ, ਧਨਿ, ਧੰਨੁ, ਧੰਨਿ। ਵੇਖੋ:

‘ਧਨਿ’ ਓਹੁ ਮਾਤਰੁ ਧਨੁ ਤੇਰੇ ਨੇਤੁ ॥੧॥੧੩੭॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੦)

‘ਧਨਿ’ ਤੇਊ ਜਿਹੁ ਤੁਢ ਇਆ ਮਨੁਆ ॥੪॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੧)

‘ਧਨਿ ਧਨਿ’ ਸਤਿਗੁਰੁ ਅਮਰਦਾਸੁ ਜਿਨਿ ਨਾਮੁ ਦ੍ਰਿੜਾਯਉ ॥੪॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਕਲ੍ਹਸਹਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੭)

‘ਧੰਨੁ’ ਸੁ ਮਾਣਸ ਦੇਹੀ ਪਾਈ ਜਿਤੁ ਪ੍ਰਭ ਅਪਨੈ ਮੇਲਿ ਲੀਓ ॥੪॥੮॥੪੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੮੨)

‘ਧੰਨਿ’ ਸੁ ਬਾਨੁ ‘ਧੰਨਿ’ ਓਇ ਤਵਨਾ ਜਾ ਮਹਿ ਸੰਤ ਬਸਾਰੇ ॥੨॥੯॥੪੦॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੮੧)

੫. ਪਰਗਾਸੁ:

ਮਤਿ ‘ਪਰਗਾਸੁ’ ਭਈ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ਰਾਮ ਨਾਮਿ ਵਡਿਆਈ ॥੪॥੧॥੪॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੨੭੫)

ਲਫਜ਼ ‘ਮਤਿ’ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹੈ, ਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ‘ਪਰਗਾਸੁ’ (-ਅੰਤ) ਹੈ।

੬. ਪਰਗਟੁ:

ਤਿਨ ਕੀ ਸੋਭਾ ਨਿਰਮਲੀ ‘ਪਰਗਟੁ ਭਈ’ ਜਗਨ ॥੪॥੧੦॥੮੦॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮਹਤਾ ੫, ਪੰਨਾ ੪੫)

ਵਜਾਇਆ ਵਾਜਾ ਪਉਣ

ਨਉ ਦੁਆਰੇ ‘ਪਰਗਟੁ ਕੀਏ’ ਦਸਵਾ ਗੁਪਤੁ ਰਖਾਇਆ ॥੩੮॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਤੁ)

ਗੁਪਤੀ ਬਾਣੀ 'ਪਰਗਟੁ' ਹੋਇ ॥੫੩॥ (ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੮੪੪)

ਮਤਿ ਮਲੀਣ 'ਪਰਗਟੁ' ਤਈ ਜਪਿ ਨਾਮੁ ਮੁਰਾਰਾ ॥੧॥੧੮॥੩੮॥
(ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੬੩)

ਸੋਭਾ ਪਰਗਟੁ—'ਸੋਭਾ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ। ਦੁਆਰੇ ਪਰਗਟੁ—'ਦੁਆਰੇ' ਬਹੁ-
ਵਚਨ। ਬਾਣੀ ਪਰਗਟੁ—'ਬਾਣੀ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ। ਮਤਿ ਪਰਗਟੁ—'ਮਤਿ'
ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ।

ਲਫਜ਼ 'ਪਰਗਟੁ' ਹਰੇਕ ਥਾਂ (_-ਅੰਤ) ਹੈ।

੭. ਪਰਵਾਣੁ :

ਨਾਨਕ ਆਏ 'ਸੇ ਪਰਵਾਣੁ ਹਰਿ'
ਜਿਨ ਗੁਰਮਤੀ ਹਰਿ ਧਿਆਇ ॥੪॥੫॥
(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੨੮)

ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਤਉਜਲੁ ਲੰਘੀਐ ਦਰਗਹਿ 'ਪਤਿ ਪਰਵਾਣੁ' ॥੪॥੨੨॥
(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੨)

'ਸੇ ਨੇੜੁ ਪਰਵਾਣੁ' ਜਿਨੀ ਦਰਸਨੁ ਪੇਖਾ ॥੨॥੨੯॥
(ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੩)

ਸੇ ਪਰਵਾਣੁ—'ਸੇ' ਬਹੁ-ਵਚਨ। ਪਤਿ ਪਰਵਾਣੁ—'ਪਤਿ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ।
ਨੇੜੁ ਪਰਵਾਣੁ—'ਨੇੜੁ' ਬਹੁ-ਵਚਨ।
ਲਫਜ਼ 'ਪਰਵਾਣੁ' ਹਰੇਕ ਥਾਂ (_-ਅੰਤ) ਹੈ।

੮. ਪਵਿਤ੍ਰ :

'ਪਵਿਤ੍ਰੁ ਹੋਏ ਸੇ ਜਨਾ' ਜਿਨੀ ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ ॥
'ਪਵਿਤ੍ਰੁ ਮਾਤਾ' ਪਿਤਾ ਬੁਟੇਬ ਸਹਿਤ ਸਿਉ 'ਪਵਿਤ੍ਰੁ ਸੰਗਤਿ' ਸਥਾਈਆ ॥੧੦॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਤੁ)

ਸੇ ਜਨਾ ਪਵਿਤ੍ਰੁ—'ਸੇ ਜਨਾ' ਬਹੁ-ਵਚਨ। ਮਾਤਾ ਪਵਿਤ੍ਰੁ—'ਮਾਤਾ'
ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ। ਸੰਗਤਿ ਪਵਿਤ੍ਰੁ—'ਸੰਗਤਿ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ।
ਲਫਜ਼ 'ਪਵਿਤ੍ਰੁ' ਹਰੇਕ ਥਾਂ (_-ਅੰਤ) ਹੈ।

੯. ਬਹੁਤੁ :

ਸੁਤ ਦਾਰਾ ਬੰਨਿਤਾ ਅਨੇਕ 'ਬਹੁਤੁ ਰੰਗ ਅਰੁ ਵੇਸ' ॥੧॥੧੫॥੮੫॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੭)

ਇਸੁ ਕਾਇਆ ਅੰਦਰਿ 'ਬਹੁਤੁ ਪਸਾਰਾ' ॥੨॥੫॥੬॥

(ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੧੨)

ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ 'ਭੂਖ ਬਹੁਤੁ' ਨੈ ਸਾਨੁ ॥੩॥੨॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੧)

ਬਹੁਤੁ ਰੰਗ—'ਰੰਗ' ਬਹੁ-ਵਚਨ। ਭੂਖ ਬਹੁਤੁ—'ਭੂਖ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ।
ਲਫਜ਼ 'ਬਹੁਤੁ' (_-ਅੰਤ) ਹੈ।

੧੦. ਮੁਕਤੁ :

ਨਾਨਕ ਸਬਦਿ ਰਤੇ ਸੇ 'ਮੁਕਤੁ' ਹੈ ਹਰਿ ਜੀਉ ਹੋਤਿ ਪਿਆਰੁ ॥੨॥੧੦॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੬)

ਹਰਿ ਇਕਸੁ ਹਥਿ ਆਇਆ ਵਰਸਾਣੇ ਬਹੁਤੇਰੇ ॥

ਤਿਸੁ ਲਗਿ 'ਮੁਕਤੁ' ਤਏ ਘਟੇਰੇ ॥੩॥੧੫॥੨੨॥

(ਮਾਝ ਮ: ੫ ਰਉਪਦੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੧)

ਸੇ ਮੁਕਤੁ—'ਸੇ' ਬਹੁ-ਵਚਨ। ਘਟੇਰੇ ਮੁਕਤੁ—'ਘਟੇਰੇ' ਬਹੁ-ਵਚਨ।
ਲਫਜ਼ 'ਮੁਕਤੁ' (_-ਅੰਤ) ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪੜਨਾਵ

ਪੜਨਾਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਵ :

ਜਿਸੁ, ਜਿਤੁ; ਤਿਸੁ, ਤਿਤੁ; ਇਕਸੁ, ਇਕਤੁ;

ਇਸੁ ਇਤੁ; ਉਸੁ, ਉਤੁ।

ਸ਼ਬਦ 'ਜਿਸੁ', 'ਤਿਸੁ', 'ਇਕਸੁ', 'ਇਸੁ' ਅਤੇ 'ਉਸੁ' 'ਪੜਨਾਵ' ਭੀ ਹਨ ਅਤੇ ਪੜਨਾਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਭੀ। ਸ਼ਬਦ 'ਜਿਤੁ', 'ਤਿਤੁ', 'ਇਕਤੁ', 'ਇਤੁ' ਅਤੇ 'ਉਤੁ' ਪੜਨਾਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹਨ, ਇਹ ਪੰਜੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ 'ਜਿਸੁ' ਆਦਿਕ ਤੋਂ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹਨ। 'ਜਿਸੁ' ਤੋਂ 'ਜਿਤੁ'। 'ਤਿਸੁ' ਤੋਂ 'ਤਿਤੁ'। 'ਇਕਸੁ' ਤੋਂ 'ਇਕਤੁ'। 'ਇਸੁ' ਤੋਂ 'ਇਤੁ'। 'ਉਸੁ' ਤੋਂ 'ਉਤੁ'।

ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਜਿਸੁ, ਜਿਤੁ'; 'ਤਿਸੁ, ਤਿਤੁ' ਆਦਿਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ-ਜੋਗ ਹੈ।

(੧) ਪੜਨਾਂਵ 'ਜਿਸੁ', 'ਤਿਸੁ', ਆਦਿਕ

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਜਿਸੁ' ਸਿਮਰਤ ਸੁਖੁ ਪਾਈਐ ਸਭ ਤਿਖਾ ਭੁਝਾਈ॥੩॥

(ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੮)

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਜਿਸੁ' ਗੁਰ ਭੇਟੇ ਨਾਨਕਾ 'ਤਿਸੁ' ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ॥੨॥੧੩॥

(ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੨੧)

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਿਸੁ ਗੁਰੁ ਭੇਟੇ ਨਾਨਕਾ 'ਤਿਸੁ' ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ॥੨॥੧੩॥

(ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੨੧)

ਕਦੇ ਕਦੇ 'ਪੜਨਾਂਵ' 'ਜਿਸੁ' ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਭੀ 'ਜਿਤੁ'-ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਧੰਨੁ ਸੁ ਗ੍ਰਿਹੁ 'ਜਿਤੁ' ਪ੍ਰਗਟੀ ਆਇ॥੪॥੩॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੭੧)

ਨੋਟ: ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਭੀ 'ਜਿਸੁ' ਤੋਂ 'ਜਿਤੁ' ਹੈ।

(੨) ਪੜਨਾਂਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ:

ਜਿਵੇਂ ਪੜਨਾਂਵ 'ਜਿਸੁ', 'ਤਿਸੁ' ਆਦਿਕ ਤੋਂ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਅਤੇ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ 'ਜਿਤੁ', 'ਤਿਤੁ' ਹਨ, ਤਿਵੇਂ ਪੜਨਾਂਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਜਿਸੁ' 'ਤਿਸੁ' ਦੇ ਭੀ ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ 'ਜਿਤੁ' 'ਤਿਤੁ' ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਪੜਨਾਂਵ 'ਜਿਸੁ' 'ਤਿਸੁ' ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

‘ਤਿਸੁ’ ਘਰਿ ਸਰਜਾ ਸੋਈ ਸੁਹੇਲਾ॥੫॥੩੫॥

(ਮਾਭ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੩੦)

ਤਿਸੁ ਘਰਿ—ਉਸ (ਮਨੁੱਖ) ਦੇ (ਹਿਰਦੇ-ਰੂਪ) ਘਰ ਵਿਚ।

ਤਿਸੁ—ਪੜਨਾਵ, ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

‘ਤਿਤੁ’ ਘਰਿ ਗਾਵਹੁ ਸੋਹਿਲਾ ਸਿਵਰਿਹੁ ਸਿਰਜਣਹਾਰੇ॥੧॥੧॥

ਤਿਤੁ ਘਰਿ—ਉਸ ਘਰ ਵਿਚ। (ਸੋਹਿਲਾ, ਗਉੜੀ ਦੀਪਕੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੨)

ਤਿਤੁ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

‘ਜਿਸੁ’ ਘਟਿ ਵਸਿਆ ਨਾਉ, ਤਿਸੁ ਬੰਧਨ ਕਾਟੀਐ॥੫॥

(ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੧੯)

ਜਿਸੁ ਘਟਿ—ਜਿਸ (ਮਨੁੱਖ) ਦੇ ਘਟ ਵਿਚ।

ਜਿਸੁ—ਪੜਨਾਵ, ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

‘ਤਿਤੁ’ ਘਟਿ ਨਾਐ ਨਾਮੁ ਨਿਵਾਸੁ॥੫॥੩॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੭੭)

ਤਿਤੁ ਘਟਿ—ਉਸ ਘਟ ਵਿਚ।

ਤਿਤੁ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

‘ਜਿਸੁ’ ਗ੍ਰਿਹਿ ਬਹੁਤੁ ਤਿਸੈ ਗ੍ਰਿਹਿ ਚਿੰਤਾ॥੧॥੭॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਅੰਜੁਲੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੯)

ਜਿਸੁ ਗ੍ਰਿਹਿ—ਜਿਸ (ਮਨੁੱਖ) ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ।

ਜਿਸੁ—ਪੜਨਾਵ, ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

‘ਤਿਤੁ’ ਗ੍ਰਿਹਿ ਸੋਹਿਲੜੇ ਕੋਭ ਅਨੰਦਾ॥੪॥੪॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੪੪)

ਤਿਤੁ ਗ੍ਰਿਹਿ—ਉਸ ਘਰ ਵਿਚ।

ਤਿਤੁ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

‘ਜਿਸੁ’ ਨਾਮੁ ਰਿਦੈ ਸੋਈ ਵਡ ਰਜਾ॥੧॥੧॥੪॥

(ਡੋਰਉ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੧੫੫)

ਜਿਸੁ ਰਿਦੈ ਨਾਮੁ—ਜਿਸ (ਮਨੁੱਖ) ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਨਾਮ ਹੈ।

ਜਿਸੁ—ਪੜਨਾਵ, ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

‘ਤਿਤੁ’ ਨਾਮਿ ਨਾਗਿ ਤੇਤੀਸ ਧਿਆਵਹਿ ਜਤੀ ਤਪੀਸੁਰ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ॥੪॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਕਲਸਹਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੩)

ਤਿਤੁ ਨਾਮਿ—ਉਸ ਨਾਮ ਵਿਚ।

ਤਿਤੁ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

‘ਸੋ ਰਿਦਾ ਸੁਹੇਲਾ ‘ਜਿਤੁ’ ਰਿਦੈ ਤੂੰ ਫੁਠਾ ਸਭਨਾ ਕੇ ਦਾਤਾਰਾ ਜੀਉ ॥੧॥੯॥

ਜਿਤੁ ਰਿਦੈ—ਜਿਸ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ। (ਮਾਝ ਮ: ੫ ਚਉਪਦੇ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੯੭)

ਜਿਤੁ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ :

‘ਵਿਕਸੁ’ ਵਿਣੁ ਹੋਤੁ ਦੂਜਾ ਨਾਹੀ

ਬਾਝਾ ਨਾਨਕ ਇਹ ਮਤਿ ਸਾਰੀ ਜੀਉ ॥੪॥੩੯॥੪੬॥

(ਮਾਝ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੦੮)

ਇਕਸੁ—ਪੜਨਾਵ।

‘ਵਿਕਤੁ’ ਰੂਪਿ ਵਿਗਿਹਿ ਪਰਛੰਨਾ ਕੋਇ ਨ ਕਿਸ ਹੀ ਜੇਹਾ ॥੨॥੪॥

ਇਕਤੁ ਰੂਪਿ—ਇਕੋ ਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ। (ਸੋਗਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੬੬)

ਇਕਤੁ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

‘ਵਿਕਤੁ’ ਤਾਗੈ ਗਲਿ ਮਿਲੈ ਗਲਿ ਸੇਤੀਅਨ ਕਾ ਹਾਤੁ ॥੪॥੯॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੮)

ਇਕਤੁ ਤਾਗੈ—ਇਕੋ ਹੀ ਤਾਗੇ ਵਿਚ।

ਇਕਤੁ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਬਿਸਟਾ ਅਸਤਿ ਰਕਤੁ ਪਰੇਟੇ ਚਾਮ ॥

‘ਇਸੁ’ ਉਪਰਿ ਲੇ ਰਾਖਿਓ ਗੁਮਾਨੁ ॥੩॥੧੪॥ (ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੭੪)

ਇਸੁ—ਪੜਨਾਵ।

‘ਇਤੁ’ ਤਨਿ ਲਾਗੈ ਵਾਣੀਆ ॥੩॥੩੩॥ (ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੫)

ਇਤੁ ਤਨਿ—ਇਸ ਸਰੀਰ ਵਿਚ।

ਇਤੁ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

‘ਇਤੁ’ ਸੰਜਮਿ ਪ੍ਰਭੁ ਕਿਨਹੀ ਨ ਪਾਇਆ ॥

(ਬਿਭਾਸ ਪ੍ਰਭਾਰੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੩੪੮)

ਇਤੁ ਸੰਜਮਿ—ਇਸ ਸੰਜਮ ਦੀ ਰਾਹੀਂ।

ਇਤੁ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਕਿਸੁ ਪੁਛਉ 'ਕਿਸੁ' ਲਾਗਉ ਪਾਇ॥

'ਕਿਸੁ' ਉਪਦੇਸਿ ਰਹਾ ਲਿਵ ਲਾਇ॥੫॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਅਸਟਪਦੀਆ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੨੧)

ਕਿਸੁ ਪਾਇ—ਕਿਸ ਦੇ ਚਰਣੀ।

ਕਿਸੁ ਉਪਦੇਸਿ—ਕਿਸ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚ।

ਕਿਸੁ—ਪੜਨਾਵ, ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

'ਕਿਤੁ' ਮੁਖਿ ਗੁਰੁ ਸਾਲਾਹੀਐ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰਥੁ॥੩॥੨੦॥੯੦॥

ਕਿਤੁ ਮੁਖਿ—ਕਿਸ ਮੁੱਹ ਨਾਲ। (ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੯)

ਕਿਤੁ—ਪੜਨਾਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਕਾਲੀ ਕੋਇਲ ਤੁ 'ਕਿਤ' ਗੁਨ ਕਾਲੀ॥੨॥੧॥

ਕਿਤ ਗੁਨ—ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ। (ਸੂਰੀ ਫਗੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੪)

ਕਿਤ—ਪੜਨਾਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ।

ਨੋਟ: 'ਕਿਤੁ' (_-ਅੰਤ) ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਕਿਤ' (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ।

ਜਿਸੁ, ਤਿਸੁ, ਕਿਸੁ, ਇਸੁ।

ਇਹ 'ਪੜਨਾਵ' ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਪੁਲਿੰਗ 'ਨਾਵ' ਦੇ ਥਾਂ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਭਾਵੇਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ 'ਨਾਵ' ਦੇ ਥਾਂ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਰੂਪ 'ਉਕਾਰਾਂਤ' ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (_) ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

(ੳ) ਪੁਲਿੰਗ 'ਨਾਵ' ਦੇ ਥਾਂ:

'ਕਿਸੁ' ਵੇਖਾ ਨਾਹੀ ਕੋ ਦੂਜਾ॥੮॥੧॥

(ਇਲਾਵਾਨੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੨)

'ਜਿਸੁ' ਰਾਖੇ 'ਤਿਸੁ' ਕੋਇ ਨ ਮਾਰੇ॥

ਸੋ ਮੁਆ 'ਜਿਸੁ' ਮਨਹੁ ਬਿਸਾਰੇ॥

'ਤਿਸੁ' ਤਜਿ ਅਵਰ ਕਹਾ ਕੋ ਜਾਇ॥

ਸਭ ਸਿਰਿ ਏਹੁ ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਇ॥੨॥੨੨॥

(ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫)

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਬਾਂ :

ਜੋ 'ਇਸੁ' ਮਾਰੇ ਸੋਈ ਸੁਰਾ॥੧॥.....

ਐਸਾ ਕੋਇ ਜਿ ਦੁਬਿਧਾ ਮਾਰਿ ਗਵਾਵੈ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੩੭)

ਨੋਟ: ੧. ਇਥੇ ਪੜਨਾਂਵ 'ਇਸੁ' ਲਫਜ਼ 'ਦੁਬਿਧਾ' ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੈ।

੨. 'ਪੜਨਾਂਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਇਸ ਦਾ ਅੰਤਲਾ () ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਦਾ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਭਾਵੇਂ ਪੁਲਿੰਗ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ।

(ੳ) ਪੁਲਿੰਗ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ :

'ਜਿਸੁ ਵਖਤੁ ਕਉ' ਰੁਮ ਆਏ ਰਉ ਸੋ ਪਾਇਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਸਾ ਹੇ॥੬॥੧॥੨॥

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੭੩)

'ਜਿਸੁ ਮਾਨੁਖ' ਪਹਿ ਕਰਉ ਬੇਨਤੀ ਸੋ ਅਪਨੇ ਦੁਖਿ ਭਰਿਆ॥੧॥੬॥੭॥

(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੬੭)

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ :

'ਇਸੁ ਪਗੀਤੀ' ਰੁਟਦੀ ਬਿਲਖੁ ਨ ਹੋਵਈ,

ਇਤੁ ਦੋਸਤੀ ਚਲਨਿ ਵਿਕਾਰ॥੧॥੫॥

(ਸਨੌਕ ਮ: ੩, ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੮੭)

'ਇਸੁ ਪਉਕੀ' ਤੇ ਜੋ ਨਤੁ ਚੂਕੈ ਸੋ ਆਇ ਜਾਇ ਦੁਖੁ ਪਾਇਦਾ॥੨॥੧॥

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੭੫)

'ਤਿਸੁ ਨਾਰੀ' ਕਉ ਦੁਖੁ ਨ ਜਮਾਨੈ॥੩॥੬੬॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੫)

(੩) ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋ ਕੋਈ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ 'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ' ਵਾਲਾ ਚਿਹਨ () ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ () 'ਸੰਬੰਧਕ' ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

ਘਰ ਮੰਦਰ ਹਟਨਲੇ ਸੋਹੇ 'ਜਿਸੁ ਵਿਚਿ' ਨਾਮੁ ਨਿਵਾਸੀ ਰਾਮ ॥੨॥੬॥੬॥

(ਸੁਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੩)

'ਜਿਸੁ ਉਪਰਿ' ਹੋਵਤ ਦਇਆਲੁ ॥੧॥੩॥ (ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੭)

'ਤਿਸੁ ਨਾਲਿ' ਕਿਆ ਚਲੈ ਪਹਨਾਮੀ ॥੪॥੧॥੩॥

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀ ਘਰੁ ੧੦, ਪੰਨਾ ੮੩੨)

ਤਗਤਿ ਵਡਲੁ ਉਆ ਕੋ ਨਾਮੁ ਕਹੀਅਤੁ ਹੈ

ਸਰਣਿ ਪ੍ਰਭੂ 'ਤਿਸੁ ਪਾਛੇ' ਪਈਆ ॥੪॥੫॥

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ ਘਰੁ ੧੧, ਪੰਨਾ ੮੩੬)

'ਕਿਸੁ ਪਰਿ' ਖੋਲ੍ਹਿ ਗੰਠੜੀ ਦੂਖੀ ਤਰਿ ਆਇਆ ॥੭॥੨॥੫॥

(ਸੁਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮, ਪੰਨਾ ੭੬੭)

'ਕਿਸੁ ਨਾਲਿ' ਕੀਚੈ ਦੋਸਤੀ ਸਭੁ ਜਗੁ ਚਲਣਹਾਰੁ ॥੧॥੧੦॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੬੮)

ਪਰੰਤੂ ਸੰਬਧਕ ਕਾ, ਕੇ, ਕੀ, ਦਾ, ਦੇ, ਦੀ, ਕੈ, ਦੈ, ਤੇ, ਕਉ, ਨਉ
ਅਤੇ 'ਨੇ' ਦੇ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਪੜਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ () ਲਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਵੇਖੋ :

'ਜਿਸ ਕਉ' ਸਤਿਗੁਰੁ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ

ਤਿਸੁ ਚੁਕਾ ਜਮ ਤੈ ਤਾਰਾ ਹੋ ॥੬॥੪॥੧੦॥

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੦੩੦)

'ਜਿਸ ਕਾ' ਕਾਰਜੁ ਤਿਨਹੀ ਕੀਆ ਮਾਣਸੁ ਕਿਆ ਵੇਚਾਰਾ ਰਾਮ ॥੩॥੭॥੧੦॥

(ਸੁਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੪)

'ਜਿਸ ਤੇ' ਉਪਜਿਆ ਤਿਸੁ ਮਾਹਿ ਸਮਾਇਆ ਕੀਮਤਿ ਕਹਣੁ ਨ ਜਾਏ ॥

'ਜਿਸ ਕੇ' ਚਲਤ ਨ ਜਾਈ ਨਖਦੇ ਨਾਨਕ ਤਿਸਹਿ ਧਿਆਏ ॥੪॥੨॥

(ਸੁਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੭੭੮)

ਭੁਰਾ ਤਲਾ ਕਹੁ 'ਕਿਸ ਨੋ' ਕਹੀਐ ਸਗਲੇ ਜੀਅ ਤੁਮਾਰੇ ॥੧॥ਰਚਾਉ॥੪੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੬, ਪੰਨਾ ੩੮੩)

'ਤਿਸ ਕੀ' ਸੁਭਿ ਮਨੁ ਉਧਰੈ ਪ੍ਰਭ ਹੋਇ ਸੁਪ੍ਰਸੰਨਾ ॥੭॥

(ਜੋਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੦੭)

‘ਤਿਸ ਕੈ’ ਭਾਏ ਕੋਇ ਨ ਭੂਲਾ ਜਿਨਿ ਸਗਲੋ ਬ੍ਰਹਮੁ ਪਛਾਤਾ ॥ਰਹਾਉ॥੬॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੬੧੦)

‘ਤਿਸ ਦੇ’ ਸਬਦਿ ਨਿਸਤਰੇ ਸੰਸਾਰਾ ॥੪॥੧੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੫)

ਘਾੜਤਿ ‘ਤਿਸ ਕੀ’ ਅਪਰ ਅਪਾਰ ॥.....

‘ਤਿਸ ਦਾ’ ਭੁਠਾ ਹੋਵੈ ਸੇਖੁ ॥੨॥੧੬॥

(ਮ: ੧, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੬੫੬)

‘ਤਿਸ ਦੀ’ ਭੂਭੈ ਜਿ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਕਮਾਏ ॥੧੫॥੨੩॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੬੭)

‘ਜਿਸ ਨਉ’ ਆਪਿ ਦਇਆਲੁ ਹੋਇ ਸੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮਿ ਸਮਾਇ ॥੨॥੩॥੩੬॥

(ਸਿਗੋਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੨੭)

(੪) ਜਦੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ‘ਪੜਨਾਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ’ ਹੋਣ, ਤਦੋਂ ‘ਕਾ, ਕੇ’ ਆਦਿਕ ਦੇ ਵਰਤਿਆਂ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ () ਨਹੀਂ ਹਟਦਾ। ਤਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ‘ਸੰਬੰਧਕਾਂ’ ਦਾ ਅਸਰ ਕੇਵਲ ਉਸ ‘ਨਾਂਵ’ ਤਾਈਂ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ :

‘ਜਿਸੁ ਧਨ ਕਾ’ ਭੁਮ ਗਰਭੁ ਕਰਤ ਹਉ ਸੋ ਧਨੁ ਕਿਸਹਿ ਨ ਆਪ ॥੧॥੧॥੭॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੩, ਪੰਨਾ ੧੨੦੦)

‘ਤਿਸ ਜਨ ਕਉ’ ਮਨੁ ਤਨੁ ਸਤ ਦੇਵਉ

ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਸੁਨਾਇਓ ॥੧॥੨॥ (ਬੇਰਾੜੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੭੧੯)

‘ਤਿਸੁ ਜਨ ਕੈ’ ਸੰਗਿ ਤਰੇ ਸਤੁ ਕੋਈ ਸੇ ਪਰਵਾਰ ਸਧਾਰਣਾ ॥੧੫॥੧॥੬॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੭੭)

‘ਇਸ ਮਨ ਤੇ’ ਸਤ ਪਿਛ ਪਰਨਾ ॥੩॥੫॥ (ਭੋਰਉ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੧੨੯)

‘ਇਸੁ ਕਾਇਆ ਕੀ’ ਕੀਮਤਿ ਕਿਨੇ ਨ ਪਾਈ ॥੧੦॥੨੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੬੬)

‘ਇਸੁ ਤਨ ਧਨ ਕੋ’ ਕਿਆ ਗਰਬਈਆ ॥੩੫॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੦)

‘ਇਸੁ ਦੇਹੀ ਕੇ’ ਅਧਿਕ ਕਾਮ ॥੩॥੨॥ (ਬਸੰਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੪)

‘ਇਸੁ ਤਗਤੀ ਨੇ’ ਸੁਰਿ ਨਰਿ ਮੁਨਿ ਜਨ ਲੋਚਦੇ

ਵਿਣੁ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਈ ਨ ਜਾਇ॥੨॥੫॥੨੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੫)

(੫) ਅੱਵਿਐ ‘ਹੀ’ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ‘ਪੜਨਾਵਾਂ’ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (_) ਲਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ:

‘ਕਿਸ ਹੀ’ ਭੁਭੈ ਜਥਾਭੁ ਨ ਹੋਈ॥੧੬॥੧੦॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੮੨)

‘ਇਸ ਹੀ’ ਮਹਿ ਜਿਸ ਕੀ ਪਤਿ ਰਾਖੇ ਤਿਸੁ ਸਾਧੁ ਚਉਤੁ ਢਾਲੀਐ॥੬॥੧॥੭॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੮ ਅੰਜਨੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੯)

‘ਜਿਸ ਹੀ’ ਕੀ ਸਿਰਕਾਰ ਹੈ ‘ਤਿਸ ਹੀ’ ਕਾ ਸਤੁ ਕੋਇ॥੧॥੩॥੩੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੨੭)

ਨਾਨਕ ਕਰਣਾ ਜਿਨਿ ਕੀਆ ਫਿਰਿ ‘ਤਿਸ ਹੀ’ ਕਰਣੀ ਸਾਰ॥੨੩॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਜਿਤੁ ਕੇ ਲਾਇਆ ‘ਤਿਤ ਹੀ’ ਲਾਗਾ ਤੇਜੇ ਕਰਮ ਕਮਾਵੈ॥੪॥੨॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀਉ, ਪੰਨਾ ੪੭੬)

ਨੋਟ: ‘ਜਿਤੁ’ ਅਤੇ ‘ਤਿਤੁ’ ਪੜਨਾਵ ‘ਜਿਸੁ’ ਅਤੇ ‘ਤਿਸੁ’ ਤੋਂ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਹਨ।

ਇਸ ਕੀ ਸੇਵਾ ਜੋ ਕਰੇ ‘ਤਿਸ ਹੀ’ ਕਉ ਫਿਰਿ ਖਾਇ॥੨॥੫॥

(ਮ: ੩, ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੧੦)

ਹਰਿ ਕੇ ਚਾਸ ਕੀ ਚਿਤਵੈ ਭੁਰਿਆਈ ‘ਤਿਸ ਹੀ’ ਕਉ ਫਿਰਿ ਮਾਰਿ॥੧੫॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੭੪)

ਪੁਰਖਵਾਚਕ ਪੜਨਾਵ (Personal Pronoun)

(੧) ਹਉ, ਮੈ

(ੲ) ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪੜਨਾਵ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਵਰਤੀਏ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਧਾਤੂ (ਅਕਰਮਕ, ਸਕਰਮਕ ਜਾਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ) ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਜਾਂ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ‘ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ

ਵਾਚਕ' ਪੜਨਾਵ ਦਾ ਇਕ-ਵਚਨ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਹਉ' ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੜਨਾਵ ਪੁਰਾਣੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਥਾਈਂ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ; ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ।

ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚੋਂ ਇਉਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

ਪੰ: 'ਹਉ'; ਅਪ: 'ਹਉ'; ਪ੍ਰ: 'ਅਹਯੰ'; ਸੰ: 'ਅਹੇ'।

'ਹਉ' ਅਨਦਿਨੁ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਕੀਰਤਨੁ 'ਕਰਉ' ॥੬੬॥

(ਆਸਾਵਰੀ ਘਰੂ ੧੬ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੬੯)

'ਹਉ' ਅਨਦਿਨੁ ਨਾਮੁ 'ਲਈ' ਕਰਤਾਰੇ ॥੫॥੨॥੮॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੫, ਪੰਨਾ ੯੯੮)

'ਹਉ' ਆਪਹੁ ਫੋਨਿ ਨ 'ਜਾਣਦਾ' ਮੈ ਕਹਿਆ ਸਭੁ ਹੁਕਮਾਉ ਜੀਉ ॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਸੁਰਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੩)

'ਹਉ' ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ 'ਜੀਵਾ' ਨਾਮੁ ਰੁਮਾਰਾ ॥੫॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੬੩)

'ਹਉ' ਸਿਰੁ 'ਅਰਪੀ' ਰਿਸੁ ਮੀਤ ਪਿਆਰੇ ਜੇ ਪ੍ਰਭ ਦੇਇ ਸੰਦੇਸਾ ॥੩॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਛੰਤ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੪੭)

'ਹਉ' ਤਉ ਏਕ ਰਮਈਆ 'ਲੈ ਹਉ' ॥੨॥੬॥

(ਗੋਡ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੮੭੪)

(ਅ) ਜਦੋਂ ਕ੍ਰਿਆ ਭੂਤ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਅਕਰਮਕ ਧਾਤੂ ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਨਾਲ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਹਉ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਸਕਰਮਕ ਜਾਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਨਾਲ ਪੜਨਾਵ 'ਮੈ' ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਸੋਧੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਕਰਤਾ ਲੱਭਣ ਲਈ ਭੂਤ ਕਾਲ ਕ੍ਰਿਆ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚਕ ਪੜਨਾਵ 'ਕੌਣ' ਵਰਤਣਾ ਪਏ, ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਕਰਤਾ 'ਹਉ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਜਦੋਂ 'ਕਿਸ ਨੇ' ਵਰਤਣਾ ਪਏ, ਤਾਂ ਕਰਤਾ 'ਮੈ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ 'ਮੈ' ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਦੇ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਪੰ: 'ਮੈ', ਅਪ: 'ਮਇ', ਪ੍ਰ: 'ਮਏ' ਅਤੇ ਸੰ: 'ਮਯਾ' ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਹਨ; ਅਤੇ ਸੰ: 'ਮਯਾ' ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਦੇ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਤਾਹੀਏਂ, ਪੁਰਾਣੀ ਹਿੰਦੀ

ਵਿਚ ਇਸ 'ਮੈਂ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੇਵਲ 'ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂ' 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ; ਹੋਰਨੀਂ ਥਾਈਂ ਪੜਨਾਵ 'ਹਉ' ਵਰਤੀਦਾ ਸੀ।

'ਹਉ ਆਇਆ' ਸਮੇਂ ਤਿਹੰਡੀਆ ॥੫॥.....

'ਮੈਂ ਛਡਿਆ' ਸਭੇ ਧੋਧੜਾ ॥੮॥.....

'ਮੈਂ' ਸੁਖੀ ਹੂੰ ਸੁਖੁ 'ਪਾਇਆ' ॥੯॥੨॥੨੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੩)

'ਹਉ ਆਇਆ' ਦੂਰਹੁ ਚਲਿ ਕੈ 'ਮੈਂ ਤਕੀ' ਰਉ ਸਰਣਾਇ ਜੀਉ ॥੩॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੫ ਸੁਚਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੩)

'ਹਉ' ਸੰਮਨਿ 'ਥਕੀ' ਜੀ ਓਹੁ ਕਏ ਨ ਬੋਲੈ ਕਉਰਾ ॥੧॥੧॥੧੧॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੮੪)

'ਹਉ' ਤਈ ਉਡੀਟੀ ਕੰਤ ਕਉ ਅੰਮਲੀ

ਸੋ ਪਿਤੁ ਕਾਇ ਨੈਟੀ ਦੇਖਾ ॥੩॥੧॥੯॥

'ਮੈਂ' ਸਤਿ ਸੀਗਾਰ 'ਬਣਾਇਆ' ਅੰਮਲੀ

ਬਿਨੁ ਪਿਰ ਕਾਮਿ ਨ ਆਏ ॥੪॥੧॥੯॥ (ਵਡਹੰਤੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੬੪)

'ਹਉ' ਵੇਖਿ ਵੇਖਿ ਗੁਰੁ 'ਵਿਗਸਿਆ' ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇਹਾ ॥੧੭॥੨॥

(ਤਿਲੰਗ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੭੨੬)

ਇਥੇ ਪੜਨਾਵ 'ਹਉ' ਦੇ ਨਾਲ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਸਭ 'ਅਕਰਮਕ' (Intransitive) ਹਨ:

ਆਇਆ, ਭਈ, ਵਿਗਸਿਆ, ਥਕੀ।

ਪੜਨਾਵ 'ਮੈਂ' ਦੇ ਨਾਲ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਸਭ 'ਸਕਰਮਕ' (Transitive) ਹਨ:

ਛਡਿਆ, ਪਾਇਆ, ਤਕੀ, ਬਣਾਇਆ।

(੨) ਤੂੰ, ਤੈ

ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪੜਨਾਵ ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਣ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ; ਪਰ 'ਹਉ' ਤੇ 'ਮੈਂ' ਵਾਂਗ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੀ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੈ। ਪੜਨਾਵ 'ਤੂੰ' ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਤੁਮ' ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਤੂੰ' ਹੈ।

'ਹਉ' ਵਾਂਗ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ 'ਤੂੰ' ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ੮੫੬)

ਭੂਤ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਕਰਮਕ ਧਾਤੂ ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਨਾਲ 'ਤੂੰ' ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਸਕਰਮਕ' ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਨਾਲ ਪੜਨਾਂਵ 'ਤੇ'। 'ਮੈ' ਵਾਂਗ 'ਤੇ' ਭੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਦੇ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਪੰ: 'ਤੇ', ਅਪ: 'ਤੰਇ', ਪ੍ਰਾ: 'ਤਏ', ਅਤੇ ਸੰ: 'ਤ੍ਰਯਾ' ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਹਨ; ਅਤੇ ਸੰ: 'ਤ੍ਰਯਾ' ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਦੇ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਵੇਖੋ:

'ਤੂੰ' ਆਪੇ 'ਜਾਣਹਿ' ਸਰਬ ਵਿਭਾਣੀ ॥੩॥੧॥ (ਭੋਰਉ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੨੫)

ਤੇਰੀ ਕੀਮਤਿ 'ਤੂੰ' ਹੈ 'ਜਾਣਹਿ' ॥੪॥੨॥੨੦॥ (ਮਲਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੭੧)

ਚੇਰੀ 'ਤੂੰ' ਰਾਮੁ ਨ 'ਕਰਸਿ' ਭਤਾਰਾ ॥੨॥੫॥ (ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੫)

'ਤੂੰ' ਕਾਹੇ 'ਭੋਲਹਿ' ਪ੍ਰਾਣੀਆ ਤੁਧੁ ਰਾਖੇਗਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰੁ ॥੧॥੩॥

(ਤਿਲੰਗ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੭੨੪)

'ਤੂੰ' 'ਬਉ' ਸਜਣ ਮੋਡਿਆ ਭੋਈ ਸਿਸੁ ਬ੍ਰਿਤਾਰਿ ॥੧॥੧॥

(ਮਾਰੂ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਭਖਣੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੯੪)

ਭੂਤ ਕਾਲ:

ਚੇਰੀ 'ਤੇ' ਸੁਮਤਿ ਕਹਾ ਤੇ 'ਪਾਈ' ॥੪॥੫॥ (ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੫)

ਪਾਈ—ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂ।

ਜਿਉ ਮੈਗਲੁ ਏੰਦ੍ਰੀ ਰਸਿ ਪ੍ਰੇਰਿਓ 'ਤੂੰ' ਲਾਗਿ ਪਰਿਓ' ਕਟੁਥਾਇਲੈ ॥੨॥੨॥

(ਗੋਂਡ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੬੨)

ਲਾਗਿ ਪਰਿਓ—ਅਕਰਮਕ ਧਾਤੂ।

'ਤੂੰ' ਨੇੜੀ ਦੇਖਿ 'ਚਲਿਆ' ਮਾਇਆ ਬਿਉਹਾਰੀ ਰਾਮ ॥੧॥੬॥੯॥

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫ ਫੰਤ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੫੪੬)

ਚਲਿਆ—ਅਕਰਮਕ ਧਾਤੂ।

'ਤੇ' ਨਰ ਕਿਆ ਪੁਰਾਨ ਸੁਨਿ 'ਕੀਨਾ' ॥੧॥੬॥

(ਸਾਰੰਗ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੫੩)

ਕੀਨਾ—ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂ।

'ਤੇ' ਰਉ 'ਦ੍ਰਿੜਿਓ' ਨਾਮੁ ਅਪਾਭੁ ॥੩॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੋ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੧)

ਸੰ: 'ਨ' ਦ੍ਰਿੜਿਓ—ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂ।

‘ਤੇ’ ਤਾ ਹਦਰਥਿ ‘ਪਾਇਓ’ ਮਾਨੁ ‘ਸੇਵਿਆ’ ਗੁਰੁ ਪਰਵਾਨੁ ॥੪॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ, ਕਲਸਹਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੧)

ਪਾਇਓ, ਸੇਵਿਆ—ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂ।

‘ਤੇ’ ‘ਪਾਇਅਉ’ ਇਕੁ ਮਨਿ ‘ਧਰਿਆਉ’ ਇਕੁ

ਕਹਿ ਇਕੁ ‘ਪਛਾਟਿਓ’ ॥੩॥੧੨॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੪)

ਪਾਇਅਉ, ਧਰਿਆਉ, ਪਛਾਟਿਓ—ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂ।

ਜਾ ਕੈ ਹਿਰਦੈ ਵਸਿਆ ‘ਤੂ’ ਕਰਤੇ ਤਾ ਕੀ ‘ਤੇ’ ਆਸ ਪੁਜਾਈ ॥੧॥੮॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੧੦)

ਤੂ ਵਸਿਆ—ਅਕਰਮਕ ਭੂਤ ਕਾਲ।

ਤੇ ਪੁਜਾਈ—ਸਕਰਮਕ ਭੂਤ ਕਾਲ।

ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (Adverb)

ਮਤਿ, ਮਤ੍ਰ, ਮਤ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ‘ਮਤਿ’ ਦੇ ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਰੂਪ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਨ, ਅਤੇ ਅਰਥ ਭੀ ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਹੀ ਸੀ। ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਅਤੇ ਅਖੀਰਲੀ ਤੁਕ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਫਜ਼ ਦੇ ਜੋੜ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਚਿੰਤਾ ‘ਮਤਿ’ ਕਰਹੁ ਚਿੰਤਾ ਤਿਸ ਗੀ ਹੋਇ ॥

ਜਲ ਮਹਿ ਜੰਤ ਉਪਾਇਅਨੁ ਤਿਨਾ ਤਿ ਰੋਜੀ ਏਇ ॥.....

ਨਾਨਕ ਚਿੰਤਾ ‘ਮਤ’ ਕਰਹੁ ਚਿੰਤਾ ਤਿਸ ਗੀ ਹੋਇ ॥੧॥੧੮॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੨, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੬੫੫)

(੨) ਇਹ ‘ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ’ ਆਮ ਤੌਰ ‘ਤੇ ‘ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ’ ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ:

(ੳ) ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ

ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਇਹ ਬਿਨਤੀ ਸੁਨੀਅਹੁ ‘ਮਤ ਘਾਲਹੁ’ ਜਮ ਕੀ ਖਬਰੀ ॥੨॥੬॥

(ਬਿਲਾਵਣੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੬)

ਤਜਹੁ ਗੋਬਿੰਦੁ ਤੂਲਿ 'ਮਤ ਜਾਹੁ' ॥੯॥ (ਭੇਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੫੯)

ਸੁਣਿ ਬਾਵਰੇ 'ਮਤੁ ਜਾਣਹਿ' ਪ੍ਰਭੁ ਮੈ ਪਾਇਆ ॥੮॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੭੭੭)

(ਅ) ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਅੱਨ ਪੁਰਖ

ਮੇਰੇ ਭਰਮਿ 'ਤੂਲਉ ਮਤਿ' ਕੋਈ ॥੩॥੨॥ (ਬਿਲਾਵਲੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੫)

ਬਾਬੀਹਾ ਏਹੁ ਜਗਤੁ ਹੈ 'ਮਤੁ ਕੋ ਭਰਮਿ ਤੂਲਾਇ' ॥੧॥੧੧॥

(ਮਨਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੮੩)

ਸੰਤਾ ਕਉ 'ਮਤੁ' ਕੋਈ 'ਨਿੰਦਹੁ' ਸੰਤ ਰਾਮ ਹੈ ਏਕੋ ॥੮॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੩)

(੩) (ੳ) ਜਦੋਂ ਇਹ ਭਰ ਪਰਗਟ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਅਨਿੱਛਤ ਕੰਮ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ, ਤਦੋਂ ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਮਤਿ' 'ਸੰਭਾਵ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' (Potential mood) ਦੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਕਾਮਣਿ ਤਉ ਸੀਗਾਤੁ ਕਰਿ ਜਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕੰਤੁ ਮਨਾਇ ॥

'ਮਤੁ' ਸੇਜੇ ਕੰਤੁ 'ਨ ਆਵਈ' ਏਵੇ ਬਿਰਥਾ ਜਾਇ ॥੧॥੯॥

(ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੮)

ਮੈ ਬਿਗਰਿਓ 'ਬਿਗਰੇ ਮਤਿ' ਅਉਰਾ ॥੨॥ (ਬਿਲਾਵਲੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੫)

'ਮਤ' ਮੈ ਪਿਛੇ ਕੋਈ 'ਭੋਵਜੀ' ਸੋ ਮੈ ਮੂਲਿ ਨ ਭਾਇਆ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ, ਪੰਨਾ ੯੨੩)

(ਅ) ਕਦੇ ਕਦੇ ਇਹ 'ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' 'ਸੰਭਾਵ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤ ਕੇ ਇਹ 'ਆਸ' ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਬਾਇਦ' ਫਲਾਣਾ 'ਇੱਛਿਤ' ਪਦਾਰਥ ਮਿਲ ਜਾਏ:

ਅਖੀ ਕਾਢਿ ਧਰੀ ਚਰਣਾ ਤਲਿ ਸਭ ਧਰਤੀ ਫਿਰਿ 'ਮਤ' ਪਾਈ ॥੭॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੮ ਘਰੂ ੨ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੫੭)

ਤਜਿ ਮਾਨੁ ਸਖੀ ਤਜਿ ਮਾਨੁ ਸਖੀ 'ਮਤੁ' ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਭਾਵਹੁ ॥੧॥੩॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੭)

(੪) ਜਿਨਿ :

ਸ਼ਬਦ 'ਜਿਨਿ' ਭੀ ਸ਼ਬਦ 'ਮਤਿ' ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚ 'ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

(ੳ) ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ, 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਨਾਲ :

ਧਨੁ ਦਾਰਾ ਸੰਪਤਿ ਸਗਲ 'ਜਿਨਿ' ਅਪੁਨੀ ਗਰਿ 'ਮਾਨਿ' ॥੫॥

ਜਿਨਿ ਮਾਨਿ—ਨਾ ਮੰਨ।

(ਸਲੋਕ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੪੨੬)

(ਅ) ਕਿਸੇ ਅਨਿੱਛਿਤ ਕੰਮ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ, 'ਸੰਭਾਵ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਨਾਲ :

ਮੇਰੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿਉ 'ਜਿਨਿ ਘਟੈ' ॥੨॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੪)

ਜਿਨਿ ਘਟੈ—ਕਿਤੇ ਘਟ ਨਾ ਜਾਏ।

ਉਨ ਕੀ ਗੋਲਿ ਤੋਹਿ 'ਜਿਨਿ' ਲਾਗੈ ॥੧॥੩੪॥

ਜਿਨਿ ਲਾਗੈ—ਕਿਤੇ ਲੱਗ ਨਾ ਜਾਏ। (ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੯੪)

(੫) ਜਟੀ :

ਇਹ ਲਫਜ਼ ਭੀ ਲਫਜ਼ 'ਮਤ' ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ, 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਨਾਲ :

'ਜਟੀ' ਲਖਾਵਹੁ ਅਸੰਤ ਪਾਪੋਸਟਿ ॥੩॥੨॥

ਜਟੀ ਲਖਾਵਹੁ—ਨਾ ਲਖਾਵਹੁ। (ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੯੬)

ਹੀ

(੧) ਜਿਸ ਲਫਜ਼ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਸ਼ਬਦ 'ਹੀ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਕਉਨ ਕੇ ਕਨੰਭੁ ਗਹਿਓ ਰਾਮ ਨਾਮੁ 'ਲੋਤ ਹੀ' ॥

ਪਤਿਤ ਪਵਿਤੁ ਭਏ ਰਾਮੁ 'ਕਰਤ ਹੀ' ॥ਰਹਾਉ॥੨॥

(ਟੋਭੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੧੮)

ਸਾਧੂ 'ਪਰਸਤ ਹੀ' ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਇਆ ਗੋਬਿੰਦ ਸਰਣ ਭੁਮਾਰੀ ॥੧॥੭॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੬੦੭)

(੨) ਕਦੇ ਕਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਹੀ' ਦੇ ਥਾਂ ਸ਼ਬਦ 'ਹੈ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਪੜਨਾਵ 'ਤੂੰ' ਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਤੇਰਾ ਭਾਣਾ ਤੂੰ 'ਹੈ' ਮਨਾਇਹਿ ਜਿਸ ਨੇ ਹੋਹਿ ਦਇਆਲਾ॥੪੮॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੭, ਪੰਨਾ ੭੪੭)

ਤੇਰੀ ਗਤਿ ਮਿਤਿ 'ਤੂੰ ਹੈ' ਜਾਣਹਿ ਕੁਦਰਤਿ ਕੀਮ ਨ ਪਾਈਐ॥੩॥੬॥੫੩॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੭, ਪੰਨਾ ੭੪੮)

'ਤੂੰ ਹੀ' ਸੁਆਮੀ ਅੰਤਰਜਾਮੀ

'ਤੂੰ ਹੀ' ਬਸਹਿ ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਾ॥੧॥੨੫॥੧੦੧॥

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੪)

(੩) ਕਈ ਵਾਰ ਸ਼ਬਦ 'ਹੀ' ਦਾ 'ਹ' ਉੱਡ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਥਾਂ 'ਏ' ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਭਾਵ, 'ਹੀ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਈ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਕਰਮ ਧਰਮ ਸਗਲਾ 'ਈ' ਖੋਵੇ॥੩॥੨੨॥ (ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੭੬)

'ਸੋਈ' ਤਗਰ ਜਿ ਸਾਢੇ ਭਾਏ॥੩॥੨੪॥ (ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੭੭)

ਨਾਮੁ ਧਨੁ ਜਿਸੁ ਜਨ ਕੈ ਪਾਲੇ 'ਸੋਈ' ਪੂਰਾ ਸਾਹਾ॥੨॥੬॥੩੦॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੮, ਪੰਨਾ ੬੮੦)

ਕਹੁ ਕਬੀਰ 'ਤੇਈ' ਨਰ ਭੂਲੇ॥੪॥੩॥ (ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੨)

ਐਸੇ ਗਿਆਨੁ ਬਿਰਲੇ ਈ ਪਾਏ॥੧॥੬॥ (ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੩)

(੪) ਸ਼ਬਦ 'ਹੀ' ਤੋਂ 'ਈ' ਬਣ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਪਿਛਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ 'ਸੋਈ' ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਇਕੋ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਮਹਿ ਜਲਨਿ ਨ ਦੀਨੇ 'ਕਿਨੈ' ਨ ਦੁਤਰੁ ਭਾਖੇ॥੧॥੨॥੨੬॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੭੭)

ਮਾਇਆ ਤ ਮੋਹਣੀ 'ਤਿਨੈ' ਕੀਰੀ ਜਿਨ ਠਗਓਲੀ ਪਾਈਆ॥੧॥੦॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦੁ)

ਨੋਟ: ਕਿਨੈ = ਕਿਨ + ਈ = ਕਿਨ + ਹੀ = ਕਿਨਿ + ਹੀ।

ਤਿਨੈ = ਤਿਨ + ਈ = ਤਿਨ + ਹੀ = ਤਿਨਿ + ਹੀ।

(੫) ਕਦੇ ਕਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਹੀ' ਦੀ (ੀ) ਦੇ ਥਾਂ (_) ਜਾਂ (_) ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ :

ਜਹ ਜਹ ਪੇਖਉ ਤਹ ਹਜੂਰਿ ਦੂਰਿ 'ਕਤਹੁ' ਨ ਜਾਈ॥੧॥੩॥੨੭॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੭੭)

ਏਥੁ ਨਾਮੁ ਦੀਓ ਮਨ ਮੰਤਾ ਬਿਨਸਿ ਨ 'ਕਤਹੁ' ਜਾਇ॥੧॥੧੦॥੪੧॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੮, ਪੰਨਾ ੬੮੧)

ਜਨ ਨਾਨਕ ਕੋਟਨ ਮੈ 'ਕਿਨਹੁ' ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ ਪਛਾਨਾ॥੨॥੨॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੮, ਪੰਨਾ ੬੮੫)

ਤਿਨ ਸਾਧੂ ਚਰਣ ਨ ਸੇਵੇ 'ਕਬਹੁ' ਤਿਨ ਸਭੁ ਜਨਮੁ ਅਕਾਥਾ॥੨॥੧॥

(ਜੋਤਸਰੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੬੯੬)

ਜਿਨਿ ਮੋਹੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਖੰਡ 'ਤਾਹੁ' ਮਹਿ ਪਾਉ॥੧॥੩॥੪੩॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੭੪੫)

ਜਨਮ ਮਰਣ 'ਦੁਹਹੁ' ਮਹਿ ਨਾਹੀ ਜਨ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਆਏ॥੨॥੭॥੫੪॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੭੪੯)

ਸਤਿ ਕੈ ਮਹਿ 'ਸਭਹੁ' ਤੇ ਫਾਹਿਰ ਰਾਗ ਏਖ ਤੇ ਨਿਆਏ॥੩॥੧॥੧੧॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਛੰਡ, ਪੰਨਾ ੭੮੪)

ਕਬੀਰਾ ਹਮਰਾ ਕੋ ਨਹੀ ਹਮ 'ਕਿਸਹੁ' ਕੋ ਨਾਹਿ॥੨॥੧॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੬)

(੬) ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਬਦ 'ਹੀ' ਦਾ 'ਹ' ਉੱਡ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਥਾਂ 'ਈ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਰੂਪ 'ਹੂ' ਦੇ 'ਹ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਉ' ਹੋ ਕੇ 'ਉ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ 'ਉ' ਪਿਛਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਇਕੋ ਸ਼ਬਦ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

'ਬਾਯਉ' ਦੇਵਾ ਕਾਇਅਉ ਦੇਵਲ 'ਕਾਇਅਉ' ਜੰਗਮ ਜਾਤੀ॥੧॥੧॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਪੀਪਾ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੫)

ਮਨਿ ਸਾਚਾ ਮੁਖਿ 'ਸਾਚਉ' ਭਾਇ॥੮॥੧॥

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਥਿਤੀ, ਪੰਨਾ ੮੩੯)

ਕਾਯਉ = ਕਾਯਾ + ਉ = ਕਾਯਾ + ਹੂ = ਕਾਯਾ + ਹੀ।

ਸਾਚਉ = ਸਾਚਾ + ਉ = ਸਾਚਾ + ਹੂ = ਸਾਚਾ + ਹੀ।

(੭) ਸ਼ਬਦ 'ਹੀ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਕਾਰਕ-ਚਿਹਨ ਉੱਡ ਕੇ ਕੇਵਲ ਮੁਕਤਾ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

ਮਨ ਕੀ ਬਿਰਥਾ 'ਮਨ ਹੀ' ਜਾਣੈ ਅਵਤੁ ਕਿ ਜਾਣੈ ਕੋ ਪੀਰ ਪਰਈਆ ॥੧॥੫॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੫)

ਇਸੁ ਮਨ ਕੀ ਬਿਧਿ 'ਮਨ ਹੂ' ਜਾਣੈ ਬੁਝੈ ਸਬਦਿ ਵੀਚਾਰਿ ॥੪॥੬॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੨੬੦)

ਮਨ ਹੀ = ਮਨੁ ਹੀ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਮਨ ਹੂ = ਮਨੁ ਹੂ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਨਿਭਤੁ ਝਰੈ ਸਹਜ ਧੁਨਿ ਲਾਗੈ 'ਘਰ ਹੀ' ਪਰਚਾ ਪਾਈਐ ॥੩॥੧॥੮॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੭੩੦)

ਘਰੁ ਹੀ = ਘਰਿ ਹੀ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਮਨੁ ਮੰਦਰੁ ਤਨੁ ਵੇਸ ਕਲੰਦਰੁ 'ਘਟ ਹੀ' ਤੀਰਥਿ ਨਾਵਾ ॥੧॥੧॥੨॥

ਘਟ ਹੀ—ਘਟਿ ਹੀ।

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੯੫)

ਸਾਧ ਕਾ ਨਿੰਦਰੁ ਕੈਸੇ ਤਰੈ ॥ ਸਰਪਰ ਜਾਨਹੁ 'ਨਰਕ ਹੀ' ਪਰੈ ॥੨॥੧॥੧॥

(ਗੋਂਡ ਗਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੫)

ਨਰਕ ਹੀ = ਨਰਕਿ ਹੀ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਰਾਬਹੁ 'ਨਾਥ ਹੀ' ਸਹਾਈ ਸੰਤਨਾ ॥੧੨੯॥੧੪੬॥

ਨਾਥ ਹੀ—ਨਾਥਿ ਹੀ।

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੩੦)

ਜਿਉ ਜਲ ਤਰੰਗ ਜਲੁ 'ਜਲਹਿ' ਸਮਾਵਹਿ

ਨਾਨਕ ਆਪੇ ਆਪਿ ਰਮਈਆ ॥੮॥੩॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੫)

ਜਲਹਿ = ਜਲ + ਹੀ = ਜਲਿ + ਹੀ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

(੮) ਅੰਕ (੭) ਵਾਲੀ ਤਬਦੀਲੀ 'ਪੜਨਾਂਵ' ਵਿਚ ਭੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

ਜਿਸ ਕਾ ਸਾ 'ਰਿਨਹੀ' ਰਖਿ ਲੀਆ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਭਾਤੀ ॥੨॥੧੨॥੪੩॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੮, ਪੰਨਾ ੬੮੧)

ਦਾਨੁ ਪੁੰਨ ਨਹੀ ਸੰਤਨ ਸੇਵਾ 'ਕਿਤ ਹੀ' ਕਾਜਿ ਨ ਆਇਆ ॥੧॥੨॥੪॥

(ਟੋਡੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੧੨)

ਹਉ ਨਾਹੀ ਤੂ ਹੋਵਹਿ 'ਤੁਧ ਹੀ' ਸਾਜਿਆ ॥੫॥੩॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੧ ਕਾਵੀ ਘਰੂ ੧੦, ਪੰਨਾ ੭੫੨)

ਜੇ ਤੁਖ ਦੇਹਿ ਤ 'ਇਤ ਹੀ' ਰਾਜਾ ਦੁਖ ਵਿਚਿ ਸੁਖ ਮਨਾਈ ॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਅਸਟਪਦੀਆ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੭੫੭)

'ਆਪ ਹੀ' ਮੰਦਰੁ ਆਪਹਿ ਸੇਵਾ ॥

'ਆਪ ਹੀ' ਪੂਜਾਰੀ 'ਆਪ ਹੀ' ਦੇਵਾ ॥੩॥

ਆਪਹਿ ਜੋਗੁ 'ਆਪ ਹੀ' ਜੁਗਤਾ ॥

ਨਾਨਕ ਕੇ ਪ੍ਰਭ ਸਦ ਹੀ ਮੁਕਤਾ ॥੪॥੧॥੬॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੪, ਪੰਨਾ ੮੦੩)

'ਕਿਨਹੀ' ਨਿਵਲ ਭੁਇਅੰਗਮ ਸਾਧੇ ॥

ਮੋਹਿ ਦੀਨ ਹਰਿ ਹਰਿ ਆਰਾਧੇ ॥੧॥੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੧੨)

ਕਿਤਹੀ = ਕਿਤੁ + ਹੀ। ਤੁਧ ਹੀ = ਤੁਧੁ + ਹੀ। ਇਤਹੀ = ਇਤੁ + ਹੀ।

ਆਪ ਹੀ = ਆਪਿ + ਹੀ। ਕਿਨਹੀ = ਕਿਨਿ + ਹੀ।

(੯) ਅੰਕ ਨੰ: ੪ ਵਿਚ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼ਬਦ 'ਹੀ' ਤੋਂ 'ਈ' ਬਣ ਕੇ 'ਵਰਿਧੀ'-ਸੰਧੀ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਬਦ 'ਈ' ਪਿਛਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—ਕਿਨੈ, ਤਿਨੈ। ਪਰ ਕਈ ਵਾਰੀ 'ਗੁਣ' ਜਾਂ 'ਵਰਿਧੀ' ਦੇ ਬਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ 'ੀ' ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ: "ਕਿਸ+ਹੀ" ਤੋਂ 'ਕਿਸੀ':

ਜਿਸੀ ਨਾਹੀ ਮੈ 'ਕਿਸੀ ਕੀ' ਬੋਈ ਐਸਾ ਦੇਨੁ ਦੁਖਾਲਾ ॥੧॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੩)

ਕਿਸੀ = ਕਿਸ + ਈ = ਕਿਸ + ਹੀ।

(੧੦) ਅੰਕ ਨੰ: ੭, ੮ ਵਿਚ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼ਬਦ 'ਹੀ' ਦੇ ਕਾਰਨ 'ਨਾਂਵ' 'ਪੜਨਾਂਵ' ਦਾ 'ਕਾਰਕ-ਚਿਹਨ' ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਸੰਬੰਧਕ' ਅਤੇ 'ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' 'ਤੇ ਭੀ ਇਹ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਭੀ ਅੰਤਲਾ () ਅਤੇ (f) ਉੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

ਹਰਿ ਕੈ ਨਿਕਟਿ ਨਿਕਟਿ ਹਰਿ 'ਨਿਕਟ ਹੀ' ਬਸਤੇ

ਤੇ ਹਰਿ ਕੇ ਜਨ ਸਧੂ ਹਰਿ ਭਗਾਤ ॥੨॥੧॥੮॥

(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੪ ਪੜਤਾਲ, ਪੰਨਾ ੧੨੦੦)

ਕਬੀਰ ਸਾਕਤ ਸੰਗੁ ਨ ਕੀਜੀਐ 'ਦੂਰਹਿ' ਜਾਈਐ ਭਾਗਿ ॥੧੩੧॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੧)

ਆਇ ਪਰੇ ਧਰਮਰਾਇ ਕੇ 'ਬੀਚਹਿ' ਧੁਮਾਧਮ ॥੩੪੨॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੨)

ਨਿਕਟ ਹੀ = ਨਿਕਟਿ + ਹੀ। ਦੂਰਹਿ = ਦੂਰ + ਹੀ = ਦੂਰਿ + ਹੀ।

ਬੀਚਹਿ = ਬੀਚ + ਹੀ = ਬੀਚਿ + ਹੀ।

(੧੧) ਅੰਕ ਨੰ: ੪ ਵਿਚ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ਬਦ 'ਹੀ' ਸੰਧੀ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ 'ਕਿਨੈ', 'ਤਿਨੈ', ਆਦਿਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਸ਼ਬਦ 'ਹੀ' ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਮੁੜ ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਦਰਗਹ ਮਿਲੈ 'ਤਿਸੈ ਹੀ' ਜਾਇ ॥੩॥੪॥ (ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੭੭)

ਜਿਨ ਕੇ ਜੀਅ 'ਤਿਨੈ ਹੀ' ਫੇਰੇ ਆਪੇ ਭਇਆ ਸਹਾਈ ॥੪॥੪॥੨੮॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੭੮)

(੧੨) 'ਹੀ' ਤੋਂ 'ਹਾਈ' ਰੂਪ ਭੀ ਛੇਦ ਦੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਬਣਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰੂਪ ਦਾ ਭੀ ਉਹੀ ਅਸਰ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅੰਕ (੭) ਵਿਚ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ। ਵੇਖੋ:

ਜੋਕਰਿ ਪਾਠਨੁ ਬੇਗ ਨ ਪਾਵੈ ਤਗਰੁ ਕਰੇ ਘਰ 'ਹਾਈ' ॥੨॥੩॥੫੪॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੫)

ਘਰ ਹਾਈ = ਘਰ ਹੀ = ਘਰਿ ਹੀ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਸੰਬੰਧਕ (Preposition)

ਕੋ, ਕਉ

(ੳ) ਸੰਬੰਧਕ 'ਕੋ' (= ਕਾ, ਦਾ) ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਉਹ ਸੰਬੰਧ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਬੰਧ 'ਕਾਰਕ' ਦੀ ਰਾਹੀਂ

ਦਿਖਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਬੰਧਕ ‘ਕਉ’, ‘ਕਰਮ ਕਾਰਕ’, ‘ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ’ ਜਾਂ ‘ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ’ ਦੇ ਥਾਂ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ‘ਕਉ’ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਰੂਪ ਵਟਾ ਕੇ ‘ਕੋ’ ਬਣਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਆਖਰ ‘ਕੋ’ ਦੇ ਥਾਂ ‘ਕੋ’ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਵੇਖੋ :

ਬਿਸੁੰਤਰ ਜੀਅਨ ‘ਕੋ’ ਦਾਤਾ ਤਗਤਿ ਤਰੇ ਤੰਡਾਰ ॥੧॥੧੪॥੨੩॥

ਕੋ—ਕਾ, ਦਾ।

(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੦੦)

ਸਤੁ ਕਿਛੁ ਜੀਵਤ ‘ਕੋ’ ਬਿਦਹਾਰ ॥੨॥ (ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੫੩੬)

ਕੋ—ਦਾ।

ਜਮ ‘ਕੋ’ ਭੰਡੁ ਪਰਿਓ ਸਿਰ ਉਪਰਿ ਤਬ ਸੋਵਤ ਤੈ ਜਾਗਿਓ ॥੧॥੩॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੦੦੮)

(ਅ) ਕਉ :

ਸਗਲ ਜੀਅ ਜਾ ‘ਕਉ’ ਆਰਾਧਹਿ ਤਾਹੁ ‘ਕਉ’ ਝੂੰ ਜਾਝੁ ॥੧॥੨੭੫॥੨੩॥

(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੦੦)

ਐ ਜੀ ਬਹੁਤੇ ਤੇਖ ਕਰਹਿ ਤਿਖਿਆ ‘ਕਉ’

ਕੇਤੇ ਉਦਰ ਤਰਨ ਕੈ ਤਾਈ ॥੨॥੩॥

(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੦੪)

ਜਪ ਤਪ ਬਰਤ ਕੀਨੇ ਪੇਖਨ ‘ਕਉ’ ਚਰਣਾ ਰਮ ॥੨॥੩॥੬॥

ਕਉ—ਨੂੰ, ਦੀ ਖਾਤਰ। (ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੪੫)

(ੲ) ‘ਕਉ’ ਤੋਂ ‘ਕੋ’ ਅਤੇ ‘ਕੋ’,

ਮਾਇ ਵਾਪ ‘ਕੋ’ ਬੇਟਾ ਨੀਕਾ ਸਸੁਰੇ ਚਤੁਰੁ ਜਵਾਈ ॥

ਬਾਲ ਕੰਨਿਆ ‘ਕੋ’ ਵਾਪੁ ਪਿਆਰਾ ਤਾਈ ‘ਕੋ’ ਅਤਿ ਤਾਈ ॥੧॥੩॥

ਕੋ, ਕੋ—ਕਉ।

(ਸੋਹਣੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੬)

ਦਰਵੇਸੀ ‘ਕੋ’ ਜਾਣਈ ਵਿਡਲਾ ਕੋ ਦਰਵੇਸ ॥੧॥੬॥

ਕੋ—ਕਉ।

(ਬਿਹਾਗੜਾ: ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੫੦)

(ਸ) ਸੰਬੰਧਕ 'ਕਉ' ਭੀ 'ਕੋ' (= ਦਾ) ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਨਿਜ ਮਤਿ ਸਾਧਨ 'ਕਉ'

ਤਾਖਿਓ ਤੋਹਿ ਪੁਕਾਰਿ ॥੨॥੮॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੬੩੩)

ਕਉ—ਦਾ।

ਕਾਰ, ਕਾਰੁ

'ਕਾਰ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰੱਤੈ (ਪਿਛੇਤਰ) ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ 'ਪ੍ਰੱਤੈ' ਨਾਂਵ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਇਕ-ਰਸ', 'ਜਿਸ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾ ਆਵੇ।'

ਇਸ 'ਪ੍ਰੱਤੈ' ਦੇ ਲਾਣ ਨਾਲ ਨਾਂਵ ਦੇ 'ਲਿੰਗ' ਵਿਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਭਾਵ, ਜੇ ਨਾਂਵ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁਲਿੰਗ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ 'ਪ੍ਰੱਤੈ' ਦੇ ਲਗਾਇਆਂ ਭੀ ਪੁਲਿੰਗ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਜੇ ਪਹਿਲਾਂ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ 'ਪ੍ਰੱਤੈ' ਸਮੇਤ ਭੀ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

(ੳ) ਪੁਲਿੰਗ :

'ਨਨਾਕਾਰੁ' ਨ ਕੋਇ ਕਰੇਈ ॥੨॥੨॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੨੧)

ਮਨੁ ਮਾਨੈ ਹਰਿ 'ਏਕੰਕਾਰੁ' ॥੨॥੩॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੨੨)

'ਜੈ ਜੈਕਾਰੁ' ਕਰਹਿ ਤੁਧੁ ਭਾਵਹਿ ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਅਮੁਲਏ ॥੯॥੨॥੫॥

(ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੬੭)

ਸਹਜੇ 'ਬੁਣਬੁਣਕਾਰੁ' ਸੁਹਾਇਆ ॥੭॥੩॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੩੭)

ਜਹ 'ਤਿਲਿਮਿਲਿਕਾਰੁ' ਦਿਸੰਤਾ ॥੨॥੧॥ (ਸੋਰਠਿ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰਨਾ ੬੫੬)

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ :

ਬੰਧਨ ਤੇ ਹੋਈ 'ਛੁਟਕਾਰ' ॥੭॥੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੧੫)

ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੰਤੁ ਕਲਿ 'ਅੰਧਕਾਰ' ਦੀਪਾਈ॥੧੮॥੧॥੬॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੧੬)

ਮੇਘ ਸਮੇ ਮੋਹ 'ਨਿਰਤਿਕਾਰ'॥੨॥੨॥ (ਬਲਿੰਤੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੮੦)

ਪੰਚ ਸਬਦ 'ਧੁਨਿਕਾਰ' ਧੁਨਿ ਤਹ ਬਾਜੈ ਸਬਦੁ ਨੀਸਾਣੁ॥੧॥੨॥੧॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਚਾਰ ਮਲਾਰ ਕੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੯੧)

ਦੇਖਿ ਰੂਪੁ ਅਤਿ ਅਨੂਪੁ ਮੋਹ ਮਹਾ ਮਗ ਭਈ

ਕਿੰਕਨੀ ਸਬਦ 'ਤਨਤਕਾਰ' ਖੇਲੁ ਪਾਹਿ ਜੀਉ॥੧॥੬॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੨)

ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਅਨਹਦ 'ਭੁਨਕਾਰ'॥੨॥੧॥

(ਸੁਖਮਨੀ)

ਨੋਟ-੧ : ਇਸ 'ਪ੍ਰਤੈ' ਦੇ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਇਉਂ ਕਰਨੇ ਹਨ :

ਨੰਨਾਕਾਰੁ—ਇਕ-ਰਸ ਇਨਕਾਰ, ਸਦਾ ਲਈ ਇਨਕਾਰ।

ਏਕੰਕਾਰੁ—ਇਕ ਜੋ ਸਭ ਥਾਂ ਇਕ-ਰਸ ਵਿਆਪਕ ਹੈ।

ਜੈਕਾਰੁ—ਲਗਾਤਾਰ 'ਜੈ ਜੈ' ਦੀ ਗੂੰਜ।

ਭਿਲਿਮਿਲਿਕਾਰੁ—ਇਕ-ਰਸ ਚਾਨਣ।

ਧੁਨਿਕਾਰ—ਇਕ-ਰਸ ਧੁਨੀ, ਲਗਾਤਾਰ ਆਵਾਜ਼।

ਨੋਟ-੨ : 'ਕਾਰ' ਪ੍ਰਤੈ ਦੇ ਲਾਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਤੇ ਲਾਣ ਨਾਲ, ਦੋਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਫਰਕ ਹੋਣ-ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਪੰਚ ਸਬਦ 'ਧੁਨਿਕਾਰ' 'ਧੁਨਿ' ਤਹ ਬਾਜੈ ਸਬਦੁ ਨੀਸਾਣੁ॥੧॥੨॥੧॥

ਧੁਨਿ—ਆਵਾਜ਼, ਨਾਦ।

(ਮ: ੧, ਮਲਾਰ ਕੀ ਚਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੯੧)

ਧੁਨਿਕਾਰ—ਇਕ-ਰਸ (ਨਾਦ), ਲਗਾਤਾਰ, ਅਤੁੱਟ।

ਜੀ

(੧) ਸ਼ਬਦ 'ਜੀ' ਆਦਰ-ਸਤਿਕਾਰ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਬੋਧਨ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਵਧੀਕ ਵਰਤੋਂ ਹੈ; ਕਦੇ ਕਦੇ ਹੋਰ 'ਕਾਰਕਾਂ' ਨਾਲ ਭੀ ਹੈ; ਤਦੋਂ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਕ੍ਰਿਆ ਭੀ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵੇਖੋ :

(ੳ) ਸੰਬੋਧਨ ਦੇ ਨਾਲ :

ਤੂ ਭੁਨੁ ਰੇ ॥ ਮੈ 'ਜੀ' ॥ ਨਾਮਾ ॥

ਹੈ 'ਜੀ' ॥ ਆਲਾ ਤੇ ਨਿਵਾਰਣਾ ਜਮ ਕਾਰਣਾ ॥੩॥੪॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੩)

ਬਰਸੁ ਮੇਘ 'ਜੀ' ਤਿਨੁ ਬਿਲਮੁ ਨ ਲਾਉ ॥ (ਮਲਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੬੮)

ਐ 'ਜੀ' ਕਿਆ ਮਾਗਉ ਕਿਛੁ ਰਹੈ ਨ ਦੀਸੈ

ਇਸੁ ਜਗ ਮਹਿ ਆਇਆ ਜਾਈ ॥੮॥੩॥ (ਗੁਜਰੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੦੪)

(ਅ) ਕਾਰਕਾਂ ਨਾਲ :

'ਪ੍ਰਤ ਜੀ' ਬਜਹਿ ਸਾਧ ਕੀ ਰਸਨਾ ॥੪॥੧॥

(ਸੁਖਮਨੀ)

ਮਾਇਆ ਕੇ ਸੰਗੁ ਤਿਆਗਿ ਪ੍ਰਤ 'ਜੂ' ਕੀ ਸਰਨਿ ਲਾਗਿ ॥੧॥੧॥

(ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੩੫੨)

(੨) ਸ਼ਬਦ 'ਜੀ' ਦੇ ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਭੀ, 'ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਮਾਤਰ' 'ਨਾਂਵ' ਨੂੰ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਵਿਚ ਵਰਤ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਭੀ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

ਅਨਦੁ ਭਇਆ ਵਡਭਾਗੀਹੋ ਗ੍ਰਿਹਿ 'ਪ੍ਰਗਟੇ ਪ੍ਰਤ' ਆਇ ਜੋਉ ॥੪॥੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੨੭)

ਜਬ ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਮਿਟਿ ਜਾਇ ॥

ਤਬ 'ਪ੍ਰਤ' ਕਾਜੁ ਸਵਾਰਹਿ ਆਇ ॥੧॥੧੪॥

(ਡੇਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੦)

'ਗੁਰ ਕਿਰਪਾਲ ਭਏ' ਤਬ ਪਾਇਆ ਹਿਰਦੈ ਅਲਖੁ ਲਖਾਈ ॥੨॥੨॥

(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੯੮)

ਜਬ 'ਸੁਪ੍ਰਸੰਨ' ਭਏ 'ਪ੍ਰਤ' ਮੇਰੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚਾ ਲਾਇ ॥੫॥੪॥

(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੯੯)

ਬਰਸੈ ਮੇਘੁ ਸਖੀ, ਘਰਿ 'ਪਾਚੁਨ ਆਏ' ॥੧॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੬੬)

'ਸਤਿਗੁਰ ਭਏ' ਦਇਆਲ ਤ ਪੂਰਾ ਪਾਈਐ ॥੫॥

(ਭੁਨਹੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੬੨)

ਭਾਗ ਚੌਥਾ
ਫੁਟਕਲ
(Miscellaneous)

ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ

(ਫਿ-ਅੰਤ)

ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਪੁਲਿੰਗ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ, ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਅਤੇ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ (ਫਿ) ਲਗਾਇਆ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਭੀ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਕਈ ਲਫਜ਼ ਹਨ ਜੋ (ਫਿ-ਅੰਤ); ਜਿਵੇਂ 'ਹਰਿ', 'ਉਸਤਤਿ', 'ਜੁਗਤਿ', 'ਜੋਤਿ', ਆਦਿਕ। ਇਹ (ਫਿ-ਅੰਤ) ਲਫਜ਼ 'ਪੁਲਿੰਗ' ਭੀ ਹਨ ਅਤੇ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਭੀ। ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ (ਫਿ-ਅੰਤ) ਲਫਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਇਹ ਅਖੀਰਲੀ (ਫਿ) ਭੀ ਟਿਕੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅੰਤਲੀ (ਫਿ) ਕਿਸੇ 'ਕਾਰਕ' ਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਲਫਜ਼ ਦੀ ਆਪਣੀ।

ਸੋ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜਿਤਨੇ ਲਫਜ਼ ਐਸੇ ਆਏ ਹਨ ਜੋ (ਫਿ-ਅੰਤ) ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਫ਼ਹਿਰਿਸਤ ਹੇਠ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੇ ਅਰਬੀ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਸ਼ਬਦ

(ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ) ਨਾਂਵ

(ੳ) ਉਮਤਿ। (ਅ) ਅਕਲਿ, ਆਖਿ। (ੲ) ਈਦਿ, ਇਲਤਿ। (ਸ) ਸੁਆਦਤਿ, ਸਾਖਤਿ, ਸਜਾਇ, ਸਨਾਤਿ, ਸਨਾਇ, ਸੁੰਨਤਿ, ਸਿਫਤਿ, ਸਾਬਾਸਿ, ਸਾਬਤਿ, ਸੰਬਤਿ, ਸਰਾਇ, ਸਰੀਅਤਿ, ਸੂਰਤਿ, ਸਲਾਮਤਿ। (ਕ) ਕੁਦਰਤਿ, ਕੀਮਤਿ, ਕਰਾਮਤਿ, ਕਵਾਇ। (ਖ) ਖਸਲਤਿ, ਖਿਜਮਤਿ, ਖਬਰਿ, ਖੈਰਿ, ਖਰੀਦਿ। (ਗ) ਗਾਇ, ਗੈਰਤਿ, ਗਰਦਨਿ। (ਜ) ਜਾਇ, ਜਗਾਤਿ, ਜਾਗਾਤਿ, ਜਿਨਸਿ, ਜਰੂਰਤਿ। (ਤ) ਤਾਜਨਿ, ਤਮਾਇ, ਤਰੀਕਤਿ। (ਦ) ਦਉਲਤਿ, ਦੁਆਇ, ਦਾਇ, ਦੁਨਿਆਇ। (ਨ) ਨਉਬਤਿ, ਨੀਅਤਿ,

ਨਿਆਮਤਿ, ਨਜਰਿ, ਨਦਰਿ। (ਪ) ਪੈਦਾਇਸਿ, ਪੰਦਿ, ਪਨਾਹਿ। (ਫ) ਫਸਲਿ, ਫਦੀਹਤਿ, ਫੁਰਮਾਇਸਿ। (ਬ) ਬਕਰੀਦਿ, ਬਾਗਤਿ, ਬੰਦਸਿ, ਬਦ ਦੁਆਇ, ਬਰਕਤਿ, ਬਲਾਇ, ਬਰਾਬਰਿ (-ਗੈ)। (ਭ) ਭਿਸਤਿ (ਨੋਟ: ਭਿਸਤ ਪੁਲਿੰਗ ਭੀ ਹੈ)। (ਮ) ਮਸਕਤਿ, ਮਸੀਤਿ, ਮਸੂਰਤਿ, ਮਸਲਤਿ, ਮਹਜਿਦਿ, ਮਾਹੀਤਿ, ਮੁਹਬਤਿ, ਮਿਹਰੰਮਤਿ, ਮਿਹਰਾਮਤਿ, ਮੁਹਲਤਿ, ਮਕਸਤਿ, ਮਜਲਸਿ, ਮੁਦਤਿ, ਮਿੰਨਤਿ, ਮਾਰਫਤਿ। (ਯ) ਯਾਦਿ। (ਰ) ਰਾਇ, ਰਈਅਤਿ, ਰਜਾਇ, ਰਯਤਿ। (ਲ) ਲਹਰਿ। (ਵ) ਵਲਾਇਤਿ। (ਹ) ਹਕੀਕਤਿ, ਹਿਕਮਤਿ, ਹੁਜਤਿ, ਹੈਰਤਿ, ਹੁਰਮਤਿ, ਹਵਾਇ।

ਪੁਲਿੰਗ

ਅਲਾਹਿ, ਹਦਰਬਿ, ਖੁਦਾਇ, ਤਾਮਿ।

ਵਿਬੇਬਣ

ਅਸਲਿ, ਸਤਰਿ, ਫਾਦਿਲੁਬਾਦਿ, ਫਨਾਇ, ਬਹਤਰਿ, ਬਰਾਬਰਿ।

ਪੜਨਾਵ

ਖੁਦਿ।

ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਬੇਬਣ

ਅਵਲਿ ਅਉਲਿ, ਗੈਰ ਵਜਹਿ, ਮਨਹਿ।

ਸੰਬੰਧਕ

ਨਜੀਕਿ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਂਵ (ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ)

(ਓ) ਉਸਤਤਿ, ਉਕਤਿ, ਉਤਪਤਿ, ਉਪਾਧਿ। (ਅ) ਅਸਿ, ਅਹੰਬੁਧਿ, ਅਗਨਿ, ਆਦਿ, ਅਰਦਾਸਿ, ਅਵਿਗਤਿ। (ਸ) ਸਕਤਿ, ਸੰਗਤਿ, ਸੁਚਿ, ਸਾਂਤਿ,

ਸੇਤਤਿ, ਸਿਧਿ, ਸੁਧਿ, ਸੰਧਿ, ਸੇਪਤਿ, ਸਮਾਧਿ, ਸਿਮ੍ਹਿਤਿ, ਸੁਮਤਿ, ਸ੍ਰਿਸਟਿ, ਸਰਣਿ, ਸੁਰਤਿ, ਸਰਣਾਗਤਿ, ਸ੍ਰੁਤਿ, ਸਰਨਿ, ਸੁਸਤਿ। (ਹ) ਹਾਨਿ। (ਕ) ਕੀਟਿ, ਕੰਠਿ, ਕਾਮਣਿ, ਕਿਰਣਿ, ਕਿਰਤਿ, ਕੀਰਤਿ, ਕ੍ਰਿਮਿ। (ਗ) ਗੋਸਟਿ, ਗਤਿ, ਗੀਤਿ, ਗੁਰਮਤਿ। (ਚ) ਚੰਦਾਵਲਿ। (ਛ) ਛਬਿ। (ਜ) ਜੁਗਤਿ, ਜਾਤਿ, ਜੋਤਿ, ਜੋਨਿ, ਜਨਨਿ। (ਤ) ਤੋਟਿ, ਤਾਤਿ, ਤਪਤਿ, ਤਰੁਣਿ, ਤਰੁਨਿ, ਤਾਰਿ, ਤ੍ਰਿਪਤਿ, ਤਿਪਤਿ। (ਦ) ਦ੍ਰਿਸਟਿ, ਦਾਤਿ, ਦੁਰਮਤਿ। (ਧ) ਧਰਣਿ, ਧਰਨਿ, ਧੂਲਿ। (ਨ) ਨਾਭਿ, ਨਾਰਿ, ਨਿਭਗਤਿ। (ਪ) ਪ੍ਰੀਤਿ, ਪ੍ਰਤੀਤਿ, ਪਰਸੂਤਿ, ਪਰਕ੍ਰਿਤਿ, ਪਰਤੀਤਿ, ਪਰੀਤਿ, ਪਰਾਪਤਿ, ਪਾਲਿ। (ਬ) ਬਿਆਧਿ, ਬਿਧਿ, ਬੁਧਿ, ਬਾਣਿ, ਬਿਪਤਿ, ਬਿਬੂਤਿ। (ਭ) ਭਗਤਿ, ਭੁਗਤਿ, ਭਾਤਿ, ਭੀਤਿ, ਭੂਮਿ, ਭ੍ਵਾਤਿ, ਭਰਾਤਿ, ਭ੍ਰਮਨਿ। (ਮ) ਮੁਸਟਿ, ਮੁਕਤਿ, ਮਤਿ, ਮਿਤਿ, ਮੇਦਨਿ, ਮੂਰਤਿ। (ਰ) ਰਾਸਿ, ਰਜਨਿ, ਰਤਿ, ਰੀਤਿ, ਰਿਧਿ, ਰੋਮਾਵਲਿ।

ਪੁਲਿੰਗ

ਉਦਧਿ। ਅਹਿ। ਸਸਿ, ਸਾਰਥਿ, ਸੁਰਪਤਿ, ਸਾਸਤ੍ਰਿਗਿ। ਹਸਤਿ, ਹਰਿ। ਕਪਿ, ਕਲਿ, ਕਵਿ। ਗੋਬਿੰਦਗਾਇ, ਗਿਰਿ। ਚਕ੍ਰਪਾਣਿ, ਚਿੰਤਾਮਨਿ। ਛਤ੍ਰਪਤਿ। ਜਮਦਗਨਿ, ਜਲਧਿ, ਜਲਨਿਧਿ। ਦਧਿ। ਨਿਧਿ, ਨਰਹਰਿ, ਨਰਪਤਿ, ਨ੍ਰਿਪਤਿ। ਪਤਿ, ਪੁਰਖਪਤਿ। ਬਨਸਪਤਿ, ਬਿਰੇਚਿ, ਬਲਿ, ਬ੍ਰਿਹਸਪਤਿ। ਭੂਪਤਿ, ਭਰਥਰਿ। ਮਣਿ, ਮੁਨਿ, ਮੋਨਿ, ਮੁਰਾਰਿ। ਰਿਖਿ, ਰਵਿ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਅਮਿਤਿ, ਸਿਰੋਮਣਿ, ਕੋਟਿ, ਚਾਰਿ, ਸਠਿ, ਤੀਨਿ, ਤ੍ਰਿਬਿਧਿ, ਬਿਬਿਧ।

ਸੰਬੰਧਕ

ਉਪਕੰਠਿ, ਉਪਰਿ, ਉਪਰਿ, ਅੰਤਰਿ, ਨਿਕਟਿ, ਨਿਰੰਤਰਿ, ਪ੍ਰੀਤਿ, ਮਧਿ।

ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਉਪਜੇਧਿ, ਉਰਧਿ, ਅਹਿਨਿਸਿ, ਅੰਤਰਿ, ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ, ਆਦਿ, ਨਿਤਪ੍ਰਤਿ, ਨਾਨਾ ਬਿਧਿ, ਨਿਕਟਿ, ਨਿਰੰਤਰਿ, ਪੁਨਰਧਿ।

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਂਵ (ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ)

(ੳ) ਉਚਪਤਿ, ਓਪਤਿ। (ਅ) ਅਸਤਿ, ਅਸਥਿਤਿ, ਅਹਰਣਿ, ਆਗਿ, ਅਗਿ, ਅਜਾਤਿ, ਐਨਿ, ਆਢਿ, ਆਣਿ, ਅਨਾਹਤਿ, ਅਨੀਤਿ, ਆਥਿ, ਆਨਿ, ਅਰਦਾਸਿ, ਆਤਿ। (ੲ) ਇਕਾਂਤਿ। (ਸ) ਸੋਇ, ਸਉਕਨਿ, ਸਉਤਿ, ਸੁਅਸਤਿ, ਸਿਸਟਿ, ਸਸੁਤਿ, ਸੁਚਿ, ਸੰਚਨਿ, ਸਿਵਾਣਿ, ਸਾਟਿ, ਸਨਾਤਿ, ਸੇਨ੍ਹ, ਸੰਬਤਿ, ਸੋਰਠਿ, ਸਰੋਤਿ, ਸਰਣਿ, ਸੁਰਤਿ, ਸਿਰਤਿ, ਸਰਨਿ, ਸਰਪਨਿ, ਸੂਲਿ, ਸਲਿ ਬਿਸਲਿ, ਸੀਵਨਿ। (ਹ) ਹਾਟਿ, ਹਾਣਿ, ਹਾਨਿ। (ਕ) ਕੁਆਰਿ, ਕਸਿ, ਕਸਨਿ, ਕਾਛਿ, ਕਾਣਿ, ਕਛੋਤਿ, ਕਾਨਿ, ਕੁਬਾਣਿ, ਕੁਬੁਧਿ, ਕਾਥਿ, ਕਮਜਾਤਿ, ਕਾਮਣਿ, ਕਾਮਣਿਆਰਿ, ਕੁਮਤਿ, ਕਿਰਤਿ, ਕਰਤੂਤਿ, ਕੂਲਿ। (ਖ) ਖੂਹਣਿ, ਖਿੰਚੋਤਾਣਿ, ਖਾਨਿ, ਖਪਤਿ, ਖੋਰਿ, ਖੀਰਿ, ਖਲਿ। (ਗ) ਗੋਇ, ਗਾਇ, ਗੋਸਟਿ, ਗੋਇਲਿ, ਗੋਹਣਿ, ਗੀਹਣਿ, ਗਾਗਰਿ, ਗਾਂਠਿ, ਗੰਠਿ, ਗੰਢਿ, ਗੋਦਾਵਰਿ, ਗੋਨਿ, ਗਾਰਿ, ਗਰਦਨਿ, ਗਾਲਿ, ਗੈਲਿ, ਗਿਲਾਨਿ। (ਘ) ਘਾਣਿ, ਘੁਮਨਘੋਰਿ, ਘੁਮਰਿ, ਘਾੜਤਿ। (ਚ) ਚਉਕੜਿ, ਚਉਪਤਿ, ਚਿਤਵਨਿ, ਚੇਰਿ। (ਛ) ਛੋਹਰਿ, ਛਾਛਿ, ਛੋਟਿ, ਛੁਟਤਿ, ਛੁਟਰਿ, ਛਤਿ, ਛੋਤਿ, ਛਾਨਿ, ਛਾਪਰਿ। (ਜ) ਜੋਇ, ਜੂਠਿ, ਜੁਗਤਿ, ਜਤਿ, ਜੀਰਾਦਿ, ਜੋਨਿ, ਜਲਣਿ, ਜਲਨਿ, ਜੀਵਨਿ। (ਝ) ਝਤਿ। (ਟ) ਟੁਟਨਿ। (ਠ) ਠਾਡਿ। (ਡ) ਡੀਠਿ, ਡੰਡਉਤਿ, ਡੋਰਿ। (ਤ) ਤਿਕਲਿ, ਤੇਜਣਿ, ਤੋਟਿ, ਤਾਤਿ। (ਥ) ਥਿਤਿ, ਥੀਤਿ, ਥੁਨਿ, ਥੁਟਿਟਿ। (ਦ) ਦਿਸਟਿ, ਦੂਣਿ, ਦਿਤਿ, ਦੇਤਿ, ਦਾਮਨਿ, ਦਾਵਨਿ, ਦਾਲਿ। (ਧ) ਧ੍ਰੋਹਨਿ, ਧੁੰਧਿ, ਧੂਰਿ, ਧੀਰਿ, ਧੁਨਿ, ਧਰਤਿ, ਧਰਨਿ, ਧਰਣਿ, ਧੂੜਿ। (ਨ) ਨੀਹਿ, ਨਾਰਿ, ਨਿਰਤਿ, ਨਰਵਿਰਤਿ, ਨਿਰਵਿਰਤਿ, ਨਿਵਲਿ, ਨਵਹਾਣਿ। (ਪ) ਪਾਇ, ਪਹਿਤਿ, ਪੁਰਮਿ, ਪਿਠਿ, ਪੀਠਿ, ਪਤਲਿ, ਪਧਤਿ, ਪਰਭਾਤਿ, ਪਗੋਤਿ, ਪਥਣਿ, ਪ੍ਰਿਥਮਿ, ਪਰਾਲਿ, ਪਰਵਿਰਤਿ, ਪੁਰਾਇਨਿ, ਪਰਸੂਤਿ, ਪਲਰਿ, ਪਾਵਸਿ। (ਫ) ਫਕੜਿ, ਫੂੜਿ। (ਬ) ਬਾਇ—(ਵਾਇ), ਬਈਅਰਿ, ਬਿਖੋਟਿ, ਬਿਜਲਿ, ਬੋਜੁਲਿ, ਬੰਧਚਿ, ਬੇਦਨਿ, ਬੰਧਾਨਿ, ਬੇਨਤਿ, ਬਾਰਿ, ਬੋਰਿ, ਬਿਪਤਿ, ਬਰਤਨਿ, ਬਿਰਤਿ, ਬਾਨਿ, ਬਾਰਿ (ਵਾੜਿ), ਬੇਲਿ, ਬਿਥਿ। (ਭ) ਭੁਇ, ਭਸਮੜਿ, ਭਾਹਿ, ਭਨਿ, ਭਿਤਿ, ਭੀਤਿ, ਭੀਰਿ, ਭਰਾਤਿ, ਭਰਾਦਿ, ਭਾਵਰਿ, ਭਾੜਿ। (ਮ) ਮਾਇ, ਮੁਸਟਿ, ਮੁਹਤਿ, ਮਿਚਲਿ, ਮੋਹਨਿ, ਮਾਂਗਨਿ, ਮੁੰਦਣਿ। (ਰ) ਰਾਸਿ, ਰਹਿਰਾਸਿ, ਰੰਗਨਿ, ਰਾਗਨਿ, ਰੰਗਣਿ, ਰੰਡਣਿ, ਰੈਣਿ, ਰੈਨਿ, ਰਾਤਿ, ਰੁਤਿ, ਰਯਨਿ, ਰਾਰਿ, ਰਵਣਿ। (ਲ) ਲਾਹਣਿ, ਲਾਹਨਿ, ਲੇਖਣਿ, ਲਾਗਿ, ਲੂਟਿ, ਲੇਟਣਿ, ਲਬਧਿ। (ਵ) ਵਾਇ, ਵਿਖੋਟਿ, ਵੇਗਾਰਿ, ਵਾਰਿ, ਵਿਰਤਿ, ਵਰਤਣਿ, ਵੇਲਿ, ਵਾੜਿ। (ੜ) ਝਾੜਿ।

ਪੁਲਿੰਗ

ਓਦਧਿ, ਕਥਿ, ਨਖਿਆਤਿ, ਪੱਖਿ, ਬੇਣਿ, ਬਨਰਾਇ, ਬਨਾਰਸਿ, ਰਾਇ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਅਨਸਨਿ, ਅਨੰਨਿ, ਆਦਿ, ਕੋਰਿ, ਕਰੋੜਿ, ਘਟਿ, ਘੁਘਿ, ਚਉਸਨਿ, ਚਾਰਿ, ਚਿਲਮਿਲਿ, ਝਿਲਮਿਲਿ, ਤੀਨਿ, ਧਨਾਵਿ, ਬਿਰਧਿ, ਬਿਪਰੀਤਿ, ਭਾਗਨਿ, ਮਸਟਿ।

ਸੰਬੰਧਕ

ਦੂਪਰਿ, ਅਰਥਿ, ਅੰਦਰਿ, ਅੰਤਰਿ, ਸਾਥਿ, ਸੰਗਿ, ਸਮਸਰਿ, ਸਰਿ, ਸਮਾਨਿ, ਸਮੇਤਿ, ਹੇਠਿ, ਕਨਿ, ਤੁਰਿ, ਤਲਿ, ਤੁਲਿ, ਧਿਰਿ, ਨਜੀਕਿ, ਨਾਲਿ, ਪਰਿ, ਪਾਸਿ, ਪਾਹਿ, ਪਹਿ, ਬਿਚਿ, ਬਦਲਾਵਨਿ, ਬਰਾਬਰਿ, ਭਤਿ, ਭੀਤਰਿ, ਭਰਿ, ਮਹਿ, ਮਾਹਿ, ਮੰਝਿ, ਮਝਾਰਿ, ਮਝੂਰਿ, ਵਾਗਿ, ਵਿਚਿ।

ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਓਤਿ ਪੋਤਿ, ਓੜਿ, ਉਪਜੰਧਿ, ਉਰਧਿ, ਅਜਾਇ, ਅਤਿ, ਅੰਤਿ, ਇਨ ਬਿਧਿ। ਸਾਸਿ ਗਿਰਾਸਿ, ਸਦਾਕਾਰਿ, ਸਿਰਿ ਭਾਰਿ, ਸਰਬਤਿ, ਹਜੂਰਿ, ਹੁਣਿ, ਹਦੂਰਿ, ਕਿਉ ਕਰਿ, ਕਿਤੁ ਭਤਿ, ਕਿਤੁ ਅਰਥਿ, ਕਲਿ, ਕਦਿ, ਕਾਹਿ, ਕਾ ਕਰਿ, ਕਤਹਿ (ਨ)। ਜੋ ਕਰਿ, ਜੇ ਕਰਿ, ਜਿਤੁ ਕਰਿ, ਜਿਹ ਧਿਰਿ, ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ, ਜਿਧਰਿ, ਜਿਨਿ (= ਮਤ), ਜਾਮਿ, ਝਬਕਿ, ਝੰਮਿ ਝੰਮਿ। ਤਉਪਰਿ, ਤਦਿ, ਤਬਹਿ, ਤਾਮਿ, ਦਹਦਿਸਿ, ਦਿਨਸੁ ਰੈਣਿ, ਦੂਰਿ, ਦੂਰਹਿ, ਧੁਰਿ, ਧੂਕਿ, ਨਾਹਿ, ਨਾਹਨਿ, ਨੀਮਿ, ਨਿਦਾਨਿ, ਨਾਨਾ ਬਿਧਿ, ਨੇਰਿ, ਨੇੜਿ। ਪਾਰਿ, ਪੂਰਿ, ਪੁਰੁ ਕਰਿ, ਪਰਤਖਿ, ਫੁਨਿ, ਫਿਰਿ ਘਿਰਿ, ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ, ਫਰੋਂਕਿ, ਬੇਗਿ, ਬਾਦਿ, ਬਾਦਹਿ, ਬਹੁਰਿ, ਬਾਹੁੜਿ, ਬਹੋਰਿ, ਭਰਪੂਰਿ, ਮਨਹਿ, ਮੂਲਿ। ਯਦਿ, ਰੇਗਿ, ਵਖਿ, ਵਤਿ, ਵਲਿ ਵਲਿ, ਵਾਰਿ ਵਾਰਿ।

ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹਾਵਰੇ

ਉਜਾੜ ਵਿਚ ਪੁਕਾਰਨਾ—ਵਿਅਰਥ ਰੋਲਾ ਪਾਉਣਾ।

ਉਸ ਦੇ ਆਖਿਐ ਕੋਈ ਨ ਲਗੈ 'ਨਿਤ ਓਜਾਬੀ ਪੁਕਾਰੇ ਖਲਾ' ॥੧॥੧੫॥

(ਸਨੌਕ ਮ: ੪, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੦੮)

ਅੰਗ ਕਰਨਾ—ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ।

ਨਾਨਕ ਕਾ 'ਅੰਗੁ ਕੀਆ ਕਰਤਾਰਿ' ॥੪॥੧੪॥

(ਗੋਂਡ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੬੬)

ਸਿਰ ਖੁਰ—ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤਕ, ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ।

ਨਾਨਕ ਸਢੇ ਨਾਮ ਬਿਨੁ 'ਸਿਰ ਖੁਰਿ ਪਤਿ' ਪਾਟੀ ॥੨॥੨੦॥

(ਮਨਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੮੭)

ਹਥ ਮਰੋੜਨੇ—ਪਛਤਾਉਣਾ।

ਤਪਿ ਤਪਿ ਲੁਹਿ ਲੁਹਿ 'ਹਾਥ ਮਰੋਰਉ' ॥੧॥੧॥

(ਸੁਹੀ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੪)

ਕਾਂ ਲਉਣਾ (ਸਿਰ 'ਤੇ)—ਮੰਦੇ ਦਿਨ ਆਉਣੇ।

ਤੇਰੀ ਗਰਦਨਿ ਉਪਰਿ 'ਲਵੇ ਕਾਉ' ॥੧॥੧॥

(ਬਸੰਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੬)

ਕੰਠਿ ਲਾਉਣਾ—ਅਪਨਾਉਣਾ।

ਤਉ ਹਰਿ ਜਨ 'ਰਾਖੇ ਕੰਠਿ ਲਾਇ' ॥੩॥੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੧੪)

ਕੰਧੁ ਪੈਣਾ—ਸਰੀਰ ਛਿੱਜਣਾ, ਤਾਕਤ ਨਾਸ ਹੋਣੀ।

ਚੰਦ ਸੂਰਜ ਕੀ ਪਾਏ ਗੀਓ ॥ ਤਿਸੁ ਉਦਾਸੀ ਕਾ 'ਪੜੈ ਨ ਕੰਧੁ' ॥੪॥੧੩॥

(ਮ: ੧, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੨)

ਕੰਨ ਧਰਨਾ—ਗਹੁ ਨਾਲ ਸੁਣਨਾ, ਵਿਚਾਰਨਾ।

ਪੋਥੀ ਗੀਤ ਕਵਿਤ ਕਿਛੁ 'ਕਦੇ ਨ ਕਰਨਿ ਧਰਿਆ' ॥੪॥੨੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੦)

ਕੰਨੀ ਸੁਣਨਾ—ਕੰਨ ਦੇ ਕੇ ਸੁਣਨਾ, ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਨਾ।

ਇਹ ਜਗ ਮੈ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਜੋ ਤਉ 'ਨਹੀ ਸੁਨਿਓ ਕਾਨ' ॥੧॥੩॥

(ਜੋਜਾਵੰਤੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੩੫੨)

‘ਦੇ ਕੰਨੁ ਸੁਣਹੁ’ ਅਰਦਾਸਿ ਜੀਉ ॥੧੨॥੨॥੨੯॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੪)

ਸਚੈ ‘ਸੁਣਿਆ ਕੰਨੁ ਦੇ’ ਧੀਰਕ ਦੇਵੈ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇ ॥੨॥੩॥

(ਮ: ੩, ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੮੧)

ਕੰਨੁ ਕੱਢ ਸਕਣਾ—ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਸਕਣਾ।

ਹਉ ਆਇਆ ਸਾਮੈ ਤਿਹੰਡੀਆ ॥ ਪੰਜਿ ਕਿਰਸਾਣ ਮੁਜੇਰੇ ਮਿਹੰਡਿਆ ॥

‘ਕੰਨੁ ਕੱਢੀ ਕਢਿ ਨ ਹੰਘਈ’ ਨਾਨਕ ਭੁਠਾ ਘੁਮਿ ਗਿਰਾਉ ਜੀਉ ॥੫॥੨੯॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੩)

ਖਾਕੁ ਛਾਨਣਾ—ਭਟਕਦੇ ਫਿਰਨਾ।

ਕਉਡੀ ਕਉਡੀ ਕਉ ‘ਖਾਕੁ ਸਿਰ ਛਾਨੇ’ ॥੩॥੫੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੯)

ਗਲਿ ਲਾਉਣਾ—ਅਪਨਾਉਣਾ (ਵੇਖੋ ‘ਕੰਠਿ ਲਾਉਣਾ’)।

ਨਾਨਕ ਬਖਸਿ ਮਿਲਾਇਅਨੁ ‘ਰਖੇ ਗਲਿ ਲਾਏ’ ॥੨੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੬)

ਗੰਗਾ ਕਾ ਨੀਰ—ਮਹਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਤੇ ਨਿਰਮਲ।

ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਕਾ ਕਰੇ ਸਰੀਰੁ ॥ ਜੋ ਗਿਰਹੀ ‘ਗੰਗਾ ਕਾ ਨੀਰੁ’ ॥੨॥੧੨॥

(ਮ: ੧, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੨)

ਚਾਖੁ ਲਗਣੀ—ਨਜ਼ਰ ਲੱਗ ਜਾਣੀ।

ਤੰਤੁ ਮੰਤੁ ਨਹ ਜੋਰਈ ਤਿਤੁ ‘ਚਾਖੁ ਨ ਲਾਗੈ’ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੬੮॥

(ਫਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੮)

ਚਾੜੀ ਖਾਣੀ—ਚੁਗਲੀ ਲਾਣੀ।

ਲੋਕ ਮੁਹਾਵਹਿ ‘ਚਾੜੀ ਖਾਹਿ’ ॥੧॥੧੧॥

(ਸਲੋਕੁ ਮ: ੧, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੧)

ਚਿਤ ਵਿਚ ਪਾਉਣਾ—ਪਰਵਾਹ ਕਰਨੀ।

‘ਕਿਸ ਹੀ ਚਿਤਿ ਨ ਪਾਛਈ’ ਬਿਸਰਿਆ ਸਤ ਸਾਕ ॥

ਸਿਰਜਣਹਾਰਿ ਭੁਲਾਇਆ ਫਿਰੁ ਨਾਏ ਨਾਪਾਕ ॥੨॥੧॥੭੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੨)

ਛਾਈ ਮਾਈ ਹੋ ਜਾਣਾ—ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਣਾ।

ਕਹਾ ਸੁ ਪਾਨ ਤੰਬੋਲੀ ਹਰਮਾ 'ਹੋਈਆ ਛਾਈ ਮਾਈ' ॥੨॥੧੨॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੯੭)

ਛਹਿਬਰ ਲਾ ਕੇ ਵੱਸਣਾ—ਬਹੁਤ ਵਰਖਾ ਹੋਣੀ।

ਦੁਖ ਸੁਖ ਕਾਸਾ ਸਭ ਸੁਕਾਇਸੀ ਮੀਰੂ 'ਛੁਠਾ ਛਹਿਬਰ ਲਾਇ' ॥੩॥੩੪॥

(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੫੦)

ਠਹ ਮਾਰਨਾ—ਥਾਂ ਮਾਰ ਦੇਣਾ, ਜਾਨੋਂ ਮੁਕਾ ਦੇਣਾ।

ਦੁਸਮਨ ਦੂਰ ਜਮਕਾਲ 'ਠੇਹ ਮਾਰਉ',

ਹਰਿ ਸੇਵਕ ਨੇੜਿ ਨ ਜਾਈ ਜੀਉ ॥੨॥੨॥੮॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੫, ਪੰਨਾ ੯੯੮)

ਡਉਰੂ ਵਜਾ ਕੇ—ਗੱਜ ਵੱਜ ਕੇ, ਬਲ ਦੇ ਮਾਣ 'ਤੇ।

ਰੋਵੇ ਦਹਸਿਰੁ ਲੰਕ ਗਢਾਇ ॥

ਜਿਨਿ ਸੀਤਾ ਆਈ 'ਡਉਰੂ ਵਾਇ' ॥੧॥੪॥

(ਸਨੌਰੂ ਮ: ੧, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੪)

ਤਤੀ ਵਾਉ ਨਾ ਲੱਗਣੀ—ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਹੋਣਾ।

ਚਿਤਿ ਆਵੈ ਓਸੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ 'ਲਗੇ ਨ ਤਤੀ ਵਾਉ' ॥੧॥੧॥੨੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੦)

ਬਾਇ ਪੈਣਾ—ਕਬੂਲ ਹੋਣਾ।

ਸਬਦਿ ਮਿਲਹਿ ਤਾ ਹਰਿ ਮਿਲੇ 'ਸੇਵਾ ਪਵੈ ਸਭ ਬਾਇ' ॥੪॥੩॥੩੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੨੭)

ਦੁਖੁ ਸੁਖ ਕਰ ਕੇ—ਕਸ਼ਟ ਝੱਲ ਝੱਲ ਕੇ, ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਜਾਣ ਕੇ।

'ਦੁਖੁ ਸੁਖ ਕਰਿ ਕੈ' ਭੁਟੇਭੁ ਜੀਯਾਇਆ ॥

ਮਰਤੀ ਵਾਰ ਇਕਸਰ ਦੁਖੁ ਪਾਇਆ ॥੨॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੨)

ਦੁਖ ਰੋਣੇ—ਕੀਰਨੇ ਕਰਨੇ, ਦੁੱਖ ਫਰੋਲਣੇ, ਝੁਰਨਾ।

ਜੇ ਮੋਹਿ ਮਾਇਆ ਚਿਤੁ ਲਾਇਏ, ਸੇ ਛੋਡਿ 'ਬਲੇ ਦੁਖੁ ਰੋਇ' ॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੪ ਵਣਜਾਰਾ, ਪੰਨਾ ੮੧)

ਦੁਇ ਦੁਇ ਲੋਚਨ ਵੇਖਣਾ—ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁਫੇਰੇ ਤੱਕਣਾ।

‘ਦੁਇ ਦੁਇ ਲੋਚਨ ਪੇਖਾ’ ॥

ਹਉ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਉਰੁ ਨ ਦੇਖਾ ॥੧॥੪॥ (ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੫)

ਦੁਲੀਚਾ ਪਾਇ ਬਹਿਣਾ—ਸਦਾ ਲਈ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣਾ।

ਬੀਜਉ ਸੁਝੈ ਕੇ ਨਗੈ ‘ਭਹੈ ਦੁਲੀਚਾ ਪਾਇ’ ॥੪੬॥

(ਓਅੰਕਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੩੬)

ਨਾਕ ਸਰ ਹੋਣਾ—ਨੱਕ ਜਿੰਦ ਆ ਜਾਣੀ।

ਇਹ ਮੁੰਡੀਆ ਸਗਲੇ ਦੁਖੁ ਖੋਈ ॥

ਆਵਤ ਜਾਤ ‘ਨਾਕ ਸਰ ਹੋਈ’ ॥੩॥੬॥ (ਗੋਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੧)

ਨਖ ਸਿਖ ਚੀਨਣਾ—ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰ ਤਕ ਪੜਤਾਲਣਾ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨੀ।

‘ਜਬ ਨਖ ਸਿਖ ਲਿਖੁ ਮਨੁ ਚੀਨੈ’ ॥

ਤਬ ਅੰਤਰਿ ਮਜਨੁ ਬੀਨਾ ॥੧॥੧੦॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੭੧)

ਨੈਣ ਅਲੋਇ ਦੇਖਣਾ—ਅੱਖਾਂ ਉਘਾੜ ਕੇ ਵੇਖਣਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵੇਖਣਾ।

ਸਭਿ ਥਾਨ ‘ਦੇਖੇ ਨੈਣ ਅਲੋਇ’ ॥

ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਦੂਜਾ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਇ ॥੮॥੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੧੫)

ਨੈਨ ਪਸਾਰਿ ਦੇਖਣਾ—ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵੇਖਣਾ।

ਕਹਾ ਸੁ ਭਾਈ ਮੀਤ ਹੈ ‘ਦੇਖੁ ਨੈਨ ਪਸਾਰਿ’ ॥੩॥੩੧॥

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੮)

ਨੀਰੁ ਵਿਰੋਲਣਾ—ਪਾਣੀ ਰਿੜਕਣਾ, ਵਿਅਰਥ ਕੰਮ ਕਰਨੇ।

ਮਨਮੁਖਿ ਮੇਰੁ ਗੁਬਾਰੁ ਹੈ ਦੂਜੇ ਭਾਇ ਬੋਲੈ ॥

ਦੂਜੇ ਭਾਇ ਸਦਾ ਦੁਖੁ ਹੈ ‘ਨਿਤ ਨੀਰੁ ਵਿਰੋਲੈ’ ॥੧੭॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੫)

ਪਾਈ ਭਰੀ ਜਾਣੀ—ਉਮਰ ਮੁੱਕ ਜਾਣੀ।

ਮੁਹਲਤਿ ਪੁਨੀ ‘ਪਾਈ ਭਰੀ’ ਜਾਨੀਅਸਾ ਘਤਿ ਚਲਾਇਆ ॥੧॥੧॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧ ਅਲਾਹਟੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੭੮)

ਪੈ ਸਉਣਾ—ਬੇ-ਪਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਸੌਣਾ, ਜੀਵਨ-ਮਨੋਰਥ ਵਲੋਂ ਬੇ-ਪਰਵਾਹ ਰਹਿਣਾ।

ਨਿਦ੍ਰਾ ਬਿਨੁ ਨਭੁ 'ਪੈ ਸੌਵੈ'॥

ਬਿਨੁ ਬਾਸਨ ਖੀਰੁ ਬਿਲੋਵੈ॥੨॥੩॥ (ਬਸੰਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੪)

ਪਾਸਾ ਢਾਲਣਾ—ਚਉਪੜ ਦੀ ਬਾਜੀ ਖੇਡਣੀ।

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਤੇ ਜਨ ਕਬਹੁ ਨ ਹਾਰਹਿ 'ਭਾਲਿ ਜੁ ਜਾਨਹਿ ਪਾਸਾ'॥੪॥੪॥

(ਸੁਹੀ ਨਲਿਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੧੩)

ਪਟੰਬਰ ਤਾਣ ਸਉਣਾ—ਨਿਸਚਿੰਤ ਹੋ ਜਾਣਾ।

ਮੰਦਰਿ 'ਸੋਵਹਿ ਪਟੰਬਰ ਤਾਨਿ'॥੫॥੯॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੭੧)

ਪੋਤੈ ਪੁੰਨੁ ਹੋਣਾ—ਚੰਗੇ ਭਾਗ ਹੋਣੇ।

ਜਿਨ ਕਉ 'ਪੋਤੈ ਪੁੰਨੁ ਹੈ' ਤਿਨੁ ਵੀਤਿ ਜਿਪੀਤੀ॥੧੦॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੧)

ਪਿੜੁ ਮਲਿ ਕੇ ਜਾਣਾ—ਬਾਜ਼ੀ ਜਿੱਤ ਕੇ ਜਾਣਾ।

ਜਿਸੁ ਤੂੰ ਮੇਲਹਿ ਸੋ ਮਿਲੈ 'ਜਾਣਿ ਸਚਾ ਪਿੜੁ ਮਲਿ'॥੭॥੧੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੦)

ਬੀਸ ਬਿਸੁਏ—ਪੂਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ।

'ਬੀਸੁ ਬਿਸੁਏ' ਜਾ ਮਨੁ ਠਹਰਾਨੇ॥੨॥੧੬॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੮੭)

ਬਾਹ ਲੁਭਾ ਕੇ ਤੁਰਨਾ—ਅਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰਨਾ।

ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਕਾਮ ਗਹੇਲੀਏ 'ਕਿਆ ਚਲਹਿ ਬਾਹ ਲੁਭਾਇ'॥੧॥੨੮॥੬੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੭)

ਬਣਿ ਆਉਣੀ—ਫੱਬਣਾ, ਦਿੱਜਤ ਹੋ ਜਾਣੀ।

ਕਥਨ ਕਹਣ ਕਉ ਸੋਚੀ ਨਹੀ ਜੋ ਪੇਖੈ 'ਤਿਸੁ ਬਣਿ ਆਵੈ'॥੨॥੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੮੩)

ਬਲਦੀ ਅੰਦਰ ਤੇਲ ਘਤਣਾ—ਕਿਸੇ ਵਿਗੜੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਗਾੜਨਾ।

'ਬਲਦੀ ਅੰਦਰਿ ਤੇਲੁ ਦੁਬਿਧਾ ਘਤਿਆ'॥੨੪॥

(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੮੯)

ਭਸੁ ਪੁਣੇਦੇ ਵੱਤਣਾ—ਖੇਹ ਛਾਣਦੇ ਫਿਰਨਾ, ਟੱਕਰਾ ਮਾਰਨਾ, ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਲੈਣਾ।

ਸਸੁ ਵਿਗਾਇਣਿ ਨਾਨਕ ਜੀਉ ਸਸੁਰਾ ਵਾਈ ਜੇਠੇ ਪਉ ਪਉ ਲੂਹੇ ॥

‘ਹਥੇ ਭਸੁ ਪੁਣੇਦੇ ਵਤਨੁ’ ਜਾ ਮੈ ਸਜਣੁ ਤੂ ਹੈ ॥੨॥੧੩॥

(ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੩)

ਮੂੰਹ ਦੇਣਾ—ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਣਾ, ਮੱਥੇ ਲੱਗਣਾ।

ਆਪਣਾ ਪਿਰੁ ਨ ਪਛਾਣਹੀ ‘ਕਿਆ ਮੁਹੁ ਦੇਸਹਿ ਜਾਇ’ ॥੧॥੨੮॥੬੧॥

(ਸਿਰੀਗਾਥਾ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੭)

ਮੁਹਤਾਜੀ ਕੱਢਣਾ—ਅਰਥੀਏ ਹੋਣਾ।

ਤਿਸ ਕੀ ‘ਮੁਹਤਾਜੀ ਲੋਕੁ ਕਢਦਾ’ ਹੋਰਤੁ ਹਟਿ ਨ ਵਧੁ ਨ ਥੋਸਾਧੁ ॥੭॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫੨)

ਮੂੰਹੋਂ ਮੂੰਹ (ਮੁਹੇ ਮੁਹਿ) ਚੋਟਾ (ਪਾਣਾ = ਜੁੱਤੀਆਂ) ਖਾਣੀਆਂ—ਬਹੁਤ ਮਾਰ ਪੈਣੀ।

ਵਜਹੁ ਗਵਾਏ ਅਗਲਾ ‘ਮੁਹੇ ਮੁਹਿ ਪਾਣਾ ਖਾਇ’ ॥੨੨॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਮਥੇ ਵਾਲਿ ਪਛਾੜਨਾ—ਕੇਸਾਂ ਤੋਂ ਵੜ ਕੇ ਹੇਠ ਸੁੱਟਣਾ।

ਨਿੰਦਕ ਮਾਥੇ ਤਤਕਾਲਿ ਖਿਨੁ ਟਿਕਨ ਨ ਦਿਤੇ ॥

‘ਮਥੇ ਵਾਲਿ ਪਛਾੜਿਅਨੁ’ ਜਮ ਮਾਰਗਿ ਮੁਥੇ ॥੨੦॥

(ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੨੩)

ਮਰਣ ਜੀਵਣ ਕਉ—ਵੱਸਣ ਵਾਸਤੇ।

‘ਮਰਣ ਜੀਵਣ ਕਉ’ ਧਰਗੀ ਈਨੀ ਏਥੇ ਛੁਣ ਢਿਸਰੇ ॥੨॥੭॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੮੭੭)

ਰਾਸ ਆਉਣਾ—ਵੱਥਣਾ, ਲਾਹੇਵੰਦਾ ਹੋਣਾ।

ਕੀਆ ਗਰਬੁ ‘ਨ ਆਵੈ ਰਾਸਿ’ ॥੨॥੧੦॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੪)

ਰਾਸਿ ਕਰਨਾ—ਸਵਾਰਨਾ।

ਆਪਿ ਬਿਨਾਚੇ ‘ਆਪਿ ਕਰੇ ਰਾਸਿ’ ॥੭॥੮੦॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੭੯)

ਲਕੁ ਬੰਨ੍ਹਿ ਖਲੋਣਾ—ਤਤਪਰ ਰਹਿਣਾ।

ਅਗਲੇ ਮੁਏ ਸਿ ਪਾਛੇ ਪਰੇ॥ ਜੋ ਉਬਰੇ 'ਸੋ ਬੰਧਿ ਲਕੁ ਖਰੇ'॥੧॥੭੮॥

(ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਗੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੭੮)

ਲਵੈ ਲਾਉਣਾ—ਬਰਾਬਰੀ ਕਰਨਾ।

ਹਰਿ ਜੇਹਾ ਅਵਤੁ ਨ ਦਿਸਈ ਕੋਈ 'ਸੂਜਾ ਲਵੈ ਨ ਲਾਇ'॥੧੩॥੧॥

(ਬਾਰਹਮਾਹਾ ਮਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੬)

ਲੜਿ ਲਾਇ ਲੈਣਾ—ਅਪਨਾਣਾ, ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ।

'ਆਪਿ ਲੀਏ ਲੜਿ ਲਾਏ' ਕਿਰਪਾ ਧਾਰੀਆ ਜੀਉ॥੩॥੧॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੬੯੧)

ਵਿਣੁ ਪਾਣੀ ਭੂਥਿ ਮਰਨਾ—ਉਮਰ ਅਜਾਈਂ ਗਵਾ ਲੈਣੀ।

ਮਨਮੁਖਿ ਵਿਰਹਿ ਸਦਾ ਦੁਖੁ ਪਾਵਹਿ 'ਭੂਥਿ ਮੁਏ ਵਿਣੁ ਪਾਣੀ'॥੧॥੭੧॥

(ਸੋਗਠਿ ਮ: ੩ ਚੌਤੁਕੇ, ਪੰਨਾ ੬੦੨)

ਪਉ ਮੁਕਟੇ—ਪਉ ਪੰਧ ਮੁੱਕ ਜਾਣੇ, ਪਉ ਪੰਧ ਮੋਕਲੇ ਹੋਣੇ।

ਗੁਰੁ ਅਮਰਦਾਸੁ ਪਰਸੀਐ ਧਿਆਨੁ ਲਗੀਐ 'ਪਉ ਮੁਕਹਿ'॥੫॥੧੪॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਜਾਨਪ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੪)

ਨਾਂਵੋਕਤੀ (Noun Phrases)

ਓਪਤਿ ਖਪਤਿ—ਉਤਪੱਤੀ ਤੇ ਨਾਸ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਧਰਤੀ ਸਾਢੇ ਜਾਜੀ॥ ਤਿਸ ਮਹਿ 'ਓਪਤਿ ਖਪਤਿ' ਸੁ ਬਾਜੀ॥੩੦॥

(ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੪੧)

ਆਲ ਜਾਲ—ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਝੰਬੇਲੇ, ਦੁਨੀਆਵੀ ਲੇਖੇ।

ਮੇ ਕਉ ਬਹਾ ਪੜ੍ਹਵਸਿ 'ਆਲ ਜਾਲ'॥੧॥੪॥

(ਬਸੰਤੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੪)

ਆਲੁ ਪਤਾਲੁ—ਊਲ-ਜਲੂਲ।

ਓਹੁ 'ਆਲੁ ਪਤਾਲੁ' ਮੁਹਤੁ ਵਲਏ ਜਿਉ ਪੀਤੇ ਮਇ ਮਤਵਾਲੇ॥੧੯॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੧੧)

ਅਲੁ ਮਲੁ—ਜੁਠ।

'ਅਲੁ ਮਲੁ' ਖਾਈ ਸਿਰਿ ਛਾਈ ਪਾਈ॥੨॥੯॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਸੁਖ ਸਾਤਿ—ਪੂਰਨ ਸੁਖ।

ਸੁਖ ਸਾਂਦਿ—ਪੂਰਨ ਸੁਖ।

ਸਹਜੈ ਹੀ ਤੇ 'ਸੁਖ ਸਾਤਿ' ਹੋਇ ਬਿਨੁ ਸਹਜੈ ਜੀਵਣੁ ਭਾਇ ॥੨੧॥੬॥੨੩॥

(ਸਿਰੀਗੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੮)

'ਸੁਖ ਸਾਂਦਿ' ਘਰਿ ਆਇਆ ॥੧॥੮੪॥ (ਸੋਗਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੨੯)

ਸਉਦਾ ਸੁਦੁ—ਸਉਦਾ-ਪਤ੍ਰ।

ਨਿਤ 'ਸਉਦਾ ਸੁਦੁ' ਕੀਚੈ ਬਹੁ ਤਾਤਿ ਕਰਿ ਮਾਇਆ ਕੈ ਰਾਈ ॥੩॥੧੦॥੮੮॥

(ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੬੬)

ਸੋਗੁ ਦੂਖ—ਕਲੇਸ਼।

ਹਰਿ ਗਾਉ ਮੰਗਲੁ ਨਿਤ ਸਖੀਏ 'ਸੋਗੁ ਦੂਖ' ਨ ਵਿਆਪਏ ॥੩੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਤੁ)

ਸੁਭ ਬੁਭ—ਸਮਝ।

ਮੁਖੁ ਸਬਦੁ ਨ ਚੀਨਈ 'ਸੁਭ ਬੁਭ' ਨਹ ਭਾਇ ॥੫੩॥

(ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੮)

ਸਿਫਤਿ ਸਨਾਈ—ਵਡਿਆਈ।

ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਧਿਆਈਐ ਸਚੁ 'ਸਿਫਤਿ ਸਨਾਈ' ॥੧੦॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੧)

ਸਾਝ ਪਾਤਿ—ਇੱਜ਼ਤ ਦੀ ਸਾਝ, ਤਾਈਚਾਰਾ।

ਹਮ ਮੰਦੇ ਮੰਦੇ ਮਨ ਮਾਹੀ ॥ 'ਸਾਝ ਪਾਤਿ' ਕਾਹੂ ਸਿਉ ਨਾਹੀ ॥੨॥੩॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੪)

ਸਰ ਅਪਸਰ—ਚੰਗਾ ਮੰਦਾ ਸਮਾ।

ਗੁਰਮੁਖਿ 'ਸਰ ਅਪਸਰ' ਬਿਧਿ ਜਾਣੈ ॥੩੧॥ (ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੪੧)

ਹਾਣੀ ਬਾਣੀ—ਕਿਰਤ-ਕਾਰ।

'ਹਾਣੀ ਬਾਣੀ' ਰਹਹਿ ਨਿਰਾਲੇ ਰੂਪਿ ਬਿਗਿਧਿ ਪ੍ਰੀਤਿਆਨੈ ॥੭॥

(ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੩੮)

ਕਚੁ ਪਿਚੁ—ਫਿੱਕਾ ਬੋਲ।

ਹੋਰ ਕਚੀ ਮਤੀ 'ਕਚੁ ਪਿਚੁ' ਅੰਧਿਆ ਅੰਧੁ ਬੀਚਤੁ ॥੨॥੧੧॥

(ਮ: ੧, ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੪੨)

ਕਲਿ ਕਲੇਸ—ਦੁੱਖ।

‘ਕਲਿ ਕਲੇਸ’ ਮਿਟਹਿ ਭ੍ਰਮ ਨਾਸਹਿ ਮਨਿ ਚਿੰਦਿਆ ਫਲੁ ਪਾਈਐ ॥੨॥੧੧॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੨੪੯)

ਕੁੜੁ ਕੁਸਤੁ—ਬੁਠ।

ਮਨਮੁਖੀ ਮਨ ਹਠਿ ਹਾਰਿਆ ‘ਕੁੜੁ ਕੁਸਤੁ’ ਕਮਾਇ ॥੨॥੧੨॥

(ਮ: ੩, ਸਿਗੰਗਾਭੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੭)

ਕੁੜੁ ਕਥਾੜੁ—ਕੁੜੁ ਕੁਸਤੁ।

ਜੇ ਸਉ ਕੁਝੀਆ ‘ਕੁੜੁ ਕਥਾੜੁ’ ॥

ਤਾਵੈ ਸਤੁ ਆਖਉ ਸੋਸਾਤੁ ॥੪॥੪॥੬॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੬੬੨)

ਗਤਿ ਮਿਤਿ—ਪੂਰਨ ਸਰੂਪ।

ਆਪਣੀ ‘ਗਤਿ ਮਿਤਿ’ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਹਰਿ ਆਪੇ ਪੂਰ ਤੰਡਾਰਾ ॥੩॥੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੮੮੩)

ਰੰਤੁ ਮੰਤੁ—ਟੂਣਾ।

‘ਰੰਤੁ ਮੰਤੁ’ ਨਹ ਜੋਹਈ ਰਿਤੁ ਚਾਖੁ ਨ ਲਾਗੈ ॥੪॥੬੮॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੮)

ਬਾਉ ਕੁਥਾਉ—ਚੰਗਾ ਮੰਦਾ ਥਾਂ।

ਓਇ ‘ਬਾਉ ਕੁਥਾਉ’ ਨ ਜਾਣਨੀ ਉਨ ਅੰਤਰਿ ਲੋਤ ਵਿਕਾਰੁ ॥੨॥੯॥

(ਮ: ੩, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੦)

ਪਤਿ ਸਾਖੁ—ਇੱਜ਼ਤ।

ਜਲੁ ਜਾਬਉ ਦੇਵੈ ‘ਪਤਿ ਸਾਖੁ’ ॥੨੫॥

(ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੩)

ਮਤਾ ਮਸੂਰਤਿ—ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ।

ਭਾਤੁ ਬਿਹਾਵੈ ‘ਮਤਾ ਮਸੂਰਤਿ’ ॥੭॥੩॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੯੧੪)

ਰੁਖ ਬਿਰਖ—ਬਨਸਪਤੀ।

ਕੇਤੇ ‘ਰੁਖ ਬਿਰਖ’ ਹਮ ਚੀਨੇ ਕੇਤੇ ਪਸੁ ਉਪਾਏ ॥੨॥੫॥੧੭॥

(ਗਉੜੀ ਬੋਰਾਗਣਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੬)

ਰੋਲ ਘਚੋਲਾ—ਰੋਲਾ-ਗੋਲਾ।

ਸਥਵ ਨ ਸੁਣਈ ਥਰੁ ‘ਰੋਲ ਘਚੋਲਾ’ ॥੨॥੨੪॥

(ਮ: ੩, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੧੩)

ਲੋਕੁ ਪਚਾਰਾ—ਵਿਖਾਵਾ।

‘ਲੋਕ ਪਚਾਰਾ’ ਅੰਧੁ ਕਮਾਇ ॥੨॥੧੭॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੮)

ਵਣੁ ਤਿਣੁ—ਬਨਸਪਤੀ।

ਗੁਰਿ ‘ਵਣੁ ਤਿਣੁ’ ਹਰਿਆ ਕੀਤਿਆ ਨਾਨਕ ਕਿਆ ਮਾਨੁਖ ॥੨॥੩॥

(ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੫੮)

ਵਲੁ ਛਲੁ—ਫਰੋਬ।

ਚਿਟਿ ‘ਵਲੁ ਛਲੁ’ ਕਰਿ ਤਤਿ ਕਥਦੇ ਫਿਰਿ ਜਾਇ ਬਹਿਰਿ ਕੁਝਿਆਰਾ ਪਾਸਿ ॥੨੬॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੧੪)

ਛੰਦ

ਛੰਦ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਹਨ : ਲਘੂ ਤੇ ਗੁਰੂ। ‘ਲਘੂ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਛੋਟੀ’ ਅਤੇ ‘ਗੁਰੂ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਵੱਡੀ’। ਹੇਠ-ਲਿਖੀਆਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਲਘੂ ਹਨ—ਮੁਕਤਾ, (i) ਅਤੇ (_); ਥਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ‘ਗੁਰੂ’ ਹਨ। ‘ਗੁਰੂ’ ਮਾਤ੍ਰਾ ‘ਲਘੂ’ ਨਾਲੋਂ ਦੂਣੀ ਗਿਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਭਾਵ, ਜੇ ‘ਲਘੂ’ ਨੂੰ ੧ ਅੰਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ‘ਗੁਰੂ’ ਮਾਤ੍ਰਾ ਨੂੰ ‘੨’ ਗਿਣਿਆ ਜਾਏਗਾ; ਜਿਵੇਂ ‘ਸਾਧੋ ਰਚਨਾ ਰਾਮਿ ਬਨਾਈ’—ਇਸ ਤੁਕ ਵਿਚ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਉਂ ਹੈ :

ਸਾ—੨; ਧੋ—੨=੪। ਰ—੧; ਚ—੧; ਨਾ—੨=੪। ਰਾ—੨;
ਮਿ—੧=੩। ਬ—੧; ਨਾ—੨; ਈ—੨=੫।

ਕੁੱਲ ਜੋੜ = ੧੬।

‘ਕਵਿਤਾ’ ਵਿਚ ‘ਛੰਦ’ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :

(੧) ਉਹ ‘ਛੰਦ’ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਖ਼ਾਸ ਗਿਣੀਆਂ-ਮਿਥੀਆਂ ‘ਮਾਤ੍ਰਾਂ’ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ‘ਮਾਤ੍ਰਿਕ’ ਛੰਦ ਆਖੀਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ‘ਦੋਹਰਾ’। ‘ਦੋਹਰੇ’ ਦੀਆਂ ੨੪ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ੧੩ ਅਤੇ ੧੧ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ‘ਤੇ ‘ਬਿਸ਼੍ਰਾਮ’ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਖ਼ੀਰਲੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਸਦਾ ‘ਲਘੂ’ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(੨) ਉਹ ਛੰਦ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਖ਼ਾਸ ਗਿਣੇ-ਮਿਥੇ ‘ਅੱਖਰਾਂ’ (ਵਰਣਾਂ) ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ‘ਵਰਣਿਕ’ ਛੰਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ‘ਕਬਿੱਤ’।

(੩) ਉਹ ਛੰਦ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਖਾਸ 'ਗਣ' ਨੀਯਤ ਹਨ। ਪਰ ਛੰਦਾ-ਬੰਦੀ ਦੇ ਇਹ ਨਿਯਮ ਕਵੀ ਜਨਾਂ ਦੀ ਰਾਹਬਰੀ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤ ਵਾਸਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ। ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ 'ਮਾਤ੍ਰਾ' ਅਤੇ 'ਵਰਣਾਂ' ਦੀ ਇਸ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਰੁਕਾਵਟ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਉਚੇਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਤੇ 'ਮਾਤ੍ਰਾ' ਜਾਂ 'ਵਰਣ' ਵਧ-ਘਟ ਭੀ ਵਰਤ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਾ ਇਹੀ ਨਹੀਂ; ਜੇ ਲੋੜ ਪਏ, ਤਾਂ ਕਵੀ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਸਲੀ 'ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਜੋੜ' ਨੂੰ ਭੀ ਵਧਾ ਘਟਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ 'ਮਾਤ੍ਰਾ' ਵਧ ਘਟ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

'ਗੁਰਬਾਣੀ' ਵਿਚ ਭੀ ਛੰਦਾ-ਬੰਦੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕਈ ਥਾਈਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

(੧) 'ਲਘੁ' ਮਾਤ੍ਰਾ ਤੋਂ 'ਗੁਰੂ' ਬਣਾਣ ਵਾਸਤੇ :

(ੳ) ਲਫਜ਼ 'ਮੰਨਿ' ਵਿਚ ਦੋ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹਨ, ਇਸ ਤੋਂ 'ਮੰਨਿ' ਬਣਾ ਕੇ ੩ ਮਾਤ੍ਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ :

ਹਉਮੈ ਵਿਚਹੁ ਦੂਰਿ ਕਰਿ ਸਚੁ 'ਮੰਨਿ' ਵਸਾਏ ॥੧੭॥

(ਸੁਹੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੯੧)

(ਅ) ਸ਼ਬਦ 'ਜਗਤ' ਵਿਚ ੩ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹਨ, ਇਸ ਤੋਂ 'ਜਗਤ੍ਰ' ਬਣਾ ਕੇ ੪ ਮਾਤ੍ਰਾ ਬਣਾ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ :

ਜੈ ਜੈਕਾਰੁ 'ਜਗਤ੍ਰ' ਮਹਿ ਲੋਚਹਿ ਸਭਿ ਜੀਆ ॥੧॥੧੨॥੩੦॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੮)

(ੲ) ਲਫਜ਼ 'ਤਨੁ' ਦੀਆਂ ੨ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹਨ; ਇਸ ਤੋਂ 'ਤੰਨੁ' ਬਣਾ ਕੇ ੩ ਮਾਤ੍ਰਾ ਵਰਤੀਆਂ ਹਨ :

ਮਨੁ 'ਤੰਨੁ' ਨਿਗਮਲੁ ਦੇਖਿ ਦਰਸਨੁ ਨਾਮੁ ਪ੍ਰਭ ਕਾ ਮੁਖਿ ਭਟਾ ॥੨॥੧॥੩॥

(ਸੁਹੀ ਛੰਦ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੭੭੮)

(੨) 'ਗੁਰੂ' ਮਾਤ੍ਰਾ ਤੋਂ ਲਘੁ :

(ੳ) ਲਫਜ਼ 'ਸੰਕਾ' ੪ ਮਾਤ੍ਰਾ ਤੋਂ 'ਸੰਕ' ੩ ਮਾਤ੍ਰਾ :

ਏਹੁ ਮਨੁ ਦੀਜੈ 'ਸੰਕ' ਨ ਕੀਜੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਜਿ ਬਹੁ ਮਾਣਾ ॥੨॥੧॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੫ ਛੰਦ, ਪੰਨਾ ੭੭੭)

(ਅ) 'ਤਾਣਾ' ਤੋਂ 'ਤਾਣੁ':

ਨਾਨਕ ਕੁਝੈ ਕੀਤੀਐ ਕੁੜਾ ਤਣੀਐ 'ਤਾਣੁ' ॥੧॥੧੪॥

(ਮ: ੧, ਸੁਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੯੦)

(~) ਕਿ (_)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਈ ਲਫਜ਼ ਐਸੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਅੱਖਰ ਨਾਲ (~) ਅਤੇ (_) ਦੋਵੇਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। (_) ਵਾਲੇ ਅੱਖਰ ਦੀ ਇਕ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ (~) ਵਾਲੇ ਅੱਖਰ ਦੀਆਂ ਦੋ। ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਕ ਮਾਤ੍ਰਾ ਵਾਲੇ ਅੱਖਰ ਨੂੰ 'ਦੁ-ਮਾਤ੍ਰਕ' ਬਨਾਣਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਅਤੇ ਕਦੇ 'ਦੁ-ਮਾਤ੍ਰਕ' ਨੂੰ 'ਇਕ-ਮਾਤ੍ਰਕ'।

ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਸ ਲਫਜ਼ ਦਾ ਅਸਲੀ ਸਰੂਪ ਭੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਗੋਚਰ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਵਰਤੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। (੧) ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਅੱਖਰ ਦੇ ਨਾਲ ਅਸਲ ਵਿਚ (_) ਹੈ, ਪਰ ਛੰਦ ਦੀ ਚਾਲ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ (~) ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੜ੍ਹਨ ਵੇਲੇ (_) ਦੇ ਥਾਂ (~) ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ:

ਮੋ ਕਉ ਧਾਰਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਮਿਲੀਐ ਗੁਰ ਦਾਤੇ

ਹਰਿ ਨਾਨਕ ਭਗਤਿ 'ਉਮਾਹਾ' ਰਾਮ ॥੪॥੨੧॥੮॥

(ਜੋਤਸਰੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੬੯੯)

'ਉਮਾਹਾ' ਤੋਂ 'ਉਮਾਹਾ'। ਇਥੇ 'ਉ' ਦੇ ਨਾਲ (_) ਅਤੇ (~) ਦੋਵੇਂ ਹਨ:

ਸੰਤਾ ਕਉ ਮਤਿ ਕੋਈ ਨਿੰਦਹੁ ਸੰਤ ਰਾਮੁ ਹੈ 'ਏਕੁ' ॥

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਮੇ ਜੋ ਗੁਰੁ ਪਾਇਆ ਜਾ ਕਾ ਨਾਉ 'ਬਿਬੇਕੁ' ॥੪॥੫॥

(ਸੁਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੩)

'ਏਕੁ' ਤੋਂ 'ਏਕੁ'। 'ਬਿਬੇਕੁ' ਤੋਂ 'ਬਿਬੇਕੁ'।

'ਮੁਨਿ ਅਮੁਲੁ' ਨ ਪਾਈਐ ਵਣਜਿ ਨ ਲੀਜੇ ਹਟਿ ॥੧॥੧॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੦੮੭)

'ਸੁਖ ਸਾਗਰੁ' ਪਾਇਆ ਸਹਜ ਸੁਭਾਇਆ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੁਖ ਹਾਰੇ ॥੪॥੧॥

(ਕੇਦਾਰਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੧੧੨੩)

ਮੇ ਅਨਦਿਨੋ ਸਦ ਸਦ ਸਦਾ ਹਰਿ ਜਪਿਆ ਹਰਿ 'ਨਾਉ' ॥੨॥੩॥੧੦॥

(ਸਾਰਗ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੦੧)

‘ਮੁਲਿ ਅਮੁਲੁ’ ਤੋਂ ‘ਮੁਲਿ ਅਮੁਲੁ’।

(੨) ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਅਸਲ ਸਰੂਪ ਵਿਚ () ਵਾਲੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੰਦ ਦੀ ਚਾਲ ਵਾਸਤੇ ਇਕ-ਮਾਤ੍ਰਕ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਉਹਨਾਂ ਦੇ () ਵਾਲੇ ਅੱਖਰ ਦੇ ਹੇਠ () ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਾਠ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਹੀ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ()-ਅੰਤ) ਹਨ। ਵੇਖੋ:

ਪ੍ਰਭ ਕਿਰਪਾਲ ਦਇਆਲ ‘ਗੁਬਿੰਦ’ ॥੧॥੧੫॥ (ਗੋਂਡ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੬੬)

ਦਇਆ ਧਾਰੀ ਗੋਵਿੰਦ ‘ਗੁਸਾਈ’ ॥੪॥੨੦॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੧)

‘ਊਨਿਮੇ’ ਤਗਵੰਤ ਗੁਸਾਈ ॥੪੫॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੮੯੭)

ਗੁਰਮੁਖਿ ਤੋਲਿ ‘ਤੋਲਾਵੈ’ ਤੋਲੈ ॥੨੨॥ (ਓਅੰਕਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੩੨)

ਜਿਹ ਠਾਭੁਤੁ ਸੁਪ੍ਰਸੰਨੁ ‘ਤਯੋ’ ਸਤ ਸੰਗਤਿ ਤਿਹ ਪਿਆਰੁ ॥੬॥

(ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਬਾਕੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੮੬)

ਸਾਈ ‘ਸੁਹਾਗਣਿ’ ਸਾਈ ਤਾਗਣਿ ਜੈ ਪਿਰਿ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰੀ ॥੧॥੬॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੯)

ਗੋਪੀ ਕਾਨੁ ਨ ਗਊ ‘ਗੁਆਲਾ’ ॥੭॥੧੫॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੩੫)

ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਨਿਰਨਾ

ਅਕਲਿ, ਅਕਲ

(੧) ਅਕਲਿ—(ਫਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦ) ‘ਨਾਂਵ’, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ ‘ਅਕਲਿ’ ਤਈ ਅਵਰੈ ਨਾਤਰੁ ਥਾ ਬੇਗਾਨਾ ॥੪੭॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੩)

ਬਹਰੇ ਕਰਨ ‘ਅਕਲਿ’ ਤਈ ਹੋਛੀ ਸਬਦ ਸਰਜੁ ਨਹੀ ਭੁਝਿਆ ॥੩॥੨॥੩॥

(ਡੇਰਉ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੧੧੨੬)

ਨੋਟ: ਲਫਜ਼ ‘ਅਕਲਿ’ (ਫਾਰਸੀ) ਸਦਾ (ਫਿ-ਅੰਤ) ਹੈ।

(੨) ਅਕਲ—(ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, (ਕਲ-ਰਹਿਤ)

ਜਾਤਿ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਮਹਿ ਜਾਤਾ

‘ਅਕਲ’ ਕਲਾ ਤਰਪੁਰਿ ਰਹਿਆ ॥੨॥੧੨॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

‘ਅਕਲੁ’ ਗਾਇ ਜਮ ਤੇ ਕਿਆ ਡਰੀਐ ॥੩॥੨੦॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੪੦)

ਅਥਿਗਤੁ, ਅਥਗਤੁ, ਅਵਿਗਤਿ

(੧) ਅਥਿਗਤੁ—(ਸੰ: ਅਵਤਕ੍ਰ) ਅਵਿਸ਼ਟ ਪ੍ਰਭੂ

ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਹਮਾਰਾ ਪ੍ਰਭੂ ‘ਅਥਿਗਤੁ’ ਅਗੋਚਰੁ

ਅਥਿਨਾਸੀ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ ॥੧੬॥

(ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੫੯੫)

(੨) ਅਥਗਤੁ—‘ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ’, (ਜਿਸ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਨਾ ਹੋਈ ਹੋਵੇ)

ਸਾਧੂ ਬਿਨੁ ਐਸੇ ‘ਅਥਗਤੁ’ ਜਾਵੈ ॥੧॥੯॥ (ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੨)

(੩) ਅਵਿਗਤਿ—‘ਨਾਂਵ’ (ਮੰਦੀ ਹਾਲਤ)

ਗਤਿ ‘ਅਵਿਗਤਿ’ ਕੀ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣੈ ਭੂਝੈ ਸਬਦੁ ਕਮਾਈ ਹੇ ॥੧੩॥੫॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੨੫)

ਸਾਸੁ, ਸਾਸ, ਸਾਸਿ

(੧) ਸਾਸੁ—ਸਸੁ, (Mother-in-law) ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

‘ਸਾਸੁ’ ਕੀ ਦੁਖੀ ਸਸੁਰ ਕੀ ਪਿਆਰੀ ਜੇਠ ਬੈ ਨਾਮਿ ਡਰਉ ਰੇ ॥੧॥੩॥੨੫॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੨)

ਨੋਟ : ਇਹ ਲਫਜ਼ ‘ਸਾਸੁ’ ਸਦਾ (—ਅੰਤ) ਹੈ ਤੇ ਹੈ ਭੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ।

(੨) ਸਾਸ (ਸੁਆਸ), ਪੁਲਿੰਗ

(ੳ) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

‘ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ’ ਸੰਦਲਤਾ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਭੂ ਜੋਈ ॥੨॥੨੭॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੭੭)

(ਅ) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਤਿਉ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਮਗੈਐ ਰੇ ਮਨਾ ਜੋ ਬਿਰਥਾ ਜਾਵੈ 'ਸਾਸੁ' ॥੧॥੭॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੭)

(ੲ) 'ਸੰਬੰਧਕ' ਦੇ ਨਾਲ

'ਸਾਸ' ਬਿਨਾ ਜਿਉ ਦੇਹੁਗੀ ਕਤ ਸੋਭਾ ਪਾਵੈ ॥੩॥੧॥

(ਕੋਦਾਰਾ ਛੰਤ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੨੨)

ਸਹ, ਸਹੁ

(੧) ਸਹੁ—ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਸਹੁ' ਵੇ ਜੀਆ ਆਪਣਾ ਕੀਆ ॥੨॥੯॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

(੨) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਸਹੁ—ਖਸਮ)

ਫਰੀਦਾ ਹਉ ਲੋੜੀ 'ਸਹੁ' ਆਪਣਾ ਤੂ ਲੋੜਹਿ ਅੰਗਿਆਰ ॥੪॥੩॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੦)

(੩) ਸਹ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਸਹ—ਓਟ)

ਨਾਨਕ 'ਸਹ' ਪਕਰੀ ਸੋਤਨ ਕੀ ਰਿਦੈ ਭਏ ਮਗਨ ਚਰਨਾਰਾ ॥੭॥੪॥੧੫॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੬੧੩)

ਸਿਧੁ, ਸਿਧਿ

(੧) ਸਿਧੁ—ਨਾਂਵ ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ

(ੳ) ਸਿਧੁ—ਪਰਮਾਤਮਾ

ਸਿਧ ਸਾਧਿਕ ਜੋਗੀ ਅਰੁ ਜੰਗਮ ਏਕੁ 'ਸਿਧੁ' ਜਿਨੀ ਧਿਆਇਆ ॥੨॥੬॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੮੭੮)

ਨਾਮਿ ਫਰੇ 'ਸਿਧ' ਗੋਸਟਿ ਹੋਇ ॥੩॥੩॥

(ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੪੧)

(ਅ) ਸਿਧੁ—ਪੁੰਗਿਆ, ਜੋਗੀ

੧. ਉਂਪਰਲੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਸਿਧ' (ਬਹੁ-ਵਚਨ)।

‘ਸਿਧਿ’ ਹੋਵਾ ਸਿਧਿ ਲਾਈ ਰਿਧਿ ਆਖਾ ਆਉ ॥੩॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੪)

(੨) ਸਿਧਿ—(ਭਾਵ-ਵਾਚਕ ਨਾਂਵ), ਆਤਮ-ਬਲ

੧. ਉਪਰਲੇ ਅੰਕ (ਅ) ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ‘ਸਿਧਿ’।

ਸਾਬਤੁ, ਸਾਬਤਿ

(੧) ਸਾਬਤੁ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਸਦਾ ‘-ਅੰਤ’ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ‘ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ’ ਭਾਵੇਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਬਹੁ-ਵਚਨ)।

ਨਦਰਿ ਤਿਨਾ ਕਉ ਨਾਨਕਾ ਜਿ ‘ਸਾਬਤੁ’ ਲਾਏ ਰਾਸਿ ॥੧॥੩॥

(ਮ: ੨, ਸਾਹੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੩੮)

‘ਸਾਬਤੁ’ ਵਸਤੁ ਚਿਹੁ ਅਪਨੀ ਲਹੈ ॥੨੦॥੮੯॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੨)

(੨) ਸਾਬਤਿ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਕਬੀਰ ਜਾ ਕੀ ਦਿਲ ‘ਸਾਬਤਿ’ ਨਹੀ ਤਾ ਕਉ ਕਹਾ ਖੁਦਾਇ ॥੧੮੫॥

ਦਿਲ ਸਾਬਤਿ—ਦਿਲ ਦੀ ਸਾਬਤੀ। (ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੪)

ਹਸਤ, ਹਸਤਿ

(੧) ਹਸਤ—ਨਾਂਵ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਹਸਤੁ—ਹੱਥ)

‘ਹਸਤ’ ਅਲੰਬਨੁ ਦੇਹੁ ਪ੍ਰਭ ਗਰਤਹੁ ਉਧਰੁ ਗੁਪਾਲ ॥੨॥੧॥੧੧੬॥

(ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੩)

‘ਹਸਤ’ ਪੁਨੀਤ ਹੋਰਿ ਤਤਕਾਲ ॥੧॥੯੨॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੫)

(੨) ਹਸਤ—ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਰਦੰਤਕ

‘ਹਸਤ’ ਬਿਨੋਦ ਬੀਚਾਰ ਕਰਤੀ ਹੈ ਚੀਤੁ ਸੁ ਗਾਗਰਿ ਰਾਖੀਅਲੇ ॥੨॥੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੭੨)

‘ਹਸਤ’ ਖੇਲਤ ਤੇਰੇ ਦੇਹੁਰੇ ਆਇਆ ॥੧॥੬॥

(ਭੋਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੪)

(੩) 'ਹਸਤਿ'—ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਹਸਤਿ—ਹਾਥੀ)

'ਹਸਤਿ' ਭਾਗ ਕੇ ਚੀਸਾ ਮਾਰੈ ॥੧॥੪॥ (ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੦)

ਹਰਿ, ਹਰ, ਹਰੁ

(੧) ਹਰਿ—ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ (ਸਦਾ ਿਅੰਤ)

ਊਠਤ ਬੈਠਤ 'ਹਰਿ' ਜਾਪੁ ॥੨॥੪੧॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੫)

(੨) ਹਰ—ਹਰੇਕ, 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ'

ਬੰਦੇ ਖੋਜੁ ਇਨ੍ਹ 'ਹਰ ਰੋਜ' ਨਾ ਫਿਰੁ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਮਾਹਿ ॥੧॥

(ਤਿਲੰਗ ਕਬੀਰ ਜੀਉ, ਪੰਨਾ ੭੨੭)

ਤੁਰੇ ਪਲਾਏ ਪਉਣ ਵੇਗ 'ਹਰ ਰੇਗੀ' ਹਰਮ ਸਵਾਰਿਆ ॥੧੭॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

(੩) ਹਰੁ—ਕ੍ਰਿਆ (ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ)

ਪਾਵਨ ਨਾਮੁ ਜਗਤ ਮੇ ਹਰਿ ਕੋ

ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਕਸਮਲ ਸਭ 'ਹਰੁ' ਰੇ ॥੧॥੯॥

ਹਰੁ—ਦੂਰ ਕਰ।

(ਗਉੜੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੨੨੦)

ਕੋਟਿ, ਕੋਟੁ, ਕੋਟ

(੧) ਕੋਟਿ (= ਕ੍ਰੋੜ), ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

'ਕੋਟਿ' ਕਰਮ ਕਰੈ ਹਉ ਧਾਰੈ ॥੩॥੧੨॥

(ਸੁਖਮਨੀ, ਪੰਨਾ ੨੭੮)

ਕੋਟਿ ਕਰਮ—ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਕਰਮ।

(੨) ਕੋਟੁ (= ਕਿਲ੍ਹਾ), ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਲੰਕਾ ਸਾ ਕੋਟੁ' ਸਮੁੰਦ ਸੀ ਖਾਈ ॥੧॥੮॥ (ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੧)

(੩) ਕੋਟ (= ਕਿਲ੍ਹੇ), ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਕੰਚਨ ਕੇ 'ਕੋਟ' ਦਤੁ ਕਰੀ ਬਹੁ ਹੈਵਰ ਰੀਵਰ ਦਾਨੁ ॥੪॥

ਕੰਚਨ ਕੇ ਕੋਟ—ਸੋਨੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ।

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੬੨)

ਕਤ, ਕਤੁ, ਕਤਿ

(੧) ਕਤੁ (= ਚੀਰ), ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ

ਦੇਈ ਮੇਲੁ ਨ 'ਕਤੁ' ਮਨਿ ਜੀਭੈ ਸਚਾ ਸੋਇ ॥੧॥੧॥

(ਮ: ੧, ਸੋਗਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੪੨)

(੨) ਕਤਿ (= ਕੱਤ ਕੇ), ਕ੍ਰਿਆ, ਪੁਰਖ ਪੂਰਨ ਕਾਰਦੰਤਕ

ਵੇਲਿ ਪਿਵਾਇਆ 'ਕਤਿ' ਝੁਟਾਇਆ ॥੧॥੧੯॥

(ਮ: ੧, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੫)

(੩) ਕਤ (= ਕਿੱਥੇ), ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

'ਕਤ' ਜਾਈਐ ਰੇ ਘਰ ਲਾਗੈ ਰੰਗੁ ॥੧॥

(ਧਸੰਤੁ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੫)

ਕਤੁ, ਕਰ, ਕਰਿ

(੧) ਕਤੁ—

(ੳ) ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ

੧. ਕਤੁ—ਮਸੂਲ।

ਗੁਰੂ ਬਿਰਾਹਮਣ ਕਉ 'ਕਤੁ' ਲਾਵਹੁ ਗੋਬਿੰਦ ਤਰਣੁ ਨ ਜਾਈ ॥੧॥੧੬॥

(ਅਸਾ ਕੀ ਵਾਰ)

੨. ਕਤੁ—ਹੱਥ।

'ਕਤੁ' ਧਰਿ ਮਸਤਕਿ ਥਾਪਿਆ ਨਾਮੁ ਦੀਨੋ ਦਾਨਿ ॥੧॥੨॥੬੬॥

(ਬਿਨਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੭)

(ਅ) ਕ੍ਰਿਆ; ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਿਉ ਜਾਨਹੁ ਤਿਉ 'ਕਤੁ' ਗਰਿ ਮੇਰੀ ॥੩॥੧॥

(ਸੂਹੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੩)

'ਕਤੁ' ਰੇ ਗਿਆਨੀ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾੜੁ ॥੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਬਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੭੨)

(੨) ਕਰ—ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਕਰ—ਹੱਥ)

ਜਿਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਹਸਤ 'ਕਰ' ਚਲਹਿ ॥੪॥੬॥ (ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ)

(੩) ਕਰਿ—

(ੳ) ਕ੍ਰਿਆ; ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਕਰਿ' ਚਾਨਣੁ ਸਾਹਿਬੁ ਤਉ ਮਿਲੈ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੩੩॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੫)

(ਅ) ਕ੍ਰਿਆ; ਪੁਰਖ ਪੂਰਨ ਕਾਰਦੰਤਕ (ਕਰਿ—ਕਰ ਕੇ)

'ਕਰਿ' ਢੇਰੀ ਮੈ ਜਾ ਕਿਵੁ ਲੀਆ ਤਾ ਮਨਿ ਭਲਾ ਭਾਇਆ ॥੩॥੧੩॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੫)

ਕਾਰ, ਕਾਰਿ

(੧) ਕਾਰਿ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਗੁਰ ਕੀ ਮਤਿ ਜੀਇ ਆਈ 'ਕਾਰਿ' ॥੧॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਅਸਟਪਦੀਆ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੨੦)

ਭੜਿ ਭੜਿ ਪਵਦੇ ਕਚੇ ਬਿਰਹੀ ਜਿਨ੍ਹ 'ਕਾਰਿ' ਨ ਆਈ ॥੧॥

(ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੪੨੪)

(੨) ਕਾਰ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਮਾਇਆ ਦਾਸੀ ਭਗਤਾ ਕੀ 'ਕਾਰ' ਕਮਾਵੈ ॥੬॥੪॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੩੧)

ਕਲਿ, ਕਲ

(੧) ਕਲਿ—

(ੳ) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਜਗਤ)

ਨਾਮਰਜਾਦੁ ਆਇਆ 'ਕਲਿ' ਭੀਤਰਿ ਨਾਰੀ ਭੰਧਿ ਚਲਾਇਆ ॥੩॥੫॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧, ਅਲਾਹਣੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੮੨)

(ਅ) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਆਖੀ ਸੇਖਾ ਬੰਦਗੀ ਚਲਣੁ ਅਜੁ ਕਿ 'ਕਲਿ' ॥੯੭॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੩)

(ੲ) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਭਗਤ)

'ਕਲਿ' ਕਲੇਸ ਲੋਭ ਮੋਹ ਮਹਾ ਤਉਜਲੁ ਤਾਰੇ ॥ਰਹਾਉ॥੧॥੩੧॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੬੭੯)

(ਸ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਕਲਜੁਗ)

'ਕਲਿ' ਹੋਈ ਭੁਤੇ ਮੁਹੀ ਖਾਸੁ ਹੋਆ ਮੁਰਦਾਰੁ ॥੧॥੧੪॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੨)

(੨) ਕਲ—

(ੳ) ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਸੱਤਾ, ਤਾਕਤ)

ਕਾਰਣੁ ਕਰਤੇ ਵਸਿ ਹੈ ਜਿਨਿ 'ਕਲ' ਰਾਖੀ ਧਾਰਿ ॥੨॥੨੩॥

(ਮ: ੨, ਮਾਭ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੮),

(ਅ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਕਲ—ਸੁੰਦਰ)

ਸਹਜ ਤਾਇ ਸੰਚਿਓ ਕਿਰਟਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ 'ਕਲ' ਵਾਣੀ ॥੬॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੨)

(ੲ) ਨਾਂਵ (ਭੱਟ ਦਾ ਨਾਮ)

ਜਿਸੁ ਸਬੁ ਸੰਜਮੁ ਵਰਤੁ ਸਬੁ ਕਥਿ ਜਨ 'ਕਲ' ਵਖਾਣੁ ॥੯॥

ਕਲ—ਹੇ ਕੱਲ !

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੨)

ਖਟੁ, ਖਟ, ਖਟਿ

(੧) ਖਟੁ—ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਛੇ)

ਛੰਡਾ 'ਖਟੁ' ਸਾਸਤ੍ਰੁ ਹੋਇ ਤਿਆਰਾ ॥੧੬॥

(ਬਾਬਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੩)

(੨) ਖਟ—

(ੳ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਖੱਟੋ)

‘ਖਟ’ ਤੁਰਸੀ ਮੁਖਿ ਬੋਲਣਾ ਮਾਰਣ ਨਾਦ ਕੀਏ ॥੧॥੭॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੬)

(ਅ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਛੇ)

‘ਖਟ’ ਸਾਸਤ੍ਰ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਵਖਿਆਨ ॥੧॥੩॥

(ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ)

(੩) ਖਟਿ (ਖੱਟ ਕੇ), ਕ੍ਰਿਆ, ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ

ਨਾਵੇ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਸਦਾ ਗਲ ਸੇਭੀ

ਮਨਿ ਜਾਣੈ ‘ਖਟਿ’ ਖਵਾਏ ॥੨॥੧॥੩॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੪ ਪਹਰੇ, ਪੰਨਾ ੭੬)

ਖੀਰੁ, ਖੀਰਿ

(੧) ਖੀਰੁ—ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਦੁੱਧ)

ਬਿਨੁ ਬਾਸਨ ‘ਖੀਰੁ’ ਬਿਲੋਏ ॥੨॥੩॥

(ਬਸੰਤੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੪)

(੨) ਖੀਰਿ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਖੀਰ)

ਕਬਹੂ ‘ਖੀਰਿ’ ਖਾਂਡ ਘੀਉ ਨ ਭਾਏ ॥੧॥੫॥

(ਭੋਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੮)

ਖੇਰੁ, ਖੇਰਿ

(੧) ਖੇਰੁ—ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਦਾਨ)

ਸੇਖ ਵਗੀਏ ‘ਖੇਰੁ’ ਦੀਸੈ ਬੰਦਗੀ ॥੪॥੧॥

(ਆਸਾ ਵਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੮)

(੨) ਖੇਰਿ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਸੁਖ-ਸਾਂਦ)

ਊਰਾ ‘ਖੇਰਿ’ ਸਦਾ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ॥੨॥

(ਗਉੜੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੫)

ਖੜਿ, ਖੜੁ

(੧) ਖੜਿ—ਕ੍ਰਿਆ, ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੇਤਕ (ਲੈ ਜਾ ਕੇ)

‘ਖੜਿ’ ਦਰਗਹ ਪੈਨਾਈਐ ਮੁਖਿ ਹਰਿ ਨਾਮ ਨਿਵਾਸੁ ॥੩॥੧੮॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੧)

(੨) ਖੜੁ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਨਾੜ ਜੋ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਚਾਰੀਦਾ ਹੈ)

‘ਖੜੁ’ ਪਕੀ ਕੁੜਿ ਤਜੈ ਬਿਨਸੈ ਆਇ ਚਲੈ ਕਿਆ ਮਾਣੁ ॥੪॥੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਪਹਰੇ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੬)

ਪਸ਼ੂ ਮਿਲਹਿ ਚੰਗਿਆਈਆ ‘ਖੜੁ’ ਖਾਵਹਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਏਹਿ ॥੩॥੧॥

(ਗੁਜਰੀ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ ੪੮੯)

ਗਹ, ਗਹੁ

(੧) ਗਹ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਅਬ ਮੋਹਿ ਖੂਬ ਵਤਨ ‘ਗਹ’ ਪਾਈ ॥੨॥ (ਗਉੜੀ ਗਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੫)

(੨) ਗਹੁ—

(ੳ) ਕ੍ਰਿਆ; ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਏਕਾ ਓਟ ‘ਗਹੁ’ ਹਾਂ ॥ਰਹਾਉ॥੧੬੦॥ (ਆਸਾਵਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੧੦)

(ਅ) ਨਾਂਵ

ਬਹਨੁ ਨਹੀ ‘ਗਹੁ’ ਕਿਤਨੇ ॥੧॥੧੪੮॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੧੨)

ਹੈਵਰ ਗੈਵਰ ਰਬ ਸੰਬਾਰੇ ‘ਗਹੁ’ ਕਰਿ ਕੀਨੇ ਮੇਰੇ ॥੪॥੨॥੮॥

(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ-੪੮੭)

ਚਾਰ, ਚਾਰਿ

(੧) ਚਾਰਿ—ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

‘ਚਾਰਿ’ ਕੁੰਟ ਦਹਇਸਿ ਤ੍ਵਮਿ ਆਇਓ ॥੨੨॥

(ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੪)

(੨) ਚਾਰ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਚਾਰ—ਸੁੰਦਰ)

‘ਚਾਰ’ ਬਿਚਾਰ ਬਿਨਸਿਓ ਸਭ ਦੂਆ ॥੨੨॥

(ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੪)

ਜੀਅਉ, ਜੀਅਹੁ

(੧) ਜੀਅਉ—ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ, ਅੱਠ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅਵਤੁ ਨ ਬੋਊ ਮਾਰਨਵਾਰਾ ॥

‘ਜੀਅਉ’ ਹਮਾਰਾ ਜੀਉ ਦੇਨਹਾਰਾ ॥੩੨॥੮੩॥

ਜੀਅਉ—ਜੀਵੈ।

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੯੧)

(੨) ਜੀਅਹੁ—ਨਾਂਵ, ਸ਼ਬਦ ‘ਜੀਉ’ ਤੋਂ ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

‘ਜੀਅਹੁ’ ਮੈਲੇ ਬਾਹਰਹੁ ਨਿਰਮਲ ॥

ਬਾਹਰਹੁ ਨਿਰਮਲ ‘ਜੀਅਹੁ’ ਤ ਮੈਲੇ ਤਿਨੀ ਜਨਮੁ ਚੁਐ ਹਾਰਿਆ ॥੧੯॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦੁ)

ਜਸੁ, ਜਸ

(੧) ਜਸ (ਜਿਵੇਂ)

(ੳ) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

‘ਜਸ’ ਦੇਖੀਐ ਤਰਵਰ ਕੀ ਛਾਇਆ ॥੨॥.....

‘ਜਸ’ ਜੰਤੀ ਮਹਿ ਜੀਉ ਸਮਾਨਾ ॥੩॥੮॥

(ਗਉੜੀ ਬਥੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੫)

(ਅ) ਸੰਬੰਧਕ (= ਵਾਂਗ, ਸਮਾਨ)

ਤੁਮ ਮਖੜੂਲ ਸੁਪੇਦ ਸਪੀਅਲ ਹਮ ਬਪੁਰੇ ‘ਜਸੁ’ ਕੌਰਾ ॥੨॥੩॥

(ਆਸਾ ਗਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ 8੮੬)

(੨) ਜਸੁ—ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਭੰਗਾ ਨਾਉ ਰਖਾਇ ਕੈ ‘ਜਸੁ’ ਕੌਰਤਿ ਜਗਿ ਲੇਇ ॥੭॥

(ਜਪੁਜੀ)

ਜੇਕਰਿ, ਜੇ ਕਰੁ

(੧) ਜੇ ਕਰੁ—[ਜੇ—ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ। ਕਰੁ—ਨਾਂਵ (ਕਰੁ—ਹੱਥ)]

‘ਜੇ’ ‘ਕਰੁ’ ਗਹਿ ਪਿਆਰਝੇ ਤੁਧੁ ਨ ਛੋਡਾ ਮੂਲਿ॥੨॥੧੮॥

(ਮ: ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੨੨)

‘ਜੇਕਰਿ’ ਸਾਹਿਬੁ ਮਨਹੁ ਨ ਵੀਸਰੈ ਤਾ ਸਹਨਾ ਮਰਣਾ ਹੋਇ॥੨॥੧੭॥

(ਮ: ੩, ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੫੫੫)

‘ਜੇਕਰਿ’ ਦੂਜਾ ਦੇਖਦੇ ਜਨ ਨਾਨਕ ਕਵਿ ਇਥੇਨਿ॥੨॥੧੩॥

(ਗਾਨੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੧੮)

ਜਾਮ, ਜਾਮਿ

(੧) ਜਾਮ—

(ੳ) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ‘ਯਾਮ’)

ਆਠ ‘ਜਾਮ’ ਚਉਸਠਿ ਘਰੀ ਤੁਆ ਨਿਰਖਤ ਰਹੈ ਜੀਉ॥੨੩੫॥

(ਸਲੋਕ ਰਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੭)

(ਅ) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ‘ਯਮ’)

ਪ੍ਰਤ ਸੁਆਮੀ ਕੰਤ ਵਿਹੂਣੀਆ ਮੀਤ ਸਜਣ ਸਭਿ ‘ਜਾਮ’॥੧॥

(ਬਾਰਹਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੩)

(੨) ਜਾਮਿ—[ਜਾਮਿ—ਜਦੋਂ]; ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਇਹੁ ਕਰਮੁ ਧਰਮੁ ਨ ਹੋਇ ਸੰਜਮੁ ‘ਜਾਮਿ’ ਨ ਏਕੁ ਪਛਾਣੀ॥੩॥੨॥

(ਬਡਹੰਸੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੬)

ਤਿਸ, ਤਿਸੁ

(੧) ਤਿਸ; (—ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ), ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਨਹ ਤ੍ਰਿਪਤਾਵੈ ਨਹ ‘ਤਿਸ’ ਲਾਭੀ॥੬॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੩੫)

ਪ੍ਰੇਮ ਨ ਚਾਖਿਆ ਮੇਰੀ ‘ਤਿਸ’ ਨ ਭੁਝਾਨੀ॥੩॥੨੬॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੭)

(੨) ਤਿਸੁ—

(ੳ) ਪੜਨਾਂਵ

‘ਤਿਸੁ’ ਦੇਵਾ ਮਨੁ ਆਪਣਾ ਨਿਵਿ ਨਿਵਿ ਲਾਗਾ ਪਾਇ ॥੧੧॥੧॥੨॥੧੧॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੫੯)

‘ਤਿਸੁ’ ਕਉ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸੁ ਮਸਤਕਿ ਭਾਗਾ ॥

‘ਤਿਸੁ’ ਕੈ ਹਿਰਦੈ ਰਵਿਆ ਸੋਇ ॥੧॥੨॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੩੬)

(ਅ) ਪੜਨਾਂਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

‘ਤਿਸੁ’ ਪਿਤਾ ਪਹਿ ਹਉ ਕਿਉ ਕਰਿ ਜਾਈ ॥੩॥੩॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੬)

ਦਾਤ, ਦਾਤਿ

(੧) ਦਾਤ—ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਦਾਤ੍ਰੇ)

ਲੈ ਲੈ ‘ਦਾਤ’ ਪਹੁਤਿਆ ਲਾਵੈ ਕਰਿ ਭਈਆਭੁ ॥੨॥੪॥੭੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੩)

(੨) ਦਾਤਿ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਬਖਸ਼ਸ਼)

ਏਹ ਭੀ ‘ਦਾਤਿ’ ਭੇਰੀ ਦਾਤਾਰ ॥੨੫॥

(ਜਪੁਜੀ)

ਧਨ, ਧਨੁ

(੧) ਧਨ—(ਇਸਤ੍ਰੀ); ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

‘ਧਨੁ’ ਭੁਕੇਈ ਯੋਰ ਮਹਿ ਤੈ ਸਹ ਨ ਮਿਲੀਆਯੁ ॥੫੪॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੦)

(੨) ਧਨੁ—(ਦੋਲਤ); ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ

‘ਧਨੁ’ ਚਿਤਵੈ ‘ਧਨੁ’ ਸੰਚਵੈ ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ

ਹਰਿ ਨਾਮਾ ਹਰਿ ਨ ਸਮਾਲਿ ॥੩॥੧॥੩॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੪ ਪਹਰੇ, ਪੰਨਾ ੭੬)

(੩) ਧਨੁ—(ਮੁਬਾਰਿਕ); ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

‘ਧਨੁ’ ਜਨਨੀ ਜਿਨਿ ਜਾਇਆ ‘ਧਨੁ’ ਖਿਤਾ ਪਰਧਾਨੁ ॥੧॥੧੬॥੪੯॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੨)

ਧਰ, ਧਰੁ, ਧਰਿ

(੧) ਧਰ—(ਆਸਰਾ, ਧਰਤੀ); ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਮੈ ‘ਧਰ’ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰੁ ਹੈ ਹਰਿ ਨਾਮੇ ਤੇ ਗਤਿ ਮਤਿ ॥੫॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੪ ਵਣਜਾਰਾ, ਪੰਨਾ ੮੨)

ਤੂੰ ਕਾਇਆ ਮੈ ਰੁਲਦੀ ਦੇਖੀ ਜਿਉ ‘ਧਰ’ ਉਪਰਿ ਛਾਏ ॥੧॥੧੩॥

(ਗਉੜੀ ਚੋਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੪)

(੨) ਧਰੁ—ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਜਾਸੁ ਗੁਨ ਗਾਵਤ ਤਾ ਕੇ ਨਾਮੁ ਹੀਮੈ ਮੈ ‘ਧਰੁ’ ਰੇ ॥੧॥੬॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੮, ਪੰਨਾ ੨੨੦)

(੩) ਧਰਿ—

(ੳ) ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਹਰਿ ਇਕਸੈ ਦਾ ਹੈ ਅਮਰੁ ਇਕੋ ਹਰਿ ਚਿਤਿ ‘ਧਰਿ’ ॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੩)

(ਅ) ਕ੍ਰਿਆ, ਪੁਰਖ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ (-ਧਰ ਕੇ)

ਹਰਿ ਭਗਤਾ ਕਾ ਮੇਲੀ ਸਰਬਤ, ਸਉ ਨਿਸਲੁ ਜਨ ਟੰਗ ‘ਧਰਿ’ ॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੪੯)

ਨਿਕਟੀ, ਨਿਰੁਟੀ

(੧) ਨਿਕਟੀ (ਅਸਲ ਲਫਜ਼ ‘ਨਿਕਟਿ’ ਹੈ) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਸੇਵਕ ਕਉ ‘ਨਿਕਟੀ’ ਹੋਇ ਦਿਖਾਵੈ ॥੭॥੧੧੯॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੦੩)

(੨) ਨਿਰੁਟੀ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਅਲਪਾਰਥਕ

‘ਨਿਰੁਟੀ’ ਦੇਹ ਦੇਖਿ ਧੁਨਿ ਉਪਜੈ ਮਾਨੁ ਕਰਤ ਨਹੀ ਝੂਝੈ ॥੫॥

(ਸ੍ਰੀਰਾਗੁ ਬੇਟੀ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੩)

ਪਾਸੁ, ਪਾਸਿ

(੧) ਪਾਸੁ—(ਨਾਂਵ)

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ ਸੁ ਅਲਿਪਤੋ ਵਰਤੋ

ਓਸ ਦਾ 'ਪਾਸੁ' ਛਡਿ ਗੁਰ ਪਾਸਿ ਬਹਿ ਜਾਇਆ ॥੨॥੮॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੦੩)

(੨) ਪਾਸਿ—(ਸੰਬੰਧਕ)

ਸਤਿਗੁਰ 'ਪਾਸਿ' ਬੇਨੰਤੀਆ ਮਿਲੈ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰਾ ॥੧॥੧॥੪੭॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘੜ ੬, ਪੰਨਾ ੭੪੬)

ਪਤਿ, ਪਤੁ, ਪਤ

(੧) ਪਤਿ—

(ੳ) ਪੁਲਿੰਗ (ਖਸਮ)

ਮੈ 'ਪਤਿ' ਕੀ ਪੰਦਿ ਨ ਕਰਣੀ ਕੀ ਕਾਰ ॥੨੮॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੪)

.....ਸਰਬ ਕੀ ਰਖਾ ਕਰੈ ਆਪੇ ਹਰਿ 'ਪਤਿ' ॥੧॥

(ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਬਾਕੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੮੫)

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਇੱਜ਼ਤ)

ਜਾ 'ਪਤਿ' ਲੇਖੇ ਨ ਪਵੈ ਤਾ ਸਤਿ ਨਿਰਵਲ ਕਾਮ ॥੧॥੨॥੩੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੮)

(੨) ਪਤੁ—ਪੁਲਿੰਗ ਇਕ-ਵਚਨ

(ੳ) ਪਾਤ੍ਰ, ਕੋਈ ਪਦਾਰਥ ਲੈਣ ਦੇ ਜੋਗ ਮਨੁੱਖ

ਸੁਰਤਿ ਸਬਦੁ ਸਾਖੀ ਮੇਰੀ ਸਿੰਝੀ ਬਾਜੈ ਲੋਭੁ ਜੁਟੈ ॥

'ਪਤੁ' ਭੋਲੀ ਮੰਗਣ ਕੈ ਤਾਈ ਭੌਖਿਆ ਨਾਮੁ ਪਛੇ ॥੧॥੧੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੮੭੭)

(ਅ) ਪਤੁ—ਖੱਪਰ

'ਪਤੁ' ਵੀਚਾਰ ਗਿਆਨ ਮਤਿ ਭੰਡਾ ਵਰਤਮਾਨ ਬਿਭੂਤੈ ॥੩॥੩॥੩੭॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੬੦)

(੩) ਪਤ—ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਪੱਤਰ)

‘ਪਤ’ ਪਰਾਪਤਿ ਛਾਵ ਘਟੀ ਚੁਕਾ ਮਨ ਅਭਿਆਨੁ ॥੨॥੧॥

(ਬਸੰਤੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੬੮)

ਪੁਨਰਪਿ, ਪੁਨ ਰਪਿ

(੧) ਪੁਨਰਪਿ (ਸੰ: ਪੁਨਹ ਅਪਿ)—ਫਿਰ ਭੀ, ਮੁੜ ਕੇ (ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

‘ਪੁਨਰਪਿ’ ਜਨਮੁ ਨਹੀ ਗੁਣ ਗਾਉ ॥੫॥੭॥

(ਗਉੜੀ ਅਸਟਪਦੀਆ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੨੪)

(੨) ਪੁਨ ਰਪਿ—

ਨੋਟ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਤੁਕ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸ਼ਬਦ ‘ਪੁਨ’ ‘ਰਪਿ’ ਦੇ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

ਤਨੁ ਰੈਨੀ ਮਨੁ ‘ਪੁਨ’ ‘ਰਪਿ’ ਕਰਿ ਹਉ ਪਾਚਉ ਤਤ ਬਰਾਤੀ ॥੧॥੨॥੨੪॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੨)

ਉਪਰਲੇ ਅੰਕ ੧ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ‘ਪੁਨਹ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਫਿਰ’। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ‘ਪੁਨਹ’ ਵਿਚ ਭੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

‘ਪੁਨਹ ਪੁਨਹ ਬਲਿਹਾਰ।’

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ-ਰੂਪ ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉਹ ‘ਭੁਨਿ’ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

‘ਭੁਨਿ’ ਬਹੁਿ ਨ ਆਵਣ ਵਾਰ ॥੧॥੨੪੭॥

ਉਚਾ ਤੇ ‘ਭੁਨਿ’ ਨੀਚੁ ਕਰਤੁ ਹੈ ਨੀਚ ਕਰੈ ਸੁਲਤਾਨੁ ॥੨॥੯॥

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੨੯)

ਕੇਵਲ ‘ਰਾਗਮਾਲਾ’ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ‘ਪੁਨਿ’ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ‘ਪੁਨਿ’ ਅਸਲੇਖੀ ਕੀ ਭਈ ਬਾਰੀ ॥ ‘ਪੁਨਿ’ ਆਇਅਉ ਹਿੰਡੋਲ ਪੰਚ ਨਾਰਿ ਸੰਗਿ ਅਸਟ ਸੁਤ ॥ ‘ਪੁਨਿ’ ਆਈ ਦੀਪਕ ਕੀ ਬਾਰੀ ॥ ‘ਪੁਨਿ’ ਗਾਵਹਿ ਸੰਕਰ ਅਉ ਸਿਆਮਾ ॥

ਇਹ ਭੀ ਇਕਾਰਾਂਤ (i-ਅੰਤ) ਹੈ।

ਅੰਕ ਨੰ: ੨ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ 'ਪੁਨ' ਨਾਂਵ ਹੈ; ਅਤੇ ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-
ਵਚਨ ਹੈ; ਇਸ ਦਾ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ 'ਪੁਨ੍ਹ', ਜਿਵੇਂ:

ਕਰਿ ਸਾਧੁ ਅੰਜਲੀ 'ਪੁਨ੍ਹ' ਵਡਾ ਹੇ॥

ਕਰਿ ਭੰਡਉਤ 'ਪੁਨ੍ਹ' ਵਡਾ ਹੇ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

(ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਮ: ੪, ਸੋਹਿਲਾ)

'ਪੁਨ੍ਹ' 'ਰਪਿ' ਕਰਿ ਹਉ-ਮੈਂ ਪੁੰਨਾਂ ਨਾਲ (ਸੁਭ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ)
ਰੰਗਾਂਗਾ।

ਪਰੁ, ਪਰ

(੧) ਪਰੁ—

(ੳ) ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਮਨ ਸਰਨੀ 'ਪਰੁ' ਠਾਠੁਰ ਪ੍ਰਤ ਤਾ ਕੈ॥੩॥੬॥ (ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ)

(ਅ) ਯੋਜਕ

ਇਸਨਾਨੁ ਕਰੈ 'ਪਰੁ' ਮੈਲੁ ਨ ਜਾਈ॥੬॥੩੧॥੩੨॥

(ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੨੯)

(੨) ਪਰ—(ਪਰਾਈ)

(ੳ) ਪੜਨਾਂਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਕਾਈ ਆਸ ਨ ਪੁੰਨੀਆ ਨਿਤ 'ਪਰ' ਮਲੁ ਹਿਰਤੇ॥੩੨॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੧੮)

(ਅ) ਪੜਨਾਂਵ

ਜਿਉ ਤਨੁ ਥਿਧਵਾ 'ਪਰ' ਕਉ ਦੇਈ॥੬॥੧੧॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੨੬)

(ੲ) ਨਾਂਵ (ਖੰਡ)

ਆਵਤ ਜਾਤ ਨ ਦੀਸਹੀ ਨਾ 'ਪਰ' ਪੈਖੀ ਤਾਹਿ॥੨॥੬॥

(ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੫੦)

ਪਰ ਮਲੁ, ਪਰਮਲ

(੧) ਪਰ ਮਲੁ—ਪਰਾਈ ਮੈਲ

ਪਰਨਿੰਦਾ ‘ਪਰ ਮਲੁ’ ਮੁਖਿ ਸੁਧੀ ਅਗਨਿ ਕ੍ਰੋਧੁ ਚੰਡਾਲੁ ॥੧॥੪॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ ੧੫)

(੨) ਪਰਮਲ—ਸੁਗੰਧੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਪਦਾਰਥ (ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ)

ਰਸੁ ਸੁਇਨਾ ਰਸੁ ਰੁਪਾ ਕਾਮਟਿ ਰਸੁ ‘ਪਰਮਲ’ ਕੀ ਵਾਸੁ ॥੨॥੪॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ ੧੫)

ਬਹਟਿ, ਬਹਿਟ

(੧) ਬਹਟਿ—ਕ੍ਰਿਆ, ਸਹਾਇਕ ਕ੍ਰਿਆ

ਅਉਗੁਟਵੰਤੀ ਗੁਟ ਕੇ ਨਹੀ

‘ਬਹਟਿ’ ਨ ਮਿਲੇ ਹਜ਼ੂਰਿ ॥੨॥੨੬॥੫੯॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੭)

(੨) ਬਹਿਟ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (= ਭੈਟ)

ਬੀਰ ਚਲੇ ਘਰਿ ਆਪਣੇ ‘ਬਹਿਟ’ ਬਿਗਹਿ ਜਲਿ ਜਾਇ ॥੪॥

(ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੫)

ਬਖਸ, ਬਖਸਿ

(੧) ਬਖਸਿ—ਕ੍ਰਿਆ (ਬਖਸ਼ ਕੇ)

ਆਪੇ ‘ਬਖਸਿ’ ਮਿਲਾਇਅਨੁ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਕਰਤਾਰਿ ॥੮॥੬॥੨੩॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੮)

(੨) ਬਖਸ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਬਖਸ਼ਸ਼)

ਨਾਉ ਬੀਸਣ ਲਗਾ ਆਸ ਕਰਿ

ਹਰਿ ਬੋਲ ‘ਬਖਸ’ ਜਮਾਇ ਜੀਉ ॥੨॥੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੩, ਪੰਨਾ ੭੩)

(ਬਾਨੁ) ਬਾਣੁ, ਬਾਣਿ

(੧) ਬਾਣੁ—ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਤੀਰ)

ਧਣਖੁ ਬੜਾਇਓ ਸਤ ਦਾ ਜਸ ਹੰਦਾ 'ਬਾਣੁ' ॥੬॥੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਸਤੋ ਬਲਵੰਡ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੬੮)

ਕਬੀਰ ਸਤਿਗੁਰ ਸੂਰਮੇ ਬਾਹਿਆ 'ਬਾਨੁ' ਜੁ ਏਕ ॥੧੯੪॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੪)

(੨) ਬਾਣਿ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਅਵਾਜ਼)

ਹੰਭੀ ਢੰਦਾ ਝੁਮਟੀ ਰੋਵਾ ਝੀਟੀ 'ਬਾਣਿ' ॥੨॥੨੪॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੨੩)

ਬਾਦੁ, ਬਾਦਿ

(੧) ਬਾਦੁ—ਨਾਂਵ, 'ਪੁਲਿੰਗ' (= ਬਗੜਾ)

ਸਤਸੰਗਤਿ ਸਿਉ 'ਬਾਦੁ' ਰਚਾਏ ॥੩॥੧੪॥ (ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੮)

(੨) (ਬਾਦਿ)—ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (= ਵਿਅਰਥ)

ਬਿਨੁ ਨਾਵੇ ਧਨੁ 'ਬਾਦਿ' ਹੈ ਭੂਲੇ ਮਾਰਗਿ ਆਬਿ ॥੬॥੧੦॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੯)

ਬਿਨੁ, ਬਿੰਨਿ

(੧) ਬਿਨੁ—ਸੰਬੰਧਕ

ਏਤੇ ਚਾਨਣ ਹੋਇਆ ਗੁਰ 'ਬਿਨੁ' ਘੋਰੁ ਅੰਧਾਰੁ ॥੨॥੧॥

(ਮ: ੨, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

(੨) ਬਿੰਨਿ—ਕ੍ਰਿਆ, ਪੂਰਨ ਕਾਰਦੰਤਕ (ਪਛਾਣ ਕੇ)

ਇਕੁ 'ਬਿੰਨਿ' ਦੁਭਾਣ ਜੁ ਤਉ ਰਹੈ ਜਾ ਸੁਮੰਤ੍ਰਿ ਮਾਨਵਹਿ ਲਹਿ ॥੫॥੧੪॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਜਾਨਪ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੫)

ਨੋਟ: ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਧਾਤੂ 'ਬਿੰਦ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, 'ਜਾਨਣਾ' 'ਪਛਾਨਣਾ', ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਹਨ 'ਬਿਨ' ਅਤੇ 'ਬੀਨ'। ਪੜਨਾਂਵ 'ਇਕੁ'

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਆ 'ਬਿੰਨਿ' ਦਾ ਜੋੜ ਹੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੰਬੰਧਕ 'ਬਿਨੁ' ਤੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ; ਦੂਜੇ ਜੇ ਇਹ ਸੰਬੰਧਕ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਪੜਨਾਵ 'ਇਕੁ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ () ਨਾ ਰਹਿੰਦਾ।

ਮਤੁ, ਮਤਿ, ਮਤ

(੧) ਮਤੁ—

(ੳ) ਨਾਂਵ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਨਿਜ 'ਮਤੁ' ਸਾਧਨ ਕਉ ਭਾਖਿਓ ਤੋਹਿ ਪੁਕਾਰਿ॥੨॥੧੮॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੬੩੩)

(ਅ) ਮਤ—('ਮਤੁ' ਦਾ ਬਹੁ-ਵਚਨ)

ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭੈ 'ਮਤ' ਸੁਨਿ ਕੈ ਕਛੀ ਕਰਮ ਕੀ ਆਸਾ॥੧॥੩॥

(ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੪)

(੨) ਮਤਿ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (= ਅਕਲਿ)

ਤੂ ਆਪੇ ਦਾਨਾ ਆਪੇ ਬੀਨਾ ਤੂ ਦੇਵਹਿ 'ਮਤਿ' ਸਾਈ॥੧॥੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੪)

ਨੋਟ : ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਸ਼ਬਦ ('ਮਤਿ, ਮਤੁ, ਮਤ') ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਭੀ ਹਨ।
(ਵੇਖੋ ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ—ਮਤਿ, ਮਤੁ, ਮਤ)।

ਮਧਿ, ਮਧੁ

(੧) ਮਧਿ—(= ਵਿਚ) ਸੰਬੰਧਕ

ਸਭ ਕੈ 'ਮਧਿ' ਸਭਹੁ ਤੇ ਬਾਹਰਿ ਰਾਗ ਦੇਖ ਤੇ ਨਿਆਰੇ॥੩॥੧॥੧੧॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੮੪)

(੨) ਮਧੁ—(ਸ਼ਹਿਦ) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਿਉ 'ਮਧੁ' ਮਾਖੀ ਸੰਧੈ ਅਪਾਰ॥

'ਮਧੁ' ਲੀਨੋ ਮੁਖਿ ਦੀਨੀ ਛਾਬੁ॥੨॥੧॥

(ਸਾਰੰਗ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੨੫੨)

ਮਨਮੁਖਿ, ਮਨਿ ਮੁਖਿ

(੧) ਮਨਮੁਖਿ—ਓਹ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਪਿਛੇ ਟੁਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਰੁਖ (ਮੁਖ) ਆਪਣੇ ਮਨ ਵੱਲ ਹੈ।

ਸੁਖੇ ਕਉ ਦੁਖੁ ਅਗਲਾ 'ਮਨਮੁਖਿ' ਝੂਝ ਨ ਹੋਇ ॥੫॥੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੭)

(੨) ਮਨਿ ਮੁਖਿ—ਮਨ ਵਿਚ, (ਅਤੇ) ਮੁਖ ਵਿਚ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਵੱਖੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹਨ।

'ਮਨਿ' 'ਮੁਖਿ' ਸੁਚੇ ਜਾਣੀਅਹਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਿਨਾ ਗਿਆਨੁ ॥੪॥੪॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੫)

ਮੂਰਤਿ, ਮੂਰਤੁ

ਮੂਰਤਿ—ਸਰੂਪ (ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ)।

ਮੂਰਤੁ—ਪਲਕ ਮਾਤ੍ਰ ਸਮਾ; ਬੋਤਾ ਜਿਹਾ ਸਮਾ; ਸਮਾ। ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ।

(੧) ਮੂਰਤੁ—

(ੳ) ਇਕ-ਵਚਨ

ਜੋ 'ਮੂਰਤੁ' ਤਲਾ ਸੰਜੋਗੁ ਹੈ ਜਿਤੁ ਮਿਲੈ ਗੁਸਾਈ ॥੧੫॥

(ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੦੯)

(ਅ) ਬਹੁ-ਵਚਨ

'ਮੂਰਤ' ਘਰੀ ਢਸਾ ਪਲੁ ਸਿਮਰਨ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਰਸਨਾ ਸੰਗਿ ਲਉ ॥੨॥

(ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਭਾਵੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੮੭)

(੨) ਮੂਰਤਿ (ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ)

ਸੇਵਾ ਪੂਜ ਕਰਉ ਤਿਸੁ 'ਮੂਰਤਿ' ਕੀ ਨਾਨਕ ਤਿਸੁ ਪਗ ਚਾਣੈ ॥੫॥੧੧॥੧੩੨॥

(ਭਉਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੮)

ਮਲੁ, ਮਲਿ, ਮਲ

(੧) ਮਲ—ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਭਲਵਾਨ)

'ਮਲ' ਲਖੇ ਲੈਏ ਵੇਰੀਆ ॥੧੮॥੨੯॥ (ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੪)

(੨) ਮਲਿ—ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (= ਮਲ ਕੇ)

ਪਾਵ ਮਲੋਵਾ, 'ਮਲਿ ਮਲਿ' ਧੋਵਾ ॥੨॥੬॥ (ਮਾਭ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੬੬)

(੩) ਮਲਿ—ਕ੍ਰਿਆ (= ਮੱਲ ਕੇ)

ਜਿਸ ਤੂੰ ਮੇਲਹਿ ਸੋ ਮਿਲੇ ਜਾਇ ਸਚਾ ਪਿਥੁ 'ਮਲਿ' ॥੮॥੧੧॥
(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੦)

(੪) ਮਲੁ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਮੈਲ)

ਕਥਾ ਸੁਣਤ 'ਮਲੁ' ਸਗਲੀ ਖੋਵੈ ॥੨॥੨੩॥ (ਮਾਭ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੪)

ਮਲਨ, ਮਲਿਨ

(੧) ਮਲਨ—ਮਲ ਦੇਣ ਵਾਲੇ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ

'ਮਲਨ' ਮੋਹ ਬਿਕਾਰ ਨਾਠੇ ਦਿਵਸ ਨਿਰਮਲ ਆਇਆ ॥੩॥੨॥
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੬)

ਮੋਹ 'ਮਲਨ' ਨੀਦ ਤੇ ਛੁਟਕੀ ਕਉਨੁ ਅਨੁਗ੍ਰਹੁ ਤੁਇਓ ਗੇ ॥੧੨॥੫੧॥
(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੮੩)

(੨) ਮਲਿਨ—'ਮਲੁ' ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

'ਮਲਿਨ' ਭਈ ਮਤਿ ਮਾਧਵਾ ਤੇਰੀ ਗਤਿ ਲਖੀ ਨ ਜਾਇ ॥੨॥੧॥
(ਸਲੋਕ ਮ: ੪, ਗਉੜੀ ਗਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੬)

ਰਖ, ਰਖੁ, ਰਖਿ

(੧) ਰਖ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਤਾਣੁ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਦੀਬਾਣੁ ਹਰਿ ਨਾਮੇ 'ਰਖ' ਕਰਾਵੈ ॥੧॥੮॥
(ਗਉੜੀ ਗੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੦੩)

(੨) ਰਖੁ—ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਿਉ ਭਾਵੈ ਤਿਉ 'ਰਖੁ' ਤੂੰ ਜਨ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਬਖਸਿ ॥੧॥੨੫॥
(ਸਲੋਕ ਮ: ੪, ਗਉੜੀ ਗੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੧੪)

(੩) ਰਖੁ—ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਰਾਖਾ)

ਨਾਮੁ ਬੀਜੁ ਸੰਤੋਖੁ ਸੁਹਾਗਾ 'ਰਖੁ' ਗਰੀਬੀ ਵੇਸੁ ॥੧॥੨॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੫)

ਰਤੁ, ਰਤ, ਰਤਿ

(੧) ਰਤੁ—

(ੳ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਰੱਤਾ ਹੋਇਆ)

ਨਾਮ 'ਰਤੁ' ਸੋ ਭਗਤੁ ਪਰਵਾਨ ॥੨॥੧੧੮॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੮)

(ਅ) ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਲਹੂ)

ਫਰੀਦਾ ਰਤੀ 'ਰਤੁ' ਨ ਨਿਕਲੇ ਜੇ ਤਨੁ ਚੀਰੇ ਕੋਇ ॥੫੧॥

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੦)

(੨) ਰਤ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਰੱਤੇ ਹੋਏ)

ਹਉ ਹਉ ਕਰਤੇ ਕਰਮ 'ਰਤ' ਤਾ ਕੋ ਤਾਤੁ ਅਵਾਹੁ ॥੮॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੨)

(੩) ਰਤਿ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਪ੍ਰੀਤ)

ਜਉਪੈ ਰਾਮ ਨਾਮ 'ਰਤਿ' ਨਾਹੀ ॥੫॥ (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੪)

ਲਾਜ, ਲਾਜੁ (ਲਜ)

(੧) ਲਾਜੁ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਲੱਜ' ਤੋਂ ਵਿਗੜ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ 'ਲੱਜ', 'ਲਾਜੁ' ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਪੁਲਿੰਗ' ਹੈ; ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਅੰਤਲਾ (ੁ) ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ ਹੈ (ਵੇਖੋ, 'ਵਾਕ ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ, ਲਿੰਗ')।

ਫੂਟੀ 'ਲਾਜੁ' ਭਰੇ ਮਤ ਹਾਰੀ ॥੩॥੧੨॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੫)

'ਲਾਜੁ' ਘਬੀ ਸਿਉ ਫੂਟਿ ਪਕੀ ਉਠਿ ਚਲੀ ਪਨਿਹਾਰੀ ॥੨॥੬॥੫੦॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੩)

ਰਾਤਿ ਅਨੇਗੀ ਸੁਤਸਿ ਨਾਹੀ 'ਲਜੁ' ਟੁਕਸਿ ਮੁਸਾ ਭਾਈ ਰੇ ॥੨॥੭॥੧੬॥

(ਗਉੜੀ ਚੋਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੬)

(੨) ਲਾਜ-ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ—(ਸੰ: ਲੱਜਾ)

ਤਸਬੀ ਸਾ ਤਿਸੁ ਭਾਵਸੀ ਨਾਨਕ ਰਖੇ 'ਲਾਜ' ॥੧॥੭॥

(ਮ: ੧, ਮਾਭ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੦)

ਨੋਟ : ਸ਼ਬਦ 'ਲਾਜ' ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਹੈ; ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਿਸੇ 'ਸਮਾਸ' ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰਾ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਪੁਲਿੰਗ ਭੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਬਡੇ 'ਨਿਲਾਜੁ' ਅਜਗੁ ਨਹੀ ਹਾਰਿਓ ॥੫॥੧॥

(ਜੋਤਸਰੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੧੦)

ਵਿਚਿ, ਵਿਚੁ

(੧) ਵਿਚੁ—ਨਾਂਵ—(ਵਿਚੋਲਾ-ਪਨ)

'ਵਿਚੁ' ਨ ਕੋਈ ਕਰਿ ਸਕੇ ਕਿਸਥੈ ਰੋਵਹਿ ਰੋਜ ॥੯॥

(ਬਾਰਹਮਾਹਾ ਮਾਭ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੫)

(੨) ਵਿਚਿ—ਸੰਬੰਧਕ

ਖਤਿਅਹੁ ਜੇਮੇ ਖਤੇ ਕਰਨਿ ਤ ਖਤਿਆ 'ਵਿਚਿ' ਪਾਹਿ ॥੧॥੨੭॥

(ਮਾਭ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੯)

(੩) ਬੀਚੁ—ਨਾਂਵ

ਹਮ ਤੁਮ 'ਬੀਚੁ' ਤਇਓ ਨਹੀ ਕੋਈ ॥੩॥੩੫॥

(ਆਸਾ ਰਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੦੪)

'ਬੀਚੁ' ਨ ਕੋਇ ਕਰੇ ਅਭਿਤਘਣੁ ਦਿਛੁਕਿ ਪਇਆ ॥੩॥੭॥੭॥

(ਬਿਹਾਗਤਾ ਮ: ੫ ਫ਼ਤਹ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੫੪੬)

ਵੇਲ, ਵੇਲਿ

(੧) ਵੇਲ—ਵੇਲ, ਸ਼ਾਖ, ਲੜੀ

ਹਰਿ ਰਾਮ ਰਾਮ ਮੇਰੇ ਵਾਢੇਲਾ ਪਿਰ ਮਿਲਿ ਧਨ 'ਵੇਲ' ਵਧੈਈ ॥੫॥੧॥

(ਸਿਰੀਗਰੂ ਮ: ੪ ਫ਼ਤਹ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੭੯)

(੨) ਵੇਲਿ—ਇਸਤ੍ਰੀ, ਲੜੀ

‘ਵੇਲਿ’ ਪਰਾਣੀ ਜੋਹਿ ਜੀਅਜੇ ਕਰਹਿ ਚੋਰੀ ਭੁਰਿਆਈ ॥੨॥੧੩॥

(ਗਉੜੀ ਚੋਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੫)

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ‘ਵੇਲਿ’ ਵਧਾਈ ॥

ਫਲ ਲਾਗੇ ਹਰਿ ਰਸਕ ਰਸਾਈ ॥੧॥੭॥੫੯॥ (ਆਸਾ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੬੭)

ਬਹੁ-ਵਾਕਾਂਗ ਸ਼ਬਦ

(Words used in different Parts of Speech)

ਅੰਤਰੁ, ਅੰਤਰ, ਅੰਤਰਿ

(੧) ਨਾਂਵ—ਅੰਤਰੁ—ਵਿੱਥ, ਫਰਕ, ਭੇਤ

ਤੋਹੀ ਮੋਹੀ ਮੋਹੀ ਤੋਹੀ ‘ਅੰਤਰੁ’ ਕੈਸਾ ॥

ਕਨਕ ਕਟਿਕ ਜਲ ਤਰੰਗ ਜੈਸਾ ॥੧॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੩)

(੨) ਸੰਬੰਧਕ—ਅੰਤਰਿ

ਘਟ ਘਟ ‘ਅੰਤਰਿ’ ਤੂੰ ਹੋ ਭੁਠਾ ॥੩॥੯॥ (ਮਾਭ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੭)

(੩) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ—ਅੰਤਰਿ

‘ਅੰਤਰਿ’ ਭਾਰਿ’ ਤੇਰੀ ਬਾਣੀ ॥੩॥੧੭॥ (ਮਾਭ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੯)

(੪) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ—ਅੰਤਰ

ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਅਨੇਕ ਨਾਵਟ ਕਿਉ ‘ਅੰਤਰ ਮਲੁ’ ਧੋਵੈ ॥੩॥੨॥

(ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਛੰਤ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੪੩)

ਅੰਦਰੁ, ਅੰਦਰਿ

(੧) ਅੰਦਰੁ—ਨਾਂਵ (ਹਿਰਦਾ)

ਪੰਧਿ ਜੁਲੰਦਕੀ ਮੇਰਾ ‘ਅੰਦਰੁ’ ਠੰਢਾ ਗੁਰ ਦਰਸਨੁ ਦੇਖਿ ਨਿਹਾਲੀ ॥੧॥੧੭॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੪)

‘ਅੰਦਰੁ’ ਵਿਧਾ ਸਚਿ ਨਾਇ ਬਾਹਰਿ ਤੀ ਸਬੁ ਭਿਨੋਮਿ॥੨॥੨੨॥

(ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੬)

(੨) ਅੰਦਰਿ—ਸੰਬੰਧਕ

ਕਾਇਆ ‘ਅੰਦਰਿ’ ਗੜੁ ਕੋਟੁ ਹੈ ਸਭਿ ਦਿਸੈਤਰ ਦੇਸਾ॥੧੬॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੪)

ਅਨਤ

(੧) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਅਨੰਤ)

ਰਾਜਾ ਰਾਮੁ ਮਉਲਿਆ ‘ਅਨਤ’ ਭਾਇ॥੧॥

(ਬਸੰਤ ਕਰੀਭ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੩)

(੨) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਕਿਸ ਹੋਰ ਥਾਂ, ਸੰ: ਅਨਤ੍ਰ)

ਜਨ ਨਾਨਕ ਪਾਇਆ ਅਗਮ ਰੂਪੁ ‘ਅਨਤ’ ਨ ਕਾਹੂ ਜਾਇ॥੧॥੪॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੮)

ਸਾ

(੧) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ—(ਉਹ, ਅਜਿਹੀ)

‘ਸਾ’ ਮਤਿ ਨਿਰਮਲ ਕਹੀਅਤ ਧੀਰ॥੧॥੧੬੧॥ (ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੯੮)

(੨) ਸੰਬੰਧਕ—(= ਵਰਗਾ)

ਸਿਮਰਿ ਸੁਆਮੀ ਹਰਿ ‘ਸਾ’ ਮੀਤ॥੪॥੧੬੦॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੯੮)

(੩) ਪੜਨਾਂਵ—(= ਉਹ)

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮਿ ‘ਸਾ’ ਅਗਨਿ ਮਹਿ ਸਾਝੀ॥੧॥੧੬੭॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੯੯)

(੪) ਕ੍ਰਿਆ—(= ਸੀ)

ਹੋਣਾ ‘ਸਾ’ ਸੋਈ ਭੁਨਿ ਹੋਸੀ ਸੁਖੁ ਦੁਖੁ ਕਹਾ ਦਿਖਾਇਓ॥੨॥੨॥੧੨੩॥

(ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੫)

ਜੋ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ, ਭੂਤ ਕਾਲ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅੱਠ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਬ ਇਹੁ ਨ 'ਜੋ' ਤਬ ਕਿਨਹਿ ਉਪਾਇਆ ॥੨॥੩੮॥

(ਡੋਰਉ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੬੧)

(੨) ਪੜਨਾਂਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

'ਜੋ ਸਹੁ' ਸਭਾ ਵੀਸਰੈ ਪ੍ਰਿਥੁ ਜੀਵਣੁ ਸੰਸਾਰਿ ॥੧੩॥੧॥੩॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੩ ਘਰੁ ੧੦ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੫੫)

(੩) ਪੜਨਾਂਵ

'ਜੋ' ਜਾਨੈ ਜਿਨਿ ਚਾਖਿਆ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਅਮੋਲਾ ॥੩॥੩॥੩॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੮)

ਸਉ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਸਉ—ਸਉ ਵਾਰੀ)

ਜੇ 'ਸਉ' ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨੀਰੀਐ ਤੀ ਥਿਥੁ ਫਲੁ ਲਾਗੈ ਧਾਇ ॥੪॥੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੫)

ਜੇ 'ਸਉ' ਪ੍ਰਾਨੀ ਲੋਚੈ ਕੋਇ ॥੧॥੧੫॥

(ਸੁਖਮਨੀ)

(੨) ਸੰਬੰਧਕ (ਸਉ—ਸਉ, ਨਾਲ)

ਇਹੁ ਮਨੁ ਬਡਾ ਕਿ ਜਾ 'ਸਉ' ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ॥੧॥੪੨॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੧)

ਸੇਜੇ ਰਮਤੁ ਨੈਨ ਨਹੀ ਪੇਖਉ ਇਹੁ ਦੁਖੁ ਕਾ 'ਸਉ' ਕਹਉ ਰੇ ॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੨)

(੩) ਕ੍ਰਿਆ (= ਸੌਂ ਰਹੁ)

ਹਰਿ ਭਗਤਾ ਕਾ ਮੇਲੀ ਸਰਬਤ, 'ਸਉ' ਨਿਸੁਲ ਜਨ ਟੰਗ ਧਰਿ ॥੨॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੪੯)

(੪) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਜੇ 'ਸਉ' ਭੰਦਾ ਉਗਾਵਹਿ ਸੂਰਜ ਚਲਹਿ ਰਜਾਰ ॥੨॥੧॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਸਾਜੁ, ਸਾਜਿ

(੧) ਨਾਂਵ

ਜੈਸਾ ਤੇਭੁ ਕਰਾਵੈ ਬਾਜੀਗਰੁ ਓਹੁ ਤੈਸੇ ਹੀ 'ਸਾਜੁ' ਆਨੈ ॥੩॥੫॥੧੨੬॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੬)

(੨) ਕ੍ਰਿਆ

ਜਿਨਿ ਤੂ 'ਸਾਜਿ' ਸਵਾਰਿ ਸਿਗਾਰਿਆ ॥੧॥੪॥

(ਸੁਖਮਨੀ)

ਸਾਬ, ਸਾਬੁ, ਸਾਬਿ

(੧) ਸਾਬੁ—ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ

ਵਾਟ ਵਟਾਊ ਆਇਆ ਨਿਤ ਚਲਦਾ 'ਸਾਬੁ' ਦੇਖੁ ॥੨॥੧੩॥

(ਸਿਰੀਗਾਥਾ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੧)

ਮੁਠਾ ਆਪਿ ਮੁਹਾਏ 'ਸਾਬੈ' ॥੧॥੫॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੦)

(੨) ਸਾਬ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਚੰਦੁ ਸੂਰਜ ਦੁਇ 'ਸਾਬ' ਚਲਾਈ ॥੨॥੩੬॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੪)

(੩) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ—ਸਾਬਿ (ਨਾਲਿ)

ਅਨਿਕ ਰੰਗ ਮਾਇਆ ਕੇ ਪੇਖੇ ਕਿਛੁ 'ਸਾਬਿ' ਨ ਚਲੈ ਭੋਰਾ ॥੧॥੭॥੧੧॥

(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫ ਪਦ ੨, ਪੰਨਾ ੪੯੯)

'ਸਬਦੁ'

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਸਮਝਣ ਕਰਕੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬੜਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਖੋਜੀ ਸੱਜਣ ਇਸ ਵਲ ਵਧੀਕ ਧਿਆਨ ਦੇਣ।

(੧) ਨਾਂਵ—ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ

ਗੁਰ ਕਾ 'ਸਬਦੁ' ਮਨੈ ਮਹਿ ਮੁੰਦਾ ਖਿੰਬਾ ਖਿਮਾ ਹਬਾਵਉ ॥੧॥੩॥੩੦॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੯)

(੨) ਨਾਂਵ-ਕਰਮ ਕਾਰਕ

ਸਹੀ ਸਲਾਮਤਿ ਸਭਿ ਥੋਕ ਉਬਾਰੇ ਗੁਰ ਕਾ 'ਸਬਦੁ' ਵੀਚਾਰੇ ॥੨੫॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੩, ਪੰਨਾ ੬੨੫)

(੩) ਨਾਂਵ-ਕਰਣ ਕਾਰਕ

ਗੁਰ ਕੈ 'ਸਬਦਿ' ਵਿਚਹੁ ਮੇਲੁ ਗਵਾਇ ॥੨੬॥

(ਬਡਹੰਸੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੬੦)

(੪) ਨਾਂਵ-ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ

ਗੁਰ ਕੈ 'ਸਬਦਿ' ਰਾਤਾ ਸਹਜੇ ਮਾਤਾ ਸਹਜੇ ਰਹਿਆ ਸਮਾਏ ॥੨੭॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੩ ਘਰੂ ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੫੩)

(੫) 'ਸਬਦ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਲਫਜ਼ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਨਾਂਵ' ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਧਾਤੂ 'ਸਬਦ' ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, 'ਉੱਚਾਰਨਾ, ਬੁਲਾਉਣਾ, ਨਾਮ ਰੱਖਣਾ'। ਸੋ, ਇਹ ਲਫਜ਼ 'ਨਾਂਵ' ਭੀ ਹੈ ਤੇ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਭੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਸੱਦ' ਹੈ, ਜੋ 'ਸਬਦ' ਵਾਂਗ 'ਨਾਂਵ' ਭੀ ਹੈ ਤੇ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਭੀ। ਸਬਦ 'ਸੱਦ' 'ਨਾਂਵ' ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ, ਰਾਮਕਲੀ 'ਸਦੁ'।

ਘਰਿ ਘਰਿ ਏਹੋ ਪਾਹੁਚਾ 'ਸਦੜੇ' ਨਿਤ ਪਵੰਨਿ ॥੨੮॥

(ਸੋਹਿਲਾ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਦੀਪਕੀ ਮ: ੧)

(੬) ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ 'ਸਦੁ' ਅਤੇ 'ਸਦੜੇ' ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ 'ਸਨੇਹਾ', ਤਿਵੇਂ ਲਫਜ਼ 'ਸਬਦ' ਭੀ 'ਸਨੇਹਾ' ਅਰਥ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਧਨ ਵਾਢੀ ਪਿਰੁ ਦੇਸ ਨਿਵਾਸੀ ਸਚੇ ਗੁਰ ਪਹਿ 'ਸਬਦੁ' ਪਠਾਈ ॥੨੯॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੨੭੩)

'ਸਬਦ' ਧਾਤੂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਸੱਦ' ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਕ੍ਰਿਆ 'ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ' ਵਿਚ ਇਉਂ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ:

ਸਤਿਗੁਰਿ ਭਾਣੈ ਆਪਣੈ ਬਹਿ ਪਰਵਾਰੁ 'ਸਦਾਇਆ' ॥੩੦॥.....

ਕੇਸੋ ਗੁਪਾਲ ਪੰਡਿਤ 'ਸਦਿਅਗੁ' ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਥਾ ਪਸਾਰਿ ਪੁਰਾਣੁ ਜੀਉ ॥੩੧॥

(ਪੰਨਾ ੬੨੩)

(੭) ਜਿਵੇਂ ਲਫਜ਼ 'ਸਬਦ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਧਾਤੂ ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਸੱਦ' 'ਕ੍ਰਿਆ' ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਾਤੂ 'ਸਬਦ' ਭੀ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

ਆਪੇ ਦੇਵੇ 'ਸਬਦਿ' ਬੁਲਾਏ ॥

ਮਹਲੀ ਮਹਲਿ ਸਹਜ ਸੁਖੁ ਪਾਏ ॥

ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ

ਆਪੇ ਸੁਟਿ ਸੁਟਿ ਧਿਆਵਟਿਆ ॥੮॥੧੩॥੧੪॥

ਸਬਦਿ—ਸੱਦ ਕੇ।

(ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੧੭)

ਇਹ ਲਫਜ਼ 'ਸਬਦਿ' 'ਕ੍ਰਿਆ' ਹੈ ਜਾਂ 'ਨਾਂਵ, ਕਰਣ ਕਾਰਕ'? ਇਸ ਸੰਸੇ ਦੀ ਨਿਵਿਰਤੀ ਵਾਸਤੇ ਹੇਠ-ਲਿਖਿਆ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਬਦ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਸੇ ਮਾਝ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਅੱਖਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

ਆਪੇ ਦੇਵੇ 'ਸਦਿ' ਬੁਲਾਏ ॥

ਆਪਣਾ ਨਾਉ ਮੰਨਿ ਵਸਾਏ ॥

ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ

ਅਨਦਿਨੁ ਸਦਾ ਗੁਣ ਗਾਵਟਿਆ ॥੮॥੨੮॥੨੯॥

(ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੨੭)

ਹਉ

(੧) ਪੜਨਾਂਵ (ਹਉ = ਮੈਂ)

'ਹਉ' ਆਇਆ ਦੂਰਹੁ ਚਲਿ ਕੈ ਮੈ ਤਕੀ ਤਉ ਸਰਣਾਇ ਜੀਉ ॥੩॥

(ਸੁਹੀ ਮ: ੫ ਗੁਣਵੰਤੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੩)

(੨) ਨਾਂਵ (ਹਉ = ਹਉਮੈ)

'ਹਉ' ਛੁਟਕੈ ਹੋਇ ਅਨੰਦੁ ਤਿਹ, 'ਹਉ' ਨਾਹੀ ਤਹ ਆਪਿ ॥੫੧॥

(ਕਉਤੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੬੦)

ਖੋਜੁ

(੧) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ

ਹਰਿ ਦਸਹੁ ਸੰਤਹੁ ਜੀ ਹਰਿ 'ਖੋਜੁ' ਪਵਾਈ ਜੀਉ ॥੩॥੭੦॥

(ਗਉੜੀ ਮਾਭ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੭੫)

ਹਮਰੈ 'ਖੋਜਿ' ਪਰਹੁ ਮਤਿ ਕੋਈ ॥੩॥ (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੪)

ਨਦੀ ਤਰੰਦੜੀ ਮੇਛਾ 'ਖੋਜੁ' ਨ ਖੁੰਭੈ ਮੰਤਿ ਮੁਹਬਤਿ ਤੇਰੀ ॥੧॥੯॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੨੦)

(੨) ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਆਵੈ ਨ ਜਾਇ ਮਰੈ ਨ ਜੀਵੈ ਤਾਜੁ 'ਖੋਜੁ' ਵੇਰਾਗੀ ॥੧॥੩॥੪੭॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੩)

ਜੋਗੁ

(੧) ਨਾਂਵ

'ਜੋਗੁ' ਨ ਤਗਵੀ ਕਪੜੀ 'ਜੋਗੁ' ਨ ਮੇਲੇ ਵੇਸਿ ॥੬੪॥

(ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੪੨੦)

(੨) ਸੰਬੰਧਕ

ਮਨ ਮਹਿ ਭੂਰੈ ਰਾਮਚੰਦੁ ਸੀਤਾ ਲਛਮਣ 'ਜੋਗੁ' ॥੨੭॥

(ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)

(੩) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਤੇਰਾ ਬੀਤਾ ਜਾਤੇ ਨਾਹੀ ਮੈਨੇ 'ਜੋਗੁ' ਕੀਤੇਈ ॥੧॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੪੨੯)

ਜਿਨਿ

(੧) ਪੜਨਾਂਵ, ਸੰਬੰਧ ਵਾਚਕ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਜਿਨਿ' ਰਾਖੁ ਜਾਨਿਆ ਰਿਨਹਿ ਪਛਾਨਿਆ ॥੧॥੧੮॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੭)

(੨) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਜਿਨਿ = ਮਤ)

ਧਨੁ ਦਾਡਾ ਸੰਪਤਿ ਸਗਲ 'ਜਿਨਿ' ਅਪੁਨੀ ਕਰਿ ਮਾਨਿ ॥੫॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੪੨੬)

ਮੇਰੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿਉ 'ਜਿਨਿ' ਘਟੇ ॥੨॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ; ਪੰਨਾ ੬੯੪)

ਤੇ

(੧) ਅਨੁਸੰਬੰਧਕ ਪੜਨਾਂਵ ('ਤਿਸੁ' ਤੋਂ), 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ

ਸਭ ਨਦਰੀ ਅੰਦਰਿ ਵੇਖਦਾ ਜੈ ਤਾਵੇ 'ਤੇ' ਦੇਇ ॥੨॥੨੪॥੫੭॥

(ਸਿਰੀਗਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੬)

(੨) ਪੁਰਖ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਉਠਿ ਵੰਤੁ ਵਟਾਉਡਿਆ 'ਤੇ' ਕਿਆ ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ ॥੧॥੨॥੧੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਵੰਤ ਘਰੂ ੭, ਪੰਨਾ ੪੫੯)

(੩) ਯੋਜਕ

ਜੇਤਾ ਉਭਰਿ ਦੁਖ ਘਟੇ ਨਿਤ ਦਾਤਹਿ 'ਤੇ' ਧਿਲਲਾਹਿ ॥੨॥੩॥੨੦॥

(ਸਿਰੀਗਾਗੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੬)

ਤਉ

(੧) ਪੜਨਾਂਵ—

(ੳ) ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ (= ਤੇਰੀ)

ਫਿਰਤ ਫਿਰਤ ਪ੍ਰਭ ਆਇਆ ਪਰਿਆ 'ਤਉ' ਸਰਨਾਇ ॥੧॥੨੦॥

(ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫)

(ਅ) ਪੜਨਾਂਵ; ਕਰਮ ਕਾਰਕ (= ਤੈਨੂੰ)

ਭੇ ਮਨ ਮੈ 'ਤਉ' ਛਿਨ ਛਿਨ ਜਮਤਾਵਾ ॥੧॥੩॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੦)

(੨) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ (= ਤੈਂ, ਤੂੰ)

ਜਿਨ ਕਉ ਪ੍ਰੇਮੁ ਪਿਆਰੁ 'ਤਉ' ਆਪੇ ਲਾਇਆ ਕਰਮੁ ਕਰਿ ॥੧੩॥

(ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਸਲੋਕ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੪੨੨)

(੩) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (= ਤਾਂ, ਤਦੋਂ)

ਖੇਲੁ ਸੰਕੋਚੇ 'ਤਉ' ਨਾਨਕ ਏਕੈ ॥੭॥੨੧॥

(ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ)

ਨਾਵਣ, ਨਾਵਣੁ

(੧) ਨਾਵਣ—ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ

'ਨਾਵਣ' ਚਲੇ ਤੀਰਥੀ ਮਨ੍ਹਿ ਖੋਟੇ ਤਨਿ ਚੋਰਿ ॥੨॥੧੨॥

(ਮ: ੧, ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੮੯)

(੨) ਨਾਵਣ—ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ

'ਨਾਵਣ' ਪੁਰਖੁ ਅਭੀਚੁ ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਦਰਸੁ ਭਇਆ ॥੧॥੪॥੧੦॥

(ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੪ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੧੧੧੬)

ਬਾਹਰੁ, ਬਾਹਰਿ

(੧) ਬਾਹਰੁ—ਨਾਂਵ

ਅੰਤਰਿ ਵਸਤੁ ਮੁਕਾ 'ਬਾਹਰੁ' ਭਾਲੇ ॥੭॥੧੩॥੧੪॥

(ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੧੭)

(੨) ਬਾਹਰਿ—ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਜੇਹਾ ਅੰਦਰਿ ਪਾਏ ਤੇਹਾ ਵਰਤੈ ਆਪੇ 'ਬਾਹਰਿ' ਪਾਵਇਆ ॥੭॥੧੪॥੧੫॥

(ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੧੮)

ਮੈਂ

(੧) ਸੰਬੰਧਕ (= ਵਿਚ)

ਜੋ ਸੰਪਤਿ ਅਪਨੀ ਕਰਿ ਮਾਨੀ ਛਿਨ 'ਮੈਂ' ਭਈ ਪਰਾਈ ॥੨॥੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੦੦੮)

(੨) ਪੜਨਾਵ (ਮੋ ਕਉ—ਮੈਨੂੰ)

ਨੋਟ: (ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਰੂਪ।)

‘ਮੋ’ ਕਉ ਸਤਿਗੁਰ ਸਬਦਿ ਭੁਝਾਇਓ॥੧॥੨੫੭॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੮)

ਬਹੁ-ਅਰਥਕ ਸ਼ਬਦ

ਅਮਲੁ

(੧) ਅਮਲੁ—ਨਸ਼ਾ

‘ਅਮਲੁ’ ਗਲੇਲਾ ਕੂੜ ਕਾ ਦਿਤਾ ਦੇਵਟਹਾਰਿ॥੧॥੫॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫)

(੨) ਅਮਲੁ—ਕੰਮ

‘ਅਮਲੁ’ ਕਰਿ ਧਰਤੀ ਬੀਜੁ ਸਬਦੋ ਕਰਿ

ਸਚ ਕੀ ਆਬ ਨਿਤ ਦੇਹਿ ਪਾਣੀ॥੧॥੨੭॥ (ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੩)

ਸੋਇ

(੧) ਪੜਨਾਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ—(ਉਹ)

ਚਉਥੇ ਪਹਰੇ ਰੈਣਿ ਕੈ ਫਟਜਾਗਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ

ਦਿਨੁ ਨੇੜੈ ਆਇਆ ‘ਸੋਇ’॥੪॥੧॥੪॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਪਹਰੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੭)

(੨) ਪੜਨਾਵ (= ਉਹ)

ਕੁਦਰਤਿ ਕਰਿ ਕੈ ਵਸਿਆ ‘ਸੋਇ’॥੧॥੪॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੮੪)

(੩) ਨਾਵ—(ਸੋਇ—ਸੋਭਾ)

ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਜੀਵਾ ‘ਸੋਇ’ ਕੁਮਾਰੀ॥੧॥੩੩॥

(ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੪)

(੪) ਕ੍ਰਿਆ

ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਨ ਆਵਹਿ ਅੰਧ ਅਗਿਆਨੀ
'ਸੋਇ ਰਹਿਓ' ਮਦ ਮਾਵਤ ਹੋ ॥੩॥੨॥੮੮॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੨)

ਸਾਹੁ .

(੧) ਸਾਹੁ—ਸੁਆਸ

ਜੀਉ ਪਿੰਡੁ ਸਭੁ ਤਿਸ ਦਾ 'ਸਾਹੁ' ਤਿਨੈ ਵਿਚਿ ਪਾਇਆ ॥੪॥੫॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੧)

(੨) ਸਾਹੁ—ਬਾਹੁ, ਰਾਸ ਪੂੰਜੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ

ਗੁਰੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਚਾ 'ਸਾਹੁ' ਹੈ ਸਿਖ ਦੇਇ ਹਰਿ ਰਾਸੇ ॥੧॥੩॥੧੦॥

(ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੂ ੪, ਪੰਨਾ ੪੪੯)

ਸਿਖ, ਸਿਖੁ

(੧) ਨਾਂਵ—ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਸਿਖ—ਸਿੱਖਿਆ)

ਨਾਨਕ 'ਸਿਖ' ਦੇਇ ਮਨ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਭ੍ਰਮੁ ਜਾਲੇ ॥੧॥੧॥੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੭੯)

(੨) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਇਕ-ਵਚਨ—ਸਿਖੁ)

ਤਿਸ ਕੈ ਸੰਗਿ 'ਸਿਖੁ' ਉਧਰੈ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਉ ॥੧॥(ਸਲੋਕ)॥੧੮॥

(ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੮੬)

(ਬਹੁ-ਵਚਨ—ਸਿਖ)

ਸਚਿਆਰ 'ਸਿਖ' ਬਹਿ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਸਿ ਘਾਲਨਿ

ਕੁੜਿਆਰ ਨ ਲਤਨੀ ਕਿਤੇ ਥਾਇ ਭਾਲੇ ॥੧॥੧੦॥

(ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੦੫)

(ਸਿਖਿ—ਸਿਖ ਨੇ)

ਗੁਰ ਕੈ 'ਸਿਖਿ' ਸਤਿਗੁਰੁ ਧਿਆਇਆ ॥੬॥੧॥

(ਗੋਂਡ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੬੮)

(੩) ਸਿਖੁ—ਕ੍ਰਿਆ; ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਚਰੁ ਅਚਾਰੁ 'ਸਿਖੁ' ਤੁਧੁ ਕਢੇ ਨ ਲਗੈ ਦੁਖੁ ॥੩॥੨੩॥੯੩॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੦)

(੪) ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ: (ਚੋਟੀ, ਬੋਦੀ)

ਮੁੰਡੁ ਮੁਛਾਇ ਜਣਾ 'ਸਿਖ' ਬਾਧੀ ਮੋਨਿ ਰਹੈ ਅਭਿਮਾਨਾ ॥੫॥੭॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੩)

ਸੇਤੁ

(੧) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ—ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਤ = ਚਿੱਟਾ, ਸਫੈਦ

ਹਥ ਮਰੋੜੈ ਤਨੁ ਕਪੈ ਸਿਆਹਤੁ ਹੋਆ ਸੇਤੁ ॥੭॥

(ਬਾਰਹਮਾਹਾ ਸਾਂਭ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੪)

(੨) ਨਾਂਵ—ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਸੇਤੁ' = ਪੁਲ

ਗੁਰਮੁਖਿ ਬਾਂਧਿ 'ਸੇਤੁ' ਥਿਧਾਤੈ ॥੪੦॥ (ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੪੨)

ਸਭਾ

(੧) ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (= ਮਜਲਸ, ਇਕੱਠ, ਸੰਗ, ਸੰਗਤਿ)

ਬਾਨੁ ਸੁਹਾਵਾ ਪਵਿਤੁ ਹੈ ਜਿਥੈ ਸੰਤ 'ਸਭਾ' ॥੪॥੬॥੭੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੪)

ਗੁਰ 'ਸਭਾ' ਏਵ ਨ ਪਾਈਐ ਨਾ ਨੇੜੈ ਨਾ ਦੂਰਿ ॥੨॥੪॥

(ਮ: ੩, ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੪)

ਸਿਧ 'ਸਭਾ' ਕਰਿ ਆਸਟਿ ਫੈਠੇ ਸੰਤ 'ਸਭਾ' ਜੈਕਾਠੇ ॥

(ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੩੮)

(੨) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (= ਸਾਗੀ)

ਜਾ ਪਤਿ ਲੇਖੈ ਨਾ ਪਵੈ 'ਸਭਾ' ਪੂਜ ਖੁਆਰੁ ॥੨॥੮॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ ੧੭)

ਹਉਮੈ 'ਸਭਾ' ਗਣਤ ਹੈ ਗਣਤੈ ਨਉ ਸੁਖੁ ਨਾਹਿ ॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੬)

ਹਥੀ

(੧) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

‘ਹਥੀ’ ਸਿਭੁ ਖੋਹਾਇ, ਨ ਭਏ ਕਰਾਇਆ ॥੧੬॥

ਹਥੀ—ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ।

(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੮੫)

(੨) ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਤਲੀ, ਚੁੰਢੀ, ਦਵਾਈ)

‘ਹਥੀ’ ਦਿਤੀ ਪ੍ਰਭਿ ਦੇਵਟਹਾਰੇ ॥

ਜਨਮ ਮਰਣ ਰੋਗ ਸਭਿ ਨਿਵਾਰੇ ॥੪॥੩੫॥੪੨॥ (ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੬)

ਹਾਥ, ਹਾਥੁ

(੧) ਹਾਥ—ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਭੁੰਘਾਈ)

ਤੇਰੀ ਕੀਮਤਿ ਨ ਪਵੈ ਸਭ ਭਿਠੀ ਠੋਕਿ ਵਜਾਇ ॥

ਕਹਣੈ ‘ਹਾਥ’ ਨ ਲਭਈ ਸਚਿ ਟਿਕੈ ਪਤਿ ਪਾਇ ॥੫॥੧੩॥

(ਸਿਰੀਗਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੧)

(੨) ਹਾਥੁ—

(ੳ) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ

‘ਹਾਥੁ’ ਦੇਇ ਰਾਖੈ ਪਰਮੇਸੁਰਿ ਸਗਲਾ ਦੁਰਤੁ ਮਿਟਾਇਆ ॥੧॥੨੩॥

(ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੩੨)

(ਅ) (ਹਾਥ—ਹੱਥ ਵਿਚ)

‘ਹਾਥ’ ਹਮਾਰੇ ਕਛੁਐ ਨਾਹੀ ਜਿਸੁ ਜਟਾਇਹਿ ਤਿਸੈ ਜਟਾਵਣਾ ॥੮॥੬੨॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੮੬)

(ੲ) ਨਾਂਵ, ਬਹੁ-ਵਚਨ—(ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ)

‘ਹਾਥ’ ਕਮੰਡਲੁ ਕਾਪੜੀਆ ਮਨਿ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਉਪਜੀ ਭਾਰੀ ॥੬॥੭॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੩)

ਖੋੜ

(੧) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ—ਖੋੜ—ਸੋਲਾਂ

‘ਖੋੜ’ ਸੀਗਾਰ ਕਰੇ ਅਤਿ ਪਿਆਰੀ ॥੩॥੧੦॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੨੫)

(੨) ਨਾਂਵ

ਖਖਾ ਇਹੈ 'ਖੋੜਿ' ਮਨੁ ਆਵਾ ॥

'ਖੋੜੈ' ਛਾਡਿ ਨ ਦਹਦਿਸ ਧਾਵਾ ॥੮॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੦)

ਜੀਉ

(੧) ਨਾਂਵ

ਜਿਸੁ ਮਿਲਿ ਜਪੀਐ ਨਾਉ, ਤਿਸੁ 'ਜੀਉ' ਅਰਪੀਐ ॥੧੭॥

(ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੨੨)

(੨) ਕ੍ਰਿਆ

ਉਦਮ ਕਰੇਦਿਆ 'ਜੀਉ' ਤੂੰ ਕਮਾਵਦਿਆ ਸੁਖ ਭੁੰਝੁ ॥੧॥੧੭॥

(ਸਲੋਕੁ ਮ: ੫, ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੨੨)

(੩) ਵਿਸਮਿਕ—(ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਦਰ ਨਾਲ ਬੁਲਾਣ ਵਾਸਤੇ)

ਵਾਹਿ ਗੁਰੂ ਵਾਹਿ ਗੁਰੂ ਵਾਹਿ ਗੁਰੂ ਵਾਹਿ 'ਜੀਉ' ॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਗਯੰਦ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੨)

ਜੋਇ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ; ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ (ਜੋਇ—ਖੋਜ ਕੇ)

ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭ ਦੇਖੇ 'ਜੋਇ' ॥੨॥੧॥

(ਬਸੰਤੁ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੫)

(੨) ਨਾਂਵ—ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਜੋਇ—ਇਸਤ੍ਰੀ)

'ਜੋਇ' ਖਲੁ ਹੈ ਜਾਇਆ ॥੧॥੩॥

(ਬਸੰਤੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੬)

ਜਾਗੁ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਕਿਆ ਤੂ ਜੋਇਆ 'ਜਾਗੁ' ਇਆਨਾ ॥੩॥੨॥

(ਸੂਹੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੪)

(੨) ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ, ਅੱਠ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਜਾਇਗਾ)

ਹਉਮੈ ਰੋਗੁ ਤੁਮੁ ਕਟੀਐ ਨਾ ਆਵੈ ਨ 'ਜਾਗੁ' ॥੨॥੧੫॥੮੫॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੭)

ਜਲੁ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ

ਦੁਰਜਨ ਤੂ 'ਜਲੁ' ਤਾਹਸੀ ਵਿਛੋਕੇ ਮਹਿ ਜਾਹਿ ॥੨॥੨॥

(ਮ: ੫, ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੯੪)

(੨) ਨਾਂਵ

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਹਜਿ ਮਿਲਾਏ ਜਿਉ 'ਜਲੁ' ਜਲਹਿ ਸਮਾਵੈ ॥੮॥੧॥੯॥

(ਬਸੰਤੁ ਹਿਡੋਲੁ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੨ ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੧)

ਤਾਮਿ

(੧) ਨਾਂਵ

ਗੁਰੂ ਪਾਸਹੁ ਫਿਰਿ ਚੇਲਾ ਖਾਇ ॥

'ਤਾਮਿ' ਪਗੀਤਿ ਵਸੈ ਘਰਿ ਆਇ ॥੨॥੪॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧ ਚਉਪਦੇ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੩੪੯)

ਨੋਟ: 'ਤਾਮਿ' (ਨਾਂਵ) ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਲਫਜ਼ 'ਤੁਆਮਿ' ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਖਾਣਾ'।

(੨) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਤਾਮਿ—ਤਦੋਂ)

ਜਬ ਸਾਚ ਅੰਦਰਿ ਹੋਇ ਸਾਚਾ 'ਤਾਮਿ' ਸਾਚਾ ਪਾਈਐ ॥੧॥

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੬)

ਦੁਇ

(੧) ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ :

ਨਾਨਕ ਤਰਵਤੁ, ਦੇਤੁ ਵਲੁ, 'ਦੁਇ' ਪੰਖੇਰੁ ਆਹਿ ॥੨॥੬॥

(ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੫੦)

ਖਾਤੁ ਸਮੁਦ੍ਰੁ ਢੰਢੋਲੀਐ ਇਕੁ ਮਣੀਆ ਪਾਵੈ ॥

‘ਦੁਇ’ ਦਿਨ ਚਾਰਿ ਸੁਹਾਵਣਾ ਮਾਟੀ ਤਿਸੁ ਖਾਵੈ ॥੬॥੬॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੨)

(੨) ਨਾਂਵ

ਕਬੀਰ ਧਰਤੀ ਅਤੁ ਆਕਾਸ ਮਹਿ ‘ਦੁਇ’ ਤੂੰ ਬਡੀ ਅਬਧ ॥੨੦੨॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੫)

ਦੁਇ—ਸੰਬੋਧਨ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਹੇ ਦੁਇ! ਹੇ ਦ੍ਵੈਤ!)

ਨਉ

(੧) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਸੰਖਿਅਕ)

‘ਨਉ’ ਘਰ ਦੇਖਿ ਜੁ ਕਾਮਨਿ ਭੂਲੀ ਬਸਤੁ ਅਨੂਪ ਨ ਪਾਈ ॥੩॥੨੨॥੭੩॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੯)

(੨) ਸੰਬੰਧਕ

ਏਸ ‘ਨਉ’ ਹੋਤੁ ਬਾਉ ਨਾਹੀ ਸਬਦਿ ਨਾਗ ਸਵਾਰੀਆ ॥੬॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦੁ)

ਜਿਸ ‘ਨਉ’ ਆਪਿ ਦਇਆਲੁ ਹੋਇ ਸੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮਿ ਲਮਾਇ ॥੨॥੩॥੩੬॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੨੭)

ਨਿਆਈ

(੧) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਨਿਆਉ ਕਰਨ ਵਾਲਾ)

ਆਪੇ ਰਖੀਤ ਥਰੇ ਸਭੁ ‘ਨਿਆਈ’ ॥੩॥੧੦॥

(ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੭)

(੨) ਸੰਬੰਧਕ

ਬਿਲਪ ਥਰੇ ਚਾਕ੍ਰਕ ‘ਕੀ ਨਿਆਈ’ ॥੧॥੮॥

(ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬)

ਹੋਏ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਮਾਤ ਪਿਤ ‘ਨਿਆਈ’ ਭਾਰਿਕ ਜਿਉ ਪ੍ਰੀਤਪਾਰਿਆ ॥੧॥੬॥੪੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੬, ਪੰਨਾ ੩੮੨)

ਨੀਰਿ

(੧) ਨਾਂਵ—

(ੳ) ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਨੀਰ ਨਾਲ)

ਜੇਤਾ ਸਮੁੰਦੁ ਸਾਗਰੁ 'ਨੀਰਿ' ਭਰਿਆ ਤੇਤੇ ਅਉਗਣ ਹਮਾਰੇ ॥੫॥੫॥੧੭॥

(ਗਉੜੀ ਚੋਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੬)

(ਅ) ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਨੀਰ ਵਿਚ)

ਐਸਾ ਦੀਵਾ 'ਨੀਰਿ' ਤਰਾਇ ॥੭॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੮੭੮)

(੨) ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ 'ਨੀਰਿ' ਨਰਾਇਣ ॥੧੯॥ (ਗੋਭ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੬੮)

ਨੀਰਿ—ਸਿੰਜ।

ਪਾਹਿ, ਪਾਹੀ

(੧) ਪਾਹਿ—

(ੳ) ਕ੍ਰਿਆ, ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਅੱਠ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (= ਪਾਂਦੇ ਹਨ)

ਮਾਰਣ 'ਪਾਹਿ' ਹਰਾਮ ਮਹਿ ਹੋਇ ਹਲਾਲੁ ਨ ਜਾਇ ॥੨॥੭॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੧)

(ਅ) ਸੰਬੰਧਕ (= ਪਾਸ)

ਕਹੁ ਭੇਨੰਤੀ ਅਪੁਨੇ ਸਤਿਗੁਰ 'ਪਾਹਿ' ॥੨੧॥੯॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੨)

(੨) ਪਾਹੀ—

(ੳ) ਨਾਂਵ (ਪਾਹੀ—ਜੁੱਤੀਆਂ)

ਖਤਿਅਹੁ ਜੰਮੇ ਖਤੇ ਕਰਨਿ ਤ ਖਤਿਆ ਵਿਚਿ ਪਾਹਿ ॥

ਧੋਰੇ ਮੁਨਿ ਨ ਉਤਰਹਿ ਜੇ ਸਉ ਧੋਵਣ ਪਾਹਿ ॥

ਨਾਨਕ ਵਖਸੇ ਵਖਸੀਅਹਿ ਨਹਿ ਤ 'ਪਾਹੀ' ਪਾਹਿ ॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੯)

(ਅ) ਸੰਬੰਧਕ (ਪਾਹੀ—ਪਾਸ)

ਜਿਸੁ ਜਲਨਿਧਿ ਕਾਰਣਿ ਤੁਮ ਜਗਿ ਆਏ

ਸੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗੁਰ 'ਪਾਹੀ' ਜੀਉ ॥੧॥੯॥ (ਸੋਗਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੯)

ਬਿਰਥਾ

(੧) ਨਾਂਵ—(ਪੀੜਾ)

ਮਨ ਥਾਂਵਤ ਵਲ ਦੇਤ ਹੈ ਸੁਆਮੀ ਜੀਅ ਕੀ 'ਬਿਰਥਾ' ਸਾਰੇ ॥੨॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕੇ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਭਖਣਾ, ਪੰਨਾ ੮੦)

(੨) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ—(= ਵਿਅਰਥ)

ਮਰਿ ਮਰਿ ਜਨਮੈ ਪਤਿ ਗਵਾਏ ਆਪਣੀ

'ਬਿਰਥਾ' ਜਨਮੁ ਗਵਾਵਣਿਆ ॥੩॥੧੯॥

(ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੨੦)

ਮੈ

(੧) ਸੰਬੰਧਕ—(ਮਹਿ, ਵਿਚ)

ਰਾਮ ਨਾਮ ਨਰ ਨਿਸਿ ਬਾਸੁਰ 'ਮੈ' ਨਿਮਖ ਏਕ ਪ੍ਰਿਥਾਵੈ ॥੩॥੨॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੯੦੨)

(੨) ਪੜਨਾਂਵ—

(ੳ) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਹਉ ਆਇਆ ਦੁਰਹੁ ਚਲਿ ਕੈ 'ਮੈ' ਤਕੀ ਤਉ ਸਰਣਾਇ ਜੀਉ ॥

'ਮੈ' ਆਸਾ ਰਖੀ ਚਿਤ ਮਹਿ ਮੇਰਾ ਸਭੇ ਦੁਖੁ ਗਵਾਇ ਜੀਉ ॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫, ਗੁਣਵੰਤੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੩)

(ਅ) ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (= ਮੈਨੂੰ)

'ਮੈ' ਦੀਜੈ ਨਾਮ ਨਿਵਾਸੁ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਵਸੀ ॥੮॥੧॥੩॥

(ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੧ ਥਾਵੀ ਘਰੁ ੧੦, ਪੰਨਾ ੭੫੨)

(ੲ) ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (= ਮੋਰਾ)

‘ਮੇ’ ਸਹੁ ਦਾਤਾ ਏਕੁ ਹੈ ਅਵਰੁ ਨਾਹੀ ਕੋਈ॥੧੫੨॥

(ਆਸਾ ਘਰੁ ੮ ਕਾਵੀ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੬੫)

ਮਨਹਿ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ—(ਮਨਹਿ ਕਰਨਾ, ਵਰਜਣਾ)

ਭਾਣੇ ਭੋਗ ਭੋਗਇਦਾ ਭਾਣੇ ‘ਮਨਹਿ’ ਕਰੇਇ॥੨॥੧੨॥

(ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੩)

(੨) ਨਾਂਵ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ (ਮਨ ਵਿਚ)

ਹਰਿ ਕੀ ਭਗਤਿ ਕਰਹੁ ਜਨ ਭਾਈ॥

ਅਕਭੁ ਕਥਹੁ ਮਨੁ ‘ਮਨਹਿ’ ਸਮਾਈ॥

ਬ੍ਰਿਠਿ ਚਲਤਾ ਠਾਕਿ ਰਖਹੁ ਘਰਿ ਅਪਨੈ

ਦੁਖੁ ਕਾਣੇ ਕਾਟਣਹਾਰਾ ਹੇ॥੧੬॥੪॥੧੦॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੩੧)

ਰੰਗਿ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਇਹੁ ਮਨੁ ਸੁੰਦਰਿ ਆਪਣਾ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਮਜੀਠੇ ‘ਰੰਗਿ’ ਰੀ॥੧੬॥੧੧੮॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੦੦)

(੨) ਨਾਂਵ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਰੰਗ ਵਿਚ)

ਨਾਮ ‘ਰੰਗਿ’ ਇਹੁ ਮਨੁ ਤ੍ਰਿਪਤਾਨਾ

ਬਹੁਰਿ ਨ ਕਰਹੁ ਧਾਵਉ ਰੇ॥੧॥੨॥੧੩੧॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੧, ਪੰਨਾ ੪੦੪)

ਲਾਗਿ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ, ਪੁਰਖ ਪੁਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ (= ਲੱਗ ਕੇ),

(੨) ਨਾਂਵ, ਇਸ਼ਤੀ ਲਿੰਗ (= ਪਾਹ)

ਜਿਨਿ ਕਿਨੈ ਪਾਇਆ ਸਾਧ ਸੰਗਤੀ ਪੂਰੈ ਭਾਗਿ ਬੈਰਾਗਿ ॥
ਮਨਮੁਖ ਫਿਰਹਿ ਨ ਜਾਣਹਿ ਸਤਿਗੁਰੁ ਹਉਮੈ ਅੰਦਰਿ 'ਲਾਗਿ' ॥
ਨਾਨਕ ਸਬਦ ਰਤੇ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਰੰਗਾਏ ਬਿਨੁ ਤੈ ਕੇਹੀ 'ਲਾਗਿ' ॥੪॥੮॥੪੧॥

(ਸਿਰੀਗੁਰੂ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੨੯)

ਨੋਟ: ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਦਾ ਲਫਜ਼ 'ਲਾਗਿ' ਕ੍ਰਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਦਾ 'ਲਾਗਿ' ਨਾਂਵ ਹੈ।

ਵਾਇ

(੧) (ਵਜਾ ਕੇ)

ਪੰਚ ਸਬਦੁ ਬੁਣਕਾਰੁ ਨਿਰਾਲਮੁ
ਪ੍ਰਭਿ ਆਪੇ 'ਵਾਇ' ਸੁਣਾਇਆ ॥੮॥੨॥੧੯॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੌਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੪੦)

(੨) ਨਾਂਵ (ਹਵਾ)

ਅਪੁ ਤੇਜੁ 'ਵਾਇ' ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਆਕਾਸਾ ॥
ਤਿਨ ਮਹਿ ਪੰਚ ਤਤੁ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ॥੬॥੫॥੧੧॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੌਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੩੧)

ਵਜਹੁ

(੧) ਸੰਬੰਧਕ (= ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ)

ਬਖਸੀਸ 'ਵਜਹੁ' ਮਿਲਿ ਏਕੁ ਨਾਮੁ ॥੩॥੧੪੧॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੧੦)

(੨) ਨਾਂਵ (= ਤਨਮਾਹ)

ਲਸਕਰੀਆ ਘਰ ਸੰਮਲੇ ਆਏ 'ਵਜਹੁ' ਲਿਖਾਇ ॥
'ਵਜਹੁ' ਗਵਾਇ ਆਪਣਾ ਤਖਤਿ ਨ ਬੈਸਹਿ ਸੇਇ ॥੪੫॥

(ਓਅੰਕਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੩੬)

ਵਾਤ

(੧) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (= ਵਾਜੇ)

‘ਵਾਤ’ ਵਜਨਿ ਟੇਮਕ ਭੇਗੀਆ ॥

ਮਲ ਲਥੇ ਲੈਦੇ ਫੇਗੀਆ ॥੧੮॥੨॥੨੯॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੩, ਪੰਨਾ ੭੪)

(੨) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਮੂੰਹ ਵਿਚ)

ਜਿਨ ਕਉ ਪੋਭੈ ਪੁੰਨੁ ਹੈ ਤਿਨੁ ‘ਵਾਤਿ’ ਸਿਪੀਤੀ ॥੧੦॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੧)

(੩) ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਖ਼ਬਰ)

ਹਿਕਸੁ ਕੰਤੈ ਬਾਹਰੀ ਮੈਡੀ ‘ਵਾਤ’ ਨ ਪੁਛੈ ਕੋਇ ॥੧॥੩॥

(ਫਖਰੇ ਮ: ੫, ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੯੫)

ਵਰ

(੧) ਵਰੁ—ਨਾਂਵ

ਕਰਉ ਬਿਨਉ ਗੁਰ ਅਪਨੈ ਪ੍ਰੀਤਮ ਹਰਿ ‘ਵਰੁ’ ਆਇ ਮਿਲਾਵੈ ॥੧॥੪॥੨॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੫੪)

(੨) ਵਰਿ—ਵਰ ਕੇ (ਕ੍ਰਿਆ)

ਹਰਿ ‘ਵਰਿ’ ਨਾਰਿ ਤਈ ਸੋਹਾਗਾਇ ਮਨਿ ਤਨਿ ਪ੍ਰੇਮੁ ਸੁਖਾਨਿਆ ॥੨॥੩॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੫੪)

(੩) ਵਰ—ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (= ਸ਼ੇਸ਼ਟ)

ਆਪਸ ਕਉ ‘ਮੁਨਿ ਵਰ’ ਕਰਿ ਥਾਪਹੁ ਕਾ ਕਉ ਕਹਹੁ ਕਸਾਈ ॥੨॥੧॥

(ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੦੩)

•

ISBN 81-7205-005-4

ISBN 81-7205-005-4

9 788172 050054